

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

ILZE LĀCE

**VIETAS PIESAISTE UN DZĪVESSTILU DAUDZVEIDĪBA
LATVIJAS LAUKOS**

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai socioloģijas nozarē

Apakšnozare: lauku socioloģija

Rīga, 2019

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē, Socioloģijas nodaļā laika posmā no 2008. gada līdz 2019. gadam.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” Nr.2009/0138/ 1DP/1.1.2.1.2./ 09/IPIA/ VIAA/004.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Darbs sastāv no ievada, četrām nodaļām, literatūras saraksta un trim pielikumiem.

Darba forma: disertācija socioloģijas nozarē, lauku socioloģijas apakšnozarē.

Darba zinātniskais vadītājs: *Dr. sc. soc.*, profesors **Tālis Tisenkopfs**

© Latvijas Universitāte, 2019

© Ilze Lāce, 2019

Satura rādītājs

ANOTĀCIJA	5
THESIS SUMMARY	6
TABULU SARAKSTS	7
ATTĒLU SARAKSTS	8
IEVADS	9
1. VIETAS JĒDZIENA ANALĪTISKAIS POTENCIĀLS LAUKU KĀ DZĪVES VIDES DADZVEIDĪGIEM DZĪVESSTILIEM IZPĒTĒ.....	32
1.1. VIETAS JĒDZIENA AKTUALITĀTE UN IZMANTOJAMĪBA LAUKU KĀ DZĪVES VIDES UN LAUKU DZĪVESSTILU IZPĒTĒ SOCIĀLAJĀS ZINĀTNĒS.....	34
1.1.1. Telpiskie aspekti cilvēka uzvedības pētniecībā un socioloģijā: no darbības fona līdz aktīvam sociālos procesus ietekmējošam faktoram.....	34
1.1.2. Dzīvesstils un tā telpiskie aspekti Entonija Gidensa un strukturācijas teorijas skatījumā	40
1.2. TĒLPISKUMS DAŽĀDĀS TEORĒTISKĀS PIEEJĀS UN LAUKI KĀ DZĪVES VIDE TO SKATĪJUMĀ: NO ABSTRAKTAS ĢEOMETRIJAS LĪDZ FENOMENOLOĢISKAI „DZĪVES PASAULEI”.....	50
1.2.1. Humānistiska/fenomenoloģiska vietas koncepcija	52
1.2.2. Sociāli konstruēta/producēta vieta	56
1.2.3. Vieta tapšanas procesā.....	61
1.3. LAUKI KĀ ATRAŠANĀS, MATERIĀLĀ STRUKTŪRAS UN SIMBOLISKU NOZĪMJU VEIDOTA DZĪVES VIDE DAUDZVEIDĪGIEM LAUKU DZĪVESVEIDIEM	67
1.3.1. Lauku kā vietas atrašanās dimensija: no absolūtas koordinātu sistēmas līdz relatīvai sasniedzamībai	67
1.3.2. Vietas materiālā struktūra	71
1.3.3. Lauku nozīmes un tiem piešķirtās vērtības	74
1.4. VIETAS PIESAISTES DAUDZVEIDĪGIE ASPEKTI UN LAUKU DZĪVESSTILI	82
1.4.1. Piesaiste vietai kā ar vietu saistītu attieksmju kopums	84
1.4.2. Iespējas un pakalpojumi labai dzīvei laukos: vietas iespēju struktūra.....	85
1.4.3. Iesakņotība un pārvietošanās trajektorija kā savstarpēji pretēju vērtību kompleksi vietas piesaistes raksturojumā.....	86
1.4.4. Dzīvesvietas izvēle un piesaistes enkuri	88
1.4.5. Piesaiste vietai kā izvēle piederēt	90
1.5. IKDIENAS MOBILITĀTE UN DZĪVESVIETAS MAIŅA LAUKU DZĪVESSTILOS	91
1.5.1. Mobilitātes jēdziena raksturojums	92
1.5.2. Mobilitātes veidi un lauku dzīvesveidi	94
1.5.3. Mobilitātes potenciāls, tā nevienlīdzīgais sadalījums laukos un ietekme uz lauku dzīvesveidu.....	97
1.5.4. Ikdienas mobilitāte un dzīvesvietas maiņa lauku dzīvesstilu kontekstā.....	101
1.6. DZĪVESSTILU DAUDZVEIDĪBA LAUKOS KĀ VIETĀ STARP VIETAS PIESAISTI, MOBILITĀTI UN MIGRĀCIJU.....	104
1.6.1. Lauki kā vieta daudzveidīgiem dzīvesstiliem	104
1.6.2. Ikdienas mobilitāte, vietas piesaiste un dzīvesstilu daudzveidība laukos	108
1.7. KONCEPTUĀLAIS SKATĪJUMS UZ LAUKU DZĪVESSTILU DAUDZVEIDĪBU UN EMPĪRISKI PĀRBAUDĀMI PĒTNIECISKIE JAUTĀJUMI UN HIPOTĒZES.....	113
2.2. LAUKI KĀ DZĪVES VIDE UN LAUKU DZĪVESSTILI KVANTITATĪVĀ PĒTĪJUMĀ: JĒDZIENU OPERACIONALIZĀCIJA	123
2.2.1. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu matrica lauku kā dzīves vides, lauku dzīvesstilu un ikdienas mobilitātes mērījumā.....	123
2.2.2. Ar pakalpojumu izmantošanas telpisko mērogu daudzveidību nesaistītu jēdzienu operacionalizācija	137
2.2.3. Lauki kā analīzes kategorija	138
2.3. IZMANTOTIE DATU MASĪVI	140
2.4. ĒTISKIE APSVĒRUMI	141
2.5.1. Indeksu izveide, vērtību atšķirību pārbaude, korelācijas un ietekmes novērtēšana	143
2.5.2. Klasteru analīze kā empīriskas datu grupēšanas metode dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu analīzei	147
2.5.3. Pamatkomponentu analīze kā dažādu priekšstatu par vietu un piesaisti vietai raksturojošu elementu analīzes metode.....	150

3. LAUKI KĀ DZĪVES VIDE UN LAUKU DZĪVESSTILI KVANTITATĪVOS EMPĪRISKOS PĒTĪJUMOS LAIKĀ NO 2010. LĪDZ 2016. GADAM VEIKTĀS LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU APTAUJĀS.....	153
3.1. LAUKI KĀ DZĪVES VIDE: VIETAS IESPĒJU STRUKTŪRA, SASNIEDZAMĪBA UN VIETAJ PIEŠKIRTĀS NOZĪMES .	154
3.1.1. Vietas iespēju struktūra kā dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju kopums	156
3.1.1.1. Pakalpojumi un iespējas dzīvesvietā dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās	157
3.1.1.2. Pakalpojumu izmantošana dzīvesvietā: indeksu vērtības.....	174
3.1.1.3. Lauku vietas iespēju struktūras nozīme salīdzinājumā ar individuāliem un mājsaimniecības resursiem un ierobežojumiem	184
3.1.1.4. Kopsavilkums un secinājumi par vietas iespēju struktūru laukos	192
3.1.2. Vietas sasniedzamība: pakalpojumu izmantošana kopumā un dažādi telpiskie mērogi, kuros izmantotas iespējas un pakalpojumi	194
3.1.2.1. Pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā dažādās laukos un pilsētās kā administratīvi teritoriālās kategorijās	197
3.1.2.2. Citu telpisko mērogu nozīme salīdzinājumā ar dzīvesvietu 2010., 2011. un 2014. gadā: indeksu vērtību analīze.....	218
3.1.2.3. Lauki un relatīvā attālinātība iedzīvotāju grupās ar atšķirīgiem individuālajiem un mājsaimniecības resursiem	240
3.1.2.4. Kopsavilkums un secinājumi par lauku relatīvo atrašanos kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamību telpiskajos mērogos ārpus dzīvesvietas	247
3.1.3. Vietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaiste lauku raksturojumā	250
3.1.3.1. Vietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaistes elementi: 2010. gada aptaujas datu analīzes rezultāti	252
3.1.3.2. Priekšstati par laukiem kā dzīves vidi dažādām iedzīvotāju grupām: 2011. un 2016. gada aptaujas datu analīzes rezultāti	261
3.1.3.3. Kopsavilkums par vietas nozīmēm, priekšstatiem un vietas piesaisti 3.1.3. apakšnodaļā.....	274
3.1.4. Kopsavilkums un secinājumi par laukiem kā dzīves vidi: vietas iespēju struktūru, relatīvo atrašanos un vietai piešķirtajām vērtībām un nozīmēm.....	275
3.2. LAUKU DZĪVESSTILU TIPI KĀ PAKALPOJUMU UN IESPĒJU IZMANTOŠANA DAŽĀDOS TĒLPISKOS MĒROGOS .	279
3.2.1. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modelis 2010. gada datiem respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas.....	282
3.2.2. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modelis 2011. gada datiem respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas.....	296
3.2.3. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modelis 2014. gada datiem respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas.....	328
3.2.4. Lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidība 2010., 2011. un 2014. gada pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģijās	330
3.3. EMPĪRISKĀS ANALĪZES REZULTĀTU KOPSAVILKUMS	334
4. DISKUSIJA UN SECINĀJUMI	338
4.1. LAUKU KĀ VIETAS UN SOCIĀLO AĢENTU MIJIEDARBĪBAS TEORĒTISKĀS UN EMPĪRISKĀS ANALĪZES DUALITĀTE	338
4.2. LATVIJAS LAUKI KĀ DZĪVES VIDE, LAUKU VIETAS PIESAISTE UN LAUKU DZĪVESSTILU DAUDZVEIDĪBA 2010.–2016.	340
4.2.1. Hipotēžu pārbaude par laukiem kā dzīves vidi, vietas piesaisti un lauku dzīvesstiliem	340
4.2.2. Teorētiskā un empīriskā materiāla izvērtējums pētniecisko jautājumu kontekstā	350
4.2.3. Promocijas darba aizstāvamo tēžu izvērtējums teorētiskā un politikas plānošanas kontekstā	352
4.2.4. Lauku kā vietas un vietas piesaistes nozīme.....	354
4.3. METODOLOĢISKĀS PIEEJAS UN EMPĪRISKĀ MATERIĀLA IZVĒRTĒJUMS.....	357
4.3.1. Metodoloģiskās pieejas izvērtējums	357
4.3.2. Empīriskā materiāla izvērtējums.....	359
4.4. PROMOCIJAS DARBA IETVAROS IDENTIFICĒTIE JAUTĀJUMI TURPMĀKIEM PĒTĪJUMIEM.....	361
IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI.....	363

ANOTĀCIJA

Promocijas darba mērķis ir raksturot dzīvesstilu un vietas piesaistes daudzveidību Latvijas laukos. Teorētiskajā modelī lauku dzīves vide raksturota no vietas kā trīs dimensiju – materiālās formas, relatīvās attālinātība un vietai piešķirto vērtību un nozīmju perspektīvas; tās radītie priekšnosacījumi sociālajiem aģentiem – izmantojot dzīvesstila jēdzienu, vietas piesaistes, ikdienas mobilitātes un migrācijas jēdzienus. Izveidotais teorētiskais modelis empīriskajā pētījumā pārbaudīts, izveidojot kvantitatīvā aptaujā izmantojamu jautājumu matricu par ikdienas pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos. Pētījumā secināts, ka lauku ierobežotā iespēju struktūra un attālinātība, mijiedarbojoties rada nevienlīdzīgus priekšnosacījumus iedzīvotāju grupām ar atšķirīgiem resursiem dažādu dzīvesstilu segmentu īstenošanai un vēl vairāk pastiprina jau pastāvošo nevienlīdzību laukos.

Atslēgas vārdi: lauki, vieta, dzīvesstils, vietas piesaiste, pakalpojumi.

THESIS SUMMARY

The purpose of the doctoral thesis is to describe the diversity of lifestyles and place attachment in rural Latvia. In the theoretical model, the rural living environment was characterized as a three-dimensional place consisting of material form, relative remoteness and values and meanings assigned to the place. The perspective of social agents was analyzed using the concept of lifestyle, place attachment, daily mobility and migration. The theoretical model was examined empirically by creating a matrix of questions to be used in a quantitative survey on the use of everyday services and opportunities on different spatial scales. It can be concluded that the limited rural opportunity structure and relative remoteness interact in creating unequal preconditions to implement various lifestyles segments for population groups with different level of resources, and is further reinforcing already existing inequalities in rural areas.

Keywords: rural, place, lifestyle, place attachment, services.

Tabulu saraksts

2.1. tabula. Pakalpojumi un iespējas empīriskajā pētījumā izmantotajās aptaujās	125
2.2. tabula. Piemērs pieļaujamajam varbūtības līmenim divu kategoriju salīdzinājumam pēc Bonferroni korekcijas	145
3.1. tabula. Pakalpojumu un iespēju izmantošana dzīvesvietā dažādās laukus un pilsētas raksturojošās kategorijās 2010., 2011. un 2014. gadā, %	159
3.2. tabula. Pakalpojumu izmantošana dzīvesvietā un kopumā (indeksi)	180
3.3. tabula. Pakalpojumu un iespēju izmantošana kopumā dažādās laukus un pilsētas raksturojošās kategorijās 2010., 2011. un 2014. gadā, %	204
3.4. tabula. Dažādu telpisko mērogu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā	234
3.5. tabula. Telpisko mērogu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010., 2011. un 2014. gadā	238
3.6. tabula. Dzīvesvietas piesaistes tipu izplatība dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās	259
3.7. tabula. Priekšstatu par dzīvesvietu un subjektīvās dzīves kvalitātes vērtējuma dimensijas: faktoru analīzes rezultāti, 2011. gada dati	264
3.8. tabula. Apmierinātības ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem vērtējuma dimensijas : faktoru analīzes rezultāti, 2011. gada dati	269
3.9. tabula. Dzīvesstilu vietas iespēju dimensijas kā indeksi, kas raksturo spēju ikdienas praksēs sasniegt vēlamo pakalpojumu un iespēju izmantošanas līmeni, vērtība (standartnovirze), 2010. gada dati	292
3.10. tabula. Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, % no respondentu skaita, 2010. gads	293
3.11. tabula. Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā, % no respondentu skaita, 2010. gads	293
3.12. tabula. Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība novada ietvaros, % no respondentu skaita, 2010. gads	294
3.13. tabula. Sociālais un demogrāfiskais raksturojums, 2010. gads	294
3.14. tabula. Piesaiste dzīvesvietai, % no respondentu skaita, 2010. gads	295
3.15. tabula. Dzīvesstilu vietas iespēju dimensijas kā indeksi, kas raksturo spēju ikdienas praksēs sasniegt vēlamo pakalpojumu un iespēju izmantošanas līmeni, vērtība (standartnovirze), 2011. gada dati	319
3.16. tabula. Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, % no respondentu skaita, 2011. gada dati	320
3.17. tabula. Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā, % no respondentu skaita, 2011. gada dati	321
3.18. tabula. Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība novada ietvaros, % no respondentu skaita, 2011. gada dati	322
3.19. tabula. Sociālais un demogrāfiskais raksturojums, 2011. gada dati	323
3.20. tabula. Apmierinātība ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem, 2011. gada dati	325

Attēlu saraksts

1.1. attēls. Lauku kā sociāli producētas vietas šķautnes	57
1.2. attēls. Lauku kā dzīves vides un dzīvesstila analītiskais modelis	114
1.3. attēls. Lauku dzīvesstilus raksturojošās vietas piesaistes dimensijas	119
2.1. attēls. Matricas piemērs, 2010. gada aptauja	126
2.2. attēls. Vietas iespēju struktūras analīzē izmantotās administratīvi teritoriālās kategorijas pēc to teorētiskās saiknes ar nosacīti “lauciniecišķu” un “pilsētniecišķu” dzīves vidi	139
3.1. attēls Piesaistes dzīvesvietai elementi Rīgā, citās pilsētās un lauku pagastos	255
3.2. attēls. Lauku dzīvesstilu tipu piesaistes dimensijas, 2010. gada dati	287
3.3. attēls. Lauku dzīvesstilu tipu piesaistes dimensijas, 2011. gada dati	298
3.4. attēls. Lauku dzīvesstilu tipu piesaistes dimensijas, 2014. gada dati	329
3.5. attēls. Lauku dzīvesstilu tipu piesaistes dimensijas, 2010., 2011. un 2014. gada dati	332

IEVADS

Latvijas laukos kopš 20. gs. 90. gadu sākuma ir notikušas būtiskas pārmaiņas, politiskās un ekonomiskās reformas, ekonomiskās un administratīvi teritoriālās struktūras izmaiņas, demogrāfiskie procesi ir būtiski mainījuši apdzīvojuma struktūru un dzīves vidi – dažādas labai dzīvei nepieciešamas iespējas (darbu, pakalpojumus u. tml.). Dažas no tām – piemēram, administratīvi teritoriālās struktūras izmaiņas – ir aktuālas joprojām

Šīs pārmaiņas ir radījušas gan publiskajā vidē¹, gan politikas dokumentos un akadēmiskajā vidē paustas kritiskas pārdomas, bažas un satraukumu par lauku dzīves telpas attīstības iespējām un lauku teritoriju nākotni. Tās ir iniciējušas dažāda mēroga politiskas iniciatīvas lauku, reģionālās attīstības, izglītības, nodarbinātības, veselības aprūpes un citās politikas nozarēs ar mērķi uzlabot dzīves kvalitāti lauku iedzīvotājiem un īstenot vēlamos priekšstatus par to, kādiem vajadzētu būt laukiem un lauku–pilsētu attiecībām izglītības, veselības aprūpes, nodarbinātības, transporta politikas u. c. jomās. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (Latvija 2030, 2010) sniegts redzējums par Latvijas telpiskās attīstības perspektīvu, akcentējot līdzvērtību sasniedzamības un mobilitātes iespēju ziņā un kvalitatīvu un pievilcīgu dzīves vidi, kā arī plašu publisko pakalpojumu klāstu lauku un pilsētu kā ekonomiskās attīstības, cilvēku dzīves un darba vides raksturojumā (Latvija 2030, 2010, 56.–83. lpp.). Latvijas Nacionālās attīstības plāns 2014.–2020. gadam (NAP 2014–2020, 2012), kas ir šajā stratēģijā balstīts nacionālā līmeņa vidējā termiņa attīstības plānošanas dokuments, kas aptver dažādas politikas jomas, tostarp arī Latvijas telpiskās attīstības redzējumu, akcentējot nacionālu un reģionālu attīstības centru nozīmi attīstības virzībā, efektīvā resursu izlietojumā balstītas atšķirības dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju izmantojumā un līdzvērtību dažādu iespēju un pakalpojumu sasniedzamībā visā Latvijas teritorijā.

Par teritoriālās pieejamības aspektiem – skolu tīkla optimizāciju un vispārējās, profesionālās, neformālās un pieaugušo izglītības pieejamību laukos un pilsētās – runāts

---

¹ Piemēram, intervijai ar LVAI pētnieku Andri Miglavu Tvnet 2013. gada 8. februārī ir virsraksts „Lauki izmirst – tajos draud stagnācija” (http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/409927-lauki_izmirst_tajos_draud_stagnacija). Līdzīgs situācijas konstatējums ir arī laikraksta “Diena” mājaslapā diena.lv 2012. gada 17. jūlijā publicētam rakstam „Lauki izmirst: Vairākos pagastos vairs nav pat ģimenes ārsta”; apollo.lv 2011. gada 13. janvārī publicētam rakstam „Demogrāfs: Eiropas lauki izmirst” (<http://www.apollo.lv/zinas/demografs-eiropas-lauki-izmirst/472011>). Tajā pašā laikā žurnālā “IR” no 2013. līdz 2015. gadam publicēta rakstu sērija par pilsētniekiem, kuri iekopuši otrās mājas laukos vai pārcēlušies uz laukiem (<https://irir.lv/tag/lauku-majas> un <https://irir.lv/tag/muiza>), kur caur individuāliem stāstiem pausts pozitīvs skatījums uz individuāliem risinājumiem un lauku dzīvesveidu daudzveidību. Par dažādiem lauku diskursiem latviešu valodā rakstošajā presē pārskatu sniegusi Klinta Ločmele (Ločmele, 2014).

izglītības politikas plānošanas kontekstā Izglītības attīstības pamatnostādnēs 2014.–2020. gadam (IAP 2014–2020, 2013). Tāpat par dažāda līmeņa veselības aprūpes pakalpojumu teritoriālo pieejamību kā kritēriju veselības aprūpes iestāžu optimizācijai runāts Sabiedrības veselības pamatnostādnēs 2014.–2020. gadam (SVP 2014–2020, 2014, 31.–32. lpp). Šajā dokumentā viens no mērķiem ir teritoriālās atstumtības mazināšana.

Vēl viens piemērs ir iekļaujošas nodarbinātības politika. Iekļaujošas nodarbinātības pamatnostādnēs 2015.–2020. gadam (IAP 2015–2020, 2015) paredzētas aktivitātes reģionālās mobilitātes veicināšanai, finansiāli atbalstot bezdarbniekus, kuri ir gatavi iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos vai daļēji pārcelties tuvāk darbavietām un strādāt Latvijā, kas izmēģinājuma projekta veidā īstenotas kopš 2013. gada. Savukārt Transporta attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (TAP, 2018) vīzijā iekļauj sabiedriskā transporta, kas nodrošina dažādu pakalpojumu un iespēju – izglītības un nodarbinātības iespēju, ārstniecības pakalpojumu – sasniedzamību visā Latvijas teritorijā visām iedzīvotāju sociālajām grupām, ņemot vērā arī administratīvi teritoriālās struktūru, pakalpojumu teritoriālo izvietojumu un reģionālās mobilitātes tendences (TAP, 2018, 5.–9. lpp.).

Šo pārmaiņu ietekme uz lauku iedzīvotāju dzīves vidi tikusi pētīta arī dažāda mēroga un pieeju akadēmiskajos pētījumos, piemēram, Dzenovska (2012), Cimdiņa un Raubiško (2012); Latvijas lauku telpas attīstība un tās izaicinājumi (Bulderberga u. c., 2012; Zobena & Ijabs, 2015; Zobena (2018).

Tēmas aktualitāte

Promocijas darba tēmas aktualitāte ir saistīta ar lauku politikas plānošanā un sociālajos procesos Latvijā un Eiropas Savienības (ES) mērogā notiekošajiem procesiem un tendencēm. Promocijas darba skatījuma pamatā ir lauku un reģionālās attīstības plānošanā un sociālo procesu analīzē un plānošanā pašlaik aktuālie sociālo procesu telpiskie aspekti. Īpaši var runāt par vietā balstītu (*place-based*) pieeju. Eiropas Savienības telpiskās attīstības pamatnostādnes pamazām virzās uz šādu skatījumu. Viens aspekts ir virzība no sektorālas pieejas uz teritoriālu pieeju. Sektorālas pieejas attīstības plānošanas procesā skatījums uz vienu un to pašu vietu var būt atšķirīgs, dažādu jomu attīstības politikas teritorijā var nebūt koordinētas un var būt vērstas uz pretrunīgu mērķu sasniegšanu (piemēram, dabas aizsardzības un tūrisma pakalpojumu attīstības un ražošanas intensifikācijas politikas vienā teritorijā var radīt zināmu konfliktu). Būtiski, lai teritorijas attīstībā tiktu saskaņoti gan teritorijas ekonomiskās, gan ekoloģiskās un arī sociālās ilgtspējas (cilvēka ikdienas dzīves vides) aspekti. ES jaunās telpiskās plānošanas pamatnostādņu (Territorial Agenda of the European Union 2020, 2011) pieeja piedāvā skatīties uz teritoriju kompleksi. Šajās pamatnostādnēs akcentētais skatījums uz teritoriālo un Eiropas

lokālo un reģionālo kopienu identitāšu daudzveidību kā attīstības potenciālu un orientācija uz lokālo un reģionālo zināšanu un resursu izmantošanu plānošanā ļauj runāt par uz vietu balstītas attīstības (*place-based development*) pieeju, kas vērtējams kā apliecinājums tam, ka vieta, telpa un teritorija ir nozīmīgi jēdzieni politikas plānošanā (Servillo, Atkinson, & Russo, 2012; Walsh, 2012; Avdikos & Chardas, 2016; Bentley, Pugalis, & Shutt, 2017).

Vēl viens nozīmīgs telpiskās plānošanas aspekts ir pieaugošs rurālā un urbānā aspekta integrējums, tos aplūkojot vairs ne tikai kā laukus un pilsētas, bet dažādos tīkļos iekļautas vietas. Eiropas teritoriālās attīstības un kohēzijas novērošanas tīkla ESPON 2013 programmas pirmajā sintēzes ziņojumā „Jauns pārskats par zinātņietilpīgām, ilgtspējīgām un iekļaujošām teritorijām” (*New Evidence on Smart, Sustainable and Inclusive Territories*) (ESPON, 2010)², sniedzot pārskatu par programmas ietvaros finansētu starptautisku pētījumu rezultātiem, autori runā par reģioniem (teritorijām) ne tikai iepriekš definētās lauku un pilsētu reģionu kategorijās, bet kā par „zinātņietilpīgām un satīklotām vietām” (*smart, connected places*). Šīs īpašības nav atkarīgas no vietas urbānā vai rurālā rakstura, bet ir daudz vairāk saistītas ar dažāda līmeņa savstarpējām saiknēm, pārvaldības tīkliem un fizisku un virtuālu sasniedzamību (ESPON, 2010, pp. 31–54). Autori argumentē, ka ilgtspējīga attīstība ir atkarīga no veiksmīgas un piemērotas politikas risinājumu izvēles, domājot par lauksaimniecības un lauku attīstības, transporta un enerģijas, vides, pētniecības un izaugsmes, sociālās nevienlīdzības mazināšanas politiku komplekso ietekmi uz teritoriju (ESPON, 2010, p. 49). Arī ESPON 2020 pētījumu programmas ietvaros iekļauta šādu jautājumu izpēte. Piemēram, pētījums par “iekšējās perifērijas” (*inner peripheries*), piemēram, ESPON 2020 programmas projekta “Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli” (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*), kas noslēdzās 2017. gadā, starp ieteikumiem šo iekšējo perifēriju attīstībai akcentē integrētu stratēģiju veidošanu vietas attīstībai un reģionāla mēroga pārvaldes risinājumu īstenošana (ESPON, 2017a).

Šāds skatījums uz lauku un pilsētu savstarpējo mijiedarbību atspoguļojas arī Latvijas lauku attīstības programmā 2014.–2020. gadam (LLAP 2014–2020, 2018), kurā, atšķirībā no iepriekšējā plānošanas perioda, ir iekļauta visa Latvijas teritorija, izņemot nacionālas nozīmes centrus – Rīgu un republikas pilsētas (LLAP 2014–2010, 2018, 26.–28. lpp.). Promocijas darba ietvaros izmantota līdzīga pieeja, teorētiski un empīriski aplūkojot laukus kā sasniedzamības, dzīvesvietā pieejamo iespēju, infrastruktūras, kā arī dzīvesvietai piešķirto nozīmju dimensiju veidotu vietu. Tāpat promocijas darbā aplūkots, kā lauku un pilsētu iedzīvotāju ikdienā dažādu

---

² Eiropas Savienības desmitgades izaugsmes stratēģijas „Europe 2020” prioritātes ir „zinātņietilpīga, ilgtspējīga un iekļaujoša izaugsme” (*smart, sustainable and inclusive growth*) (http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm)

pakalpojumu un iespēju izmantošanas procesā veidojas saiknes starp dažādām vietām un kā veidojas atšķirīgiem lauku dzīvesstiliem atbilstošas ikdienas mobilitātes telpas, kas aptver dažādas administratīvi teritoriālās kategorijas.

Politikas plānošanas dokumentos Latvijā par laukiem runā daļēji gan kā par kategoriju, gan kā vairāku aspektu – sasniedzamības, apdzīvojamības (dzīves kvalitātei nepieciešamo iespēju) un ekonomiskas funkcionalitātes – veidotu telpas kompleksu. Lauki var būt administratīvi teritoriāla, ekonomiska, kultūrvēsturiska kategorija; tā ir vieta, kur nodarboties ar uzņēmējdarbību un attīstīt ražošanu; tā ir vieta, kurai piemīt dažādas saglabājamas dabas un kultūrvēsturiskas vērtības un kur vajadzētu būt pieejamiem un sasniedzamiem dažādiem pakalpojumiem un iespējām labai dzīves kvalitātei (skat., piemēram, LAP 2014–2020; NAP 2020). Tomēr Latvijā par laukiem var runāt arī kā telpu, ko veido vairākas dimensijas, kā tas darīts Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam, akcentējot sasniedzamības un mobilitātes iespējas; laukus kā ekonomiskās attīstības, cilvēku dzīves un darba vidi un identificējot nacionālo interešu telpas – ar specifiskām iezīmēm, funkcijām; lauku telpu šajā skatījumā raksturo lauksaimniecības un mežsaimniecības resursi un noteiktas produktīvas un rekreatīvas aktivitātes, kas šajās vietās pieejamas (Latvija 2030, 2010, 56.–83. lpp.).

Latvijas lauku telpas attīstības scenāriju izvērtējuma autori saskata līdzīgu skatījumu uz laukiem Latvijas politikas dokumentos. Lauksaimniecības un lauku attīstības likumā noteiktas atšķirības nodarbēs un uzdevumos lauksaimniecībai un lauku attīstībai (Lauksaimniecības un lauku attīstības likums, 2015, 1., 2. pants). Savukārt Nacionālās attīstības plāns Latvija 2030 daļēji raksturo laukus, kuros ir attīstīti produktīvie aspekti – lauksaimniecība, mežsaimniecība, arī nelauksaimnieciskā uzņēmējdarbība – un ir pieejama rekreācija un pievilcīga dzīves vide pilsētās strādājošiem (NAP 2014–2020, 2012) no vienas puses, bet akcentēta arī sasniedzamība un pievilcīga dzīves vide laukos dzīvojošajiem. Viens no NAP 2014–2020 divpadsmit rīcības virzieniem ir pakalpojumu pieejamība, kas ietver gan līdzvērtīgi sasniedzamu pakalpojumu pieejamību laukos un pilsētās ar fokusu uz pakalpojumu sasniedzamības telpiskās nevienlīdzības mazināšanu, gan efektīvu resursu izlietojumu, piedāvājot atšķirīgu pakalpojumu un iespēju klāstu vietās ar atšķirīgu apdzīvojumu (NAP 2014–2020, 2012, 53.–54. lpp.). Šī rīcības virziena ietvaros aplūkots pasākumu kopums ar mērķi sasniegt pakalpojumu pieejamību līdzvērtīgāku darba iespēju un dzīves apstākļu radīšanai dažādās teritorijās (NAP 2014–2020, 2012, 60. lpp.). Promocijas darba ietvaros veiktā lauku dzīves vides un lauku dzīvesstilu daudzveidības konceptuālā un empīriskā analīze sniegs pienesumu labākai izpratnei par pakalpojumu pieejamības un sasniedzamības līdzvērtīgumu laukos un pilsētās plānošanas perioda sākumposmā. Tāpat pastāv iespēja šīs analīzes rezultātus vismaz daļēji izmantot, lai

kontekstualizētu vai novērtētu potenciālas izmaiņas rīcības virziena ietvaros sasniegtajos rezultātos.

Gan šiem plānošanas dokumentiem, gan plašākiem nacionāla, reģionāla un globāla mēroga sociāliem un ekonomiskiem procesiem ir ietekme uz lauku ekonomisko un sociālo pārvaldības struktūru laukos. Tas atspoguļojas arī zinātņu disciplīnu pētījumos par dažādiem lauku aspektiem un to savstarpēju saistību – lauku attīstības un tās mērīšanas, lauku ekonomikas un inovāciju, lauku pārvaldības, lauku telpas un lauku dzīves vides, lauku ilgtspējas un dzīvotspējas, lauku mobilitātes un migrācijas procesiem (piemēram, Krisjane & Berzins, 2012; Krišjāne, Bērziņš, Apsīte-Beriņa, Rozīte, & Sechi, 2014; Paula, 2015; Šķiņķis, Vilka, Cimdiņš, & Ušča, 2015; Krievina, Leimane, & Melece, 2015; Melece, 2015; Tisenkopfs u. c., 2015; Vēveris, 2015; Zobena, Krūmiņa, & Ušča, 2015; Krisjane, Apsīte-Berina, Berzins, & Grīne, 2017; Veveris, Hazners, & Benga, 2017; Benga, Hāzners, & Miķelsone, 2017; Sumane & Tisenkopfs, 2017; Melece, 2018; Zobena & Felcis, 2018).

Veidojas arī jaunas attiecības starp tradicionālām un jaunām iedzīvotāju grupām laukos, ko raksturo daudzveidīgi lauku dzīvesveidi – tie ir cilvēki, kuri dažādu iemeslu dēļ ir pārcēlušies dzīvot un strādāt uz laukiem; tie ir cilvēki, kuri ir saskatījuši uzņēmējdarbības iespējas; tie ir jauni un izglītoti speciālisti, kuri ir atgriezušies dzīvot laukos un kuriem ir zināms prasību līmenis dzīves videi un pakalpojumiem; tie ir cilvēki, kas ir palikuši dzīvot laukos, kur ir uzauguši un kas vēlas turpināt nodarboties ar lauksaimniecību, dažādojot zemes izmantošanas iespējas, iesaistoties mājražošanā, tūrisma pakalpojumu sniegšanā u. tml. (Tisenkopfs & Lace, 2010; Cimdiņa & Raubiško, 2012; Dzenovska, 2012).

Politikas plānošanas dokumentos lauki un pilsētas kopumā ir skatītas kā vietas ar atšķirīgu dzīves vidi, problemātiku un resursiem, kas noteiktās jomās viena otru papildina. Lauku dzīves vides kontekstā minēta iedzīvotāju aizplūšana un dzīves vides pievilcības mazināšanās, samazinoties darba iespējām, pakalpojumu daudzveidībai un sasniedzamībai. Līdz ar to kopumā mērķis ir līdzvērtīgums pakalpojumu un iespēju nodrošinājumā, lai mazinātu teritoriālo atstumtību, veicinātu sasniedzamību, nodrošinātu pievilcīgu dzīves vidi ar līdzvērtīgu dzīves kvalitāti laukos un pilsētās ar dažādiem pasākumiem lauku attīstības veicināšanai (Latvija 2030; NAP 2014–2020; LAP 2014–2020, kā arī jau iepriekš minētie nozaru politikas plānošanas dokumenti).

Kritisku skatījumu uz lauku dzīves vidi un tajā notiekošajiem procesiem sniedz Daces Dzenovskas (2012) antropoloģiskais pētījums par migrāciju no laukiem, analizējot migrāciju – aizbraukšanu no laukiem – kā lauku kā vietas “iztukšošanos”, kas līdz ar nedrošības sajūtu kā daļu no vietas izjūtas nes arī citas pārmaiņas. Dažādu demogrāfisko procesu rezultātā,

samazinoties iedzīvotāju skaitam laukos, kur saskaņā ar statistikas datiem dzīvo vidēji trešā daļa Latvijas iedzīvotāju (CSP, 2018)³, pieaug dažādu iespēju un pakalpojumu izkliede – domājot par ikdienas dzīvi, lauki kā dzīves vide ir vieta, kur daudzas ikdienas nepieciešamības – labi apmaksāts darbs, izglītības iespējas, arī iepirkšanās, sadzīves pakalpojumi, medicīnas pakalpojumi – nav pieejamas dzīvesvietas tuvumā vai nav vienkārši sasniedzamas bez personiskā transporta (Dzenovska, 2012).

Aizvien grūtāk ir, no vienas puses, nodrošināt labai dzīvei nepieciešamo iespēju un pakalpojumu (darbs, izglītība, medicīna, ikdienas pakalpojumi) pieejamību dzīvesvietas tuvumā, un, no otras puses, cilvēkiem plānot un izmantot individuālos resursus – finanses, laiku –, lai pārvarētu šos attālumus. Līdz ar to iedzīvotāju aizplūšana no laukiem uz vietām ar plašākām iespējām var būt viens no individuāliem risinājumiem, kas vēl vairāk samazina un ievērojami attālina dažādas iespējas no laukiem uz lielākiem urbāniem centriem. Tas savā ziņā rada apburto loku – nespējot nodrošināt sev un ģimenei vēlamu dzīvesveidu un dzīves līmeni, cilvēki pieņem lēmumu par dzīvesvietas maiņu, savukārt iedzīvotāju aizplūšana un novecošanās laukos padara darba, mācību un dažādu pakalpojumu saņemšanas iespējas par finansiāli grūti īstenojamām, līdz ar to tās telpiski vēl vairāk attālinās no lauku cilvēka dzīves vides. Tātad līdzās individuālas un kolektīvas rīcībspējas apliecinājumiem; inovatīviem nodarbinātības, lauksaimnieciskās un nelauksaimnieciskās uzņēmējdarbības risinājumiem; kopienām, kas veiksmīgi atrisinājušas dažādas sociālas problēmas (Tisenkopfs & Lace, 2010; Kļave, Bebriša, & Žabko, 2013; Zobena, Krūmiņa, & Ušča, 2015; Sumane & Tisenkopfs, 2017, Turlajs, 2017) pētniecībā pastāv arī skatījums uz lauku dzīves iespēju ierobežojumiem, īpaši iedzīvotāju grupām ar jau ierobežotiem resursiem.

Promocijas darba ietvaros viens no pētnieciskajiem jautājumiem ir par to, vai un kā atšķiras lauku kā administratīvi teritoriālas kategorijas sasniedzamība un vietas iespēju struktūra, laukiem piešķirtās nozīmes un vērtības, kā arī, kādas ir dažādu iedzīvotāju grupu ar atšķirīgiem resursiem dzīvesstilu atšķirības laukos. Līdz ar to darbā izmantotās kvantitatīvās datu analīzes metodes ļaus ar zināmu abstrakcijas līmeni novērtēt iepriekš pamatā kvalitatīvos pētījumos identificēto unikālo vai tipisko lauku dzīvesveidu, ar to saistīto iespēju, resursu un ierobežojumu izplatību plašākā respondentu kopā.

Sniedzot pārskatu par lauku pētniecību un tās rezultātiem 2016. gadā, lauku sociologi Marks Šuksmits (*Mark Shucksmith*) un Deivids Brauns (*David Brown*) akcentē četras

---

³ Pēc autores aprēķiniem, laikā no 1990. gada līdz 2018. gadam laukos dzīvoja 31%–32% iedzīvotāju no kopējā iedzīvotāju skaita. Laikā no 2000. gada līdz 2018. gadam iedzīvotāju skaits laukos samazinājies par 151 996 jeb 20.02% no iedzīvotāju skaita 2000. gadā (un tas ir nedaudz straujāk kā pilsētās, 18.25%).

pamattēmas, kas caurvij lauku pētniecību mūsdienās. Pirmā ir lauku–pilsētu, lokālā un translokālā (*translocal*) saistība, akcentējot sasniedzamību un teritoriju savstarpējo atkarību. Otrā ir nevienlīdzība starp vietām – laukiem, pilsētām un lauku teritorijām, ar fokusu uz “atpalikušām” vietām (*places left behind*), kas daļēji sasaucas ar vienu no ESPON 2020 lietišķo pētījumu tēmām par iekšējās perifērijas teritorijām (ESPON, 2017a). Ņemot vērā, ka lauki kā dzīves vide ir atšķirīgi dažādām sociālām un demogrāfiskām grupām – sievietēm un vīriešiem, cilvēkiem ar atšķirīgiem ienākumiem un izglītību, un dažādiem citiem ierobežojumiem, var runāt par telpiskās un sociālās atstumtības interseksionalitāti, kur nevienlīdzību un ierobežojumus pastiprina lauku relatīvā telpiskā attālinātība. Trešā caurviju tēma ir saistīta ar fiskālo krīzi un tās ietekmi – ekonomisko lejupslīdi, bezdarbu, migrāciju projām no laukiem, atbalsta sarukumu dažādām organizācijām; ceturrtā – ar fokusu uz lauku dzīvotspēju, endogenitāti, uz iekšējiem resursiem un vietā balstītu (*place-based*) attīstību kā pretsparu neoliberalisma ietekmei (Shucksmith & Brown, 2016). Divas no šīm – saikne starp laukiem un pilsētām labas dzīves nodrošināšanai un nevienlīdzības aspekti starp laukiem un pilsētām un sociālajām grupām laukos– skartas arī promocijas darbā.

Visbeidzot, promocijas darba aktualitāte metodoloģiskā ziņā ir saistīta ar telpisko datu izmantošanu un to analīzes metožu nozīmes pieaugumu sociālajās zinātnēs, īpaši saistībā ar telpisko plānošanu (ģeogrāfijā, arhitektūrā, starpdisciplinārā lauku un pilsētvides pētniecībā, piemēram, Abernathy, 2016; Darmofal, 2015; Haining, 1993 u. c.). Tā metodoloģiski var izpausties ļoti dažādi, sākot ar mobilu ierīču fiksētu koordinātu un trajektoriju formu analīzi; telpiskas informācijas apraksta vai koordinātu iekļaušanu intervijās; apkopotas individuālās telpiskās informācijas iekļaušanu daudzlīmeņu datu analīzē kopā ar statistikas datiem; datu ieguvu un /vai vizualizāciju kartes formā u. tml. Latvijā telpisko datu izmantošanas ziņā vērtīgs piemērs ir Jāņa Turlaja (2017) pētnieku grupas analīze par optimālo skolu tīklu. Šī pētījuma empīriskais materiāls ietver plašu statistikas datu klāstu, apkopotu vidējo informāciju par ikdienas mobilitāti un salīdzinošas gadījumu izpēti par skolēnu mobilitāti ietvaros – detalizētu atrašanās un uzvedības fiksējumu kā statistiku par konkrētiem maršrutiem, to atrašanos un trajektorijas kartē, maršrutu izmantojumu un izmaksām. Līdzīgs piemērs ir arī Gundara Bērziņa, Irinas Arhipovas, Jura Bindes un citu autoru pētījums ar fokusu uz uzņēmējdarbības reģionālajām atšķirībām un tipoloģiju, analizējot mobilās komunikācijas datu plūsmu administratīvi teritoriālās telpiskās vienībās. Autori norāda arī uz citiem, pētījuma ietvaros neizmantotiem šāda datu materiāla apkopotas analīzes pielietojumiem, tostarp ikdienu mobilitātes analīzi (Arhipova et al., 2018). Promocijas darba ietvaros izmantotais datu materiāls ir vākts ar tradicionālas aptaujas palīdzību, tomēr instrumentārijs ietver arī telpiskus elementus. Analīzes ietvaros izmantotā pieeja daļēji ir vērsta uz aptaujas ietvaros iegūtās informācijas

telpisko aspektu – mobilitātes iespēju kā attālumu pārvarēšanas; pakalpojumu un iespēju izmantojuma telpiskās izkliedes – analīzi.

Kopsavelkot, promocijas darba aktualitāti veido vairāki aspekti. Vispirms konceptuālais skatījums uz laukiem kā daudzveidīgu, satīklotu vietu plašākā dažāda mēroga vietu tīklā, kas ļauj uz laukiem (un pilsētām) skatīties plašāk par homogēnām, apriori definētām vietām ar līdzīgām dzīves vides un dzīvesveida īpatnībām un kas aizvien biežāk parādās arī Latvijā plānošanas dokumentos, akadēmiskajos un lietišķajos pētījumos. Līdz ar to ir jēgpilni laukus kā dzīves vidi analītiski aplūkot kā dažādu parādību telpisko izkriedi dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās; kā uz saiknēm starp dažādām vietām, vai izvērtēt, kādas atšķirības pastāv starp laukiem un pilsētām kā dažādām administratīvi teritoriālām kategorijām dzīves vides, sasniedzamības un citu aspektu raksturojumā. Šis skatījums izmantots promocijas darbā, lai raksturotu laukus kā daudzveidīgu dzīves vidi, kuru veido vietas materiālā forma un dažādas tās sniegtās iespējas; relatīvā atrašanās un vietai piešķirtās nozīmes un vērtības, kuras var salīdzināt ar citām administratīvi teritoriālām kategorijām, izvērtējot līdzīgo un atšķirīgo. Teorētiskais skatījums ar bāzi Džona Egnjū (*John Agnew*) un Maikla Vudsa (*Michael Woods*) vietas un lauku kā vietas koncepcijā sniegts 1. nodaļā (1.1., 1.2. un 1.3.) un empīriski Latvijas kontekstā 2010.–2014. gada periodā analizēts 3.1. nodaļā.

Otrs nozīmīgākais aktualitātes aspekts ir saistīts ar skatījumu uz laukiem kā dzīves vidi, kurā saskaņā ar politikas plānošanas dokumentiem jānodrošina līdzvērtīga dažādu iespēju un publisko pakalpojumu sasniedzamība kā pilsētās. Šajā skatījumā, kas pausts arī akadēmiskos pētījumos, lauki ir dažādām iedzīvotāju grupām piemērota dzīves vide, kur īstenojas daudzveidīgi dzīvesstili. Šajā skatījumā laukos realizējas gan inovatīvi, dzīvotspējīgi, rīcībspējīgi risinājumi, kuros atrisinātas problēmas un izmantoti gan iekšējie, gan ārējie resursi. No otras puses, citām iedzīvotāju grupām lauki var būt no iespējām attālināta, ierobežojoša un telpiski nevienlīdzību uzturoša dzīves vide, kurā vienas iespējas ir tiem, kam ir pieejami dažādi resursi un cita dzīve, citas ikdienas stratēģijas tiem, kuriem šādu iespēju nav. Līdz ar to ir būtisks analītisks skatījums uz lauku kā dzīves, darba, atpūtas u. tml. vietu, lai saprastu, kāda veida dzīvesvieta tā ir – kas veido vietas piesaisti lauku iedzīvotājiem un kā var raksturot lauku dzīvesstilu daudzveidību – to, kādas ir lauku iedzīvotāju stratēģijas labas dzīves nodrošināšanai atšķirīgos lauku kā dzīves vides apstākļos. Dzīvesstili kā telpas un laika ierobežojumos ievietoti savstarpēji stratēģiski vienumā integrēti ikdienas dzīves prakšu segmenti, kuros īstenojas, no vienas puses, cilvēka identitāte, refleksivais skatījums uz sevi un savu dzīvi, no otras puses, pieejamie resursi un ierobežojumi. Jēdziena teorētiskais skatījums ar bāzi Entonija Gidensa (*Giddens Anthony*) dzīvesstila jēdziena telpisko aspektu analizē un vietas piesaistes

daudzveidības analīzē sniegts 1. nodaļā (1.1.2., 1.4., 1.5., 1.6. un 1.7.) un empīriski analizēts 3.2. nodaļā.

Visbeidzot, metodoloģiski promocijas darba aktualitāte ir daļējs mēģinājums iekļauties telpisko datu ieguves un analīzes metožu pieejā (ar telpisko analīzi saistītie datu ieguves un analīzes apsvērumi detalizētāk aplūkoti 2. nodaļā).

Pētījuma novitāte

Promocijas darba ietvaros var runāt par zināmu teorētisku novitāti, integrējot vietas jēdziena vairākdimenisonālo un sociāli konstruēto izpratni (Agnew, 2005; Lefebvre, 1991, Halfacree, 2006, 2007; Woods, 2011) ar vietas piesaistes un dzīvesstila jēdzienu sociālajās zinātnēs Antonija Gidensa skatījumā (1991; 1999). Lai arī konceptuāli visi pieminētie autori ir runājuši arī par to, kā lauki kā vieta veido lauku cilvēku ikdienas dzīvi (piemēram, Gieryn, 2000; Woods, 2011), promocijas darba 1.7. apakšnodaļā sniegtais konceptuālais skatījums piedāvā dziļāku lauku kā dzīves vides dimensiju, individuālās vietas piesaistes un dzīvesstila telpisko aspektu un cilvēka telpiskās uzvedības – ikdienas mobilitātes (Urry, 2007; Kaufmann, 2002; Canzler, Kaufmann, & Kesselring, 2008; Merriman, 2012) un migrācijas integrāciju ar lauku kā dažādiem dzīvesstiliem piemērotas vietas konceptuālu modeli.

Tāpat var runāt par promocijas darba ietvaros īstenotu metodoloģisku novitāti, empīriskā pētījuma veikšanā izveidojot un izmantojot kvantitatīvam empīriskam pētījumam piemērotu jautājumu matricu, kurā iekļauta rīcības – pakalpojumu un iespēju izmantošanas – telpisko mērogu dimensija. Matricā uzdots jautājums ne tikai par to, kas tiek darīts, bet arī par telpiskajiem mērogiem – vietām – kur tas ir noticis. Ar šīs matricas palīdzību iegūtos rezultātus ir iespējams izmantot lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes atsevišķu aspektu, kā arī lauku dzīvesstilu telpisko mērogu daudzveidības tipoloģijas analīzē, izmantojot piemērotas apkopjošas, empīriskajā materiālā balstītas kvantitatīvas analīzes metodes – indeksus kā apkopjošus rādītājus un empīriskās grupēšanas metodi – klasteru analīzi. Ar šīs jautājumu matricas palīdzību iegūtais datu materiāls kopā ar izmantotajām metodēm ar zināmu abstrakcijas līmeni ļauj raksturot, pirmkārt, laukus kā dzīves vidi – atrašanās vietu un vietas iespēju struktūru. Tāpat materiāls ļauj raksturot ikdienas pakalpojumu un iespēju izmantošanas izkliedi dažādos telpiskos mērogos, atspoguļojot dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību laukos. Visbeidzot, šādi netieši var mērīt arī ikdienas mobilitātes intensitāti situācijās, kad vēlami pakalpojumi un iespējas nav sasniedzami tuvākajā telpiskajā mērogā – dzīvesvietā, un to sasniegšanai ir nepieciešama attālumu pārvarēšana.

Būtiska empīriskā pētījuma ietvaros izmantotās kvantitatīvās pieejas pievienotā vērtība ir iespēja pārbaudīt iepriekš kvalitatīvos pētījumos (piemēram, Cimdiņa & Raubiško, 2012; Dzenovska, 2012) balstītās hipotēzes par to, ka pakalpojumu un iespēju attālinātība – piemēram, veselības aprūpes pakalpojumu, ikdienas pakalpojumu – var radīt grūtības tos sasniegt cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem – kvantitatīvi. Kvantitatīva pieeja ar zināmiem ierobežojumiem ļauj novērtēt, cik izplatītas ir šādas grūtības un ar kādu resursu ierobežojumiem tās ir saistītas. Tāpat empīriskā pētījuma kvantitatīvais raksturs ļauj novērtēt lauku kā vietas iespēju struktūras, sasniedzamības un dzīvesvietai piešķirto nozīmju un vērtību atšķirības salīdzinājumā ar citām administratīvi teritoriālām kategorijām iedzīvotāju ikdienā. Visbeidzot, empīriskā pētījuma atkārtotais raksturs (ar nelielām izmaiņām jautājumu matrica izmantota trīs aptaujās 2010.–2014.) ļauj novērtēt identificēto sakarību stabilitāti un iespējamās metodoloģiskos trūkumus.

Darba mērķi un uzdevumi, pētījuma priekšmets un objekts

Izpētes priekšmets ir sociālo aģentu un vietas mijiedarbība kā telpiskuma nozīme sociālo aģentu dzīvesveidā Latvijas laukos. Līdz ar to pētījuma mērķis ir sniegt teorētisku skatījumu un veikt empīrisku pētījumu, lai sniegtu skatījumu uz Latvijas lauku kā dzīves vides, lauku iedzīvotāju vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu daudzveidību.

Lai to varētu izdarīt, izvirzīti vairāki uzdevumi. Vispirms šīs sociālo aģentu un vietas attiecības un to daudzveidība Latvijas laukos teorētiski konceptualizētas, analītiski aplūkojot:

- 1) vietas jēdziena skaidrojumu dažādās disciplīnās un teorētiskās koncepcijās, kā arī, aplūkojot laukus kā vietu, ko veido Džona Egnjū trīs dimensiju modelis ar nelielām variācijām;
- 2) vietas piesaistes jēdzienu, kas aptver plašu cilvēka rīcības un telpisko attieksmju kompleksu;
- 3) lauku dzīvesstila raksturojumu, izmantojot Entonija Gidensa laika ģeogrāfijā balstīto dzīvesstila modeli, kas aptver arī dzīvesstila telpiskos aspektus;
- 4) telpisko uzvedību ikdienas pārvietošanos un dzīvesvietas maiņu raksturojošos jēdzienus – ikdienas mobilitāti laukos un lauku migrāciju.
- 5) Visbeidzot, izveidots konceptuāls skaidrojošs modelis, integrējot lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes, lauku dzīvesstilu telpiskos aspektus un telpisko uzvedību.

Šie uzdevumi risināti 1. nodaļā.

Empīriskā pētījuma objekts ir iedzīvotāju pakalpojumu un iespēju izmantojums dažādos telpiskos mērogos, kas ļauj raksturot vietas nozīmi sociālo aģentu dzīvesveidā Latvijas laukos.

Empīriskā pētījumā izmantotās datu kopas veido kvantitatīvās Latvijas iedzīvotāju aptaujās iegūti dati par rīcību un attieksmēm.

Empīriskajā pētījumā īstenoti šādi uzdevumi:

1. Veikt lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu jēdzienu operacionalizāciju, izvērtējot instrumentārija un aptaujas metodoloģijas radītos mērījumu ierobežojumus, izmantojot pakalpojumu un iespēju izmantojuma telpisko mērogu matricu 2010.–2014. gada aptaujas un vietas nozīmi un vietas piesaisti raksturojošus mainīgos 2010., 2011. un 2016. gada aptaujas datus.
2. Izvērtēt, izvēlēties un izmantot piemērotas kvantitatīvas analīzes metodes, lai pārbaudītu izvirzītās hipotēzes un raksturotu Latvijas lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību:
  - a) biežumu sadalījumus lauku kā dzīves vides raksturojumam;
  - b) apkopojošus un reducējošus rādītājus – indeksu vērtības un pamatkomponentu (faktoru) analīzi lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes un vietai piešķirto nozīmju daudzveidības apkopojošam raksturojumam;
  - c) empīriskās grupēšanas metodes – klasteru analīzi lauku dzīvesstilu telpisko aspektu tipoloģijas izveidei;
  - d) neparametriskus testus biežumu sadalījumu un vidējo aritmētisko vērtību atšķirību statistiskā nozīmīguma pārbaudei, kā arī saikņu starp mainīgajiem ciešuma pārbaudei.

Šie uzdevumi pamatā risināti 2. un 3. nodaļā.

Pētnieciskie jautājumi, hipotēzes un aizstāvamās tēzes

Promocijas darbs sniedz atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, kā ir iespējams teorētiski un empīriski raksturot laukus kā dzīves vidi, vietas piesaisti laukiem un lauku dzīvesstilu daudzveidību Latvijā.

1. Kā var raksturot Latvijas lauku kā dzīvesvietas relatīvo atrašanos, materiālo formu un laukiem piešķirtās nozīmes un vērtību salīdzinājumā ar citām administratīvi teritoriālajām kategorijām un lauku dzīves vides daudzveidību?
2. Kādus lauku dzīvesstilu tipus ir iespējams identificēt un kā raksturot to daudzveidību un vietas piesaistes daudzveidību Latvijas laukos?
3. Kāda nozīme ir lauku iedzīvotājiem pieejamajiem resursiem (laika, resursu, pienākumu u. tml.) un ierobežojumiem dažādus lauku dzīvesstilus raksturojošajās tipoloģijās noteiktos lauku dzīves vides nosacījumos?

4. Kāda nozīme lauku dzīvesstilu īstenošanā ir ikdienas mobilitātei un tās ierobežojumiem un kādos gadījumos iedzīvotāji apsver dzīvesvietas maiņu kā alternatīvu vēlamā dzīvesveida īstenošanai individuālo un dzīves vides radīto ierobežojumu pārvarēšanai?

Promocijas darba izejas punkts ir izvirzītais pētnieciskais pieņēmums par to, ka Latvijas lauki ir īpaša un daudzveidīga dzīves vide – tā kopumā atšķiras no pilsētām; atšķiras arī dažādās vietās laukos un cilvēkiem ar atšķirīgiem resursiem un ierobežojumiem, par to liecina lauku dzīvesstilu daudzveidība. Līdz ar to promocijas darbā pārbaudītas šādas hipotēzes.

1. Dzīves vidi lauku administratīvi teritoriālās kategorijās raksturo:

- a) ierobežota vietas iespēju struktūra salīdzinājumā ar pilsētām, kas ir daudzveidīga arī lauku administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros;
- b) salīdzinoši lielāka attālinātība, intensīvākas saites ar citiem telpiskajiem mērogiem, izņemot Rīgu, salīdzinājumā ar pilsētām un daudzveidīga arī lauku administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros; līdz ar to laukos ir augstāka nepieciešamība iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos;
- c) lielāka lauku ainavas, dabas, kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementiem piešķirta nozīme un zemāks vietas funkcionālo iespēju vērtējums salīdzinājumā ar pilsētām.

2. Lauku dzīves vides ierobežotā vietas iespēju struktūra un relatīvā attālinātība rada nevienlīdzīgus priekšnosacījumus ikdienas dzīvei dažādām sociālām un demogrāfiskām iedzīvotāju grupām laukos.

- a. Vietas iespēju struktūras izmantojums un vietas sasniedzamība ir saistīta ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo iedalījumu un individuālos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus raksturojošajām sociālajām un demogrāfiskajām pazīmēm – pieaugot urbanizācijas līmenim un respondentiem pieejamajiem resursiem, pieaug vietas iespēju struktūras izmantojums un pakalpojumu un iespēju sasniedzamība.
- b. Lauku–pilsētu saiknes ciešums ar vietas iespēju struktūras izmantojumu un sasniedzamību samazinās, kontrolējot sociālās un demogrāfiskās pazīmes. Līdz ar to lauku kā vietas materiālā forma un infrastruktūra un relatīvā atrašanās saglabā nozīmīgumu noteiktām respondentu grupām atkarībā no tām pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem.
- c. Vietas funkcionālo iespēju nozīmes un piesaistes elementu vērtējums ir augstāks lauku iedzīvotājiem, kuriem ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu. Vietas funkcionālo iespēju nozīmes un

piesaistes elementu vērtējums ir zemāks un vietas ainavas, dabas, kopienas un ciešu sociālo kontaktu vērtējums ir augstāks lauku iedzīvotājiem, kuriem ir pieejams ierobežots resursu klāsts un ir vairāk dažādu ierobežojumu pakalpojumu un iespēju izmantojumā.

3. Lauku dzīvesstilu daudzveidībā, kas mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģija, ir iespējams identificēt dzīvesstila tipu, kura vietas piesaisti raksturo daudzveidīgas iespējas, ikdienas mobilitātes iespēju izmantošana, lokāli neierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana un augsts dzīvesvietas funkcionālo, dabas un ainavisko aspektu vērtējums, kā arī dzīvesstila tipu, kura vietas piesaisti raksturo iespēju ierobežotība, ierobežota ikdienas mobilitātes iespēju izmantošana, lokāli ierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana un augsts lauku dzīves vides, kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementu vērtējums.
4. Lielāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība un augstāka ikdienas mobilitāte lauku dzīvesstilu tipoloģijā ir saistāma ar augstāku pieejamo resursu un zemāku ierobežojumu līmeni. Cilvēkiem, kuru lauku dzīvesstila un vietas piesaistes tips ir ar plašāku iespēju daudzveidību un ikdienas mobilitāti, biežāk ir augstāks pieejamo individuālo un mājsaimniecības resursu līmenis un mazāk ierobežojumu. Cilvēkiem, kuru dzīvesstila un vietas piesaistes tipu raksturo ierobežota iespēju daudzveidība un mobilitāte, biežāk ir bijis zemāks pieejamo resursu un augstāks ierobežojumu līmenis.
5. Lauku dzīvesstilu tipus, kurus raksturo iespēju pieejamības un ikdienas mobilitātes ierobežojumi, raksturo arī dzīvesvietas maiņas plāni kā alternatīva vēlamā dzīvesveida īstenošanai individuālo un dzīves vides radīto ierobežojumu pārvarēšanai.

Precizētas un konkretizētas pārbaudītās hipotēzes formulētas katrā 3. nodaļas – empīriskā materiāla analīzes nodaļas – apakšnodaļā.

Līdz ar to autore promocijas darba ietvaros aizstāv šādas tēzes:

1. Lauku dzīvesstilu daudzveidība ierobežotas vietas iespēju struktūras, atšķirīgu resursu un ar tiem saistītas nevienlīdzīgas piekļuves mobilitātei apstākļos izpaužas kā nevienlīdzīgas iespējas pakalpojumu un iespēju izmantošanā un vēlamās dzīves kvalitātes sasniegšanā.
2. Pastāvošo nevienlīdzību resursu un ierobežojumu sadalījumā laukos īpaši jūtamu padara ierobežota vietas iespēju struktūra un ierobežota lauku sasniedzamība. Lauku pagastos pieejamo pakalpojumu un iespēju ierobežotība un pakalpojumu un iespēju attālinātība

vēl vairāk telpiski padziļina esošās atšķirības pieejamajos resursos un ierobežojumos dažādām iedzīvotāju grupām laukos

3. Lauku iedzīvotāji saskaras ar izvēli starp laikietilpīgiem un kompleksiem mobilitātes risinājumiem un/vai tās ierobežojumiem vēlamās pakalpojumu un iespēju daudzveidības nodrošināšanā, vai dzīvesvietas maiņu tuvāk pakalpojumu un iespēju daudzveidībai pieņemamā kvalitātē, atsakoties no lauku un mazpilsētu dzīves vides sniegtajām priekšrocībām.
4. Ņemot vērā demogrāfiskos procesus laukos, efektīvu resursu izlietojumu un kvalitatīvu pakalpojumu un iespēju piedāvājumu reģionāla un nacionāla līmeņa attīstības centros, iespējams risinājums nevienlīdzības mazināšanai un lauku dzīves vides ilgtspējai būtu samazināt relatīvos attālumus ar dažādām iedzīvotāju grupām pieejamiem, laika un maršrutu ziņā elastīgiem publiskiem, privātiem vai kopienas iniciatīvu transporta risinājumiem.
5. Lauki iedzīvotājiem pieejamo pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma ziņā ir atkarīgi no dažādiem telpiskiem mērogiem, kuros iespējams šos pakalpojumus un iespējas sasniegt pieņemamā kvalitātē – un līdz ar to – no novadu līmeņa un reģionāla līmeņa sadarbības pieņemamas kvalitātes un sasniedzamības pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma plānošanā.

Teorētiskās pieejas raksturojums

Izpētes priekšmets – sociālo aģentu un vietas mijiedarbība un telpisko aspektu nozīme dzīvesstilos Latvijas laukos un izvēlētie jēdzieni šīs mijiedarbības konceptualizācijai – vieta, dzīvesstils, vietas piesaiste, pārvietošanās kā ikdienas mobilitāte un migrācija – ietver fokusu uz sociālo procesu, sociālās rīcības telpiskajiem aspektiem, kā tie skaidroti dažādās sociālo zinātņu disciplīnās. Teorētisko perspektīvu raksturo dažādu disciplīnu lauku un telpiskuma un sociālās rīcības un procesu pētnieku atziņu izmantojums, atbildot uz pētnieciskajiem jautājumiem.

Ņemot vērā sociālajās zinātnēs un lauku socioloģijā pieminēto vietas jēdziena nozīmes pieaugumu – “telpisko pagriezienu” (*spatial turn*), “vietā balstītas pieejas” (piemēram, Gieryn, 2000; Woods, 2011; Walsh, 2012) attīstību, pārvietošanās jēdziena nozīmes pieaugumu – “mobilitāšu pagriezienu” (*mobility turn*, piemēram, Adey, 2009; Merriman, 2012), – promocijas darbs teorētiskajā perspektīvā pārstāv pieeju, kurā lielāka nozīme tiek pievērsta telpiskajam. Tajā pat laikā, apzinoties šo pieeju ierobežojumus, teorētiskajā pieejā pētnieciskajiem jautājumiem izvēlēta mērena pieeja, integrējot sociālās, kultūras, cilvēka un

ekonomiskās ģeogrāfijas pētnieku idejas ar sociologu un citu sociālo zinātņu pārstāvju idejām, un akcentējot to sociologu idejas, kuri teorētiskajos darbos runā par sociālās rīcības un procesu telpiskumu (piemēram, Gidenss, 1999; Giddens, 1991).

Empīriskā pētījuma pieeja: metožu, datu kopu un analīzes metožu raksturojums

Promocijas darba empīriskā pētījuma pamatā ir ar kvantitatīvām metodēm vāktu un kvantitatīvām metodēm veikta datu analīze.

Kvantitatīvās pieejas izmantojums pamatots ar to, ka sociālo aģentu un vietas mijattiecību izpētē izmantoto jēdzienu – piemēram, vietas piesaistes vai ikdienas mobilitātes un migrācijas kā dzīvesvietas maiņas izpētē – kvantitatīva izpētes metodoloģija kopumā ir samērā ierasta – ja ne lauku socioloģijā, tad vides psiholoģijā (piemēram, Low & Altman, 1992; Giuliani, 2003, Manzo, 2005) un cilvēka ģeogrāfijā (piemēram, Krišjāne, 2007; Coulter & Ham, 2013; Coulter, Ham, & Findlay, 2016). Savukārt socioloģijā un sociālajā antropoloģijā pētījumi kvalitatīvās metodoloģijas ietvaros jau ir tikuši veikti, piemēram, Cimdiņa un Raubiško (2012); Dzenovska (2012), un kvantitatīva pieeja ļautu pārliecināties par noteiktu sakarību un tipu izplatību plašākā Latvijas lauku iedzīvotāju kopā.

Empīriskā pētījuma datu ieguves un analīzes process ir raksturojams kā daļēji sekundārs, t. i., promocijas darba empīriskais pētījums nav bijis primārais un vienīgais datu ieguves mērķis visām izmantotajām datu kopām (Bryman, 2001, pp. 196–201). Piemēram, divas datu kopas – 2011. un 2016. gada dati – iegūtas aptaujās, kas veiktas Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta (LVAEI), tagad LLU Agroresursu un ekonomikas institūta (AREI) Lauku attīstības programmas Nepārtrauktās novērtēšanas sistēmas uzturēšanas ietvaros. Lai arī promocijas darba autore ir devusi ievērojamu ieguldījumu instrumentārija izstrādē, ar kuriem iegūtās datu kopas veido empīriskā pētījuma bāzi 2010. un 2011. gadā, 2014. un 2016. gada datu kopu ieguvē sākotnējais instrumentārijs ir adaptēts atbilstoši primārajiem datu ieguves mērķiem, līdz ar to pētījuma datu kopu kontekstā var runāt arī par sekundāriem pētījumiem raksturīgajiem ierobežojumiem. Pētījumā izmantotās datu kopas iegūtas laikā no 2010. līdz 2016. gadam un detalizētāk raksturotas 2. nodaļā, ieskaitot projektus un primāros mērķus, ar kādiem dati vākti, kā arī rezultātā radušās iespējas un ierobežojumus.

Empīriskā pētījuma pieeju var raksturot kā nosacīti izzinošu (*exploratory*, Stebbins, 2001). Lai arī tiek pārbaudītas hipotēzes, vairākas to pārbaudei izmantotās analīzes metodes un to rezultāti – pamatkomponentu analīze un hierarhiskā klasteru analīze – ir balstīti empīrisko datu struktūrā, nevis teorētiskos un iepriekš empīriski apbētos modeļos, kas tiek pārbaudīti un vispārināti uz visas Latvijas lauku dzīves vidi un iedzīvotājiem. Šo metožu – klasteru

analīzes un pamatkomponentu analīzes – variācijas ir iespējams izmantot arī hipotēžu pārbaudei, piemēram, par tipoloģiju vai mērījuma skalu atbilstību iepriekš teorētiski definētam un empīriski identificētam modelim. Ņemot vērā to, ka dzīvesstilu daudzveidības un vietai piešķirto nozīmju analīzē izmantoti vairāki datu masīvi, tad promocijas darba empīriskā pētījuma ietvaros pastāvēja iespēja kombinēt izzinošās un apstiprinošās izmantoto metožu variācijas, kā tas reizēm tiek darīts, piemēram, ar mērķi validēt izveidotu tipoloģiju vai pamatkomponentus (piemēram, Fisher & Ransom, 1995; Henry, Tolan, & Gorman-Smith, 2005). Tomēr iepriekš aprobēta teorētiska un empīriskā modeļa trūkums un izmantotā materiāla daļēji sekundārais raksturs un ar to saistītās analīzē izmantoto elementu atšķirības tajos, kas būtiski ierobežotu salīdzinošā vērtējuma interpretācijas iespējas, ir pamats izvēlēties iepriekš minēto izzinošo analīzes pieeju empīriskajā pētījumā. Tāpēc, balstoties uz darba ietvaros izstrādāto konceptuālo pieeju, 1.7. apakšnodaļā, kur formulētas galvenās teorētiskās sakarības, promocijas darba empīriskajā nodaļā tiek pārbaudītas dažādās disciplīnās un teorētiskās pieejās balstītas hipotēzes par konceptuālajā modelī iekļautajiem jēdzieniem un sakarībām, vai dažādu teorētisko pieeju ietvaros un kvalitatīvos pētījumos iepriekš fiksētās sakarības ir spēkā plašākā Latvijas lauku iedzīvotāju kopā.

Promocijas darba izklāsta struktūra

Promocijas darbs ir strukturēts trīs nodaļās, kas nosacīti aptver darba ietvaros veiktās teorētiskās, metodoloģiskās un empīriskās izpētes rezultātus.

1. nodaļā ir sniegts pārskats par darbā izmatotajiem teorētiskajiem jēdzieniem un to savstarpējām sakarībām. Vispirms 1.1. apakšnodaļā sniegts vietas jēdziena un tā nozīmes pieauguma (1.1.1.) raksturojums. 1.2. apakšnodaļā sniegts pārskats par telpiskuma koncepcijām dažādās teorētiskās pieejās, lai parādītu, ka vietas jēdzienu var aplūkot kā konstruētu un veidojošu un ka tam ir ļoti plašs pielietojums, identificējot promocijas darba ietvaros uzdotajiem pētnieciskajiem jautājumiem noderīgās telpiskuma koncepcijas un to piedāvātās iespējas lauku kā dzīves vides raksturojumam. 1.3. apakšnodaļā sniegts pārskats par lauku kā vietas trīs dimensiju – materiālās formas, relatīvās atrašanās un piešķirto nozīmju un vērtību – teorētisko konceptualizāciju un ar to saistītajiem pētījumiem Džona Egnjū, Maikla Vudsa, Kīta Halfakrija un citu autoru skatījumā.

Entonija Gidensa dzīvesstila jēdziena un tā izmantojuma iespēju lauku dzīvesstilu daudzveidības telpisko aspektu izskaidrošanā raksturojums sniegts 1.1.2. apakšnodaļā. 1.6. apakšnodaļā sniegts pārskats par dažādiem pētījumiem par lauku dzīvesstiliem, akcentējot vietas piesaisti un ikdienas mobilitāti laukos. Visbeidzot, 1.4. apakšnodaļā sniegts pārskats par

vietas piesaistes jēdzienu, un, ņemot vērā tā daudzveidīgo starpdisciplināro konceptualizāciju, akcents likts uz lauku kā vietas dimensiju un vietas piesaistes jēdzienu savstarpējiem saskares punktiem, 1.5. apakšnodaļā raksturota ikdienas mobilitāte un dzīvesvietas maiņa kā telpiskas uzvedības formas laukos. Konceptuālais modelis, kurā apkopots skatījums uz laukiem kā dzīves vidi, un dzīvesstilus raksturojošās vietas piesaistes dimensijas, kā arī no modeļa izrietošās hipotēzes raksturotas 1.7. apakšnodaļā.

2. nodaļā aprakstīta empīriskā pētījuma metodoloģija, raksturojot izmantotās kvantitatīvās pieejas stiprās puses un ierobežojumus (2.1. apakšnodaļa) un galveno jēdzienu operacionalizāciju izmantotajās datu kopās (2.2. apakšnodaļa). 2.3. apakšnodaļā īsi raksturotas izmantotās datu kopas, bet 2.4. apakšnodaļā aplūkoti ētiskie apsvērumi, kas saistīti ar sekundāru pieeju kvantitatīvu datu analīzē, un 2.5. apakšnodaļā sniegta pamatinformācija par izmantotajām datu analīzes metodēm.

Empīriskā pētījuma rezultāti 3. nodaļā sadalīti divās apakšnodaļās, no kurām pirmajā aplūkots lauku kā dzīves vides raksturojums, izmantojot empīrisko materiālu par pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos – vietas iespēju struktūru, sasniedzamību – un vietai piešķirtajām nozīmēm, salīdzinot dažādas administratīvi teritoriālas kategorijas un izvērtējot laukus kā dzīves vidi dažādām iedzīvotāju grupām pēc sociālām un demogrāfiskām pazīmēm. Nākamajā apakšnodaļā (3.2.) sniegts lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības raksturojums, veidojot tipoloģijas, izmantojot empīrisko materiālu par pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos un raksturojot tās saistībā ar cilvēkiem pieejamajiem resursiem un to ierobežojumiem.

Visbeidzot, diskusijas un secinājumu nodaļā (4. nodaļa) sniegts pārskats par promocijas darba mērķu un uzdevumu izpildi, hipotēžu izpildi, teorētisko konceptu un empīriskā materiāla izmantojamību un promocijas darba teorētiskā un empīriskā pētījuma tālākas attīstības iespējām.

Pētījuma ierobežojumi

Promocijas darba ietvaros lauku dzīvesstilu un vietas piesaistes daudzveidība aplūkota teorētiski vietas, vietas piesaistes un dzīvesstila jēdziena ietvaros, bet empīriski, izmantojot kvantitatīvu 2010.–2016. gada datu daļēji sekundāru datu analīzi. Līdz ar fokusu uz laukiem kā dzīves vidi mazāka uzmanība pievērsta tādiem ne mazāk būtiskiem jautājumiem kā lauku attīstība, lauku ekonomikas un inovāciju, lauku pārvaldības, lauku ilgtspējas un dzīvotspējas un citiem procesiem, kas ir būtiski lauku zinātnes, lauku socioloģijas, lauku ģeogrāfijas un citu zinātņu disciplīnu ietvaros.

Teorētiskās pieejas ietvaros pētnieciskie jautājumi par laukiem kā dzīves vidi un lauku dzīvesstiliem aplūkoti, izmantojot vietas, vietas piesaistes un dzīvesstila, ierobežotā apjomā arī mobilitātes un migrācijas jēdzienus. Visi šie jēdzieni aptver daudz plašāku sociālās dzīves un parādību loku, nekā aplūkots promocijas darbā, tāpēc ārpus darba fokusa paliek būtiska vietas un lauku kā vietas jēdziena analīzes daļa, gan arī atšķirīgas vietas piesaistes jēdziena koncepcijas dažādās disciplīnās. Būtiska lauku kā vietas jēdziena analīzes daļu veido fokuss uz dažādu sociālo, demogrāfisko, ekonomisko un politisko procesu veidotiem un producētiem laukiem (Lefebvre, 1991; Gieryn, 2000; Halfacree, 2006, 2007; Bell, M. M., Lloyd, S. E., & Vatovec, C., 2010; Woods, 2011), kas pēc tam veido laukus kā dažādu iedzīvotāju grupu dzīves, ekonomiskās, sociālās un politiskās aktivitātes vidi. Tomēr promocijas darbā, ja neņem vērā konceptuālu aprakstu, šis Latvijas lauku dzīves vides izpētes virziens nav turpināts. Lauku kā dzīves vides konceptualizācijā un raksturojumā līdzīgi kā Maikls Vudss (2011) autore izmantojusi Tomasa Gīrina (*Gieryn Thomas*, 2000), Džona Egnjū (1989, 2005, 2011) vietas kā trīs mijiedarbīgu dimensiju pamatmodeli, kas ir salīdzinoši vienkārši operacionalizējams un kombinējams ar citām telpiskuma koncepcijām.

Vieta piesaistes jēdziena izpētē mazāka uzmanība pievērsta sociālpsiholoģiskajiem un vides psiholoģijas aspektiem, kas ir būtiski jēdziena un tā empīriskas izpētes attīstībā, pievēršot lielāku uzmanību dažādu vērtējumu, attieksmju un nozīmju piešķirumam laukiem kā dzīvesvietai un vietas piesaistei telpiskās uzvedības – pakalpojumu, iespēju izmantošanas, ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas izvēles raksturojumā. Dzīvesstila jēdziena teorētiskais skaidrojuma pamatā ir Entonija Gidensa (1991, 1999) dzīvesstila kā daļas no reflektīva biogrāfiska projekta, tā segmentu un to telpiskuma skaidrojums. Līdz ar to dzīvesstila jēdzienu iespējams integrēti aplūkot kopā ar lauku dzīves vides trīs dimensiju modeli un vietas piesaisti. Tomēr dzīvesstila jēdziena aptvērums ir ierobežots – tajā nav aplūkota jēdziena saistība ar stila, patēriņa, identitātes u. c. jēdzieniem, dzīvesstila jēdziena skaidrojumi socioloģijas, antropoloģijas, kultūras studiju, sabiedrības veselības zinātnes un citu sociālo zinātņu ietvaros. Visbeidzot, arī lauku migrācijas un mobilitātes jēdzienu aptvērums promocijas darba ietvaros ir ierobežots. Mobilitātes jēdziena raksturojumā nav pievērsta uzmanība sociālās un telpiskās mobilitātes saiknēm (piemēram, Rye & Blekesaune, 2007; Coulter, Ham, & Findlay, 2016). Empīriskā pētījuma ierobežojumu dēļ telpiskās mobilitātes izpētē lielākā uzmanība pievērsta fiziskajai mobilitātei, jo virtuālās mobilitātes aspekti tajā netika iekļauti. Migrācijas izpētē mazāka uzmanība pievērsta makrolīmeņa pētījumiem par lauku demogrāfiskajām izmaiņām, kam ir plaša vēsture un izmantojums, bet lielāka uzmanība – biogrāfiskās pieejas ietvaros

veiktiem lauku migrācijas pētījumiem (Halfacree & Boyle, 1993; Halfacre, 2008; Halfacree & Rivera, 2012; Benson, 2014 u. c.).

Empīriskā materiāla ieguves un analīzes kvantitatīvais raksturs būtiski ierobežo detalizētas, unikālas, rīcību skaidrojošas, interpretējošas informācijas iegūvi. Līdz ar to empīriskajā materiālā lauku dzīvesstilu analīze ir ierobežota kā rīcības fiksējums un aptver tikai atsevišķus dzīvesstila segmentus ar fokusu uz dažādu iespēju un pakalpojumu izmantošanu. Ierobežots ir arī pakalpojumu, iespēju un citu aptverto segmentu klāsts, piemēram, interneta, mobilo sakaru, e-pakalpojumu izmantojuma apjoms aptaujās netika aptverts; tāpat arī ar sociālajiem tīkliem un kontaktu uzturēšanu saistītie dzīvesstilu segmenti un to telpiskums nav izvērtējams, jo šādi jautājumi šajās aptaujās iekļauti netika. Līdz ar to daļa no Gidensa dzīvesstila koncepta izvēles biogrāfiskā refleksīvuma procesa, strikti runājot, empīriskajā pētījumā nav aptverta vai ir aptverta netieši. Tomēr ir aptverts un tipoloģizēts uzvedības rezultāts lauku dzīvesstilu segmentos – pakalpojumu un iespēju izmantošana dažādos telpiskos mērogos – un izvērtēta tā saistība ar respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem, kas ļauj raksturot to daudzveidību un nevienlīdzību, kas nebūtu iespējama, ja pētījuma pamatā tiktu izmantota kvalitatīva metodoloģija.

Promocijas darba empīriskā materiāla analīzes ievērojams apjoms balstās uz laikā no 2010. gada līdz 2014. gadam iegūtu materiālu, kas zināmā mērā ierobežo iespējas izteikt secinājumus par aktuālo situāciju. Tāpēc empīriskā materiāla analīze papildināta ar jaunāko pētniecisko informāciju un statistikas datiem, kur tas iespējams, lai raksturotu tendences pēc empīriskā pētījuma aptvertā laika posma.

Lauku kā dzīves vides sasniedzamības un vietas iespēju struktūras izvērtējumā izmantots tas pats datu materiāls – iedzīvotāju aptaujā iegūtie mikrodati citā perspektīvā, analīzei izmantotas atšķirīgas metodes, kā analīzes kategorijas izmantotas pašlaik pastāvošās laukus un pilsētas raksturojošās administratīvi teritoriālās kategorijas. Lai arī lauki kā dzīves vide nenoliedzami ir daudzveidīga, 3.1. apakšnodaļas analīzes ietvaros daudzveidības izveide netiek virzīta tālāk par šīs daudzveidības fiksējumu – to varētu darīt, piemēram, veidojot empīriski bāzētas dažādu lauku vietu klasifikācijas, salīdzinot tās ar dažāda līmeņa un jomu statistikas datiem un citām lauku telpas klasifikācijām. Tas varētu būt viens no turpmākas izpētes virzieniem. Promocijas darba centrā ir dzīvesstilu daudzveidība, kas veidojusies lauku iedzīvotāju kā sociālu aģentu mijiedarbībā ar lauku dzīves vidi. Tā mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu daudzveidība, un līdz ar to šādi ir ierobežots lauku dzīves vides raksturojums.

Visbeidzot, vietas piesaistes jēdziena empīriskais aptvērums ir ierobežots ar 2010. un 2011. gada aptaujās mērīto dzīvesvietas piesaistes elementu nozīmi un apmierinātību ar dažādiem dzīvesvietas funkcionāliem un emocionāliem aspektiem, kas izmantoti, lai raksturotu laukiem kā vietai piešķirtās nozīmes un vērtības trīs dimensiju dzīves vides modeli. Papildu dzīvesstilu raksturojumā izmantotas vietas piesaistes dimensijas, kurās indeksu veidā apkopota dzīvesstilu tipus raksturojoša informācija par iespēju daudzveidību, mobilitāti un lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Lai arī vietas piesaistes jēdziens ir daudz plašāks, šajā gadījumā empīriskais aptvērums ir saistīts ar sekundārajai analīzei pieejamo empīrisko materiālu un dzīvesstilu daudzveidības raksturošanai nepieciešamo informāciju.

Raksturojot telpisko mērogu daudzveidību, vērā ņemts tikai fiziskais attālums, tā pārvarēšana, t. i., instrumentārijs nesniedz informāciju par e-pakalpojumu, informācijas un komunikāciju tehnoloģiju un dažādu mobilo ierīču izmantošanu. To pieejamības un izmantošanas attīstība (CSP, 2018c; CSP, 2018d) noteikti ir būtiska dažādos Latvijas lauku iedzīvotāju dzīvesstilu segmentos – attālinātā darba (Baltina & Vitola, 2014) un tālmācības iespējas, dažādu valsts un pašvaldību pakalpojumu (skat., piemēram, VRAA, 2018), interneta bankas, iepirkšanās iespēju interneta veikalos, ceļojumu plānošanas iespēju un citu e-pakalpojumu pieejamības un izmantojuma pieaugums, arī atvērto datu iniciatīvas ietvaros aizvien plašāk pieejamā valsts un pašvaldību informācija nenoliedzami ir mainījusi fiziskā attāluma nozīmīgumu un uzlabojusi pakalpojumu un iespēju pieejamību lauku iedzīvotājiem. Tas sniegtu pilnīgāku priekšstatu par lauku dzīvesstilu daudzveidības telpiskajiem aspektiem, vietas iespēju struktūras un attālinātības nozīmi vai, gluži otrādi, tās trūkumu. Tomēr ierobežotais empīriskā pētījuma apjoms šādas iespējas nesniedza, tāpēc IKT potenciālā nozīme dažādos dzīvesstila segmentos, kas, iespējams, ņemta vērā, interpretējot promocijas darba empīriskā pētījuma rezultātus, kuri aptver galvenokārt fiziskā klātbūtnē izmantojamus pakalpojumus un iespējas.

Galvenie secinājumi un priekšlikumi

Kopumā izvirzītās hipotēzes apstiprinās un uz pētnieciskajiem jautājumiem promocijas darbā sniegtas atbildes, kas detalizētāk aplūkotas diskusijas un secinājumu nodaļā. Šajā apakšnodaļā sniegts galveno secinājumu kopsavilkums un galvenie priekšlikumi.

Lauku sasniedzamības un telpisko mērogu nozīmes analīze pakalpojumu un iespēju izmantošanā liecina, ka lauku administratīvi teritoriālās kategorijās dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidība 2010.–2014. gadā ir bijusi ievērojami zemāka un sasniedzamība līdzvērtīga laukos un mazpilsētās, bet zemāka nekā Rīgā un citās republikas

nozīmes pilsētās. Tātad laukus kā dzīves vidi Latvijā zināmā mērā 2010.– 2014. gadā joprojām raksturoja iespēju un pakalpojumu daudzveidības ierobežotība salīdzinājumā ar pilsētām un zināma attālinātība, kas tradicionāli saistīta ar lauku dzīves vidi (Woods, 2010; Milbourne & Kitchen, 2014).

Dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidības un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā dalījuma skalas saikne nemainās, salīdzinot iedzīvotājiem ar atšķirīgiem resursiem un ierobežojumiem pieejamos pakalpojumus un iespējas. Pakalpojumu sasniedzamības līmeņa un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā dalījuma skalas saiknes analīze – kopējā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība laukos un pilsētās ir līdzīga cilvēkiem ar līdzīgi augstu mājsaimniecības ienākumu līmeni un izglītību; lauku–pilsētu atšķirību nozīme saglabājas neatkarīgi no nodarbinātības statusa, bet pieaug, ņemot vērā vecumu. Tas nozīmē, ka pastāv risks, ka laukos ar ierobežoti pieejamiem pakalpojumiem dzīvesvietā iedzīvotāju grupām ar ierobežotiem resursiem ir sarežģīti sasniegt līdzvērtīgu pakalpojumu un iespēju daudzveidību vēlamajā kvalitātē ārpus dzīvesvietas un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālais dalījums telpiski vēl padara laukos pastāvošo nevienlīdzību jūtamāku.

Lauku dzīvesstilu tipu daudzveidības analīze šo saikni starp iespēju, mobilitātes un pieejamo resursu ierobežojumiem apstiprina. 2010.–2014. gada datos identificētie lauku dzīvesstilu ideāltipi ļauj nosacīti runāt par pārtikušu un resursu, iespēju un mobilitātes ziņā salīdzinoši neierobežotu pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (Benson & O'Reilly, 2009, 2016; Woods, 2010; Dzenovska, 2012) un tāpat arī par lauku dzīvesstilu, ko raksturo ierobežoti resursi, izmantotie pakalpojumi un iespējas, ierobežota mobilitāte (Cloke, Milbourne, & Thomas, 1997; Warren, 2007; Shucksmith, 2012; Ahern & Hine, 2012). Līdz ar lauku ierobežotas vietas iespēju struktūras, atšķirīgu resursu un ar tiem saistītas nevienlīdzīgas piekļuves mobilitātei apstākļos daudzveidība izpaužas kā nevienlīdzīgas iespējas pakalpojumu un iespēju izmantošanā.

Tā kā sociālo un demogrāfisko procesu rezultātā izmaksu ziņā efektīvs un kvalitatīvs daudzveidīgu pakalpojumu un iespēju nodrošinājums visos lauku pagastos tuvākajā laikā nav uzskatāms par ilgtspējīgu alternatīvu, risinājums nevienlīdzības mazināšanai un lauku dzīves vides ilgtspējai ir līdzvērtīgas pakalpojumu un iespēju sasniedzamības nodrošināšana (Latvija 2030; NAP 2020), lai samazinātu lauku relatīvos attālumus visām iedzīvotāju grupām līdzvērtīgu pieejamību nodrošinošiem, elastīgi piemērojamiem mobilitātes risinājumiem (sabiedrisko transportu vai tam līdzīgu publisku; publisku un privātu vai sociālu pakalpojumu palīdzību).

Dzīvesvietas maiņas apsvērumi un plāni biežāk ir raksturīgi lauku iedzīvotājiem ar dzīvesstilu tipiem, kuros raksturo augstāka iespēju un resursu daudzveidība un vidēji plašāks mobilitātes procesos aptvertais telpisko mērogu līmenis. Šis secinājums liek pārformulēt sākotnēji izvirzīto tēzi, akcentējot nevis resursu, iespēju un mobilitātes ierobežojumus, bet mobilitātes iespēju atkarību no personiskā transporta pieejamības un pieredzi ar attālumu pārvarēšanu, izmantojot pakalpojumus un iespējas citos mērogos. Līdz ar to var secināt, ka ikdienas mobilitātes risinājumi vēlamās iespēju un pakalpojumu daudzveidības pieņemamā kvalitātē un vēlamās dzīves kvalitātes plašākā izpratnē sasniegšanai ir individuāli vai mājsaimniecībai laikietilpīgi un kompleksi (piemēram, paša vai ģimenes locekļa nokļūšana līdz labai vidējās izglītības iestādei, nokļūšana līdz kvalitatīvu veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanas vietai ārpus standarta darba laika, nokļūšana uz un no pasākuma Rīgā, izmantojot sabiedrisko transportu ar pārsēšanos u. tml.). Līdz ar to iespēju ierobežotība dzīvesvietā un telpiski attālinātu kvalitatīvu pakalpojumu un iespēju sasniedzamība komplicētos ikdienas mobilitātes procesos daļai lauku iedzīvotāju (īpaši gados jaunāku) padara dzīvesvietas maiņu par pieņemamu alternatīvu, vienlaikus atsakoties no lauku un mazpilsētu dzīves vides sniegtajām priekšrocībām.

Lauki iedzīvotājiem pieejamo pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma ziņā ir atkarīgi no dažādiem telpiskiem mērogiem, kuros iespējams šos pakalpojumus un iespējas sasniegt pieņemamā kvalitātē. Lauku–pilsētu saiknes pakalpojumu un iespēju izmantošanā ar dažādiem telpiskiem mērogiem Dorīnas Masijas (Doreen Massey, 2005) izpratnē veido plašākas, translokālas (Hedberg & Carmo, 2012) lauku–pilsētu saiknes, kas praktiski nozīmē, ka pieņemamas kvalitātes un sasniedzamības pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma plānošanā nepieciešama plašāka mēroga pārnovadu, reģionāla, pārreģionāla vai nacionāla līmeņa sadarbība.

Visbeidzot, promocijas darba empīrisku datu analīze norāda uz datu par uzvedības, attieksmju, plānu telpisko izkliedi un virzību izmantošanas nozīmīgumu socioloģijā. Lai arī promocijas darba ietvaros aptaujā iegūtās telpiskās informācijas apjoms bija ierobežots telpisko mērogu līmenī, no kuriem viens bija dzīvesvieta, kopumā šādai pieejai – telpisko datu ieguvei ar kartes palīdzību, koordinātām vai konkrētu vietu nosaukumiem – ir potenciāls. To parāda jau minētie piemēri, kuros izmantotas telpisko datu ieguves un analīzes metodes, piemēram, kartēšana, ko Latvijā izmantojis Jānis Turlajs (2017) un ārpus Latvijas – ESPON 2020 pētījumos (Schürmann, 2017); gan arī telpiski izklidētu transakciju datu analīze administratīvi teritoriālās kategorijās (Bērziņš u. c., 2017). Lauku socioloģijā telpiskās informācijas ieguve, izmantojot karti, kartē iezīmējamās koordinātas vai ar ģeolokācijas ierīcēm iegūtas trajektorijas

kombinācijā ar intervijās vai aptaujās sniegtu konteksta informāciju par šīm vietām vai ar tām saistītām norisēm; kombinācijā ar oficiālo statistisku, kartēšanu, ar mobilo ierīču datiem varētu būt vērtīgs papildinājums labākai izpratnei par lauku vietas piesaisti, dzīvesstiliem un lauku mobilitāti.

1. VIETAS JĒDZIENA ANALĪTISKAIS POTENCIĀLS LAUKU KĀ DZĪVES VIDES DADZVEIDĪGIEM DZĪVESSTILIEM IZPĒTĒ

Lauku jēdziens mūsdienās ir daudzslāņains un daudzdimensionāls. Lauki ir dzīves un darba vieta cilvēkiem; lauki ir vieta, kurā notiek lauksaimnieciska un nelauksaimnieciska ražošana; tā ir vieta, kam piemīt dažādas rekreatīvas un unikālas, citās vietās neatrodamas kvalitātes – miers, klusums, ainava, neskarta daba; lauki ir vieta, kas plaši atspoguļoti mākslā, literatūrā, filmās; tā ir vieta, ar kuru saistās nacionālajai identitātei būtiskas vērtības. Līdz ar to lauki ir vieta, kas bieži – pretstatā pilsētai – tiek uzskatīta par saglabājamu un saudzējamu, kā arī vienlaikus attīstāmu un pilnveidojamu ar dažādu politikas instrumentu palīdzību.

Šajā nodaļā lauki, ar bāzi vietā balstītā (*place-based*) lauku attīstības pieejā, aplūkoti, izmantojot vietas jēdzienu. Vietas jēdziena akadēmiskais izmantojums nav sens un nav viennozīmīgs, tas tiek plaši un jēgpilni izmantots ikdienā (Cresswell, 2004), tomēr, kā liecina vairāki neseni pētījumi lauku socioloģijā un lauku ģeogrāfijā, tam piemīt samērā liels potenciāls laukos notiekošo procesu analīzē (Woods, 2011; Bell, Lloyd, & Vatovec, 2010; Halfacree, 2007). Tāpēc šajā nodaļā aplūktas dažādas pieejas lauku kā vietas jēdziena konceptualizācijai, identificējot analītisko potenciālu Latvijas lauku procesu un lauku daudzveidīgo dzīvesstilu analīzei.

Lai labāk izprastu dažādas lauku un reģionālās attīstības problēmas Latvijā, ir vērts izmantot vietas jēdzienu, kas ļauj savienot cilvēka ikdienas dzīves vidi ar to veidojošiem makrolīmeņa politiskiem un ekonomiskiem procesiem (Gieryn, 2000). Līdz ar to vietas jēdziens ļauj, piemēram, uz lauku un reģionālās attīstības procesiem palūkoties kā uz dažāda līmeņa aģentu un interešu grupu mijiedarbību jaunas vietas veidošanas procesā, izvērtēt procesa ietekmi uz laukiem kā cilvēka ikdienas dzīves vidi un analizēt migrācijas procesus veidojošos telpiskos aspektus un to ietekmi uz laukiem kā vietu (skat. Dzenovska, 2012).

Kopsavelkot, lauki ir cilvēku ikdienas dzīves vide, dzīves un darba vieta. Tajā pat laikā lauki ir vieta, par kuras attīstības virzieniem dažādos līmeņos ir ļoti dažādi, brīžiem – pretrunīgi, idealizēti un ar ikdienas dzīves vidi grūti saistāmi priekšstati. Politikas veidošanā un pētniecībā pastāv vairākas lauku definīcijas, izpratnes un tipoloģijas. Katrai pamatā ir deskriptīvi indikatori, kas veido laukus kā analītiskas vai rīcībpolitiskas kategorijas. Lai arī pastāv reģionāli vai nacionāli pieņemamas lauku definīcijas (skat. jau pieminētās OECD, ESPON klasifikācijas), tās aptver tikai daļu lauku iespējamās izpratnes, ārpusē paliek lauku kā dzīves vides veidojošo elementu analīze. Šādi „kategorizēti” lauki ir fons „īstajiem”, parasti, ekonomiskās attīstības procesiem vai tos raksturojošajiem rādītājiem.

Dzīve vienā teritorijā dzīvojošiem cilvēkiem ar dažādiem resursiem un iespējām var būt ļoti atšķirīga un atkarīga no sociālā un ekonomiskā stāvokļa, nodarbinātības statusa, ienākumiem, vērtībām un priekšstatiem par to, kas un kāda ir laba dzīve. Šajā nodaļā es, lai analītiski aplūkotu laukus kā dzīvesvietu atšķirīgiem cilvēkiem, izmantošu dažādas vietas jēdziena konceptualizācijas, dzīves vides (*milieu*) un dzīvesstila (dzīvesveida) jēdzienus Entonija Gidensa (1990; 1991; 1999) strukturācijas teorijas izpratnē.

Šajā nodaļā sniegts vietas jēdziena skaidrojums sociālo zinātņu disciplīnās un teorētiskās pieejās. Nodaļas mērķis ir aplūkot vietas jēdziena lietojumu dažādās disciplīnās un teorētiskās pieejās, lai parādītu tā potenciālu lauku iedzīvotāju dzīvesveidu daudzveidības telpisko dimensiju izpētē, tādejādi sniedzot ieguldījumu demogrāfisko un reģionālās attīstības procesu izpratnē Latvijā.

Sniedzot pārskatu par dažādu telpiskuma aspektu izpēti socioloģijā, ģeogrāfijā, antropoloģijā, filozofijā un citās nozarēs, raksturots skatījums, ka telpiskums sociālajās zinātnēs no fona elementa ir kļuvis par nozīmīgu sociālos procesus veidojošu faktoru (Gieryn, 2000; Tickamyer, 2006; Woods, 2011; Shucksmith & Brown, 2016 u. c.). Telpas dimensiju veidošanā ir iesaistīti dažāda līmeņa – lokāli, nacionāli un globāli – politiski un ekonomiski procesi un aģenti. Arī cilvēki savā dzīvesvietā ne tikai atrodas, bet ikdienas rutīnā vai ar aktīvu pozīciju savu interešu īstenošanā veido ikdienas dzīves telpu (Gidens, 1999; Giddens, 1990, 1991; Murdoch & Marsden, 1995; Gieryn, 2000; Castells, 2000 u. c.). Līdz ar to vieta un telpa socioloģijā un cilvēka uzvedību pētošajās zinātnēs nav tikai darbības fons vai sociāli aprakstošs elements cilvēka sociālajā vai demogrāfiskajā raksturojumā, bet daudzveidīgs resurss ikdienas dzīvē un nākotnes plānošanā, tikai cilvēkiem ir atšķirīgas iespējas šos resursus izmantot un atšķirīgas stratēģijas dzīves kvalitātes sasniegšanā un vēlamā dzīvesstila īstenošanā (Giddens, 1991; Cloke et al., 1997; Jetzkowitz, Schneider, & Brunzel, 2007; Woods, 2011; Shucksmith, 2011 u. c.).

Vispirms raksturoti vietas un telpas jēdzieni dažādās sociālo zinātņu disciplīnās. Pēc tam sniegts telpiskuma koncepciju (Agnew, 2005) raksturojums ar akcentu uz lauku un/vai mazpilsētas vides izpēti. Analizēts vietas jēdziena potenciāls lauku dzīvesstila daudzveidības, kā arī ikdienas mobilitātes izpētē, jo ikdienas mobilitāte kā attālumu pārvarēšana ir būtiska, lai saprastu, kas ir nepieciešams labai dzīvei un kādās situācijās lauku iedzīvotāji izvēlas vai ir spiesti izvēlēties iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos. Lauku iedzīvotājiem ir ļoti dažādi dzīvesveidi, tiem atbilstošas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakses, un, lai arī nodarbinātības iespējas joprojām ir būtisks piesaisti vietai veidojošs aspekts, aizvien nozīmīgāki kļūst citi dzīves kvalitātes elementi, kas ir saistīti ar vides kvalitāti un mājokli.

1.1. Vietas jēdziena aktualitāte un izmantojamība lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesstilu izpētē sociālajās zinātnēs

Šajā apakšnodaļā sniegts īss pārskats par vietas jēdziena akadēmiskā lietojuma un nozīmīguma pieaugumu sociālajās zinātnēs, kā arī pielietojumu lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesstilu analīzē.

1.1.1. Telpiskie aspekti cilvēka uzvedības pētniecībā un socioloģijā: no darbības fona līdz aktīvam sociālos procesus ietekmējošam faktoram

Telpa un laiks sociālo zinātņu pētījumos ir nemitīgi klātesošs un nereti pašsaprotams sociālās darbības fons (Giddens, 1990, 1991; Gieryn, 2000; Agnew, 2005; Cresswell, 2004 u. c.). Tomēr vietas jēdziena lietojums sociālajās zinātnēs, izņemot ģeogrāfiju, ir salīdzinoši nesens – kopš 20. gs. 70. gadiem, kad dažādiem ar cilvēka dzīves pieredzi saistītiem telpiskajiem aspektiem sociālajās zinātnēs sāka pievērst padziļinātu uzmanību (skat., piemēram, Tuan, 1977, 1990; Lefebvre, 1991), tikai pēdējo 20–30 gadu laikā akadēmiskajā vidē tas tiek lietots aizvien biežāk.

Britu ģeogrāfs Džons Egnjū (2011) viens no pirmajiem norāda, ka vietas jēdziena vietā sociālajās zinātnēs nereti tika runāts par sociāli teritoriālu kopību – kopienu vai sociālo struktūru īpašībām (īpaši socioloģijā un politikas zinātnē) un kapitāliem (ekonomikā). Tāpēc viņš 1989. gadā sāk ar vietas nozīmes apliecinājumu, argumentējot, ka vieta ir ne tikai aprakstošs darbības norises fons; tā ir arī avots sociālām un varas struktūrām, t. i., vieta „uzkrāj”, iesakņo sociāli un politiski nozīmīgas tradīcijas un identitātes (Agnew & Duncan, 1989).

Socioloģijā vietas jēdziena nozīme pamatā ir bijusi margināla (Gieryn, 2000). Lai arī teorētisku un empīrisku paradigmu ietvaros (pārsvarā – kvalitatīvi) ir veikti pētījumi, kuros dažādiem sociālo procesu telpiskajiem aspektiem ir pievērst ievērojama uzmanība, un, lai arī socioloģijā ir specifiska lauku, pilsētas, migrācijas, kopienu socioloģija, tomēr šo pētījumu un apakšdisciplīnu ietvaros vietai nav piešķirta aktīva sociāla faktora, bet drīzāk specifiska norišu fona loma, uz kura risinās dažādu grupu interešu virzīti procesi. Tāpēc Tomass Gīrins (*Thomas Gieryn*, 2000) ir analizējis vietas jēdziena analītisko potenciālu socioloģijā, un viņa skatījumā socioloģijā saistībā ar telpisko ir būtiski trīs pamatjautājumi:

- 1) kā vietu veido tās atrašanās pozīcija, materiālās infrastruktūras un cilvēku ikdienas pieredzes piešķirto nozīmju un vērtību dinamika;

- 2) kāda vietas veidošanā ir reģionālās un teritoriālās plānošanas pētniecībā un praksē iesaistīto, kā arī mārketinga un sabiedrisko attiecību profesionāļu un plašāku ekonomisku un politisku procesu nozīme;
- 3) kā vieta kļūst par sociālu aģentu, veidojot cilvēka teritoriālo uzvedību – veidojot piederību un kļūstot par resursu dažādu mērķu īstenošanai.

Līdzās šiem argumentiem 20. gs. 90. gadu sākumā, reaģējot uz informācijas, komunikāciju un transporta tehnoloģiju straujo attīstību un ienākšanu cilvēka ikdienā, vietas un telpas nozīmīgums nereti tika vērtēts kritiski, akcentējot telpiski attālinātu iespēju un sociālu attiecību nozīmīgumu (Giddens, 1990; Castells, 2000). Entonijs Gidenss (1990, 1991) divos 20. gs. 90. gadu sākumā publicētos darbos par globalizāciju un modernitāti argumentē, ka vietas nozīme samazinās, pieaugot tehnoloģiju radītajām iespējām attālumam pārvarēšanā un globālu plūsmu nozīmei cilvēku ikdienā. Lokālā konteksta (*locality*) kā tradicionālajā sabiedrībā pastāvošas cilvēka dzīves jomu ietverošas telpiskas norobežotības nozīme cilvēka dzīvē mūsdienās ir būtiski samazinājusies. Gidenss argumentē, ka mūsdienās vieta kā cilvēka darbības konteksts ir vienlaikus fiziska un lokāla, bet tajā pašā laikā to caurauž, veido attālinātas (pretstatā lokalizētām) sociālas attiecības un attālināti procesi (arī Massey, 1995, 2005). Vieta un lokālais vairs nav vienīgais rīcības konteksts. Cilvēka dzīvi, piemēram, domājot par dzīvi laukos, ietekmē dažādi globāli sociāli, ekonomiski un ekoloģiski riski un abstraktas, no lauku dzīves ikdienas attālinātas ekspertu sistēmas. Līdz ar to vieta kļūst „gaistoša” un daļēji „nereāla”. Gidenss (1991, p. 246.) lieto apzīmējumu *phantasmagoric place*.

Lai arī šāda vieta joprojām spēj radīt piesaistes (piederības) izjūtu, vietas uztveri, subjektīvās vērtības un nozīmes daudz lielākā mērā veido mediētas (pretstatā tiešām) telpiskās pieredzes (piemēram, TV, internets u. tml.). Aizvien lielāka nozīme cilvēka dzīvē ir sociālajiem tīkliem, kas neatrodas fiziskā tuvumā, svarīga kļūst dažāda veida mediētā pieredze (TV, internets u. tml.; skat. arī Urry, 2007). Entonijs Gidenss (1991, pp. 187–188) argumentē, ka caur attālināto sociālo attiecību un procesu ietekmi un mediētajām pieredzēm ir būtiski mainījusies cilvēka ikdienas dzīves pasaule (*life world*) – vide, kurā cilvēks fiziski pārvietojas, ļoti reti pilnībā sakrīt ar vietas uztveri un nozīmi. Raksturojot laukus kā vietu, līdzīgs ir Maikla Vudsa (2011) arguments par to, ka priekšstati un nozīmes, ar ko saistās lauki kā vieta, tāpat arī sociālie procesi, kas saistās ar laukiem, mūsdienās ir aizvien mazāk saistāmi ar konkrēto fizisko telpu, to avoti un saknes meklējamas plašākos, dažkārt telpiski attālinātos tīklos.

Tomēr tajā pat laikā būtisks Gidensa strukturācijas teorijas avots ir Torstena Hāgerstranda (*Torsten Hägerstrand*) laiktelpas (*time-space*) ģeogrāfija (Gidenss, 1999; skat. arī Pred, 1984; Warf, 2004). Strukturācijas teorija atzīst telpiskuma nozīmi un analizē tā

izpausmes ikdienas dzīvē. Cilvēka rīcības un to veicinošo un ierobežojošo struktūru telpiskums – laiktelpā notiekošas darbības fiziskais konteksts – ir vienlīdz būtisks kā sociālā aģenta rīcība – cilvēku sociālā rīcība strukturē telpu, un sociālo struktūru telpiskie aspekti veido cilvēka sociālas rīcības kontekstu (Gidens, 1999, 131.–177. lpp.). Līdz ar to Gidensa vietas nozīmīguma kritika drīzāk ir saistīta ar telpiskā nozīmes un ar to saistīto vērtību pārmaiņām. Gidensa argumentācija faktiski runā nevis par vietas nozīmes zudumu, bet par noteiktu tradicionālajām sabiedrībām raksturīgu telpiskuma elementu transformēšanos. Ja tradicionālajās sabiedrībās sociālās rīcības un mijiedarbības kontekstu veidoja vieta un kopiena kā telpiski koncentrēti, savstarpēji savijušies sociālu attiecību tīkli, kam bija arī ontoloģiskas drošības un stabilitātes izjūtu nodrošinoša nozīme, tad pašlaik – vismaz noteiktās iedzīvotāju grupās – daudz lielāku nozīmi ir ieguvušas ar pārvietošanos, mobilitāti un attālumu saistītas vērtības un sociālo attiecību modeļi, tie ietekmē arī vietas konceptualizāciju (Giddens, 1990; Urry, 2007).

Vietas nozīme (un vieta) neizzūd, bet mainās, tajā ieažoties attālinātiem iespaidiem, zināšanām, sociāliem kontaktiem. Pētnieki analizē telpiskuma un ar to saistīto vērtību transformāciju. Pasaulē aizvien būtiskāka kļūst cilvēku telpiskā mobilitāte, pārvietošanās, kas transformē iepriekš par pašsaprotamu vērtību uzskatīto telpisko stabilitāti (Cresswell, 2004; Cresswell & Merriman, 2011). Lielai daļai cilvēku ikdienas dzīve joprojām ir telpiski fiksēta, piesaistīta, tomēr par aizvien būtiskāku ikdienas mobilitātes telpas daļu kļūst fiziska un virtuāla mobilitāte (skat. arī Kesselring & Vogl, 2008). Piemēram, Džons Arijs (*John Urry*, 2007) argumentē, ka statiskas un stabilas, nemainīgas (arī telpiskas) sabiedrības struktūras vietā būtu jāanalizē mobilitāte. Tātad ar pārvietošanos un mobilitāti saistītās vērtības nenozīmē vietas nozīmes zudumu, bet gan cita veida vietas piesaistes un pārvietošanās savienošanas prakses, kas piešķir vietai jaunas nozīmes. Šīs izmaiņas ietekmē arī cilvēku dzīves iespējas, dzīvesveidu un dzīves kvalitāti laukos – ikdienas mobilitātes pieaugums noteiktās iedzīvotāju grupās nozīmē, ka vismaz noteiktām grupām ir iespējas īstenot telpiski decentralizētus dzīvesstilus (Kesselring & Vogl, 2008). Tomēr, spējai iesaistīties mobilitātes procesos kļūstot par nepieciešamību ikdienas iespēju un pakalpojumu sasniegšanā, var sanākt, ka daļai cilvēku, kam trūkst resursu, tās kļūst nepieejamas, vai nu pazeminot viņu dzīves kvalitāti, vai veicinot lokālo sociālo un ekonomisko tīklu nozīmi. Līdz ar to ir iespējams pieņemt, ka, mainoties laukiem kā dzīves videi, daudzveidojas lauku iedzīvotāju dzīvesveidi.

Līdzīgas pārdomas par vietas nozīmi pauž arī spāņu sociologa Manuela Kastela (1996) 20. gadsimta beigu sabiedrības pārmaiņu analīze. Viņš pēta informācijas un komunikāciju tehnoloģiju un tirgus ekonomikas mijiedarbības procesā radušās izmaiņas sabiedrībā. Kastels

analizē tehnoloģisko un ekonomisko procesu rezultātā radušās sociālās telpas un laika transformācijas. Kastela skatījumā informācijas un komunikāciju tehnoloģiju radīto telpas un laika transformāciju rezultātā „plūsmu telpa” (*space of flows*) nomaina „vietu telpu” (*space of places*), t. i., iesakņotības – vietas kā visu nozīmju avota – pamatnozīme mazinās, savukārt laiks kļūst par globālu, sociālajiem un bioloģiskajiem ritmiem nepiesaistītu parādību. Gan Manuels Kastels (1996), gan Džons Arijs (2007) ir analizējuši statistikas datus par tehnoloģiju attīstību, izplatīšanos un pārmaiņām cilvēku dzīvēs, ko ir radījušas šīs tehnoloģiskās izmaiņas, argumentējot, ka kopš 20. gs. 90. gadu vidus tehnoloģiju attīstība ir notikusi tik strauji, kā nekad agrāk, un skārusi ļoti plašu cilvēku loku. Cilvēka ikdienas dzīves vide ir strauji mainījusies, pieaugot fiziskās, teritoriālās un virtuālās mobilitātes nozīmei (Urry, 2007). Pieeja informācijas un komunikāciju tehnoloģijām savukārt var paplašināt sociālo kontaktu loku un informācijas telpu, padarīt daudzveidīgas dažādas profesionālās un personiskās pašrealizācijas iespējas neatkarīgi no faktiskās atrašanās vietas (Castells, 2000). Globālajā plūsmu telpā konkrētu, lokālu vietu un tajā pieejamās iespējas lielā mērā ietekmē attālināti sociāli, ekonomiski un politiski procesi, pat ja sekas ir lokāli nozīmīgas.

Amerikāņu lauku sociologs Maikls Bells (*Michael Bell*, 2008; 2010), analizējot publiskajā un akadēmiskajā vidē paustās idejas saistībā ar lauku kā vietas nozīmes zudumu, argumentē, ka lauku dzīvotspēju mobilizējošie faktori mūsdienās patiešām atrodas ārpus pašas lauku vides – tā ir starptautiska un nacionāla līmeņa politika, tās ir starptautiskas korporācijas, dažādi globāli riski, piemēram, saistībā ar klimatu. Tomēr tajā pat laikā viņš runā arī par pretējām tendencēm – laukos iniciētu lauku dzīvesveida, zemes izmantošanas, lauksaimnieciskās ražošanas u. tml. aizstāvošu sociālu kustību veidošanos ASV, Lielbritānijā un citās valstīs (Bell, 2008; Bell et al., 2010). Līdzīgu vietēji iniciētu (*grass-roots*) kustību veidošanos globālo ietekmju lokālo seku rezultātā ir analizējis arī Kastels (1996), secinot, ka lauki kā vieta joprojām ir dzīvotspējīga un tai piemīt gan materiāla, gan simboliska vara.

Lauku dzīvotspēja (*resilience*) ir jēdziens, ko bieži izmanto, lai analizētu globālu ietekmju radītos sociālos, ekonomiskos un ekoloģiskos riskus laukos (Scott, 2013). Dzīvotspējas (*resilience*) jēdziens sociālajās zinātnēs nāk no ekoloģijas un vides zinātnes (Manyena, 2006). Lauku kā vietas un kopienas dzīvotspēju var raksturot kā „vietējās kopienas spēju pārvarēt mainīgu apstākļu radītās negatīvās sekas” (McManus et al., 2012, p. 22). Lauku dzīvotspēju globālu ekonomisku, sociālu un ekoloģisku risku pasaulē var aplūkot kā rezultātu un kā procesu; kā spēju atgūties un īstenot nebijušas un inovatīvas attīstības trajektorijas (Scott, 2013; McManus et al., 2012 u. c.). Globālu, attālinātu attiecību un ietekmju tīklojuma rezultātā vieta pārveidojas, tā kļūst relacionāla (skat., piemēram, arī Massey, 1995, 2005). Līdz ar to

vietas dzīvotspējai būtiska ir sabalansēta adaptētās spējīga un satīklota (*networked*) pārvaldība, tāpēc Marks Skots piedāvā vietas dzīvotspējas jēdzienu lauku aktuālo procesu analīzē.

Lauku dzīvotspēja ir viens no vairākiem līdzīgiem jēdzieniem, kas akcentē dažādu vietas resursu (kapitālu) nozīmi pozitīvā attīstības trajektorijā. Lauku socioloģijā, lauku ģeogrāfijā un plānošanā aizvien biežāk tiek runāts par ilgtspējīgām vietām un ilgtspējīgām kopienām (domājot gan par sociālo, gan ekoloģisko, gan ekonomisko ilgtspēju)⁴ (skat., piemēram, Baker & Mehmood, 2013; Marsden, 2012 u. c.). Lauku attīstības „tīkls” (*rural web*) ir lauku dzīvotspējas jēdzienam līdzīgs analītisks koncepts, kas ļauj skatīties, kā dažādu mērogu lauku vietas (un to ekonomika, skat. Horlings & Marsden, 2014) reaģē uz globālām izmaiņām lauksaimniecībā, lauku dzīves vidē, lauku un pilsētu attiecībās (Ploeg & Marsden, 2008; Milone & Ventura, 2010). Lauku attīstības tīklu veido vairākas telpiskas, savstarpējās attiecībās mijiedarbīgas dimensijas – sociālais kapitāls, ilgtspēja, endogenitāte, tirgus pārvaldība, jaunas organizatoriskas formas, novitāšu radīšana; lauku tīklā darbojas daudzveidīgas aģentu grupas un, mijiedarbojoties ar jau iepriekš minēto globālo faktoru spiedienu, veidojas un pārveidojas vietas kapitāls un vietas attīstības trajektorija (Milone & Ventura, 2010), tomēr lauki joprojām ir vieta, šo tīklu un kapitālu plūsmu mezgls punkts plašākos tīklos.

Šie telpiskuma sociālo aspektu izpētes virzieni liecina, ka telpiskais sociālajās zinātnēs vairs nav tikai deskriptīvs fons citiem procesiem, bet telpiskuma faktoram ir pieaugoša nozīme sociālo, ekonomisko, politisko procesu un institūciju transformāciju analīzē.

Socioloģiskajā skatījumā darbība vienmēr ir „ievietota” (*emplaced*) (Casey, 2013; Malpas, 1999, 2018 u. c.). Līdz ar to vieta atrodas mijiedarbīgās attiecībās ar citām sociālām un kultūras vienībām. Vieta faktiski veidojas ģeogrāfiskās telpas, cilvēku un institūciju darbības prakšu rezultātā, un tajā pašā laikā dažādi vietas elementi arī vienlaikus piedalās šo prakšu un institūciju veidošanas procesā (Gieryn, 2000). Līdz ar to būtiski ir jautājumi, kā ģeogrāfiskais novietojums, vietas materiālās formas (arhitektūra, infrastruktūra u. tml.) un dažādi kultūras priekšstati, attieksmes saskaras un īstenojas caur sociālām praksēm, normām un vērtībām, varas un nevienlīdzības attiecībām. Lai uz tiem varētu atbildēt, būtiski ir aplūkot vietas veidošanās un veidošanas procesu (*place-making*), tajā iesaistītos aģentus, kā arī izvērtēt vietas ietekmi, vietas „producējošo spēku”, kas savukārt ietekmē indivīdu un kopienas (Gieryn, 2000; arī Lefebvre, 1991; Halfacree, 2006).

---

⁴ Lauku pētniecības akadēmiskajos tekstos (bet ne politikas plānošanas un rīcībpolitikas dokumentos) ir vērojama tendence, ka vietas ilgtspējas jēdzienu aizvien biežāk aizvieto dzīvotspējas jēdziens; pastāv viedoklis, ka dzīvotspēja ir viena no ilgtspējas pamata nozīmēm (Scott, 2013, p. 601).

Tādas telpas dimensijas kā fiziskās atrašanās koordinātas un attālums, arhitektūra un infrastruktūra, kā arī cilvēku konkrētai dzīves telpai piešķirtā nozīme, vērtības un attieksme būtiski ietekmē gan vietējās kopienas dzīvi, gan cilvēku migrācijas uzvedību un plānus, gan teritorijas attīstības virzienus. Piemēram, Barbara Činga (*Barbara Ching*) un Džeralds Krīds (*Gerald W Creed*) analizē, kāda ir laucinieciskuma (*rusticity*) nozīme identitātes veidošanā, analizējot kultūras hierarhijas, kā arī ekonomisko un politisko stratifikāciju un to, kā lauki kā vieta var būt būtisks identitātes avots (Ching & Creed, 2013).

Kā redzams, vietas jēdziens ir būtisks, pētot sociālos procesus, kurus tradicionāli aplūko dažādas sociālo zinātņu disciplīnas⁵. Telpiskuma izpēte dažādās zinātņu disciplīnās un šo disciplīnu tuvināšanās ļauj aptvert sociālā telpiskos aspektus un telpiskā sociālumu, tādējādi piedāvājot jaunas analītiskas iespējas. Telpiskās attīstības procesu un sociālo procesu telpisko aspektu izpētē ir vērojama zināma zinātņu disciplīnu tuvināšanās, ko labi raksturo teritorijas kā vienotas fizikālas un sociālas telpas izpratnes veidošanās kultūras un cilvēka ģeogrāfijā (t. s. kultūras pavērsiens (*cultural turn*), kas bija cieši saistīts ar mēģinājumiem piešķirt indivīdam kā rīcības aģentam lielāku nozīmi telpisko procesu teorētiskajā skaidrojumā). Tas nozīmēja plašāku sociologu Entonija Gidensa, Mišela Fuko (*Michel Foucault*), Pjēra Burdjē (*Pierre Bourdieu*) konceptu un ideju izmantojumu ģeogrāfijā⁶. Socioloģijā, meklējot skaidrojumus telpisko aspektu nozīmei sociālajos procesos, nereti izmanto ģeogrāfu idejas, piemēram, Entonija Gidensa strukturācijas teorija par sociālo procesu norisi laikā un telpā ir būtiski ietekmējusi zviedru ģeogrāfa Torstena Hāgerstranda idejas. Telpiskuma izpētes un vietas jēdziena lietojuma starpdisciplināritāte ļauj labāk saprast sociālo, ekonomisko un politisko procesu telpiskos aspektus. Piemērs tam ir Gidensa (Giddens, 1990; 1991) un Beka (Beck, 1992) aprakstīto vēlinās modernitātes vai riska sabiedrības procesu telpiskās dimensijas – kā

---

⁵ Visvairāk par vietu, telpu un teritoriju kā galveno pētījuma priekšmetu ir runāts cilvēka ģeogrāfijā, bet aizvien vairāk par sociālo, ekonomisko un politisko procesu telpiskajiem aspektiem runā arī citās jomās – tostarp sociālajā un vides psiholoģijā (piemēram, Low & Altman, 1992; Giuliani, 2003), filozofijā (piemēram, Casey, 2013; Malpas, 1999, 2018), antropoloģijā (Malkki, 1992; Hannerz, 1990; Rodman, 2003; Lambek, 2011; Salazar & Smart, 2011), socioloģijā (Gieryn, 2000; Tickamyer, 2000; Lobao, Hooks, & Tickamyer, 2007; Gustafson, 2001, 2006a, 2006b, Haartsen & Stockdale, 2018 u. c.), arhitektūrā (piemēram, Pallasmaa, 1994; Dovey, 2014), pilsētplānošanā (piemēram, Manzo, 2003; Healy, 2004) tūrisma un vides studijās, piemēram, jautājumos par dabas resursu efektīvu izmantošanu (Williams & Vaske, 2003), kā arī izglītības studijās, īpaši – lauku izglītības pētniecībā (piemēram, Corbett, 2006; Corbett & Forsey, 2017; Gruenevald, 2003; Howley, 2006).

⁶ Ģeogrāfijā bieži izmantots ir Pjēra Burdjē 'habitus' jēdziens, kuru var lingvistiski (un arī analītiski) saistīt ar jēdzienu 'habitat' (mājoklis; Burdjē, 2004). Ģeogrāfijā 'habitus' jēdzienu izmanto, lai analizētu telpisko prakšu reproducēšanu (piemēram, lai raksturotu vietas veidošanas politiku, dažādu sociāli mazaizsargātu grupu telpas veidošanu un tajā ietvertās vērtības, iespējas un ierobežojumus (Hillier & Rooksby, 2005). Habitus jēdziens raksturo stilu un vērtības kā cilvēka rīcību veidojošus elementus (pretstatā loģikai un racionālumam), un tiem ir nozīme, veidojot cilvēka attiecības ar telpu un cilvēka ikdienas dzīves telpu (Bourdieu, 2005). Mišela Fuko vēsturiskie pētījumi par atšķirīgā nošķirumu dažādu iestāžu telpiskajā iekārtojumā – medicīnas iestādēm, cietumiem u. tml. – un viņa heterotopijas jēdziens (heterotopia), kas apzīmē šo „citādības telpu”, ir plaši izmantoti ģeogrāfijā (skat., piemēram, Hetherington, 2002; Crampton & Elden, 2006, 2016).

tehnoloģiju un kapitālisma ekonomikas mijiedarbībā ir mainījušies laiks un telpa kā cilvēka dzīvi strukturējoši faktori.

Tāpat vietas jēdziens un ar to saistītās sakarības ļauj labāk izprast demogrāfiskos procesus un dzīvesstilu daudzveidību Latvijas laukos, ļaujot aplūkot migrācijas procesus no laukiem uz lielākām pilsētām un ārzemēm kā izvēli starp ikdienas mobilitāti, konceptualizējot to kā ikdienas dzīves telpu un migrāciju kā piesaistes vietām veidošanos un pārtrūkšanu. Būtisks ir jautājums par ikdienas mobilitātes iespējām un iespējām savienot dzīvi laukos ar vēlamo dzīvesveidu, par to, kā un kādas attiecības ar laukiem veidojas iebraucējiem un aizbraucējiem – cilvēkiem, kas maina dzīvesvietu no laukiem uz pilsētu vai pārceļas dzīvot uz ārzemēm pavisam vai uz laiku (skat. arī Lulle, 2012). Tāpat vietas jēdziens palīdz labāk saprast nevienlīdzības telpiskās izpausmes – kāda ir telpisko aspektu nozīme un kā veidojas atšķirīgas iespējas un dzīves kvalitāte dažādām cilvēku grupām laukos un pilsētās (Dzenovska, 2012).

Kopsavelkot, telpas sociālo aspektu nozīme ir būtiski mainījusies. Lai arī globalizācijas procesi ir mainījuši vietas kā lokālā cilvēka rīcības konteksta lomu, tā nav mazinājusies, bet vietas kā analītiska jēdziena potenciāls dažādu procesu izpētē ir pieaudzis. Skatījums uz laukiem kā vietu, kas ir mezglpunkts plašākos mobilitāšu un plūsmu tīklos, ir būtisks, domājot par lauku dzīvesstilu daudzveidību, jo spēja šos tīklus izmantot un iesaistīties mobilitātes procesos noteiktās situācijās var kļūt ļoti svarīga lauku dzīves kvalitātei un būt resurss vēlamo dzīvesstilu īstenošanai. Ja tādas iespējas nav, tad alternatīvi var pieaugt nepieciešamība paļauties uz vietējiem resursiem – vietai piesaistītiem resursiem un sociālajiem tīkliem, ja tādi ir, vai būtiski zaudēt dzīves kvalitātes ziņā.

1.1.2. Dzīvesstils un tā telpiskie aspekti Entonija Gidensa un strukturācijas teorijas skatījumā

Tāpat lauki kā dzīvesvieta, dzīves vide, kā cilvēka rīcības fiziskais konteksts, nav zaudējuši nozīmi, bet ir mainījušies, radot jaunus priekšnosacījumus – iespējas un ierobežojumus – dažādu lauku dzīvesstilu īstenošanai. Šīs apakšnodaļas mērķis ir sniegt Entonija Gidensa un daļēji viņa strukturācijas teorijas skatījumā uz sociālās dzīves telpiskajiem aspektiem iesakņotu dzīvesstila jēdziena raksturojumu, lai ar tā palīdzību varētu raksturot lauku dzīvesveida telpiskos aspektus un to mijiedarbību ar lauku kā dzīves vides dimensijām (Gidenss, 1999; Giddens, 1991).

Šajā apakšnodaļā aplūkots, kā Gidensa dzīvesstila jēdziens ļauj pārmaiņas lauku dzīvesveidu daudzveidībā un lauku dzīves vidē analizēt kā lauku dzīves vides radītus

priekšnosacījumus. Tādi ir, piemēram, iespējas un ierobežojumi, individuāli resursi, zināšanas, izvēles un lēmumi, kurus lauku iedzīvotāji ikdienā pieņem, sekojot vērtībām, zināšanām, priekšstatiem par laukiem un labu dzīvi.

Entonija Gidensa dzīvesstila koncepcijā nozīme ir cilvēka rīcībai kā telpiski veicinātām un ierobežotām ikdienas rutīnām un praksēm, kas vienlaikus veidojas dzīves vides daudzveidīgo aspektu ietekmē un vienlaikus veido tos, uzturot un reproducējot dažādas ikdienas mobilitātes trajektorijas un tām būtiskos mezglpunktus (vai “stacijas” – darba vieta, veikals, skola, pagasta centrs, parks, sabiedriskā transporta pietura u. tml.). Tie ir saskarsmes punkti daudzu cilvēku ikdienas trajektorijām. Šajā kontekstā liela nozīme ir arī telpiskajiem un individuālo resursu noteiktajiem ierobežojumiem, ikdienas vajadzībām, to apmierināšanas iespēju objektīvajai un individuālajai sasniedzamībai un ikdienas mobilitātes iespējām (piemēram, laukos, kur dažādu iespēju telpiskā izkliede ir salīdzinoši neliela, būtisks aspekts ikdienas mobilitātes trajektorijas raksturotājs ir ērta piekļuve labas kvalitātes sabiedriskā transporta tīklam vai personiskās automašīnas lietošana).

Tāpat Gidenss analizē dzīvesstila telpiskos aspektus caur dažādu ikdienas darbības vietu lokusu, to iesakņotību lokālajos un globālajos tīklos, kas ļauj cilvēka ikdienas dzīves telpu aplūkot kā daudzdimensionālu fenomenoloģiskas individuālas ikdienas dzīves telpu, kur ar dažādām ikdienas dzīves jomām saistītas (piemēram, ar darbu un ģimeni saistītās ikdienas dzīves aktivitātes var būt ļoti lokālas un iesakņotas lokālajos mazpilsētas kā dzīvesvietas tīklos, bet ar brīvā laika pavadīšanu, vaļasprieka īstenošanu, ikdienas pakalpojumu izmantošanu saistītie dzīvesstila segmenti ir telpiski plašāki un ietver vajadzību un spēju iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos, kamēr kontaktu uzturēšana ar draugiem un radniekiem ārzemēs balstās uz interneta un komunikācijas tehnoloģijām, veidojot daudzdimensionālu ikdienas dzīves prakšu telpu).

Otrs būtiskais aspekts Gidensa dzīvesstila koncepcijā ir izvēles neizbēgamība un tās ierobežojumi, kas ļauj tradicionāli ar patēriņu saistīto jēdzienu izmantot, lai raksturotu dažādas ikdienas dzīves īstenošanas stratēģijas atbilstoši priekšstatiem par identitāti un dzīvi kā reflektīvu biogrāfisku projektu. Dzīvesstila izvēli veido pieejamās izvēles – gan nozīmīgākas, piemēram, darba vietas, mājokļa, bērnudārza vai skolas izvēle, gan ikdienišķākas, kā iepirkšanās, brīvā laika pavadīšana, piedalīšanās pašdarbības aktivitātēs vai kultūras pasākumu apmeklēšana, radnieku un draugu satikšana, darba piemājas saimniecībā u. tml. – un to saskaņotība ar cilvēka priekšstatiem par sevi un savu dzīvi; identitāti un dzīvi kā reflektīvu biogrāfisku projektu. Šīs izvēles ir saistītas ar pieejamajiem sociālajiem un ekonomiskajiem resursiem, zināšanām un prasmēm.

Turpmākajās trijās apakšnodaļās sniegts pārskats par to, kāda nozīme lauku dzīvesstila daudzveidības raksturošanā, no vienas puses, ir cilvēka identitātei, dzīves mērķiem un plāniem kā reflektīva biogrāfiska projekta daļai, bet, no otras puses, fiziskās telpas radītiem ierobežojumiem (piemēram, dažādu pakalpojumu un iespēju telpiskās izkļiedes formā; sociālās kontroles un kultūras normu, kā dažāda mēroga reģionālās politikas radītiem ierobežojumiem vai atbalstam noteiktam dzīvesveidam lauku kopienā u. tml.) un individuālām iespējām un ierobežojumiem (piemēram, sociālekonomiskajam statusam, ģimenes stāvoklim, pārticībai, dažādām ikdienas prasmēm un vajadzībām).

Dzīvesstila telpiskie aspekti: ikdienas dzīves trajektorijas un dzīvesstila segmenti

E. Gidensa dzīvesstila jēdzienā liela nozīme ir telpiskajiem aspektiem – tā pamatā ir zviedru ģeogrāfa Torstena Hēgerstranda laika ģeogrāfijas idejas par ikdienas dzīves organizāciju laikā un telpā. Gidens argumentē, ka ikdienas dzīves rutīnas ir saistītas ar “*cilvēka ķermeņa īpašībām, viņa kustības un saziņas līdzekļiem un ceļu “dzīves ciklā”*” (Gidenss, 1999, 132. lpp.), citiem vārdiem sakot, cilvēka ikdienas dzīves telpai būtiski ir darbības veicēju resursi un īpašības, kā arī viņu atrašanās un darbības norises vietas iezīmju raksturojums.

Tas ļauj cilvēka dzīvi aplūkot kā trajektorijas, “takas” laiktelpā – ikdienas dzīvē vai plašākā biogrāfiskā skatījumā (Gidenss, 1999). Šī trajektorija veidojas, cilvēkiem ikdienas gaitā atrodoties kustībā starp fiziski telpiski “noenkurotām” laiktelpas “stacijām”, pieturas punktiem, kur ikdienas pārvietošanās uz laiku apstājas un notiek būtiska saskarsme ar citiem cilvēkiem – darba, mācību vietu, iepirkšanās vai citu pakalpojumu izmantošanas vietām, sociālo kontaktu uzturēšanas vietām – piemēram, kultūras namu, sporta laukumu u. tml.; tos var saukt arī par “saskarsmes sakopojumiem” (Gidenss, 1999, 140. lpp.), kas atrodas cilvēku ikdienas dzīves gaitu trajektoriju centrā.

Tātad Hēgerstrands un Gidenss runā par ļoti konkrētiem, telpiski fiksētiem dzīvesstilam būtiskiem elementiem, kas atrodas noteiktos attālumos un dažādus cilvēkus noteiktos laikos piesaista noteiktām vietām, veidojot ikdienas dzīves trajektorijas – cilvēki darbojas mainīgā mobilitātes telpā, kuru veido pārvietošanās starp dažādiem telpiski izkļiedētiem punktiem – mājokli, darbu, skolu, pulciņiem, iepirkšanās vietām, dažādu sadzīves pakalpojumu izmantošanas vietām, draugu dzīvesvietām u. tml. –, un to ierobežo, no vienas puses, dzīvesvietā pieejamā ikdienas mobilitātes infrastruktūra, no otras, cilvēku vajadzības, zināšanas, prasmes, vērtības un resursi. Vispārīgi runājot, mobilitātes un vietas jēdzieni lielā mērā balstās vienos un tajos pašos intelektuālajos avotos, un, ja mobilitāti analizē kā vietu veidojošu aktivitāti, tad ikdienas mobilitātes trajektorijas, savienojot dažādus vietas piesaistes

elementus, veido individuālas vietas – dzīvesveidam atbilstošas ikdienas mobilitātes un piesaistes prakšu telpas (Gidenss, 1999; Giddens, 1991; skat arī Certeau, 1984).

Cilvēku ikdienas rutīnas organizē laiktelpu kā darbības vietu un izmanto šīs vides īpašības, un faktiski visu “*sociālo dzīvi nosaka klātbūtnes un prombūtnes krustošanās zūdošajā laikā un gaistošajā telpā*” (Gidenss, 1999, 155. lpp.; arī Warf, 2011), kas lielā mērā sasaucas ar pētniekiem, kuri argumentē, ka cilvēka ikdienas dzīvē aizvien lielāku nozīmi iegūst dažādas vietas, kuras savieno sociāli kontakti, informācijas plūsmas un mediētas pieredzes, virtuāla un fiziska mobilitāte (Massey, 2005, Urry, 2007; Hedberg & Carmo, 2012), tādejādi, kopā ar lokāli iesakņotajiem dzīvesstila elementiem veidojot plašas un daudzveidīgas individuālas vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes telpas. Tātad, lokālajiem kontekstiem kļūstot “gaistošiem”, “fantasmagoriskiem”, dažādu attālinātu plūsmu un ietekmju cauraustiem, mainās dzīvesstila segmentu telpiskās izpausmes – no lokāli iesakņotas fiziskas ģeogrāfijas uz plašākiem sociālu kontaktu, fizisku un cita veida mobilitāšu tīkliem, un tas raksturo arī laukus kā dzīves vidi.

Globalizācija kā laika un telpas “sarukšana” mobilitātes, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju u. tml. attīstības rezultātā ir būtiski samazinājusi fizisko attālumu radītās iespējas, ļaujot vismaz daļai lauku iedzīvotāju apvienot dažādus tradicionāli ar dzīvi laukos vai dzīvi pilsētā saistītus elementus – piemēram, dzīvi idilliskā vidē un labi apmaksātu darbu ar karjeras attīstības iespējām. Tomēr Gidenss norāda arī uz piekļuves šīm iespējām nevienlīdzīgo sadalījumu – ikdienas mobilitātes daudzveidība visiem nav pieejama, sākot ar to, ka, piemēram, laba autobusu satiksme, ceļi, ātrgaitas vilciens fiziski ir jāuzbūvē, tāpat cilvēkam īpašumā jābūt automašīnai, pietiekami lieliem līdzekļiem, lai nopirktu vilciena biļeti u. tml. (Gidenss, 1999, 135.–136. lpp.).

Raksturojot dažādus dzīvesstilus, var argumentēt, ka laukos (un arī pilsētās) joprojām ir cilvēki, kuru dzīvi pamatā veido lokālajos sociālajos un ekonomiskajos tīklos iesakņotas ikdienas dzīves rutīnas un prakses (piemēram, Corbett, 2011), kas ikdienā pārvietojas nelielā attālumā un ierobežoti izmanto informācijas un komunikācijas tehnoloģiju iespējas saistībā ar lokāli nesaistītu tīklu veidošanu, salīdzinot ar cilvēkiem, kuri veiksmīgi kombinē abus (piemēram, raksturojot moderno lauksaimnieku dzīvi Austrālijā, Linda Češīra analizē lauksaimnieku globāli un lokāli iesakņotos dzīvesveidu elementus (Cheshire, Meurk, & Woods, 2013).

Raksturojot cilvēka dzīvi vēlinajā modernitātē (*late modernity*), Gidenss runā par dzīvesstilu jeb dzīvesveidu (*life style*) un dzīvesstila segmentiem (*lifestyle sectors*), kas ir savstarpēji saskanīgu un saistītu prakšu kopums, kas ietver rīcības veidus (*modes of action*) un

ar konkrētām praksēm saistītos vides un telpiskos aspektus (*milieux*, Gidenss, 1999, 154.–155. lpp.; Giddens, 1991). Rīcības veidi vai modeļi (*modes of action*) ir nepretrunīgi paradumi dažādās dzīves jomās, kas kopā ar darbības vietu veido dzīvesstila segmentus. Šos segmentus raksturo iekšēji saskanīgas, nepretrunīgas uzvedības normas un paradumi, kas norisinās noteiktās darbības vidēs (*milieux*), un tas var būt vaļasprieks, attiecību uzturēšana ar ģimeni, draugiem, darbs u. tml. (Giddens, 1991, p. 85). Tas nozīmē, ka noteiktos dzīvesstila segmentos lielāka nozīme ir jau pieminētajai iesakņotībai lokālajos sociālajos un ekonomiskajos tīklos, bet citos lielāka nozīme ir plašākiem sociāliem, ekonomiskiem tīkliem un plūsmām kā šo dzīvesstila segmentu realizācijai nepieciešamajiem resursiem. Gidensa skatījumā vieta ir darbības norises vieta, dzīvesstils ir aplūkojams kā stratēģija vai kā spēja noteiktos telpiskos apstākļos iesaistīties ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas maiņas procesos, ko veicina vai ierobežo indivīdam pieejamie resursi un/vai ierobežojumi, un dzīvesvietas iespēju struktūra (Gidenss, 1999, 131.–136. lpp.). Tātad dzīvesstilu veido savstarpēji saskaņotu dzīvesstilu segmentu kopums, ko raksturo cilvēku izvēle, ko veido laiktelpas un individuālo resursu sniegtās iespējas un ierobežojumi, kā arī priekšstati par savu dzīvi kā reflektīvu biogrāfisku projektu.

Raksturojot telpisko aspektu nozīmi ikdienas dzīves rutīnu un prakšu veidošanā, Gidenss izmanto Pjēra Burdjē antropoloģiskos pētījumus par berberu mājokļa iekārtojuma nozīmi viņu ikdienas dzīves praksē, un argumentē, ka līdzīgi ir iespējams analizēt ikdienas dzīves praksi kā daļu no dzīvesstila un dzīvesstila segmentiem vēlīnajā modernitātē. Dzīvesstila praksēs realizējas ikdienas dzīves telpas “reģionalizācija”, darbības veicējam atrodoties darbības vietas centrā, pretstatā ikdienas dzīves trajektoriju “perifērijai”, vietām, kas nav centrālas ikdienas dzīves gaitām, dzīvesstila segmentiem (Gidenss, 1999, 150.–153. lpp.). Piemēram, jebkuram algotu darbu strādājošajam, kas nestrādā no mājām, centrāli ikdienas dzīves telpas “reģioni”, darbības vietas, laiktelpas stacijas būtu darbs un mājas, bet pastāv dažādas variācijas, piemēram, analizējot mobilu (urbānā vidē dzīvojošu) profesionāļu ikdienas mobilitātes trajektorijas un prakses, pētnieki ir secinājuši, ka pastāv dzīvesstila segmenti, kas ietver intensīvu ar darbu saistītu fizisku un virtuālu mobilitāti un kurus var raksturot ar vienu centru, vairākiem centriem vai faktiski to trūkumu (Kesselring & Vogl, 2008; lauku vidē arī Cheshire et al., 2013).

Tādejādi Gidenss argumentē, ka vienā vietā ir daudzas dažādas individuālas fenomenoloģiski dzīvesstila segmentu veidotas vietas, ko ir grūti vienkāršoti raksturot, jo tās veido daudzveidīgas ikdienas mobilitātes trajektorijas, tiešas un mediētas ikdienas pieredzes, klātbūtnes un prombūtnes procesus regulējošas vajadzības un normas, kā arī darbības vietas

fiziskais konteksts, resursi un iespējas. Individuālas vietas piesaistes un mobilitātes prakses veido daudzveidīgi dzīvesstila segmenti, vietas kā fiziska konteksta un indivīda resursu spēja nodrošināt tiem pieeju un spēja savienot dažādus segmentus.

Dzīvesstils un ikdienas dzīves prakses

Gidensa skatījumā dzīvesstilu veido daudzi, maznozīmīgi ikdienas lēmumi, kuros cilvēks iespēju robežās realizē plašāku vērtību, identitāšu kopumu: *“dzīvesstilu var raksturot kā vairāk vai mazāk integrētu ikdienas dzīves prakšu kopu, kuru indivīds īsteno ne tikai tāpēc, ka tas apmierina utilitārās vajadzības, bet arī tāpēc, ka dzīvesstils piešķir materiālu formu noteiktam identitātes naratīvam”* (Giddens, 1991, p. 81). Citiem vārdiem sakot, dzīvesstils ietver gan rutinētas ikdienas prakses, gan izvēles, kas telpisko un individuālo priekšnosacījumu ietvaros ļauj ikdienas dzīvi veidot saskaņā ar priekšstatiem par individuālo identitāti un dzīvi kā refleksīvu biogrāfisku projektu.

Dzīvesstilu raksturo rutinizētas ikdienas prakses, kas izpaužas gan apģērba, pārtikas izvēles un patēriņa praksēs, kas vienlaikus ir gan patēriņš, gan ikdienas nepieciešamība. Dzīvesstils izpaužas dažādos uzvedības paradumos, saskarsmes praksē ikdienā. Var arī teikt, ka katrs ikdienas lēmums – ko vilkt mugurā, ēst brokastīs, kādu pārvietošanās līdzekli izvēlēties, dodoties uz darbu vai mācībām, vai, gluži otrādi, nedodoties nekur, veido šādas rutinizētas ikdienas dzīves prakses (Giddens, 1991).

Dzīvesstils – šīs rutinizētās prakses, kam cilvēki seko un ko izvēlas īstenot, ir atvērtas pārmaiņām – mainoties dzīves apstākļiem, priekšstatam par sevi un savu dzīvi kā refleksīvu biogrāfisku projektu, mainās arī rutīnas (Giddens, 1991). Piemēram, Kīts Halfakrijs (*Keith Halfacree*) un Marija Rivera (*Maria Rivera*), analizējot cilvēku pārcelšanās procesu uz laukiem, detalizēti analizē, kā dzīvesvietas maiņas un iedzīvošanās process īstenojies cilvēku ikdienas praksēs (Halfacree & Rivera, 2012). Dzīves gaitas notikumus, piemēram, saistībā ar ģimenes izveidi, darba atrašanu vai zaudēšanu, var rasties dažādas jaunas individuālas vajadzības, resursi vai parādīties ierobežojumi, kas būtiski maina ikdienas pārvietošanās trajektorijas, tām būtiskās “stacijas” un piesaistes elementus, kā arī dzīvesstilu kā situācijai un identitātei atbilstošu izvēli.

Dzīvesstila prakses un dzīves plānošanas izvēles ne tikai ietekmējas, iegūst formu cilvēka rīcības telpiskajā kontekstā, bet arī formē un ietekmē institucionālos veidojumus (Gidenss, 1999), tādejādi Gidensa strukturācijas teorijas skatījumā vieta tiek veidota cilvēku ikdienas dzīvesstila prakšu procesā. Ikdienas dzīves praksēs vietas piesaiste – vai tā būtu stratēģiska izvēle ērtai attālumam un pārvietošanās organizācijai, vai saistīta ar mājokļa

izmaksām un iesakņotību vietējos sociālajos un ekonomiskajos tīklos, vai vietas vērtību, nozīmi identitātē – un ikdienas mobilitāte mijiedarbojas, veidojot dzīvesstila telpiskās dimensijas kā darbības vietu.

Dzīvesstila īstenošanas prakšu un dzīvesstila segmentu telpiskā izkļiede veido ikdienas fiziskās, virtuālās u. tml. mobilitātes trajektorijas, kas, ļaujot sasniegt dzīvesveida īstenošanai būtiskos elementus, pārvarot attālumus, veido dzīvesveidam atbilstošas individuālas ikdienas mobilitātes un piesaistes prakšu telpas (Giddens, 1991; arī Massey, 1995, 2005; Urry, 2007 u. c.), tas nozīmē, ka ikdienas mobilitāte, dažādi tās veidi un tai nepieciešamie resursi ir būtisks aspekts dzīvesstila īstenošanā (Urry, 2007). Tātad Gidensa dzīvesstila koncepta telpiskumu raksturo ikdienas mobilitātes procesā veidojošies centri un perifērija ikdienas dzīves gaitās.

Dzīvesstila izvēles kā daļa no refleksīva biogrāfiska dzīves projekta un saistība ar identitāti

Gidenss dzīvesstilu raksturo kā savstarpēji integrētu prakšu kopumu, kas ir saskaņā ar cilvēka priekšstatiem par savu identitāti un dzīvi kā refleksīvu biogrāfisku projektu, kas ietver dažādus saskaņotus rīcības veidus un ar konkrētām ikdienas praksēm saistītos vides un telpiskos aspektus, kas kopā veido dzīvesstila segmentus. Dzīvesstils ietver dažādu paradumu un orientāciju kopumu, kam piemīt zināms viendabīgums, nepretrunīgums, kas ir būtisks cilvēka ontoloģiskajai drošībai par sevi un savu identitāti (Giddens 1991, pp. 82–83). Tomēr dzīvesstila segmentu koncepts un dažādu iespēju sasniedzamības pieaugums nozīmē, ka atšķirīgos segmentos ir iespējams apvienot dažādus dzīvesstila elementus, kas, iespējams, iepriekš šķistu telpiski un attiecīgi arī normatīvi nesavienojami (piemēram, labi atalģos darbs ar karjeras iespējām pilsētā ar mājokli laukos; lauku saimniecība un uzņēmējam raksturīgs dzīvesstils, kas ietver biežu ceļošanu u. tml.).

Dzīvesstila jēdziena izmantojums pamatā ir bijis saistīts ar maksimālu izvēles brīvību, kas raksturīga pārtikušiem cilvēkiem un patēriņa uzvedībai. Gidensa skatījumā dzīves iespējas (*life chances*), kam ir ietekme uz patēriņa iespējām, ļoti lielā mērā nosaka cilvēka nodarbošanās, darbs. Lai arī uz nodarbošanās izvēlēm un raksturojot mazāk pārtikušu cilvēku dzīves izvēles parasti pētījumos netiek lietots dzīvesstila un izvēles jēdziens, viņš argumentē, ka vēlinās modernitātes pasaulē izvēles ir jāizdara visiem un visās jomās, apliecinot savas zināšanas un prasmes, vērtības, identitāti, kopumā veidojot saskanīgu identitātes un dzīves kā biogrāfiska projekta naratīvu (Giddens, 1991). Arī mazāk pārtikuši cilvēki ar ierobežotiem resursiem, ikdienas mobilitātes ierobežojumiem un uz nabadzības robežas izdara izvēles un tās pamato – piemērs tam ir britu pētnieku 20. gs. 90. gados veiktajā pētījumā par sociālo deprivāciju laukos izdarītais secinājums, ka faktiski runa ir par atšķirīgu, lokālajos apstākļos un sociālajos tīklos

iesakņotu dzīvesveidu, ko paši respondenti formulēja kā “dzīvot citādāk” vai “dzīvot atšķirīgi” (“*living lives in different ways*”; Cloke et al., 1997).

Dzīvesstils attiecas arī uz lēmumiem, rīcības virzieniem, kam cilvēki seko arī ievērojamu materiālu ierobežojumu rezultātā, tādejādi dzīvesstils dažkārt var ietvert vairāk vai mazāk apzinātu plašu izplatītu patēriņa un uzvedības normu noliegumu (Giddens, 1991). Līdz ar to ikdienas trajektorija, plašāka dzīves perioda trajektorija ir individuāls sevis apliecinājums dažādās izvēlēs, un vienīgais, kas daudzveidīgās izvēles vieno, ir dzīvesstila jēdziens.

Dzīvesvieta vairs nav tikai cilvēka dzīvi noteicošs ārējs, neatkarīgs un nemainīgs faktors; dzīvesvieta pieaugušam cilvēkam ir drīzāk likumsakarīga ar dzīvesstilu saistīta izvēle vai tās rezultāts, kas atbilst refleksiīvam biogrāfijas projektam – dzīvesstāstam, dzīves mērķiem un priekšstatiem par sevi – identitātei – un priekšstatiem par labu dzīvi (Giddens, 1991, p.146; skat. arī Savage, Bagnall, & Longhurst, 2004; Savage, 2014; Haartsen & Stockdale, 2018). Piemēram, cilvēkiem ir tendence izvēlēties tādas uzturēšanās un darbības vietas, kas apstiprina, atbalsta izvēlēto dzīvesstilu (Giddens, 1991, p. 82). Līdz ar to dzīvesvieta, mājoklis ir, no vienas puses, noteiktu apsvērumu (pieejamība, izmaksas u. tml.) diktēta izvēle, no otras puses, centrāls atbalsta punkts, ap kuru veidojas pārējās (tostarp, darba) dzīvesstila izvēles.

Tomēr par patiesi brīvu izvēli ļoti bieži runāt nav iespējams – pirmkārt, Gidenss argumentē, ka no izvēles nav iespējams izvairīties, jo tradīcijas un priekšraksti daudzās jomās gluži vienkārši nepastāv un iepriekšējo paaudžu piemērs ne vienmēr ir izmantojams. Otrkārt, izvēles iespēju daudzveidība ļoti bieži nav liela – to ietekmē gan citu nosacīti tuvumā esošu cilvēku izvēles, gan viedokļu līderi, gan paša cilvēka sociālā un ekonomiskā situācija; to ierobežo resursu un pieejas trūkums dažādām iespējām. Nereti dzīvesstils realizējas kā spēja dzīvot un izdzīvot, veidot savu dzīvi ierobežojošos ārējās vides vai personiskās dzīves situācijas (piemēram, ģimenes situācijas) apstākļos. Tāpat daļa izvēļu, lēmumu tiek pieņemti nepilnīgas informācijas apstākļos (Giddens, 1991), tādejādi radot dažādus riskus, kas saistīti ar vilšanos un nepieciešamību ko mainīt. Tas attiecināms arī uz dzīvesvietas izvēli (tās mainīšanu vai nemainīšanu) laukos, ar darba un mācību vietu saistītiem lēmumiem.

Gidenss argumentē, ka pat, ja runa ir par dzīvesstila izvēlēm salīdzinoši nabadzīgu lauku iedzīvotāju vidū, izvēlēties kaut ko darīt vai nedarīt ir spiesti visi, t. i., līdz ar to, lai arī izvēles iespējas ir ierobežotas, cilvēki izvēlas kaut ko, kas šķiet tuvāks un pazīstamāks, labāks, aizraujošāks – vai jebkas, kas atbilst priekšstatiem par konkrētā brīža pašidentitāti. Lai raksturotu izvēles nozīmi, Gidenss apskata ikdienas dzīves situācijas, ar kurām saskaras viena vai vairāku bērnu mātes, kas tos audzina vienas un kuru ienākumi ir salīdzinoši nelieli, raksturojot iespējas un ierobežojumus dažādu nepieciešamo iespēju (darba, mājokļa, bērnu

aprūpes pakalpojumu, iepirkšanās un ikdienas pakalpojumu, veselības aprūpes pakalpojumu u. tml.) telpiskā izklienē, kā arī resursu (draugu, radu, paziņu, sociālā tīkla, piekļuves ikdienas mobilitātes iespējām) nozīmi dzīvesstila veidošanā (Gidenss, 1999, 136.–137. lpp.; Giddens, 1991). Lai arī Gidensa aplūkotajam stāstam nav skaidri izteikts urbāns vai rurāls konteksts, ir iespējams to attiecināt uz laukiem. Piemēram, aplūkojot līdzīgu izvēli starp zemi apmaksātu algotu darbu ar sociālajām garantijām pagasta centrā 30 minūšu brauciena attālumā (tuvākajā apkārtnē algotu darbu faktiski nav iespējams atrast) ar autobusu vai darbu piemājas saimniecībā 45 gadus vecai sievietei ar vidējo profesionālo izglītību ne īpaši pieprasītā jomā, kura viena audzina pamatskolas vecuma bērnu un dzīvo lauku saimniecībā, redzam, ka izvēli ietekmē daudzveidīgi vietas materiālo iespēju struktūru, iesakņotību sociālajos un ekonomiskajos tīklos, identitātes u. tml. aspekti. Lai arī darbs ar zemi, bet regulāriem ienākumiem un sociālajām garantijām pretstatā sezonāliem ienākumiem no piemājas saimniecības šķiet laba izvēle, jāņem vērā ikdienas mobilitātes ierobežojumi – līdz autobusa pieturai jāiet 30 minūtes kājām vai 10 minūtes ar velosipēdu, kuru pie pieturas nav iespējams pieslēgt, vai jābrauc ar auto, kura uzturēšana ir dārga, ja nav pieejams atbalsts. Izvēloties algoto darbu, no mājas būtu jāiziet īsi pēc pulksten 6.00 no rīta, lai darbā būtu 8.00, un mājās būtu iespēja atgriezties ap pulksten 19.00 ar autobusu vai, ja kāds no kolēģiem brauc ar auto. Tas nozīmē, ka bez kaimiņu atbalsta paliktu ļoti neliels laiks bērna pieskatīšanai, mājas soļa veikšanai un piemājas saimniecības (lopi, dārzs, malkas sagāde u. tml.) uzturēšanai. Rezultātā izvēle ir starp zināmu drošību nākotnē (sociālās garantijas), tikpat lieliem vai nedaudz lielākiem ienākumiem, kā līdz šim, tātad ieguvums, domājot par potenciālu patēriņa iespēju pieaugumu, būtu neliels; taču lielākiem izdevumiem par transportu (maršrutā kursē starppilsētu autobuss, kurā biļetes ir dārgākas; auto uzturēšana ikdienas braukšanai arī ir par dārgu) un būtiskām dzīvesstila izmaiņām, mainot nodarbošanos no lauksaimniecības uz rūpniecību. Dzīvesvietas (no vecākiem mantotas lauku mājas) maiņa uz dzīvokli tuvāk potenciālajai darba vietai netiek pieļauta gan lauku dzīvesveida, gan iesakņotības vietējos sociālajos un ekonomiskajos tīklos dēļ.

Maikls Korbets (*Mike Corbett*) un Maikls Vudss, raksturojot lauku dzīves vides transformācijas un lauku dzīvesveidu polarizāciju, apskata dzīvesstilus, kam raksturīgas lielākas izvēles iespējas, iesaiste plašākos tīklos un plašāka ikdienas mobilitātes telpa, pretstatā un salīdzinājumā ar tiem, kuru dzīves vidi, dzīves fokusu un dzīvesstilu pamatā veido ļoti lokāli risinājumi un nav daudz un lielas izvēles (Corbett, 2010; Woods, 2011). Tādejādi it kā vienkārša dzīvesstila izvēle, domājot par dzīves kvalitātes uzlabošanu tās fiziskā konteksta priekšnosacījumu un individuālo iespēju un resursu, kā arī ar identitāti un vērtībām saistītu apsvērumu dēļ, kļūst kompleksa. Uz to ir būtiski skatīties gan no dažādiem lauku kā vietas

aspektiem, gan individuāliem resursiem un vērtībām, gan vietas piesaistes, ikdienas mobilitātes un migrācijas kā dzīvesvietas maiņas perspektīvām.

Gidenss argumentē, ka arī ļoti sarežģītā sociālā un ekonomiskā situācijā var runāt par zināmu radošumu dzīvesstila risinājumu meklēšanā individualizētu dzīvesstilu veidošanā – tās ir situācijas, kurās nereti ir jāmeklē radoši risinājumi, kā nodrošināt ģimeni, mājokli, pārvietošanās iespējas u. tml. (Giddens, 1991, p. 187). Tātad, lai gan parasti par šādiem cilvēkiem drīzāk runā saistībā ar izdzīvošanas stratēģijām (*coping strategies*), tomēr būtu jārunā par dzīvesstila izvēlēm. Raksturojot dzīves kvalitātes atšķirības laukos un pilsētās Lielbritānijā, jau pieminētie lauku sociālās deprivācijas pētnieki nonāk pie līdzīga secinājuma – lai arī daudzējādā ziņā aptaujātie un intervētie lauku iedzīvotāji runāja par lauku dzīves trūkumiem un priekšrocībām, kuras ir pilsētniekiem, tomēr viņi par savu dzīvi reflektē kā par dzīvi, kas laukos tiek dzīvota citādākā veidā (*living lives in different ways*, Cloke et al., 1997).

Identitāte un dzīve kā refleksīvs projekts nozīmē saskaņotu, bet regulāri pārskatītu biogrāfisku vēstījumu, kas tiek veidots daudzveidīgu izvēļu pasaulē (Giddens, 1991, p. 5). Tas nozīmē, ka, mainoties dzīves situācijai, ikdienas mobilitātes iespējām vai noteikumiem un kontrolei (attiecinot to uz piemājas saimniecībā saražoto un tā tirgošanu), iepriekš piemērā minētajai sievietei potenciāli būtu iespējas veikt dzīvesstilam un identitātei atbilstošu izvēli, lai uzlabotu dzīves kvalitāti vēlamajā virzienā. Tāpat izmaiņas varētu notikt, mainoties dzīvesvietā pieejamajām transporta iespējām, parādoties elastīgām (attālināta) darba vai profesionālās pārkvalifikācijas iespējām vai bērnu un jauniešu brīvā laika pavadīšanas iespējām tuvākajā apkārtnē, kas pārveidotu laiktelpas un individuāli pieejamo resursu un ierobežojumu nosacījumus.

Kopsavelkot, Gidensa dzīvesstila jēdziens ļauj analizēt lauku dzīves un lauku kā dzīves vides daudzveidību dažādos līmeņos. Dzīvesstila jēdziens ļauj analizēt lauku dzīvesstilu kā rutinizētas ikdienas darbības, piemēram, dažādu iespēju un pakalpojumu izmantošanu, prakses un procesu, fokusējoties uz dažādu individuālu vērtību, vajadzību, iespēju un telpisku priekšnoteikumu nozīmi ikdienas lēmumu pieņemšanā; ikdienas dzīves telpas veidošanu ikdienas dzīves gaitās, identificējot ikdienas dzīves prakšu un trajektoriju telpas centru un perifēriju, būtiskos ikdienas dzīves trajektoriju saskarsmju punktus, dažādu sociālu normu noteiktas un tehnoloģisku iespēju radītas klātbūtnes un prombūtnes situācijas lauku dzīvesstilu daudzveidībā, un to, kā šīs ikdienas prakses veido un pārveido arī laukus kā dzīves vidi.

Lai saprastu lauku dzīvesstilu un spētu skaidrot to daudzveidību, ir svarīgi skatīties gan uz procesiem, kas transformē dažādas darbības vietas dimensijas, gan to, kā cilvēki radoši veido dzīvesstilu vairāk vai mazāk ierobežotās izvēlēs. Gidensa dzīvesstila jēdziens ļauj analizēt

lauku dzīvi un dzīves vidi kā identitātē un priekšstatos par dzīvi kā biogrāfisku reflektīvu projektu balstītās izvēlēs un to, kā ierobežotas izvēļu daudzveidības apstākļos realizē un radoši kombinē dažādus dzīvesstila segmentus – darbu, mācības, ģimenes dzīvi, vaļaspriekus, kas vienlaikus var būt izdzīvošanas stratēģijas, gan identitātes, vērtību apliecinājums. Šajā gadījumā būtiski ir individuāli resursi, iesakņotība kopienas sociālajos un ekonomiskajos tīklos; būtiskas ir vērtības orientācijas un identitāte, kā ar ikdienas mobilitāte kā resurss dažādu attālinātu iespēju sasniegšanai, dzīvesstila segmentu kombinēšanai.

1.2. Telpiskums dažādās teorētiskās pieejās un lauki kā dzīves vide to skatījumā: no abstraktas ģeometrijas līdz fenomenoloģiskai „dzīves pasaulei”

Šajā apakšnodaļā sniegts vietas un telpas jēdzienu izpratnes skaidrojums, kā arī aplūkotas dažādas telpiskuma koncepcijas lai parādītu, kā tās ļauj analizēt laukus, laukos notiekošos procesus, laukus kā dzīves vidi un lauku dzīvesveidus, dzīvesstilus. Tāpēc teorētiskās pieejas, kas netiks tālāk izmantotas lauku kā vietas, vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu analīzē, tiks aplūkotas salīdzinoši īsi.

Visbiežāk izplatītais dalījums, izmantojot kuru, ir aplūkota sociālā telpa un tās dinamika, ir vietas/telpas dalījums (Merrifield, 1993; Cresswell, 2004; Agnew, 2005, 2011 u. c.). Raksturojot atšķirības, visbiežāk ar telpu saprot abstraktu, bezkaislīgu, ģeometrisku koordinātu sistēmu ģeogrāfisku punktu izvietojumam⁷, kamēr vietas jēdziens tiek attiecināts uz konkrētu, nozīmēm, simboliem, vērtībām un praksēm piesātinātu cilvēka rīcības lauku (Cresswell, 2004; Massey, 2005; Gieryn, 2000; Agnew, 1987). Lai arī šim jēdzienu pārim un tiem piešķirtajām nozīmēm teorētiskajā literatūrā ir izņēmumi⁸, kopumā ar vietu saprot telpu, kuru cilvēki padara jēgpilnu (Cresswell, 2004, p. 7). Vieta ir jēgpilna telpiska vienība neatkarīgi no teritoriālā mēroga, tātad par šīm sakarībām var runāt, neatkarīgi no tā, vai tā ir tuvējā apkārtnē, reģions, valsts vai kāda cita telpa, kuru piepilda cilvēka piešķirtās nozīmes (Gustafson, 2006).

---

⁷No šāda skatu punkta socioloģijā pastāv tikai vieta (jo abstrakta vērotāja no malas nav – līdz ar to sanāk, ka mēs runājam tikai par vietu, jo telpa – objektīvi attālumi, objektīvi ceļā pavadīts laiks – socioloģijā pamatā neeksistē), tikai atkarībā no izvēlētās teorētiskās paradigmas atšķiras definīcijas un interpretācija par sociāli spatioālo procesu galvenajiem aģentiem un virzītājspēkiem.

⁸ Mišels de Kartjē, kurš telpas un vietas jēdzienus izmanto pretēji, – viņam telpa ir cilvēka pieredzes aktivizēta vieta (viņam vieta ir tukša koordinātu sistēma, kurā cilvēki realizē prakses, kas rada telpu.), bet vieta ir plašāks lauks, vide, kas iekļauj šīs telpas (Certeau, 1984). Otrs izņēmums ir sociālās telpas (*social space*) jēdziens, kas saistās ar Anrī Lefevra telpiskuma koncepciju – lai arī lietots telpas jēdziens, faktiski runa ir par vietu – telpas sociāli piesātināto daļu (Cresswell, 2004). Manuels Kastels, piemēram, runā par telpu kā par plašāku ietvaru, kurā veidojas citas sociāli telpiskas konstrukcijas – plūsmu telpa (*space of places*) un vietu telpa (*space of flows*; Castells, 2000).

Zinātniskajā literatūrā dažādu telpiskuma izpausmju apzīmēšanai lietoto arī citus jēdzienus. Ainava (*landscape*) apzīmē daļu Zemes virsmas, kas redzama no viena punkta – tai ir nepieciešams skatītājs, t. i., ainavā nedzīvo, tā ir vērojuma objekts (Cresswell, 2004). Tomēr ainaviskumam kā iecienītam tūristu vai iecerotāju vērojuma objektam piemīt spēja būtiski mainīt vietējo iedzīvotāju dzīvi (Woods, 2011, pp.106–109). Teritorija (*territory*) no vietas un telpas atšķiras ar robežu esamību. Vieta ir sociāli un individuāli nozīmīga telpas daļa, ko caurauj sociālas, ekonomiskas, varas, informācijas u. c. plūsmas, kas dažādas vietas satuvina un attālina neatkarīgi no faktiskā attāluma objektīvajā telpā, līdz ar to vietai nav stingri nospraustu robežu. Tas vietas un telpas jēdzienus šķir no teritorijas jēdziena, kuru raksturo konkrētu, skaidri definētu robežu esamība (Sack, 1993). Lokalitātes (*locality*) kā tuvumā esoša, vietēja telpiskuma apzīmējums ir saistīts ar objektīvajiem mērogiem un ar cilvēku priekšstatiem par tiem. Piemēram, antropoloģisks skatījums uz lokalitāti ir skatījums uz vietu kā cilvēku mijiedarbības lauku, ko veido intensīvs sociālo attiecību tīklojums (Lambek, 2010; Dzenovska, 2012). Lai raksturotu dzīvi laukos, ļoti bieži apdzīvota telpiskuma izpratnē tiek izmantots kopienas (*community*) jēdziens. Tā lietojuma pamatā ir vācu sociologa Tenīsa (*Tönnies*) un amerikāņu sociologa Virta (*Wirth*) idejas par stabilām sociālām kopībām ar kopības izjūtu un mērķiem (skat. arī Liepins, 2000a, 2000b). Tomēr, apzinoties lauku iedzīvotāju dzīvesveidu un dzīvesstilu daudzveidību, mūsdienās lauku pētīkumu skatījumā kopiena bieži tiek aplūkota kā teritoriāli, materiāli un sociāli konstruēta (Woods, 2011).

Atkarībā no teorētiskās orientācijas, šos divu jēdzienus – vietu un telpu – var uztvert kā pretrunīgus un konkurējošus (t. i., abstrakta telpa apdraud nozīmju un vērtību pilnu vietu) vai kā savstarpēji papildinošus, t. i., konkrētās, individuālas pieredzes, vērtību un nozīmju piesātinātā vieta ir daļa no abstraktākās telpas, ir izvietota tajā (Cresswell, 2004; Agnew, 2005, 2011). Džons Egnjū secina, ka šo divu jēdzienu – abstraktās, „tukšās” telpas un ar cilvēka pieredzes unikalitāti piesātinātās vietas – lietojums ir saistīts ar pētīkumu skatījumu uz to, cik nozīmīgi dažādi telpiskie aspekti ir sociālajās attiecībās un procesos un kā izpaužas to nozīme (Gieryn, 2000; Agnew, 2005, 2011). Salīdzinoši abstraktais telpas jēdziens visbiežāk izmantots pētījumos, kas balstīti pozitīvisma vai marksisma paradigmā, savukārt vietas jēdziena lietojums dominē fenomenoloģiskajā un postmodernisma perspektīvā (Agnew, 2005, Cresswell, 2004).

Pamatā ir divi atšķirīgi skatījumi – pieeja, kuras centrā ir vieta kā fundamentāls cilvēka eksistences priekšnosacījums, un pieeja, kas akcentē vietas kā dažādu ārēju spēku un ar vietu saistītu interešu grupu sociāli konstruētu un regulētu vidi (Cresswell, 2004). Džons Egnjū, analizējot vietas–telpas jēdzienu attiecības ģeogrāfijā, ir identificējis četras atšķirīgas telpiskuma koncepcijas (Agnew, 2005, 2011), kurās izskaidrotas vietas–telpas jēdzienu

attiecības un to apzīmēto sociālo procesu dinamika. Ir ekonomisko attiecību producētas vietas (neomarksisma) koncepcija, kuru pārstāv Anrī Lefevrs (*Henri Lefebvre*) un viņa interpretētāji; humānisma vai cilvēka pieredzē balstīta koncepcija (Tuan, 1990; Relph, 1976; Sack, 1993; Casey, 2001; Malpas, 2006; Hünefeldt & Schlitte, 2018), postmoderna (relacionāla, feministiska)⁹ telpiskuma koncepcija, saskaņā ar kuru vietu veido pieredzes telpiski izkļiedētas sociālās attiecības un dažādu sociālo attiecību telpiskās izpausmes, telpiskums ir atšķirīgs dažādām cilvēku grupām ar līdzīgām pieredzēm un dzīvesveidu (Massey, 2013; Gray, Johnson, & Gilley, 2016) un performatīvā telpiskuma koncepcija, kur vieta pastāv tikai aģentu darbības un mijiedarbības procesā, tiek nepārtraukti radīta (šāda Egnjū skatījumā ir vieta aģentu tīklu teorijas vai strukturācijas pieejā).

Ar zināmām izmaiņām,¹⁰ izmantojot Kresvela (*Cresswell*) un Egnjū identificētās telpiskuma koncepcijas, turpmākajās apakšnodaļās detalizētāk raksturotas fenomenoloģiska (cilvēka pieredzē balstīta) telpiskuma koncepcija un sociāli konstruētas (tostarp, ekonomisko attiecību producētas) vietas koncepcija. Visbeidzot, īsi raksturotas telpiskuma kā nepārtrauktā tapšanas procesā esošas vietas koncepcijas (nepārtraukti strukturēta un strukturējoša vieta; postmodernā naratīvā radīta vieta; ķermeniski performēta vieta; vieta kā kustības vai mobilitātes telpa; relacionāla sociālo attiecību tīklos radīta vieta un vieta kā attīstības tīkls).

1.2.1. Humānistiska/fenomenoloģiska vietas koncepcija

Humānistiskais/fenomenoloģiskais skatījums uz vietu attīstījies 20. gs. 70. gados un pamatā balstās filozofu Heidegera, Huserla un Merlo-Pontī uzskatos. Filozofijā telpiskajam kā domāšanas kategorijai vienmēr ir bijusi nozīme, tomēr padziļināti tai uzmanību pievērsis un pašlaik zināmākais ir Edvards Keisijs (*Casey Edward*), kas rakstījis par vietas, telpas un teritorijas nozīmi un izpratni filozofiskajā domā, sākot no antīkās filozofijas līdz mūsdienām (Casey, 1993; 1998; arī Hünefeldt & Schlitte, 2018). Aplūkojot dažādu ietekmīgu domātāju – Heidegera, Huserla u. c. – idejas par telpisko un tā nozīmi, Keisijs analizē šo uzskatu saistību ar attiecīgajiem priekšstatiem par pasauli un sabiedrību, nošķirot abstraktu telpu no cilvēka ikdienas dzīves pieredzes telpas, kas raksturo vietu (Casey, 2001). Ģeogrāfijā to pārstāv tādi

---

⁹ Lai arī Egnjū runā par feminisma koncepciju (Agnew, 2005, 2011), faktiski ir runa par relacionālu – sociālo attiecību tīklā veidotu – vietu.

¹⁰ Šīs koncepcijas kā analītisks rīks lauku dzīves vides analītiskai izpētei noderīgas daļēji un ir nedaudz modificētas. Par pamatu ir ņemta telpiskuma koncepcijas ideja kā veids, kā strukturēt zināšanas par vietas un telpas jēdzienu attiecībām sociālo procesu telpiskuma izpētē.

ģeogrāfi kā Edvīns Relfs (Relph, 1976) un Dži-Fu-Tuans (Tuan, 1990), kā arī Deivids Sīmons (Seamon, 2000, 2007, 2018).

Šajā skatījumā vieta ir neatņemama jebkādu norišu daļa – visas norises notiek kādā vietā, un cilvēka esība bez vietas nav īsti iespējama (Relph, 1976; Casey, 1998; Tuan, 1990; Malpas, 1999). Vieta un esība ķermeniski un uztveres ziņā ir savijušās tik cieši kopā, ka vieta ir daļa no cilvēka un cilvēks vienmēr ir vietā; cilvēks pārvietojas pa vietu un vieta „plūst” cauri cilvēkam (Merleau-Ponty, 1962). Līdz ar to vietas unikalitāte un vietas pārdzīvojuma unikalitāte šādā skatījumā ir būtiska dzīves kvalitātes daļa (Relph, 1976), jo tā ir cieši, neatņemami saistīta ar indivīda esību (atrašanos vietā) un attiecīgi – identitāti.

Fenomenoloģiskā virziena pārstāvji norāda, ka tieši cilvēka emocionālā piesaiste, simboli, nozīmes, kuras cilvēks piešķir fiziskiem objektiem telpā, pārvērš šo kopumu par personiskas pieredzes vienību – vietu (Tuan, 1990; Relph, 1976). Šāda vieta ir, piemēram, mājas (Moore, 2000; Easthope, 2009; Mallet, 2004). Šīs pieejas pārstāvjiem vieta un atrašanās savā vietā ir ontoloģiskas drošības avots – apdraudējums tai ir pielīdzināms draudam identitātei (piemēram, Relph, 1976). Jāpiebilst, ka pārvietošanās, mobilitāte vietu tieši neapdraud – pārvietošanās starp dažādām vietām, kas ir ikdienišķas, rutinizētas, faktiski veido plašāku jēgpilnu un nozīmēm piesātinātu cilvēka pieredzes telpu (Adey, 2009).

Fenomenoloģiski orientētie autori analītiski redz vietu kā vairāku elementu kopumu, piemēram, Edvīns Relfs runā par vietas identitāti veidojošiem trim elementiem – vietas fiziskajām pazīmēm, aktivitātēm, kas tajā var tikt veiktas (vietas funkcijām), kā arī vietai piešķirtajām vērtībām un simboliskajām nozīmēm (Relph, 1976, p. 61; Tuan, 1990; Casey, 2001). Tomēr šo elementu galvenā nozīme fenomenoloģiskās pieejas pārstāvju skatījumā ir vietas unikalitātes akcentēšana, mazāk mēģinājumi analizēt šo dimensiju mijiedarbību, kā to dara sociāli konstruētas telpas koncepcijas pārstāvji.

Fenomenoloģiskā virziena pārstāvji uzskata, ka piederība vietai ir fundamentāla cilvēciska vajadzība, un pauž satraukumu, ka mūsdienās šo piederību nav iespējams īstenot pakāpeniski pieaugošās telpiskās vienveidības dēļ. Fenomenoloģiskās telpiskuma koncepcijas autoru bažas izraisošo procesu vidū ir modernitāte, ekonomiskās un kultūras globalizācijas procesi, informācijas un transporta tehnoloģiju attīstība un ātrums, kā rezultātā vairs neveidojas īpaša, unikāla vietas pieredze un cilvēks zaudē iespēju vietu iepazīt un identificēties ar to (Relph, 1976, Agnew, 1987; Augé, 1995; Massey, 2005; Gieryn, 2000).

Riskus vietai fenomenoloģiskās perspektīvas pētnieku skatījumā rada ne tikai vienādojošas vietas unikālo raksturu mainošas globālas plūsmas (Castells, 2000). Riski vietai

rodas arī demogrāfisku procesu rezultātā, piemēram, sarūkoša iedzīvotāju skaita dēļ –, samazinoties iedzīvotāju skaitam, sarūk sociālo kontaktu, mijiedarbību iespējas (*shrinking societies*), un bez cilvēkiem vietas nevar pastāvēt. Bez iedzīvotāju radītiem sociāliem tīkliem, mijiedarbībām, ikdienas rutīnām un praksēm vietas izplēn, noplicinās (*get thinned out*), iztukšojas, un līdz ar to mainās arī to fiziskās atrašanās robežas (Sack, 1986). Edvarda Keisija skaidrojumā vietas tādejādi zaudē savu habitudinālo¹¹ blīvumu, kuru tām piešķir cilvēki, kas tās veido ar ikdienas telpisko pieredzi. Piesaiste šādām „noplicinātām” vietām ietekmē arī cilvēku piederību (*belonging*) un identitāti (Casey, 2001), kas kļūst nedroša un vāja. Kā par pretstatu var runāt par „piesātinātām” vietām (*thick places*, Casey 2001; Baerenholdt & Aarsaether, 2002). Tās ir vietas, kurām piederību veido ar vietu saistīto personisko nozīmju slānis, sociālo kontaktu tīkls, arī dažādu iespēju – darba, mācību, brīvā laika pavadīšanas – pieejamība, vietas iespēju struktūra, kas padara šo vietu apdzīvotu un pievilcīgu dzīvošanai. Ja to ir izdevies radīt, tad iedzīvotājiem ir pietiekami daudz piesaistes punktu dzīvesvietai, iedzīvotāji neaizplūst, to skaits var pat palielināties.

Apstākļos, kad sarūk iedzīvotāju skaits laukos, pastāv novecošanās problēma, sarūk ekonomika un kvalitatīvu sociālo pakalpojumu nodrošināšana kļūst dārga un grūti realizējama, izveidojas apburtais loks – ekonomikas sarukšanas un pakalpojumu pieejamības samazināšanās rezultātā pazeminās dzīves kvalitāte. Līdz ar to tiem, kuriem ir tāda iespēja un resursi, viena no stratēģijām neapmierinošas dzīves kvalitātes gadījumā var būt migrācija – izšķiršanās starp palikšanu, piesaistes saglabāšanu esošajai dzīvesvietai vai dzīvesvietas maiņu. Iedzīvotāju migrācija projām no laukiem šīs pieejas skatījumā ir tikpat liels drauds, kā iedzīvotāju bez ciešām saiknēm ar vietu ieceļošana (Stockdale, 2002; Dzenovska, 2012).

To, kā vietu “iztukšošanās” ietekmē dzīvi un tās plānošanu Latvijas laukos, raksturo Dace Dzenovska (2012) monogrāfijā „Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm”. Intervējot cilvēkus dažādās Latvijas lauku kopienās un piedaloties dažādos vietējās attīstības plānošanas pasākumos, Dace Dzenovska piedāvā skatījumu, kā šīs izmaiņas laukos (vietas „izplēnēšana”, „noplicināšanās”) ietekmē laukos dzīvojošo cilvēku dzīvi šādā „tukšuma” un „aizbraukšanas ” situācijā. Sociālās attiecības mainās no regulāras līdzklātbūtnes momentiem ikdienā uz retākiem, attālinātiem kontaktiem; cilvēku skaits dažādos pasākumos un ikdienas pulcēšanās vietās (skola, pasts, veikals, autobusa pietura u. tml.) samazinās. Dzenovska secina, ka cilvēku aizbraukšanas rezultātā šis ikdienas darbību un sociālo kontaktu telpiskums, cilvēku klātbūtnes taustāmās „pēdas” telpā zūd; tāpat pazūd sociālo kontaktu tiešuma intensitāte. Līdz ar to var runāt par lauku tukšošanos

---

¹¹ Keisijš šo apzīmējumu lieto, lai apzīmētu cilvēku ikdienas prakses (Casey, 2001).

aizbraukšanas rezultātā, ko viņa konceptualizē kā „konkrētu sociālu un materiālu attiecību iršanu vai transformāciju” (Dzenovska, 2012, 130. lpp.). “Tukšums” lauku dzīves vides infrastruktūrā – mājokļos, lauku sociālajā dzīvē, pakalpojumu pieprasījumā un attiecīgi pēc tam arī pieejamībā, kas, Latvijas laukos īpaši salīdzinājumā ar situāciju pagātnē un kontekstā ar slikti saglabātu, daudz lielākam iedzīvotāju skaitam veidotu mājokļu, sporta, kultūras un arī ražošanas ēkām, infrastruktūru – var īpaši pasliktināt subjektīvos priekšstatus par laukiem kā pievilcīgu dzīves vidi, ko ne vienmēr iespējams mainīt ar jaunām kultūras vai sporta būvēm, ja nav, kas tās izmanto. Līdzīgi lauku iedzīvotāju satraukumu par vietas noplicināšanos saistībā ar vietējā iepirkšanās centra slēgšanu, tā simbolisko nozīmi kopienas un vietas pastāvēšanā Nīderlandē analizē lauku pētnieces Tialda Hārtsena (*Tialda Haartsen*) un Suzanna Kristiānse (*Suzan Christiaanse*, Christiaanse & Haartsen, 2017).

Lai raksturotu cilvēku reakciju uz notiekošo lauku telpas transformācijas procesu, Dace Dzenovska izmanto afekta jēdzienu. Tas ir antropoloģijā izmantots jēdziens, kas apzīmē fenomenoloģisku šoku, grūti formulējamu izjūtu, ka kaut kas nav kārtībā. Latvijas lauku situācijā tā ir cilvēku vietas uztvere, reaģējot uz fundamentālām dzīves vidi mainošām pārmaiņām vairāku gadu desmitu garumā (kopš 20. gs. 90. gadiem), sociālo, ekonomisko un politisko nedrošību (Dzenovska, 2012). Lauku tukšošanās process ir līdzīgs jau iepriekš minētajiem vietas „noplicināšanās”, „izplēnēšanas” aprakstiem. Tomēr Daces Dzenovskas monogrāfijā lietotais afekta jēdziens liecina, ka pārmaiņu procesi laukos ir analītiski aplūkojami vienlaikus kā transformācijas lauku cilvēka ikdienas dzīves vidē, kas joprojām ir nozīmīga un jēgpilna, gan arī kā cilvēku vispārīga reakcija uz fundamentālajām pārmaiņām laukos.

Laukos notiekošo var saistīt ar fenomenoloģiskās telpiskuma koncepcijas pārstāvju bažām par lauku kā dzīvesvietas, dzīves vides, akadēmiskas kategorijas iznīkšanu, beigām, un tādas vērojamas gan Latvijā (skat., piemēram, Ločmele, 2014), gan arī citās Rietumvalstīs (skat., piemēram, Bell et al., 2010). Lai arī aizbraukšanas un lauku tukšošanās izraisītais fenomenoloģiskais šoks, nedrošības sajūta kā daļa no vietas izjūtas ietekmē cilvēka ikdienas dzīves kvalitāti laukos, tomēr Daces Dzenovskas skatījums ļauj to (vismaz analītiski) aplūkot dalīti no palicēju ikdienas dzīves praksēm, kas joprojām ir jēgpilnas un apliecina laukos iespējamo dzīvesveidu dažādību un ilgtspēju. Par to liecina arī lauku dzīvotspējas (*resilience*) un pozitīvas attīstības trajektorijas apliecinājumi pētījumos (skat., piemēram, Tisenkopfs & Lace, 2010; skat. arī Bock 2016a).

Raksturojot lauku iedzīvotāju stratēģijas darbu, izglītības, pakalpojumu sasniegšanā un vēlamo dzīvesstilu īstenošanā, Dace Dzenovska (2012) identificē ļoti pārtikušus lauku iedzīvotājus, kas bieži vien uz vietas nedzīvo vai dzīvo pašpietiekami, un pārējos, kam

nepieciešamā sagādei būtiska ir ikdienas mobilitāte un paļaušanās uz vietējiem sociālajiem un ekonomiskajiem tīkliem, bet ir arī daudzas dažādas citas iespēju struktūras un pieejamo resursu izmantošanas stratēģijas vēlamā dzīvesstilu īstenošanā, kas izmanto attālināti pieejamus tīklus, pakalpojumus un iespējas, kombinējot tos ar lokāli iesakņotiem piesaistes “enkuriem”.

1.2.2. Sociāli konstruēta/producēta vieta¹²

Otra nozīmīgākā telpiskuma koncepcija balstās uz atziņu, ka, lai arī cilvēka sociālā darbība ir telpiska, šis telpiskums nav fundamentāls, viengabalains fiziskā, sociālā un mentālā un simboliskā telpiskuma veselums. Raksturojot laukus kā vietu, Maikls Vudss (2011) secina, ka idejas un priekšstati par to, kādi ir un kādiem vajadzētu būt laukiem, aizvien mazāk ir saistīti ar konkrētu fizisku telpu un atrašanās vietu.

Telpiskums ir sociāli konstruēts dažādos veidos un līmeņos, sākot ar cilvēku, kura ķermenis atrodas telpā un veido ikdienas vides telpiskumu, un beidzot ar sabiedrību makrolīmenī. Līdz ar to jebkuru fenomenu, norisi, procesu var analizēt ne tikai specializētu zināšanu ietvaros, bet arī, aplūkojot tā telpiskās izpausmes, telpiskumu veidojošos noteikumus un objektus, semiotiskos kodus, ekonomiskos procesus, kultūras prakses (Shields, 2005, p. 151, 2013).

Sociāli konstruēta telpa¹³ vienlaikus ir materiāla realitāte – to materializē noteikti sociāli procesi, kas tajā notiek, bet tai piemīt arī formējoša spēja ierobežot sociālās attiecības (Shields, 2005). Tātad vieta ir daudzveidīga, tiek veidota dažādu vietas veidotāju profesionālajās un ikdienas dzīves praksēs, savukārt vietas materiālās struktūras un simboliskās nozīmes veido šīs prakses, kas ietekmē visu, sākot ar cilvēka ģeogrāfiskās pārvietošanās telpu, beidzot ar telpas menedžmentu, kas ietver gan sabiedrisko transportu, gan mājokļu politiku, gan reģionālās attīstības politiku un citas saistītās jomas.

---

¹² Šajā apakšnodaļā ir apvienotas vairākas telpiskuma koncepcijas, kuras citi autori, iespējams, klasificētu citādāk. Piemēram, Pols Klouks (*Paul Cloke*), raksturojot lauku konceptualizāciju, argumentē, ka, līdz ar materiālistiskām un politiski un ekonomiski veidotas lauku telpas koncepcijām, arī sociāli konstruētas, producētas lauku telpas koncepcija, kas pēta, kā prakses, lēmumu pieņemšanu, cilvēku uzvedību kontekstualizē un ietekmē sociālās un kultūras nozīmes, kas tiek piešķirtas laukiem kā vietai nav pietiekama mūsdienu lauku telpas analizē, ir nepieciešams kas cits (Cloke, 2006). Autore šajā kategorijā ir apvienojusi koncepcijas, kuras par vietu runā kā par vairāku savstarpēji mijiedarbīgu dimensiju konstruētu kompleksu, tādējādi ietverot gan sociālo un kultūras kategoriju nozīmi, gan ekonomisko un politisko procesu producējošo ietekmi. Iespēja uz vietu skatīties kā uz vairāku dimensiju mijiedarbībā veidotu telpiskumu, kas producē dažādus dzīvesveidus un vietas piesaistes un pārvietošanās prakses.

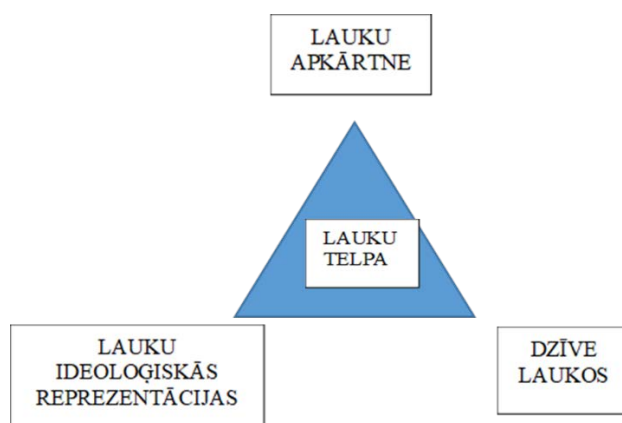
¹³ Šī apakšnodaļa lielā mērā balstās uz franču ģeogrāfa un filozofa Anrī Lefevra un viņa sekotāju telpiskuma konceptualizāciju, līdz ar to izmantota viņa terminoloģija un vietas jēdziena vietā dažkārt lietots sociālās telpas (*social space*) jēdziens. Lai arī tie nav identiski, tomēr jēdzieniski tuvi (Cresswell, 2004).

Ar šādu skatījumu saistīta sociāli konstruētas telpas koncepcija un kritiskā pieeja telpas konstruēšanai. Šīs pieejas pārstāvju skatījumā vieta kā cilvēka dzīves vide tiek konstruēta telpiskās atrašanās vietas, materiālā „pildījuma” (arhitektūras, būvniecības, inženiertehniskās infrastruktūras, ražošanas infrastruktūras, administratīvi teritoriālo robežu u. tml.) un individuālas telpiskas pieredzes radītu nozīmju mijiedarbes procesā (Lefebvre, 1991; Shields, 2005, 2013; Merrifield, 1993; Agnew, 1987; Gieryn, 2000; Cresswell, 2004; Agnew, 2011). Tādējādi, atšķirībā no iepriekšējā apakšnodaļā aplūkotās fenomenoloģiskās telpiskuma koncepcijas sociāli konstruētas telpas koncepcija ļauj uz vietas piesaisti, tās nozīmi, kā arī uz telpiskajām transformācijām – materiālajām, funkcionālajām – paskatīties analītiski, kā uz atsevišķām, bet mijiedarbīgām vietu veidojošām dimensijām.

Lefevra sociālās telpas producēšanas modeli veido trīs savstarpēji saistīti telpu producējoši procesi un telpas dimensijas kā procesa rezultāts: uztvertā (*perceived*) telpa, iedomātā/izplānotā (*conceived*) telpa un dzīves telpa (*lived space*), t. i., šīs dimensijas vienlaikus ir producējošs process un tā rezultāts (Lefebvre, 1991, pp. 33–46; Merrifield, 1993; Shields, 2005). Lefevra koncepcijai līdzīgu skatījumu (bet bez tiešas sasaistes ar to) piedāvā ASV lauku sociologs Maikls Bells, raksturojot laukus kā daudzveidīgas telpas koncepciju, kurā „daudzveidīgie” lauki (*rural plural*) veidojas, mijiedarbojoties materiālistiskajam, ideālistiskajam un ikdienas dzīves politikas vietas slāņiem (Bell et al., 2010).

Alternatīvs, bet cieši saistīts veids, kā analizēt sociāli konstruētu telpu (vietu), ir to aplūkot kā triju mijiedarbīgu dimensiju kombināciju. Lai arī pastāv vairāki varianti, lielākā daļa autoru ir vienprātis, ka vietu veido atrašanās pozīcija attiecībā pret citām vietām (piemēram, kartē), fiziskā infrastruktūra (ēkas, ceļi, parki, rūpnieciskās un lauksaimniecības teritorijas u. tml.), cilvēku ikdienas pārvietošanās un uzturēšanās trajektorijas, kā arī cilvēku vietai piešķirtās vērtības un nozīmes (Agnew, 1987; Gieryn, 2000, Cresswell, 2004; Lefebvre, 1991 u. c., skat. 1.1. attēlu).

1.1. att. Lauku kā sociāli producētas vietas šķautnes (Halfacree, 2007, p. 127)

Raksturojot Anrī Lefevra sociālas telpas producēšanas modeļa piemērojumu lauku analīzei, Maikls Vudss ikdienas dzīves prakšu veidošanos raksturo kā lauku materiālās vides un sociālekonomiskās struktūras un lauku reprezentāciju noteiktu – šajā fiziskajā un informatīvajā vidē cilvēki rada ikdienas prakšu rutīnads, mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem un objektiem laukos, savās dzīvesveida izvēlēs (Woods, 2011, p. 162).

Lauku kopiena kā ikdienas dzīves prakšu ietvars

Anrī Lefevra sociāli producētas telpas koncepcijā lauku reprezentācijas telpu, kuru Halfakrijs analizē kā lauku dzīves vidi – mijiedarbībā ar vietu veidojušās nozīmes, zināšanas, simbolus, prakses –, var aplūkot kā kopienu un piederību tai (*belonging*¹⁴), kā arī kolektīvas prakses kopienas un piederības uzturēšanā (Woods, 2011, p. 163). Lauku kopienu kā ikdienas dzīves prakšu ietvaru raksturot ļauj uz pētījumiem Austrālijas un Jaunzēlandes laukos balstītā Rūtas Liepiņas (*Ruth Liepins*) kopienas konceptualizācija, kurā akcentēta kopienas materiālā un telpiskā ietvara nozīme kopienas konstruēšanā (Liepins, 2000a; Liepins, 2000b). Šāda kopiena vienlaikus ir simboliska un jēgpilnu nozīmju pilna tās iedzīvotājiem, bet tajā pat laikā tā ir arī materiāla – to veido apdzīvotas vietas plānojums un apbūve, dažādas sabiedriskas nozīmes ēkas, sociālās dzīves mezglpunkti – veikals, pasts, degvielas uzpildes stacija, kultūras nams, estrāde, parks u. tml. Tāpat kopienu veido arī prakses un publiski pasākumi, kuros tiek apliecināta kopienas kolektīvā identitāte. Kopiena materializējas telpiskajā „ietvērumā”, konkrētā atrašanās vietā; šīs vietas materiālajā vidē un pārvaldības institūciju tīklā un kopienas locekļu praksēs. Kopienas nozīmes, kuru veidošanā būtiska loma ir atmiņām, kopienu veidojošiem stāstiem un leģendām, padara ēkas par kopienai nozīmīgām un simboliskām vietām – skolu, pārvaldes ēku, veikalu, baznīcu, pastu, pilskalnu u. tml. (Liepins, 2000a; Liepins, 2000b). Tādejādi šis skatījums arī akcentē lauku daudzdimensionalitāti – materiālā un telpiskā ietvara un daļītu simbolisko nozīmju – mijiedarbību kopienas dzīvē.

Liepiņas skatījumā kopienu uzturošās prakses notiek konkrētos telpiskos un materiālās vides nosacījumos, un šie nosacījumi (ēkas, apbūve, infrastruktūra, pieminekļi u. tml.) veicina

---

¹⁴ Pastāv atšķirības starp piederības vietai jēdzieniem (*belonging*) un piesaistes vietai jēdzieniem (*attachment*), kas detalizētāk aplūkota 2.1. nodaļā, kur analizēta teritoriālās mobilitātes un piesaistes saistība. Piederība vienmēr ir sociāla un tās jēdziens ietver pozitīvu apliecinājumu, identificēšanos ar kādu sociālu kopību vai sociāli konstruētu kultūras kategoriju, un par piederību parasti runā saistībā ar identitāti un kopienu izpēti (skat., piemēram, Hummon, 1992). Par vietas piesaisti (*attachment*) runā socioloģijā (skat., piemēram, Gustafson, 2001, 2006a), sociālajā un vides psiholoģijā (skat., piemēram, Low & Altman, 1992; Giuliani, 2003; Levicka, 2011) un arī plānošanā un ģeogrāfijā (Manzo & Perkins, 2006; Forest & Friedman, 2017). Vietas piesaistes jēdziens ir daudzveidīgāks un ietver plašu cilvēka–vietas „saistību” konceptualizējumu, sākot ar identificēšanos un attieksmēm, vērtējumiem un izvēlēm, līdz pat nevēlamām saistībām, kas traucē iesaistīties vēlamās teritoriālās mobilitātes procesos („piesaistes enkura”, *mooring*, Hannam et al., 2006 un „mobilitātes spējas”, *motility*, Flamm & Kaufmann, 2006). Šajā apakšnodaļā aplūkots piederības jēdziens kopienai, jo tas ir tieši saistīts ar kopienu, bet pārējā tekstā lietots vietas piesaistes jēdziens, jo tas ir plašāks un ietver daudzveidīgāku cilvēka un vietas „saistību” kompleksu.

vai kavē prakšu īstenošanos. Kopienas uzturēšanas prakses kopienas materiālajā ietvarā „materializē” kopienas nozīmes (Liepins, 2000a). Sociāli konstruētas lauku kopienas konceptuāla analīze šajā ziņā atgādina sociāli konstruētas vietas jēdziena analīzi – vieta kā atrašanās un materiālais ietvars veido kopienas kā individuālas un kolektīvas lauku dzīves un lauku nozīmi apliecinotās sociālās mijiedarbības prakses, kurās cilvēki pauž, apliecina un apšaubā konkrētās lauku kopienas vērtību un piederību tai. Caur šīm praksēm realizētās nozīmes atstāj „pēdas” vietas materiālajā ietvarā – ēkas un materiālās vides vienības tiek uzturētas, veidotas un pārveidotas, lai atbilstu šiem priekšstatiem un praksēm, un tikpat lielā mērā kā vietas materiālais ietvars veido kopienas, kopienas veido vietu.

Piederība lauku kopienai izpaužas kā identificēšanās ar kopienas diskursīvi paustajām vērtībām un simbolisko nozīmi, līdzdalība kopienas veidošanas un uzturēšanas praksēs, kā arī vērtējumi, attieksmes saistībā ar tās telpisko, materiālo vidi (Liepins, 2000a; Woods, 2010). Kopienas praksēs tiek realizēta un aktualizēta vietas materiālā struktūra. Tomēr kopienas nav vienots veselums. Tajā nepārtraukti notiek gan iekšēju, gan ārēju notikumu veidotas pārmaiņas, tās iekšējo dinamiku veido dažādu interešu grupu konkurence un cīņa par kopienas nozīmes definēšanu un pārdefinēšanu (Murdoch & Marsden, 1995; Woods, 2011). Lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves vidi, viņu ikdienas dzīves prakšu telpu veido ne tikai vietas atrašanās un materiālie nosacījumi un lauku reprezentācijas, bet arī kopienas locekļu un grupu mijiedarbība, tajā veidojušies normatīvi nosacījumi un dažādām lauku iedzīvotāju grupām pieejamās iespējas, atbalsts un ierobežojumi.

Viena no būtiskām tēmām lauku kopienas izpētē ir pārmaiņas, kā rezultātā kopienas vairs nav vienots, nemainīgs, lauksaimniecisks un mazos attālumos izklaidētu intensīvu sociālo mijiedarbību kopums. To cēloņi ir saistāmi ar globāliem sociāliem, ekonomiskiem un kultūras procesiem, to rezultātā mainās kopienas nozīmes, tās uzturēšanas prakses, telpiskais ietvars un materiālās struktūras (Woods, 2011; Panelli, 2000a, Panelli, 2000b; Halfacree, & Boyle, 1993; Shucksmith, 2012; Cheshire et al., 2013).

Līdz ar transporta un komunikāciju tehnoloģiju attīstību pārcelšanās uz pastāvīgu dzīvi ārzemēs vai sezonāla migrācija iztukšo lauku kopienas fiziski, bet veido arī jaunas prakses saikņu uzturēšanā ar to – ikdienas komunikācija *Skype*, e-pastos, bankas pārskaitījumos un viesošanās Ziemassvētkos, Jāņos un citās garākās brīvdienās ir tikai daļa no šīm translokālu vai transnacionālu piederību veidojošām praksēm. Piemēram, Aija Lulle (2012), analizējot latviešu sezonālo migrantu – viesstrādnieku Gērnsijas salā – vietas veidošanas prakses secina, ka cilvēkiem piederības uzturēšanas prakses ir būtiskas, un ir dažādas stratēģijas, kā uzturēt iesaisti lauku kopienā (skat. arī Massey, 2005).

Savukārt iedzīvotāju pārceļšanās no pilsētas un laukiem (*counterurbanisation*), meklējot lētāku vai labāku dzīvi, saistās ar lauku kopienai netipisku dzīvesveidu, kas ļoti bieži ietver saiknes, kontaktus ar pilsētu (piemēram, ikdienas mobilitāte uz darbu, mācībām). Pētot šo iecelšanu lauku kopienās Lielbritānijā, autori secina, ka ir iebraucēji, kas izvēlas neiesaistīties vietējās kopienas aktivitātēs, tomēr tādejādi, fiziski atrodoties uz vietas un ar saviem priekšstatiem par lauku kopienām, viņi maina lauku kopienas ideju un līdzšinējās prakses, kur visi vietējie pašsaprotami ir iesaistīti kopienas aktivitātēs (piemēram, Ilbery, 2014; Woods, 2010; Shucksmith, 2011). Reizēm iecelotāji veido kopienas ar īpašu mērķi (*intentional communities*) (Meijering, Huigen, & Hoven, 2006), tās var būt ekodzīvesveida kopienas, ekoekonomikas vai ekoloģiskās lauksaimniecības kopienas, kurām ir maza saistība ar faktisko lauku kopienas dzīvi, tās ir veidojušās uz citu vērtību un normu bāzes. Visbeidzot, pārmaiņas rada arī lauku cilvēku ikdienas telpiskās mobilitātes prakses – attālumi kļūst tālāki, cilvēki, kas dzīvo kopienā, ikdienā pārvietojoties, aizvien mazāk atrodas uz vietas, kopienas telpiskajās robežās (Cheshire et al., 2013; Cheshire, Willing, & Skrbiš, 2014); ir arī cilvēki, kuriem ir vairākas mājvietas (Gustafson, 2008; Gallent, & Tewdwr-Jones, 2018; Hiltunen & Rehunen, 2014; Halfacree, 2012), līdz ar to šo cilvēku sociālo kontaktu tīkli ir ļoti daudzveidīgi un ne vienmēr ar intensitātes centru lauku kopienā (piemēram, Baerenholdt, 2009).

Aizvien plašāk pieejamās informācijas un komunikācijas tehnoloģijas arī ir mainījušas mijiedarbības un sociālo kontaktu uzturēšanas prakses – ne vienmēr ir nepieciešama fiziska klātbūtne, daudz kas notiek virtuāli un attālināti (Urry, 2007). Lielāka nozīme cilvēka dzīvē ir sociālajiem tīkliem, kas neatrodas fiziskā tuvumā, un svarīga kļūst dažāda veida mediētā pieredze (TV, internets u. tml.). Giddens argumentē, ka caur attālināto sociālo attiecību un procesu ietekmi un mediētajām pieredzēm ir būtiski mainījusies cilvēka ikdienas dzīves pasaule (*life world*) – telpa, kurā cilvēks fiziski atrodas, pārvietojas, bieži ir fiziski ir mazāka par to, kuru cilvēka dzīvē ienes sociālie tīkli un tehnoloģijas (Giddens, 1991, pp. 187–188).

Lauku iedzīvotāju teritoriālās mobilitātes pieaugums ir „izstiepis” lauku kopienas robežas telpiski, veidojot jaunas translokālas un transnacionālas konfigurācijas, kur savas telpas un atstātās lauku telpas veidošanā aktīvi iesaistās aizbraucēji uz pilsētām un citām valstīm (piemēram, Gustafson, 2006; Hedberg & Carmo, 2012; Lulle, 2012). Līdz ar to lauku kopienu iedzīvotāju ikdienas dzīves prakses vienlīdz lielā mērā veido tuvumā esošas kaimiņu un ģimenes saiknes, kā arī attālināti kontakti ar ģimenes locekļiem, draugiem u. tml., kas dzīvo citur. Tātad lauku kopiena mainās, un to maina fiziskās un virtuālās mobilitātes procesi, kas veido jaunas lauku iedzīvotāju piederības apliecināšanas kopienai prakses – faktiski tās ir piesaistes vietām apliecinājuma un pārvietošanās prakses. Būtiski ir kopienas kā ikdienas

dzīves vides "noteikumi", zināšanas un pieredze, translokālās prakses; atbalsts un ciešās saites, kas tajā pat laikā var būt arī apgrūtināša sociālā kontrole.

Kopsavelkot, sociāli konstruētas vietas skatījums ļauj vienlaikus aplūkot dažādas vietas dimensijas un aspektus, kā arī saprast, ka šīs dimensijas dažādās kombinācijās rada atšķirīgas un daudzveidīgas lauku vietas un ka šo dimensiju radītie lauku telpas slāņi ne vienmēr ir nepretrunīgi un saskanīgi. Šo pretrunu izpratne ļauj labāk saprast lauku vietu veidošanās dinamiku, lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesveidu daudzveidīgumu un dažādās lauku kā vietas dimensijās – dažādu vērtību un nozīmju, materiālajā un fiziskajā, kā arī atrašanās pozicionēšanā pret citām nozīmīgām vietām – veidojas un īstenojas daudzveidīgas lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves prakses.

1.2.3. Vieta tapšanas procesā

Šajā apakšnodaļā aplūkotas telpiskuma koncepcijas, kuras Džons Egnjū raksturo kā tādas, ko no iepriekš minētajām atšķir vispārīgas, universālas vietas kā objektīvas realitātes un sociāla konstrukta pastāvēšanas noliegums (Agnew, 2005) un fokuss uz nepārtrauktu tapšanu un mainīgumu, skatījums par subjektīvu, nepārtraukti dažādos procesos un attiecībās radītu vietu. Šo telpiskuma koncepciju izmantojums promocijas darba ietvaros ir ierobežots, tāpēc tās raksturotas īsi.

Nepārtraukti strukturēta un strukturējoša vieta

Šajā koncepcijā uzmanības centrā nokļūst individualizēts vietas veidošanas process mikrolīmenī – šādu telpiskuma koncepciju veido teoriju grupa, kuru skatījumā vieta nekad nav nemainīgs, pabeigts fenomens; to mērķtiecīgi nepārtraukti esošo nosacījumu ietvaros rada un reproducē indivīdi, interešu grupas un citi humāni vai materiāli aģenti (Agnew, 2005; Cresswell, 2004).

Šīs telpiskuma koncepcijas centrā ir vietas nemitīgs tapšanas process atkārtotās ikdienas dzīves praksēs, uz vietu skatās kā uz sociāli strukturētu un cilvēka sociālo dzīvi strukturējošu (Gidenss, 1999; Pred, 1984). Raksturojot strukturācijas teorijas ieguldījumu ģeogrāfijā un telpiskuma analīzē, Tims Kresvels argumentē, ka šajā pieejā vieta nepārtraukti ir tapšanas stadijā – vieta ir vienlaikus cilvēka ikdienas prakšu produkts un to veidotājs (Cresswell, 2004). Ikdienas dzīves prakšu materiālās vides veidošanā katrs cilvēks individuāli nav piedalījies, taču šai materiālajai videi piemīt telpiskums, kas būtiski ietekmē cilvēku ikdienas aktivitātes – ēkām ir sienas un durvis, teritoriālo mobilitāti iespējamu padara ceļi, tilti, gājēju iemītas takas; ir arī noteikumi un priekšstati par to, kas ir un kas nav pieņemams (Giddens, 1991; Cresswell, 2004).

Vieta, ar kuru sastopas cilvēks katrā konkrētā brīdī, ir iepriekš notikušu atkārtotu prakšu rezultāts, kas nemitīgi mainās, praksēm atkārtojoties un reproducējot vai mainot vietu veidojošo ģeogrāfiski noteikto struktūru kopumu (Giddens, 1991). Tāpat skatījums uz vietu šajā gadījumā ir nevis kā uz abstraktu, bet kā konkrēta cilvēka konkrētas darbības vietu, kas pēc tam maina nosacījumus, radot jaunas darbības vietas (Gidenss, 1999). Lai arī Gidensa skatījums uz dzīvesstila telpiskajiem aspektiem izmantots promocijas darbā, strukturācijas teorijas ietvaros lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesstilu analīzes iespējas ir ierobežotas, jo ir labāk attiecināmas uz mikrolīmeņa darbības vietām.

Postmodernā naratīvā radīta vieta

Postmodernā telpiskuma koncepcija Egnjū skatījumā apvieno tos autorus, kas noliedz viena unificēta vietas attīstības trajektorijas „stāsta” (*grand narrative*) pastāvēšanu un argumentē, ka vietas pieredze, nosacījumi un noteikumi, vietas uztvere, pat atrašanās attiecībā pret citām vietām nav visiem cilvēkiem vienāda. Vietas pieredze ir būtiski atšķirīga dažāda dzimuma, vecuma, seksualitātes un etniskās piederības cilvēkiem – bērniem, sievietēm, sociāli atstumtām grupām, dažādām minoritātēm u. c. Feminisma un dzimtes studijas, jauniešu un bērnu studijas, seksualitātes studijas ļauj analizēt šo dažādo grupu būtiski atšķirīgo telpisko pieredzi, kas vieniem saistās ar idillisku lauku kopienu ar tai raksturīgajām pulcēšanās vietām un brīvā laika pavadīšanu, tā pati vieta kādam citam ir sociālās kontroles un nabadzības, izolācijas un iespēju trūkuma pieredze (skat., piemēram, Cloke, Goodwin, Milbourne, & Thomas (1995) par nabadzību laukos; Little & Austin (1996), Shortall (2016) par dzimtes nozīmi; Bell & Valentine (1995) vai Gray (2009), Gray et al. (2016) par homoseksualitāti laukos; Skelton & Valentine (2005) par jauniešu kultūrām un to telpiskumu).

Alternatīvi uz vietu procesā var skatīties kā uz cilvēka patības un identitātes performēšanu, kas ģeogrāfijā saistās ar franču ģeogrāfa Vidāla de la Blaša (*Vidal de la Blache*) idejām 20. gadsimta sākumā. Šajā telpiskuma koncepcijā vietas veidošanas process ir nepārtraukts, un tikai tajā vieta pastāv – vieta tā ir unikālu, neatkārtojamu momentu kopums laiktelpā – , saglabā zināmu saskanīgumu, bet par pastāvīgu un relatīvi nemainīgu vietu runāt nevar. Līdzīgi postmodernas (Egnjū to sauc par feministisku) telpiskuma koncepcijas skatījumā vieta kā vienots veselums nepastāv, tā ir daudzveidīgu individuālu vietu kaleidoskops, ikdienas dzīves prakšu telpas robežas veidojas unikālās dzimuma, vecuma, etnicitātes un citu individuālu iezīmju kombinācijās. Tātad var argumentēt, ka šīs telpiskuma koncepcijas vieno salīdzinoši radikāls uzskats, ka vieta kā attīstības trajektorijā stabila parādība nepastāv, vieta top performances procesā (Ingold, 2009).

Ķermeniski performēta vieta

Performativitātes pieeja (*performativity*) savukārt uz vietu skatās kā uz cilvēka ķermeņa, tam radīto iespēju un ierobežojumu veidotu telpu. Piemēram, pārvietošanās ir telpas apguve, individualizēta kognitīvā karte, kas veido vietu (Certeau, 1984), savukārt ķermenis ir veids, kā iegūt telpisku pieredzi, uztvert to (Merleau-Ponty, 1962). Performativitāte realizējas kā stilizēta, rituālistiska darbību atkārtošana un normu radīšana (Bell, 1999), kas notiek telpā, tādejādi radot vietu ar tai piemītošo jēgu un nozīmju slāni, robežām, iekļaujošām un izslēdzošām normām, un ļauj analizēt lauku kā vietas spēju nodrošināt piekļuvi iespējām īstenot vēlamo dzīvesstilu cilvēku grupām ar dažādiem ierobežojumiem. Piemēram, performativitātes jēdzienu, analizējot homoseksuālu cilvēku identificēšanos ar vietu, ir izmantojusi Džūdita Batlere. Tas ir veids, kā kādai grupai piederīgi cilvēki atkal un atkal apstiprina savu identitāti ķermeniski telpiskās praksēs, tādejādi veidojot sev īpašas, nozīmīgas vietas. Līdz ar to vietas ir piederības segmenti (*terrains of belonging*), kurās tiek realizētas konkrētas prakses, kas palīdz uzturēt identitāti. Līdz ar to nedz vieta, nedz piederība vietai nav statistiski iesakņota vienā vietā, bet var būt plūstoša un mainīga (Fortier, 2005).

Tomēr pārāk liels akcents uz vietas subjektīvo, individuālo uztvērumu, interseksionalitātes (*intersectionality*) un identitātes politikas aspektiem nesniedz iespēju lauku kā vietas strukturālo noteiksmju analīzei, kas šajā gadījumā ir būtiskas.

Vieta kā kustības vai mobilitātes telpa

Mobilitāšu pagrieziena (*mobility turn*) radikālās mobilitātes telpiskuma koncepcijas (*movement space*) pamatā ir pieņēmums, ka informācijas un komunikāciju, kā arī transporta tehnoloģiju attīstība ir veicinājusi jaunas mobilitātes telpiskuma koncepcijas izveidošanos. Mobilitāšu pagrieziena (*mobility turn*) ietvaros autori piedāvā skatīties uz kustību, mobilitāti ne tikai kā uz telpā notiekošu, bet kā uz telpiskumu un temporālu ietvaru producējošu un veidojošu (Merriman, 2012, skat. arī Adey, 2009) un argumentē, ka “*pasaule atrodas nemitīgā kustībā, plūsmās un tapšanā un ka pārvietošanās raksturojums nav reducējams uz diskrētām telpas un laika funkcijas vērtībām*” (Merriman, 2012, p. 42).

Līdz ar to pārvietošanās (*movement*) nav tikai laika un telpas funkcija, bet ontoloģiski veido abus vienotā kopumā. Dzīve kā kustības, emocijas, pieredzes, ritmi, enerģijas, vibrācijas, spēks – un arī sociāli procesi – notiek vienlaikus laikā un telpā, šo laiktelpu vienlaicīgi radot. Līdz ar to vieta lietvārda vietā būtu jāuztver kā darbības vārds, vietas veidošana, tā nav pabeigta vienotne (Merriman, 2012, p. 58). Tomēr ir grūti analizēt abstraktu, nepiesaistītu kustību. Tā ir viena no mobilitāšu pieejas kritikām, ko izvirza migrācijas pētnieki (piemēram, Samers, 2011).

Turklāt, ikdienas dzīve ir tikpat telpiska, cik tā ir mobila; lauku dzīvesveids ir tikpat telpiski piesaistīts, cik mobils (par dažādiem mobilitāšu ierobežojumiem, skat., piemēram, Urry (2007)), tāpēc, nenoliedzot, ka ikdienas pārvietošanās daudziem vai daļai lauku iedzīvotāju jau sen ir kļuvusi par daļu no ikdienas un lauku dzīve vairs nav pilnībā lokāla un piesaistīta lauku sētai, šīs telpiskuma koncepcijas izmantošana, lai raksturotu lauku dzīvesstilus un laukus kā dzīves vidi arī ir ierobežota.

Relacionāla vieta

Ģeogrāfe Dorīna Masija piedāvā skatījumu, kurā vieta ir relacionāla, tā veidojas sociālo attiecību tīkļos. Līdz ar to uz vietu var skatīties kā uz sociālu attiecību, kontaktu, saikņu tīkļos, kas savieno sociāli tuvu, līdzīgo un attālinātu atšķirīgo (Agnew, 2005; Massey, 2005). Vieta nav noslēgta, tā ir saistīta telpiskā sistēmā, ko veido relacionālas attiecības ar citām vietām, kuras konkrētajai vietai piešķir nozīmi. Tātad vieta savu nozīmi iegūst mijattiecībās ar citām vietām, jo īpaši, iesaistot to dažāda mēroga un līmeņu tīkļos (Castells, 2000; Massey, 2005). Līdz ar to vietas jāuztver drīzāk kā saikņu un tīkļu attīstības procesā esošas, nekā statiskas, pašpietiekamas vienības (Massey, 2005). Attiecības nevis atrodas vietā, bet veido individuālas, unikālas vietas (Wylie, 2005). Tātad šajā telpiskuma koncepcijā lauki ir vieta, kura veidojas dažāda mikro un makrolīmeņa plūsmu un saikņu tīkļos ar citām vietām laukos un pilsētās dažādos attālumos.

Dorīnas Masijas skatījumā vietu veido individuālu cilvēku, cilvēku grupu un institūciju veidoti savstarpēji sociālo attiecību tīkļi, kas savstarpēji pārklājas, ar sociālām attiecībām saprotot dažāda veida sociālos kontaktus līdzklātbūtnes apstākļos vai attālināti (Urry, 2007). Iesaknotība dažāda mēroga lokālos un translokālos sociālos un ekonomiskos vietu tīkļos izpaužas kā relatīva labsajūta dzīvojot konkrētā vietā un nevēlēšanās pārcelties dzīvot citur (Massey, 2005), bet nepieciešamības gadījumā šie tīkli var būt resurss, lai mainītu dzīvesvietu – pārceltos vai atgrieztos. Līdzīgi arī Renāto Karmo (*Renato Carmo*) un Šarlote Hedberga (*Charlotte Hedberg*), analizējot lauku kā dzīves vides transformācijas, argumentē, ka fiziska un virtuāla mobilitāte, kā arī sociālie tīkli savieno vienotā tīklā dažādas vietas un sniedz pāri dažādām robežām (lauku un pilsētu, valstu u.tml.), un piedāvā runāt par laukiem kā relacionālu (*relational*) translokālu (*translocal*) vietu, no kuras cilvēki aizbrauc un uz kur atgriežas, saglabājot vecos un veidojot jaunus sociālos tīklus, piesaistes un mobilitātes prakses (Hedberg & Carmo, 2012) arī Mahon, 2007).

Džona Egnjū skatījumā šīs telpiskuma koncepcijas fokuss ir uz vietu kā uz sociālo attiecību plūsmu. Vietu veido laiktelpu caurstrāvojošas attiecības, noteiktām sociālām attiecībām raksturīgas (piemēram, ģimene, darba attiecības, draudzība u. tml.) telpiskums

un ikdienas pieredze, dzīvojot konkrētā dzīvesvietā, kas dažādām sociālajām etniskām u.c. grupām, ir atšķirīga (Agnew, 2011).

Tātad vieta kā individuāli producēta dzīves vide veidojas cilvēku ikdienas dzīves praksēs un mainās laikā. Šāds skatījums liek saprast, ka gan fenomenoloģiski esenciālas, gan konstruēti relacionālas vietas koncepcijas ikdienas dzīves telpas dimensija dažādām iedzīvotāju grupām veido atšķirīgas telpiskuma pieredzes – vieta ir atšķirīga dažādiem cilvēkiem dažādos dzīves posmos, ar dažādiem pieejamajiem resursiem, ikdienas mobilitātes iespējām, sociālo kontaktu tīkliem. Vietas relatīvās atrašanās, saikņu ar citām vietām, kā arī dažādu pakalpojumu sasniedzamības dimensiju veido cilvēku iespējas izmantot sabiedrisko transportu vai personisko auto. Cilvēku apmierinātību ar brīvā laika pavadīšanas iespējām veido pieejamā materiālo iespēju struktūra, sociālo kontaktu tīkls. Nozīme ir arī kopienā pastāvošajam vērtējumam par dažādām sociālām grupām, to iesaistīšanos dažādās aktivitātēs un sociālajai kontrolei.

Šī telpiskuma koncepcija atgādina, ka būtiski ir uz lauku dzīves vides veidošanos un vietu kā resursu skatīties ne tikai kopumā, bet ir jāapzinās pastāvošā identitāšu, sociālu kontaktu tīklu daudzveidība, kuros tiek īstenoti dažādi lauku dzīvesstili. Līdz ar to šīs koncepcijas skatījumā lauki kā vispārīga kategorijas ir ļoti aptuvena abstrakcija, jo lauki pārtikušajiem ir atšķirīga dzīves vide kā cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem; skolas vecuma jauniešiem – atšķirīga kā jauniešiem, kas uzsākuši darba gaitas un nodibinājuši ģimēni; bērniem citādāka nekā pieaugušajiem, jaunām sievietēm atšķirīga kā jauniem vīriešiem; strādājošiem citādāka nekā bezdarbniekiem, atšķirīga minoritāšu un dažādu subkultūru pārstāvjiem.

Vieta kā attīstības tīkls

Lauku attīstības procesā iesaistītos aģentus un attīstības procesu var konceptualizēt ar attīstības tīkla jēdzienu. Tīkla šķietami vienkāršā struktūra, kas ietver aģentus (cilvēkus, institūcijas, objektus) un attiecības (varas, ekonomiskās, sociālās u.tml.) un plūsmas (kapitāla, preču, informācijas u. tml.) starp tiem, un tajā vietu mērķtiecīgi nepārtraukti esošo nosacījumu ietvaros rada un reproducē cilvēki, interešu grupas un citi humāni vai materiāli aģenti.

Lauku cilvēku dzīvi veidojošās struktūras analīzei mikrolīmenī arī var izmantot aģentu tīklu teorijas pieeju. Raksturojot pārmaiņas sabiedrībā, Bruno Latūrs (2005) argumentē, ka skatījums uz aģenta un struktūras mijiedarbības analīzes vietā būtu jāanalizē attiecības un saiknes starp aģentiem un objektiem – viņš piedāvā runāt par „asociāciju socioloģiju” (*associational sociology*). Šīs pieejas stiprā puse ir spēja saistīt aģentu un vietu. Aģenta darbības telpa (*activity space*) top cilvēku un lietu savstarpējas mijiedarbības procesā – konkrēta vieta

vienmēr ir cilvēka darbības, attieksmju un sociālo attiecību veidota un tās veidojoša vide (Hetherington & Law 2000; Murdoch & Marsden, 1995).

Dažādu interešu grupu ietekmes analīzē laukos reģionālā un vietējā līmenī vērtīgas ir bijušas aģentu tīklu teorijas (*agent network theory*). Lauku attīstības procesus var raksturot kā mijiedarbīgus tīklus, kur sastopas tehnoloģijas, klimats un ainava; transports, individuāli cilvēki un interešu grupas, kas īsteno savus priekšstatus par labu dzīvi un dzīves vidi laukos (Murdoch, 2006; Woods, 2011).

Līdzīgā skatījumā lauku tīkls ir relacionāla sistēma, kurā mijiedarbojas cilvēki un citi aģenti, un šo tīklu veido endogenitāte kā vietēji resursi, kas tiek producēti un reproducēti; jauninājumi, kur tīkls kalpo kā komunikāciju struktūra, kurā rodas jaunas idejas; sociālais kapitāls – saiknes, kas veido tīklu, – normas, kognitīvi priekšstati u. tml.; ilgtspējas sociālie, ekonomiskie un ekoloģiskie aspekti; jaunas institucionālas sadarbības formas – dažāda veida sadarbības tīkli, kas ļauj lēmumiem un pārvaldībai kļūt cilvēkiem draudzīgai, kā arī tirgus pārvaldība: resursu daudzveidības un īpašuma radīšana un pārvaldības (Ploeg & Marsden, 2008).

Tīkls var tikt izmantot gan kā analītisks rīks un kā attīstības procesa ‘karte’, un attīstības process realizējas kā aģentu un resursu tīkla veidošanās un resursu mobilizācija caur šo tīklu konkrētā lauku vidē, apkārtnē (*locality*; Woods, 2011). „Lauku tīkls” ir veids, kā analītiski skatīties uz endogēnu lauku attīstību – komponenti: enogenitāte, novitātes, tirgus pārvaldība, jauni institucionāli veidojumi; ilgtspēja un sociālais kapitāls, kas, dažādos veidos mijiedarbojoties, virza attīstības trajektoriju (Ploeg & Marsden, 2008). Runājot par lauku kā dzīves vides attīstību šim skatījumam varētu būt nozīme, analizējot vietas attīstības procesu, kā tas Latvijā darīts, piemēram, Smiltenes attīstības tīkla gadījumā (Tisenkopfs & Lace, 2010), tomēr lauku dzīvesstilu analīzē šīs pieejas pienesums ir ierobežots, jo tās centrā ir vietas attīstības process kopumā.

Kopsavelkot, laukus kā vietu 1.2. apakšnodaļā aplūkoto pieeju ietvaros var raksturot kā neviendabīgu un daudzdimensionālu ikdienas dzīves vidi, ko ir iespējams analizēt no dažādiem teorētiskiem un vērtību skatpunktiem; laukiem piešķirtajām nozīmēm; dažādās dimensijās un līmeņos; kā dažādu ikdienas rutīnu, dažādu plūsmu un procesu producētu vietu un vienlaikus šīs rutīnas, procesus un plūsmas producējošas vietas dimensijas. Riskējot trivializēt pieeju daudzveidību un atšķirības, visas telpiskuma koncepcijas apstiprina to, ka lauki kā sociāla telpa un ikdienas dzīves vide veidojas dažādu dimensiju mijiedarbībā. Šo dimensiju – relatīvās atrašanās, materiālās formas un vietai piešķirto nozīmju un vērtību – radītās iespējas un ierobežojumi, mijiedarbojoties ar lauku iedzīvotāju dzīves apstākļiem un stratēģijām, veido

daudzveidīgus lauku dzīvesstilus, kas realizējas ikdienas praksēs, identitātēs, performancēs, sociālajos tīklojumos, ikdienas mobilitātes un tās ierobežojumu, vietas piesaistes vai tās trūkuma – pieredzēs. Lauku kā daudzdimensionālas vietas veidošana var notikt vienā vai vairākās dimensijās (ekonomiskajā, sociālajā, simboliskajā u. tml.), bet lauku iedzīvotāji savus dzīvesstilus īsteno, izmantojot individuāli pieejamos resursus – sociālos, ekonomiskos u. tml., līdz ar to, lai saprastu lauku dzīvesveidu daudzveidību, nepieciešams pievērst uzmanību tam, kā dažādas vietas dimensijas veido un ietekmē cilvēku iespējas īstenot vēlamos dzīvesveidus, un, ja iespējams, kādas ir viņu pašu iespējas kaut ko mainīt – veidot kaut ko. Mainoties laukiem kā dzīves videi, daudzveidigojas lauku iedzīvotāju dzīvesveidi.

1.3. Lauki kā atrašanās, materiālā struktūras un simbolisku nozīmju veidota dzīves vide daudzveidīgiem lauku dzīvesveidiem

Šajās trīs apakšnodaļās aprakstītas laukus kā vietu konstruējošās dimensijas – vietas relatīvā atrašanās attiecībā pret citām, materiālā forma un infrastruktūra un vietai piešķirto nozīmju, vērtību un sociālo attiecību dimensija Tomasa Gīrina, Džona Egnjū un Anrī Lefevra, Kīta Halfakrija, Maikla Vudsa un Maikla Bella interpretācijā, attiecinot tās uz Latvijas laukiem un lauku dzīvesstiliem. Analīzē mazāka uzmanība pievērsta šīs dimensijas producējošajiem aspektiem, jo to empīriskā analīze nav promocijas darba mērķis. Tā vietā pārskatā fokuss ir uz laukiem kā dzīves vidi un to, kā tās dažādi aspekti formē lauku dzīvesveidu. Citiem vārdiem – “vietas varu” (*power of place*, Gieryn, 2000), vietas piesaisti un vietas dimensiju radīto iespēju struktūru, kurā cilvēki realizē savus dzīvesstilus, atbilstoši resursiem un pieejamajām iespējām. Šis skatījums ļauj izskaidrot, kā cilvēki ikdienas praksēs apdzīvo vietas dimensijas un ar savu dzīvesveidu tās arī veido. Uzmanība pievērsta arī vietas spējai piesaistīt cilvēkus vai veicināt pārceļšanos projām no laukiem, t. i., lēmumiem iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos vai mainīt dzīvesvietu.

1.3.1. Lauku kā vietas atrašanās dimensija: no absolūtas koordinātu sistēmas līdz relatīvai sasniedzamībai

Pirmā no vietu raksturojošajām dimensijām ir relatīvā atrašanās (*location*) attiecībā pret citām vietām. Atrašanos var raksturot kā dažādu sociālu fenomenu, procesu norises vai objektu atrašanās vietu attiecībā pret citām vietām abstraktā telpā, kas vizualizējama, piemēram, kartes formā. Taču atrašanās nav un mūsdienu pasaulē nevar būt statisks raksturojums, tā ļauj raksturot

vietu mijiedarbību, cilvēku un citu vienību mobilitāti starp tām, vai to saplūšanu (Agnew, 1987; Gieryn, 2000; Agnew, 2005; Agnew, 2011).

Globalizācijas procesi – tehnoloģiju iniciētas un ekonomisko attiecību mediētas laika un telpas transformācijas – ir mainījuši attālumu nozīmi (Castells, 2000; Giddens 1990; Urry, 2007), tie ir kļuvuši pārvarami – izmantojot avio, auto un citu transporta veidu un sakaru tehnoloģiju iespējas – vai daudzās situācijās maznozīmīgi, jo virtuālās telpas iespējas ļauj uzturēt sociālos kontaktus, privātās un darba attiecības, neņemot vērā attālumus. Džons Arijs argumentē, ka situāciju, kurās ir nepieciešama fiziska līdzklātbūtne, kļūst aizvien mazāk, tās var aizvietot ar telefona sarunu vai virtuālu kontaktu, un tas attiecas gan uz darba, gan privātām attiecībām (piemēram, Urry, 2007). Skatījums uz mobilitāti kā attāluma pārvarēšanu ļauj no jauna un citādāk paskatīties uz laukiem kā telpu, kuru maina un veido cilvēku, preču, naudas, pakalpojumu utt. plūsmas, kam ir būtiska nozīme arī cilvēku ikdienas dzīves vides veidošanā. Tātad atrašanās kā lauku dimensija mūsdienās ir drīzāk relatīva un vietu savstarpējās saiknes raksturojoša dimensija.

Lauku kā vietas ietekmi un spēju ietekmēt sociālās attiecības un procesus analizē ASV lauku sociologs Maikls Bells. Lauku sasniedzamība (*connectivity*) – vietu relacionālās saites, kas realizējas, piemēram, cilvēku fiziskās un virtuālās mobilitātes iespējās; preču un pakalpojumu plūsmā un pieejamībā, dažāda mēroga sociālo tīklos – drīzāk aplūkojama kā lauku resurss (Bell, 2008; arī Massey, 2005). Lauku sasniedzamība iedzīvotāju dzīves vidi un dažādas iespējas var ietekmēt dažādi. Raksturojot mobilitātes tehnoloģisko iespēju nozīmi un pieejamību laukos, sociologi Maikls Bells un Džiordžio Osti (*Giorgio Osti*) raksturo četrus lauku tipus divās atrašanās kā vietas dimensiju raksturojošās asīs – no vienas puses vērtējot lauku teritorijas sasniedzamību jeb pieejamību (*connectivity*) un kopienas ciešumu un piederību tai. Pirmais identificētais lauku tips ir “plūstošie lauki”, kur ir plašs mobilitāšu tīkls un intensīvas mobilitāšu – cilvēku, preču, pakalpojumu – plūsmas, taču ir vāja piederības izjūta kopienai, kas daļēji ir saistāms ar lauku ģentifikācijas (*gentrification*) tendencēm. Šis tips raksturo fenomenoloģiskās telpiskuma koncepcijas bažas par tradicionālās lauku kopienas izzušanu. “Satīklotie lauki” ir vieta, kuru raksturo cieša iedzīvotāju piederība kopienai un viegla, ērta sasniedzamība, ko nodrošina pieejamība mobilitātes iespējām un infrastruktūrai. “Marginālizētie lauki” kā vieta, kur nav pieejamas mobilitātes iespējas un trūkst arī iedzīvotāju “kritiskās masas” sociālā kapitāla un pilsoniskas sabiedrības uzturēšanai, teorētiski raksturo situāciju, kur nelielā apdzīvotības blīvuma un nepietiekamās mobilitātes infrastruktūras dēļ nav iespējams nodrošināt piekļuvi darba, mācību, veselības un citu pakalpojumu iespējām, kā rezultātā kopiena turpina zaudēt iedzīvotājus migrācijas un citu depopulācijas procesu rezultātā.

Visbeidzot – “pašpietiekamie lauki” – raksturo ciešu kopienu, kura mobilitātes iespēju un infrastruktūras trūkuma dēļ nav iesaistīta plašākos tīklos (Bell & Osti, 2010).

Šī dimensija netieši ietver norādi uz sasaisti ar teritoriālās mobilitātes infrastruktūru (autoceļus, dzelzceļus, interneta un mobilo komunikāciju pārklājumam nepieciešamo inženiertehnisko infrastruktūru u. tml.) – mobilitātes telpiski fiksētos elementus, kas to var veicināt vai ierobežot (Kaufmann, Bergman, & Joye, 2004; Hannam et al., 2006). Relatīvā atrašanās kā sasniedzamība ir ļoti būtiska cilvēka ikdienas dzīves prakšu daļa un faktiski piešķir jēgu atrašanās dimensijai cilvēka dzīvē. Lauku vietām, kuru materiālo struktūru veido plaši pieejama un daudzveidīga transporta infrastruktūra, atrašanās kā sasniedzamība ir būtisks aspekts darba, izglītības, kā arī citu dzīves kvalitātei nozīmīgu pakalpojumu un iespēju pieejamībā.

Apdzīvotām vietām laukos, no kurām iedzīvotāju migrācijas un citu demogrāfisko pārmaiņu rezultātā dažādi pakalpojumi – skola, bērnudārzs, bankomāts, veikals, pasts – aizplūst uz ikdienas pārvietošanās gaitās sarežģīti sasniedzamām vietām, iedzīvotāju skaits, visticamāk, turpinās mazināties. ES mēroga pētījumu rezultāti liecina, ka atrašanās ir būtiska saistībā ar fiziskās un virtuālās mobilitātes infrastruktūru, kas nodrošina pieeju nepieciešamajām iespējām un pakalpojumiem, t. i., vietas „iekļautību” (*connectedness*) tīklos – ir iespējams runāt par satīklotiem (*connected*) lauku reģioniem, kurus raksturo laba reģiona iekšienē esošu urbānu centru ērta sasniedzamība, „gudra izaugsme” (*smart*) un salīdzinoši augsts iedzīvotāju labklājības līmenis (ESPON, 2010). Arī ESPON 2020 programmas pētījumu fokuss nav mainījies, tas joprojām ir vērsts uz zinātņietilpīgu, iekļaujošu izaugsmi ar mērķi sasniegt ekonomisku, sociālu un teritoriālu kohēziju.

Perifērums jeb attālinātība (*remoteness*) kā laukus raksturojošs indikators arī ir viena no OECD izstrādātā (un arī ESPON akceptētā) lauku–pilsētu klasifikācijas dimensijām. Attālinātību var raksturot kā tuvākā noteikta lieluma urbāna centra sasniegšanā pavadāmo laiku no lauku vai pārejas tipa reģiona (Dijkstra & Poelman, 2011). Tādejādi lauki kā vieta tiek raksturoti kā mazāk centrāli, grūtāk sasniedzami vietas atrašanās dimensijā nekā urbānie centri. Arī, raksturojot Latvijas lauku teritorijas, atrašanās nozīmīgums šādā interpretācijā ir akceptēts plānošanas un izpētes dokumentos – piemēram, divas lauku kategorijas ir t. s. ”iekšējās nomales” (teritorijas ārpus asfaltēto ceļu tīkla zonas) un teritorijas ārpus nacionālās nozīmes attīstības centriem un to ietekmes areāliem, t. i., teritorijas, kurās dzīvojošie neizmanto un kam nav pieejamas šo centru piedāvātās darba iespējas un ikdienas pakalpojumu izmantošanas iespējas (VRAA, 2007; Bulderberga u. c., 2012, 20. lpp.). Tāpēc būtiski, ka attāluma dimensija tiek ņemta vērā dažādu līmeņu lokālās un reģionālās politikas veidošanā, un fokuss būs uz

mobilitātes iespēju un infrastruktūras veicināšanu, veicinot ikdienas mobilitāti kā stratēģisku izvēli dzīvesvietas maiņas vai dzīves kvalitātes pazemināšanās vietā.

Atrašanās un sasniedzamība ir cieši saistīta ar dažādu iespēju, pakalpojumu sasniedzamību. Tā ir ļoti būtiska, domājot par cilvēka dzīves kvalitāti un dzīvesstilu. Tāpēc, raksturojot vietas atrašanās dimensiju, izmantojot sasniedzamību, svarīgi ir minēt arī vairāku mobilitāšu pētnieku secinājumus, ka piekļuve mobilitātei kā resursam sabiedrībā nav vienlīdzīgi sadalīta, un lai arī statistikas dati par aizvien pieaugušajām cilvēku un informācijas plūsmām pasaulē kopumā liecina, ka kopējais mobilitātes apjoms – avioreisos pārvadāto pasažieru skaits, auto īpašnieku skaits, mobilo un informācijas tehnoloģiju izplatība – ir ievērojami pieaugusi, un daļa sabiedrības ir pat ļoti mobila, daļai, gluži otrādi, dažādu iemeslu dēļ šādu iespēju nav (Kaufmann, 2002; Urry, 2007; Kesselring & Vogl, 2008). Šiem cilvēkiem ļoti nozīmīgi kļūst vietējie sociālie un ekonomiskie tīkli (Urry, 2007; Gray et al., 2006; Corbett, 2009). Tas nozīmē, ka, domājot par lauku kā vietas sasniedzamību, būtiska ir mobilitātes infrastruktūra, bet individuālā līmenī lauku dzīvesstilu īstenošanā – mobilitātes potenciāls (*motility*), spējas un prasmes iekļauties mobilitātes procesos.

Pētnieku domas dalās par to, vai virtuālā telpa ir uzskatāma par telpu, specifiska telpiska vide ar savu struktūru un materialitāti, kā arī spēju veidot lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves rutīnas, ir arī virtuālā vide internetā un tās sniegtās kontaktu un tīklošanās, darba, atpūtas iespējas (skat., piemēram, Kesselring & Vogl, 2008; Jansson, 2010).

Lai arī lauku attālinātība un marginālums ir atšķirīgi jēdzieni, tomēr, analizējot dzīves vidi laukos, tie ir cieši saistīti (Máliková, Farrell & McDonagh, 2016). Piemēram, analizējot reģionālās atšķirības Eiropā, projekta “Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli” (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*) autori identificē, raksturo un iesaka attīstības stratēģijas t.s. “iekšējās perifērijas” teritorijām, kuras raksturo zems ekonomiskais potenciāls, zema pakalpojumu un iespēju pieejamība, kā arī zema iesaiste lauku–pilsētu tīklos. Pētnieki secina, ka vairāk nekā divas piektdaļas Eiropas lauku un nedaudz vairāk kā puse kalnu reģionu atbilst iekšējās perifērijas definējumam, ka šādās teritorijās iedzīvotājiem ir ierobežota piekļuve tādiem pamatpakalpojumiem kā izglītība, veselības aprūpe, sabiedriskais transports u. tml. Šādam perifērumam ir marginalizējoša ietekme uz atsevišķām vietējo iedzīvotāju grupām (ESPON, 2017b). Līdz ar to lauku perifērumam, attālinātībai ir būtiska nozīme inteseccionālā lauku nevienlīdzības izpratnē (Bock, 2016b). Arī Latvijā veiktajos pētījumos parādās lauku iedzīvotāju kopumā salīdzinoši zemāks kultūras patēriņš un specializētu veselības aprūpes pakalpojumu izmantošana (CSP, 2018e; Klāsons, Tjarve, Spuriņš, Laķe, 2016).

Kopsavelkot, raksturojot laukus kā dzīves vidi un dzīvesstilus laukos, daudz nozīmīgāka par attāluma mērvienībās mērīto atrašanos attiecībā pret citām vietām ir relatīvā atrašanās – vietas un citu vietu sasniedzamība, tās ātrums un ērtums pēc iespējas plašai lauku kopienas iedzīvotāju daļai, kā arī ikdienas mobilitātes praksēs un sociālajos tīklojumos veidotas saiknes starp vietām, kas tās padara relatīvi tuvākas, sasniedzamākas.

1.3.2. Vietas materiālā struktūra

Otru vietas dimensiju veido tās materiālā, fiziskā forma un struktūras – tā ir materiāli radīta vietas forma, to veido dabas un cilvēka veidotās vides – arhitektūras, plānošanas – vienība (Gieryn, 2000). Tā ir materiālā vide, kurā notiek cilvēka ikdienas gaitas – tas ir mājoklis, darba vai mācību vieta, iepirkšanās vieta, publiski pieejama vai norobežota telpa, parks, kultūras nams, sporta laukums; tūrisma infrastruktūra un citas publiskās celtnes u. tml. infrastruktūras un vides kvalitātes objekti. Šī dimensija veidojas ekonomikas un politikas procesos un to ietekmē pētnieku, politikas veidotāju zināšanas un priekšstati par laukiem un to nākotni, tāpat arī priekšstati masu medijos, populārajā kultūrā un pašu cilvēku vidū (Gieryn, 2000; Halfacree, 2007; Bell, 2008; Woods, 2011 u. c.).

Raksturojot lauku materiālo vietas formu makrolīmenī, laukiem piemīt funkcija un materiālā struktūra, kas tiem ļauj būt par pārtikas un enerģijas avotu; tā ir vieta, kur ir daudz brīvas telpas ražošanai, militāriem mērķiem u. tml. un kas tādejādi strukturē cilvēku dzīvesvietā pieejamo iespēju struktūru (Bell, 2008). Šī materiālā vide ierobežo vai veicina cilvēku rīcībspēju dažādās jomās, ietekmē vērtību, attieksmju veidošanos un strukturē ikdienas prakses (Agnew, 1987, 2005, 2011) un dzīvesveidus (Gidenss, 1999; Giddens, 1990).

Lauki ir pārtikas, enerģijas, ūdens resursu, rekreācijas resurss – ainava, fiziski aktīvas atpūtas un tūrisma iespēju vieta; dzīvesvieta u. tml. Maikls Vudss argumentē, ka lauku vide tiek producēta kā ekonomiska telpa ar noteiktu funkcionalitāti, mijiedarbojoties dažādām ekonomiskām interesēm – nozīme ir primārā sektora industrijām – lauksaimniecībai, mežsaimniecībai un zvejsaimniecībai (Woods, 2011). Piemēram, Kīta Halfakrija produktīvisma lauku telpas koncepcijā (kas ietver gan materiālos un funkcionālos, gan reprezentatīvos, gan ikdienas dzīves aspektus) lauku materiālo vidi, apkārtni veido industriālās lauksaimniecības ražošanas prakses, kuras raksturo zemes izmantošanas intensifikācija, specializācija un koncentrācija, kā arī peļņas maksimizācija, kas, prioretizē ekonomiskās intereses pār sociālajām attiecībām un ekoloģiskajām vērtībām (Halfacree, 2007). Vudss raksturo šo ietekmi, argumentējot, ka industriālās lauksaimniecības ražošanas prakses darbojas, „izmantojot

precīzas lauksaimniecības tehnoloģijas (kas iznīcina paļaušanos uz vietējo vidi kā resursu), gēnu inženieriju, ražošanas procesu standartizāciju, ir telpiski prasīgas, radot plašas slēgtu angāru un siltumnīcu ainavas” (Woods, 2011, p. 87). Šāda lauksaimniecība faktiski varētu atrasties jebkur, kur ir pietiekami plaša telpa, pietiekami daudz zemes; tā vienādo, unificē lauku dzīves vidi un ainavu. Tā nav nacionāla, iesakņota vietējās tradīcijās – šāds lielražošanas komplekss var atrasties jebkur – tādi ir, piemēram, Dānijas un Nīderlandes lauku uzņēmēju ražošanas lielkompleksi Latvijā (Dzenovska, 2012). Tai nav nepieciešama plaša cilvēku loka pieejamība, un tas atspoguļojas arī transporta infrastruktūrā. Vudss argumentē, ka ražojošo lauku ikona ir kapitālisma ekonomisko (Austrumeiropā – padomju modernizācijas un plānošanas ekonomikas) attiecību produkts (Woods, 2011).

Tajā pat laikā, sarūkot nozares ienesīgumam, pieaudzis arī atbalsts alternatīvu lauku vides resursu izmantošanai (Woods, 2011, p. 89). Veidojoties jaunām uzņēmējdarbības iniciatīvām, laukos ieplūst jauni iedzīvotāji – nozīmīgas kļūst lauku dabas, „idilles”, „pastorālās kopienas” patēriņa veicināšana lauku tūristu, lauku apmeklētāju un brīvdienu mājokļu īpašnieku vajadzībām, kam ir ietekme arī uz dažādiem politiskiem apsvērumiem, kas izpaužas lauku attīstības politikā (Woods, 2011). Tas rada iespējas daudzveidīgiem jauniem lauku dzīvesstiliem. Lauki pieaugošā intensitātē kļūst par vietu patēriņam – lauku daba un kultūrainava, aktīvās atpūtas iespējas un kompleksi, dabas takas, lauku festivāli un tirdziņi u. tml. patēriņa aktivitātes ir mainījušas cilvēku priekšstatus par laukiem. Tā vairs nav tikai pārtikas ražošanas vieta cilvēku skatījumā. Lauki tiek konstruēti kā vieta pilsētniekiem, tūristiem, kuri „patērē” ainavas, mieru un klusumu, ”īstas pārtikas” garšas, kas ir laukos (Woods, 2011, pp. 92–93). Vudss par šīm patēriņa praksēm runā kā par tūrista vērojumu (*tourist gaze*), kas ir vienlaikus uztvērums, bet arī novērtējums tam, cik redzamais ir pievilcīgs, autentisks (Woods, 2011, pp. 98–119; skat. arī Urry, 2002). Šīm patēriņa praksēm ir arī materiāla ietekme uz lauku vidi. Lauku ainavas patēriņš, piemēram, braucot ar auto, velo vai ejot kājām, laivojot u. tml. rada nepieciešamību pēc atbilstošas infrastruktūras, ainavas pieejamības, atbilstoša audiāla ietvara (lauku un dabas „trokšņiem”) un to ražojošo prakšu ierobežošanas, kas neatbilst šim patēriņa modelim. Lai arī dažādās lauku vietās ir atšķirīga pieejamība, iespējas un resursi, produktīvisma lauku telpai parādās aizvien vairāk konkurējošu telpiskuma koncepciju, kuras raksturo aizvien lielāka lauksaimnieciskās ražošanas daudzveidība, vides prasību un vajadzību ievērošana, sociālo un kopienas aspektu apzināšanās.

Vietas materiālā infrastruktūra, tās piedāvātās iespējas, ko nosacīti var saukt arī par vietas iespēju struktūru un kas ietver arī ar mobilitātes infrastruktūru saistītās transporta un sakaru iespējas, laukos un tās atbilstība cilvēka vajadzībām ir būtiska, domājot par līdzvērtīgas

dzīves kvalitātes nodrošināšanu dažādām iedzīvotāju grupām dažādās teritorijās. Latvijas lauku materiālās dimensijas ietekmi uz cilvēku dzīves vidi raksturo arī Dace Dzenovska (2012, 172.–173. lpp.), argumentējot, ka Latvijas laukus kā vienu un to pašu vietu iespējams izdzīvot dažādos veidos, atkarībā no tā, vai cilvēks paļaujas uz sabiedrisko transportu, kas savieno viņa dzīvesvietu ar novada centru vienreiz vai divreiz nedēļā, vai arī atbrauc ar dienesta mašīnu no Rīgas, lai pārrunātu novada attīstības plānus ar novada vadību, ir mobils un pārticis un nav atkarīgs no publiski nodrošinātiem pakalpojumiem un infrastruktūras. Lauku iedzīvotāji, kuriem ir pieejamas mobilitātes iespējas un citi resursi – cilvēki ar augstākiem ienākumiem, kuriem pieder vai ir pieejami transporta līdzekļi un kuri prot tos vadīt, kas ikdienā pārvietojas darba vajadzībās – šādā situācijā ir labākā pozīcijā nekā tie, kuriem šādu resursu nav – nav personiskā transporta līdzekļa, ir grūti pieejams sabiedriskais transports, nav pietiekamu ienākumu. Piemēram, vietā, kur nav pieejama skola, vai no kurienes pie ģimenes ārsta jābrauc uz tuvāko, lielāko pilsētu, uz kuru nokļūt ar sabiedrisko transportu ir sarežģīti vai pat neiespējami, dažādu pakalpojumu izmantošanu lielā mērā nosaka tas, vai cilvēkam ir vai nav pieejams personiskais auto. Citiem vārdiem sakot, laukos cilvēki ar atšķirīgiem ienākumiem un to rīcībā esošiem teritoriālās mobilitātes resursiem izmanto dažādus pakalpojumus un iespējas – viena un tā pati vieta dažādiem cilvēkiem atkarībā no viņu rīcībā esošajiem resursiem var radīt iespējas vai ierobežojumus.

Vērtējot līdzšinējo reģionālās attīstības izlīdzināšanas pasākumu rezultātus, nākas secināt, ka tie šajā jomā nav devuši būtiskus rezultātus, jo lauku iedzīvotāju dzīves kvalitātes vērtējumā dažādās jomās nav bijušas būtiskas atšķirības, kas saistāmas ar Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam (2015) intervenci. Tādējādi aplūkoto pētījumu rezultāti ļauj secināt, ka vieta – jo īpaši tās materiālās infrastruktūras dimensija – līdz šim nav attīstījusies atbilstoši teritoriālo atšķirību izlīdzināšanas politikas mērķiem, nodrošināt cilvēkiem līdzvērtīgu dzīves kvalitāti, neatkarīgi no dzīvesvietas. Pakalpojumi, iespējas un dzīves kvalitāte laukos un pilsētās atšķiras cilvēkiem, kuriem ir pieejamas individuālās pārvietošanās iespējas un pietiekami resursi, un tiem, kuriem to nav. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka nozīmīgāka par vietas iespēju struktūras bagātināšanu katrā lauku pagastā ar daudzveidīgiem kultūras, sporta infrastruktūras objektiem ir dažādu pakalpojumu sasniedzamības veicināšana – ceļu, sabiedriskā transporta infrastruktūra un dažādi demogrāfiskajai situācijai un iedzīvotāju vajadzībām atbilstoši individuālā un, jo īpaši, sabiedriskā transporta risinājumi (Osti, 2010; Lāce, 2014; De Vries, van der Veen, Bock, Christiaanse & Haartsen, 2016).

1.3.3. Lauku nozīmes un tiem piešķirtās vērtības

Trešo lauku kā vietas dimensiju veido arī subjektīvi (individuāli vai kolektīvi) piešķirtās nozīmes un vērtības, t. i., vietas ir dubulti konstruētas, tās veido ne tikai cilvēku radītas būves un dabas veidojumi, bet arī nozīmes, kuras tām piešķir cilvēki, priekšstati, attieksmes, uztvere (Gieryn, 2000). Tās izpaužas gan vietas politiku veidojošos diskursīvos priekšstatos par vietu, gan cilvēku ikdienas praksēs radītās attieksmēs, zināšanās, simbolos.

Lauku fiziskā telpa aizvien mazāk ir saistīta ar daudzveidīgajiem priekšstati par laukiem, un lauki kā analītiska kategorija aizvien mazāk ir saistīta ar konkrētu fizisko telpu (Halfacree, 1993; Woods, 2011). Lai arī lauku iedzīvotājiem ir tieša, nepastarpināta pieredze ar laukiem kā konkrētu dzīves vidi, kopumā ar laukiem saistītas nozīmes un priekšstati par tiem veidojas attālināti no tiešās pieredzes – gan akadēmiskajā vidē, gan politikas plānošanas, masu mediju un dažādos mākslas žanros, veidojot daudzveidīgas „laucinieckuma” nozīmes, daudzšķautņainu priekšstatu, vērtību un zināšanu kompleksu, kam piemīt spēja veidot cilvēku ikdienas prakses un caur tām arī vietas materiālo formu (Halfacree, 2007; Woods, 2011; skat. arī Ching & Creed, 2013). Maikls Bells (2008) runā par ideoloģiskajām lauku varas izpausmēm – kultūras simboliem, vietas mārketingu. Džona Egnjū skatījumā šī vietas dimensija ir konceptualizējama kā vietas izjūta (*sense of place*), identificēšanās ar vietu kā kopienai, ainavisko formu, kā arī normu un nosacījumu kopumu, ir saistīta ar sociālo solidaritāti un kolektīvu rīcību (Agnew, 1987, 2005, 2011).

Lai raksturotu laukus kā dzīves vidi, promocijas darba kontekstā daudz būtiskāka šajā gadījumā ir lauku iedzīvotāju tieša, nepastarpināta pieredze ar laukiem; skatījums uz dzīvesvietu, kas detalizētāk aplūkots kā vietas piesaistes daudzveidīgo aspektu raksturojums citā apakšnodaļā, tāpēc šajā nodaļā aplūkotie aspekti – plānošanas diskurss un lauki masu medijos aplūkoti ļoti konspektīvi. Tāpat 1.4. apakšnodaļā aplūkots vietas piesaistes jēdziens, kas daļēji pārklājas ar vietai piešķirto vērtību un simbolisko nozīmju analīzi indivīda perspektīvā.

Lauki politiskās plānošanas diskursos

Šajā apakšnodaļā sniegts pārskats par lauku administratīvi teritoriālo kategorizēšanu, kam ir ne tikai liela nozīme lauku nozīmju un priekšstatu par laukiem veidošanā, bet kas lielā mērā ir pamatā lauku un reģionālās attīstības politikai. Tāpat aplūkoti priekšstati par laukiem, kas identificējami dažādos politikas dokumentos, tomēr, tā kā šis aspekts promocijas darbā tālāk netiks empīriski analizēts, tas aplūkots samērā īsi.

Akadēmiskais un politiskās plānošanas diskurss (zinātnieku) un praktiķu (inženieru, plānotāju) telpa Lefevra skatījumā ir telpas reprezentācijas (*representations of space*, Lefebvre, 1991, p. 33) vai ikdienas dzīves telpas abstrakcija (Shields, 2005) un ietver veidus, kā tiek konceptualizēta telpa – tās ir idejas, ieceres, plāni par vēlamu telpiskuma modeli, kurā tiek kombinētas zināšanas un ideoloģija (Lefebvre, 1991, p. 45). Būtisks aspekts ir skatījums uz laukiem kā kategoriju politiskās plānošanas vajadzībām.

Lauki kā politiskās plānošanas objektīva kategorija

Akadēmiskie un politikas plānotāju lauku reprezentācijas diskursi veido skatījumu un strukturē zināšanas par laukiem, kas pēc tam tiek izmantotas un iekļautas dažādos politikas plānošanas dokumentos. Tie pamatā ir funkcionāli un balstās uz kvantitatīviem indikatoriem un rezultējas daudzveidīgā dažādu plānošanas un rīcībpolitikas mērķiem izstrādātās teritoriju definīcijas un tipoloģijās (Woods, 2011; skat. arī ESPON, 2010). Tomēr, lai cik precīzi tiktu mēģināts noteikt objektīvās lauku robežas, tas ir faktiski neiespējami – tās dažādiem politikas mērķiem ir atšķirīgas, turklāt, lauku un pilsētu teritorijas saplūst u. tml., un laukus raksturo pamatā sociālas atšķirības un kultūras kategorijas (piemēram, Cloke, 2006).

Viens no veidiem, kā aplūkot šādas vietas nozīmes, ir skatīties uz politikas veidošanas mērķiem un dažādu indikatoru bāzes veidotām telpiskuma klasifikācijām. Šādas klasifikācijas, kas, no vienas puses, aptver lauku atšķirīgumu no pilsētām un, no otras, lauku daudzveidību, netieši liecina par politikas mērķiem izlīdzināt atšķirības (starp laukiem un pilsētām, dažādām vietām laukos), izmantojot piemērotus politikas instrumentus. Lauku teritorijas nav viendabīgas un robežas starp laukiem un pilsētu politikas īstenošanas mērķiem nav strikti velkamas. To apliecina arī dažādās lauku definēšanas un klasifikācijas pieejas – kāda vieta tiek uzskatīta par laukiem. Šādās deskriptīvās un kategorizējošās pieejās, izvēloties atšķirīgus indikatorus (demogrāfiskos, ekonomiskos, dzīves kvalitāti un pakalpojumu pieejamību raksturojošos u. tml.), mainās gan lauku nozīme, gan aptvertā teritorija (Woods, 2011). Piemēram, nelielas izmaiņas, ko starptautiskajā OECD¹⁵ klasifikācijā veica ES reģionālās politikas eksperti, mainīja apdzīvotas teritorijas tipu piektajai daļai Latvijas teritorijas un sestajai daļai iedzīvotāju (Dijkstra & Poelman, 2011¹⁶).

Latvijā pastāv vairāki aprobēti urbānu un neurbānu teritoriju klasificēšanas veidi. Latvijas administratīvi teritoriālajā dalījumā līdz 2009. gadam bija četri urbānu apdzīvotņu tipi – Rīga, republikas nozīmes pilsētas, rajonu centri, citas pilsētas – un lauku teritorijas – pagasti.

---

¹⁵ Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (ESAO); *Organisation for Economic Co-operation and Development*, turpmāk tekstā – OECD.

¹⁶ In Eurostat regional yearbook 2010. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-10-001/EN/KS-HA-10-001-EN.PDF

Latvijā pilsētas statuss daudzām no 76 pilsētām ir bijis vēsturisks, mūsdienās tās pēc dažādiem indikatoriem būtiski neatšķiras no lauku teritorijas – pagasta centra. Pēc teritoriālās reformas Latvijā ir septiņas republikas nozīmes pilsētas un 109 lauku novadi, kas pēc administratīvi teritoriālā dalījuma ir iekļauti Latvijas lauku telpas jēdzienā (Bulderberga u. c., 2012). Tomēr starp šiem novadiem ir arī tādi, kuros ir pilsētas; ir novadi, kas robežojas ar Rīgu vai citām reģionālas nozīmes pilsētām, līdz ar to nav salīdzināmi ar no urbāniem centriem attālākiem novadiem, kuros nav nevienas pilsētas. Līdz ar to lauku telpas jēdziena aptvertās teritorijas ir ļoti daudzveidīgas. Latvijas lauku telpas analīzē autori akcentē vēl vairākus lauku tipus: piemēram, iekšējās nomales (teritorijas, kas atrodas vairāk nekā 5 km ārpus asfaltēto ceļu tīkla zonas); teritorijas bez pilsētām (bez republikas nozīmes pilsētas tuvumā; bez pilsētas kā novada centra); teritorijas ārpus nacionālās nozīmes attīstības centriem un to ietekmes areāliem (Bulderberga u. c., 2012).

NAP 2020 ir identificēti divu līmeņu attīstības centri – nacionālas un reģionālas nozīmes attīstības centri, kur nacionālas nozīmes centri ir reģionālas nozīmes pilsētas – Rīga, Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Valmiera, Ventspils, bet reģionālas nozīmes centri ir pārējā 21 bijusī rajona centra pilsēta (NAP 2020, 2012, 53.–54. lpp.), kas šobrīd ir novadu centri.

Starptautiskā līmenī Latvijas laukiem ir saistošas Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas un Eiropas teritoriālās attīstības un kohēzijas novērošanas tīkla teritoriju klasifikācijas. OECD teritoriju klasifikācijas pamatā ir dati par iedzīvotāju skaitu un izkliedi teritorijā esošajās apdzīvotajās vietās¹⁷ (Brezzi, Dijkstra, & Ruiz, 2011). Šī kvantitatīvā pieeja, kas ir empīriski balstīta uz OECD apdzīvotības ziņā daudzveidīgo (bet pamatā atbilstoši Rietumu pasaules standartiem – attīstīto) dalībvalstu faktisko situāciju (un tādejādi, iespējams, uzskatāma par plašāk vispārināmu) izmantota analīzē pētījumos Latvijā (skat., piemēram, Tautas attīstības pārskatus 2004/2005 un 2006/2007). Saskaņā ar šo klasifikāciju Latvijā tikai divi novadi tiktu definēti kā urbānas teritorijas (Salaspils un Stopiņu novads) (Bulderberga u. c.,

---

¹⁷ Izstrādāta 20. gs. 90. gados. Pirmajā solī tiek noteikts iedzīvotāju blīvums reģiona/teritorijas robežās apdzīvotajās vietās; vietas ar iedzīvotāju blīvumu zem 150 iedz./km² tiek klasificētas kā lauki. Nākamajā solī tiek noteikts, cik liels iedzīvotāju īpatsvars, dzīvo teritorijas robežās esošajās lauku apdzīvotajās vietās (kopienās) – ja tas pārsniedz 50% teritorijas kopējā iedzīvotāju skaita, tad administratīvā teritorija/reģions uzskatāma par laukiem (*predominantly rural*); ja lauku apdzīvotās vietās dzīvo 50%–15% teritorijas kopējā iedzīvotāju skaita, tad administratīvā teritorija/reģions uzskatāms par pārejas tipa teritoriju (*intermediate*), savukārt, ja lauku apdzīvotās vietās dzīvo mazāk nekā 15% teritorijas kopējā iedzīvotāju skaita, tad teritorija uzskatāma par urbānu (*predominantly urban*). Visbeidzot, vēra tiek ņemti teritorijas robežās esošie urbānie centri, iedzīvotāju skaits tajos un pilsētu–lauku iedzīvotāju attiecība – ja lauku teritorijā ir pilsēta, kuras iedzīvotāju skaits pārsniedz 200 000 un kas kopumā ir veido ceturto daļu (25%) administratīvās teritorijas iedzīvotāju, tad šāda teritorija tiek uzskatīta par pārejas tipa teritoriju, savukārt, ja pārejas tipa teritorijā ir pilsēta, kuras iedzīvotāju skaits pārsniedz 500 000 un kas veido ceturto daļu vai vairāk teritorijas iedzīvotāju, šāda tiek teritorija tiek uzskatīta par urbānu (Brezzi et al., 2011). 2009. gadā pārejas tipa un lauku teritorijām tika pievienota attālinātības (*remoteness*) dimensija.

2012), un faktiski Latvijā var runāt par vienu urbānu reģionu – Pierīgu, pārējo Latvijas teritoriju aplūkojot kā neurbānu (t. i., saskaņā ar OECD tipoloģiju – pamatā lauciniecisku vai starptipam atbilstošu (*intermediary*)), jēdzieniski nodalot no galvaspilsētas reģiona – saucot par „ārpusrīgu” (TAP 2006/2007, 2007). 2009. gadā klasifikācijai tikai pievienota arī perifērijas jeb attālinātības (*remoteness*) dimensija, par attālu (perifēru) reģionu uzskatot tādu, kur pusei iedzīvotāju ceļā uz tuvāko pilsētu, kurā dzīvo vismaz 50 000 iedzīvotāju, būtu jāpavada vairāk nekā 45 minūtes (Dijkstra & Poelman, 2011).

Eiropas teritoriālās attīstības un kohēzijas novērošanas tīkla ESPON¹⁸ projektu ietvaros laikā no 2009. līdz 2010. gadam tika izstrādātas deviņas reģionālās tipoloģijas politikas plānošanas mērķiem (ESPON, 2010). No tām vairākas ļauj raksturot Latvijas laukus, pamatā balstoties uz apdzīvotņu demogrāfisko raksturojumu (konkrēti iedzīvotāju blīvumu) un attālumu līdz lielam urbānam centram. Citi izmantojamie kritēriji ir atbilstība pārrobežu sadarbības projektiem (*border regions*); papildus var identificēt arī skraji apdzīvotas teritorijas (atbilst teritorijas, kur ir mazāk par 12.5 iedzīvotāju uz vienu kvadrātkilometru NUTS3 vai 8 iedzīvotāju uz vienu kvadrātkilometru NUTS2); piekrastes teritorijas, ņemot vērā piekrastē dzīvojošo iedzīvotāju īpatsvaru; rūpnieciskās ražošanas pārejas reģionus.

Izvērstākas tipoloģijas analītiskiem nolūkiem izmantotas arī pētījumos Latvijā (piemēram, VRAA 2009, 136.–160. lpp.), tomēr arī tās pamatā ir balstītas uz deskriptīviem indikatoriem un sniedz maz informācijas par laukiem, kā par dzīves vidi cilvēkiem un procesiem, kādos šī vieta ir veidojusies un kāda nozīme ir bijusi politikas dokumentiem un dažādām interešu grupām.

Lai arī politikas veidošanas un novērtēšanas nolūkiem deskriptīvas lauku kategorijas ir pieņemams risinājums, tās īsti neaptver cilvēka dzīves vides daudzveidību un procesus, kas veido vietas piederību vienā vai otrā kategorijā. Deskriptīvās (statistiski, funkcionāli, sektorāli u. tml. orientētās) klasifikācijas diemžēl nespēj aptvert visu to daudzveidību, kas veido vietas kā dzīves vidi, t. i., lauki vairs nav skatāmi tikai kā deskriptīvi ierobežota telpiska kategorija, bet kā dažādu aģentu, materiālu un nemateriālu struktūru un kapitālu plūsmu, interešu, diskursu, vērtību, nozīmju u. tml. veidots komplekss (Woods, 2011). Tāpēc ir svarīgi analizēt ikdienas dzīves prakšu, dzīves vides daudzveidību, vietai piešķirto nozīmju un citu aspektu daudzveidību dažādu administratīvi teritoriālo un politikas veidošanas mērķiem veidoto kategoriju ietvaros, lai parādītu atšķirības starp politikas veidošanas un cilvēku ikdienas dzīves prakšu telpu.

---

¹⁸ ESPON, *European Observation Network on Territorial Development and Cohesion*, Eiropas teritoriālās attīstības un kohēzijas novērošanas tīkls, kas izveidots 2002. gadā un radīts, lai atbalstītu politikas attīstību un veidotu Eiropas zinātnisko sabiedrību teritoriālās attīstības jomā (<https://www.espon.eu/>).

Lauki politikas dokumentos

Vietas jēdziens ļauj aplūkot reģionus kā dažādu jomu politikas plānošanas mijattiecību procesus un to rezultātu. Eiropas Savienības telpiskās attīstības pamatnostādnes pamazām virzās uz šādu skatījumu (Walsh, 2012). ES telpiskās attīstības plānošanā notiek virzība no sektorālas pieejas, kas attīstības plānošanas procesā nereti uz vienu un to pašu teritoriju skatījās atšķirīgi un nereti bija izvirzīja pretrunīgus mērķus, uz pieeju, kuru raksturo orientācija uz lokālo un reģionālo zināšanu un resursu izmantošanu plānošanā. Līdz ar to ES jaunās telpiskās plānošanas pamatnostādņu (*Territorial Agenda of the European Union 2020: Towards inclusive, Smart and sustainable Europe of Diverse regions* 2010) pieeja piedāvā skatīties uz teritoriju kompleksi un ļauj runāt par „uz vietu balstītu attīstību” (*place-based development*) pieeju. Tas ir apliecinājums, ka vieta, telpa, un teritorija ir nozīmīgas arī politikas plānošanā (Walsh, 2012).

Plānošanas dokumentos Latvijā lauki politikas veidotāju skatījumā vispirms ir dažādu pazīmju un funkciju raksturota kategorija. Tā ir vieta, kur nodarboties ar uzņēmējdarbību un attīstīt ražošanu; tā ir vieta, kurai piemīt dažādas saglabājamās dabas un kultūrvēsturiskas vērtības un kur vajadzētu būt pieejamiem un sasniedzamiem dažādiem pakalpojumiem un iespējām labai dzīves kvalitātei (skat., piemēram, NAP 2014–2020). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam telpiskās koncepcijas aprakstā minēti trīs aspekti – sasniedzamība un mobilitātes iespējas; apdzīvojamums kā ekonomiskās attīstības, cilvēku dzīves un darba vide; kā arī nacionālo interešu telpas – unikālas specifiskas teritorijas, kas nozīmīgas visas valsts attīstībai (Latvija 2030, 2010, 56.–83. lpp.). Šis skatījums atspoguļo Džona Egnjū, Tomasa Gīrina, Anrī Lefevra, Kīta Halfakrija, Maikla Vudsa un Maikla Bella skatījumu uz vietu un laukiem trīs dimensijās – relatīvā atrašanās un sasniedzamība; materiālās infrastruktūras un tās sniegto iespēju veidota dzīves vide. Vietai piešķirto nozīmju, simbolu un vērtību dimensija Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā 2030. gadam neparādās, tās vietā ir deskriptīvs raksturojums – funkcijas un statuss. Piemēram, lauku telpu veido dabas resursi – lauksaimniecības zemes, mežu, ūdeņu un derīgo izrakteņu kopums (Latvija 2030, 2010, 73. lpp.). Tātad, lai arī telpiskās koncepcijas aspektos vietas vairākdimensionālais skatījums ir iekļauts, lauku telpas raksturojumā tomēr tas tālāk attīstīts konkrētu rīcības virzienu formā netiek.

Lai arī Latvijas lauku attīstības politika īsteno Eiropas Lauku attīstības politikas 4. Asi – LEADER pieeju, kuras pamatā ir uz vietas resursiem balstītas attīstības idejas, LAP 2007–2013 vidustermiņa novērtējums par LAP 4. ass (LEADER) īstenošanu liecina, ka ne vienmēr attīstības plānošanā vienlīdz lielā mērā un līdzdalīgi tiek ņemtas vērā visu lauku kopienas

iedzīvotāju grupu intereses, bieži vien lēmumus visas kopienas interesēs pieņem salīdzinoši nelielas vietējās lauku elites un aktīvistu grupas (Lauku attīstības programmas..., 2010). Šādu kritisku vērtējumu endogēnas attīstības ideoloģijas iniciētam politiskam lauku attīstības instrumentam sniedz arī Maikls Vudss, argumentējot, ka bieži vien šādi tiek pārstāvētas vidusšķiras un iebraucēju intereses un priekšstati par laukiem, jo šiem cilvēkiem piemīt nepieciešamais sociālais un kultūras kapitāls un prasmes darboties projektu jomā (Woods, 2011). Ungāru un čehu pētnieki Imre Kovāčs (*Imre Kovacs*) un Eva Kučerova (*Eva Kucerova*) runā par t. s. „projektu šķiru”, lauku iedzīvotājiem, kurus raksturo prasmes un kontakti dažādu lauku attīstības fondu līdzekļu piesaistē un izmantošanā (Kovacs & Kucerova, 2006).

Šiem lauku priekšstatījumiem politikas plānošanas dokumentos ir ietekme uz ekonomisko, sociālo, pārvaldības struktūru. Tie veido jaunas attiecības starp cilvēkiem laukos un daudzveidīgus lauku dzīvesveidus – tie ir cilvēki, kuri dažādu iemeslu dēļ ir pārcēlušies dzīvot un strādāt uz laukiem; tie ir cilvēki, kas ir saskatījuši uzņēmējdarbības iespējas; tie ir jauni un izglītoti speciālisti, kas ir atgriezušies dzīvot laukos un kuriem ir zināms prasību līmenis dzīves videi un pakalpojumiem; tie ir cilvēki, kas ir palikuši dzīvot laukos, kur ir uzauguši, un kas vēlas turpināt nodarboties ar lauksaimniecību, dažādojot zemes izmantošanas iespējas, iesaistoties mājražošanā, tūrisma pakalpojumu sniegšanā u. tml.

Kopsavelkot, politikas dokumentos ietvertās lauku reprezentācijas – zināšanas, vērtības, nozīmes un simboli – politikas veidošanas procesā veido lauku materiālo formu, infrastruktūru. Tām ir saistība arī ar zināšanām, praksēm, nozīmēm un vērtībām, kādas laukiem piešķir to iedzīvotāji ikdienas dzīvē, un kā tie tiek atspoguļoti masu medijos un populārajā kultūrā.

Lauku diskursi publiskajā telpā un masu medijos

Vudss argumentē, ka lauku attīstības pieejas uz laukiem diskursīvi skatās trīs līmeņos – vispirms diskursīvi tiek konstruētas problēmas (piemēram, vietas perifērums, nespēja konkurēt, mazattīstīta infrastruktūra u. c.); kapacitāšu izvērtējums (dabas resursi, kultūras vai ekonomiskais mantojums u. tml.) un, visbeidzot, nākotnes vīzijas piedāvājums (Woods, 2011, pp. 130–131). Par virzību no laukiem kā atpalikušas un attīstāmas vietas uz vietu ar resursiem lauku diskursīvā reprezentācijā Lietuvas masu medijos liecina pētījums par lauku reprezentācijas diskursu Lietuvas laikrakstā „Lietuvos Rytas” no 1991. gada līdz 2004. gadam, ko ir pētījis Arūnas Juška (*Arunas Juska*, 2007). Viņš argumentē, ka sākotnēji laikrakstā dominēja skatījums uz laukiem kā modernizācijas projekta neizdošanos – lauciniekiem tika piedēvētas padomju mentalitātes paliekas, paļaušanās uz valsts pabalstiem, nespēja izmantot ekonomisko reformu sniegtās iespējas, savukārt, sākot ar 2000. gadu sākumu lauki ES politikas kontekstā tika pārdefinēti par sociotelpisku vienību, kuru veido reģionāla, nacionāla un lokāla

līmeņa politikas, ekonomikas multifunktionalitāte, būtiska ir lauku iedzīvotāju labklājība un aktīva līdzdalība (Juska, 2007).

Raksturojot situāciju Latvijas laukos, Dace Dzenovska (2012, 111. lpp.) raksta, ka nozīmīgs laukus veidojošs aspekts ir ideoloģiskais diskurss un argumentē, ka pašlaik Latvijas publiskajā telpā ir divas būtiskas diskursīvas reprezentācijas par to, kas notiek laukos – viena ir par depopulāciju, kas apdraud laukus, bet otra – par to, ka migrācija no laukiem uz pilsētu ir dabiska parādība. Autore argumentē, ka „*Latvijas lauku tukšošanās ir nevis dabisks process, bet gan pašreizējā vēsturiskā momentā valdošās neoliberālās ekonomikas politikas un nevienlīdzīgo globālo varas attiecību sekas*”, kas liecina par to, ka zināmā mērā joprojām spēkā ir Vudsa aprakstītās modernizācijas paradigmas skatījums un risinājumu saskatīšana tirgus ekonomikā.

Masu medijos var veidoties jauni lauku diskursi, bet pārsvarā masu mediji reprezentē to, kas jau pastāv. Lauku ziņās parasti nonāk notikumi, kas ir pretrunā ar valdošajiem lauku diskursiem, piemēram, ir „lauku krīzes”, „lauku idilles”, lauku „antiidilles” diskursi (Woods, 2011). Masu medijos laukus var pozicionēt gan kā vietu, kur notiek aktīva sociālā dzīve, plaukst lauksaimnieciskā ražošana un cita veida uzņēmējdarbība vai arī kā vietu, kas ir atpalikusi, kur visu laiku ir problēmas, kuru risināšanai ir nepieciešams finansiāls atbalsts. Šāda veida nozīmes var identificēt saistībā ar modernismu un urbanizācijas, kur pilsētas bija kā progresā, bet lauki – kā atpalicības simbols. Alternatīvs skatījums ir lauku kā idilliskas neskartas dabas un „pilsētnieciskuma” negatīvo iezīmju nesamaitātu vieta. Pārskatu par to sniedz Maikls Vudss (2011). Tāpat laukus masu medijos var pozicionēt kā vietu, kur ir rosīga sabiedriskā un dzīve, dzīvas tradīcijas un plaukstoša ekonomika vai kā vietu, no kurienes visi brauc projām un kur nekā nav vai drīz vairs nebūs. Vudss argumentē, ka ļoti bieži masu medijos parādās dominējošam diskursam pretējas ziņas – piemēram, par veiksmīgiem jauniešiem lauku uzņēmējdarbībā uz ekonomiskās un demogrāfiskās „lauku krīzes” fona. Latvijā par lauku attēlojumu presē latviešu valodā Latvijā laikā no 1989. līdz 2012. gadam ir rakstījusi Klinta Ločmele (2014), identificējot daudzveidīgus lauku diskursus – lauku romantizāciju, deromantizāciju un pragmatismu – un atkal – reromantizāciju, devolūciju un lauku atdzimšanu, sniedzot priekšstatu par dažādos laika posmos latviešu medijos valdošajām vai konkurējošajām lauku reprezentācijām.

Lauku diskursi ikdienas priekšstatos

Laukos dzīvojošo cilvēku vērtības un priekšstati (t. s. „laju” (*lay*) diskursi) – dzīvojošo (vai agrāk dzīvojošo) cilvēku priekšstati, „zināšanas” par to, kas padara laukus par laukiem un kas veidojas cilvēku savstarpējā ikdienas komunikācijā. Dace Dzenovska (2012, 172.–173.

lpp.) argumentē, ka tas ir īpašs skatījums – lauki tiek uztverti, priekšstatīti un reprezentēti citādāk, atkarībā no tā, vai tos redz kā attīstības teritoriju, plānošanas objektu vai dzīves pasauli. Tās ir „*telpiski situētas zināšanas, kuras ir producētas no cilvēku pieredzes un ir saistītas ar cilvēka dzimumu, ienākumu līmeni, izglītību, dzīvesvietu u. tml.*” (Woods, 2011, p. 38). Šīs praktiskās zināšanas ir saistītas arī ar atšķirīgiem dzīvesveidiem, līdz ar to veido dažādas un daudzveidīgas lauku dzīves telpas pieredzes. Šīs zināšanas un vērtējumi nosaka, ko var un ko nevar uzskatīt par laucinieku; kā tiek uztvertas pārmaiņas laukos – vai dzīvesvieta tiek uzskatīta par vairāk vai mazāk lauciniecisku, kādi ir lauki kā dzīvesvieta un kādai tai vajadzētu būt iedzīvotāju skatījumā (Woods, 2011, p. 40).

Arī Latvijas lauku telpas attīstības scenāriju pētnieki, mēģinot definēt lauku telpu, runā par iedzīvotāju uzskatiem, stereotipiem, aizspriedumiem: laucinieki ir tie, kas dzīvo ārpus Rīgas (pretstatā rīdžiniekiem); nedzīvo pilsētās (pretstatā pilsētniekiem); dzīvo viensētās (pretstatā mazpilsētu iedzīvotāji); laucinieki ir lauksaimnieki (pretstatā laukos dzīvojošajiem, kas strādā pilsētā vai nodarbojas ar ko citu) (Bulderberga u. c., 2012, 21. lpp.).

Raksturojot dzīvesstilus laukos, šādām simboliskām vērtībām un nozīmēm, kā arī stereotipiem ir nozīme, veidojot priekšstatus par lauku dzīvesstilu un ikdienas dzīves prakses. Piemēram, Bensone un O'Reilija raksta par t. s. dzīvesstila ieceļotājiem (*life style migrants*, Benson & O'Reilly, 2009) Lielbritānijā, kas laukus izvēlas kā dzīvesvietu īstu vai iedomātu priekšstatu par idillisku, veselīgu, dabisku lauku dzīves vidi dēļ, vai “dzīvesstila kopienām” (*intentional communities*, Meijering et al., 2006), tādejādi dažādojot priekšstatus par laukiem un laukos iespējamajiem dzīvesveidiem.

Kopsavelkot, laukos notiekošo procesu un lauku dzīvesveidu analīzei būtisks ir konceptuāls un padziļināts skatījums uz laukiem kā daudzdimensionālu vietu, kas ir mainījusies, ir heterogēna un tiek veidota dažādos procesos. 1.2. nodaļā aplūkotās telpiskuma koncepcijas un 1.3. nodaļā aplūkotās lauku kā vietas dimensijas spēj skaidrot daļu no daudzveidīgajiem, daudzlīmeņu, daudzslāņainajiem procesiem laukos, t. i., katra koncepcija palīdz raksturot, kādā līmenī, mērogā un sociālās dzīves segmentā notiekošo lauku sociālo procesu ietekmē notiekošās telpas transformācijas un to ietekmi uz lauku dzīvesveidiem. Cilvēki dzīvo daudzveidīgos laukos, kur cilvēku ar atšķirīgiem mērķiem, vēlmēm, interesēm, idejām dzīvesstili veidojas dažādu procesu veidotās, daļēji atšķirīgās lauku dzīves vidēs. Lauku kā vietas analītisks dalījums trīs savstarpēji mijiedarbīgās dimensijās – relatīvās atrašanās, materiālās formas, infrastruktūras un sociālās mijiedarbības, piešķirto vērtību un nozīmju – ļauj analizēt izmaiņas laukos niansēti. Tāpat iespējams analizēt, kā šīs dimensijas veido dzīves vides priekšnosacījumus lauku dzīvesstilu daudzveidībai. Šo lauku dzīves vides priekšnosacījumu

ietvaros, pieejamo resursu un stratēģiju robežās veidojas lauku iedzīvotāju dzīvesstilu daudzveidība dažādos dzīvesstilu segmentos, kombinējot dažādas darbības, to kontekstus un to telpisko izkliedi, ikdienas mobilitātes iespējas dzīvesstila segmentos, no kuriem veidojas individuālā, fenomenoloģiskā ikdienas dzīves telpa.

1.4. Vietas piesaistes daudzveidīgie aspekti un lauku dzīvesstili ¹⁹

Iepriekšējā apakšnodaļā uzmanība pievērsta veidiem, kā konceptualizēt pārmaiņu procesus laukos, šo pārmaiņu radītajām izmaiņām un iespējām, kas paveras daudzveidīgu lauku dzīvesstilu īstenošanai, tāpēc šajā apakšnodaļā raksturoti lauku dzīvesstili. Dzīvesstilu raksturojumā uzmanība pievērsta vietas piesaistei, jo dzīvesvieta ir viens no dzīvesstila ikdienas trajektoriju centriem, no kura sākas daudzveidīgi mobilitātes procesi, kas savieno dažādas iespējas, dzīvesstila segmentus un individuālo vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu telpu.

Šo telpu, no vienas puses, veido dzīvesvietas piesaistošie vai no tās viegli sasniedzamie un vienā dzīvesstilā aptveramie cilvēka skatījumā labai dzīvei nepieciešamie aspekti, kas ir dzīvesvietā – darbs, ģimene, mājoklis, daba, miers, klusums, māju sajūta u. tml., bet, no otras, iespēja dažādos veidos ērti un vienkārši no dzīvesvietas sasniegt citas dzīvesveidam būtiskās iespējas, kas nav pieejamas laukos. Vietas piesaiste, līdz ar citiem individuāliem resursiem, tādejādi ir būtisks faktors dzīvesvietas izvēlē un raksturo lauku dzīvesstilu segmentu un dzīvesstilu daudzveidību (Giddens, 1991; Savage et al., 2004; Haartsen & Stockdale, 2018).

Lauku dzīvesstilu daudzveidību var raksturot ar vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu un tām raksturīgo dzīvesstila segmentu telpisko daudzveidību, kas realizējas laukos kā sociāli producētā vietā, kuru veido iepriekšējā atrašanās, materiālā un sociālā infrastruktūra, kā arī sociālās reprezentācijas. Citiem vārdiem sakot, lauku dzīvesstili individuālās vietas

---

¹⁹ 1.4. nodaļa par vietas piesaisti sagatavota, izmantojot vietas piesaistes jēdziena teorētisko analīzi četrās publikācijās, kurās promocijas darba autore ir bijusi viena no autoriem:

1. Zobena, A., Lāce I. (2012). Pakalpojumu nozīme Latvijas lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves telpā un mobilitātē. No Raubiško, I., Cimdiņa, A. (Red.) *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 177.–202. lpp.
2. Lāce, I. (2014). Cilvēks un vieta: tēmas nozīmīgums Latvijas socioloģijā. No Zobena, A. (Red.) *Ad locum: Vieta, identitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 20.–40. lpp.
3. Lāce, I. (2014). Telpas sociālā izpratne un vietas piederība. No Rozenvalds, J. un Zobena, A. (Red.) *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 315.–326. lpp.
4. Bite, D. u. c. (2011). Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un indivīdu rīcībspējas stratēģijas. No Zepa, B. un Kļave, E. (Red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: LU SPPI, 96.–117.lpp.

piesaistes un mobilitātes praksēs veido individuālo dzīvesveidu telpiskumu laukos kā dzīves vidē.

Vietas piesaistes (*place attachment*) jēdzienu, kas raksturo cilvēka un vietas mijiedarbības daudzveidību, var raksturot kā vietas ietekmi, cilvēka dzīvi veidojošu spēku (*power of place*, Gieryn, 2001), lai labāk izprastu, kā cilvēki savās ikdienas praksēs apdzīvo laukus kā dažādos sociālos procesos veidotu daudzdimensionālu vietu.

Vietas piesaiste aptver ļoti plašu un daudzveidīgu cilvēka un vietas mijiedarbē veidojušos teritoriālo attieksmju, vērtību un priekšstatu klāstu, kas pētīts gan socioloģijā (Gustafson, 2006; Pollini, 2005; Graaf, 2009), gan sociālajā un vides psiholoģijā (Low & Altman, 1992; Giuliani, 2003; Manzo, 2005), vides zinātnē (Stedman, 2002) un citās. Jēdziena vietas piesaiste (*place attachment*) lietojums šajā gadījumā ir kā apkopojošs jēdziens plašākam daudzveidīgu parādību lokam. Literatūrā cilvēka un vietas mijiedarbē veidojušos attieksmju, vērtību, priekšstatu un nozīmju daudzveidībai ir izmantoti daudzi citi jēdzieni, kas apakšnodaļas gaitā raksturoti detalizētāk. Vietas piesaistes jēdziena izcelsme ir saistāma ar sociālo un vides psiholoģiju (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1973; Low & Altman, 1992), kurās tas ir visplašāk pētīts un attīstīts.

Lauku dzīvesstilos vietas piesaiste izpaužas dažādu vietas īpašību, elementu, iespēju (dabas, vides, mājokļa, infrastruktūras u. tml.) vērtējumā; piederībā (kopienai, sociāliem tīkliem); sociālās un materiālās atbildībās (piemēram, atbildībā par ģimenes locekļu aprūpi, ģimenes uzņēmumu, zemnieku saimniecību, mājokli, cita veida nekustamo īpašumu; tos var saukt arī par “piesaistes enkuriem”, *moorings*, (Moon 1995; Urry, 2007), kā arī dažādu nepieciešamu iespēju, pakalpojumu pieejamībā (vietas iespēju struktūrā, Giuliani, 2003), kas citā vietā nav iespējama (*place dependency*) vai, gluži otrādi, ir brīvi izvēlēta starp vairākām līdzīgām (izvēles piesaiste, Savage et al., 2004; Haarsten & Stoskdale, 2018).

Vietas iespēju struktūra, piederības izjūta dažādām telpiskām un sociālām kopībām ir svarīga kā dzīvesstilam būtisko elementu sasniedzamība ikdienas mobilitātē. Ja dzīvesstilam būtisko iespēju telpiskā izkliede neļauj sasniegt vēlamu, tad pastāv iespēja, ka viens no risinājumiem būs atteikšanās no dažādu iemeslu dēļ nerasniedzamajām iespējām, tādējādi pazeminot dzīves kvalitāti, vai dzīvesvietas maiņa, zaudējot kādus būtiskus vietas piesaistes elementus (piemēram, mājokli, ģimenes un draugu tuvumu, noteiktas brīva laika pavadīšanas iespējas u. tml.). Tādējādi vietas piesaisti lauku dzīvesstila kā dzīvesvietas izvēles un ikdienas mobilitātes telpas kontekstā var konceptualizēt kā cilvēka dzīvesvietai piešķirtās vērtības, nozīmes, priekšstatus un attieksmi pret dzīvesvietu un citām vietām, piesaistes enkurus un vietas iespēju struktūru.

1.4.1. Piesaiste vietai kā ar vietu saistītu attieksmju kopums

Viens no veidiem, kā aplūkot vietas piesaisti sociālajā un vides psiholoģijā un socioloģijā, ir analizēt cilvēka un vietas mijiedarbē veidojušās attieksmes. Tās var aplūkot trijās plašākās attieksmju grupās. Vispirms var runāt par emocionālu piederības izjūtu teritorijai un dažādām sociālām kopībām (Hummon, 1992; Hidalgo & Hernandez, 2001; Hernández, Hidalgo, Salazar-Laplace, & Hess, 2007). Otra attieksmju grupa ir pieredzē un identitātes procesos balstīta piederības izjūta – vietas izjūta, identitāte (Graaf, 2009). Visbeidzot var runāt arī par funkcionālu piesaisti vietai, kas saistīta ar vietas iespēju struktūru, iespējām šajā vietā nodrošināt subjektīvi un objektīvi labai dzīvei nepieciešamus apstākļus, cilvēka apmierinātību ar dzīvesvietā pieejamajām iespējām. (Gustafson, 2006; Giuliani, 2003). Piederības izjūta (*belonging*) sociālām un telpiskām kopībām ietver piesaisti ģimenei, draugiem; arī kopienas saites – līdzdalību organizācijās, interešu grupās u. tml. (Gustafson, 2006). Gan apmierinātība ar vietas iespēju struktūru, gan emocionālā piederības izjūta ir svarīgas, domājot par tādām teritoriālām izvēlēm kā dzīvesvietas izvēle un tās maiņa (Bite u. c., 2011).

Sociālajā un vides psiholoģijā cilvēka un vietas attiecību konceptualizācijā vietas piesaisti sīkāk analizē kā vairākus mijiedarbīgus procesus – vietas uztveri (*perception*), ar vietu saistītas emocionālas attieksmes (*affection*) un zināšanas par vietu (*cognition*), kas veidojas cilvēka tiešā vai pastarpinātā mijiedarbībā ar konkrētu vietu (Low & Altman, 1992; Giuliani, 2003). Vides psiholoģijā cilvēka attiecības ar vietu, piederības izjūta vietai ir viens no centrālajiem elementiem, tāpēc dažādi vietas piesaistes veidi un elementi tiek raksturoti ar atsevišķiem jēdzieniem, piemēram, vietas izjūta (*sense of place*), piederība sociālām, etniskām, telpiskām kopībām (*belonging*), māju sajūta (Easthope, 2009), funkcionāla piesaiste, atkarība no dzīvesvietas elementiem (*place dependency*; Giuliani, 2003). Empīriskos pētījumos tiek pievērsta uzmanība šo priekšstatu, attieksmju saistībai ar uzvedību – konkrētām vietu veidojošām darbībām, dabas aizsardzības aktivitātēm, arī dzīvesvietas maiņas plānošanu (Gustafson, 2006; Stedman, 2002 u. c.).

Vietas funkcionālā atbilstība cilvēka priekšstatiem par vēlamu dzīves kvalitāti kā teritoriāla attieksme izpaužas kā cilvēka apmierinātība ar dažādiem dzīvesvietā pieejamajiem pakalpojumiem (veselības aprūpes, izglītības, pašvaldību, banku u. tml.) un iespējām (darba, brīvā laika pavadīšanas u. tml.) Tātad cilvēka apmierinātība ar iespējām ir aplūkojama kā sociāli mediētu vietas objektīvās iespēju struktūras atspoguļojums (Stedman, 2002.) Analizējot vietas piesaistes intensitāti dažāda mēroga teritoriāliem veidojumiem, zviedru sociologs Pērs Gustavsons (*Per Gustafson*) secina, ka tā ir spēcīgāka vietām, ar kurām cilvēkam ir intensīvāka

ikdienas mijiedarbība, bet ne vienmēr tai ir jābūt fiziski proksīmai (Gustafson, 2006, 2009), t. i., tā ir saistīta ar ikdienas mobilitāti vai regulāru pārvietošanos.

Domājot par objektu, uz kuru attiecināmas šīs attieksmes, nozīmīgs vietas piesaisti raksturojošs elements ir arī vietas lokuss (mājoklis, dzīvesvietas kopiena, reģions) (Graaf, 2009), ar kuru saistās vietas identitāte, vietas funkcionālās atbilstības vērtējums, iesaiste sociālās kopībās. Tas ir būtiski, domājot par dzīvesveida telpisko aptvērumu ikdienas mobilitātes telpā, jo, kā liecina daudzveidīgie lauku dzīvesveidi, ir cilvēki, kuru ikdienas mobilitātes telpas centrējas ap vairākām vietām, piemēram, darba un dzīves vai mācību vietu, kas atrodas pietiekami lielā attālumā viena no otras (Gustafson, 2006). Līdzīgi, raksturojot par “mobilitātes pionieri” (*mobility pioneers*) sauktu, labi atalgotu t. s. radošo profesiju pārstāvju dzīvesveidus un tiem atbilstošās ikdienas mobilitātes un vietas piesaistes telpas, šveiciešu sociologi Svens Keselrings (*Sven Kesselring*) un Gerlinde Fogla (*Gerlinde Vogl*) identificē dzīvesveidus, ko raksturo daudzveidīgas piesaistes vairākām vienlīdz nozīmīgām vietām, kas savienotas ikdienas mobilitātes trajektorijās (Kesselring & Vogl, 2008).

Atsevišķi var analizēt nozīmes un attieksmes, kas saistās ar vietām, kurām ir bijusi dažāda nozīme cilvēka dzīvē, piemēram, ar bērnību saistītas vietas, dažādu tūrisma, izklaides, brīvā laika pakalpojumu saņemšanas vietas, simboliski nozīmīgas vietas un citas, kas ir būtiskas identitātei vai dzīves kā reflektīva biogrāfiska projekta naratīvam. Cilvēki, kam ir iepriekšēja pieredze, zināšanas, par kādu vietu, biežāk to izvēlas par dzīvesvietu – lielākajai daļai iecerotāju laukos ir bijusi tieša vai pastarpināta iepriekšēja pieredze ar konkrēto vietu (Milbourne, 2007).

1.4.2. Iespējas un pakalpojumi labai dzīvei laukos: vietas iespēju struktūra

Raksturojot cilvēka piesaisti un piederības izjūtu vietai, pētnieki atzīst, ka to veido ne tikai emocionālas, tiešā pieredzē ar vidi un kopienu balstītas saites – māju sajūta, piederības izjūta vietējai kopienai, identificēšanās ar vietu –, bet arī dažādu ikdienas dzīvei būtisku iespēju un pakalpojumu (darba, mājokļa u. tml.) pieejamība (Low & Altman, 1992; Stedman, 2002). Vietas iespēju struktūra ir teritorijas funkcionālā atbilstība cilvēka dzīvesveida un dzīves kvalitātes prasībām. Citiem vārdiem sakot, vai labai dzīvei vēlamās un nepieciešamās iespējas, pakalpojumus cilvēks var izmantot, vai vietas materiālā forma un infrastruktūra nodrošina to, ka tie ir pieejami pieņemamā kvalitātē. Tātad vietas iespēju struktūra ir kas vairāk nekā subjektīvais apmierinātības vērtējums, attieksme, kas raksturota iepriekšējā sadaļā.

Vietas iespēju struktūra ir saistīta ar teritorijas kapitālu – resursu un to kombināciju – radītajām attīstības iespējām (Ploeg & Marsden, 2008) un cilvēku spēju izmantot un veidot

vietas materiālo infrastruktūru atbilstoši savām vajadzībām (Agnew, 2005). Līdz ar to vietas iespēju struktūra ir vietas funkcionālā atbilstība cilvēka dzīves kvalitātes prasībām. Vietas iespēju struktūra ietver dažādu pakalpojumu (arī ceļu infrastruktūras, sabiedriskā transporta) pieejamību dzīvesvietā un sasniedzamā attālumā, kas veido vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes telpu (Land, 2005; Gustafson, 2006). Par vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu telpu var uzskatīt to fizisko vidi, kurā cilvēks ikdienā darbojas, kā arī vidi, ar kuru cilvēkam ir netieša pieredze, kas gūta internetā, televīzijā, kontaktos ar draugiem un paziņām (Massey, 2005; Hannam et al., 2006, Urry, 2007). Šādā kontekstā būtiski vietas iespēju struktūras elementi ir, piemēram, ikdienas sociālos kontaktus veicinošas, uzturošas iespējas – veikali, kafejnīcas, bibliotēkas u. tml. (Gieling, Haartsen, & Vermeij, 2017).

Šāda veida vietas piesaiste cieši saistīta ar lauku kā vietas materiālās infrastruktūras un funkcionalitātes dimensiju (1.3.2. nodaļa; šajā gadījumā runājot par fiziskās un materiālās vides radītajām iespējām mazāk kā par dabu, mežu un putnu dziesmām, bet vairāk kā par ārstu, veikalu, novada centru u.tml.) un resursiem šīs iespējas izmantot, šo iespēju fizisko sasniedzamību – labiem ceļiem, sabiedriskā transporta tīklu, kā arī personiskajiem resursiem. Laukos salīdzinoši zemāka iedzīvotāju blīvuma un no tā izrietošās pakalpojumu izklīdes dēļ šāds skatījums uz vietas piesaisti ir būtisks un saistīts ar ikdienas mobilitāti kā “attālumu pārvaldīšanu”, pārvarēšanu ikdienas dzīves praksēs.

Vietas iespēju struktūra kā vietas piesaistes raksturojums papildina jau iepriekš ieskicēto divu lauku dzīvesstilu pretpolus, no vienas puses, tos, kam ikdienas dzīvi dažādu iemeslu dēļ veido ļoti lokālas saiknes un resursi, no otras, tie, kuru personiskie resursi ļauj izmantot plašākā telpā izklīdētas iespējas un ir iesakņoti plašākos tīklos, bet starp šiem diviem pastāv daudzas dažādas lauku dzīvesveidu kā vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu kombinācijas (Dzenovska, 2012, Zobena & Lāce, 2012; Lāce, 2014).

1.4.3. Iesakņotība un pārvietošanās trajektorija kā savstarpēji pretēju vērtību kompleksi vietas piesaistes raksturojumā

Vietas piesaisti var raksturot, aplūkojot to arī saistībā ar ikdienas mobilitātes nozīmi dzīvesveidos, izmantojot vairākus atšķirīgus savstarpēji pretēju jēdzienu pārus. Šis skatījums uz vietas piesaisti sniedz priekšstatu par to, kādas atšķirīgas vērtības saistās ar dažādiem lauku dzīvesveidiem, ikdienas mobilitātes (un tās trūkuma vai ierobežojumu, *immobility*), kā arī dzīvesvietas maiņas nozīmi tajos. To dažādās disciplīnās ir aplūkojuši vairāki autori (ģeogrāfijā

– Cresswell, 2006; antropoloģijā – Malkki, 1992; Hannerz, 1990; socioloģijā – Merton, 1966; Baerenholdt & Aarsaether, 2002).

Piesaistes vietai izjūtu, ar vietu saistītās vērtības un attieksmes teritoriālās mobilitātes kontekstā var konceptualizēt kā savstarpēji pretēju telpisku vērtību un prakšu kopumus. Tāds ir somu antropoloģes Līsas Malkki (paralēli arī zviedru antropologa Ulfa Hanerza un sociologa Pēra Gustavsona attīstīta un turpināta) skatījums uz cilvēka un vietas attiecībām kā pretstatu starp saknēm, iesakņotību (*roots*) un trajektorijām (*routes*), kas raksturo atšķirīgas vērtības, kas saistās ar vietas piesaisti un ikdienas mobilitāti vai dzīvesvietas maiņu – vienam pamatā ir jēgas, nozīmes piešķirums iesakņotībai²⁰, kamēr otru raksturo ceļojuma, pārvietošanās trajektorijas nozīme teritoriālās identitātes veidošanā (Malkki, 1992; Hannerz, 1990; Gustafson, 2001, 2009).

Šīs kategorijas lielā mērā atbilst pretstatam starp lokālisma un kosmopolītisma vērtībām, kuras analizējuši citi autori, bet kas principā akcentē to pašu – lokālu iesakņotību, kur resursi un fokuss ir dzīvesvietā, lokalitātē, pretstatā telpiski plašākai, ne lokalizēti specifiskai vietas piesaistei (Merton, 1966; Hannerz, 1990; Baerenholdt & Aarsaether, 2002). Šis skatījums sasaucas ar vietas fenomenoloģiskā telpiskuma koncepciju, kur vieta ir esenciāli svarīgs esības un jēgas priekšnoteikums (skat., piemēram, Tuan, 1990; Relph, 1976) pretstatā cilvēku ikdienas gaitu, pārvietošanās praksēs nepārtraukti producētam telpiskumam (Certeau, 1984; Gidenss, 1999; Hedberg & Carmo, 2012; Brickell & Datta, 2011 u. c.).

Nedaudz līdzīgas idejas pauž filozofi Delēzs un Gvatari, runājot par nomadiem un vietsēžiem kā pretpoliem attieksmēs, kas saistītas ar iesakņotību, vietas primārumu (“vietsēži”) un gatavību iesaistīties teritoriālajā mobilitātē (nomadi, Deleuze & Guattari, 1986; Cresswell, 2006). Šīs kategorijas, ideāltipus, apskatot nacionālās identitātes īpatnības Latvijā, empīriski analizējis arī Aivars Tabuns (2006), kvantitatīvi analizējot Latvijas iedzīvotāju pieredzes un vērtības, secinot, ka Latvijas iedzīvotāji starptautiskā salīdzinājumā vairāk atbilst “vietsēdīgajam” vietas piesaistes modelim.

Šie divi pretpolus simbolizējošie vērtību kompleksi ietver piesaisti attiecīgi vietai fenomenoloģiskā telpiskuma koncepcijā un kā dažāda mēroga tīklos un plūsmās iesaistītai un transformētai vietai (skat. iepriekšējo nodaļu). Tie raksturo arī proksimitātes – lokalizētas vietas kā visa notiekošā pašsaprotama un daļēji ierobežojoša centra – un ikdienas mobilitātes nozīmi dzīvesveidā. Tradicionālam normatīvam skatījumam atbilst vērtīborientācijas, kurās

---

²⁰ Šāds skatījums priekšstatu par vietu un tās nozīmi ziņā saistāms ar humānistisku/fenomenoloģisku vietas koncepciju (1.2.1. nodaļa).

dzīvesvieta ir visa notiekošā centrs, bet pārvietošanās, mobilitāte, dzīvesvietas maiņa ir uzskatāma par novirzi no normālā skatījuma. Savukārt modernais skatījums akcentē mobilitātes, fleksibilitātes, spējas pārvietoties un pārvietošanās pozitīvos aspektus un dzīvesstilus, kuru centrā pamatā ir mobilitāte un tās spēja, tās trūkums un arī tās radītās nevienlīdzības (Giddens, 1991; Beck, 1992; Cresswell, 2004, 2006; Urry, 2007; Kesselring & Vogl, 2008). Lauki kā dzīves vide un lauku dzīvesveidi parasti tiek saistīti ar šīm tradicionālajām vērtībām un dzīvesstiliem, kam pamatā ir iesakņotība, cieša iesaiste lokālajos sociālajos un ekonomiskajos tīklos, pretstatā urbānam, mobilam, globāli satīklotam telpiskumam un dzīvesstiliem (Ching & Creed, 2013; Wiborg, 2003).

Lauku dzīvesstilu raksturojumā šis skatījums uz vietas piesaisti ļauj raksturot lauku dzīvesstilu daudzveidību, vietas piesaistes un mobilitātes prakšu un vērtību atšķirības lokāli fokusētiem, ierobežotiem, proksīmiem dzīvesveidiem un dzīvesstiliem, kuru pamatā ir lauku telpas transformāciju radītās iespējas – iesaista dažādos plašākos sociālos un ekonomiskos tīklus, intensīvas mobilitātes prakses ar, iespējams, vairākiem ikdienas mobilitātes centriem un plašāku vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes telpu (piemēram, Shucksmith, 2011; Cheshire et al., 2013).

Šī pieeja ļauj identificēt šos divus dzīvesveidus kā pretpolus, dodot iespēju tos klasificēt pēc tā, cik lielā mērā ikdienas norišu jēgpilnums, ikdienas dzīve centrējas vienā vietā konkrētā vietā, vai, gluži otrādi, vietā kā ikdienas mobilitāšu trajektoriju tīklā, kas savieno daudzas vietas. Sekojot Gidensa argumentiem par vietas nozīmes transformācijām un fantasmagoriskumu, atzīstot, ka tādas fundamentāli pašsaprotamas, stabilas vietas vairs nav un ka vietas būtība ir mainījusies, kļūstot par neskaitāmu ikdienas mobilitāšu un dažādu citu plūsmu un tīklu cauraustu un veidotu kompleksu telpiskumu, arī lauku dzīvesstilu daudzveidību var vērtēt pēc lokālās piesaistes centrāluma vai, gluži otrādi, telpisko mērogu daudzveidības dzīvesstila segmentos.

1.4.4. Dzīvesvietas izvēle un piesaistes enkuri

Līdzīgs pretstatījums, kas sākotnēji izmantots ģeogrāfijā, ir vietas piesaistes enkuru (*moorings*) jēdziens, lai raksturotu relatīvi fiksētu, stabilu un nemobilu – faktiski nepārvietojamu – pamatu dažādām (cilvēku, preču kapitāla u. tml.) mobilitātēm un plūsmām makrolīmenī (Harvey, 1992; Castells, 2000; Hannam et al., 2006; Urry, 2007; Merriman, 2012). Mikrolīmenī šie enkuri raksturo cilvēku aizvien mobilākos dzīvesveidiem būtiskos, telpiski

fiksētos un grūti “izkustināmos” vietas piesaistes enkurus – zemes īpašumu, dzimtas saknes, ģimenes saites u. c.

Piesaistes enkuri, no vienas puses, ir cieši saistīti ar materiālās mobilitāti nodrošinošās vai ierobežojošās infrastruktūras individuālo nozīmi dzīvesstilam un dzīves kvalitātei. Šajā kontekstā tie ir pārvietošanās (migrāciju un mobilitāti aplūkojot vienotā kontinuumā) fiksētie, stabilie elementi (Moon, 1995), nemobilā, vietai fiziski piesaistītā materiālā infrastruktūra (ceļi, platformas, raidītāji, stacijas, lidlauki, ostas u. tml.), kuras pieejamība nodrošina mobilitātes iespējas (Hannam et al., 2006; Urry, 2007; Adey, 2009). Ja mobilitātei nepieciešamo individuālo aprīkojumu (mobilo tālrūni, personisko auto) ir iespējams iegādāties, un iedzīvotāju grupa var vietējās politikas līmenī panākt autobusa maršruta izmaiņas vai autobusa pieturas atvēršanu (kaut gan arī šīm aktivitātēm ir nepieciešami gan ekonomiski resursi, gan zināšanas, gan kontakti u. tml.), tad, piemēram, labu ceļu tīklu un ātram internetam piemērotas infrastruktūras izveidi nav iespējams risināt individuālā vai kopienas līmenī, un tā ir vietas piesaistes veidošanas politikas atbildība (Kaufmann, 2002; Hannam et al., 2006).

Otrs skatījums uz piesaistes enkuriem individuālās dzīves trajektorijās un dzīvesveidos ir saistīts ar biogrāfisku pieeju migrācijas izpētē un argumentu, ka dzīvesvietas izvēlē svarīgi un nozīmīgi ir personiskā un sociālā konteksta nosacījumi (Longino, 1992; Moon, 1995; Halfacree & Rivera, 2012; Laoire & Stockdale, 2016), kas darbojas kā vienai vai citai dzīvesvietai piesaistošs enkurs. Šādu piesaistes enkuru konceptualizāciju apraksta amerikāņu sociologs un gerontologs Čārlzs Longīno (*Charles F Longino*), pētot, kāpēc gados veci cilvēki pēc pensijas vecuma sasniegšanas izvēlas nemainīt dzīvesvietu (Longino, 1992). Viņš argumentē, ka līdzīgi kā enkurs laivu, cilvēkus vietā “noenkuro” īpašumi, ciešas saiknes ar draugiem, ģimenes locekļiem, kuru atrašanos tuvumā viņi augstu vērtē, ar vietu saistītas atmiņas un dzīvesveids, kas šos vietas piesaistes enkurus savieno vienotā ikdienas dzīves prakšu kopumā (Giddens, 1991; Longino, 1992). Citi autori to ir izmantojuši, lai pētītu dzīvesvietas izvēles un vietas piesaistes dinamiku laukos (Barcus & Brunn, 2010), un to var attiecināt arī uz dzīvesvietas izvēli citās grupās. Raksturojot piesaisti vietai Latvijas lauku iedzīvotāju vidū, kvantitatīvas aptaujas rezultāti liecina, ka šādi stabili, nepārvietojami piesaistes enkuri četrām piektdaļām ir ģimene un mājoklis, un cilvēki ar šādiem piesaistes enkuriem dzīvesvietu mainīt neplāno (Bite u. c., 2011).

Analizējot lauku migrācijas un mobilitātes procesus Lielbritānijas laukos, ģeogrāfs Pols Milborns (*Paul Milbourne*) un lauku sociologs Lorens Kičens (*Lawrence Kitchen*) argumentē, ka, lai arī piesaistes enkuri ir samērā strikti fiksēti, grūti izkustināmi, tomēr respondentam to nozīme laika gaitā var individuāli mainīties: lauki kā vieta vienam un tam pašam cilvēkam

dažādos vecumos un dzīves posmos ir atšķirīgi – individuālie piesaistes enkuri (*moorings*) arī nav nemainīgi, tie mainās (Milbourne & Kitchen, 2014). Līdzīgi argumentē arī Kīts Halfakrijs un Marija Rivera, analizējot pārcelšanos uz laukiem kā biogrāfiski iesakņotu procesu un to cilvēku stratēģijas un prakses pēc pārcelšanās (Halfacree & Rivera, 2010). Cilvēka dzīves gaitā dažādu piesaistes enkuru nozīme mainās, līdzīgi kā mainās mērķi, nākotnes plāni un ieceres piedzīvo būtiskas pārmaiņas (Milbourne & Kitchen, 2014; Coulter, Ham & Feijten, 2011; Coulter & Ham, 2013).

Tomēr šāds skatījums uz vietas piesaisti liecina, ka nevēlama, negribēta dzīvesvietas maiņa (iztikas līdzekļu zaudējuma, mājokļa zaudējuma vai kāda dzīves gaitu pagrieziena gadījumā) var būtiski samazināt dzīves kvalitāti (Paerrgaard, 1997; Coulter, Ham & Feijten, 2011). Līdzīgi argumentē arī Gidenss un Beks, argumentējot, ka dzīve t. s. riska sabiedrībā nozīmē spēju un resursus ātri pieņemt lēmumus, ātri pārorientēties, tostarp – mainīt dzīvesvietu, kas var būt vienkārši cilvēkiem, kurus ar dzīvesvietu saista izvēles piederība, bet apgrūtināti vai pat neiespējami tiem, kam ir būtiski piesaistes enkuri (Giddens, 1991; Beck, 1992).

Piemēram, raksturojot dzīvesvietas izvēli saistībā ar partnerattiecību un mājsaimniecības veidošanu Norvēģijā, autori secina, ka laukos šādā situācijā dzīvesvietu biežāk maina sievietes, un argumentē, ka vīriešu salīdzinoši zemākā gatavība pārcelties ir saistīta ar īpašumu, t. s. ražošanas kapitālu lauku saimniecības vai ģimenes uzņēmuma formā – 37% vīriešu, kas dzīvo attālās lauku teritorijās un nekad nav mainījuši dzīvesvietu (un ir ar salīdzinoši zemu izglītības līmeni), norādījuši, ka viņiem tāds ir (Løken, Lommerud & Lundberg, 2013). Līdz ar to ir salīdzinoši mazas iespējas, ka šie vīrieši spēs ātri un vienkārši mainīt dzīvesvietu. Tātad, mājoklis, zeme, lauku saimniecība, ģimenes un draugu atbalsts ir piesaistes enkuri, kas būtiski piesaista vietai un samazina dzīvesvietas maiņas iespēju, tā vietā izvēloties citas stratēģijas dzīves mērķu un vēlamā dzīvesveida īstenošanai.

1.4.5. Piesaiste vietai kā izvēle piederēt

Visbeidzot, šajā apakšnodaļā aplūkots vēl viens skatījums uz vietas piesaisti, kas pamatota apjomīga Lielbritānija sociologu pētījuma par dzīvi priekšpilsētās un piederību (*belonging*) vietai, kopienai, sociālai šķirai – izstrādāto vietas piesaistes kā izvēles piederēt koncepcijā, un ir būtiska, raksturojot vietas piesaisti dzīvesstila kontekstā. Maiks Sevidžs (*Mike Savage*) un pētnieku grupa argumentē, ka vietas piesaiste kā nepastarpināta, unikāla saikne starp cilvēku un vietu (kā to argumentē vietas fenomenoloģiskas koncepcijas pārstāvji Dži Tuans, Edvīns Relfs u. c., skat. 1.2.1. nodaļu) nepastāv. Drīzāk ir jārūnā par apzinātu dzīvesvietas

izvēli, kas analizējama kā daļa no refleksiīva biogrāfiska projekta (Savage et al., 2004; Savage, 2014; Haartsen & Stockdale, 2018; Kusenbach, 2018), kur cilvēks apzināti izvērtē vietas atbilstību konkrētā brīdī vēlamajam dzīvesstilam – dzīves gaitas posmam, vērtīborientācijām, nepieciešamajiem pakalpojumiem u. tml.

Autori argumentē, ka piesaiste vietai un piederība sociālām kopībām mūsdienās vairs nav pašsaprotama, esenciāla iesakņotība telpiski fiksētā kopienā. Izvēle piederēt ir drīzāk vietas noderīguma un atbilstības dzīves mērķiem izvērtējums. Izvēle piederēt kādai sociālai kopībai šajā skatījumā nozīmē iespēju īstenot, realizēt noteiktu dzīvesveidu kā daļu no biogrāfiska dzīves projekta, vieta ir iespēja, fons vēlamā dzīvesstila īstenošanai. Līdz ar to vietas ar līdzīgām pazīmēm var būt savstarpēji aizvietošanas (Savage et al., 2004; skat. arī Gieling, Vermeij, & Haartsen, 2017). Tomēr jāņem vērā, ka šis pētījums ir veikts priekšpilsētā, un, attiecinot to uz laukiem, šāda vietas piesaiste kā izvēle tomēr raksturo tikai daļu salīdzinoši pašpietiekamu un pārtikušu iedzīvotāju, kas nav atkarīgi no materiālajiem ierobežojumiem un ģimenes dzīvesvietas izvēlē un ikdienas dzīves prakšu īstenošanā un kam ir dzīvesvietas maiņai nepieciešamie resursi, secina Marks Šuksmits, analizējot šķiras jēdziena potenciālu lauku izpētē (Shucksmith, 2011). Ņemot vērā iepriekš minētās vietas iespēju struktūras raksturojumu Latvijas laukos (Zobena & Lāce, 2012; Lāce, 2014), šāds vietas piesaistes modelis Latvijas lauku kontekstā varētu raksturot arī Daces Dzenovskas aprakstītos pārtikušus, pašpietiekamus jauncelto “muižu” īpašņiekus, kam mobilitāte un pakalpojumu saņēmšana citās vietās nav šķērslis (Dzenovska, 2012).

Kopsavelkot, vietas piesaistes jēdziena analīze lauku kā vietas, kas piemērota daudzveidīgu dzīvesstilu īstenošanai, liecina, ka vietas iespēju struktūra, piederības izjūta dažādām telpiskām un sociālām kopībām ir būtiska arī kā dzīvesveidam nozīmīgo elementu sasniedzamība ikdienas mobilitātē.

1.5. Ikdienas mobilitāte un dzīvesvietas maiņa lauku dzīvesstilos

Ikdienas mobilitāte kā attāluma pārvarēšanas un vadības stratēģija dažādu iespēju un pakalpojumu telpiskās izkļiedes dēļ ir neatņemama lauku dzīvesstilu daļa.

Vispirms raksturots ikdienas mobilitātes jēdziens, mobilitātes tipoloģija, mobilitātes potenciāls un tā salīdzinoši maz pētītā nozīme lauku dzīvesveidos (Milbourne, 2007; Milbourne & Kitchen, 2014). Straujās izmaiņas pārvietošanās un informācijas un komunikāciju tehnoloģijās pēdējos gadu desmitos ir mainījušas arī laukus kā dzīves vidi, radot plašākas iespējas savienot dažādas telpiski attālinātas iespējas un prakses vienotā dzīvesveidā (skat,

piemēram, Urry, 2007; Corbett, 2009), kā arī iespējas plašākai lauku dzīvesstilu daudzveidībai (Milbourne, 2007; Milbourne & Kitchen, 2014; Baerenholdt & Aersaetter, 2002).

Pēc tam raksturota dzīvesvietas maiņa (vai izvēle to nedarīt – palikšana) kā dzīvesvietas izvēle ir būtiska stratēģija situācijā, kad esošajā dzīvesvietā ikdienas mobilitāte neļauj pieņemt kvalitatē īstenot vēlamos dzīvesveidus vai sasniegt dzīves mērķus un ieceres. Dzīvesvietas maiņu migrācijas biogrāfiskās perspektīvas pārstāvji ļauj aplūkot kā uz ikdienas dzīvē iesakņotu vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu kopumu ilgākā laika posmā – palikšana un samierināšanās vai, gluži otrādi, aizbraukšanas plānošana. Dzīvesvietas izvēle nav skatāma kā pārrāvums attiecībās ar laukiem kā vietu, bet ir aplūkojama kā pārmaiņas, cilvēka un vietas mijiedarbības un sociālo tīklu saikņu transformācija ilgākā laika posmā (Massey, 1995, 2005; Urry, 2007; Halfacree & Rivera, 2014 u. c.). Tā kā promocijas darba turpmākais fokuss ir vērsts uz lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu daudzveidību, tad šis aspekts tālāk detaļās nav aplūkots. Citiem vārdiem sakot, cilvēku ar atšķirīgām vērtību un nākotnes orientācijām, pieejamajiem resursiem, vēlmi un iespējām dzīvot laukos dzīvesstilu var raksturot gan kā dzīves mērķu un ieceru sasniegšanu, izmantojot pieejamos resursus, stratēģijas, gan kā samierināšanās stratēģiju, ja kādu iemeslu, dzīves situācijas izmaiņu dēļ vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes praksēs nav iespējams īstenot vēlamo dzīvesstilu un ieceres.

1.5.1. Mobilitātes jēdziena raksturojums

Mobilitātes jēdziens pārvietošanās procesu izpētē raksturojams kā kustība ar sociālu nozīmīgumu²¹ (Cresswell, 2006; Merriman, 2012). Tims Kresvels kustības un mobilitātes jēdzienu saistību salīdzina ar telpas un vietas jēdzienu sasaisti – ja telpa ir tukša, ģeometriskā objektīvas atrašanās koordinātu sistēma, tad kustība ir tikpat tukša, ģeometriskā un objektīva

---

²¹ Raksturojot mobilitātes jēdzienu, Džons Arijs norāda, ka tas gan ikdienas, gan akadēmiskā komunikācijā ir ar dažādām nozīmēm, kas ir būtiskas, lai arī netiek ietvertas definīcijā. Viens ir skatījums uz mobilitāti kā īpašību, spēju, potenciālu. Mobilitāte kā spēja iesaistīties un būt kustībā, kas piemīt dažādiem objektiem un cilvēkiem, aplūkota nedaudz vēlāk motilitātes (*motility*) vai mobilitātes potenciāla jēdzienā (Kaufmann, 2002, Canzler, Kaufmann, & Kesselring, 2008). Socioloģijā īpaši nozīmīga ir sociālā mobilitāte, kas raksturo cilvēku “pārvietošanos” pa sociālās struktūras un statusa “kāpnēm”. Lai arī sociālā mobilitāte ir saistīta ar telpisko mobilitāti (skat., piemēram, Rye & Bleksaune, 2007; Coulter & Ham, 2013), šajā promocijas darbā mobilitātes jēdziena izpratne ir ierobežota ar telpisko mobilitāti. Vēl viena mobilitātes nozīme ir saistīta ar nekontrolētu pārvietošanos, pūli (*mob*) kam, savukārt, ir negatīva nozīme, kas pieprasa ierobežošanu, regulēšanu. Ja neņem vērā tehnoloģiju radīto “gudro pūli” (*smart mob*), tad šī mobilitātes izpratne ir saistīta ar bīstamu un kontrolējamu parādību un tās izpēte pamatā saistīta ar robežu un šķēršļu mobilitātes procesam izpēti (Urry, 2009), bet arī šī nozīme promocijas darbā nav attīstīta tālāk.

priekšmeta, parādības u. tml. atrašanās vietas maiņa laikā šajā koordinātu sistēmā (Cresswell, 2006).

Socioloģijā mūsdienu mobilitāšu pētnieki akcentē mobilitātes nozīmi Georga Zimmela (*Georg Simmel*) pilsētu socioloģijā (Urry, 2007; Cresswell, 2010). Dāņu sociologs Ūle Jensens (*Ole Jensen*) norāda uz ikdienas mobilitātes prakšu kvalitatīvas izpētes aizsākumiem Čikāgas skolas socioloģijā, arī Ērvinga Gofmana (*Erving Goffman*) 1953. gadā aizstāvētajā doktora disertācijas pētījumā par ikdienas pārvietošanās, līdzklātbūtnes un sociālās mijiedarbības praksēm Šetlendu salās kā nomaļā lauku vidē – mobilitātes tiek producētas un reproducētas kultūras un sociālajās normās un tiek performētas ikdienas praksēs (Jensen, 2006, 2009; Cresswell, 2010; Merriman, 2012).

Pēdējo desmit gadu laikā mobilitātes jēdziens ir ieguvis aizvien lielāku ietekmi dažādās sociālo zinātņu disciplīnās, jo ir centrāls jaunam skatījumam uz pārvietošanos, kas raksturīgs t. s. jaunajai mobilitātes paradigmai (*new mobility paradigm*), ko var saukt arī par “mobilitātes pagriezienu” (*mobility turn*), “mobilitāšu socioloģiju/mobilitāšu studijām” (*mobility sociology/mobility studies*), “mobilitāšu pieejai” (*mobility approach*)²² un kas rekonceptualizē pārvietošanās nozīmi sabiedrībā, kuru būtiski ir mainījušas pieejamā informācija, sakaru un transporta tehnoloģiju iespējas (Kaufmann, 2002; Hannam et al., 2006; Cresswell, 2006, 2010; Urry, 2007; Addey, 2010; Merriman, 2012, Cresswell & Merriman, 2013; par mobilitāti laukos – Milbourne, 2007; Bell & Osti, 2010; Osti, 2010; Halfacree, 2013; Rivera, 2013 u. c.). Jaunās mobilitāšu pieejas pārstāvji argumentē, ka tāpēc nepieciešams vienlīdz intensīvi pētīt gan pastāvošās nosacīti stabilās sociālās struktūras un institūcijas, gan tās savienojošās un mainošās mobilitātes plūsmas un prakses. Mobilitāšu pieejas pārstāvji argumentē, ka sociālajās zinātnēs, kas pamatā ir orientējušās uz sabiedrības statisko struktūru izpēti, pārvietošanos un mobilitāti pamatā aplūkojot kā kustību no vietas A uz B, t. i., pamatā salīdzinot vietas kā galapunktus, bet svarīgi ir tikpat lielu nozīmi pievērst pašam pārvietošanās procesam, tā nozīmei ikdienas dzīvē, dzīvesveidā (Cresswell, 2010; Kaufmann, 2002; Kaufmann et. al., 2008; Hannam et al., 2006; Urry, 2007, Adey, 2009; Merriman, 2012; Merriman & Cresswell, 2013).

---

²² Lai arī mobilitātes jēdziens nav jauns, pēdējos gados uz mobilitātes prakšu izpēti fokusēta pārvietošanās pētniecība ir “pāraugusi” vienas sociālo zinātņu disciplīnas robežas un pašlaik ir nozīmīga gan ģeogrāfijā, gan socioloģijā. Tāpat šī pieeja ir “pārkāpusi” “nacionālās robežas”, t. i., var runāt par pētnieku grupām, kas atrodas ārpus Lielbritānijas robežām – piemēram, Šveicē (Lozannas Tehniskajā Universitātē) un Dānijā (Roskildes Universitātē). Mobilitāšu studijām kopš 2006. gada ir savs zinātniskais laikraksts (*Mobilites*) un veltīts apjomīgs pētnieciskās literatūras klāsts, tāpēc Pītera Merimena skatījumā, līdzīgi kā ģeogrāfijā migrācijas izpētē runā par t. s. “kultūras pagriezienu” (*cultural turn*), sociālajās zinātnēs var runāt par “mobilitāšu pagriezienu” (*mobility turn*). Mobilitātes pagriezienu, mobilitātes pieejas, mobilitāšu socioloģijas un mobilitātes paradigmas jēdzieni promocijas darbā lietoti ar līdzīgu nozīmi, apzīmējot šāda veida, t. i., uz mobilitātes praksēm, nevis to savienoto statisko elementu salīdzināšanu fokusētu pārvietošanās izpēti.

Mobilitātes pieeja dod iespēju labāk izprast dažāda mēroga un ilguma pārvietošanos laukos, kā arī tai nepieciešamos resursus, tādejādi ļaujot labāk saprast saistību starp ikdienas mobilitāti kā telpiski izkliedētu iespēju pieejamības priekšnoteikumu un dzīvesvietas maiņu kā stratēģiju situācijā, kad efektīvu ikdienas mobilitātes iespēju trūkuma un dažādu iespēju un dzīvesstila segmentu telpiskās izkļedes dēļ tos nav iespējams īstenot lauku dzīvesstilos.

Lai arī mobilitāte ir nozīmīga lauku dzīvesveidam, tomēr mobilitāšu izpēte pamatā fokusējas uz pilsētu, lauku mobilitāšu izpētē pagaidām ir darīts salīdzinoši maz (Milbourne, 2007; Osti, 2010; Bell & Osti, 2010; Milbourne & Kitchen, 2014). Milborns un Kičens, sniedzot pārskatu par migrācijas un mobilitātes pētniecību laukos, secina, ka ar laukiem saistītas pārvietošanās izpētē akcents ilgi ir bijis uz liela attāluma, ilglaicīgu, vienvirziena un pastāvīgu cilvēku pārvietošanos. Ar mobilitāti saistītajā literatūrā nav īpaši daudz uzmanības pievērsts lauku telpām un kontekstiem, tomēr argumentējot, ka mobilitāte ir tikpat nozīmīgs lauku kā vietu un lauku dzīvesveidu veidojošs elements un ka mobilitāte ir būtiski mainījusi to, kas laukos tiek saistīts ar fiksētību, stabilitāti, piederību (Milbourne & Kitchen, 2014). Savukārt pētījumi par sabiedriskā transporta nozīmi laukos ļauj izteikt pieņēmumus par atšķirībām dažādu iedzīvotāju grupu piekļuvē sabiedriskajam transportam un ar to saistītajām dzīves kvalitātes un dzīvesstilu atšķirībām. Būtiskas problēmas, kas saistītas ar personiskā un sabiedriskā transporta pieejamību, ir raksturīgas, piemēram, gados vecākiem lauku iedzīvotājiem, kas ietekmē dažādu attālinātu iespēju un pakalpojumu sasniedzamību (par to liecina, piemēram, Ahern & Hine, 2012; Shergold & Parkhurst, 2012; McKernan, Reynolds, Ingleshwar, Pooley, Kuthy & Damiano, 2018; Plazinić & Jović, 2018).

1.5.2. Mobilitātes veidi un lauku dzīvesveidi

Mobilitātes intensitātes pieaugums, līdzīgi kā iepriekšējās nodaļās aplūkoti citi lauku dzīves veidi transformējošie ekonomiskie, sociālie un tehnoloģiskie procesi, ir būtiski mainījis laukus kā dzīves veidi, ļaujot parādīties jaunām lauku iedzīvotāju grupām un dzīvesstiliem, jauniem nodarbošanās veidiem un uzņēmējdarbības iespējām (Woods, 2011; Carmo & Hedberg, 2013 u. c.). Šādas grupas ir, piemēram, t. s. “dzīvesstila migranti” (*lifestyle migration*); otra mājokļa īpašnieki vai atpūtnieki, kurus raksturo vēlme dzīvot jēgpilnu dzīvi laukos, atbilstoši noteiktiem priekšstatiem par to, kāds ir jēgpilns lauku dzīvesstils (Benson & O'Reilly, 2009); profesionāļi, kas laukos dzīvo, bet lielu daļu ikdienas pavada fiziski vai tehnoloģiski attālināti darba vietā pilsētā (Krisjane, Apsite–Berina, Berzins, Grīne 2017; Andersson, Lavesson & Niedomysl 2018); uz laukiem pārceļas vai laukos paliek cilvēki, kurus piesaista zemākas dzīves izmaksas (Cloke et al., 1995; Milbourne, 2007); lauku uzņēmēji un

lauku attīstības profesionāļi, kam profesionālajai darbībai būtiska ir iesaiste dažādos tīklos un sociālo attiecību uzturēšana daudzveidīgās mobilitātēs (Kovacs & Kucerova, 2006; Baerenholdt, 2009; Herslund, 2012; Cheshire et al., 2013; Szóke, 2013;), un tā ir tikai daļa no lauku dzīvesstilu un ar tiem saistīto ikdienas mobilitātes un vietas piesaistes prakšu daudzveidības.

Raksturojot dažādus mobilitātes veidus un to nozīmi lauku dzīvesveidā, mobilitāti var konceptualizēt, no vienas puses, kā attālumu pārvarēšanu, attālumu vadību (*distance management*, Urry, 2007) ikdienas dzīves telpā (Urry, 2007; Kaufmann et al., 2008), no otras, kā īpašu, telpiski iesakņotu pārvietošanās pieredzi (Cresswell, 2006; Merriman, 2012, Cresswell & Merriman, 2011). Lai arī lauku dzīvesveidu kontekstā nozīmīgas ir abas izpratnes, promocijas darba empīriskajā daļā raksturota pirmā – attālumu pārvarēšana un attālumu vadība ikdienas dzīves telpā, tāpēc tā aplūkota sīkāk.

Tipoloģizējot pēc pārvietošanās attāluma un biežuma, var runāt par četriem mobilitātes veidiem: biežu pārvietošanos nelielā attālumā (ikdienas mobilitāte saistībā ar darbu, izglītību, iepirkšanos un brīvo laiku); retāku un tālāku pārvietošanos (brīvdienu ceļojumi, ilgstoši komandējumi, pārcelšanās uz dzīvi/dzīvesvietas maiņa); ilglaicīgu sezonālu vai cita veida dzīvesvietas maiņu – uz mēnesi, diviem vai ilgāku laiku vienas valsts robežās, starp vairākām valstīm saistībā ar darbu, izglītību u. tml. (Hudson, 2005). Visbeidzot, ir ilglaicīga teritoriālā mobilitāte, kas faktiski ir dzīvesvietas maiņa vai līdzīga veida pārvietošanās (Kaufmann, 2002; Urry, 2007).

Džons Arijs, apkopojot aktuālos empīriskos pētījumus par pārvietošanos, izdala divpadsmit mobilitātes un tajā iesaistīto cilvēku tipus, kas ietver ļoti dažādas nozīmes, ilgumus, attālumus, iemeslus, veidus un kontekstus (Urry, 2007). Promocija darba skatījumā autore mobilitātes nozīmē ietver ikdienas dzīves mobilitāti un mobilitātes veidus un pieredzes (piemēram, ceļošanu), kas ir būtiski cilvēka dzīvesveidam, bet neietver pastāvīgu dzīvesvietas maiņu.

Līdz ar to Arijs argumentē, ka mobilitāte faktiski ir jāaplūko kā dažādi attālumu pārvarēšanas veidi, stratēģijas, lai realizētu sociāli noteiktu vajadzību būt klāt situācijās, kur saskaņā ar sociālajām normām ir pieņems būt klāt – darba vietā, izglītības ieguves procesā, ģimenes un draugu pasākumos, kultūras pasākumos u. tml. (Urry, 2007). Citiem vārdiem sakot, ikdienas mobilitātes raksturojumam būtiskas ir sociālās un kultūras normas – ir jomas un situācijas, kurās pieņemamas ir tikai līdzklātbūtnes (*co-presence*) attiecības, ir citas, kur ir pieņemamas attālinātas attiecības. Līdz zināmai robežai līdzklātbūtni (*co-presence*) var īstenot, izmantojot tehnoloģiski medītētas attālumu pārvarēšanas stratēģijas (interneta izglītības

platformas, sociālos tīklus, e-pakalpojumus, telemedicīnu, attālināto darbu u. tml.), bet ir situācijas, kurās ir nepieciešams vai sociāli pieņemts piedalīties klātienē. Tādejādi Arijs argumentē, ka nepietiek tikai ar tehnoloģiskām iespējām, būtisks ir arī cilvēku akcepts, gatavība pieņemt attālinātas darba attiecības – tā arī ir dzīvesstila izvēle (Urry, 2007, pp. 48), to ietekmē darba devēju un ņēmēju priekšstati par darba saturu un veidu, kā arī lauku iedzīvotāju rīcībā esošie individuālie mobilitātes resursi un pieejamā mobilitātes infrastruktūra.

Arija skatījumā attāluma pārvarēšanas procesus var analītiski aplūkot kā piecus mobilitātes veidus: fizisku pārvietošanos (*corporeal travel*), kas ietver auto, avio, velomobilātā, pārvietošanos pa ūdeni (ar laivu, kuģi, prāmi) un staigāšanu (*walking*); objektu pārvietošanos, piemēram, preču plūsmu pie patērētājiem u. tml.; attēlu (*images*) pārvietošanos ar drukāto mediju, TV, radio starpniecību, kas dod iespēju cilvēkam būt nosacīti līdzdalīgam dažādos notikumos, ja nav iespējas tos apmeklēt klātienē; virtuālā pārvietošanās kā komunikācija tiešsaistē, neņemot vērā ģeogrāfiskos un sociālos attālumus (*Skype* un tām līdzīgās mobilās tehnoloģijas); komunikatīvā (*communicative*) pārvietošanās, kas ietver personisku un ne tik personisku informācijas kā tekstu pārvietošanu, izmantojot vēstules, telefonu, faksu, e-pastu, mobilā telefona īsziņas u. tml. (Urry, 2007; arī Canzler et al., 2008). Promocijas darba ietvaros pamatā mobilitātes jēdzienā ietverta fiziska pārvietošanās, jo tā mērīta empīriskajā pētījumā.

Dažādu pakalpojumu un iespēju telpiskā izklīde laukos un salīdzinoši lieli attālumi, kas veicami, lai tās sasniegtu, nozīmē to, ka lauku iedzīvotāju dzīves vidi kopumā vairs nevar raksturot kā pilnībā lokālu, un ikdienas mobilitāte kā sasniedzamības un attāluma vadība ir viena no lauku dzīves nepieciešamībām (Giddens, 1991; Land, 2007; Urry, 2007; Osti, 2010; Milbourne & Kitchen, 2014; Lāce & Zobena, 2012). Ikdienas mobilitāte ļauj savienot dažādas telpiski izklīdētas iespējas, ja dzīvesvietā ir pieejama nepieciešamā infrastruktūra un ja ir pieejamas individuālās iespējas – auto, zināšanas, prasmes –, kas ļauj pārvarēt attālumus, savienot attālinātas iespējas – darbu, mācības – ar dzīvesvietu laukos. Tas nozīmē arī to, ka lauku dzīvesveids ietver dažādas attālumu pārvarēšanas (*distance management*) stratēģijas un tām pieejamos resursus dažādām iedzīvotāju grupām, kam līdz ar to ir pieejamas ikdienas mobilitātes iespējas, kas būtiski ietekmē viņu dzīves kvalitāti (Urry, 2007; Kenyon, Lyons, & Rafferty, 2002; Osti, 2010; Milbourne & Kitchen, 2014). Tātad ikdienas mobilitāte kā migrācijai alternatīva attāluma vadības stratēģija laukos – dzīvesvietas nemainīšana ir saistīta ar alternatīvām laiktelpas pārvaldīšanas stratēģijām, kas ļauj nemainīt dzīvesvietu, tajā pašā laikā piekļūstot telpā attālinātām sociālām un ekonomiskām iespējām (Malmberg, 1997; Milbourne & Kitchen, 2014, pp. 327; Brown, Champion, Coombes & Wymer, 2015).

Raksturojot radošo un vadošo profesiju pārstāvjiem tipiskus “mobilitātes pionieru” dzīvesveidus kā attāluma vadības stratēģijas, dāņu un vācu sociālo zinātņu pētnieki Svens Keselrings (*Sven Kesselring*) un Gerlinde Vogla (*Gerlinde Vogl*) mobilitātes prakses analizē kā mobilitātes uzvedību (*mobility performance*) un mobilitātes potenciālu (*mobility potentials*) kā piekļuvi – fiziskajai, sociālajai un virtuālajai mobilitātei. Viņi identificē vairākus mobilitātes kā dzīvesveida tipus, rekonstruējot mobilitātes vadības stratēģijas sociālajā, materiālajā un virtuālajā pasaulē. Vienam no tie ir raksturīga intensīva ar darbu saistīta ikdienas mobilitāte ar personisko auto vai sabiedrisko transportu, kad ceļā pavadītais laiks tiek daļēji izmantots kā darba laiks, izmantojot informācijas un komunikāciju tehnoloģijas – šai stratēģijai ir raksturīga rūpīga ikdienas mobilitāšu plānošana, lai tā būtu savienojama ar ģimenes dzīvi. Alternatīva ir salīdzinoši lēns un fiziski lokalizēts dzīvesveids cilvēkam, kam ir iespēja strādāt pamatā no mājām, to raksturo intensīvs attālināts darbs daļu dienas pamatā ar virtuālās līdzklātbūtnes iespēju izmantošanu, kam ir nepieciešami kvalitatīvs mobilo sakaru un interneta tīkls (Kesselring & Vogl, 2008). Arī lauksaimniekiem un lauku attīstības profesionāļiem, kam ir būtiska iesaiste dažādu līmeņu formālajos un neformālajos profesionālajos tīklos, ļoti būtiskas ir dažādas mobilitātes kā attāluma vadības iespējas – interneta un mobilo sakaru, kvalitatīva un ērti pieejama transporta infrastruktūra u. tml. (Cheshire et al., 2013; Kovacs & Kucerova 2006; Baerenholdt, 2009; Szöke, 2013).

Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka, ņemot vērā ikdienas mobilitātes centrālo lomu attālumu pārvarēšanā lauku dzīvesveidos un cilvēku atšķirīgās iespējas iesaistīties mobilitātes procesos, viens no potenciālajiem reģionālās politikas instrumentiem varētu būt mobilitātes infrastruktūras – ceļu, dažādu sabiedriskā transporta risinājumu – attīstīšana, fokusējoties uz ikdienas mobilitātes un piesaistes prakšu telpas paplašināšanas iespējām.

1.5.3. Mobilitātes potenciāls, tā nevienlīdzīgais sadalījums laukos un ietekme uz lauku dzīvesveidu

Mobilitātes raksturojumam būtiska ir ne tikai faktiskā pārvietošanās, bet arī potenciālā mobilitāte, kas raksturo cilvēka spēju iesaistīties mobilitātes procesos – cilvēka piekļuvi mobilitātes infrastruktūrai, līdzekļiem un spēju tos izmantot (Urry, 2007). Džons Arijs to konceptualizē kā tīklu kapitālu (*network capital*), šveiciešu sociologs Vinsents Kaufmans (*Vincent Kaufmann*) runā par motilitāti (*motility*, Kaufmann, 2002; Urry, 2007; Kaufmann et al., 2008). Mobilitātes potenciālu Vinsenta Kaufmana un kolēģu skatījumā raksturo, pirmkārt, mobilitātes ieceres, plāni, stratēģijas, kā arī dažādas uz cilvēkam pieejamajiem resursiem balstītas izvēles (Kaufmann, 2002; Canzler et al., 2008), tātad tā ir arī būtisks resurss

dzīvesveida, dzīves plānu un ieceru īstenošanai, vēlamās dzīves kvalitātes nodrošināšanai (Adey, 2009). Liela daļa šo elementu ir telpiski fiksēti – mobilitātes potenciālu jeb mobilitāti raksturo, piemēram, dzīvesvietā pieejamā transporta un sakaru infrastruktūra, cilvēku piekļuve infrastruktūrai, savukārt cita mobilitātes potenciāla faktoru grupa raksturo cilvēku spēju piekļūt mobilitātei nepieciešamajām tehnoloģijām (auto, datoram, mobilajam telefonam u. tml.) un, visbeidzot, cilvēka prasmēm, vērtībām, zināšanām (Kaufmann, 2002; Canzler et al., 2008).

Džons Arijs mobilitāti raksturo kā resursu, kas sabiedrībā ir sadalīts nevienlīdzīgi (Urry, 2007). Balstoties uz Burdjē kapitāla konceptu, Arijs raksturo jaunu kapitāla veidu – tīklu kapitālu, kur galvenais jautājums ir līdzīgs kā Burdjē – vai šis kapitāls tiek reproducēts, vai, gluži otrādi, tā ir iespēja cilvēkiem, kam ir mazāk citu kapitālu (ekonomiskā, politiskā u. tml.) kompensēt to trūkumu. (Urry, 2007, pp. 194–203). Arija skatījumā šo kapitālu veido tādi resursi kā drošai fiziskai ceļošanai nepieciešamie resursi – dokumenti un finanses – šādā skatījumā braukšana bez tiesībām pa lauku ceļiem vai situācija, kad sabiedriskais transports ir par dārgu, nav uzskatāma par tādu. Tāpat mobilitātei ir nepieciešami “attālinātie citi” (*others-at-distance*), draugu, radnieku, kontaktu loks, ar kuriem dažāda veida mobilitātes (fiziskās, virtuālās) praksēs tiek uzturēta mobilitātes telpa (skat. arī Massey, 2005). Nozīmīgas ir arī pārvietošanās spējas un prasmes, sākot ar fizisku spēju (iet, nosēdēt autobusā, saskatīt ceļojuma informāciju tās izvietojuma vietās u. tml., līdz pat spējai plānot ceļojumu, iegādāties biļetes internetā, atrast taksometru, orientēties (svešā) pilsētā u. tml.). Arija skatījumā mobilitātes potenciālu veido arī mobilitātes procesā sasniedzami informācijas kontaktpunkti un pieeja individuālajiem mobilitātes līdzekļiem (auto, degviela, vilciens, internets u. tml.) un komunikācijas līdzekļiem (telefons, pieeja interneta u. tml.), lai nepieciešamības gadījumā varētu informēt par aizkavēšanos, pārplānot ceļojumu, ja ir gadījusies aizkavēšanās, kā arī laiks, lai spētu mobilitāti izplānot un koordinēt (Urry, 2007). Protams, ir grūti iedomāties, ka, piemēram, teātra, draugu, Nodarbinātības valsts aģentūras vai kādas citas valsts iestādes, vai ārsta apmeklējumam noteikti ir nepieciešami visi šie resursi. Tomēr, šo resursu sadalījuma analīze laukos, salīdzinot iespējas, plānošanu un laiku, kas šādu iespēju sasniegšanai ir jāiegulda pilsētā un laukos dzīvojošiem; cilvēkam ar personisko auto vai bez pieejas tam; cilvēkam ar vidējiem vai augstiem ienākumiem un cilvēkam ar zemiem vai ļoti zemiem ienākumiem, liek domāt, ka mobilitātes (tīklu) kapitāls lielā mērā reproducē citu individuālo un telpas kapitālu jau radītās atšķirības (Urry, 2007).

Mobilitātes iespējas (mobilitātes intensitāte un aptvertā telpa) un mobilitātes trajektoriju aptvertais rādiuss atšķiras arī dažādās sociālās un demogrāfiskās iedzīvotāju grupās (piemēram, Jetzkowitz et al., 2007; Scheiner, 2010; Klous, Smit, Borlée, Coutinho, Kretschmar, Heederik,

& Huss, 2017). Arī itāļu pētnieks Džordžio Osti secina, ka lauku kopienās ir gan ultramobilas grupas (piemēram, daļa migrantu, jaunieši), gan faktiski nemobilas grupas – gados vecāki cilvēki (Ahern & Hine, 2012; Shergold & Parkhurst, 2012; Parkhurst, Galvin, Musselwhite, Phillips, Shergold & Todres, 2014; Divall & Hine, 2017; Warburton, Scharf & Walsh, 2017), cilvēki ar ierobežotiem ienākumiem, bez pieejama personiskā transportu u. tml. (Osti, 2010, skat. arī Coulter & Ham, 2013). Ikdienas mobilitātes iespējas vai to trūkums ir samērā cieši saistīts ar sociālās atstumtības risku – cilvēku spēja iesaistīties ikdienas mobilitātē, piemēram, saistībā ar darbu, vēlamo pakalpojumu saņemšanu, sociālo kontaktu uzturēšanu, ir cieši saistīta ar mērojamo attālumu, transporta infrastruktūru un cilvēka rīcībā esošajiem finanšu resursiem (Schönfelder & Axhausen, 2003).

Kā liecina pētījumi, informācijas un telekomunikāciju tehnoloģijas, kas aplūkojamas kā dažādu iespēju (attālinātā darba, pakalpojumu saņemšanas iespēju) sasniegšanas veids laukos arī ir saistīts ar zināmu nevienlīdzības risku gan infrastruktūras, gan iedzīvotāju prasmju ziņā, īpaši – gados vecāku cilvēku un uz sociālās atstumtības riska robežas esošu cilvēku vidū (Warren, 2007). Lauku iedzīvotāji, kuriem mobilitātes iespējas un resursi ir pieejami, – cilvēki ar augstākiem ienākumiem, kam pieder vai ir pieejami transporta līdzekļi un kuri prot tos vadīt, kam ir nepieciešamība ikdienā pārvietoties darba vajadzībās, – šādā situācijā ir labākā pozīcijā nekā tie, kuriem šādu resursu nav – nav personiskā transporta līdzekļa, ir grūti pieejams sabiedriskais transports, nav pietiekamu ienākumu u. tml. (Cloke et al., 1997; Kamruzzaman & Hine, 2012). Līdzīgi secinājumi ir arī par pārvietošanos un pakalpojumu pieejamību dažādām iedzīvotāju grupām Latvijas laukos (Zobena & Lāce, 2012).

Situācijā, kad ikdienas mobilitāte ir būtiska dažādu iespēju, pakalpojumu sasniegšanai un tā kā resurss nav visiem vienlīdz pieejama, tās trūkums var būt sociālo nevienlīdzību pastiprinošs aspekts (Bergmann & Sager, 2008). Tās iespēju ierobežojumi var izpausties kā deprivācija un sociāla atstumtība (Urry, 2007, p. 9) vai dzīvesvietas maiņa, kas gan arī ne vienmēr nozīmē dzīves kvalitātes viennozīmīgu uzlabošanos.

Raksturojot mobilitātes potenciāla nozīmi dzīvesveida īstenošanā, jāmin arī, ka spēja pārvietoties, iesaistīties mobilitātes procesos modernajā pasaulē tiek augstu vērtēta, salīdzinot vēsturiski ar citām sabiedrībām, tā tiek uzskatīta par normu, nevis netipisku, nedrošu starpstāvokli drošai un lokalizētai un “ievietotai” dzīvei (Cresswell, 2006). Spēja iesaistīties pārvietošanās procesos (kustības potenciāls, *motility*) ir būtisks kapitāls dzīves kvalitātes nodrošināšanai (Kaufmann, 2002; Urry, 2007) – to var salīdzināt ar pārvietošanos pa plānu ledu, kur drošību sniedz tikai ātrums (Canzler et al., 2008). Lai arī, no vienas puses, pieeja mobilitātei kā resursam ir saistīta ar augstāku dažādu ārpus dzīvesvietas tuvākās apkārtnes

esošu iespēju, pakalpojumu, sociālo tīklu, kas uzlabo cilvēka dzīves kvalitāti, pieejamību, no otras puses, zemākas mobilitātes iespējas vienmēr nozīmē to, ka cilvēkiem ļoti nozīmīgs dažādu jautājumu risināšanā kļūst vietējais sociālais tīkls un resursi (Gray et al., 2006), t. i., mobilitātes iespēju trūkums vienkārši nozīmē ļoti lokalizētu dzīvesveidu, arī lēnu dzīvesveidu (*slowing down*), ko daudzi, kas ir pārcēlušies uz dzīvi laukos, min kā būtisku lauku dzīvesveida elementu (Hafacree & Rivéra, 2010; Benson & O'Reilly, 2009; O'Reilly & Benson, 2016). Šādam dzīvesveidam vēl raksturīgas iezīmes ir kopienas, pakalpojumu, darba un citu iespēju telpiska izkliede; labāk iespējams izjust dzīvi tās dabas ritmos; veidojas saikne ar dabu, dzīvniekiem; veidojas īpaša iesakņotības izjūta; daudz būtiskākas par zināšanām ir prasmes un iemaņas (Halfacree, 2013), tomēr ir būtiska atšķirība, vai šāds lauku dzīvesveids ir izvēle, vai, gluži otrādi, resursu trūkuma diktēta nepieciešamība.

Laukos auto ļoti bieži ir vienīgais transporta veids, un tas ir nozīmīgs iedzīvotāju dzīves kvalitātei, jo sabiedriskā transporta pieejamība ir problemātiska, kā to secina Pols Milborns un Lorenss Kičens, analizējot lauku iedzīvotāju mobilitāti Lielbritānijas laukos (Milbourne & Kitchen, 2014; Osti, 2010; par auto nozīmi jauniešu mobilitātē – Matthews & Tucker, 2007; Jones, 1999; Pini, Morris, & Mayes, 2015; Aharon-Gutman & Cohen, 2017; Barker, Ademolu, Bowlby, & Musson, 2018). Arijs argumentē, ka personiskais autotransports sniedz pārvietošanās brīvību, bet tajā pat laikā ar personiskā auto lietošanu saistītās vērtības transformē laiktelpu, tās uztveri, vērtības, infrastruktūru un relatīvos attālumus. Pieaugot autotransporta izmantošanas intensitātei, ir nepieciešams papildu atbalsts kvalitatīva sabiedriskā transporta nodrošināšanai vietās ar zemu apdzīvotības blīvumu, kas jau tāpat ir salīdzinoši dārgi. Automobilitāte ir saistīta ar politiku un atbalstu noteiktam dzīvesveidam – dzīve bez auto ir noteikta dzīvesveida izvēle (Urry, 2007, pp. 130–133). Auto nozīmi pētījumā par dzīvi Latvijas laukos akcentē arī Daces Dzenovskas (2012) intervētie respondenti Latvijas laukos, īpaši saistībā ar dažādu pakalpojumu pieejamību.

Kā jau iepriekš minēju, būtiska ir reģionālās attīstības politika un ieguldījumi lielos mobilitātes infrastruktūras projektos, radot iespēju pēc iespējas lielākam cilvēku skaitam piekļūt mobilitātes iespējām. Viens piemērs, kā politikas procesa rezultātā tiek veicināta mobilitātes potenciāls kā cilvēku spēja iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos ir Labklājības ministrijas 2013. gadā aizsāktais Reģionālās mobilitātes veicināšanas pasākumu komplekss, kura ietvaros cilvēkiem tika nodrošināts finansiāls atbalsts transporta un dzīvojamo telpu īres izmaksu segšanai pirmos četrus mēnešus pēc darba uzsākšanas citā vietā reģionā, ja dzīvesvietā nebija pieejamas brīvas darba vietas (Noteikumi par aktīvo nodarbinātības..., 2011).

Cits piemērs mobilitātes potenciāla kā nepieciešamības iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos ir arī dažādi izglītības un nodarbinātības politikas pasākumi. Lai arī lauki kā dzīves vide ir mainījušies un daudzas telpiski attālinātas iespējas ir kļuvušas sasniedzamākas, citas iespējas un pakalpojumi – piemēram, labs darbs, kvalitatīva izglītība, citi specializēti pakalpojumi un iespējas ir telpiski izkliedētas. Šo dzīvesveida un dzīves mērķu īstenošanai nepieciešamo iespēju pieejamību veido ne tikai lauku iedzīvotāju pašu un ģimenes rīcībā esošie resursi, bet arī dažādi izglītības, nodarbinātības, mājokļu politikas un citu sociālās politikas jomu regulējums.

Lai arī izglītības kvalitātes uzlabošana ir būtisks arguments par labu izglītības tīkla optimizācijai, tomēr šķiet, ka, lai šī izglītība, neatkarīgi no dzīvesvietas, būtu pieejama visiem, ir jādomā arī par citiem ikdienas mobilitātei nepieciešamajiem resursiem, ne tikai skolas autobusu. Tas pats attiecas uz darba iespējām – laukos nekad nebūs iespējams nodrošināt darbu visās nozarēs, taču laba sabiedriskā transporta, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju infrastruktūra (piemēram, ātrgaitas vilcieni un autobusi ar labas kvalitātes interneta sakaru pārklājumu), dažādu attālināta darba iespēju integrēšana organizāciju kultūrā sniegtu iespēju ikdienas mobilitātē pārvarēt attālumus, savienojot vienā dzīvesstilā telpiski laukos un urbānos centros izkliedētus elementus.

1.5.4. Ikdienas mobilitāte un dzīvesvietas maiņa lauku dzīvesstilu kontekstā

Dažādus lauku dzīvesveidus var raksturot kā ikdienas mobilitātes un piesaistes prakšu telpu – to veido telpiski izkliedēti individuālam dzīvesstilam būtiskie vietas piesaistes elementi un tos savienošās mobilitātes kā attāluma vadības prakses. Šīs individuālās telpas veidojas mijiedarbē ar lauku dzīves vides sociāli producētajām dimensijām – relatīvās atrašanās, vietas materiālās formas un infrastruktūras, kā arī sociālo reprezentāciju – vietai piešķirto vērtību, nozīmju – dimensiju. Ja vietas dimensiju, piesaistes un mobilitātes prakšu veidotajā telpā nav iespējams sasniegt mērķus, īstenot vēlamo dzīvesveidu, tad cilvēkiem var nākties pieņemt lēmumu par dzīvesvietas maiņu. Šāda dzīvesvietas maiņa ne vienmēr nozīmē būtisku dzīves kvalitātes paaugstināšanos, jo nereti, cilvēkam pārceļoties darba vai izglītības iespēju dēļ, nākas atstāt citus labai dzīvei būtiskus vietas piesaistes aspektus (Cloke et al., 1997; Coulter & Ham, 2013; Haartsen & Stockdale, 2018; Morse & Mudgett, 2018).

Tātad, no vienas puses, labai dzīvei laukos nepieciešamās iespējas ir telpiski izkliedētas aizvien plašākā telpā, no otras puses, transporta, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju rezultātā iespēja nodrošināt šo elementu sasniedzamību – vismaz teorētiski – ir būtiski

pieaugusi, lai gan praktiski ikdienas mobilitātes iespējas, potenciāls dažādās vietās un iedzīvotāju grupās nav vienlīdzīgs. Šādā situācijā cilvēkiem ir vairākas iespējas, kas var ietvert individuālas un kolektīvas stratēģijas, mēģinājumus mainīt laukus kā dzīves vidi, veicinot pakalpojumu pieejamību vai mobilitātes iespēju uzlabošanu, bet tam ir nepieciešami resursi, ne visu ir iespējams atrisināt ar individuālām vai kolektīvām kopienas iniciatīvām (piemēram, dzelzceļa satiksmes uzlabojumus, ātrgaitas lielceļu būvi u. tml.). Situācijā, kad cilvēkam nav nepieciešamo resursu aktīvai dzīves vides maiņai, viena iespēja ir ikdienas piesaistes un mobilitātes prakšu telpas izmaiņas, kas parasti ietver dzīves kvalitātes pasliktināšanos, jo nav pieejamas vēlamās darba, izglītības, sociālo kontaktu, iepirkšanās u. tml. iespējas. Vēl viena iespēja ir dzīvesvietas maiņa.

Dzīvesvietas maiņa nav vienkārši pārvietošanās no punkta A uz B, un to ir grūti konceptualizēt kā telpas un laika ziņā norobežotu kustības vektoru, kas savieno divus punktus laiktelpā (Hafacree & Boyle, 1993; MacHugh, 2000; Halfacree & Rivera, 2012; Bijker, Haartsen, & Strijker, 2015). Apsverot aizbraukšanu no laukiem migrācijas biogrāfiskās pieejas skatījumā, būtiski aspekti var būt tādu piesaistes enkuru kā īpašums, mājoklis, ģimenes un radnieku atrašanās tuvumā esamība; aizbraukšanai (un palikšanai) nepieciešamie resursi, jo dažkārt drošāka ir izvēle dzīvesvietu nemainīt; vērtīborientācijas, dzīves gaitu posms un daudzi citi aspekti (Gkartzios & Scott, 2010; Laoire & Stockdale, 2016; Stockdale, Theunissen & Haartsen, 2018; Cook & Cuervo, 2018).

Migrācija kā dzīvesvietas maiņa ir netieši saistīta ar pieeju ikdienas mobilitātei kā resursam dažādu iespēju un pakalpojumu sasniegšanā un sociālo kontaktu uzturēšanā, tāpēc tai ir nozīme lauku dzīves veidošanā, kā arī lauku iedzīvotāju dzīves izvēlēs kā vienai no individuālām stratēģijām, kad vēlamo dzīvesstilu nav iespējams īstenot esošajā dzīvesvietā. Situācijā, kad esošajā sociāli producētajā lauku dzīves vidē nav iespējams īstenot vēlamo dzīvesveidu, dzīves mērķus, viens no risinājumiem ir veicināt pārmaiņas, piemēram, mēģinot īstenot inovatīvus individuālus attāluma vadības risinājumus vēlamo iespēju, pakalpojumu sasniegšanai, ko var nodrošināt attālinātie pakalpojumi un darba iespējas; sociāli mobilizēt plašāku iedzīvotāju grupu, lai panāktu vēlamās izmaiņas dzīves vidē – autobusa pieturu dzīvesvietas tuvumā vai bērnu rotaļlaukuma izbūvi u. tml. Ja dažādu iemeslu dēļ tas nav iespējams (ir jomas, piemēram, mobilitāti nodrošinošās infrastruktūras kā kvalitatīvs un pārdomāts autoceļu tīkls, ātrgaitas dzelzceļš, internets u. tml., kas prasa reģionāla, nacionāla vai pat pārnacionāla līmeņa sadarbību un risinājumus), tad potenciāli iespējama kļūst dzīvesvietas maiņa, lai arī tas nozīmētu būtisku dzīves kvalitātes pazeminājumu, neatkarīgi no tā, vai cilvēks izvēlēšies aizbraukt vai palikt (Paerregaard, 1997; Coulter, Ham & Feijten, 2011).

Izmantojot vācu ekonomista Alberta Hiršmana (*Albert Hirschman*) analogiju cilvēku rīcības stratēģijām situācijā, kad tos neapmierina pieejamo pakalpojumu, preču u. tml. kvalitāte, ir iespēja izrādīt lojalitāti (*loyalty*) un saglabāt esošo situāciju; nelabvēlīgo situāciju iespēju robežās mainīt (*voice*) vai izvēlēties “izejas” (*exit*) stratēģiju, pārtraucot pakalpojumu vai preču izmantošanu (Hirschman, 1970). Pielāgojot šo samērā vispārīgo salīdzinājumu lēmumam par dzīvesvietas izvēli laukos, migrāciju projām no laukiem var aplūkot kā “izejas” stratēģiju vēlamā dzīvesveida un dzīves mērķu sasniegšanai, ja tas individuālu resursu trūkuma un vietas iespēju struktūras ierobežojumu dēļ laukos nav iespējams. Alternatīvas stratēģijas būtu individuālas vai kolektīvas aktivitātes vēlamo lauku kā dzīves vides izmaiņu panākšanai (dažādās iedzīvotāju organizācijās, interešu grupās vai individuālos dzīvesveida risinājumos) vai samierināšanās ar izveidojušos situāciju, ja kādai no iepriekšējām stratēģijām trūkst resursu vai iespēju. Lauku iedzīvotāji situācijā, kad līdzšinējā ikdienas mobilitātes un piesaistes prakšu telpā nav iespējams sasniegt mērķus un īstenot vēlamo dzīvesveidu, var ietekmēt situāciju, mainot vietas iespēju struktūru; aizbraukt, tādejādi zaudējot dzīves kvalitātei būtiskos vietas piesaistes enkurus, vai rast citus individuālus risinājumus, pielāgojot dzīvesveidu dzīves situācijai.

Raksturojot dzīvesvietas izvēles stratēģijas pēc to vēlamības un saistībā ar piesaisti laukiem kā dzīvesvietai, vairāki lauku migrācijas pētnieki iedala tās četrās kategorijās: palikšana laukos kā vēlama izvēle; aizbraukšana kā nevēlama izvēle; aizbraukšana kā vēlama izvēle; palikšana kā nevēlama izvēle (līdzīgas kategorijas izmanto arī citi lauku migrācijas pētnieki (Paergaard, 1997; Wiborg, 2004 par Norvēģiju; Seyfrit, Bjarnason, & Olafsson, 2010 un Bjarnason & Edvardsson, 2017 – par Islandi; Stockdale, 2002; Coulter & Ham, 2013 – Lielbritānijā, Gieling, Vermeij, & Haartsen, 2017 – Nīderlandē).

Aizbraukšanu no laukiem var raksturot arī morālās ģeogrāfijas (*moral geographies*) kategorijās – kā piederību kādai vietai un atbildību par to (Cresswell, 2005). Piemēram, Dace Dzenovska (2012) argumentē, ka Latvijā, vērtējot aizbraukšanu no laukiem, vērtējuma kategorijas ietver gan uz indivīdu un viņa veiksmi vai neveiksmi centrētu vērtējumu, gan uz vietu un identitāti centrētu vērtējumu, kurā izbraukšana tiek vērtēta atbildības/bezatzbildības, attaisnojamas vai neattaisnojamas aizbraukšanas kategorijās. Tomēr, ja dzīvesvietā vēlamos dzīves mērķus, kvalitāti un dzīvesstilu nav iespējams sasniegt un īstenot, un nav saredzamas iespējas ko būtiski mainīt vietas iespēju struktūrā un sasniedzamībā, vispārīgi runājot, migrācija ir iespējams individuāls risinājums.

Kopsavelkot, būtiski ir nodrošināt iespēju savienot dažādas telpiski izkliedētas iespējas laukos ikdienas mobilitātes procesā, lai laukos būtu iespējams realizēt gan ļoti iesakņotus,

lokalizētus dzīvesveidus, gan arī tādus, kuros īstenojas iesaiste dažādu mērogu, veidu, līmeņu tīklojumos un mobilitāšu procesos, kas sniedz iespēju analizēt situācijas, kad lauki kā dzīves vide nav piemērota noteiktu dzīvesstilu īstenošanai.

1.6. Dzīvesstilu daudzveidība laukos kā vietā starp vietas piesaisti, mobilitāti un migrāciju

Šajā apakšnodaļā sniegts pārskats par literatūrā atrodamajiem pētījumiem, kas liecina par lauku dzīvesstilu daudzveidību, kas veidojusies lauku kā dzīves vides pārmaiņu procesos, kā arī vietas piesaistes, ikdienas mobilitātes nozīmi dažādu dzīvesstilu īstenošanā ikdienas dzīves praksēs.

Ja saskaņā ar Gidensa skaidrojumu uz lauku dzīvesstilu skatās kā uz saskanīgiem ikdienas dzīves prakšu segmentiem, kas īstenojas noteiktā telpiskumā noteiktos individuālu resursu un ierobežojumu apstākļos, tad būtiski ir raksturot ikdienas mobilitātes (fiziskas pārvietošanās, sociālu kontaktu tīkla u. tml.) nozīmi, ļaujot identificēt lokāli iesakņotus dzīvesstilus pretstatā dzīvesstiliem, kuru piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu telpa ir plašāka; pārticīgo lauku iedzīvotāju dzīvesstilus, kas laukus uztver kā iespēju pavadīt laiku dabas idillē pretstatā cilvēkiem, kuru ikdienu raksturo nelieli ienākumi, resursu trūkums un dzīvesstils ir drīzāk izdzīvošanas stratēģija un īpašas lauku dzīvesveida prasmes kā pašrealizācija un identitātes apstiprināšana.

1.6.1. Lauki kā vieta daudzveidīgiem dzīvesstiliem

Iepriekš raksturotās lauku kopienas pārmaiņas jau ieskicēja dzīvesveidu daudzveidību, kāda veidojas laukos – lauksaimnieki, pensionāri, vidusšķiras pārstāvji, kas ikdienā strādā pie darba devēja pilsētā, cilvēki, kam ekoloģiskā lauksaimniecība ir daļa no dzīvesveida, jaunas ģimenes, kas vēlas drošu un veselīgu vidi bērniem, cilvēki, kas pārcēlušies uz laukiem, jo tur ir lētāka dzīve, – tā ir tikai daļa no daudzveidības un saistīta ar iebraucējiem. Turklāt, transporta un pārvietošanās, kā arī informācijas un sakaru tehnoloģiju radītās iespējas sniedz iespējas savienot dažādus dzīvesstila segmentus.

ASV lauku sociologs Maikls Bells, raksturojot laukus kā dzīves vides transformācijas, piedāvā runāt par daudzveidīgajiem laukiem (*rural plural*), kas viņa skatījumā ietver dažādas vietas dimensijas, plūsmas, tīklojumus visās to daudzveidīgajās kombinācijās, un šajos laukos ir iespējama laba dzīve cilvēkiem ar dažādiem dzīvesveidiem. Šai lauku telpai nav skaidri definētu robežu – to veido vietu saiknes ar citām vietām, tie ir savienoti (*connected*) lauki (skat.

arī ESPON 2010). Šos laukus veido „zemes īpašumtiesību politika, darba tirgus politika; kopienas un apkārtnes attīstības politika; lauksaimniecības, pārtikas drošības un publiskā iepirkuma politika pārtikai; mežu politika un risinājumi katastrofu gadījumam; politika bēgļu jautājumos, resursu pārvaldības politika, vides aizsardzības politika, pilsētplānošanas politika, pilsētu izplešanās un reģionālas gudras izaugsmes politika; ražošanas un patēriņa regulējums, zinātnes un tehnoloģiju attīstības politika, dzimtes un seksualitātes jautājumu risināšanas un nevienlīdzības mazināšanas un sociālās iekļaušanas politika, demogrāfisko pārmaiņu un novecošanās radīto problēmu risināšanas politika, izglītības, veselības aprūpes un iekšlietu politika, aizsardzības politika un, visbeidzot, sociālās saites un sociālais kapitāls, zināšanas un daudz, daudz kas cits.” (Bell, 2007, p. 413).

Līdz ar to lauku dzīves vide ir atšķirīga dzīvesvieta dažādiem cilvēkiem. Vienā apdzīvotā vietā dzīvo cilvēki, kurus šķir ne tikai vecums, ģimenes stāvoklis, ienākumi, nodarbošanās, bet arī vērtības un priekšstati par labu dzīvi un laukiem kā resursu to īstenošanai, un kuriem vienas un tās pašas vietas relatīvā atrašanās, materiālā forma un infrastruktūra, kopienas sociālo attiecību un piešķirto nozīmju veidotā dzīves vide rada atšķirīgas iespējas un ierobežojumus vēlamā dzīvesstila īstenošanai (Cloke et al., 1997; Bock, 2016b; skat. arī 1.1.2. nodaļu, kurā detalizēti aplūkots Gidensa dzīvesstila jēdziens). Izglītotu profesionāļu, kas ikdienā strādā un brīvo laiku pavada pilsētā, bet dzīvo laukos, dzīvesveids un lauki kā resurss tā īstenošanai būtiski atšķiras no lauksaimnieka dzīvesveida (Shucksmith, 2011) vai neformālajā sektorā nodarbināta vai gadījuma darbus strādājoša cilvēka dzīvesveida; nozīme ir ģimenes stāvoklim, ienākumiem, interesēm, resursiem un daudziem citiem dažādiem aspektiem.

Lauki kā resurss dzīvesveida īstenošanai atšķiras cilvēkiem, kas uz laukiem ir pārcēlušies pievilcīgas dzīves vides meklējumos, un tiem, kam laukos atrodas lauku saimniecība vai vienīgais mājoklis. Analizējot lauku dzīvesveidu Lielbritānijā, dažādos pētījumos lauku sociologi un ģeogrāfi raksturo ģentrifikācijas procesu (*gentrification*), kad laukos uz dzīvi pārceļas dzīvo pārtikuši cilvēki, kas izvēlējušies dzīvi laukos kā savām vēlmēm un mērķiem atbilstošu; šie – pārsvarā vidusšķiras pārstāvji – spēj mobilizēt individuālos, kopienas un ārpus tās esošus resursus savu interešu aizstāvībai un aizstāvēt savas intereses saistībā ar dzīvesvietu „idilliskajos laukos” un „pastorālajā kopienā” konfliktos ar citām grupām par (Ilbery, 2014; Stockdale, 2010; Shucksmith, 2012).

Tajā pat laikā daudzu citu cilvēku ikdienas dzīvi laukos raksturo pielāgošanās dažādām pārmaiņām lauku vidē, kopienā un darba tirgū; darba iespēju un piemērota mājokļa meklējumi, nepietiekami ienākumi un to papildināšanas nepieciešamība; nepietiekams transporta

nodrošinājums un ar to saistītā dažādu pakalpojumu apgrūtinātā pieejamība. Britu pētnieki analizē uzmanību vērš uz mājokli, darba tirgus iespējām, transporta un dažādu iespēju pieejamību, kā arī lauku dzīves vides kā kopienas nozīmi (Cloke et al., 1997). Lai arī šie aspekti neaptver visu lauku dzīvesveidam nozīmīgo elementu daudzveidību²³, tie raksturo lielu daļu no lauku dzīvesveida materiālā un simboliski nozīmīgā ietvara. Raksturojot lauku cilvēku dzīvesveidus nabadzības, atstumtības un deprivācijas kontekstā, britu lauku sociologi dažādas ar lauku dzīvi saistītas problēmas analizē, ņemot vērā lauku iedzīvotāju pašu skatījumu uz dzīvesveidu un dzīves stratēģijām (*coping strategies*), izmantojot frāzi „dzīvot atšķirīgi” („*living lives in different ways*”) salīdzinājumā ar dzīvi pilsētā (Cloke et al., 1997, p. 223).

Līdzīgi arī Kīts Halfakrijs un Marija Rivera raksturo uz laukiem pārcēlušos cilvēku dzīvesveidu izmaiņas, argumentējot, ka lauki kā dzīves vide būtiski atšķiras gan kopienas attiecību, gan iespēju telpiskās izkliedes, gan tuvuma dabai dēļ (Halfacree & Rivera, 2010). Tādejādi viņi liek saprast, ka dzīve laukos ir īpaša pieredze, dzīvesveids, kas ietver prasmes, pieredzes, mijiedarbību ar dažādiem lauku vietu veidojošiem elementiem, kas ir vērtība pati par sevi, nevis neveiksme, neizdošanās, dzīve sliktākos dzīves apstākļos pretstatā dzīvei pilsētā vai piepilsētā. Lai arī tiešā formā šādi apgalvojumi netiek izteikti, dažādu dzīves kvalitāti raksturojošu indikatoru vērtības (mājoklis, ienākumi u. tml.) laukos ir atšķirīgas nekā pilsētās (skat., piemēram, Latvijas lauku telpas attīstība 2013; Latvijas 2030, NAP 2014–2020.). Tas attiecināms arī uz iespēju vērtējumu laukos un pilsētās. Līdz ar to aizbraukšana vai atgriešanās laukos cilvēku apziņā saistās attiecīgi ar veiksmi un izdošanos aizbraukšanas vai neveiksmi un neizdošanos atgriešanās gadījumā (piemēram, Stockdale, 2002).

Tomēr, atbilstoši dažādiem kritērijiem, analizējot iedzīvotāju ienākumu līmeņu atšķirības laukos un pilsētās, autori piesardzīgi diskutē, cik lielā mērā lauku dzīvesstils, dzīvesveids ir uzskatāms par ilgtspējīgu (Cloke et al., 1997) situācijā, kad ir salīdzinoši zemi ienākumi, grūtības ar mājokli, darba, pakalpojumu sasniedzamību. Konceptualizējot ilgtspēju kā dzīvesveida spēju nodrošināt indivīdam vēlamu dzīves kvalitāti un atbilstību noteiktiem priekšstatiem par ekonomisko, ekoloģisko un sociālo ilgtspēju (Lütteken & Hagedorn, 1999), svarīgi ir saprast, cik lielā mērā dzīve laukos kā „dzīve atšķirīgā veidā” ļauj pieejamā apkārtnē sasniegt vēlamajam dzīvesveidam nepieciešamo un neliek izšķirties par dzīvesvietas maiņu.

Dzīvesstilu veidojošo rutīnu, prakšu kopums ietver vietas piesaistes un mobilitātes prakses, kas ir neatņemami saistītas ar citām – darba, ģimenes dzīves, brīvā laika pavadīšanas aktivitātēm. Analizējot kvantitatīvi dažādas iedzīvotāju grupas un to teritoriālās mobilitātes

---

²³ Līdzīgas jomas, lai raksturotu dažādas cilvēka dzīves jomas, izmanto arī dzīves kvalitātes jēdziena un deprivācijas (*deprivation*) jēdziena empīriskā izpētē (par laukiem skat., piemēram, Cloke et al., 1995).

paradumus laukos apdzīvotās vietās Vācijā lielpilsētu tuvumā un piepilsētās, autori secināja, ka iedzīvotāju mobilitātes paradumi ļauj raksturot pieejamo resursu, ikdienas mobilitātes telpu un dzīvesstilu daudzveidību (Jetzkowitz et al., 2007). Arī itāļu pētnieks Džordžo Osti (2010) secina, ka lauku kopienās ir gan ultramobilas grupas (piemēram, iebraucēji, jaunieši), gan faktiski nemobilas grupas – gados vecāki cilvēki, cilvēki ar ierobežotiem ienākumiem, bez pieejama personiskā transporta u. tml. (skat. arī Hine, 2016; Park, 2017). Cilvēki, kuru ikdienas mobilitātes iespējas ir ierobežotas, ir vairāk atkarīgi no vietējiem sociālajiem un ekonomiskajiem tīkliem, to atbalsta (Camarero, Cruz, & Oliva, 2016).

Lauku ikdienas dzīves ir ļoti atšķirīga dažādiem cilvēkiem; lauku idilliskais dzīvesveids ir pieejams tikai dažiem, bet lielākā daļa ikdienā saskaras ar darba, ģimenes un sadzīves problēmām, nepietiekamiem ienākumiem, veselības problēmām, arī atstumtību un vientulību. Dažkārt lauku dzīvesveids būtiski neatšķiras no dzīvesveida pilsētas vidē, kamēr citkārt lauku vidē rodas specifiskas problēmas – darba iespēju un citu būtiski iespēju pakalpojumu apgrūtināta pieejamība. Arī vienas kopienas ietvaros cilvēki lauku dzīvi var izjust atšķirīgi (Woods, 2011, pp. 162–163), tiem ir atšķirīgi resursi un iespējas (Bock, 2016b). Līdz ar to atšķirīgas dzīvesstila prakses, dažādas to segmentu kombinācijas veido daudzveidīgas individuālas lauku dzīvesstila telpas ar atšķirīgiem centriem, tās aptver atšķirīgus ģeogrāfiskos mērogus un tiem veidotas daudzveidīgās vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes praksēs.

Lauku iedzīvotāju dzīvēs un dzīvesstilos nereti klātesošas ir saiknes ar aizbraukušajiem draugiem, paziņām un radniekiem, kas turpina uzturēt kontaktus ar palicējiem – šīs saiknes transformējas un pārveidojas no ikdienas nepastarpinātiem kontaktiem līdz attāluma pārvarēšanai daudzveidīgās mobilitātes praksēs. Par šādām attāluma vadības stratēģijām kā mobilitātes praksēm runā “mobilitātes pagrieziena” pētnieki (skat., piemēram, Urry, 2007). Dace Dzenovska (2012) analizē tādas daudzveidīgas attiecību uzturēšanu raksturojošas parādības kā atbildības sajūtu par īpašumu, aizbraucēju ciemošanās garākās svētku brīvdienās un atvaļinājumos, kā arī intensīvu kontaktu uzturēšanu, no vienas puses, un cerību, ka aizbraucēji atgriezīsies, kā dzīvesvietai piesaistošu aspektu, no otras puses, bet tās var ietvert aktivitātes, sākot ar regulāriem apciemojumiem, telefona kontaktiem, dzīvesvietas deklarēšanu un nodokļu maksāšanu šajā vietā, līdz pat līdzdalībai amatiermākslas kolektīvos un dažādās interešu grupās.

Līdzīgi var analizēt skatījumu uz izmaiņām t. s. tradicionālo lauku dzīvesveidos. Tradicionālajā skatījumā uz laukiem kā vietu un dzīvi laukos ikdiena centrējas un jēgu gūst iesakņotā un ierobežotā proksimitātē, kas raksturo tradicionālo izpratni par lauksaimnieka dzīvi lauku saimniecībā (Cresswell, 2004) un pauž bažas par izmaiņām tajā, ko rada pieaugoša

iesaiste dažādos globālos plūsmu un pārvietošanās tīklos. Lai arī lauksaimnieku dzīvesveidu joprojām raksturo daļēji ierobežojoša piesaiste (Laoire, 2002; 2017; Bye, 2009; Leibert, 2016), tomēr izmaiņas nozarē nozīmē, ka lauksaimnieki aizvien vairāk ir iesaistīti plašākos dažāda mēroga virtuālās un fiziskās mobilitātes tīklos (Cheshire et al., 2013), par ko vairāk rakstīts nākamajā apakšnodaļā.

1.6.2. Ikdienas mobilitāte, vietas piesaiste un dzīvesstilu daudzveidība laukos

Šajā apakšnodaļā raksturota ikdienas mobilitātes nozīme lauku dzīvesstilu daudzveidībā, argumentējot, ka ikdienas mobilitātes iespējām un mobilitātei kā resursam vēlamā dzīves kvalitātes līmeņa sasniegšanai lauku migrācijas un dzīvesveidu izpētē ir jāpievērš tikpat liela uzmanība, cik vietas piesaistei, apmierinātībai ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem un migrācijas plāniem. Iepriekšējās apakšnodaļā (1.2. un 1.3. apakšnodaļa) argumentēts, ka dažādās aplūkotajās telpiskuma koncepcijās dzīve laukos vairs nav pilnībā lokāla tādā izpratnē, ka tās jēgpilnums, resursi un ietekmes ir lokāli iesakņotas. Jau daudzkārt pieminētais Entonijs Gidenss raksturo vietu kā gaistošu, fantasmagorisku (Giddens, 1991), kuru caurstrāvo daudzveidīgas attālinātas ietekmes, tādejādi samazinot lokālā nozīmi. Ģeogrāfe Dorīna Masija analizē vietu kā fiziskas un virtuālas pārvietošanās un komunikācijas tīklojumus, kas veido individuālo ikdienas dzīves telpu un sniedzas pāri dzīvesvietas robežām (Massey, 1995, 2005 u. c.), tādejādi akcentējot dažāda veida mobilitāšu nozīmi.

To apliecina arī lauku sociologi, kartējot laukus kā vietas piesaistes un mobilitātes iespēju – transporta, komunikāciju, IT tehnoloģiju – prakšu telpas (Bell & Osti, 2010). Maikls Bells un Džordžio Osti raksturo četrus lauku dzīvesvietu un ar tiem saistīto dzīvesstilu tipus, izmantojot, no vienas puses, mobilitātes (kā ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas maiņas), no otras, vietas piesaistes asis, izvērtējot lauku nozīmi šajā ikdienas mobilitātes un piesaistes telpā. Pirmajā gadījumā lauki ir ikdienas dzīves centrā, un ikdienas mobilitāte ir tikai veids, kā īstenot konkrētas vajadzības – saņemt pakalpojumus, uzturēt draugu, radu tīklu. Otrajā gadījumā ikdienas piesaistes un mobilitātes telpai ir vairāki vienlīdz nozīmīgi centri ar vienlīdz intensīvu piesaisti vietai un ikdienas mobilitātes plūsmām (cilvēki, kam ir vairāki mājokļi, piemēram, sociologu Svena Kesselringa un Ģertrūdes Voglas aplūkoto “mobilitātes pionieru” otrais tips, kur cilvēkam bija vairākas dzīvesvietas (Kesselring & Vogl, 2008). Šādam tipam varētu atbilst arī Aijas Lulles (2012) analizētā Latvijas iedzīvotāju sezonālā migrācija uz Gērnsijas salu kā process, prakses, kurās veidojas jaunas individuālas mobilitātes un piesaistes prakšu telpas. Trešajā gadījumā lauki ir īslaicīgas uzturēšanās vieta ar simbolisku un estētisku vērtību un pamatā ir saistīta ar laukiem kā tūrisma, vasaras mītni. Visbeidzot, dzīvesveids, kurā lauki kā

reāla dzīves vide nepastāv, tā ir ikdienas dzīvei “zudusi” vieta, kurā nevar atgriezties (Bell & Osti, 2010, pp. 202–203). Lai arī tie ir salīdzinoši shematiski ideāltipi un aptver tikai daļu individuālo dzīves biogrāfisko projektu, dzīves gaitu trajektoriju un lauku dzīvesstilu daudzveidību, tie sniedz ieskatu par potenciāli iespējamajiem dzīvesveidiem laukos.

Līdz ar to, lai arī ideoloģiski un cilvēku un masu mediju sociālajās reprezentācijās dzīve laukos joprojām ir saistīta ar priekšstatiem par idillisku lēnu un mierīgu pastāvēšanu tuvu dabai vai dzīvi aktīvā, telpiski norobežotā, ciešā kopienā (skat., piemēram, Halfacree, 2004; Benson & O'Reilly, 2009; Halfacree & Rivera, 2011), faktiski dzīve laukos lielākajai daļai cilvēku nozīmē dzīvi starp daudziem telpiski izkliedētiem punktiem, vietām, kurās ir izkliedēti pakalpojumi, darbs, mācības, brīvā laika pavadīšanas iespējas (Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte, 2007; Osti, 2010; Halfacree, 2012; Lāce & Zobena, 2012; Milbourne & Kitchen, 2014), t. i., idilliskais dzīvesveids ir pieejams tikai dažiem, bet lielākā daļa ikdienā saskaras ar darba, ģimenes un sadzīves problēmām, nepietiekamiem ienākumiem, veselības problēmām, arī atstumtību un vientulību, darba iespēju un citu būtisku iespēju un pakalpojumu apgrūtinātu pieejamību (Woods, 2011; Milbourne & Doheny, 2012; ESPON, 2017b; Ahern & Hine, 2012; Shergold & Parkhurst, 2012; McKernan, Reynolds, Ingleshwar, Pooley, Kuthy & Damiano, 2018; Plazinić & Jović, 2018).

Starptautiskā salīdzinošā lauku jauniešu izpētes projektā vairākās ES valstīs autori secina, ka būtisks lauku dzīves trūkums ir izvēles iespēju trūkums – vai drīzāk to telpiskā izkliede un sasniedzamība – dažādās jauniešiem būtiskās dzīves jomās, sākot ar darba, beidzot ar mājokļa un brīvā laika pavadīšanas iespējām un partnera izvēli, un tas ir skaidrojams ar lauku apdzīvotņu struktūru un dažādu iespēju izkliedi (Auclair & Vanoni, 2004; skat arī Matthews & Tucker, 2007). Šis iespēju ierobežotības vērtējums tikpat lielā mērā attiecināms arī uz citu vecuma grupu iedzīvotājiem un viņu izvēles iespējām dažādās jomās laukos ierobežotas mājokļu, darba iespēju, pakalpojumu izvēles iespēju pieejamības apstākļos.

Lauksaimniecība un dzīve lauku saimniecībā vairs neaprobežojas tikai ar lauksaimnieciskajām aktivitātēm lauku saimniecības robežās, bet ietver dažādas telpiski izkliedētas aktivitātes un nepieciešamas prasmes – lauksaimniecība ir iesaistīta dažāda mēroga ekonomisko, sociālo un varas attiecību tīklos. No vienas puses, raksturojot lauksaimnieka dzīvesveidu Īrijā mazās un nelielās lauku saimniecībās, autore secina, ka tradicionālais lauksaimnieka dzīvesveids vienlaikus ir arī ar augstām prasībām gan iesaistē lauku darbos, gan mārketinga aktivitātēs, tādējādi lauksaimnieka dzīvesveids būtiski atšķiras no citiem lauku iedzīvotāju dzīvesveidiem tādā ziņā, ka tas joprojām ir ar ļoti ciešu piesaisti lauku saimniecībai (Laoire, 2002). Bet lauku saimniecības vadītājam ir nepieciešamas daudzveidīgas prasmes, līdz

ar to lauksaimnieka dzīvesveidā būtiski ir telpiski izkļiedēti attiecību tīkli, saiknes, dažādi pakalpojumi, kuru sasniegšanai būtiskas ir daudzveidīgas pārvietošanās un mobilitātes iespējas (Cheshire et al., 2014). Domājot par mobilitāti kā attālumu vadību laukos jomā, kas priekšstatos ir bijusi salīdzinoši lokalizēta – lauksaimniecībā, Linda Češira, raksturojot mobilos lauksaimniekus Austrālijā, secina, ka, lai arī parasti lauksaimnieki tiek reprezentēti kā ļoti iesakņoti, vienā un tajā pašā vietā dzīvojoši un strādājoši, reti ceļojoši cilvēki ar kopienā vai tās tuvumā ierobežotiem sociāliem kontaktiem, izmaiņas lauku telpā ir mainījušas arī lauksaimnieku dzīvesveidu. Viņa argumentē, ka var runāt par globālos tīklos iesaistītiem lauksaimniekiem, kuru pārvietošanās profesionālos nolūkos daļēji atgādina transnacionālo biznesa elišu dzīvesveidu, un dažāda mēroga un veidu mobilitātes kā attāluma vadības stratēģijas ir būtiskas savienojot telpiski izkļiedētas dzīvesvietas – dažiem ir biroji un mājokļi lielajās pilsētās, bet citi joprojām dzīvo attālos laukos; būtiskas ir arī dažādas tehnoloģiskās un e-iespējas (Cheshire, Meurk & Woods, 2013). Globālajos tirgos iesaistītajiem nišas lauksaimniekiem būtiska bija iespēja ātri nokļūt lidostā, svarīgs ir interneta pieslēgums un dažādas mobilās ierīces, bet, no otras puses, viņi augstu vērtē un viņu darbības jomā liela nozīme bija tieši personiskajiem kontaktiem, fiziskajai līdzklātbūtnei un viņu ar profesionālo darbību saistītā pārvietošanās, īpaši – pieredzes apmaiņa – bieži ietvēra tipiskai vadītāju ceļošanai neraksturīgus “iegremdējošas lēnas” (*immersive*) ceļošanas paradumus (Cheshire & Woods, 2013; Cheshire et al., 2014).

Dāņu ģeogrāfs un mobilitātes pētnieks Jērgens Ūle Bērenholds (*Jørgen Ole Bærenholdt*), analizējot mobilitātes kā attāluma vadības nozīmi tūrismā nodarbinātu lauku iedzīvotāju dzīvesveidos, mobilitātes prakses raksturo arī kā attāluma vadību sociālo kontaktu uzturēšanas, tīklošanās praksēs (Baerenholdt, 2009), un tas ir būtiski ne tikai lauksaimniekiem, bet arī citām lauku uzņēmējdarbībā un reģionālajā attīstībā iesaistītajām iedzīvotāju grupām. Arī Latvijā, domājot par salīdzinoši centralizēto politikas veidošanu, dažādu valsts pakalpojumu centralizāciju, piemēram, nacionālā vai starptautiskā mērogā strādājošiem lauku uzņēmējiem, politikas veidotājiem būtiska dzīvesveida daļa ir spēja ātri un ērti nokļūt reģionālas nozīmes pilsētā vai Rīgā, būt sasniedzamiem, uzturēt kontaktus ar reģionālas nozīmes pilsētu vai Rīgu, izmantojot dažādus mobilitātes līdzekļus un pārvietošanās, informācijas un komunikāciju tehnoloģiju infrastruktūru. Arī lauku un reģionālās attīstības speciālistiem un vietējās politikas veidotājiem ir būtiska pieeja dažādiem mobilitātes resursiem, raksturojot jaunas iedzīvotāju profesionālās un dzīvesveida grupas, ungāru un čehu pētnieki Imre Kovāčs un Eva Kučerova runā par t. s. „projektu šķiru” (*project class*) – aktīviem lauku iedzīvotājiem, kurus, no vienas puses, raksturo dažāda līmeņa kontakti, spējas un prasmes tos

izmantot un uzturēt un lokāli tīkli, piesaiste vietējai kopienai no otras puses (Kovacs & Kucerova, 2006; Szöke, 2013).

Bērenholds secina, ka lauku tūrisma industrijā nodarbināto cilvēku dzīves stratēģijās (*coping strategies*) centrāla ir dažāda veidu un mērogu mobilitāšu vadīšana (*governing of mobility*), kas ietver gan fizisku pārvietošanos, gan tehnoloģijas sociālo tīklu uzturēšanā un dažādu telpiski izklīdētu iespēju sasniedzamībā. Šīs mobilitātes vadības stratēģijas raksturo noteiktas attiecības ar vietu un ikdienas mobilitāti un tūrisma nozari kā darba nozari. Piemēram, mobilajiem profesionāļiem (*mobile specialists*) parasti ir laba izglītība, pieredze un prasmes, kā arī savi lauku vietas robežām pāri ejoši formāli un neformāli kontaktu tīkli, kas kombinācijā ar lauku vidi rada jaunas inovācijas – Bērenholda skatījumā tā ir lauku “radošā šķira” (*creative class*). Šādu profesionāļu vidutāju nozīmi vietējā attīstībā apliecina arī pētījums par reģionālās attīstības projektiem Ungārijā. Tie bieži ir pētnieki, NVO vai uzņēmumu pārstāvji, kas nedzīvo laukos, taču uztur ar tiem ciešus kontaktus (Szöke, 2013). Lai arī šādi cilvēki laukos parasti ir ienācēji vai uz darbu ikdienā brauc un ne vienmēr izjūt sevi kā piederīgus lauku videi, kopienai, viņiem ir augsts sociālais kapitāls un viņi kalpo kā mediatori kopienas vajadzībām, viņiem ir apliecinājums lauku kā dzīves vides iesaistei plašākos tīklos un mobilitātes nozīmei lauku dzīvesveidos (Baerenholdt & Granås, 2008). Atšķirīgs dzīvesveids un mobilitātes vadības stratēģija raksturo t. s. “vietējos” (*locals*), kuru dzīvei būtiskākās iespējas atrodas salīdzinoši netālu (viņi parasti strādā vietējos uzņēmumos un pašvaldībās) un viņu sociālie tīkli, kur mijiedarbojas ģimenes, teritoriālās bāzes un profesionālie tīkli ir salīdzinoši lokāli (Baerenholdt, 2009). Pētot lauku jauniešu atgriešanās migrāciju lauku reģionā Šveicē un Nīderlandē, pētnieki secina, ka dažkārt šāda iesaistīšanās darba tirgū, kontaktu uzturēšana realizējas darba piedāvājumā citā nozarē un var iniciēt atgriešanos (Rérat, 2014, 2016; Haartsen & Thissen, 2014; Haartsen & Stockdale, 2018). Šādas atgriešanās migrantu un iepriekš minēto mobilo profesionāļu (Baerenholdt, 2009) ikdienas mobilitātes un piesaistes prakšu telpas veidojas, mijiedarbojoties lokālajiem sociālajiem tīkliem un saiknēm no iepriekšējām dzīvesvietām, ko vienotā tīklā savieno dažāda veida mobilitātes un piesaistes prakses (Massey, 2005; Mahon, 2007; Hedberg & Carmo, 2012).

Tātad priekšstati par dzīves vidi laukos, mazpilsētā kā tādu, kur viss nepieciešamais pieejams dzīvesvietas tuvumā, kur pastāv ciešas un sociālās saites kopienā (skat., piemēram, Bite 2005) tikai daļēji atbilst realitātei – gan domājot par kopienas attiecībām, gan iespēju koncentrētību un proksimitāti dzīvesvietai. Lai arī dzīvesvietā strādā divas trešdaļas lauku un mazpilsētu iedzīvotāju (Lāce & Zobena, 2012), tomēr daudzu iespēju un pakalpojumu (medicīnas pakalpojumu, kultūras un izklaides iespēju, finanšu iestāžu un dažādu valsts iestāžu

pakalpojumu u. tml.) telpiskā izkliede padara to sasniedzamību atkarīgu no spējas rast daudzveidīgus dažāda veida un mēroga mobilitātes risinājumus, izmantojot sabiedrisko vai personisko transportu vai mobilās un interneta komunikāciju tehnoloģijas (Attīstības centru ietekmes areālu noteikšana un analīze, 2013; daļēji arī Dzenovska, 2012; Benson, 2011; Halfacree, 2012).

Tātad, lauku dzīve pārsvarā gadījumu nav iedomājama bez ikdienas mobilitātes iespējām. Mobilitāti veido gan pieeja resursiem un telpiski fiksētajām mobilitātes sistēmām (auto, sabiedriskā transporta, virtuālās mobilitātes sistēmām u. tml.), kas ir sociāli un demogrāfiski nevienlīdzīga (piemēram, Urry, 2007), savukārt ikdienas mobilitātes telpa kā dažādu iespēju pieejamība un sasniedzamība raksturo dzīves kvalitāti un dzīvesveidu dažādos dzīves posmos (Urry, 2007; Kaufmann, 2008).

Kopsavelkot, lauku dzīvesstilu raksturojumā būtiski ir gan daudzveidīgi vietas piesaistes elementi, gan ikdienas mobilitāte, kas ļauj sasniegt telpiski izklidētos dzīvesveida elementus, veidojot individuālas ikdienas mobilitātes un vietas piesaistes prakšu telpu. Dzīvesstilu var raksturot ar šādas individualizētas vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes prakšu telpas palīdzību, kas veidojas, cilvēkam izmantojot, realizējot un darot visu labai dzīvei nepieciešamo noteiktos telpiskos priekšnosacījumos – sociāli producētas lauku kā vietas dimensijās.

Ja trūkst ar dažādu telpiski attālinātu iespēju, pakalpojumu saistītai mobilitātei nepieciešamās transporta infrastruktūras un iespēju (pašvaldības, kopienas vai iedzīvotāju iniciatīvu vai personisko resursu), tad cilvēkiem nekas cits neatliek, kā samierināties ar dzīves kvalitātes pazeminājumu vai apsvērt dzīvesvietas maiņu (Osti 2010; Milbourne & Kitchen, 2014), un tas, visticamāk, nozīmēs arī ikdienas mobilitātes un vietas piesaistes prakšu pārmaiņas, mainoties dzīvesstilam.

Pētījumu rezultāti liecina, ka lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesveidu dzīvotspējai būtiska ir vietas piesaistes un ikdienas mobilitātes dinamika ikdienas dzīves praksēs, kuras cilvēki īsteno vietas atrašanās jeb sasniedzamības, materiālās infrastruktūras, iespēju izklides un simbolisko nozīmju dimensijās. Tas liek domāt, ka tie, visticamāk, ir ļoti atkarīgi no lauku kā dzīvesvietu, dzīves vidi veidojošie nozaru politikas un reģionālās attīstības politikas aspekti – nodarbinātības, labklājības, izglītības, veselības politikas, kā arī šo pakalpojumu nodrošināšanas organizācijas un risinājumiem to pieejamības telpiskās izklides pārvarēšanā un to sasniedzamības veicināšanā lauku iedzīvotājiem, kam nav pietiekami daudz resursu, lai šos pakalpojumus izmantotu galvaspilsētā.

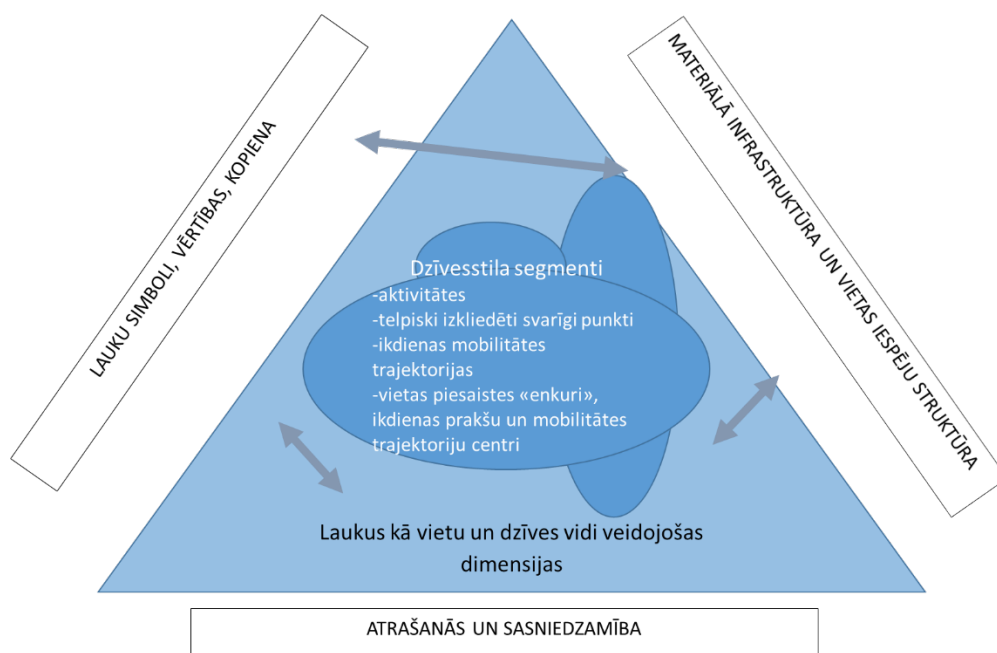

1.7. Konceptuālais skatījums uz lauku dzīvesstilu daudzveidību un empīriski pārbaudāmi pētnieciskie jautājumi un hipotēzes

Ievadā tika izvirzīti vairāki pētnieciskie jautājumi ar mērķi atrast veidus, kā analizēt laukus kā dzīves vidi dažādiem cilvēkiem – kādi daudzveidīgi lauku dzīvesstili ir vērojami Latvijas laukos kā daudzveidīgā un mainīgā dzīves vidē; kādi lauku kā dzīves vides elementi – ir nozīmīgi dažādu lauku dzīvesstilu īstenošanā; kā lauku iedzīvotāji izmanto individuālos resursus un kāda nozīme ir individuāliem (laika, resursu, pienākumu u. tml.) ierobežojumiem dažādus lauku dzīvesveidus raksturojošajās izvēlēs noteiktos ar lauku kā dzīves vides nosacījumos; kāda nozīme lauku dzīvesstilu īstenošanā ir ikdienas mobilitātei un tās ierobežojumiem un kādos gadījumos lauku iedzīvotāji izvēlas migrācijai alternatīvas stratēģijas vēlamā dzīvesveida īstenošanā kā individuālo un dzīves vides radīto ierobežojumu pārvarēšanai. Šajā apakšnodaļā sniegtais konceptuālais skatījums uz lauku dzīvesstilu daudzveidību, kas balstās uz iepriekšējā nodaļā sniegto teorētiskās un pētnieciskās literatūras pārskatu, sniedz teorijā balstītas atbildes uz ievadā izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem un ļauj formulēt empīriskajai analīzei nepieciešamo informāciju.

Lauki kā dzīves vide gan globalizācijas, gan citu dažāda mēroga ekonomisko un politisko procesu rezultātā ir mainījusies no lokāli norobežotas sociālo procesu norises vietas, kurā jēgpilnums ir lokāli iesakņots, uz dzīves vidi, kuru veido gan lokāli iesakņoti vietas piesaistes enkuri, ikdienas dzīves prakses un dzīvesstila segmenti, gan informācijas un komunikāciju tehnoloģiju mediētas un attālinātas pieredzes un plašāki sociālie un ekonomiskie tīkli (Giddens, 1991; Cresswell, 2004; Massey, 2006; Halfacree, 2007; Urry, 2007, Bell, 2008; Hedberg & Carmo, 2012 u. c., skat 1.1. nodaļu). Lauku attīstības un pārmaiņu procesus var analizēt dažādu teorētisku disciplīnu ietvaros, šo procesu un lauku kā dzīves vides dinamikas labākai izpratnei var izmantojot vietas kā trīs mijiedarbīgu dimensiju – atrašanās, materiālās infrastruktūras un cilvēka un kopienas mijiedarbībā ar vietu radītās vērtības, nozīmes, sociālās un kultūras normas, kas ikdienā strukturē kopienas dzīvi (piemēram, var runāt par sociālo kontroli, atbalstu vai noliegumu dažādām uzvedības normām un dzīvesstiliem u. tml., skat. Agnew, 1987; Gieryn, 2001; Agnew, 2005; Liepins, 2000a, b). Šīs vietas dimensijas 1.2. attēlā attēlotas kā trijstūra malas, taču to objektivitāte, stabilitāte un nemainīgums ir nosacīti – atkarībā no vietas un lauku attīstības procesus skaidrojošās teorētiskās pieejas, tās, no vienas puses, veido laukus kā dzīves vidi, bet, no otras, veidojas dažādu procesu, tostarp – lauku iedzīvotāju – dzīvesstilu un ikdienas dzīves prakšu mijiedarbībā (par šo vairāk 1.2. nodaļā).

Tātad šīs nosacīti objektīvās un stabilās lauku kā vietas dimensijas un cilvēku ikdienas dzīves prakšu mijiedarbībā veidojas daudzveidīgi lauku dzīvesstili. Atrašanās dimensiju cilvēku dzīves vidē raksturo dažādu iespēju sasniedzamība un mijiedarbībā ar indivīda vērtībām un resursiem individuāla pieejamība. Lauku materiālā forma un infrastruktūra lauku iedzīvotāju dzīvesstilos īstenojas kā dažādu iespēju struktūra un šo iespēju izmantošana, kā arī apmierinātība ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem. Visbeidzot, cilvēka un vietas mijiedarbībā veidojušās lauku nozīmes, attieksmes un vērtības veido daļu no teritoriālās identitātes, kas ir būtiska lauku dzīvesstila izvēļu kontekstā; tāpat šī dimensija raksturo dažādas sociālās mijiedarbības un normas. Līdz ar to pārbaudei empīriski iespējams izvirzīt hipotēzi par **lauku un pilsētas dzīves vides atšķirībām**²⁴ – salīdzinoši ierobežotās lauku vietas materiālās un iespēju struktūras, laukiem kā dzīvesvietai piešķirto nozīmju, vērtību, kā arī relatīvās attālinātības radītajiem priekšnosacījumiem, to nozīmīgumu cilvēku ikdienas dzīves prakšu īstenošanai (daļa šo atšķirību ir formulēta 1.3. apakšnodaļā).

1.2. att. Lauku kā dzīves vides un dzīvesstila analītiskais modelis

Domājot par lauku iedzīvotāju ikdienas praksēm mijiedarbībā ar lauku dzīves vidi veidojošajām dimensijām (atrašanos un pieejamību, vietas iespēju struktūru), iespēju izkliedi un apmierinātību ar pieejamajiem pakalpojumiem, to izmantošanu dažādās vietās, kā arī vietas piesaisti kā piederības izjūtu un vērtējumu dzīvesvietai, iespējams izvirzīt hipotēzi par **Latvijas laukos vērojamo lauku dzīvesstilu daudzveidību**. Empīriskajā pētījumā atbilde uz šo

²⁴ Precizētas un konkretizētas pārbaudītās hipotēzes formulētas katrā 3. nodaļas – empīriskā materiāla analīzes nodaļas – apakšnodaļā.

jautājumu sniegta, analizējot aptauju datus par vietas piesaisti un ikdienas pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos un to tipoloģijām ar kvantitatīvās analīzes metodēm.

Raksturojot cilvēka ikdienas dzīves prakses noteiktā fiziskā kontekstā, dzīves vidē, kas ierobežo vai rada iespējas, cilvēka ikdienas prakšu un tās telpisko aspektu mijiedarbību konceptualizē Gidenss, argumentējot, ka dzīvesstilu raksturo salīdzinoši saskanīgu rīcības veidu kopums dzīves vidē dažādos dzīvesstila segmentos. Tātad empīriski jautājums faktiski ir par to, kā konkrētos apstākļos cilvēki ar atšķirīgu sociālo un telpisko identitāti, resursiem un vajadzībām ikdienas dzīvē tiek galā ar sasniedzamību, pieejamību, daudzveidību, iesaisti kopienas dzīvē, piederības izjūtu dzīvesvietai (Gidenss, 1999; Giddens, 1991, vairāk skat. 1.1.2. apakšnodaļā).

Entonijs Gidenss akcentē vairāku elementu nozīmi individuālo dzīvesstilu īstenošanā, no kuriem pirmais ir izvēle kā identitātes un dzīves kā reflektīva biogrāfiska projekta apliecinājums, no vienas, un sociālo, ģimenes, ekonomisko un cita veida radīto iespēju vai ierobežojumu, no otras puses, īstenojums noteiktās rīcībās, praksēs, kas notiek individuālās ikdienas dzīves (mobilitātes) trajektorijās un veido dažādus dzīvesstila segmentus – ar darbu, mācībām, brīvā laika pavadīšanu, ģimeni u. tml. – saistītu savstarpēji nepretrunīgu prakšu kopumu noteikta mēroga, attāluma dzīves vidē. Tātad, no vienas puses, ir lauku kā dzīves vides veidoti un to veidojoši dzīvesstili, kurus var aplūkot arī kā dzīvesstila izvēļu individuālus ierobežojumus (ekonomiskus, ģimenes situācijas u. tml.), iespējas un vērtības, identitātes raksturojošus. Tā kā dzīvesstila izvēles ir spiesti izdarīt cilvēki ar atšķirīgu sociālo un ekonomisko stāvokli, līdz ar to iepriekš minēto hipotēzi var precizēt, akcentējot, ka **laukos dzīvot** (t. i., palikt, nemainīt dzīvesvietu migrācijas biogrāfiskajā skatījumā, Halfacree & Rivera, 2011) **ir izvēlējušies cilvēki ar atšķirīgiem priekšstatiem par laukiem kā daļu no identitātes un atšķirīgiem pieejamiem resursiem, un realizējas atšķirīgos dzīvesstilos un atšķirīgās ikdienas praksēs.**

Gidensa dzīvesstila jēdziena izmantojums ļauj runāt par dažādām izvēlēm un rīcības veidiem saistībā ar noteiktām dzīves jomām, to īstenošanos ietekmē gan telpiski fiziskie ierobežojumi, gan cilvēka rīcībā esošie resursi, kas ļauj izvēlēties vienu vai otru rīcības variantu, dzīvesstila segmentiem. Šiem segmentiem (tādi ir, piemēram, darbs, mājas darbi un ģimenes dzīve, kontaktu uzturēšana ar draugiem un radniekiem; vaļasprieki u. tml.) ir iespējams identificēt vienu vai vairākus telpiskus centrus, tos savā starpā savieno ikdienas mobilitātes procesi un trajektorijas. Tādejādi dzīvesstilu atšķirības laukos var analizēt kā atšķirīgus rīcības veidus dažādās dzīves jomās, kur atšķirību avots ir dažādi pieejamie resursi, intereses un

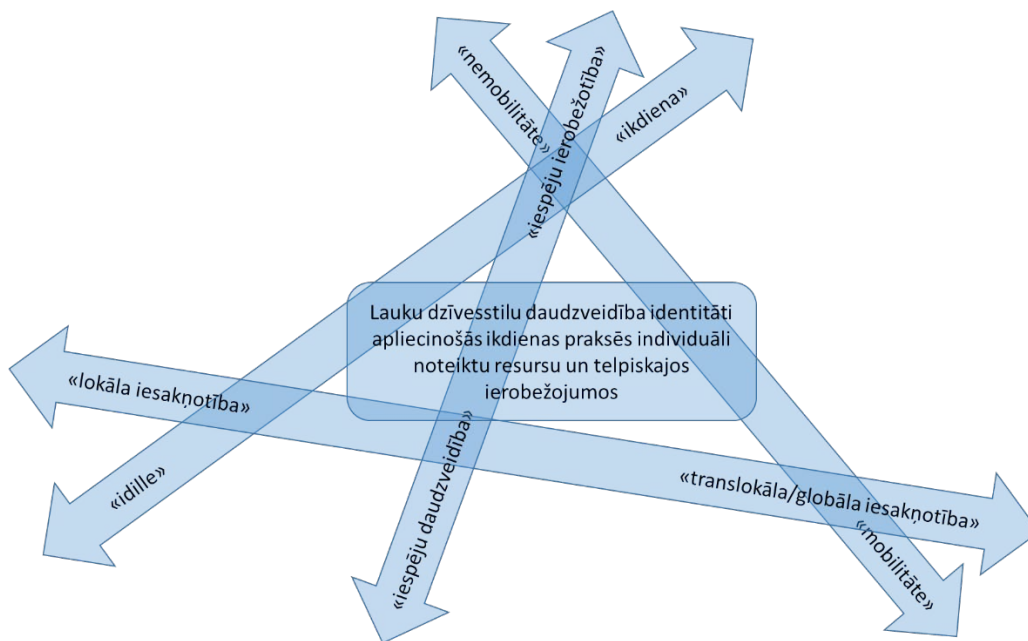
identitātes, lauku dzīves vides atšķirības (atrašanās, materiālā infrastruktūra, vērtības un nozīmes), kā arī dažādi mobilitātes resursi, un tās izpaužas atšķirīgās ikdienas mobilitātes trajektorijās.

Iepriekš aplūkoti empīriskie pētījumi un teorētiskā literatūra ļauj runāt par vairāku veidu atšķirībām. Dzīve laukos var būt dzīvesstila izvēle cilvēkiem, kuriem ir daudz resursu un kurus dažādas lauku dzīves negatīvās puses (piemēram, grūti sasniedzami ikdienas, veselības aprūpes pakalpojumi, slikti ceļi un sakari) neuztrauc, jo viņiem ir ikdienas mobilitātes un finansiālie resursi, lai šos pakalpojumus izmantotu citur. Par šo grupu raksta gan Maikls Vudss, argumentējot, ka pretstatā lielākajai daļai lauku iedzīvotāju, kas ikdienā saskaras ar lauku dzīves “ēnas pusēm”, tikai neliela daļa iedzīvotāju tiešām dzīvo priekšstatos par lauku idilli (Woods, 2011), arī tie cilvēki, kas sākotnēji uz laukiem ir pārcēlušies, meklējot lauku idilli, tā tāda rezultātā var nebūt (Halfacree & Rivera, 2011); par cilvēkiem, kas dzīvo lauku “muižās aiz augstām sētām” un brauc ar džipiem pretstatā parastajiem cilvēkiem, kuru ikdienu veido rūpīga ikdienas plānošana un paļaušanās uz savu un kaimiņu palīdzību ikdienas dzīves plānošanā, raksta Dace Dzenovska (2012). Nosacīti resursu ziņā privilēģēto lauku iedzīvotāju ideāltipam raksturīgs mobilitātes kapitāls – vairāk resursu, lielākas mobilitātes iespējas (Urry, 2007), kā arī citi kapitāli – piemēram, prasmes, izglītība, kas ir konvertējama dažādos kontekstos, ne tikai laukos; daudzveidīgu iespēju un pakalpojumu izmantošana, iesakņotība telpiski plašākos tīklos, kā arī orientācija uz lauku vides pievilcīgajiem aspektiem – dabu, rekreācijas iespējām, idealizētiem lauku kopienas dzīves elementiem –, t. i., piesaiste laukiem kā izvēle, nevis nepieciešamība (Savage et al., 2004). Izvēle dzīvot laukos ir dzīvesstila izvēle arī cilvēkiem, kurus raksturo ierobežoti resursi, piemēram, būtisks ir lēts mājoklis un iespēja papildināt ienākumus ar piemājas saimniecību u. tml. Tā vietā, lai sauktu to par lauku nabadzību, britu pētnieki to jau 20. gs. 90. gadu beigās sauc par “citādāku dzīvi” (*living lifes in different ways*, Cloke et al., 1997; skat. arī Shucksmith & Brown, 2016), tādejādi norādot, ka dzīve laukos nav tikai resursu trūkuma diktēts lēmums, bet apliecina cita veida risinājumus, cita veida prioritātes dzīvē, citādus dzīvesstila kā identitātes apliecinājumus dzīvesvietas un veida izvēlēs (Giddens, 1991). Šiem cilvēkiem bieži nav pieejami resursi regulārai ikdienas mobilitātei (Milbourne, 2007; Milbourne & Kitchen, 2014) un nav arī resursu, lai mainītu dzīvesvietu – atrastu mājokli, darbu un pārceļtos tuvāk dažādām iespējām, piemēram, vietām ar lielāku darba iespēju, pakalpojumu izvēli. Šo cilvēku dzīvē liela nozīme iesakņotībai lokālos sociālos un ekonomiskos tīklos, kas aizvieto ikdienas mobilitātes ierobežojumu radītās grūtības dažādu iespēju pieejamībā. Šie lokālie tīkli veido nozīmīgu piesaistes enkuru laukiem kā dzīves videi, un to zaudēšana dzīvesvietas maiņas gadījumā var potenciāli radīt lielākus zaudējumus kā ieguvumus (Urry, 2007; Gray et al., 2006; Corbett, 2010).

Tātad, vēlreiz precizējot šo hipotēzi, **šādas nosacīti dimensijas – “idilles – ikdienas”, “ierobežotu/daudzveidīgu iespēju”, “translokālas (globālas) – lokālas iesakņotības” un “mobilas – nemobilas” dimensijas raksturojoši elementi** (vietas piesaistes elementi, izvēles iespējas dažādos ikdienas dzīves segmentos, sociālie tīkli un iesaistīšanās kopienas dzīvē; ikdienas mobilitātes trajektorijas u. tml.) ir izmantojami Latvijas lauku iedzīvotāju dzīvesstilu raksturojumā. **Latvijas lauku dzīvesstilu empīriskajā daudzveidībā ir iespējams identificēt šos dzīvesstilu ideāltipus – individuāliem, nosacīti “globāli”, vietai nepiesaistīti izmantojamiem resursiem bagātu, pārtikušu, labklājīgu (“idillisku”) lauku iedzīvotāju dzīvesstili, kurus raksturo daudzveidīgi, telpiski plaši izkļiedēti dzīvesstila segmenti un daudzveidīgas ikdienas mobilitātes iespējas, pretstatā lokāli iesakņotam, vietai piesaistītam dzīvesstilam ar trūcīgiem, “lokāli” iesakņotiem, netālām ikdienas mobilitātes trajektorijām un nedaudziem, telpiski proksīmiem dzīvesstila segmentiem, kas dzīvesstila segmentos – darbu, ģimeni, izglītību, brīvā laika aktivitātes vairāk orientēti uz ikdienas izdzīvošanas stratēģijām nekā lauku idilles sniegto iespēju izbaudīšanu.** Šie dzīvesstilu ideāltipi un tos raksturojošās vietas piesaistes dimensijas ir saistītas ar pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem vai attiecīgi to trūkumu.

Visbeidzot, **Latvijas laukos “idilles – ikdienas” un “globālas – lokālas iesakņotības” dimensijās (bez jau pieminētajiem ideāltipiem un poliem) identificējami arī vēl citi lauku dzīvesstilu tipi.** Šādi dzīvesstili varētu, piemēram, būt ungāru sociologu aprakstītā t. s. “projektu šķira”, sociāli un ekonomiski orientētu dzīves vides, ekonomikas, infrastruktūras attīstības projektu rakstītāju un vadītāju, kas ir būtiski lauku attīstības aģenti (Kovacs & Kucerova, 2006; Szöke, 2013) un kurus raksturo gan piesaiste lokālajai lauku kopienai, tās procesiem, gan plašāki sociālā kapitāla tīkli, kas veido izpratni par politikas veidotāju prasībām. Līdzīgi lauku dzīves vides transformācijas ir mainījušas arī nosacīti tradicionālo un lokāli iesakņoto lauksaimnieku dzīvesstilu, kas, no vienas puses, joprojām ir ļoti lokāls, bet, no otras puses, ir iesaistīts arī plašākos ekonomiskos un sociālos tīklos (Cheshire, Meurk, & Woods, 2013; Laoire, 2002). Šo dimensiju pretpolēm pa vidu atrodas arī ieceļojušo un atgriezušos laucinieku, kas laukos saskatījuši uzņēmējdarbības iespējas, dzīvesstilu iezīmes, raksturojot laukus kā vispārīgu vietu, kurai būtiska ir vēlamās biznesa idejas īstenošanas iespēja un var arī nebūt lokāla iesakņotība, piesaiste tieši šai vietai, taču tos raksturo piesaiste plašākos sociālos un ekonomiskos tīklos, kuros gūtās idejas un zināšanas tiek īstenotas lauku vidē un kuru īstenošanai ir būtiskas translokālās saiknes (Tisenkopfs & Lace, 2010; Baerenholdt, 2009; Hedberg & Carmo, 2012).

Ikdienas mobilitāte ir būtiska ikdienas dzīves prakses un dzīvesstila segmentu telpiski izkliedētos elementus un šos segmentus savienošā daļa. Ņemot vērā dažādu iespēju telpisko izkliedi, laukos mobilitāte ir nozīmīga dzīvesveida daļa (Milbourne, 2007; Milbourne & Kitchen, 2014), bet pieeja ikdienas mobilitātes resursiem nav vienāda visiem lauku iedzīvotājiem – atšķiras gan faktiskās ikdienas mobilitātes trajektorijas dzīvesstila segmentos, gan mobilitātes vajadzības un risinājumi, kad pieejas trūkuma sabiedriskajam vai personiskajam transportam trūkumam dēļ cilvēki meklē alternatīvus risinājumus (Kaufmann et al., 2002; Urry, 2007; Gray et al., 2006; Milbourne, 2007). Ikdienas mobilitātes atšķirību analīzē mobilitātes potenciālu nosaka gan ikdienas mobilitātes vajadzības (strādāt, mācīties, satikt radus un draugus, apmeklēt bibliotēku, kultūras pasākumus u. tml.), gan no dažādām būtiskajām iespējām raksturīgā telpiskā izklīde, pieeja mobilitātes resursiem (transporta līdzekļiem, finansēm, kā arī laiks un prasmes, lai nepieciešamības gadījumā organizētu komplikētas loģistikas shēmas). Tātad **ikdienas mobilitāte saistībā ar dažādu iespēju un pakalpojumu izmantošanu ir būtiska lauku dzīvesstilus raksturojoša dimensija**. Atšķirības mobilitātes potenciālā (Kaufmann et al., 2002; Urry, 2007), ko raksturo, piemēram, nepieciešamība **iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos, mobilitātei nepieciešamie resursi, prasmes, kā arī pieeju mobilitātes infrastruktūrai un individuālajiem mobilitātes līdzekļiem** – ietekmē telpiski izkliedētu dzīvesstilu segmentu savienošanas iespējas; cilvēkiem ar atšķirīgu mobilitātes potenciālu atšķiras ikdienas mobilitātes trajektorijas. Pieeja ikdienas mobilitātes iespējām ir būtiska dzīves kvalitātei, tās trūkums ir saistīts ar zemāku dzīves kvalitāti un augstāku lokālo sociālo un ekonomisko tīklu nozīmi. Gan augstas, gan zemas ikdienas mobilitātes intensitāte atspoguļojas individuālajā ikdienas mobilitātes un vietas piesaistes prakšu telpā, vērtību un nākotnes orientācijās. Citiem vārdiem sakot, **ir iespējams identificēt nosacīti mobilus un nemobilus lauku dzīvesstilus, ņemot vērā mobilitātes intensitāti un daudzveidību dzīvesstila segmentos, nosacīti intensīvu mobilitāti ietverošs dzīvesstils biežāk būs raksturīgs cilvēkiem, kam ir augstāks mobilitātes potenciāls – iespēja un nepieciešamība pārvietoties, kā arī pieeja mobilitātes un cita veida resursiem** (piemēram, Jetzkowitz et al., 2007).

1.3. att. Lauku dzīvesstilus raksturojošās vietas piesaistes dimensijas

Dzīvesstila segmentiem raksturīgs viens vai vairāki centri, kas veido ikdienas mobilitātes trajektoriju un starp kuriem īstenojas ikdienas mobilitātes un piesaistes prakses ikdienā, piemēram, darba un mājas dzīves segmentu centri ir mājoklis un darbs; un ikdienas mobilitātes iespēju pieejamība un daudzveidība ļauj vai neļauj savienot tos viena dzīvesstila ietvaros. Lai arī dzīvesvietas maiņa reizēm ir labākais iespējamais risinājums, tas ne vienmēr ir ilgtspējīgs, jo būtisku vietas piesaistes enkuru – mājokļa, radu un draugu atbalsta – zaudējuma gadījumā var pastāvēt iespēja, ka, transformējoties cilvēka attiecībām ar bijušo dzīvesvietu, nevēlamas izmaiņas notiek citos dzīvesstila segmentos – retāks kontakts ar draugiem un radniekiem, lielākas mājokļa izmaksas u. tml. Piemēram, aplūkojot apsvērumus tādā lauku dzīvesstila segmentā kā darbs, nodarbinātība, ierobežotajā lauku darba tirgus situācijā ikdienas mobilitāte ir būtiska, lai cilvēkiem, kas nav nodarbināti dzīvesvietā, būtu iespēja sasniegt vietas, kurās ir pieejamas darba iespējas. Kad, piemēram, nav iespējas ērti un vienkārši nokļūt vietā, kur ir pieejams labi atalgots darbs – sasniedzamā attālumā pieejamās darba iespējas nesniedz pietiekami daudz iespēju iztikai vai nokļūšana līdz šādai vietai būtiski ierobežo iespējas citos būtiskos dzīvesstila segmentos (ģimene, piemājas saimniecība, brīvā laika pavadīšanas iespējas), ja ceļā ir jāpavada pārāk ilgs laiks, ikdienas mobilitātes ierobežojumi liek meklēt dažādas dzīvesstila izvēles un stratēģijas (par ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas maiņas dinamiku vairāk 1.5. apakšnodaļā). Šajā piemērā kā risinājums, atkarībā no cilvēka rīcībā esošajiem resursiem, varētu būt vairāku nodarbošanās, iztikas avotu meklēšana pieejamā attālumā vai savas uzņēmējdarbības uzsākšana (arī papildus algotam darbam); attālinātais darbs kā iespēja (ja ir nepieciešamā IKT infrastruktūra); sociālās palīdzības vai tuvinieku atbalsta izmantošana, lai kompensētu trūkstošo ienākumu daļu un riskējot zaudēt sociālās garantijas,

prasmes un iemaņas, ko sniedz iesaistīšanās darba tirgū; vai, gluži otrādi, izvēle mainīt dzīvesvietu no laukiem tuvāk lielajiem nodarbinātības centriem, kas savukārt var ietvert ne īpaši vēlamas izmaiņas citos dzīvesstila segmentos, piemēram, attālināšanos no ikdienas kontaktiem, ar tuviniekiem, ierastās vides u.tml.

Situācijā, kad lauki kā dzīvesvieta, dzīves situācija vai personiskie resursi mainās tā, ka vairs nav iespējams vēlamu dzīvesstilu īstenot esošajos dzīvesstila segmentos, vietas piesaistes un mobilitātes praksēs, tad migrācija kā dzīvesvietas maiņa – vēlama vai nevēlama – ir viens no risinājumiem. Dažādiem cilvēkiem dažādos dzīves posmos un dzīves situācijās svarīgi ir atšķirīgi dzīvesstila segmenti un vietas piesaistes enkuri, līdz ar to būtiski saprast, vai un kādās situācijās un saistībā ar kādiem dzīvesstila segmentiem Latvijas lauku iedzīvotāji apsver dzīvesvietas maiņu un kāda ir ikdienas mobilitātes un dažādu vietas piesaistes aspektu nozīme šajos apsvērumos, kādas citas migrācijai alternatīvas stratēģijas, risinājumus cilvēki šādās situācijās atrod. Līdz ar to iespējams izvirzīt **hipotēzi, ka viena no stratēģijām, kā mainīt dzīvesstilu un tā fiziskās vides un individuālos priekšnosacījumus, ja dzīves pārmaiņu rezultātā līdz šim īstenoto dzīvesstilu, tā segmentus, ikdienas mobilitātes un vietas piesaistes praksēs vairs nav iespējams nodrošināt, ir dzīvesvietas maiņa.**

Biogrāfiskās pieejas skatījumā migrācija kā dzīvesvietas izvēle un maiņa notiek ilgākā laika posmā un ir ikdienas dzīves praksēs un dzīves gaitā iesakņots notikums. Palikšana laukos kā dzīvesvietas izvēle (tāpat kā aizbraukšana, atgriešanās, vai pārceļšanās uz dzīvi laukos) ir aplūkojama gan kā daļa no ilgtermiņa vai īstermiņa stratēģijas dzīves mērķu īstenošanai biogrāfiskā refleksīvā dzīves projektā, kur būtiska nozīme ir vērtību un nākotnes orientācijām, pieejamajiem resursiem un atbalstam, gan arī kā ikdienas dzīves praksēs iesakņoti procesi. Dzīvesvietas izvēle biogrāfiskā skatījumā sākas ar dažādu iespēju apsvēršanu, plānošanu, potenciālās nākamās dzīvesvietas izvēli, dažādu kompetenču un resursu izmantošanu un turpinās ar dzīvi pēc lēmuma par pārceļšanos vai palikšanu pieņemšanas kā dažādu ikdienas dzīves segmentu realizēšana lauku dzīvesstilos, ko veido pagātnes saiknes, konkrētā brīža ikdienas mobilitātes un piesaistes prakses, atbilstība vēlamajam dzīvesveidam, un plašākas vērtību un nākotnes orientācijas (Halfacree & Boyle, 1993; Halfacree & Rivera, 2010).

Dažādos dzīves posmos vietas piesaistes enkuri ir atšķirīgi; dažādos dzīves posmos cilvēkiem ir būtiski atšķirīgi dzīvesstila segmenti, t. i., ne vienmēr cilvēki ir gatavi pārceļties, piemēram, labāk apmaksātu darba iespēju dēļ; dažkārt daudz būtiskāks ir ģimenes, radnieku atbalsta tīkls, mājoklis un zināma vide. Piemēram, Lielbritānijā veiktā longitūdā migrācijas trajektoriju analīze liecina, ka aktīvākais dzīvesvietas maiņas periods notiek līdz 30 gadu vecumam – gados vecāku cilvēku vidū dzīvesvietas maiņa ir retāka un saistībā ar būtiskām

apstākļu izmaiņām, piemēram, ģimenes vai darba dzīvē (Coulter & Ham, 2013). Līdz ar to ir iespējams izvirzīt hipotēzi, ka lauku dzīvesstilus raksturo dzīvei laukos nepieciešamie resursi un vērtības, kas nozīmīgas cilvēkam konkrētā dzīves posmā, un migrācijas lēmums var būt saistīts ar izmaiņām dzīvē, t. i., mainoties dzīves situācijai un priekšstatiem par sevi un dzīvi kā refleksīvu biogrāfisku projektu, lauku dzīvesstilu daudzveidību raksturo arī potenciāli dzīvesvietas maiņas plāni.

2. EMPĪRISKĀ PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Šajā nodaļā raksturota pētījuma pieeja – kvantitatīva sekundāri izmantota datu materiāla analīze. Veicot pamatjēdzienu – vietas un tās dimensiju, vietas piesaistes, ikdienas mobilitātes, dzīvesstila jēdziena, dažādu telpisko mērogu skalu – operacionalizāciju, identificētas kvantitatīvās pieejas iespējas un ierobežojumi. Pēc tam sniegts izmantoto masīvu un analīzē izmantoto apakškopu apraksts, kā arī analīzes pieejas un metožu izvēles pamatojums un apraksts.

2.1. Kvantitatīvu sekundāru datu analīze: ierobežojumi un ieguvumi lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesstilu izpētē

Empīriskā pētījuma pamatā ir ar kvantitatīvām metodēm vāktu un kvantitatīvām metodēm veikta datu analīze. Datu vākšanas un analīzes ar kvantitatīvām metodēm stiprā puse ir spēja novērtēt dažādu pazīmju un parādību izplatības biežumu, salīdzināt tendences un ar matemātiskām metodēm izvērtēt to statistisko nozīmīgumu. Šajā gadījumā kvantitatīvas datu vākšanas metodes – aptaujas un analīzes metožu izmantojums ļauj novērtēt lauku kā dzīves vides dimensiju atšķirības dažādās lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās un pārlicināties par hipotēzēs, kas balstītas uz kvalitatīvu pētījumu rezultātiem, formulētajām sakarībām par vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu telpisko aspektu tipu izplatību Latvijas laukos. Vērtība ir iepriekš pamatā tikai kvalitatīvu pētījumu (Dzenovska, 2012) atziņu pārbaude, skatoties, vai sakarības ir iespējams apstiprināt kvantitatīvā pētījumā. Kvantitatīvās pieejas trūkums šajā gadījumā, pētot vietas piesaisti, dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību, ir pieejas kopumā ierobežotā iespēja aptvert rīcības un izdarīto izvēļu skaidrojumus, unikālās nianšes, kas raksturo dažādas situācijas un to specifiku, kā arī dažādas detaļas, kas tiek apkopotas abstraktākos jēdzienos (skat., piemēram, kvantitatīvās pieejas kritiku (Bryman, 2001, pp. 77–81)) un kas šajā gadījumā paliek ārpus empīriskā pētījuma.

Vairāku reprezentatīvu aptaujas datu kopu izmantojums ilgākā laika periodā – šajā gadījumā 2010., 2011., 2014. un 2016. gadā vākti Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati – nozīmē plašākas iespējas pārbaudīt rezultātu stabilitāti, tos šādi validējot, kā arī iespēju robežās salīdzināt, ņemot vērā izlases kļūdu, iedzīvotāju ģenerālkopu, ko plānots raksturot ar izlases apjomu. Tajā pat laikā empīriskā pētījuma datu ieguves un analīzes procesu var raksturot kā daļēji sekundāru, t. i., šis empīriskais pētījums nav bijis primārais un vienīgais datu ieguves mērķis visām izmantotajām datu kopām (par sekundāro pieeju un ar to saistītajiem ierobežojumiem skat., piemēram, Bryman (2001, pp. 196–201)). 2010. un 2011. gadā iegūto

aptaujas datu masīvu instrumentārija izstrāde, ar kuriem iegūtās datu kopas veido promocijas darba empīriskā pētījuma bāzi, lielā mērā tika veikta, pamatojoties uz teorētisko lauku kā dzīves vides, lauku dzīves kvalitātes un vietas piesaistes daudzveidības skaidrojumu, tomēr empīrisko datu ieguves mērķi nebija saistīti tikai un vienīgi ar šī darba empīriskā pētījuma veikšanu (skat. 2.3. apakšnodaļu par masīvu aprakstu). Savukārt 2014. un 2016. gada datu kopas, kurās daļēji izmantotas 2010. un 2011. gada instrumentārija daļas, tika iegūtas vēl citu projektu ietvaros, datu ieguves procesā sākotnējais instrumentārijs ir adaptēts atbilstoši projektu primārajiem datu ieguves mērķiem, līdz ar to pētījuma datu kopu kontekstā var runāt arī par sekundāriem pētījumiem raksturīgajiem ierobežojumiem. Viens no aspektiem ir saistīts ar salīdzināmības problēmām – vairāki jautājumi un to elementi atkārtojas, tomēr daži ir mainīti un īsināti, līdz ar to ir ierobežojumi salīdzināšanā. Atšķiras arī aptauju ģenerālkopas, uz kurām ir iespējams attiecināt pētījuma rezultātus, kas savukārt nozīmē, ka salīdzinājums var tikt veikts izlases apakškopu līmenī un tas ierobežo rezultātu vispārināmību, jo ne vienmēr izlases apakškopa, kas ir reprezentatīva visai ģenerālkopai pēc noteiktām pazīmēm, ir tāda arī apakškopas gadījumā pēc visām iepriekš definētajām pazīmēm. Līdz ar to, lai arī aptauju datu masīvi ir vākti ar mērķi atbildēt uz līdzīgiem pētnieciskajiem jautājumiem par lauku dzīves vidi, dzīves kvalitāti laukos, vietas piesaisti un ar līdzīgiem uzdevumiem, tomēr ir atšķirības, salīdzinājumu iespēja ir ierobežota, un tas ir jāņem vērā.

2.2. Lauki kā dzīves vide un lauku dzīvesstili kvantitatīvā pētījumā: jēdzienu operacionalizācija

Šajā apakšnodaļā sniegts pārskats par jēdzienu operacionalizāciju, to, kā galvenie teorētiskajā pārskatā minētie jēdzieni cilvēka un vietas mijiedarbības laukos izpratnei mērīti empīriskā pētījuma datu masīvos.

2.2.1. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu matrica lauku kā dzīves vides, lauku dzīvesstilu un ikdienas mobilitātes mērījumā

2010., 2011. un 2014. gada datu masīvos informācijas ieguvei izmantotais jautājumu bloks – matrica (skat. paraugu 2.1 attēlā no 2010. gada aptaujas anketas; 2011. un 2014. gadā uzdotos jautājumus sk. pielikumā) fiksē dažādu pakalpojumu un iespēju (darba, mācību,

iepirkšanās, sportošanas iespēju, ārsta apmeklējuma u. tml.) izmantošanu dažādos telpiskos mērogos (dzīvesvietā, citur novada teritorijā, Rīgā, citā Latvijas vietā, ārpus Latvijas)²⁵.

Ar šīs matricas palīdzību, no vienas puses, tiek mērīta laukos kā dzīvesvietā pieejamā vietas iespēju struktūra un iespēju sasniedzamība no dzīvesvietas citos telpiskos mērogos, t. i., tiek raksturoti lauki kā dzīves vide. No otras puses, šajā matricā tiek fiksēts arī cilvēku individuālajā situācijā – interesēs, resursos, ierobežojumos – sakņots pakalpojumu un iespēju izmantojums, kas ļauj raksturot individuālu dzīvesstilu daudzveidību.

Instrumentārija izveide

Jautājumu matricas izveide sākotnēji tika veikta 2010. gada Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” ietvaros veiktās aptaujas „Vieta, rīcībspēja, migrācija” instrumentārijam, kurā piedalījās arī promocijas darba autore, un vēlāk tika papildināta un uzlabota 2011. un 2014. gada aptaujās. Jautājumu matricas izveides pamatā bija vairāki apsvērumi. Vispirms to ietekmēja teorētiski apsvērumi – dažādi vietas un vietas piesaistes, lauku ikdienas mobilitātes jēdzienu teorētiski skaidrojumi un citos empīriskos pētījumos par vietas piesaisti izmantotie indikatori (skat. 1.4. apakšnodaļu), kas aptvēra plašu attieksmju, vērtējumu un uzvedības elementu klāstu. Piemēram, vietas materiālās formas kā vietas dimensijas un vietas iespēju struktūras vērtējums un izmantojums bija būtisks aspekts vietas piesaistes kā izvēles raksturojumā; dažādu iespēju izmantojuma telpiskā izkliede potenciāli ļautu raksturot dzīvesvietu kā ikdienas mobilitātes procesos aptverto trajektoriju; iespēju un pakalpojumu izmantojums dzīvesvietā ļautu raksturot vietas materiālo infrastruktūru, kā tā izpaužas respondentu ikdienas dzīves praksēs.

Lai arī aptaujās, vērtējot dzīves kvalitāti, bieži uzdoti jautājumi par apmierinātību ar dažādiem pakalpojumiem un iespējām, daudz tika salīdzināta apmierinātība ar dažādām

---

²⁵ Līdzīga pieeja, vērtējot vietas relatīvo attālinātību – bet izmantojot elektroniski pieejamus telpiskus datus par dažādu iespēju un pakalpojumu izkliedi – izmantota ESPON 2020 programmas ietvaros veiktajā pētījumā ”Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli” (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*), kurā vietas iespēju struktūras un attālinātības viens no indikatoriem bija publisko pakalpojumu (*services-of-general-interest*; ģimenes ārsta, slimnīcas, aptiekas, bankas, pamata un vidējās izglītības iestādes, pārtikas preču un lielveikala un kino) ģeogrāfiska sasniedzamība laikā, braucot ar auto (Tagai, Schürmann, Ortega-Reig, & Indarte, 2017, pp.6–14). Tāpat arī Centrālās statistikas pārvaldes veiktajā apsekojumā par Latvijas iedzīvotāju mobilitāti 2017. gadā, kas ļauj raksturot arī vietas relatīvo atrašanos, izmantotais pārvietošanās mērķu dalījums ir līdzīgs – darbu (uz/no darba vietas); izglītība (piemēram, skola, universitāte, citas izglītības iestādes); pavadīšana (piemēram, bērnu vešana uz skolu, bērnudārzu, brīvā laika nodarbībām un citu ģimenes locekļu, cilvēku pavadīšana uz darbu, staciju); iepirkšanās (piemēram, tirdzniecības centri, gadatirgi, zemnieku tirdziņi); personīgs iemesls (piemēram, ārsta, pasta, bankas, baznīcas, sporta kluba, ķermeņa procedūru, friziera, pašvaldības vai valsts institūcijas apmeklējums); darījumu brauciens (piemēram, komandējums, apmācības, kursi, izstādes, sanāksmes ārpus darba vietas); atpūta (piemēram, tikšanās ar radiem, draugiem, kino, kafejnīca, muzejs, koncerts, SPA procedūras, sports/hobijs, pastaigas, brauciens uz vasarnīcu) un citi, iepriekš neminēti mērķi (CSP, 2018b). Šajā gadījumā labi redzamas promocijas darba empīriskā pētījuma neaptvertās sociālo kontaktu, otra mājokļa un vaļasprieku jomas.

iespējām un pakalpojumiem, bet maz kas bija zināms par to izmantošanu un tās telpisko izkliedi. Līdz ar to, ar bāzi iepriekš veiktajos kvalitatīvajos pētījumos (piemēram, Dzenovska, 2012) un lauku plānošanas politikas un tās novērtēšanas dokumentos (Grieve & Weinspach, 2010), ņemot vērā kvantitatīvo pētījumu ierobežojumus (piemēram, nepieciešamību izveidot alternatīvas, kas ir pieņemamas un relevantas visiem respondentiem, tādejādi standartizējot un zaudējot potenciāli unikālās noteiktām iedzīvotāju grupām un respondentiem individuāli raksturīgās situācijas iezīmes) tika izveidots potenciāli nozīmīgo iespēju, pakalpojumu un telpisko mērogu saraksts. Optimālā situācijā noteikti būtu iespējams identificēt specifiskas grupas un veidot tām piemērotus aptaujas instrumentārijus un specifiskas izlases kopas, tomēr realitātē neviens no šiem masīviem nav vākts speciāli promocijas darba pētījumam un rezultāts ir kompromiss starp finansiāli iespējamo un metodoloģiski vēlamo.

Matricu veido dažādi pakalpojumus un iespējas elementi, kas dažādos gados veiktās aptaujās atkārtojas, kā arī 5 telpiskie mērogi – dzīvesvieta; cita vieta novada teritorijā, Rīga, cita pilsēta un lauki.

2.1. tabula

Pakalpojumi un iespējas empīriskajā pētījumā izmantotajās aptaujās

Elements	Aptauja
Pētījuma brīdī strādā	2010, 2011
Pētījuma brīdī mācās	2010, 2011
Pēdējo 12 mēnešu laikā:	
Iepircies, apmeklējis veikalus	2010, 2011, 2014
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	2010, 2011, 2014
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	2010, 2011, 2014
Mācījies, bijis kursos	2010, 2011, 2014
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	2010, 2011, 2014
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	2010, 2011, 2014
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	2010, 2011
Izmantojis piedāvātās iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u. tml.)	2011, 2014
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā	2011, 2014
Apmeklējis dievkalpojumu	2014
Telpiskie mērogi – dzīvesvieta, cita vieta novadā, Rīga, cita vieta Latvijā, ārpus Latvijas – dažādos gados veiktās aptaujās neatšķiras. 2010. un 2014. gadā, kad tika aptaujāti visi Latvijas iedzīvotāji, Rīgas iedzīvotājiem bija iespēja izvēlēties starp trim mērogiem – Rīgu, citu vietu Latvijā vai ārpus Latvijas. 2010.gadā veiktajā aptaujā republikas nozīmes pilsētu iedzīvotājiem netika piedāvāts novada telpiskais mērogs, jo strikti ņemot, lai arī šis pilsētas ir novadu centrs, tās administratīvi teritoriāli bija pašas par sevi; 2014. gada aptaujā šis variants tika piedāvāts un iespējams, ka cilvēki to izvēlējās. Katrā aptaujā izmantotās jautājumu matricas ar precīzu formulējumu un instrukcijām skatīt pielikumā.	

F12. Kur Jus pēdējo 12 mēnešu laikā parasti esat izmantojis dažādus pakalpojumus?*
(visas atbilstošās atbildes katrā rindīnā) *Izsniegt kartīti F12*

		Savā dzīvesvietā (pilsētā, pagastā) (<i>nelasīt rīdziniekiem</i>)	Kādā citā pilsētā vai pagastā pašreizējā novada ietvaros (<i>nelasīt republikas nozīmes pilsētu – Daugavpils, Jēkabpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Rīga, Valmiera, Ventspils – iedzīvotājiem</i>)	Rīgā	Citur Latvijā	Ārpus Latvijas	Pēdējo 12 mēnešu laikā neesmu neko tādu darījis
1	Iepircies, apmeklējis veikalus	1	2	3	4	5	9
2	Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	1	2	3	4	5	9
3	Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	1	2	3	4	5	9
4	Mācījies, bijis kursos	1	2	3	4	5	9
5	Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	1	2	3	4	5	9
6	Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	1	2	3	4	5	9
7	Devies pārgājienā, izbraukumā, pabeidzījis ekskursiju, staigājis	1	2	3	4	5	9

2.1. att. Matricas piemērs, 2010. gada aptauja

Jautājumu matricas datu izmantojums empīriskā teorētisko konceptu analizē

Jautājumu matricas mērījuma datus un to agregētas versijas – indeksus, kā sākotnēji matricas izveides procesā plānots, ir iespējams izmantot vairāku teorētisko konceptu kvantitatīvā raksturojumā: dzīvesstila, lauku kā vietas un dzīves vides dimensiju, kā arī ikdienas mobilitātes iespēju realizācijas raksturojumā.

Lauki kā vieta

Lauku kā vietas, kas teorētiski konceptualizēta Džona Egnjū un Maikla Vudsa vietas trīs dimensijās, empīriskam raksturojumam izmantoti jautājumu matricas biežumu sadalījumi administratīvi teritoriālās kategorijās.

Vietas relatīvā atrašanās laukos teorijā raksturota kā atrašanās relatīvi perifērijā – saistībā ar pilsētām, bet salīdzinoši attālināti no lieliem centriem ar ilgu ceļā pavadāmo laiku, sarežģītu un komplicētu nokļūšanu (Woods, 2011; Milbourne & Kitchen, 2014). Relatīvā atrašanās ikdienas dzīvē izpaužas kā dažādu pakalpojumu un iespēju pieejamība, sasniedzamība un matricā mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošana kopumā, t. i., neatkarīgi no pakalpojumu un izmantošanas telpiskā mēroga.

Otrs sasniedzamības aspekts saistīts ar pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu daudzveidību – jo plašāks telpisko mērogu loks ir aptverts, līdz ar to – vietas saiknes ar citām vietām –, jo augstāka sasniedzamība, neperifērums. Tomēr būtiski ir ņemt vērā un pārbaudīt individuālo resursu un ierobežojumu – finansiālo, auto pieejamības u. tml. – nozīmi salīdzinājumā ar laukiem administratīvi teritoriālu kategoriju skalā. Tātad, ja empīriskā analizē

liecina, ka lauku pagastos ārpus Pierīgas pakalpojumi un iespējas kopumā ir izmantoti retāk un mazākā telpisko mērogu skaitā, lauku sasniedzamība ir vērtējama kā zemāka un potenciāli arī komplikētāka un ilgāka. Līdz ar to šīs vietas laukos vērtējamas kā relatīvi attālinātas salīdzinājumā ar pilsētu. Tātad pakalpojumu un iespēju sasniedzamības ziņā var teikt, ka pastāv nevienlīdzība pakalpojumu un iespēju pieejamībā starp laukiem un pilsētām.

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indekss kopumā vietas relatīvo atrašanos ļauj agregēti raksturot kā spēju sasniegt dažādos pakalpojumus un iespējas neatkarīgi no dzīvesvietas (tiesa, neņemot vērā potenciālās atšķirības interesēs, vajadzībās, resursos un ierobežojumos) – ja kopējā pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība būtiski neatšķiras respondentiem dzīvesvietās ar atšķirīgu urbanizācijas, centrāluma līmeni, kas mērīts administratīvi teritoriālo kategoriju skalā, tad var teikt, ka pakalpojumu un iespēju sasniedzamības ziņā vietu relatīvā sasniedzamība ir līdzīga. Pārbaudot dažādu individuālu resursu un ierobežojumu (kā respondentu sociālu un demogrāfisku pazīmju) nozīmi, ir iespējams izvērtēt, vai sasniedzamības ziņā ir cieša saikne ar iedzīvotājiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem.

Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu daudzveidības indekss (telpisko mērogu skaits, kuros izmantots vismaz viens pakalpojums (skat. 2.1. tabulu pakalpojumu un iespēju sarakstam un 2.1. attēla pirmo rindu telpisko mērogu sarakstam dažādās aptaujās)) ļauj raksturot ne tikai vietas relatīvo atrašanos kā perifērumu pretstatā sasniedzamībai, bet arī caur saikņu un savstarpējās saistības ar citām vietām perspektīvu (Massey, 2005; Massey, 2010) – jo vairāk šādu saišu, jo plašāks telpisko mērogu loks ir nepieciešams, lai cilvēki spētu īstenot vēlamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību situācijā, kad nepieciešamo nav iespējams sasniegt vai izmantot dzīvesvietā. Tātad, no vienas puses, augstāka indeksa vērtība raksturo vietas sasniedzamību, bet tajā pat laikā norāda uz atkarību no citām vietām, to sasniedzamības pakalpojumu un iespēju nodrošinājumā.

Pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības indeksi dažādos telpiskos mērogos (t. i., cik dažādi pakalpojumi izmantoti dažādos telpiskos mērogos – dzīvesvietā, novada teritorijā, citur Latvijā, Rīgā, ārpus Latvijas) ļauj izvērtēt šo saišu ar dažādiem telpiskiem mērogiem nozīmi pakalpojumu un iespēju izmantošanā atšķirīgās administratīvi teritoriālās kategorijās. Jo augstāka ir indeksa vērtība un telpiskā mēroga nozīme lielāka, var izteikt pieņēmumu, ka lielāka un spēcīgāka ir kāda pakalpojumu un iespēju izmantošanas centra (novada centrs, cita vieta Latvijā, Rīga) nozīme. Ja vērtības ir zemas un ar augstu izkliedi, tad tas nozīmē, ka kopumā – vismaz iespēju un pakalpojumu izmantošanas ziņā – pastāv liela daudzveidība telpiskajos mērogos.

Vietas materiālā forma un infrastruktūra Egnjū un Vudsa skatījumā pamatā skaidrota kā fiziskā, transporta un sakaru infrastruktūra, arī dažādi dabas objekti, sociālā infrastruktūra, pārvaldība, kas sniedz iespējas iedzīvotājiem iesaistīties dažādās aktivitātēs un izmantot dažādus pakalpojumus. Tā laukos nelielā iedzīvotāju skaita un blīvuma dēļ var nebūt atjaunota, pieejama vai kvalitatīva, būt vecāka, nolietotāka, ne tik attīstīta, daudzveidīga. Šī empīriskā pētījuma vajadzībām vietas materiālā forma aplūkota kā materiālās infrastruktūras nodrošinātā vietas iespēju struktūra, kas laukos dzīvojošajiem cilvēkiem – to vajadzībām, resursiem – ir atbilstoša, pieejama un izmantojuma. Par to liecina dažādu iespēju un pakalpojumu pieejamība dzīvesvietā. Tā mērīta kā šo pakalpojumu un iespēju izmantojums dzīvesvietā (piemēram, nodarbinātības, mācību iespēju izmantošana liecina par attiecīgu infrastruktūru; aktīvās atpūtas iespēju izmantošana liecina par tai piemērotu vidi – sakoptu dabas vidi, ūdenstilpni u. tml.). 2.1. tabulā sniegts pārskats par pakalpojumu un iespēju sarakstā iekļautajiem elementiem dažādos gados veiktās aptaujās un 2.1. attēlā redzams piemērs, kā šie jautājumi uzdoti anketā.

Nemot vērā lauku apdzīvotņu struktūras specifiku, jāņem vērā, ka visas iespējas un pakalpojumi nekad nebūs pieejami dzīvesvietā vai tās tuvumā, un pamatā pakalpojumu un iespēju koncentrācijai vajadzētu būt vietējas un reģionālas nozīmes centros, tomēr mērķim vajadzētu būt optimālai sasniedzamības un vietas iespēju struktūras kombinācijai. Tāpēc ir svarīgi saprast, kādā apmērā lauku iedzīvotājiem ir pieejamas dažādas iespējas un pakalpojumi un kā tie tiek izmantoti dzīvesvietā; vai dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā pastāv atšķirības respondentu vidū ar atšķirīgiem individuāliem pieejamajiem resursiem.

Trešā dimensija – lauku sociālās reprezentācijas, vietai piešķirtās vērtības un nozīmes – nav izmērāma pakalpojumu un iespēju izmantošanas matricas ietvaros un šī jēdziena operacionalizācija aplūkota 2.2.2. apakšnodaļā.

Lauku dzīvesstili un vietas piesaistes dimensijas

Lai arī ar zināmiem ierobežojumiem, šie matricas veida jautājumi ļauj raksturot dažādus lauku dzīvesstilu telpiskos aspektus. Entonijss Gidenss, pamatojoties uz laika ģeogrāfijas idejām, apskata vietas jēdzienu. Vietas nozīmi var raksturot kā attālumu pārvarēšanas trajektorijas starp ikdienas dzīvē nozīmīgiem punktiem – cilvēki noteiktos laika un citu resursu ierobežojumu apstākļos, izmantojot rīcībā esošos resursus, apmierina vajadzības, īsteno intereses un mērķus un veic ikdienas darbības, pārvarot attālumus starp telpiski izkliedētiem būtiskiem punktiem (“stacijām”) – darbu, iepirkšanās un brīvā laika pavadīšanas vietām u. tml. Raksturojot dzīvesstilu, pamatojoties uz iespēju un pakalpojumu izmantošanas telpisko mērogu tipiem, būtisks ierobežojums ir tas, ka jautājumu matrica ietver tikai ierobežotu ikdienas dzīvi

veidojošu elementu klāstu (skat. 2.1. tabulu; sarakstā, piemēram, nav ietverti ģimenes, draugu attiecību uzturēšanas tīkli un to telpiskie aspekti, nav aptvertas citu vaļasprieku un brīvā laika pavadīšanas aktivitātes u. c. aspekti, kas varētu būt svarīgi). Tomēr apskatīto pakalpojumu un iespēju daudzveidība kopumā aptver visām iedzīvotāju grupām nosacīti līdzīgus pakalpojumus un iespējas, kas ļauj veikt analīzi un izdarīt secinājumus par noteiktiem dzīvesstila segmentiem.²⁶

Dzīvesstila jēdziens ir ļoti ietilpīgs, un telpiskie aspekti ir tikai daļa no tā daudzveidības. Jāņem vērā, ka jautājumu matricas elementu mērījums ir tikai attālināta shēma, punkti, fiksēti atsevišķi laikā un telpā ar izmantotajām iespējām, aktivitātēm un telpiskajiem mērogiem un nekādā ziņā nespēj aptvert cilvēka dzīvesstila daudzveidību visā pilnībā, ietverot identitātes, refleksīvās biogrāfijas un citus aspektus, kas ir centrālas Gidensa dzīvesstila jēdzienam. Tomēr iegūtā informācija par rīcību un tās telpiskajiem mērogiem var sniegt būtisku informāciju par dzīvesstila segmentu telpiskajiem aspektiem.

Raksturojot dzīvesstilu, Gidenss runā par dzīvesstila segmentiem, kas ir savstarpēji nepretrunīgi; tie var būt, piemēram, ģimenes dzīve, vaļasprieki, darbs; tos raksturo gan to telpiskā izkliede, gan to svarīgums, gan cilvēkam pieejamie un cilvēka ieguldītie resursi šo dzīvesstila segmentu īstenošanā, izdarot dažādas izvēles. Pakalpojumu izmantošanas matricas jautājums par dažādu iespēju un pakalpojumu izmantošanu un to telpisko izkliedi nosacīti, bet zināmā mērā kvantitatīvam pētījumam maksimāli iespējami aptver šo dzīvesstila konceptu. Lai arī matricas mērījums nav pilnīgs, aptverošs (kā jau minēts iepriekš, no dzīvesstila segmentiem netiek iekļauti tādu būtiski aspekti kā kontekstu uzturēšana sociālajos tīklos), ir iespējams analizēt un izdarīt secinājumus par dzīvesstila veidošanās loģiku, dzīvesstila segmentu telpisko aspektu un pieejamo resursu saskaņošanu. Viens piemērs varētu būt situācijā, kad nav iespējams, piemēram, saņemt pietiekami labu veselības aprūpi ārpus dzīvesvietas, jo tā atrodas par tālu, ir sarežģīti aizbraukt, ir par dārgu – tad izvēle ir izmantot dzīvesvietā pieejamo vai ārstu neapmeklēt. Dzīvesstilu telpisko aspektu analīzē tas atspoguļotos, kā pakalpojuma izmantošana tikai dzīvesvietā vai tā neizmantošana vispār respondentu vidū ar kopumā zemāku ikdienas mobilitātes indeksa rādītāju un zemāku individuālo un mājsaimniecības resursu līmeni

---

²⁶ Šāda dzīvesstila operacionalizācija, galvenokārt izmantojot uzvedības, attieksmju un vērtīborientāciju elementus, izmantota, piemēram, transporta ģeogrāfijas empīriskajos pētījumos (Krizek, 2006; Kitamura, 2009; van Acker, 2015; Prato, Halldórsdóttir & Nielsen, 2017, Kasper & Scheiner, 2017). Sniedzot pārskatu par dzīvesstila jēdziena izmantojumu, šie autori akcentē uzvedības aspektu nozīmi un atzīst, ka identitātes aspektu ierobežotais aptvērumus zināmā mērā ierobežo dzīvesstila jēdziena aptvērumu, tomēr uzvedības elementi to daļēji atspoguļo.

(ienākumiem, izglītību, pieeju personiskajam transportam) un augstākiem ierobežojumiem (vecumu).

Vēl viens mērījuma aspekts ir tāds, ka pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu matrica nefiksē ikdienu (tam labāk derētu laika budžeta dienasgrāmata ar telpiskuma elementiem), tomēr fiksē telpiskos mērogus, kuros pakalpojumi un iespējas izmantotas pēdējo 12 mēnešu laikā, tātad, zināmā mērā respondenta vērtējumā stabilu punktu sistēmu. Šāds matricas mērījuma ierobežojums ir iegūtā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu raksturojuma abstraktums un zināma attālinātība no tā, ko parasti saprot ar ikdienas dzīves norisēm, to telpiskajām trajektorijām un cilvēku pieņemtajiem lēmumiem.

Tāpat kvantitatīvs analīzes risinājums ierobežo interpretācijas iespējas, kas Gidensa dzīvesstila jēdziena ietvaros raksturo būtiskos izvēles un pašrefleksivitātes aspektus. Tie šajā gadījumā ietvertu ar pakalpojuma vai iespējas izmantošanas motivāciju noteiktā telpiskā mērogā un izvēles procesa norises raksturojumu, piemēram, vai kāds kultūras vai izklaides pasākums tiek vai netiek apmeklēts, jo nav iespējams izvēlēties piemērotu (laika, satura ziņā) un izvēle ir nevis – ko, bet vai apmeklēt tieši tad, kad ir piedāvājums; varbūt pasākumi interesē, bet dažādu apstākļu (kompānijas, transporta pieejamības, finanšu trūkuma) dēļ nav iespējams braukt nekur citur. Tomēr rīcības fiksējums – pasākuma apmeklēšana dzīvesvietā vai kur citur – raksturo izvēles rezultātu noteiktos laiktelpas, individuālo un mājsaimniecības resursu un citos (ģimenes situācijas, transporta pieejamības u. tml.) ierobežojumos un to daudzveidību.

Tāpat kvantitatīva rīcības fiksējuma analīze ierobežo ar dzīvesvietā nepieejamo pakalpojumu un iespēju (nodarbinātības, mācību, iepirkšanās, ārstu apmeklējumu u. tml.) izmantošanu saistīto telpisko mērogu izvēļu analīzi – nav iespējams uzzināt, cik laika un resursietilpīga ir bijusi, piemēram, zobārsta apmeklējuma plānošana, domājot par laiku, loģistiku, uzņēmību un zināšanām, kas varētu būt nepieciešamas (lai atrastu labu ārstu par pieņemamu samaksu, saplānotu, aizbrauktu u. tml.). Tomēr pakalpojuma vai iespējas izmantojums noteiktos telpiskos mērogos atspoguļo šo izvēļu rezultātus un izvēles izdarījušo cilvēku individuālos un mājsaimniecības resursus un to daudzveidību.

Tātad, lai arī pakalpojumu un iespēju matricas ierobežotais saraksts ļauj raksturot tikai daļu no Gidensa dzīvesstila segmentiem, un mērījums ir vairāk rīcības fiksējums nekā ikdienas prakses refleksivs apraksts un izvēles skaidrojums, pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidību un telpiskos mērogus var analizēt kā savstarpēji laikā un telpā saskaņojamus dzīvesstila segmentus, kas ir bijis rezultāts lauku iedzīvotāju vajadzībām un izvēlēm noteiktos resursu un laiktelpas ierobežojumos. Līdz ar to analīzes fokuss ir pakalpojumu un iespēju

izmantošanas telpisko mērogu daudzveidības tipoloģija, kas noteiktos dzīvesstilu segmentos atspoguļo izdarīto izvēļu atšķirības atšķirīgu resursu ierobežojumu situācijā.

Tipoloģija

Tomēr ar jautājumu matricas palīdzību iegūtos mērījumus (kā telpiskajos mērogos, bet diemžēl bez objektīvajiem attālumiem – izklaidētus cilvēka uzvedības, iesaistīšanās dažādās aktivitātēs fiksējumus), grupējot pēc to līdzīguma vai atšķirībām pakalpojumu un iespēju izmantošanā, dažādu telpisku mērogu izplatībā ar empīriskās grupēšanas metodēm, var iegūt tipoloģiju ar savstarpēji līdzīgiem, bet ārēji atšķirīgiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem. Šie tipi attālināti raksturo lauku iedzīvotāju dzīvesstilu daudzveidību, vismaz to ārējo formu daudzveidību (jo iekšējo motivāciju, attieksmes un vērtības, individuālo situāciju daudzveidību kvantitatīvi nav iespējams aptvert) laukos kā vietās ar atšķirīgu iespēju struktūru cilvēkiem ar dažādiem resursiem, ierobežojumiem un iespējām. Tātad, izmantojot jautājumu matricas datus un empīriskās grupēšanas – klasteru analīzes – metodi, ir iespējams iegūt konkrētiem gadījumiem (respondentiem) specifiskus un pēc savstarpējās līdzības un atšķirīguma sagrupētu pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus, kas ļauj zināmā mērā raksturot lauku dzīvesveidu daudzveidību.

Tāpat iespējams sniegt respondentu, kam piemīt noteikts pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips, sociālo un demogrāfisko raksturojumu (vecums, dzimums, ienākumi, nodarbošanās u. tml.), ko iespējams interpretēt kā resursus vai ierobežojumus (zināšanas, vajadzība, transporta pieejamība, finanses u. tml.) vēlamā dzīvesstila īstenošanā. Līdzīgi, izmantojot empīriskās grupēšanas un datu redukcijas metodes pārvietošanās un ikdienas aktivitāšu telpiski temporālos modeļus kā dzīvesstilus un to telpiskos aspektus Vācijā pētījuši Jenss Jeckovics (*Jens Jetzkowitz*), Jergs Šneiders (*Jörg Schneider*) un Štefans Bruncels (*Stefan Brunzel*) (Jetzkowitz, Schneider, & Brunzel, 2007). Promocijas darba empīriskajam pētījumam izmantotajā materiālā iekļauto elementu skaits un daudzveidība nav tik liela – lauku dzīvesstilu un to telpisko aspektu daudzveidību, kas empīriskā pētījuma vajadzībām pielīdzināti pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem, pārbaudot to sasaisti ar individuālajiem un mājsaimniecības resursiem un ierobežojumiem un iespēju robežās arī citiem vietas piesaisti raksturojošiem rādītājiem, kuru vērtību atšķirības hipotētiski pastāv, raksturo atšķirības lauku dzīvesstiliem kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem.

Vietas piesaistes kā dzīvesstilu telpisko dimensiju daudzveidību raksturojoši indeksi

Jautājumu matricas mērījumus var izmantot arī, lai apkopotā veidā raksturotu vietas piesaistes kā dzīvesstilu telpisko dimensiju daudzveidību (1.7. apakšnodaļa), (ne)mobilitāti un iespēju daudzveidību/ierobežotību, un dzīvesstila ierobežoti lokālo vai translokālo fokusu, veidojot indeksus. Indeksi, kur vienā mainīgajā apkopota informācija par izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību (t. i., saskaitot pakalpojumus un iespējas, kuras respondents pēdējo 12 mēnešu laikā ir izmantojis) un ko pēc tam izmantot izveidoto tipu raksturojumam un validācijai.

Par iespēju daudzveidību pretstatā iespēju ierobežojumiem dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības raksturojumā liecina kopējais atšķirīgu pakalpojumu un iespēju skaits, kas parasti pēdējo 12 mēnešu laikā izmantots kādā telpiskā mērogā – neatkarīgi no tā, kurā. Indeksa aprēķins ir tāds pats kā kopējam sasniegto pakalpojumu un iespēju izmantošanas indeksam, kas izmantots lauku relatīvās sasniedzamības raksturojumam un aprakstīts iepriekšējā apakšnodaļā, un analizēts administratīvi teritoriālās kategorijās 3.1.2. apakšnodaļā. Piemēram, ja indeksa vērtība respondentam 2010. gada masīvā ir 3, tad tas nozīmē, ka respondents pēdējo 12 mēnešu laikā kopumā ir izmantojis trīs no deviņiem dažādiem matricas sarakstā iekļautajiem pakalpojumiem.

Par dzīvesstila ierobežoti lokālo pretēji translokālam (Hedberg & Carmo, 2012), lokāli neierobežotam fokusam liecina dažādu dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju īpatsvars no kopējā izmantotā atšķirīgo pakalpojumu un iespēju skaita. Jo plašāks pakalpojumu un iespēju klāsts no kopējā izmantots dzīvesvietā, jo lielākā mērā iespējams pieņemt, ka ar pakalpojumu un iespēju saistītos dzīvesstila segmentus raksturo lokāls fokuss. Lokālo ierobežojumu kā potenciāli riskantu dzīvesstila telpisko dimensiju raksturo neliels kopējais izmantoto pakalpojumu un iespēju klāsts, kas ir ierobežots ar laukos dzīvesvietā pieejamo un potenciāli samērā ierobežoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību. Tā kā indeksa vērtība neņem vērā ārpus dzīvesvietas izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību, tad potenciāli var būt tā, ka augsta lokālā piesaiste pakalpojumu un iespēju izmantošanā vienlaikus saistīta ar augstu izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību citos mērogos. Piemēram, ja dzīvesvietā izmantoti pieci dažādi pakalpojumi un iespējas no kopumā sešiem, tad lokālā piesaiste būs augsta. Ja trīs no šiem sešiem pakalpojumiem izmantoti citā vietā novadā un četri parasti arī Rīgā, tad var teikt, ka augsta lokālā piesaiste ir saistīta ar salīdzinoši augstu mobilitātes līmeni.

Tādejādi dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības proporcijas no kopējās indekss (pakalpojumu un iespēju daudzveidības daļa, kas izmantota dzīvesvietā salīdzinājumā ar kopējo izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību) raksturo dzīvesstila telpisko aspektu (ārpus) lokālās saiknes – kā dzīvesvietas telpiskā mēroga nozīmīgumu pakalpojumu un iespēju izmantošanā, pieņemot, ka, jo daudzveidīgāki pakalpojumi un iespējas izmantotas dzīvesvietā un zemāka telpisko mērogu daudzveidības vērtība, jo lokālāk “noenkurots” lauku dzīvesveids. Tāpat indekss sniedz vispārīgu priekšstatu, cik pakalpojumu veidu saņemšanai ir bijis nepieciešams doties ārpus dzīvesvietas robežām un cik lielu daļu no kopējā izmantotā veidu skaita tie veido. Piemēram, ja respondents pēdējo 12 mēnešu laikā kopumā ir izmantojis četrus dažādus pakalpojumus un iespējas (nodarbinātības, iepirkšanās, ikdienas pakalpojumu un pašdarbības iespējas) un no tām iepirkšanās iespējas dzīvesvietā, tad šī indeksa vērtība ir 0.25. Tas nozīmē, ka respondents dzīvesvietā ir izmantojis 25% no tiem dažādajiem matricas sarakstā minētajiem pakalpojumiem, ko pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojis kopumā, bet pārējos – citā vietā. Jāpiebilst, ka indeksa vērtība būs tāda pati, ja runa būs par iepirkšanos un ārsta apmeklējumu dzīvesvietā no kopumā astoņiem dažādiem pakalpojumiem un iespējām, ko respondents izmantojis. Tomēr abos gadījumos indeksa vērtība norādīs uz salīdzinoši zemu lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Pretējā gadījumā, ja no četriem pakalpojumiem vai iespējām (iepirkšanās, ārsta apmeklēšanas, ikdienas pakalpojumiem un pasākumu apmeklēšanas) trīs ir izmantoti dzīvesvietā, tad indeksa vērtība 0.75 jeb 75% norādīs uz augstu lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Ja šāda indeksa vērtība kombinējas ar zemu telpisko mērogu daudzveidību – 1–2 telpiskajiem mērogos (dzīvesvieta, novada teritorija, Rīga, cita vieta Latvijā) –, tad var runāt par lokāli ierobežotu pakalpojumu un iespēju izmantošanu un zemu mobilitāti.

Lauku dzīvesstilu mobilitāti vai tās ierobežojumus var raksturot kā attālumu pārvarēšanu saistībā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos (vietas raksturojumā – telpisko mērogu daudzveidības indekss, kas administratīvi teritoriālās kategorijās analizēts 3.1.2. apakšnodaļā). Tas ļauj raksturot, cik dažādos mērogos (kuru var būt mazāk nekā faktiski apmeklēto vietu novada teritorijā, citur Latvijā un kuri ierobežoti spēj raksturot faktiskos attālumus, tomēr sniedz zināmu priekšstatu) pēdējo 12 mēnešu laikā cilvēks parasti izmantojis pakalpojumus un iespējas. Piemēram, ja respondents norādījis, ka kopumā pēdējo 12 mēnešu laikā parasti iepircies un ārstu apmeklējis dzīvesvietā, pasākumus, ārstu un iepirkšanās iespējas, kā arī bankomātu izmantojis republikas nozīmes pilsētā, pasākumus un bankomātu izmantojis Rīgā, tad indeksa vērtība būs trīs telpiskie mērogi no pieciem kopumā iespējamajiem, kas norāda uz salīdzinoši plašu ikdienas mobilitātes telpu.

Visbeidzot, dzīvesstilu vietas piesaisti var raksturot ar tiem nozīmīgākajiem telpiskajiem enkuriem – telpiskajiem mērogiem, kuros izmantots lielāks skaits atšķirīgu pakalpojumu. Jāņem vērā, ka šie indeksi neļauj izvērtēt izmantoto pakalpojumu biežumu, kas, piemēram, iepirkšanās un bankomāta iespēju izmantojumam noteikti būs biežāks nekā pasākumu apmeklēšanai (aprēķina ziņā tie ir tie paši indeksi, kas izmantoti telpisko mērogu nozīmes raksturošanai dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās 3.1.2. apakšnodaļā). Lai arī tās nav gluži mobilitātes trajektorijas, tie ir telpiski enkuri – punkti šajās trajektorijās, kas pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības ziņā ir bijuši svarīgi. Piemēram, ja respondents norādījis, ka pēdējo 12 mēnešu laikā parasti iepircies un ārstu apmeklējis dzīvesvietā, pasākumus, ārstu un iepirkšanās iespējas, kā arī bankomātu izmantojis republikas nozīmes pilsētā, un pasākumu apmeklēšanas iespējas un bankas pakalpojumus izmantojis Rīgā, tad telpisko mērogu nozīmes indeksu vērtības būs attiecīgi divi dažādi pakalpojumi un iespējas dzīvesvietā, trīs – citā vietā Latvijā un divi – Rīgā.

Šie vietas piesaisti un dzīvesstila dimensijas raksturojošie indeksi izmantoti, lai raksturotu un validētu izveidotos pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus, kā arī pārbaudītu hipotēzi, ka dzīvesstili – pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi, kuru telpiskos aspektus raksturo zemāka lokālā ierobežotība, augstāka mobilitāte un iespēju daudzveidība, ir raksturīgi respondentiem ar plašākiem resursiem un zemākiem ierobežojumiem, kas operacionalizētas kā sociālās un demogrāfiskās pazīmes.

Daudzveidība un nevienlīdzība

Raksturojot lauku kā dzīves vides daudzveidību, to var operacionalizēt kā saturiski un statistiski nozīmīgi atšķirīgas indeksu un biežumu sadalījumu vērtības starp dažādām laukus raksturojošām administratīvi teritoriālām kategorijām. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko aspektu daudzveidības tipoloģija raksturo dzīvesstilu telpisko daudzveidību laukos. Bet, ja lauku dzīvesstilu tipus, ko raksturo ierobežots iespēju izmantojums, ierobežota mobilitāte un lokāli ierobežots iespēju izmantojums – pretstatā daudzveidīgām iespējām, mobilitātes iespējām un lokāli neierobežotai vietas piesaistei kā dzīvesstila dimensijām – raksturo ierobežoti resursi, tad var runāt par laukiem kā dzīves vidi, kur vietas iespēju struktūras un sasniedzamības ierobežojumi uztur noteiktu iedzīvotāju grupu nevienlīdzīgu piekļuvi pakalpojumiem un iespējām.

Ikdienas mobilitāte un mobilitātes potenciāls

Ikdienas mobilitāte un tās potenciāls empīriskā pētījuma ietvaros nav mērīti tieši.

Raksturojot ikdienas mobilitāti, izmantoti jautājumu matricas dati par pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos, kas liecina par attālumu pārvarēšanu²⁷ (tiesa, bez konkrētiem attālumiem, ceļā pavadītā laika un izmantotā transporta veida). Mērījumā izmantots telpisko mērogu daudzveidības indekss. Lielākā telpisko mērogu skaitā izmantotie pakalpojumi un iespējas pieņemtas kā rādītājs augstākai mobilitātei. Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcijas no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indekss – jo tas ir zemāks, jo būtiskāka dzīvesstila tipam ir ikdienas mobilitāte vai tās nepieciešamība.

Mobilitātes potenciālu Kaufmana (Kaufmann, 2008) izpratnē kā piekļuvi mobilitātes infrastruktūrai, zināšanas un vajadzību iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos aptaujas ietvaros nebija iespējams operacionalizēt. Vienīgie aspekti, ko bija iespējams mērīt un kas lielā mērā pārklājās ar Arija mobilitātes kapitāla jēdzienu (Urry, 2007), bija respondentu ienākumu līmenis un tas, vai respondentam ir īpašumā vai lietošanā personiskais auto.

Operacionalizācijas problemātika

Informācijas ieguvē izmantotā jautājumu matrica principā ir rīcības fiksējums. Līdz ar to, izmantojot to izvēles, iespējas, pieejamības un citu attieksmes, vērtību, vērtējumu ziņā piesātinātu jēdzienu (dzīvesstila telpisko aspektu jēdziens Gidensa skatījumā, piemēram, ietver izvēles jēdzienu; vietas kā dzīves vides materiālā forma un iespēju struktūra ietver pakalpojumu izmantošanas iespējamību) mērījumu, ir jāreķinās, ka mērījuma precizitāte nav tieša un visaptveroša, tā ir tikai daļēja. Tas jāņem vērā, interpretējot rezultātus, – pakalpojumu un iespēju izmantošana dažādos telpiskos mērogos respondentiem ar atšķirīgiem resursiem tikai daļēji aptver ar dzīvesstila telpisko aspektu veidošanos saistītās cilvēka izvēles; pakalpojumu un iespēju izmantošana tikai daļēji atspoguļo pieejamās iespējas (bet ne situācijas, kad kādu personisku iemeslu dēļ respondents izvēlas neapmeklēt ārstu dzīvesvietā, bet doties pie speciālista uz citu vietu).

Izvēloties interpretēt pieejamību kā izmantošanu, kā pakalpojumu un iespēju nepieejamība interpretēts arī intereses/vēlmes/vajadzības trūkums, šo aspektu ar matricas palīdzību identificēt nav iespējams. Teorētiski ir iespējams to apiet, pieņemot, ka tie pakalpojumi un iespējas, kas ir iekļauti analizē, ir universāli izmantojumi dažādās iedzīvotāju grupās neatkarīgi no vecuma, dzimuma, ienākumiem u. tml. Vēl var argumentēt, ka pakalpojuma neizmantošana nozīmē, ka reāli tam nav nozīmes cilvēka un vietas mijiedarbībā

---

²⁷ Šajā gadījumā var runāt tikai par fizisko attālumu pārvarēšanu, jo pakalpojumu un iespēju aptvērumus neietver informācijas un komunikāciju tehnoloģiju sniegtās iespējas.

(vietas kā vietas iespēju struktūras piesaistē laukiem), mērījumā tas nav iekļauts, līdz ar to tas ir pieņēmums, interpretācija, kas šī empīriskā pētījuma ietvaros tiek veikta.

Visbeidzot, trešais aspekts ir saistīts ar pakalpojumu un iespēju pieejamību vēlamā kvalitātē, ko izmantošanas fakts raksturo daļēji. Viens risinājums būtu rīcības fiksējumu kombinēt ar apmierinātības vērtējumu, tomēr tas ierobežotā indikatoru skaita dēļ nav iespējams. Ir iespējams argumentēt, ka pakalpojuma vai izmantošanas fakts, kas ietverts jautājumā, kopumā norāda, ka kvalitāte ir bijusi pieņemama, tomēr šie mērījuma trūkumi un pieņēmumi ir jāņem vērā, interpretējot analīzes rezultātus.

Mobilitāte un telpisko mērogu daudzveidība un matrica – faktiski tiek fiksēta administratīvi teritoriālo robežu šķērsošana, netiek mērīta pati attālumu pārvarēšana un ar to saistītās iespējas un ierobežojumi respondenta skatījumā, t. i., tā tiek mērīta netieši. Problemātisks, ņemot vērā pieaugošo interneta un komunikācijas tehnoloģiju pieejamību laukos (CSP, 2018c; CSP, 2018d) un nozīmi dažādos lauku iedzīvotāju dzīvesstilu segmentos, ir tas, ka līdz ar dažādiem telpiskajiem mērogiem netika atsevišķi mērīts virtuālās mobilitātes kā attāluma pārvarēšanas veida un mobilo ierīču izmantojums, kas ir būtisks mobilitātes aspekts (Urry 2007). Empīriskā pētījuma instrumentārijā iekļautie pakalpojumi un iespējas tikai daļēji ir izmantojami attālināti – internetā vai, izmantojot mobilās saziņas tehnoloģijas, tie pamatā izmantojami līdzklātbūtnē vai to izmantošana ir saistīta ar fizisku attālumu pārvarēšanu²⁸. Līdz ar to joprojām jēgpilni šo pakalpojumu un iespēju izmantojuma mērījumu dažādos telpiskos mērogos saistīt pamatā ar fiziskās izmantošanas vietas un attāluma nozīmi.

Viena no potenciāli būtiskākajām problēmām, kas vienlaikus ir arī vērtība, ir vienu un to pašu datu izmantojums dažādu jēdzienu empīriskai analīzei, t. i., dažādās perspektīvās interpretējot un izmantojot atšķirīgas metodes, būtībā tiek skatīti no viena un tā paša avota nākuši dati. Līdz ar to ir jābūt piesardzīgam, interpretējot šķietami līdzīgus, savstarpēji apstiprinošus rezultātus par laukiem kā dzīves vidi, mobilitāti, dzīvesstilu telpiskajiem aspektiem, kas būtībā nevar būt atšķirīgi, jo tie ir tie paši dati. Tāpēc tas jāņem vērā, interpretējot rezultātus. No otras puses, tiek izmantoti pamatā 3 atšķirīgi datu masīvi, kas savukārt nozīmē, ka secinājumiem būtu jāapstiprinās atšķirīgās datu kopās.

---

²⁸ No 2.1. tabulā iekļautajiem pakalpojumiem un iespējām līdzvērtīgā apjomā kā fiziskā klātbūtnē attālināti izmantojama alternatīva varētu būt attālinātais darbs/teledarbs, tālmācība; internetbankas izmantojums; pieaug arī pārtikas un ikdienas preču iepirkšanās iespēju izmantojums internetā (no 4.3 % 2014. gadā līdz 15.4% 2015. gadā un 19.3% 2016. gadā, CSP, 2016). Zināmā mērā medicīnas pakalpojumu izmantojumu klātienē varētu aizvietot telemedicīnas iespējas, bet tiešraides vai straumēšanas iespējas – atsevišķu kultūras, izklaides un sporta pasākumu vai dievkalpojumu apmeklēšanu, bet pārējo pakalpojumu un iespēju – ikdienas pakalpojumu, sporta un aktīvās atpūtas, kultūras līdzdalības iespēju izmantojumā e-pakalpojumu nozīme un attālināts izmantojums ir ierobežots.

2.2.2. Ar pakalpojumu izmantošanas telpisko mērogu daudzveidību nesaistītu jēdzienu operacionalizācija

Šajā apakšnodaļā sniegts ar pakalpojumu un iespēju izmantošanas matricu nesaistītu vietas piesaistes aspektu, telpiskās uzvedības – dzīvesvietas maiņas –, individuālo un mājsaimniecības ierobežojumu un resursu operacionalizācija.

Vietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaiste

Vietas piešķirto nozīmju un vietas piesaistes jēdziens aptver ļoti plašu un daudzveidīgu cilvēka un vietas mijiedarbē veidojušos teritoriālo attieksmju, vērtību un priekšstatu klāstu.

2010., 2011., 2014. un 2016. gada aptaujas instrumentārijos tika iekļauti dažādi jautājumi, lai mērītu:

- 1) vietas piesaisti kā dažādu dzīvesvietu raksturojošu aspektu (iespēju, pakalpojumu, vides elementu), individuālā, piesaistošā nozīmi, iekļaujot tādus piesaistes enkurus kā mājokli un ģimeni; piederības izjūtu sociālām kopībām (apkārt dzīvojošajiem cilvēkiem, kaimiņiem); dažādu funkcionālu iespēju novērtējumu (peļņas, karjeras, pakalpojumu pieejamības); dažādu vides kvalitātes aspektu novērtējumu – ar iespēju izvēlēties visus atbilstošos variantus (2010. gads, 5.1. jautājums);
- 2) emocionālas attieksmes, vērtējumu par dzīvesvietas atbilstību labas dzīves kvalitātes standartiem (2011., 2016. gads, 3. jautājums);
- 3) attieksmes saistībā ar vietas funkcionālo aspektu novērtējumu – apmierinātību ar dažādiem dzīves vides aspektiem (2011., 2016. gads attiecīgi 5. un 6. jautājums, skat. pielikumā pievienotās anketas).

Šie elementi faktiski palīdz papildus raksturot jau iepriekš minētās iespēju, mobilitātes un lokālās ierobežotības, pretstatā atvērtībai un daudzveidībai, dimensijas. Piemēram, ģimene un mājoklis kā piesaistes enkuri liek domāt vairāk par lokāli ierobežotu piesaisti; vērtējumu par dzīvesvietas atbilstību labas dzīves kvalitātes standartiem un funkcionāla piesaiste vairāk raksturo iespēju daudzveidību un vietas piesaisti kā izvēli.

Dzīvesvietas maiņa

Dzīvesvietas maiņas plāni 2010. gada aptaujā mērīti kā plāni atstāt Latviju ar mērķi uzlabot materiālo stāvokli (17.1. jautājums) ar 3 atbilžu variantiem, no kuriem viens ietver konkrētus plānus, otrs – pieļāvumu, bet trešais – noliegumu. 2011. gada aptaujā dzīvesvietas maiņas plānu mērījums ir veikts, uzdodot jautājumu par dzīvesvietas maiņas plāniem dažādos

telpiskos mērogos vai plānu noliegumu, kā arī dzīvesvietas maiņas iemeslus (23. un 24. jautājums). No tiem, raksturojot pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus, 2011. gadā izmantota saīsināta skala, fiksējot pozitīvu vai negatīvu dzīvesvietas maiņas plānu vērtējumu.

Ierobežojumi un resursi

Raksturojot individuālos un mājsaimniecības ierobežojumus un resursus dažādu dzīvesstilu īstenošanas telpisko aspektu kontekstā, 2010., 2011. un 2014. gada datus izmantoti šādi sociālie un demogrāfiskie rādītāji: respondenta dzimums, vecums, bērnu līdz 18 gadiem esamība ģimenē (2010. un 2014. gadā), izglītības līmenis, nodarbošanās pamatstatuss, mēneša vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli (kvintiles). Precīzs jautājumu saraksts ir anketās (skat. pielikumus) un mainīgo saraksts atrodams SPSS komandfailos un rezultātu failos.

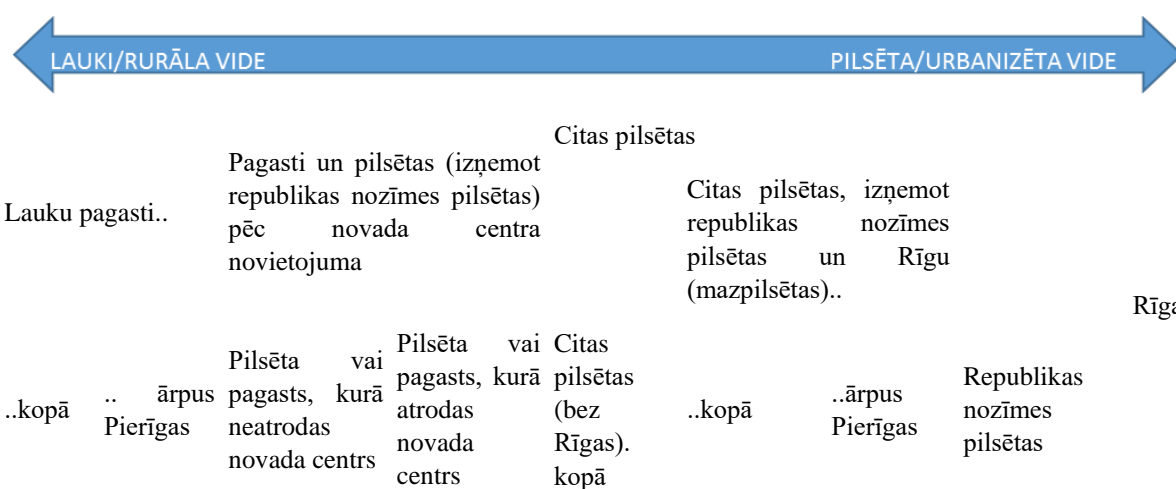
2.2.3. Lauki kā analīzes kategorija

Empīrisku datu analīzē Latvijas lauki raksturoti, izmantojot vairākas administratīvi teritoriālas kategorijas, kā lauku pagasti (no pilsētām atšķir vēsturiski piešķirts statuss, kam vajadzētu būt saistītam arī ar zemāku iedzīvotāju blīvumu, kā arī pieejamo iespēju struktūru, lai gan dažādu apstākļu dēļ tas tā ne vienmēr ir). Ņemot vērā Pierīgas reģionā nozīmīgo Rīgas tuvumu un ar to saistīto pakalpojumu un iespēju izmantošanas tendenci Rīgā, laukus var raksturot arī kā lauku pagastus ārpus Pierīgas. Vēl viens skatījums ir iekļaut novada centra statusu, pieņemot, ka novada centrs, vismaz formāli, varētu būt saistīts ar labāku pakalpojumu un iespēju nodrošināšanai nepieciešamo (telpas sociālajam dienestam, kultūras nams, telpas ģimenes ārsta praksei u. tml.), kā arī labāku transporta infrastruktūru.

Promocijas darbā izmantotajās kategorijās pastāv atšķirības no politiskajos dokumentos izmantotajām kategorijām. NAP 2020 runāts par nacionālas un reģionālas nozīmes attīstības centriem, kur nacionālas nozīmes centri ir republikas nozīmes pilsētas – Rīga, Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Valmiera, Ventspils, bet reģionālas nozīmes centri – Kuldīga, Talsi, Tukums, Saldus, Dobele, Bauska, Ogre, Aizkraukle, Sigulda, Cēsis, Limbaži, Smiltene, Alūksne, Gulbene, Balvi, Preiļi, Līvāni, Ludza, Krāslava, Madona, Valka, kas administratīvi teritoriālo kategoriju ziņā ir novadu centri (NAP, 2012, 53.–54. lpp.). Empīriskā pētījuma ietvaros mērīto telpisko mērogu izpratnē reģionālas nozīmes attīstības centri atbilst novadu centriem vai citai vietai Latvijā, bet Rīga aplūkota atsevišķi. Tam varbūt ir zināma ietekme rezultātu interpretācijā, jo reģionālas nozīmes attīstības centri ir vienā kategorijā ar mazākām pilsētām. Tomēr 2010., 2014. un 2016. gada izlases ierobežotā apjoma

dēļ šīs administratīvi teritoriālās kategorijas atsevišķa analīze būtu ar ierobežotu informatīvo vērtību. Tā kā izmantotais empīriskais materiāls ir daļēji sekundārs, anketas jautājumu matricā par pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskajiem mērogiem mainīt telpisko mērogu iedalījumu nebija iespējams, bet to ir vērts apsvērt turpmākiem pētījumiem.

Empīriskā pētījuma ietvaros izveidotās kategorijas tiks izmantotas, lai novērtētu atšķirības vietas iespēju struktūrā. Izmantojot šīs administratīvi teritoriālā iedalījuma kategorijas, var nosacīti runāt par laukiem kā visiem lauku pagastiem; lauku pagastiem, kas atrodas ārpus Pierīgas, un ar to saistīto iespēju koncentrāciju; kā arī lauku pagasti un mazpilsētas, kas atrodas nosacīti attālināti/perifēri no novada administratīvā centra (kurā teorētiski vajadzētu būt pieejamai nedaudz lielākai pakalpojumu un iespēju koncentrācijai).

2.2. att. Vietas iespēju struktūras analīzē izmantotās administratīvi teritoriālās kategorijas pēc to teorētiskās saiknes ar nosacīti lauciniecisku un pilsētniecisku dzīves vidi

Ar šīm kategorijām saistīta iepriekš minētā kvantitatīvos pētījumus raksturojošā problemātika, tomēr šajā gadījumā kategorijas analizētas, izmantojot vairākus aspektus, t. i., lauki vairs nav tikai homogēna kategorija analīzē atšķirību identificēšanai.

Lai pārbaudītu, vai un kādas administratīvi teritoriālās kategorijas ir jēgpilni izmantojamas lauku kā dzīves vides, vietas piesaistes un lauku dzīvesstilu telpisko aspektu analīzē, tiek izmantotas četras administratīvi teritoriālo kategoriju skalas, iekļaujot dažādus urbānā–rurālā

- *Rīga – cita pilsēta – pagasti;*
- *Rīga – republikas nozīmes pilsēta – cita pilsēta – pagasti*

un perifērā – centrālā

- *Rīga, Pierīgas reģions un republikas nozīmes pilsētas – citas pilsētas ārpus Pierīgas – pagasti ārpus Pierīgas;*

- *Rīga – republikas nozīmes pilsētas – citas pilsētas vai pagasti, kas ir novadu centri – citas pilsētas un pagasti, kas nav novadu centri*

aspektus Latvijas administratīvi teritoriālajā dalījumā.

Šo skalu izmantojumā ņemts vērā, ka pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi, no vienas puses, raksturo dzīvesstila izvēles noteiktos apstākļos, to tipoloģiju, bet vienlaikus zināmā mērā arī dzīvesvietā pieejamās iespējas un to struktūru. To var raksturot kā sociāla aģenta–vietas mijiedarbības šķērsriezuma virsmu, kurā īsti nav iespējams atdalīt vietu no tajā īstenotā dzīvesveida, jo tā neatņemama sastāvdaļa ir arī cilvēka paša resursi un ierobežojumi. Tāpēc izvēlēts risinājums nosacīti objektīvam lauku raksturojumam izmantot administratīvās lauku/pilsētu raksturojošās kategorijas.

2.3. Izmantotie datu masīvi

Šajā apakšnodaļā īsi raksturoti izmantotie datu masīvi. Aptaujas anketa un tehniskais apraksts pievienoti pielikumos. Konkrēti anketas jautājumi (un mainīgie SPS komandfailos), kas izmantoti analīzē, norādīti pie jēdzienu operacionalizācijas vai empīriskās analīzes nodaļās.

2010. gada datu masīvs „Vieta, rīcībspēja, migrācija” iegūts Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” ietvaros reprezentatīvā Latvijas iedzīvotāju aptaujā, ko laika posmā no 2010. gada 14. decembra līdz 2011. gada 13. janvārim veica SIA SKDS. Pētījumā kopumā tika aptaujāti 1009 Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem, un tas ir reprezentatīvs Latvijas iedzīvotājiem pēc vecuma, dzimuma, administratīvi teritoriālā iedalījuma Rīgas, citu pilsētu un lauku pagastu kategorijās.

2011. un 2016. gada datu masīvi iegūti Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūta (LVAEI), tagad Agroresursu un ekonomikas institūta (AREI) Lauku attīstības programmas Nepārtrauktās novērtēšanas sistēmas uzturēšanas ietvaros. 2011. gada aptaujas datu masīvs Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam vidustermiņa novērtējumam par 3. un 4. ass pasākumu ietekmi uz Latvijas lauku iedzīvotāju dzīves kvalitāti tika iegūts reprezentatīvā Vietējo rīcības grupu (VRG) teritoriju iedzīvotāju aptaujā, ko LVAEI uzdevumā laikā no 11.03.2011. līdz 08.04.2011. veica SIA SKDS. Aptaujāti 2008 lauku teritoriju iedzīvotāji atbilstoši LEADER un Vietējo rīcības grupu darbības teritorijai (proporcionāli VRG teritorijās dzīvojošo iedzīvotāju skaitam). Respondentu vecums bija 18–74 gadu.

2014. gada aptaujas datu masīvs iegūts LU Sociālo un politisko pētījumu institūta (SPPI) Eiropas Sociālā fonda (ESF) 1.1.1.2. aktivitātes ietvaros atbalstītā projekta „Inovatīvu reģionālās attīstības diagnostikas instrumentu izstrāde” ietvaros veiktas reprezentatīvas 18–74

gadu vecu Latvijas iedzīvotāju aptaujas ietvaros, ko laika posmā no 19.09.2014. līdz 02.10.2014. veida iepriekš SIA SKDS, izmantojot stratificēto nejaušo izlasi ar 120 izlases punktiem un aptaujājot 1004 pastāvīgo iedzīvotāju (Niklass, 2015).

2016. gada aptaujas datu masīvs Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam gala novērtējumam tika iegūts reprezentatīvā VRG teritoriju iedzīvotāju aptaujā „Dzīves kvalitāte lauku reģionos”, ko LLU Agroresursu un ekonomikas institūta uzdevumā laikā no 12.04.2016. līdz 30.04.2016. veica SIA Aptauju centrs. Aptaujāti 1010 lauku teritoriju iedzīvotāji atbilstoši LEADER un Vietējo rīcības grupu darbības teritorijai (proporcionāli VRG teritorijās dzīvojošo iedzīvotāju skaitam). Respondentu vecums bija 18–74 gadu.

Izmantoto datu masīvus raksturo atšķirības gan iedzīvotāju ģenerālkopas, gan iekļauto jautājumu ziņā (kā tas redzams operacionalizācijas 2.2. apakšnodaļā), tāpēc empīriskā materiāla analīzē 3. nodaļā tiks izmantotas gan masīvu apakškopas, gan visi datu masīvi, izmantojot gan katras aptaujas ietvaros iegūtos atšķirīgos datus, gan salīdzināmo rezultātu daļu. Tomēr jāņem vērā, ka šī iemesla dēļ rezultāti ne vienmēr ir attiecināmi uz visu Latvijas lauku iedzīvotāju kopu. Tas norādīts attiecīgajās analīzes sadaļās.

Pieejamais datu materiāls ļauj izdarīt secinājumus par aptverto laika posmu no 2010. gada līdz 2014. un atsevišķos gadījumos – 2016. gadam. Lai raksturotu attīstības tendences pēc šī laika posma situācijā, kad tieši salīdzināmu datu nav, izmantoti pieejamie statistikas apsekojumu dati un citu izlases pētījumu rezultāti Latvijā un citās valstīs.

2.4. Ētiskie apsvērumi

Empīriskā pētījuma datu vākšanas, apstrādes, uzglabāšanas un analīzes procesā tika ievēroti atbilstošie ētikas un legālie nosacījumi.

2010., 2011. un 2014. gada aptaujas laukdarba veicēji – Tirdzniecības un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS – kopš 2000. gada pētījumu centrs SKDS ir pārstāvēts ESOMAR (*European Society for Opinion and Market Research*) un savā darbībā ievēro visus ētiskos un metodoloģiskos noteikumus un standartus, ko šī organizācija nosaka sabiedriskās domas un tirdzniecības pētījumu institūtiem²⁹. Visiem aptaujas dalībniekiem tika sniegta pilnvērtīga informācija par aptaujas mērķiem, respondentu izvēles metodoloģiskajiem aspektiem un sniegtās informācijas tālāko izmantošanu (respondentu izvēles nejaušību, informācijas anonimizēšanu datu masīva gala versijā un rezultātu publicēšanu tikai apkopotā veidā; formulējumu skat.,

---

²⁹ ESOMAR. 2018. ESOMAR Code and Guidelines. <https://www.esomar.org/what-we-do/code-guidelines> (Skatīts 30.07.2018).

piemēram, 2010. un 2014. gada aptaujas anketas pielikumā). Iegūtie dati laukdarba veikšanas un datu apstrādes posmā tika uzglabāti atbilstoši pastāvošajām datu drošības prasībām šāda veida informācijai. 2016. gada aptaujas datu ieguvi veica SIA Aptauju centrs atbilstoši LLU AREI publiskajā iepirkumā noteiktajām prasībām.

Empīriskajā pētījumā izmantotais datu materiāls promocijas darba ietvaros izmantots saskaņā ar spēkā esošajām ētiskajām un juridiskajām normām. Ir ievērotas visas datu aizsardzības un konfidencialitātes prasības saistībā ar individuālo datu izmantošanu un ievērota Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES)2016/679 (27.04.2016.)

Pētījuma datus autore ir saņēmusi anonimizētā formā (t. i., bez tiešiem personiskiem identifikatoriem kā vārds, telefona numurs, adrese vai tamlīdzīgi, turklāt, saikni starp respondentu un atbildēm nav iespējams atjaunot; Corti, Van den Eynden, Bishop, & Woollard, 2014). Papildus anonimizācijai veikti arī pasākumi, lai mazinātu netiešo identifikatoru (detalizētas informācijas par vecumu, dzīvesvietu, ienākumiem, nodarbošanos u. tml.) potenciālo nozīmi respondentu identificēšanā, analizē izmantotajos datu masīvos lietojot šo pazīmju grupētas vērtības (CESSDA 2018³⁰).

2010. gada datus autore sekundārai analīzei izmantojusi kā viena no Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” dalībniecēm un datu masīva „Vieta, rīcībspēja, migrācija” līdzautorēm. 2014. gada datu masīva sekundārai izmantošanai promocijas darba empīriskā pētījuma vajadzībām atļauja saņemta no projekta zinātniskās vadītājas profesores Aijas Zobenas. 2011. un 2016. gada datu izmantošanai promocijas darba empīriskā pētījuma vajadzībām ir saņemta atļauja no oriģinālpētījuma veicējas organizācijas LLU Agroresursu un ekonomikas institūta.

2.5. Empīriskajā analīzē izmantotās kvantitatīvās datu analīzes pieejas un metodes

Šajā apakšnodaļā īsumā raksturotas empīriskajā analīzē izmantotās kvantitatīvās datu analīzes metodes. Datu analīzē izmantota statistisko datu analīzes pakete SPSS un tajā aprēķinu veikšanai iebūvētās formulas. Tabulu izveidē izmantotie SPSS komandfaili un rezultātu faili ir pielikumā.

Empīriskās analīzes pieeju pamatā var raksturot kā teorētiskos jēdzienus aprakstošu un saiknes starp tiem izzinošu (*exploratory*; Stebbins, 2001). To zināmā mērā nosaka arī materiāla

---

³⁰ CESSDA ERIC 2018. Expert Tour Guide on data Management. <https://www.cessda.eu/Research-Infrastructure/Training/Expert-Tour-Guide-on-Data-Management/5.-Protect/Anonymisation> (Skatīts 2018. gada 30. jūlijā).

daļēji sekundārais raksturs. Empīriskās analīzes pamatā, lai raksturotu dažādu pakalpojumu un iespēju izmantojumu dažādos telpiskos mērogus Latvijas laukos un pilsētās kā administratīvi teritoriālās kategorijās, izmantoti biežumu sadalījumi dažādās grupās, atspoguļojot pēc hī kvadrāta (*chi-square*) kritērija statistiski nozīmīgās atšķirības (3.1. apakšnodaļa).

Lai arī pētījuma mērķis nav 2010., 2011., 2014. un 2016. gada datu salīdzināšana, un salīdzinājumā var būt jau iepriekš minētās problēmas, tomēr vairākos gados veiktu aptauju izmantošana sniedz iespēju palūkoties uz pazīmju mērījuma stabilitāti (piemēram, 2010., 2011. gads) un piesardzīgi novērtēt tendences (2010. un 2014. gads). Biežumu sadalījumu atšķirību salīdzinājumam dažādos gados veiktās aptaujās izmantots izlases maksimālās kļūdas ierobežojums, pieņemot, ka izlase un tās apakškopas ir reprezentatīvas, ko nosaka, ņemot vērā izlases un ģenerālkopas proporcionālās attiecības, pieņemot, ka meklējamās pazīmes sadalījums izlasē ir 50%, samazinoties, ja faktiskais mērījums ir lielāks vai zemāks par to.³¹

Citas analīzes pieejas, kas aprakstītas apakšnodaļās zemāk, ietver apkopujošu rādītāju (indeksu) izveidi, lai raksturotu laukus kā dzīves vidi un lauku dzīvesstiliem raksturīgās vietas piesaistes dimensijas; klasteru analīzi kā empīriskas datu grupēšanas metodi dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu analīzei un pamatkomponentu analīzi dažādu priekšstatu par vietu un piesaisti vietai raksturojošu elementu analīzei. Pēdējās divas – klasteru analīzi un faktoru analīzi – var raksturot kā datus balstītas pieejas, kas bieži izmantotas izzinošos pētījumos.

Pielikumos pievienoti SPSS komandfaili un rezultātu faili daļēji strukturētā formā. Tie, lai arī nesniedz iespēju pilnībā replicēt empīriskā pētījuma rezultātus, ļauj izsekot analīzes gaitai un saprast, uz kādu rezultātu bāzes izdarīti secinājumi 3. nodaļā.

2.5.1. Indeksu izveide, vērtību atšķirību pārbaude, korelācijas un ietekmes novērtēšana

Lai apkopotā veidā deskriptīvi raksturotu vietas dimensijas – iespēju struktūru un sasniedzamību, kā arī lauku dzīvesstilu vietas piesaistes dimensijas – iespēju, mobilitātes un lokālu ierobežotību pretstatā tās daudzveidībai un atvērtībai, tika izveidoti vairāki indeksi, izmantojot pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu matricas datus no 2010.,

---

³¹ Latvijā veiktai reprezentatīvai Latvijas iedzīvotāju aptaujai izlases maksimālā kļūda, kuras ietvaros vērtējams izmērītais pazīmes biežums, ir robežās no 3%, ja izlases apjoms ir 1000 un 2%, ja izlases apjoms ir 2000. Vienkāršoti runājot, tas nozīmē, ka, piemēram, salīdzinot rezultātus par pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidību 2010. un 2014. gadā atšķirībām būtu jāpārsniedz divkārtšas izlases maksimālās kļūdas robeža jeb 6%.

2011. un 2014. gada aptaujām. Detalizēts indeksu nozīmes un to izveides apraksts sniegts 2.2. apakšnodaļā, kur aprakstīta jēdzienu operacionalizācija, kā arī empīriskās analīzes apakšnodaļās.

Lai arī lauku un reģionālās attīstības izpētē pasaulē un Latvijā ir pieredze ar kompleksu indeksu veidošanu (skat., piemēram, Šķiņķis, Vilka, Cimdiņš & Usča, 2015; Šķiņķis & Cimdiņš 2015), šajā gadījumā izmantotais pamata materiāls – dihotomi mērīta pakalpojumu un iespēju izmantošana noteiktos telpiskos mērogos – nepieļauj īpaši lielas daudzveidības iespējas, tāpēc tehniskā izveidei ir salīdzinoši vienkāršota (skat. 2.2. apakšnodaļu un SPSS komandfailus, kas ir pielikumā 3.1.1.2. un 3.1.2.2. nodaļām).

Indeksu vērtības analīzē izmantotas deskriptīvi kā vidējo aritmētiskās vērtības un to standartnovirzes administratīvi teritoriālo kategoriju un daudzveidības to ietvaros un vietas piesaistes dimensiju deskriptīvam aprakstam dažādiem dzīvesstilu tipiem. Atšķirību salīdzinājumam izmantoti neparametriskie Kraskela–Vollisa (*Kruskal-Wallis*) un Manna–Vitnija (*Mann-Whitney*) testi (2.5.1. apakšnodaļa – par testiem). Lai novērtētu, kāds ir vietas relatīvās atrašanās kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamības un vietas iespēju struktūras dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju pieejamības saiknes ciešums ar administratīvi teritoriālajā iedalījumā atspoguļoto rurālumu un urbānumu, centrālumu un attālinātību – salīdzinājumā ar respondentiem individuāli un māsaimniecībā pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem – izmantota neparametriskā Spīrmena rangu korelācijas (*Spearman rank correlation*) un partiālās korelācijas (*partial correlation*) metode (2.5.1. apakšnodaļa).

Neparametriskie testi indeksu vidējo aritmētisko vērtību atšķirību pārbaudei

Lai pārbaudītu indeksu vērtību atšķirības, tika izmantoti neparametriskie testi, jo indeksu vērtību izkliede nevienā gadījumā (pēc Kolmogorova–Smirnova, *Kolmogorov-Smirnov* un Šapiro–Vilka, *Shapiro-Wilk* testiem) neatbilda normālsadalījumam, kas ir viena no prasībām parametrisko metožu izmantojumam vidējo aritmētisko vērtību salīdzinājumam (Field, 2009, p. 540). Tika izmantots Vilkoksona ranžēto summu tests (*Wilcoxon rank sum test*) un Manna–Vitnija tests (*Mann-Whitney test*) divu grupu salīdzinājumam un Kraskela–Vollisa tests (*Kruskal-Wallis test*) vairāku neatkarīgu grupu vērtību salīdzinājumam.

Šo testu pamatā ir mainīgo vērtību ranžēšana (tā vietā, lai izmantotu absolūtās vērtības), analīze tiek veikta, izmantojot šos rangus, kas tiek piešķirti indeksu vērtībām. Testu pamatā esošā loģika nozīmē, ka grupējošajam mainīgajam – šajā gadījumā, piemēram, administratīvi teritoriālās skalas mainīgajam – rangu sadalījumā nav nozīmes, un abās grupās ir līdzīgs indeksu vērtību skaits ar augstu, vidēju un zemu rangu; līdz ar to rangū summa abās grupās ir

līdzīga. Ja administratīvi teritoriālā iedalījuma skalā starp lauku un pilsētu kategorijām (vai citām, piemēram, vecuma grupām, ienākumiem) pastāvētu atšķirības, tad šīm rangū summām būtu jābūt atšķirīgām (Field, 2009, p. 545). Ja salīdzinājuma grupas ir divas, tad tests apstiprina deskriptīvo vērtību atšķirību statistisko nozīmīgumu starp šīm divām grupām.

Izmantojot un Kraskela–Volisa testu, lai salīdzinātu viena indeksa vērtību vairāk nekā divās grupās, būtiski ir izvērtēt, vai nav nepieciešama atšķirību statistiskās nozīmības pārbaude starp katrām divām grupējošajām kategorijām vai vairākiem kategoriju pāriem, jo ne vienmēr atšķirības starp, piemēram, četrām vai piecām kategorijām ir vienlīdz būtiskas un var būt, ka tests kopumā parāda atšķirību esamību, bet tās statistiski pastāv starp diviem kategoriju pāriem, bet ne citām kategorijām. Šādā situācijā var izmantot Manna–Vitnija testu atsevišķu divu kategoriju salīdzinājumam, statistiskās nozīmības koriģēšanai izmantojot Bonferroni korekciju (*Bonferroni correction*) statistiskā nozīmīguma līmenim, kas tās vienkāršākajā formā nozīmē minimālā akceptētā statistiskā nozīmīguma līmeņa – $p < 0.05$ dalījumu ar plānoto veicamo divpusējo kategoriju salīdzinājumu skaitu (Field, 2009, pp. 565–568).

2.2. tabula

Piemērs pieļaujamajam varbūtības līmenim divu kategoriju salīdzinājumam pēc Bonferroni korekcijas

Mainīgā kategoriju skaits	Maksimālais savstarpējo salīdzinājumu skaits	Pieļaujamais varbūtības līmenis
3 kategorijas	4	$p < 0.0167$
4 kategorijas	6	$p < 0.0083$
5 kategorijas	10	$p < 0.0050$
8 kategorijas	28	$p < 0.0018$

Testu izmantošanas SPSS komandfaili un rezultātu faili pievienoti pielikumā.

Spīrmena rangū korelācijas koeficients

Lai pārbaudītu administratīvi teritoriālo kategoriju skalu saiknes ciešumu ar vietas iespēju struktūru un sasniedzamību raksturojošajiem indeksiem, kā arī sociālo un demogrāfisko pazīmju nozīmi indeksu vērtību atšķirībās, tika izmantots Spīrmena rangū korelācijas koeficients. Daļējas, partiālās korelācijas iespēja, ļauj izvērtēt administratīvi teritoriālo kategoriju skalas kategoriju nozīmi salīdzinājumā ar individuālu un mājsaimniecības resursu sadalījumu vietas sasniedzamībā un iespēju struktūrā, tādējādi izvērtējot lauku kā dzīves vides spēju būt ļaui dzīves videi dažādām sociālām un demogrāfiskām grupām vai atšķirības starp tām padziļinošam faktoram.

Vienkāršoti raksturojot, korelāciju analīze statistiski izvērtē saiknes starp divu mainīgo vērtību izmaiņām: ciešumu – intensitāti, ar kādu, mainoties (pieaugot vai samazinoties) viena mainīgā vērtībai, mainās otra; kāds ir šo izmaiņu apjoms un kāda ir vērtību izkliede, t. i., vai empīriski var runāt par līdzīgām mainīgo vērtību izmaiņām, neņemot vērā individuālās variācijas (Field, 2009, pp. 167–169). Spīrmena rangu korelācijas koeficients (*rho*, *r_s*) ir neparametriska versija par daudz zināmāko Pīrsona (*Pearson*) korelācijas koeficientu (*r*) un var tikt izmantots situācijās, kad neizpildās nosacījums par mainīgo vērtību sadalījuma atbilstību normālsadalījumam (kas, kā jau minēts, indeksu gadījumā tā ir), vai ja tiek izmantoti ordināla vai dihotoma mērījuma mainīgie (piemēram, administratīvi teritoriāla dalījuma skala vai individuālus un mājsaimniecības resursus raksturojoši mainīgie). Spīrmena korelācijas koeficienta aprēķina loģika ir līdzīga, tikai faktisko mainīgo vērtību vietā aprēķinā tiek izmantoti vērtībām piešķirti rangi. Iegūtās koeficientu vērtības ir no –1 līdz 1 attiecīgi negatīvas un pozitīvas korelācijas gadījumā, un vērtības pa vidu var interpretēt kā salīdzinoši vāju, ja korelācijas koeficienta vērtība ir ± 0.1 ; vidēji stipru, ja korelācijas koeficienta vērtība ir virs ± 0.3 un kā stipru, ja vērtība ir ± 0.5 (Field, 2009, p. 173).

Daļējās (partiālās, *partial*) korelācijas jēga ir novērtēt vairāku mainīgo izskaidrospēju rezultējošā mainīgā vērtību izklīdē (Field, 2009, pp. 186–188). Lai novērtētu lauku–pilsētu nozīmi – mērītu administratīvi teritoriālā dalījuma skalā – respondentiem ar līdzīgiem individuālajiem un mājsaimniecībai pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem, tika izmantots partiālās korelācijas koeficients. Tika pārbaudīta hipotēze, ka vietas iespēju struktūras un sasniedzamības dzīvesvietā un kopumā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa vērtības ir līdzīgas respondentiem ar pietiekamiem resursiem lauku un pilsētas vidē, bet padziļina atšķirības respondentiem ar ierobežotiem resursiem. Spīrmena rangu korelācijas gadījumā partiālās korelācijas analīze neietilpst SPSS piedāvāto analīzes algoritmu vidū, tomēr, ņemot vērā, ka partiālās analīzes loģika ir līdzīga Pīrsona un Spīrmena korelācijām, partiālo korelāciju neparametriskajām Spīrmena korelācijas koeficienta vērtībām SPSS var aprēķināt ar komandfaila palīdzību (komandfaili un rezultātu faili ir pievienoti pielikumā).

Korelācijas koeficienta vērtību var izmantot, lai aprēķinātu pazīmju savstarpējās saistības izskaidroto parādības daudzveidības apjomu (R^2 , *effect size*). Lai arī tas pamatā attiecas uz Pīrsona korelācijas koeficientu, to var izmantot arī neparametriskajā rangu korelācijas koeficienta versijā (īpaši droši, ja normalitātes priekšnosacījumi nav būtiski pārkāpti) tikai šajā gadījumā runa ir nevis par konkrētām indeksu vērtībām, bet to rangiem (Field, 2009, pp. 192–193). Citiem vārdiem sakot, šāda korelācijas koeficienta vērtības izmantošana ļautu novērtēt, cik lielu daļu iedzīvotāju izmantoto pakalpojumu daudzveidības

kopumā un daudzveidības dzīvesvietā var izskaidrot, izmantojot lauku–pilsētu skalā salīdzinājumā ar individuālo un mājsaimniecības resursu pieejamību.

2.5.2. Klasteru analīze kā empīriskas datu grupēšanas metode dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu analīzei

Lai raksturotu lauku dzīvesstilu telpisko mērogu daudzveidību, tika izmantota empīriskā datu grupēšanas metode – hierarhiska (*hierarchical*) klasteru analīzes metode. Klasteru analīzi būtībā var uzskatīt par klasifikācijas metodi ar divu soļu pieeju, kuras ietvaros pēc dažādiem algoritmiem vispirms nosaka attālumus starp pazīmēm (mainīgajiem) vai gadījumiem (aptaujas gadījumā – respondentiem), ņemot vērā to vērtības, un tos grupē pēc līdzīguma grupu iekšienē un atšķirīguma starp grupā, sekojot izvēlētajiem klasifikācijas, grupēšanas, salīdzināšanas algoritmiem (Aldenderfer & Blashfield, 1984; Norusis, 2010).

Klasteru analīzē, salīdzinot ar diskriminantu analīzi, kas arī klasificē grupas pēc tām piemītošo pazīmju atšķirībām, fokuss ir uz grupu identificēšanu (Everitt, 1979; Norusis, 2010, p. 316). Viens klasteru analīzes pielietojuma veids ir līdzīgu gadījumu grupu identificēšana, zinot, cik un kādi klasteri – grupas – empīriskajā materiālā tiek meklēti iepriekš zināmajiem pēc iespējas līdzīgi gadījumi (Norusis, 2010, p. 374. Šajā gadījumā, raksturojot lauku iedzīvotāju dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību, empīriskā datu struktūra nav zināma, tāpēc metode ietver gadījumu savstarpējā līdzīgumu (vai attāluma rādītāja starp gadījumiem) noteikšanu visiem gadījumiem vienam pret otru un attālumu salīdzināšanu, sekojot noteiktam algoritmam. Gadījumu līdzīguma – attālumu aprēķināšanas un līdzīgo gadījumu grupēšanas algoritmi ir dažādi, un tas ir viens no metodes galvenajiem trūkumiem, ņemot vērā gadījumu līdzīguma un aprēķina un salīdzināšanas algoritmu daudzveidību, rezultāti ir ļoti lielā mērā atkarīgi no datu struktūrai atbilstoši izvēlētajām metodēm (Aldenderfer & Blashfield, 1984; Field, 2000).

Dzīvesstilu telpisko aspektu raksturojumā izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modeļu gadījumā ņemts vērā mērījumu līmenis gadījumu līdzīguma un atšķirīguma noteikšanā. Respondentu rīcības fiksējums – pakalpojumu un iespēju izmantošana dažādos telpiskos mērogos pēdējo 12 mēnešu (vai pētījuma brīdī; par atšķirībām skat. anketas tabulas 3. nodaļā, SPSS komandu un rezultātu failus) laikā mērīta nomināli, turklāt visi mainīgie vienādā skalā, līdz ar to no vairākiem attālumu aprēķina veidiem izvēlēts vienkāršākais – kvadrātā kāpināts Eiklīda attāluma rādītājs (*squared Euclidean distances*), kam ir arī zināmi trūkumi, piemēram, mainīgie jāmēra vienā skalā un attāluma

vērtībai starp gadījumiem nav ierobežojumu, līdz ar to tie var būt ārkārtīgi lieli, bet tas šajā gadījumā ir vienīgais piemērotais šādi mērītiem mainīgajiem (Aldenderfer & Blashfield 1984, pp. 19–22).

Otrs klasteru analīzes komponents ir salīdzināšanas – klasificēšanas jeb grupēšanas – algoritms ar mērķi pēc iepriekš aprēķinātajām attālumu vērtībām atrast līdzīgu, tuvu esošu gadījumu grupas (vizuāli, iedomājoties gadījumu izkliedi kā punktus telpā, tas nozīmētu meklēt gadījumu telpā blīvus punktu klasterus). Aldenderfers un Blašfilds (1984, p. 35) identificē septiņas klasificēšanas metožu grupas, kas izmantojamas dažādās disciplīnās un dažādiem mērķiem veiktā klasteru analīzē Sociālajās zinātnēs visbiežāk lietotās ir iteratīvi sadalošās (*iterative partitioning*), faktoranalītiskās (*factor analytic*) un hierarhiski apvienojošās (*hierarchical agglomerative*), kuru ietvaros gadījumi tiek salīdzināti viens ar otru, soli pa solim apvienojot tos plašākās līdzīgās grupās, līdz kamēr izveidojas viena, kuras variants – Varda (*Ward*) algoritms jeb metode – izmantots šajā gadījumā.

Varda algoritms, kas ir viens no sociālajās zinātnēs samērā bieži izmantotiem, veido pēc iespējas iekšēji līdzīgu, homogēnu (minimizējot atšķirību starp gadījumiem, summu kvadrātus, *error sum of squares*) un ārēji – pēc iespējas atšķirīgu klasteru grupas (Aldenderfer & Blashfield, 1984, p. 43), līdz ar to grupēšanas procesa sākumā katrs gadījums ir atsevišķs klasteris. Rezultātā parasti (atšķirībā no citām metodēm) tiek iegūti izmēra ziņā samērā līdzīgi klasteri (un tā ir īpaši piemērota šādu klasteru risinājumu atrašanai), kas ir salīdzinoši nelieli gadījumu skaita ziņā. Cita ar algoritma loģiku saistīta īpatnība ir risinājuma spēja identificēt izteikti profilētu gadījumu grupas (*high overall elevation profile*) vispirms, kamēr pārējās, mērenākās pazīmju sadalījuma grupās šis profils nav tik izteikts (Aldenderfer & Blashfield, 1984, pp. 43–44). Līdz ar to problēmas varētu sagādāt mainīgie ar īpaši lielu vai mazu pazīmes biežumu, jo mainīgie ar nelielu biežumu automātiski padarīs gadījumus atšķirīgākus no citiem arī tad, ja patiesībā tā tas varbūt nemaz nebūs, savukārt mainīgie, kuru minēšanas biežums ir liels, apgrūtinās atšķirību atrašanu, jo to vērtības daudziem gadījumiem būs līdzīgas. Tā var būt zināma problēma dzīvesstilu telpisko aspektu tipoloģizācijā, jo, kā liecina pakalpojumu un iespēju izmantošanas biežumu sadalījumu analīze administratīvi teritoriālajās kategorijās, tad tādas lietas kā iepirkšanās, ikdienas pakalpojumu izmantošana, ārsta apmeklējums ir pakalpojumi un iespējas, kas pašsaprotami ir biežas, kamēr, pašdarbības iespēju, mācību un kursu, sportošanas iespēju izmantojumam biežums ir zemāks. Tomēr šo iemeslu dēļ mainīgos nešķiet jēgpilni izslēgt no analīzes, jo tiem visiem ir nozīme dzīvesstilu telpisko aspektu tipoloģizācijā; šie aspekti drīzāk jāņem vērā pie analīzes un interpretācijas.

Tāpat pastāv risks, ka maza izmēra klasterus ar Varda metodi ir sarežģīti atrast, tomēr tam iemesls tikpat labi var būt šīs grupas nepietiekama pārstāvniecība izlasē. Lai arī tā var būt problēma, ja algoritma rezultātā datiem struktūras ziņā tiek uzspiesta nepiemērotu izkliede un forma, taču, domājot saturiski par dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības tipoloģiju, šajā gadījumā Varda algoritma īpašības – spēja identificēt izteikti profilētu gadījumu grupas – ir vērtīga. Tāpat, ņemot vērā, ka klasteru risinājums tiek piemērots visiem izlases kopas (raksturojot vietas piesaisti 2010. gada aptaujas datus) vai apakškopas elementiem (raksturojot dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības tipoloģiju laukos), būtiski, ka Varda algoritms ir piemērots šādiem gadījumiem (Aldenderfer & Blashfield, 1984, pp. 59–60).

Klasteru skaita izvēli nosaka vairāki pētījuma loģikā un statistiskajās metodēs balstīti apsvērumi. Pieņemot, ka analīzes uzsākšanas nulles hipotēze ir, ka datus nav iespējams atrast jēgpilnu gadījumu struktūru, vienkāršākais ir klasteru risinājuma vizuāla attēlojuma – hierarhiskas klasteru “koka” diagrammas jeb dendrogrammas (*dendrogramm*) izpēte, ņemot vērā klasteru izmēru – gadījumu skaitu klasterī – un to proporciju samērību, kā arī vizuālo attālumu, līdz kamēr klasteri tiek apvienoti lielākās grupās, kas atspoguļo apvienošanas (*amalgamation/fusion*) koeficienta vērtību (Aldenderfer & Blashfield, 1984, pp. 53–58). Alternatīvi ir iespējams padziļināti analizēt klasteru skaita risinājuma un šī apvienošanas koeficienta vērtības, izvērtējot, pie kura risinājuma šis koeficients strauji pieaug, norādot, ka ir apvienotas salīdzinoši grūti apvienojamas lietas (Aldenderfer & Blashfield, 1984, pp. 54–55). Dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību raksturojošo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu analīzē aplūkotie klasteru modeļi izvēlēti, ņemot vērā apvienošanas koeficienta vērtības tā, lai izvēlētajā risinājumā nākamajā solī tiktu apvienoti pēc iespējas atšķirīgi klasteri (t. i., koeficients būtu ievērojami lielāks salīdzinājumā ar iepriekšējo soli). Otrs kritērijs ir klasteru izmērs un to samērīgums – lai klasteru risinājums būtu raksturojams un validējams, izmantojot citus mainīgos, tam ir jābūt noteiktā apmērā (vismaz 5%), un tiem vajadzētu būt daudz maz līdzīgā apmērā.

Par izvēlēta klasteru risinājuma atbilstību parasti pārlicinās, pārbaudot vērtību atšķirības starp grupām klasteru veidošanā izmantotajiem mainīgajiem (iekšējā validācija), kā arī salīdzinot tos pēc potenciāli nozīmīgiem mainīgajiem, kas netika izmantoti klasteru risinājuma izveidē, piemēram, sociālās, demogrāfiskās pazīmes (Aldenderfer & Blashfield, 1984; Norusis, 2010, pp. 387–388). Šīs divas pieejas izmantotas arī vietai piešķirto nozīmju/vietas piesaistes klasteru (2010. gada aptaujas dati) un dzīvesstilu telpisko aspektu tipoloģiju validācijā. Alternatīvs validācijas veids ir apstiprinošās klasteru analīzes (*k*-vidējo klasteru analīzes, *k-means cluster*) izmantošana. Tomēr, tā kā mērķis nebija pārlicināties par noteikta klasteru

skaita pastāvēšanu masīvā, bet drīzāk saturiska tipoloģijas raksturošana, tad tas netika izmantots.

2.5.3. Pamatkomponentu analīze kā dažādu priekšstatu par vietu un piesaisti vietai raksturojošu elementu analīzes metode

Lai labāk izprastu, kādās dimensijās (komponentos) iespējams raksturot respondentu priekšstatus par dzīvesvietu, kas mērīti, izmantojot dažādas emocionālas un funkcionālas attieksmes un vērtējumus – apmierinātību, priekšstatus par dažādiem dzīvesvietas aspektiem – 2011. un 2016. gada aptaujas datus, izmantota faktoru analīzes vienkāršākās versijas – pamatkomponentu (*principal components*) analīzes metode. Līdzīgi kā klasteru analīzes gadījumā, arī faktoru vai pamatkomponentu analīzei var izvēlēties veikt apstiprinošo (*confirmatory*), kurā tiek pārbaudīta noteiktu pamatkomponentu vai faktoru esamība empīriskajā materiālā, vai izziņojošo (*exploratory*) faktoru analīzi, kuras mērķis ir nezināma skaita un satura kompleksu faktoru vai pamatelementu identificēšana. Faktoru analīze un pamatkomponentu analīze ir līdzīgas metodes, tomēr šajā gadījumā izmantotā vienkāršākā versija vairāk atbilst pamatkomponentu analīzei un tā būtu arī jāsauc, lai arī pieeju kopumā var saukt par faktoru analīzi (Field, 2009, p. 638).

Šajā gadījumā izziņojoša faktoru vai pamatkomponentu analīze izmantota, lai pārliicinātos, vai un kādas ir vietas emocionālās un funkcionālās piesaistes dimensijas, kas mērītas kā personiskās nozīmes vietai (3. jautājums – 11 elementi 2011. gadā) un vietas funkcionālie aspekti – apmierinātība ar dažādiem aspektiem dzīvesvietā (5. jautājums, 25 elementi 2011. gadā), kas visi mērīti Likerta (*Lickert*) skalā no 1 līdz 5 ar neitrālajām kategorijām 3 un 8 – “grūti pateikt”; sākotnējās kategorijas analīzes vajadzībām pārkodētas robežās no –1 līdz 1 (skat. anketas jautājumu formulējumus un SPSS komandu un rezultātu failus pielikumā).

Viens no pamatnosacījumiem, lai varētu veikt faktoru analīzi, ir iekļauto mainīgo vērtību aptuvena atbilstība normālsadalījumam (kas šajā gadījumā neizpildās, tāpēc rezultātu interpretācijā ir jāievēro piesardzība), kā arī mērījumam jābūt Likerta skalas vai intervālu līmenī (Field, 2009, p. 650). Otrs ierobežojums attiecināms uz modelī iekļauto mainīgo skaita un gadījumu attiecību, bet, tā kā šajā gadījumā (2011. un 2016. gada datiem) analīzē tiek iekļauts liels gadījumu skaits, tas nav būtiski; turklāt, izlases apjoma atbildība tiek pārbaudīta ar Kaizera-Meijera-Olkina (*Kaiser-Meyer-Olkin*) testu (Field, 2009, p. 647).

Pamatkomponentu un faktoru analīzes mērķis ir lielu daudzumu mainīgo ar regresijas aprēķina metodes palīdzību uz savstarpēji saistītu (korelatīvu) pazīmju kopumu, lai raksturotu vairākas slēptas (*latent*) pazīmes vai kādas pazīmes pamatkomponentus, kurus mēra sākotnējie mainīgie. Šo pamatkomponentu saturu veido ar tiem un savā starpā atšķirīgi cieši korelējošu empīriski mērīto pazīmju mainīgie – daži ir lielāka nozīme un ciešāka saikne ar analīzes rezultātā identificēto faktoru vai pamatkomponentu (Field, 2009, pp. 628–638). Šīs analīzes rezultātā izveidotie komponenti būtībā ir empīriskajā materiālā balstītas vietas emocionālo un funkcionālo piesaisti raksturojošas kompleksas dimensijas, kas noteiktās proporcijās veido instrumentārijā iekļauto aptaujā mērīto elementu vērtības.

Matemātiski faktoru analīzes pamatā ir lineārās algebras darbības ar matricām, kurās atspoguļotas mainīgo vērtību attiecības. Faktoru (pamatkomponentu) analīzes norises procesā vispirms tiek pārbaudīta elementu savstarpējā korelācija, izslēdzot no analīzes tos elementus, kuriem korelācija ar citiem ir pārāk vāja (korelācijas koeficienta vērtība ir zemāka par 0.3) vai cieša (korelācijas koeficienta vērtība ir virs 0.9), kā arī vairāki citi ar korelāciju matricu un tai inversajām vērtībām saistītu testu vērtības. Lai maksimizētu faktoru risinājuma un tos veidojošo sākotnējo mainīgo saistības uzskatāmību un modeļa pielietojamību, mainīgo telpā var veikt faktoru – kā vektoru – rotāciju (Field, 2009, pp. 638–644). Šajā gadījumā izvēlēta ortogonālā rotācija, saglabājot faktoru savstarpējo neatkarīgumu.

Faktoru (pamatkomponentu) skaita izvēlē vērā tiek ņemti vairāki kritēriji, parasti to kombinācija, skatoties, lai faktora izskaidrospēja, uz ko norāda faktora eigenvērtība būtu lielāka par vienu, bet nekādā gadījumā ne zemāka par 0.7, turklāt, grafiskajā diagrammā, kas attēlo eigenvērtību izmaiņas, mainoties faktoru skaitam (*scree plot*), pēc izvēlēta faktoru skaita vairs nevajadzētu būt straujam vērtību kritumam (Field, 2009, pp. 639–641). Izveidoto pamatkomponentu jēgpilnuma pārbaudi veic, izmantojot Kronbaha alfas (*Cronbach's alpha*) testu, kura vērtība norāda uz komponentā iekļauto elementu savstarpējo saikni (turpat). Alternatīva validācijas iespēja būtu izmantot analīzes apstiprinošo formu (*confirmatory factor analysis*), tomēr, tā kā šajā gadījumā mērķis nav izveidot skalu, tas nav vērtējams kā lietderīgs risinājums un nav darīts.

Šiem pamatkomponentiem – jaunajiem kompleksajiem vietas piesaistes mainīgajiem – katram respondentam analīzes procesā tiek aprēķināta komponenta kā pazīmes vērtība, ņemot vērā atbildes uz komponentu veidojošajiem instrumentārija elementiem, kas iekļauti modeļa izveidē. Šīs jauno vietas piesaistes pamatkomponentu vērtības ir iespējams grupēt, lai identificētu respondentus, kuriem šīs jaunās kompleksās vērtības ir izteiktas vairāk nekā citiem.

Tas šajā gadījumā darīts, lai raksturotu respondentus ar dažādiem dzīvesstilu telpisko aspektu tipiem (2011. gada aptaujas dati).

2.5. apakšnodaļā aprakstīto modeļu izveides process un modeļu izveides gaita aprakstīti 3. nodaļā, sniedzot pārskatu par empīriskā materiāla analīzes gaitu un rezultātiem.

3. LAUKI KĀ DZĪVES VIDE UN LAUKU DZĪVESSTILI KVANTITATĪVOS EMPĪRISKOS PĒTĪJUMOS LAIKĀ NO 2010. LĪDZ 2016. GADAM VEIKTĀS LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU APTAUJĀS

Šajā nodaļā strukturēti aprakstīta empīriskā pētījuma analīzes norise un rezultāti. Empīriskā pētījuma rezultāti sadalīti divās apakšnodaļās. 3.1. apakšnodaļā sniegts lauku kā dzīves vides raksturojums, izmantojot empīrisko materiālu par dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos – vietas iespēju struktūru, sasniedzamību (2010., 2011., 2014. gada dati) – un vietai piešķirtajām nozīmēm (2010., 2011. un 2016. gada dati), salīdzinot dažādas administratīvi teritoriālas kategorijas un izvērtējot laukus kā dzīves vidi dažādām iedzīvotāju grupām pēc sociālām un demogrāfiskām pazīmēm. Šajā apakšnodaļā pārbaudīta promocijas darba 1. un 2. hipotēze par lauku dzīves vides atšķirībām pilsētās un laikos un dažādu lauku dzīves vides dimensiju nozīmīgumu iedzīvotājiem ar dažādiem resursiem un ierobežojumiem.

3.1.1. apakšnodaļā raksturota vietas iespēju struktūra kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība. Vispirms sniegts lauku un pilsētu kā administratīvi teritoriālo kategoriju vietas iespēju struktūras raksturojums, izmantojot biežumu sadalījumus par pakalpojumu un iespēju izmantojumu dzīvesvietā (3.1.1.1. apakšnodaļa), pēc tam pārbaudītas apkopjošo rādītāju (indeksu) vērtību atšķirības (3.1.1.2.), visbeidzot pārbaudot, kāda ir lauku–pilsētu administratīvi teritoriālās skalas nozīme vietas iespēju struktūras daudzveidībā salīdzinājumā ar respondentiem pieejamo individuālo un mājsaimniecības resursu nozīmi (3.1.1.3. apakšnodaļa).

Līdzīgi strukturēta 3.1.2. apakšnodaļa, kurā raksturota vietas relatīvā sasniedzamība. Vispirms raksturota izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība kopumā, salīdzinot lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijas – tādejādi iespējams novērtēt, vai potenciāli pastāvošās atšķirības dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā ir iespējams kompensēt, izmantojot pakalpojumus un iespējas citos telpiskajos mērogos (3.1.2.1. apakšnodaļa). Pēc tam relatīvās sasniedzamības atšķirības dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās pārbaudītas arī ar apkopjošu rādītāju (indeksu) palīdzību kopā ar citiem indeksiem, kas mēra citu sasniedzamības aspektu – dažādu telpisko mērogu nozīmi izmantoto pakalpojumu daudzveidībā un kopējo aptverto telpisko mērogu daudzveidību. Tas ļauj novērtēt, cik lielā mērā lauku iedzīvotāji vēlamās pakalpojumu un iespēju daudzveidības sasniegšanā ir saistīti ar citiem telpiskajiem mērogiem (3.1.2.2. apakšnodaļa). Visbeidzot, 3.1.2.3. apakšnodaļā pārbaudīts, kāda ir lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā dalījuma kategoriju

nozīme vietas sasniedzamībā salīdzinājumā ar respondentiem pieejamo individuālo un mājsaimniecības resursu nozīmi.

3.1.3. apakšnodaļā raksturoti lauki kā dzīves vide, izmantojot respondentiem būtiskās vietai piešķirtās funkcionālās un emocionālās nozīmes, kas ļauj raksturot laukus kā vietu labai dzīvei, salīdzinot ar pilsētu, un laukus kā vietu labai dzīvei dažādām iedzīvotāju grupām (3.1.3.1. apakšnodaļa). Pēc tam, izmantojot citu aptauju empīrisko materiālu, pamatkomponentu analīzē identificētas laukus un pilsētas kā vietu raksturojošas kompleksas vērtējumu un nozīmju dimensijas un šo dimensiju atšķirības administratīvi teritoriālās kategorijās (3.1.3.2. apakšnodaļa). Kā redzams no analīzes izklāsta struktūras, katrā apakšnodaļā ir pārbaudīta daļa no 1. un 2. hipotēzes.

3.2. apakšnodaļā sniegts lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības raksturojums. Šajā apakšnodaļā, izmantojot 2010., 2011. un 2014. gada aptaujas empīrisko materiālu par dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu atšķirīgos telpiskos mērogos un klasteru analīzi kā empīriskās grupēšanas metodoloģiju, izveidoti trīs tipu modeļi – katrai datu apakškopai viens (attiecīgi 3.2.1. apakšnodaļā – 2010. gada, 3.2.2. – 2011. gada un 3.2.3. – 2014. gada datiem) – un izveidoti tipi raksturoti saistībā ar cilvēkiem pieejamajiem resursiem un to ierobežojumiem, vietas piesaistes dimensijām un dzīvesvietas maiņas plāniem. Šajā apakšnodaļā pārbaudīta promocijas darba 3., 4. un 5. hipotēze par lauku dzīvesstilu tipu daudzveidību un to saistību ar respondentiem pieejamajiem individuālajiem un mājsaimniecības resursiem un ierobežojumiem, kā arī nākotnes plāniem dzīvesvietas izvēlē.

3.1. Lauki kā dzīves vide: vietas iespēju struktūra, sasniedzamība un vietai piešķirtās nozīmes

Šajā apakšnodaļā sniegts dažādu administratīvi teritoriālu lauku kategoriju raksturojums, izmantojot četrās aptaujās iegūtus datus par pakalpojumu un iespēju izmantošanu, kā arī dažādi mērītiem vietai piešķirto nozīmju rādītājiem.

Nodaļas mērķis ir, pamatojoties uz iedzīvotāju pakalpojumu un iespēju izmantošanas atšķirībām, parādīt atšķirības lauku dzīves vides relatīvajā sasniedzamībā, vietas iespēju struktūrā un vietai piešķirto nozīmju un vērtību skaidrojumā Latvijas laukos kā dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās. Džona Egnjū un Maikla Vudsa vietas trīs dimensiju struktūra – relatīvā atrašanās, materiālā forma un infrastruktūra, kā arī vietai piešķirtās nozīmes un vērtības, ar to saistītās attieksmes – iedzīvotāju ikdienas dzīvē īstenojas kā dzīvesvietā pieejamā un izmantotā vietas iespēju struktūra, no dzīvesvietas sasniedzamās iespējas un

pakalpojumi un ar vietas piesaisti kā vietas emocionālos un funkcionālos aspektus vērtējošas attieksmes un dažādiem vietas elementiem piešķirtās vērtības.

Pārbaudāmās hipotēzes saistītas ar lauku kā dzīves vides atšķirību no pilsētas vides identificēšanu Latvijā, kā arī Latvijas lauku kā dzīves vides daudzveidības parādīšanu dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās. Pamatojoties uz 2010., 2011. un 2014. gadā veikto aptauju datiem, tiks pārbaudīts, vai datu materiāla aptvertajā laika posmā dzīves vide laukos – vietas iespēju struktūra un sasniedzamība (mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošana dažādos telpiskos mērogos) – atšķiras no dzīves vides pilsētās. Tiks pārbaudīts arī, vai pastāv atšķirības dažādās administratīvi teritoriālās lauku kategorijās – vai lauku administratīvās kategorijas aptver lauku dzīves vides daudzveidību. Visbeidzot, tiks analizēts, kā mainās vietas iespēju struktūra un relatīvā sasniedzamība lauku pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma skalā, ņemot vērā dažādu individuālu un mājsaimniecības resursu daudzveidību. 3.1.1. apakšnodaļā raksturota vietas iespēju struktūra un 3.1.2. apakšnodaļā sasniedzamība Latvijas laukos salīdzinājumā ar citām administratīvi teritoriālām kategorijām. 3.1.3. apakšnodaļā raksturotas vietai piešķirtās nozīmes un pārbaudīta hipotēze par to daudzveidību laukos un atšķirībām laukos un pilsētās. Pārbaudāmās hipotēzes precizēti formulētas katrā apakšnodaļā.

Vietais iespēju struktūras un sasniedzamības raksturojums 3.1.1. un 3.1.2. apakšnodaļā veikts, izmantojot aptaujāto atbildes par dažādu iespēju un pakalpojumu izmantojumu dzīvesvietā. Atkarībā no aptaujas veikšanas gada, tika uzdoti jautājumi par septiņiem līdz vienpadsmit pakalpojumiem un iespējām (skat. arī 2.1. tabulu 2. nodaļā). Visos trijos aptaujas gados (2010., 2011., 2014.) iekļauti jautājumi par iepirkšanos, bankomāta vai bankas pakalpojumu izmantošanu, ārsta apmeklējumu vai medicīnas pakalpojumu izmantošanu, mācību, kursu apmeklēšanu, ikdienas pakalpojumu izmantošanu, izklaides, kultūras vai sporta pasākumu apmeklēšanu. 2010. un 2011. gadā tika uzdoti arī jautājumi par darba un mācību iespēju izmantošanu un aktīvās atpūtas iespēju izmantošanu; 2011. un 2014. gadā – sportošanas un pašdarbības, bet 2014. gadā – dievkalpojumu apmeklēšanas iespēju izmantošanu.

Latvijas lauki kategorizēti, izmantojot dažādas administratīvi teritoriālas kategorijas kā visi lauku pagasti; lauku pagasti, kas atrodas ārpus Pierīgas; kā arī lauku pagasti un mazpilsētas, kas nav novada administratīvais centrs (kurā teorētiski vajadzētu būt pieejamai nedaudz lielākai pakalpojumu un iespēju koncentrācijai). Kopumā izmantotas četras administratīvi teritoriālā iedalījuma kategoriju skalas (skat. 2. nodaļu).

Tekstā atspoguļotās biežumu sadalījumu grupās atšķirības ir statistiski nozīmīgas pēc hī kvadrāta kritērija ar $p < 0.05$, tendenču salīdzinājumi dažādu gadu aptauju datu masīvos veikti, ņemot vērā maksimālās izlases standartklūdu. Statistiskās analīzes process un rezultāti, kas nav

detalizēti aprakstīti tekstā vai iekļauti tabulās, ir pievienoti pielikumā kā SPSS komandfaili un rezultātu faili (skat. pielikumu ar attiecīgās apakšnodaļas numuru).

3.1.1. Vietas iespēju struktūra kā dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju kopums

Šajā apakšnodaļā aplūkots dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju kopums ar mērķi raksturot lauku dzīvesvietas iespēju struktūras daudzveidību laukos, pārbaudot promocijas darba 1.a. un 2.a. un 2.b. apakšhipotēzes par zemāku vietas iespēju struktūru laukos.

1. Vietas iespēju struktūra laukos un pilsētās atšķiras, laukos tā ir saistīta ar zemāku pakalpojumu un iespēju pieejamību dzīvesvietā – Latvijas laukus raksturojošajās administratīvi teritoriālajās kategorijās lielākā daļa pakalpojumu un iespēju dzīvesvietā tiek izmantotas retāk nekā citās administratīvi teritoriālajās kategorijās dzīvojošo respondentu vidū. Dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās ir atšķirīga vietas iespēju struktūra, t. i., lielākajai daļai pakalpojumu un iespēju izmantošanas īpatsvarā dzīvesvietā un indeksu vērtībās ir vērojamas atšķirības dažādās laukus raksturojošās administratīvi teritoriālās kategorijās. Turklāt lauku vietas iespēju struktūrā (pakalpojumu un iespēju izmantošanas īpatsvarā dzīvesvietā un indeksu vērtībās) 2010., 2011. un 2014. gada datos nav vērojamas būtiskas izmaiņas.
2. Lauku dzīves vides ierobežotā vietas iespēju struktūra rada nevienlīdzīgus priekšnosacījumus ikdienas dzīvei dažādām sociālām un demogrāfiskām iedzīvotāju grupām laukos.
  - a. Vietas iespēju struktūras izmantojums saistīts ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo iedalījumu un individuālos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus raksturojošajām sociālajām un demogrāfiskajām pazīmēm – pieaugot urbanizācijas līmenim un respondentiem pieejamajiem resursiem, pieaug vietas iespēju struktūras izmantojums.
  - b. Lauku–pilsētu saiknes ciešums ar vietas iespēju struktūras izmantojumu nemainās, kontrolējot sociālās un demogrāfiskās pazīmes – – respondentu ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem vidū samazinās urbanizācijas un vietas iespēju struktūras izmantojuma saiknes ciešums. Līdz ar to lauki kā vieta saglabā nozīmīgumu kā vietas materiālās forma un infrastruktūra iedzīvotāju grupām ar ierobežotiem resursiem un ierobežojumiem, bet ir mazāk nozīmīga tiem, kam ir pietiekami daudz resursu attālumam pārvarēšanai. Līdz ar to lauki kā vieta saglabā

nozīmīgumu kā vietas materiālās forma un infrastruktūra, neatkarīgi no respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem.

Vispirms aprakstīta vietas iespēju struktūra laukos kā pakalpojumu un iespēju izmantošana dzīvesvietā, akcentējot atšķirības pēc dažādiem principiem veidotās lauku kategorijās un atšķirības lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās salīdzinājumā ar pilsētām 2010., 2011. un 2014. gadā. Atšķirību pārbaudei izmantota biežumu sadalījumu analīze grupās, pārbaudot atšķirību statistisko nozīmīgumu ar hī kvadrāta kritēriju (3.1.1.1. apakšnodaļa). Pēc tam pārbaudītas apkopjošo rādītāju (indeksu) vērtību atšķirības (3.1.1.2.), visbeidzot pārbaudot, kāda ir lauku–pilsētu administratīvi teritoriālās skalas nozīme vietas iespēju struktūras daudzveidībā salīdzinājumā ar respondentiem pieejamo individuālo un mājsaimniecības resursu nozīmi (3.1.1.3. apakšnodaļa).

3.1.1.1. Pakalpojumi un iespējas dzīvesvietā dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās

Šajā apakšnodaļā raksturota lauku vietas iespēju struktūra laukos, salīdzinot pakalpojumu un iespēju izmantojumu dzīvesvietā dažādās lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās 2010., 2011. un 2014. gadā, tos papildinot ar statistikas datu un citu pētījumu rezultātiem par laika posmu no 2016. gada līdz 2018. gadam. Pārbaudītas hipotēzes par lauku vietas iespēju struktūras daudzveidību un lauku un pilsētu kā administratīvi teritoriālu kategoriju atšķirībām (3.1.1. apakšnodaļas 1. hipotēze) un par lauku–pilsētu vietas iespēju struktūras atšķirību noturību pretstatā atšķirību izlīdzināšanai, salīdzinot 2010. un 2014. gadu aptaujas datus (3.1.1. apakšnodaļas 3. hipotēze). Lai varētu jēgpilni raksturot empīrisko materiālu, vispirms salīdzināti 2010. un 2011. gada aptaujas datu rezultāti, lai pārliecinātos par rezultātu stabilitāti, kā arī aplūkoti atbilžu sadalījumi dažādās laukus un pilsētas raksturojošās administratīvi teritoriālās kategorijās.

Vispirms salīdzināti 2010. un 2011. gada aptaujas datu rezultāti par pakalpojumu un iespēju izmantošanu dzīvesvietā. Ņemot vērā salīdzinoši nelielo laika posmu starp 2010. un 2011. gadā veikto aptauju datu masīviem un atšķirības izlases kopās, 2011. gada aptaujā tika aptaujāts lielāks respondentu skaits un netika iekļauta Rīga un republikas nozīmes pilsētas. 2011. gada aptaujas dati izmantoti, lai kontekstualizētu 2010. gada datu kopā ar salīdzinoši mazāku izlasi un lauku iedzīvotāju īpatsvaru iegūtos rezultātus. Rezultāti liecina, ka gan lauku, gan pilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās (ārpus Rīgas un republikas nozīmes pilsētām) iedzīvotāju pakalpojumu un iespēju izmantojuma īpatsvars dzīvesvietā 2010. un

2011. gada rezultātu salīdzinājumā būtiski neatšķirās. Izņēmumi bija 2011. gadā gan lauku, gan pilsētu iedzīvotāji biežāk nekā 2010. gadā ir norādījuši, ka pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojuši iespējas apmeklēt dažādus sporta, kultūras un izklaides pasākumus, lauku iedzīvotāji 2011. gadā biežāk apmeklējuši kursus, mācības. Ņemot vērā 2011. gada izlases kopas īpatnības, tā, visticamāk labāk reprezentē lauku dzīves vidi.

Pēc tam raksturotas atšķirības laukus un pilsētas raksturojošajās administratīvi teritoriālajās kategorijās. Salīdzinot laukus raksturojošās kategorijas – lauku pagasti kopumā, lauku pagasti ārpus Pierīgas un pilsētas vai pagasti, kuros neatrodas novadu centri – četrās skalās, iekļaujot dažādus urbānā–rurālā un perifērā–centrālā aspektus 2010. un 2011. gada datos, redzams, ka šīs kategorijas kopumā ir ar līdzīgu pakalpojumu un iespēju izmantojuma biežumu. Līdz ar to tās turpmākā analīzē var būt savstarpēji aizvietojamās.

Pilsētas un pagasti, kuros atrodas novada centrs kā administratīvi teritoriāla kategorija, pakalpojumu un iespēju izmantošanas ziņā kopumā ir vairāk līdzīgi pilsētām. Tāpēc vietas iespēju struktūra pilsētās vai pagastos, kuros atrodas novada centrs, tiks atspoguļota kopā ar pilsētas raksturojošajām kategorijām. Izņēmumi ir nodarbinātības iespēju izmantošana 2010. un 2011. gadā, mācību dzīvesvietā un aktīvās atpūtas un pašdarbības iespēju izmantošana 2011. gadā, kā arī bankas un citu ikdienas pakalpojumu izmantojums 2014. gadā, kas ir zemāks nekā pilsētās, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu. Tomēr arī ar šīm atšķirībām pakalpojumu un iespēju izmantojums dzīvesvietā novadu centros 2010.–2014. gadā ir tuvāks citu pilsētu un republikas nozīmes pilsētu, nekā lauku pagastu iespēju struktūrai. Iespējas pārbaudīt vietas iespēju struktūras atšķirības lauku pagastos un pilsētās, kurās atrodas novada centrs, nebija iespējams nelielā respondentu skaita dēļ katrā kategorijā.

Pilsētas raksturojošo administratīvi teritoriālā dalījuma kategoriju vidū 2010. un 2011. gadā pakalpojumu un iespēju izmantošana dzīvesvietā bija ievērojami biežāka republikas nozīmes pilsētās un Rīgā, bet novadu centros un citās pilsētās – bija pa vidu starp lauku pagastiem un republikas nozīmes pilsētām un Rīgu. 2014. gadā atšķirības starp citām pilsētām, republikas nozīmes pilsētām un Rīgu bija izlīdzinājušās, izņemot pasākumu, kursu un sportošanas iespēju izmantojumu, kas Rīgā un republikas nozīmes pilsētās dzīvesvietā bija augstāks. Tas ļauj izteikt pieņēmumu par vietas iespēju struktūras izlīdzināšanos dažāda līmeņa urbānu centru vidū, kamēr laukos vietas iespēju struktūras ierobežojumi saglabājas.

Pakalpojumu un iespēju izmantošana dzīvesvietā dažādās laukus un pilsētas raksturojošās kategorijās 2010., 2011. un 2014. gadā, %

	LAUKI/RURĀLA VIDE					PILSĒTA/URBANIZĒTA VIDE				
	Lauku pagasti..	Pagasti un pilsētas (izņemot republikas nozīmes pilsētas) pēc novada centra novietojuma				Citas pilsētas			Citas pilsētas, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu (mazpilsētas)..	
..kopā	.. ārpus Pierīgas	Pilsēta pagasts, neatrodas novada centrs	vai Pilsēta pagasts, atrodas centrs	vai Pilsēta kurā novada	Citas (bez kopā	pilsētas Rīgas).	..kopā	..ārpus Pierīgas	Republikas nozīmes pilsētas	
	2010									
Strādā dzīvesvietā	32	35	34	37	45	42	43	48	56	
Mācās dzīvesvietā	2	2	2	3	4	4	4	5	10	
Iepircies, apmeklējis veikalus	85	84	83	94	96	95	97	96	99	
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	33	31	30	77	84	85	86	82	95	
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	56	56	55	79	84	85	83	82	89	
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	20	20	18	40	43	42	40	44	74	
Mācījies, bijisursos	5	5	4	18	21	21	19	22	44	

Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	40	40	38	71	80	77	74	83	88
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	17	19	19	30	35	38	31	31	37
	n=338	n=252	n=288	n=213	n=339	n=163	n=117	n=176	n=332
2011									
Strādā dzīvesvietā*	32	34	32	36		39	43		
Mācās dzīvesvietā	2	2	2	4		5	6		
Iepircies, apmeklējis veikalus	79	77	78	90		96	96		
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	33	30	29	72		81	85		
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	57	55	57	72		79	80		
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	35	37	34	52		57	60		
Mācījies, bijisursos	8	9	8	15		19	21		
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	39	38	37	69		79	82		
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	24	24	24	33		37	37		
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u. tml.)	20	19	17	33		31	29		
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā	12	13	13	13		16	16		
	n=1593	n=1188	n=1370	n=638		n=415	n=330		

	2014									
Iepircies, apmeklējis veikalus	90	90	91	95	97	98	98	97	94	
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	32	30	28	82	92	90	91	93	90	
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	61	59	61	78	81	84	80	79	83	
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	29	34	29	40	53	42	44	60	71	
Mācījies, bijisursos	5	5	4	7	20	6	7	29	32	
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	40	40	39	76	87	86	86	87	86	
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u. tml.)	23	22	19	31	38	26	27	46	40	
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā*	10	9	9	10	11	9	9	13	15	
Apmeklējis dievkalpojumu	20	24	22	30	44	37	39	48	41	
	<i>n=321</i>	<i>n=252</i>	<i>n=273</i>	<i>n=190</i>	<i>n=351</i>	<i>n=142</i>	<i>n=99</i>	<i>n=209</i>	<i>n=332</i>	

* Atšķirības nav statistiski nozīmīgas nevienā kategoriju grupā pēc hī kvadrāta kritērija ar ticamības robežu $p \leq 0.05$

Tālāk raksturota vietas iespēju struktūra kā dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošana lauku administratīvi teritoriālajās kategorijās – lauku pagastos kopumā, lauku pagastos ārpus Pierīgas un lauku pagastos ārpus novada centra – 2010. un 2011. hipotēzes daļa par vietas iespēju struktūras līdzīgumu un atšķirībām lauku administratīvi teritoriālās kategorijās un laukos un pilsētās.

2010. un 2011. gada datu analīzes rezultāti liecina, ka trešā daļa aptaujāto pētījuma brīdī laukos ir strādājuši dzīvesvietā (attiecīgi 32% visu lauku pagastu, 35% – lauku pagastu ārpus Pierīgas un 34% – pilsētu un pagastu, kuros neatrodas novada centrs, iedzīvotāju 2010. gadā un 32% visu lauku pagastu, 34% – lauku pagastu ārpus Pierīgas un 32% – pilsētu un pagastu, kuros neatrodas novada centrs, iedzīvotāju 2011. gadā). Tas nozīmē, ka divas trešdaļas visu strādājošo 2010. gadā strādāja dzīvesvietā (attiecīgi 63% no visiem lauku pagastos strādājošajiem; 72% strādājošo, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas, un 66% – no tiem, kas strādā pilsētā vai pagastā, kurā neatrodas novada centrs; 2011. gadā – 60%; 61 un 66%). 2010. gadā aptaujāto vidū starp dažādām lauku kategorijām ir lielākas atšķirības nekā 2011. gadā, tomēr ir jāņem vērā, ka respondentu skaits katrā kategorijā 2010. gadā bija neliels un mazāks nekā 2011. gadā, tāpēc ir pamats uzskatīt, ka 2011. gada rezultāti ir tuvāki faktiskajai situācijai. Ievērojami retāk (2%) lauku iedzīvotāji pētījuma brīdī mācījušies dzīvesvietā (2% visās administratīvi teritoriālā iedalījuma bāzes veidotajās kategorijās 2010. un 2011. gadā).

Pilsētas raksturojošajās administratīvi teritoriālajās kategorijās – republikas nozīmes pilsētās, citās pilsētās un citās pilsētās ārpus Pierīgas – dzīvesvietā strādājošo īpatsvars iedzīvotāju kopumā 2010. gadā ir bijis nedaudz zemāks par pusi (42–48%), bet Rīgā – vairāk par pusi (6%), 2011. gadā – 39% pilsētās kopumā (izņemot republikas nozīmes pilsētas) un 43% pilsētās ārpus Pierīgas. 2010. gadā pilsētās aptaujāto vidū dzīvesvietā mācījušies 4–5% citu pilsētu, 10% Rīgas iedzīvotāju un 5–6% citu pilsētu iedzīvotāju (bez republikas nozīmes pilsētām). Rīgas un republikas nozīmes pilsētu iespēju struktūru raksturo plašākas nodarbinātības un mācību iespējas nekā citas pilsētas un lauku administratīvi teritoriālās kategorijas.

Šie pētījuma rezultāti ļauj izteikt piesardzīgu pieņēmumu par to, ka 2010. gadā, salīdzinot ar 2007. gadu, darba un mācību iespēju izmantojums ir sarucis un šīs iespējas attālinājušās no dzīvesvietas. 2007. gadā publicētā apjomīgā pētījuma par Latvijas darbaspēka mobilitāti (Krišjāne, 2007) rezultāti liecina, ka cilvēku īpatsvars, kas strādā vai mācās ārpus pašvaldības teritorijas, nav būtiski mainījies (Krišjāne, 2007) un ir aptuveni tāds pats kā 2010. un 2011. gada aptaujas rezultātos. Tomēr, tā kā kopš 2009. gada ir mainījies administratīvi

teritoriālais iedalījums, pagastiem un mazpilsētām apvienojoties novados, tad faktiski mācību un darba iespēju izmantojums dzīvesvietas administratīvajā teritorijā (pilsētā, pagastā, kas 2007. gadā bija pašvaldības teritorija) ir samazinājies.³²

Raksturojot tendences pēc empīriskā pētījuma aptvertā laika posma, 2018. gadā publicētie apjomīga CSP apsekojuma par visu Latvijas iedzīvotāju mobilitāti 2017. gadā rezultāti liecina, ka kopumā divas piektdaļas (39%) Latvijas iedzīvotāju darba dienās un 14% brīvdienās saistībā ar darbu ir pārvietojušies vairāk nekā 100 un mazāk nekā 300 km³³ (CSP, 2018a). Lai arī šie rezultāti nav tieši salīdzināmi ar promocijas darba empīriskā pētījuma rezultātiem (dati pašlaik nav pieejami lauku–pilsētu dalījumā; mērījumā nav iekļauts dalījums dzīvesvietā un ārpus tās), šo statistikas datu padziļinātai analīzei ir potenciāls sniegt priekšstatu par ikdienas pārvietošanos saistībā ar darbu un mācībām un šo iespēju izmantojumu dzīvesvietā, atspoguļojot izmaiņas vietas iespēju struktūrā.

Dažādu pakalpojumu izmantojumu (iepirkšanās, bankomāta un citu ikdienas pakalpojumu, ārsta apmeklējumu un medicīnas pakalpojumu izmantojumu) 2010. un 2011. gadā laukos raksturo līdzīgs līmenis, kas liecina par mērījuma stabilitāti. Tāpat šo pakalpojumu un iespēju izmantojums dzīvesvietā ir līdzīgs dažādās laukus raksturojošās administratīvi teritoriālās kategorijās, bet zemāks nekā pilsētās.

Visbiežāk respondenti laukos dzīvesvietā iepirkušies (attiecīgi nedaudz vairāk kā divas piektdaļas (83–85% 2010. gadā un gandrīz divas piektdaļas – 77–79% 2011. gadā). Salīdzinoši pilsētās vai pagastos, kas ir novadu centri, dzīvesvietā iepirkušies gandrīz visi (attiecīgi 94%

---

³² 2007. gadā publicētā pētījuma par Latvijas darbaspēka mobilitāti (Krišjāne, 2007) ietvaros apjomīgās aptaujas rezultāti liecina par to, ka vidēji Latvijā ārpus savas pašvaldības teritorijas ir strādājuši 11% aptaujāto, biežāk Pierīgas (vairāk nekā 20%), retāk – Kurzemes, Vidzemes un Zemgales (10–20%), bet visretāk – Latgales un Rīgas iedzīvotāju (zem 5%; Krišjāne et al, 2007 / LM 2007, 139.–140. lpp.). 2007. gadā ar mācībām saistītā ikdienas mobilitātē bija iesaistījušies trešā daļa (33%) Latvijas iedzīvotāju, kas pētījuma brīdī ir mācījušies, pamatā ārpus dzīvesvietas apgūstot augstāko, kā arī vidējo un vidējo profesionālo izglītību (turpat, 146. lpp.). Lai arī tiešs salīdzinājums nav iespējams (2007. gadā publicētajā analīzē tiek runāts par lauku teritorijām un reģioni ietver dažādas pilsētas, kas nav iekļautas promocijas darba empīriskā pētījuma apakškopā un 2007. gadā izmantotās telpiskās kategorijas ir pašvaldības teritorija, nevis dzīvesvieta, kas 2009. gadā pēc administratīvi teritoriālās reformas ir plašāka un apvieno vairākus pagastus un pilsētas, kas 2007. gadā bija atsevišķas pašvaldības), tomēr iedzīvotāju īpatsvarā, kas strādā un mācās pašvaldības teritorijā būtiskas izmaiņas nav vērojamas. Gan 2010., gan 2011. gadā dzīvesvietā vai novada teritorijā strādāja lielākā daļa aptaujāto lauku iedzīvotāju, kas pētījuma brīdī strādāja, tikai desmitā daļa pilsētu un lauku pagastu iedzīvotāju strādāja citur (89% un 91% 2010. gadā, 93% un 91% 2011. gadā). Lielākas atšķirības vērojamas saistībā ar mācību iespēju izmantojumu. 2010. gadā no 18 lauku pagastu iedzīvotājiem, kas mācījās, 11 jeb 60% mācījās dzīvesvietā vai citur novadā un 2011. gadā – 54 no 94 jeb 57%, var izteikt piesardzīgu pieņēmumu, ka dati mācību iespēju izmantošana dzīvesvietā ir nedaudz samazinājusies kopš 2007. gada. Tomēr, tā kā 2010. gada un 2011. gada aptaujās respondentu skaits, kas pētījuma brīdī mācījās, bija neliels, tad rezultāti interpretējami piesardzīgi. Tomēr, tā kā kopš 2009. gada administratīvi teritoriālās reformas rezultātā pašvaldības (novada) teritorija ir plašāka, tad, visticamāk, 2010. un 2011. gadā darba un mācību iespējas ir ģeogrāfiski attālinājušās no dzīvesvietas līdz jaunajām pašvaldības (novada) robežām.

³³ Saskaņā ar mērījuma metodoloģiju.

2010. gadā un 90% 2011. gadā, un citās pilsētu raksturojošās kategorijās attiecīgi 95%–99% 2010. gadā un 96% 2011. gadā).

Ārstu pēdējo 12 mēnešu laikā dzīvesvietā apmeklējuši nedaudz vairāk kā puse respondentu laukos (attiecīgi 55–56% 2010. gadā un attiecīgi 55–57% – 2011. gadā), kas ir retāk nekā pilsētās (attiecīgi 79–99% 2010. gadā un 72–80%, izņemot Rīgu un reģionālas pilsētas – 2011. gadā). Jāpiebilst, ka ārsta apmeklējums un veselības aprūpes pakalpojumu izmantojums dzīvesvietā lauku pagastos ārpus novada centra visbiežāk nozīmē primāro veselības aprūpi – ģimenes ārstu, ārsta palīgu u. tml. Lai apmeklētu zobārstu vai specializētus medicīnas aprūpes pakalpojumus, parasti ir jādodas uz novada centru vai citu reģionālas vai nacionālas nozīmes centru.

Ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.) dzīvesvietā izmantojuši nedaudz mazāk kā divas piektdaļas aptaujāto lauku iedzīvotāju (38–40% 2010. gadā un 37–39% 2011. gadā). Pilsētās ikdienas pakalpojumu izmantojums dzīvesvietā ir bijis gandrīz divas reizes augstāks – 2010. gadā tas bija 71% novada centros dzīvojošo vidū, 74–83% citās pilsētās un 88% – Rīgā; 2011. gadā – 69% novadu centros dzīvojošo vidū un 79–82% citās pilsētās, izņemot reģionālas pilsētās un Rīgu dzīvojošo vidū. Nedaudz retāk – trešā daļa dzīvesvietā izmantojuši bankas pakalpojumus, bankomātu (attiecīgi 31–33% 2010. gadā un attiecīgi 29–33% 2011. gadā). Pilsētās dzīvojošo vidū bankas pakalpojumu izmantojums ir bijis vairāk nekā divas reizes augstāks – 77% novadu centros un 82–95% pilsētās 2010. gadā un 72% novadu centros un 81–85% pilsētās, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu 2011. gadā.

Tātad vietas iespēju struktūru laukos raksturo salīdzinoši augsta iepirkšanās iespēju izmantošana dzīvesvietā, bet citu pakalpojumu – bankas un bankomāta, veselības aprūpes, ikdienas pakalpojumu un iespēju izmantošana 2010. un 2011. gadā laukos bija retāka nekā dzīvojošo vidū, liecinot par to pakalpojumu un iespēju ierobežotu pieejamību vai nepietiekamu kvalitāti.

Arī dažādu kultūras, izklaides un sporta pasākumu apmeklēšana, mācību iespēju izmantošana un kursu apmeklēšana, kā arī aktīvās atpūtas iespēju izmantojums 2010. gadā un 2011. gadā ir līdzīgs lauku vidi aptverošo kategoriju ietvaros, bet kopumā zemāks 2010. gadā. 2010. gadā kultūras, sporta vai izklaides pasākumus dzīvesvietā ir apmeklējusi piektā daļa lauku iedzīvotāju (18–20%), bet 2011. gadā tā ir trešā daļa lauku iedzīvotāju (34–37%). Jāņem vērā, ka laukos un mazpilsētās pasākumu piedāvājums ir salīdzinoši ierobežots – parasti tas ir domāts iespējami plašai auditorijai. Piedāvātās iespējas var būt arī izklaidētas novada teritorijā. Līdz ar to lauku iedzīvotājiem nākas apmeklēt pasākumus, kas tiek piedāvāti un tad, kad tie tiek

piedāvāti, un ar tādu saturu, kāds tiek piedāvāts. Savukārt vietās, kur piedāvājuma daudzveidība ir lielāka, ir lielākas iespējas izvēlēties. Iespējams, ka viens no atšķirību starp 2010. un 2011. gada iemesliem ir izlases apjoma atšķirības, kā rezultātā var izteikt pieņēmumu, ka 2011. gada izlases kopa labāk atspoguļo lauku iedzīvotāju ģenerālkopu Latvijā un to aktivitātes pasākumu apmeklēšanā dzīvesvietā. Tomēr iespējams, ka tam ir citi skaidrojumi, tāpēc šīs vietas iespēju struktūras atšķirības 2010. un 2011. gada aptaujas datu rezultātos interpretējamās piesardzīgi.

Gan 2010., gan 2011. gadā kultūras, sporta un izklaides pasākumu apmeklēšanas iespēju izmantojums dzīvesvietā ir bijis attiecīgi augstāks arī pilsētās dzīvojošo vidū. 2010. gadā tas citās pilsētās bija divas reizes augstāks nekā laukos (40–44%) un Rīgā (74%). 2011. gadā, lai arī ne tik krasi, pasākumus dzīvesvietā pilsētu iedzīvotāji arī apmeklēja biežāk nekā laukos un nekā 2011. gadā (vidēji 52–60%, izņemot Rīgu un republikas nozīmes pilsētas). Līdz ar to nevar runāt par to, ka 2011. gadā būtu vērojama atšķirību izlīdzināšanās lauku un pilsētu vietas iespēju struktūrās pasākumu apmeklēšanas iespēju ziņā.

Aktīvās atpūtas iespēju izmantojums dzīvesvietā 2010. gadā bija nedaudz zemāks par piekto daļu (17–19%) un līdzīgi kā pasākumu apmeklēšanas iespēju izmantošanā 2011. gadā bija vērojams neliels pieaugums – 24% respondentu visās lauku kategorijās. Šajā gadījumā ir iespējams izteikt pieņēmumus par atšķirību izlīdzināšanos starp laukus un pilsētas raksturojošajām kategorijām – ja 2010. gadā pilsētu iedzīvotāji ar aktīvās atpūtas iespējām nodarbojās vidēji divas reizes biežāk nekā laukos (17–19% laukos, 30%–38% pilsētās, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu, un novadu centros), tad 2011. gadā atšķirības bija nedaudz mazākas – 24% laukos un 33–37% novadu centros un pilsētās, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu. Ņemot vērā iepriekš minētā izlases kopu atšķirības, iespējams, ka 2011. gada aptaujas rezultāti lauku un citu pilsētu iedzīvotāju pasākumu apmeklējumu dzīvesvietā atspoguļo precīzāk un atšķirības starp lauku pagastu, citu pilsētu, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu, un novadu centriem vietas iespēju struktūrā ir bijušas tuvākas 2011. gada datos vērojamajām.

Visbeidzot, mācību iespēju izmantojums laukos 2010. gadā nepārsniedz divdesmito daļu iedzīvotāju (attiecīgi 5%, 5% un 4%) un 2011. gadā – desmito daļu aptaujāto lauku iedzīvotāju (8%, 9% un 8%). Arī mācību, kursu apmeklēšanas iespēju ziņā rodas priekšstats, ka atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū izmantojums 2010.–2011. gadā ir izlīdzinājies: ja 2010. gadā laukos kursus dzīvesvietā apmeklēja 4%–5% respondentu, pilsētās un novada centros 18–22% Rīgā – 44%, tad 2011. gadā lauku iedzīvotāju vidū kursu, mācību apmeklējums dzīvesvietā bija 8–9% salīdzinājumā ar pilsētām (bez Rīgas un republikas nozīmes pilsētām)

un 15%–21%, salīdzot ar novadu centriem Tāpat ļoti iespējams, ka tas ir vairāk saistīts arī ar aptaujas mērījuma precizitāti, jo 2011. gadā tika aptaujāts daudz lielāks lauku pagastu iedzīvotāju skaits, un nelielā respondentu skaita dēļ, kas laukos dzīvesvietā ir apmeklējis kursus, mācības, iespējamais atšķirību izlīdzinājums ir uz izlases kļūdu robežas.

2011. gadā vietas iespēju struktūras novērtējumā tika iekļauta arī sportošanas un pašdarbības iespēju izmantošana. Sportošanas iespējas (sporta zālē, laukumā, stadionā) izmantojusi aptuveni piektā daļa lauku iedzīvotāju (20% lauku pagastos kopumā, 19% lauku pagastos ārpus Pierīgas, 17% pagastos un pilsētās, kas atrodas ārpus novada centra) salīdzinājumā ar trešdaļu novada centros dzīvojošo vidū (33%) un 29–31% citās pilsētās dzīvojošo vidū. Pašdarbības iespēju (darbošanās kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā) izmantojums laukos un pilsētās (izņemot Rīgu un republikas nozīmes pilsētas, kurās tas sasniedz 16%) ir bijis 12–13% procentu robežās. Tātad lauku vietas iespēju struktūru raksturoja līdzīgs pašdarbības iespēju izmantojums, bet, salīdzinot ar pilsētām, zemāks sportošanas iespēju izmantojums dzīvesvietā.

Kopsavelkot, 2010. un 2011. gada aptauju dati liecina, ka vietas iespēju struktūra laukos raksturojošajās administratīvi teritoriālajās kategorijās ir līdzīga, un 2010. un 2011. gada dati liecina par pakalpojumu un iespēju izmantošanas dzīvesvietā mērījuma stabilitāti (izņemot pasākumu, mācības un kursu apmeklējumu aktīvās atpūtas iespēju izmantojumu).

Atbilžu biežumu sadalījumi liecina, ka kopumā 2010. un 2011. gadā lauku vietas iespēju struktūra ir ierobežota – pakalpojumi un iespējas, ko lielākā daļa lauku iedzīvotāju izmantojuši dzīvesvietā, ir iepirkšanās, nodarbinātības iespējas (strādājošajiem), nedaudz vairāk kā puse izmantojuši veselības aprūpes pakalpojumus. Pārējo pakalpojumu un iespēju izmantošana laukos ir bijusi ievērojami retāka, atspoguļojot dzīvesvietā pieejamo iespēju un to atbilstības respondentu vajadzībām atšķirības, t. i., pamatpakalpojumi un iespējas ir iepirkšanās, nodarbinātības iespējas, retāk veselības aprūpe, pārējais dažādās vietās ir izmantots atšķirīgos biežumos. Atšķirību trūkums starp trim identificētajām lauku administratīvajām kategorijām liecina, ka vietas iespēju struktūras atšķirības laukos nav saistītas ar šo kategoriju izveides kritērijiem – atrašanos Pierīgas reģionā vai ārpus novada centra. Lauku pagasti šajā dalījumā kā administratīvi teritoriālu kategoriju vietas iespēju struktūras ziņā ir līdzīgi, un vietas iespēju struktūras daudzveidību lauku pagastos nosaka citi aspekti.

Zemākais pakalpojumu un iespēju izmantojums dzīvesvietā laukos, salīdzinot ar pilsētām, liecina par ierobežojumiem vietas iespēju struktūrā salīdzinājumā ar pilsētām. Pilsētās dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība 2010. un 2011. gadā bija plašāka

nekā laukos – gandrīz visi dzīvesvietā iepirkušies, izmantojuši bankomātu, bankas un ikdienas pakalpojumus; lielākā daļa bijuši pie ārsta, izmantojuši nodarbinātības iespējas (strādājošajiem) un apmeklējuši dažādus pasākumus.

Arī 2014. gada aptaujas datu analīze apliecina vietas iespēju struktūras līdzību laukus raksturojošajās administratīvi teritoriālajās kategorijās un atšķirības no pilsētu administratīvi teritoriālajām kategorijām.

2014. gadā netika uzdots jautājums par respondentu darba un mācību vietu pētījuma veikšanas brīdī, tāpēc nav iespējams izvērtēt nodarbinātības iespēju atšķirības vietas iespēju struktūrā.

Pakalpojumu izmantošanas ziņā 2014. gada aptaujas rezultātos, salīdzinot ar 2010. un 2011. gadu, vairs nav vērojamas atšķirības starp iepirkšanās iespēju izmantojumu dzīvesvietā laukos un pilsētās (90–91% laukos, 94–98% pilsētās). Salīdzinot ar 2010. un 2011. gadu, iepirkšanās iespēju izmantojums laukos 2014. gadā ir nedaudz pieaudzis (2010. gadā laukos tas bija 83–85%, 2011. gadā – robežās no 77% līdz 79%), var izteikt pieņēmumu, ka tas ir nedaudz pieaudzis un izlīdzinājies ar pilsētām.

Medicīnas pakalpojumu izmantojums un ārsta apmeklējums 2014. gadā bija līdzīgs visās laukus raksturojošajās kategorijās un joprojām zemāks laukos, nekā pilsētās. Līdzīgi kā 2010. un 2011. gadā, vairāk nekā puse lauku iedzīvotāju dzīvesvietā apmeklējuši ārstu, izmantojuši medicīnas pakalpojumus (61% lauku pagastos kopumā un pilsētās un pagastos ārpus novada centra; 59% – lauku pagastos ārpus Pierīgas), kas ir retāk nekā pilsētas raksturojošajās kategorijās (79–84%) un, salīdzinot ar 2010. un 2011. gadu, palicis nemainīgā līmenī.

Ikdienas pakalpojumu izmantojums dzīvesvietā laukos 2014. gadā laukus raksturojošajās kategorijās arī ir bijis līdzīgs un tādā pat līmenī kā 2010. un 2011. gadā – aptuveni divas piektdaļas respondentu (39–40% 2014. gadā salīdzinājumā ar 38–40% 2010. gadā un 37–39% 2011. gadā) un retāk nekā pilsētas raksturojošajās kategorijās (78–83%), tātad arī tas palicis nemainīgs. Bankas pakalpojumu un bankomāta izmantojumu laukos arī raksturo nemainīgs izmantojuma līmenis dzīvesvietā (2014. gadā – 28–32% laukos salīdzinājumā ar 30–33% 2010. gadā un 29–33% 2011. gadā), kas ir ievērojami zemāks nekā novadu centros (82%) un citās pilsētās (82–93%), tātad atšķirības bankas pakalpojumu izmantošanā un pieejamībā dzīvesvietā saglabājas. Tā kā visus pakalpojumus un iespējas dzīvesvietā nav un nekad nebūs iespējams nodrošināt, tad galvenais būtu, lai šo iespēju izmantojums kopumā nebūtu būtiski

zemāks kā pilsētās. Jāņem vērā, ka aptaujā nav ņemts vērā pakalpojumu un iespēju izmantojums internetā.

Kultūras, izklaides un sporta pasākumus 2014. gadā dzīvesvietā apmeklējusi aptuveni trešā daļa lauku iedzīvotāju (29–34%), kas ir biežāk nekā 2010. gadā (18–20%) un aptuveni tikpat, cik 2011. gadā (34–37%), kas liek domāt, ka pēc 2010. gada, ņemot vērā iespējamo izlases kļūdu, ir bijis pasākumu apmeklējuma pieaugums laukos dzīvesvietā 2011. gadā, kas 2014. gadā ir palicis nemainīgs. Aplūkojot kultūras, izklaides un sporta pasākumu apmeklējuma izmaiņas dzīvesvietā pilsētās, 2014. gadā un 2010. gadā, Rīgā tas ir palicis nemainīgs (74% 2010. gadā, 71% 2014. gadā), un nav būtiski mainījies arī citās pilsētās (42%), izņemot republikas nozīmes pilsētas, kurās respondenti biežāk norādījuši, ka pasākumus apmeklē dzīvesvietā (44% 2010. gadā salīdzinājumā ar 60% 2014. gadā).

Kursu, mācību apmeklēšanas iespēju izmantošana dzīvesvietā 2014. gadā joprojām ir bijusi augstāka pilsētās – republikas nozīmes pilsētās un Rīgā, kur tos apmeklējusi trešā daļa aptaujāto (29% un 32%), salīdzinājumā ar 4%–7% laukos un citās pilsētās (neatkarīgi no reģiona un novada centra atrašanās). Salīdzinot ar 2010. un 2011. gada aptaujas datiem, 2014. gadā kursu un mācību apmeklējums laukos raksturojošajās administratīvi teritoriālajās kategorijās (lauku pagastos kopumā, ārpus Pierīgas un vietās, kurās neatrodas novada centrs) atkal ir 2010. gada līmenī (2011. gadā bija nedaudz augstāks, skat. iepriekš) 4–5% robežās. Salīdzinot ar 2010. un 2011. gadu, 2014. gadā zemāks ir kursu un mācību apmeklējums dzīvesvietās pilsētās ārpus Rīgas un reģionālajām pilsētām (2014. gadā dzīvesvietā citās pilsētās un novadu centros mācījušies 6–7%, salīdzinot ar 15–21% 2011. gadā un 18–21% 2010. gadā). Tas ļauj izteikt pieņēmumu par šo iespēju koncentrēšanos lielākos urbānos pakalpojumu centros un to, ka atsevišķu iespēju un pakalpojumu izmantošanas ziņā vietas iespēju struktūra mazpilsētās vairāk līdzinās lauku administratīvi teritoriālajām kategorijām kā republikas nozīmes pilsētām.

Sportošanas iespēju izmantošana dzīvesvietā 2014. gadā, līdzīgi kā dažādu kultūras, izklaides un sporta pasākumu apmeklēšana, ir bijusi augstāka Rīgas un republikas nozīmes pilsētu iedzīvotāju vidū (attiecīgi 40 un 46%) salīdzinājumā ar lauku pagastiem un vietām ārpus novada centra (19–23%) un citām pilsētām un vietām, kur atrodas novada centrs (26–31%). Salīdzinot ar 2011. gadu, nav vērojams, ka lauku un pilsētu iedzīvotāju sportošanas iespēju izmantošanā būtu vērojamas nozīmīgas izmaiņas – ar sportu gan 2011., gan 2014. gadā dzīvesvietā nodarbojusies aptuveni piektā daļa lauku un ceturtda daļa mazpilsētu iedzīvotāju

(tabulā redzamās atšķirības attiecinot uz visu lauku iedzīvotāju grupu, ir izlases kļūdas/ticamības intervāla robežās).

Pašdarbības iespēju izmantošanā dzīvesvietā 2014. gadā, līdzīgi kā 2011. gadā, nav vērojamas atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū (9–10% laukos; 9–11% pilsētās, izņemot Rīgu un republikas nozīmes pilsētas, un 13% un 15% attiecīgi republikas nozīmes pilsētās un Rīgā 2014. gadā). Salīdzinot atšķirības pašdarbības izmantojumā dzīvesvietā 2014. gadā un 2011. gadā, šķiet, ka 2014. gadā citās pilsētās ir vērojams zināms samazinājums (16% citās pilsētās 2011. gadā un 9% iedzīvotāju 2014. gadā pašdarbības iespējas izmantojuši dzīvesvietā), tomēr respondentu skaits ir pārāk neliels.

2014. gadā respondentiem tika uzdots arī jautājums par dievkalpojumu apmeklēšanu dzīvesvietā. Dievkalpojumu apmeklējums lauku administratīvi teritoriālajās kategorijās bija zemāks – aptuveni piektā daļa (20–24%) nekā citās pilsētās un novadu centros (30–39%) vai reģionu pilsētās (48%) un Rīgā (41%).

Kopsavelkot, 2014. gadā, līdzīgi kā 2010. un 2011. gadā, lauku vietas iespēju struktūru raksturo pamatā iepirkšanās un ārsta apmeklējuma iespēju izmantošana dzīvesvietā; pārējie pakalpojumi un iespējas dzīvesvietā arī 2014. gadā izmantoti retāk un līdzīgā līmenī, liecinot par administratīvi teritoriālo kategoriju neaptvertām atšķirībām laukos kā dzīves vidē un respondentu vajadzībās un iespējās. Tāpat, salīdzinot laukus un pilsētu 2014. gadā, izņemot iepirkšanās iespēju izmantojumu dzīvesvietā, visu pārējo iespēju un pakalpojumu izmantojumā atšķirības saglabājas, t. i., lauku un pilsētu vietas iespēju struktūru raksturo zemāks pakalpojumu un iespēju izmantojums visās lauku uz administratīvi teritoriālā iedalījuma bāzes veidotajās kategorijās.

Salīdzinot vietas iespēju struktūru 2010., 2011. un 2014. gadā, ikdienas pakalpojumi, medicīnas pakalpojumi, bankomāts un bankas pakalpojumi laukos dzīvesvietā ir palikuši nemainīgā izmantojuma līmenī un nemainīgi zemāk izmantotas nekā pilsētās. Kultūras, sporta un izklaides pasākumu apmeklējuma pieaugums 2011. gadā, salīdzinot ar 2010., paliek nemainīgs 2014; sportošanas iespēju izmantojums, salīdzinot ar 2011. gadu, nav mainījies, bet pašdarbības iespēju izmantojums ir samazinājies.

Līdz ar to ir iespējams apstiprināt 3.1.1. apakšnodaļas 1. hipotēzi par lauku vietas iespēju struktūras ierobežotību salīdzinājumā ar pilsētām, jo gan 2010., gan 2011. un 2014. gadā lielākā daļa pakalpojumu un iespēju laukos dzīvesvietā izmantoti retāk nekā pilsētās kopumā. Tāpat iespējams apstiprināt 1. hipotēzes otro daļu par atšķirībām lauku vietas iespēju struktūrā

2010., 2011. un 2014. gadā, jo, izņemot iepirkšanos un ārsta apmeklējumu, pārējo iespēju izmantojums dzīvesvietā liecina par atšķirībām pieejamo iespēju atbilstībai vajadzībām (t. i., tas ir zemāks par pusi laukos dzīvojošo vidū kopumā, bet lielāks par nulli, līdz ar to atspoguļojot gan atšķirības pieejamībā, gan respondentu interesēs un vajadzībās). Tomēr administratīvi teritoriālās kategorijas, kurās šajā analīzes posmā raksturoti lauki, šīs lauku vietas iespēju struktūras atšķirības nav iespējams izskaidrot.

Savukārt neapstiprinās hipotēze par atšķirību starp laukiem un pilsētu izlīdzināšanos 2010.–2014. gadā. Ir izlīdzinājies iepirkšanās iespēju izmantojums dzīvesvietā laukos un pilsētās. Atšķirību 2011.–2014. gadā nav bijis pašdarbības iespēju izmantojumā, bet nav izlīdzinājušās atšķirības citu pakalpojumu – ikdienas, bankas, medicīnas – izmantošanā laukos dzīvesvietā; to izmantojums ir palicis nemainīgā līmenī un nemainīgi zemāks nekā pilsētās. Atšķirības ir sevišķi krasas, salīdzinot lauku pagastus, republikas nozīmes pilsētas un Rīgu. 2014. gadā, salīdzinot ar 2010. un 2011. gadu, ir izlīdzinājušās atšķirības starp laukiem un mazpilsētām (t. i., pilsētām, kas nav reģionālas nozīmes centri vai Rīga) pasākumu apmeklēšanas iespēju, sportošanas un mācību, kursu apmeklēšanas iespēju izmantošanā. Šie rezultāti ļauj izteikt pieņēmumu, ka lauku un reģionālās attīstības politika un sociālekonomiskie procesi ir daļēji izlīdzinājuši dzīvesvietā pieejamo un izmantoto iespēju pieejamību laikā no 2010. līdz 2014. gadam, un daļa – ikdienas, finanšu, medicīnas pakalpojumu, arī nodarbinātības iespēju – dzīvesvietā laukos pieejami retāk, kamēr pasākumu apmeklēšanas iespēju, sportošanas un mācību, kursu apmeklēšanas iespēju izmantojums dzīvesvietā laukos un mazpilsētās ir izlīdzinājies.

Administratīvi teritoriālā dalījuma skalās lauku kategorijās pakalpojumu un iespēju izmantojums dzīvesvietā ir līdzīgs, kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka šīs kategorijas turpmākā analīzē 2010.–2014. gada datus ir savstarpēji aizvietošanas. 2010.–2014. gada aptaujas datu analīze ļauj secināt, ka dažādu lauku kategoriju apskatā Rīgas tuvumam pakalpojumu un iespēju izmantošanā nav bijusi īpaši liela nozīme, t. i., vietas iespēju struktūra lauku pagastos Pierīgas reģionā un ārpus tā būtiski neatšķirās no lauku pagastiem kopumā.

Novadu centri kā administratīvi teritoriāla kategorija vietas iespēju struktūras ziņā 2010.–2014. gada datus ir tuvāka citām pilsētām nekā laukiem un var tikt aplūkota kā tāda. Pilsētu vidi raksturojošo administratīvi teritoriālo kategoriju vidū vietas iespēju struktūra 2010. gadā atšķirīga un daudzveidīgāka ir Rīgā, salīdzinot ar republikas nozīmes pilsētām un citām pilsētām, bet 2014. gadā ir iespējams vērot vietas iespēju struktūras atšķirību izlīdzināšanos starp dažāda mēroga urbāniem centriem – Rīgu, republikas nozīmes pilsētām un citām pilsētām,

izņemot pasākumu, kursu un sportošanas iespēju izmantošanu dzīvesvietā, kas Rīgā un republikas nozīmes pilsētās dzīvesvietā ir augstāka nekā citās pilsētās un lauku pagastos.

Vērtējot lauku iespēju struktūras – pakalpojumu un iespēju izmantošanas tendences dzīvesvietā – attīstības tendences pēc empīriskā materiāla ieguves brīža (t. i., pēc 2014. gada), lai arī tieši salīdzināmi dati par dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu dzīvesvietā nav pieejami, ir pamats izteikt pieņēmumu, ka atšķirības laukos un pilsētās, īpaši nacionālas nozīmes centriem un Rīgu, saglabājas vai pat pieaug. Lielākā daļa pakalpojumu un iespēju (nodarbinātības, mācību, bankas pakalpojumu, iepirkšanās, medicīnas pakalpojumu izmantošanas iespēju, arī kultūras, izklaides un sporta pasākumu apmeklēšanas iespēju) ekonomisko un pārvaldības procesu ietekmē koncentrējas reģionālas un nacionālas nozīmes centros. ESPON 2020 programmas projekta "Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli" (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*), kas noslēdzās 2017. gadā, ietvaros tika identificētas iekšējās perifērijas teritorijas, daļēji balstoties uz informāciju par dažādu pakalpojumu un iespēju (*services of general interest*) pieejamību kā līdz tiem ceļā pavadāmo laiku un to pieejamību 15 un 30 minūšu auto brauciena attālumā, balstoties uz 2016. un 2017. gada datiem. Kartēs, kurās var redzēt vietas, kur Latvijā nav pieejami vai ir apgrūtināti pieejami banku pakalpojumi, kino, ģimenes ārsta pakalpojumi vai slimnīca, aptieka, iepirkšanās iespējas/veikals, pamata un vidusskola, vilciena stacija, nodarbinātības iespējas, liecina, ka apgrūtināta/ierobežota pieeja dažādiem pakalpojumiem un iespējām saglabājas ārpus Rīgas un Pierīgas reģiona un nacionālas nozīmes centriem – lielajām reģionālajām pilsētām (Schürmann, 2017). Pakalpojumu un iespēju – veselības aprūpes, nodarbinātības, izglītības pakalpojumu – koncentrēšanos reģionālas un nacionālas nozīmes centros paredz arī dažādu politikas jomu – izglītības, veselības aprūpes, reģionālās mobilitātes saistībā ar nodarbināšanu veicināšanas – pamatnostādnes (Latvija 2030, 2010).

Mācību iespēju attālināšanās no dzīvesvietas joprojām notiek saistībā ar izglītības reformu kompleksu, kas aizsākās 2009. gadā uzsākto finansēšanas modeļa „nauda seko skolēnam” ieviešanu un skolu tīkla pārveidošanu, kas principā nozīmēja daudzu mazo pamata un vidējās vispārējās izglītības iestāžu slēgšanu, piemēram, pētījumā par mazo skolu tīklu sniegts pārskats par 2009.–2013. gadā slēgtajām skolām (Kļave, Bebrīša, & Žabko, 2013), kas joprojām turpinās (piemēram, ir izstrādāti priekšlikumi skolu tīkla optimizācijai, Turlajs, 2017). Tāpat 2010. un 2011. gadā daudzas profesionālās izglītības iestādes tika nodotas pašvaldībām, kā rezultātā vairākas slēdza, pārveidoja, pievienoja citām, līdz ar to arī profesionālās izglītības iespējas retāk ir pieejamas dzīvesvietā.

Citās valstīs veikti pētījumi liecina, ka, lai arī nodarbinātības iespējas kļūst aizvien daudzveidīgākas, aptverot dažādas jomas un sektorus, kopumā nodarbinātības iespējas tomēr turpina attālināties un koncentrēties pilsētās, reģionāla vai nacionāla mēroga centros, jo lauku darba tirgu raksturo neliels darba vietu piedāvājums, nelieli uzņēmumi un ierobežots darbaspēka klāsts, cilvēki ar specializētām prasmēm un izglītību bieži iesaistās ikdienas mobilitātes procesos (Green, 2016). Nav pamata domāt, ka Latvijas laukos šie darba tirgus procesi būtu būtiski atšķirīgi. Piemēram, kopš 2013. gada Nodarbinātības valsts aģentūras īstenotā reģionālās mobilitātes atbalsta pasākuma ietvaros atbalstu transporta un mājokļa īres izdevumiem ar mērķi veicināt nodarbinātības iespēju izmantojumu citur reģionā, ja tādas nav pieejamas dzīvesvietā, iedzīvotājiem ārpus Rīgas, šīs iespējas katru gadu izmantojuši 161 līdz 352 cilvēki, kopumā – 1306, turklāt pieaugums vērojams 2017. gadā (243) un 2018. gadā (352) (Ministry of Welfare, 2018, p. 43).

Bankas pakalpojumu un bankomāta izmantojuma izmaiņas, ja neņem vērā banku filiāļu un bankomātu tīklu ārpus pilsētām, noteikti raksturo banku pakalpojumu izmantošanas pieaugums internetā, kas 2010. gadā reģionos ārpus Rīgas un Pierīgas bija robežās no 30% līdz 45%, bet 2018. gadā – 56–70%. Tomēr jāņem vērā, ka šie dati ietver arī pilsētas, laukos tas interneta pieejamības dēļ varētu būt zemāks, lai gan atšķirības nav lielas (CSP, 2018c); tāpat risks joprojām ir saistīts ar digitālo plaisu (*digital divide*) dažādu iedzīvotāju grupu interneta pakalpojumu lietojumā, par ko liecina zemāks interneta bankas lietojums gados vecāku cilvēku, cilvēku ar zemāku izglītības līmeni un relatīvi zemākiem ienākumiem vidū, kaut arī tas ir pieaudzis laikā no 2010. līdz 2018. gadam (CSP, 2018d; Park, 2017).

Veselības aprūpes pakalpojumu izmantojums dzīvesvietā kopš 2014. gada, visticamāk laukos nav būtiski mainījies. Ģimenes ārsts vai tā palīgs ir dzīvesvietā visbiežāk pieejamais ārsts lauku pagastu piedzīvotājiem (Hanlon & Kearns, 2016), un kopumā Centrālās statistikas pārvaldes dati, nespecificējot ārsta apmeklējuma vietu, liecina, ka 2017. gadā ģimenes ārsta apmeklējumā lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū nav bijušas atšķirības (vismaz reizi pēdējo 12 mēnešu laikā ģimenes ārstu apmeklējuši 81% pilsētu un 78% lauku iedzīvotāju) (CSP, 2018e), kopumā lauku iedzīvotāji ar ģimenes ārstu ir apmierinātāki nekā pilsētu iedzīvotāji (Villerusa, Behmane, Berkis, Kokarevica, & Cauce, 2017). Tomēr ģimenes ārsts nav pieejams visos pagastos (piemēram, Valsts kontroles 2016. gada ziņojums “Vai ambulatorā veselības aprūpes sistēma Latvijā ir pilnveidojama” norāda, ka analizē iekļautajos Latgales un Kurzemes reģionu 45 pagastos 2014. un 2015. gadā uz vietas nebija ģimenes ārstu pieņemšanas vietas un no tiem 30 pagastos uz vietas nav arī feldšerpunktu) (LR Valsts Kontrole, 2016, 46.–48. lpp.). Tas liek

domāt, ka zināmi ierobežojumi primārās veselības aprūpes pieejamībā turpina raksturot lauku vietas iespēju struktūru.

Par kultūras patēriņa un līdzdalības iespēju izmantojuma tendencēm vietas iespēju struktūrā pētnieki norāda uz reģionāla mēroga kultūras infrastruktūras nozīmi, kas attīstīta un kuras ietekme vērojama pēc promocijas darbā aptvertā empīriskā materiāla laika posma. Savukārt, raksturojot lokāla mēroga kultūras patēriņu un līdzdalību, pētnieki norāda, ka piedāvājuma un infrastruktūras daudzveidīgošanās, visticamāk, lauku pagastos ārpus Pierīgas turpmāk nebūs – iedzīvotāju skaita samazināšanās ārpus lielajām pilsētām arvien izteiktāk radīs būtiskus izaicinājumus lokālās, vietējās pašvaldību kultūras infrastruktūras uzturēšanā, līdz ar to paredzams, ka kultūras institūcijas – kultūras nami, bibliotēkas u. tml. – drīzāk kļūs par kopienu centriem, attīstot sadarbību starp šiem centriem novados un starp novadiem, piedāvājot dažādus citus pakalpojumus un iespējas, piemēram, sociālos pakalpojumus sadarbībā ar privāto un/vai nevalstisko sektoru (Klāsons, Tjarve, Spuriņš, & Laķe, 2016, 56. lpp.).

Šis skatījums iezīmē otru lauku iespēju struktūras attīstības tendenci – ir vērojama vietas iespēju struktūras dažādošanās starp dažādām vietām laukos, jo vietējo iedzīvotāju, kopienas iniciatīvas sadarbībā ar pašvaldībām, privāto un nevalstisko sektoru sociālās uzņēmējdarbības formās vai citādi var un spēj nodrošināt vai ietekmēt dažādu pakalpojumu un iespēju pieejamību un nodrošinājumu (Bock, 2016a), piemēram, dažādu kursu, mācību iespēju, kultūras līdzdalības un pasākumu apmeklēšanas iespēju, ikdienas pakalpojumu pieejamības un uzņēmējdarbības un nodarbinātības iespēju radīšanā piemēram, slēgto skolu ēku pielāgošanā citām vajadzībām, (Kļave u. c., 2013; arī daudzas LEADER iniciatīvās).

Trešā tendence lauku vietas iespēju struktūras attīstībā ir saistīta ar attāluma pārvarēšanu, ar mobiliem pakalpojumiem un informācijas un komunikāciju tehnoloģiju izmantošanu. Jau minētās IKT izmantošanas iespējas pakalpojumu un iespēju (banku, iepirkšanās, pašvaldības un valsts iestāžu pakalpojumu) sasniedzamībā noteiktām iedzīvotāju grupām daļēji ir mainījušas vajadzību saņemšanas fiziski uz vietas, tomēr jāņem vērā jau iepriekš minētā digitālā plaša un pieejamo resursu atšķirību radītās pieejamības grūtības. Darba iespēju sasniedzamības vērtējumā jau 2012. gadā lauku iedzīvotāji atsevišķos novados ir bijuši pozitīvi nosakņoti pret iespēju strādāt attālināti teledarba centrā vai no mājām (Vitola & Baltina, 2013; Baltina & Vitola, 2014), un pētījumi par situāciju laukos citās valstīs apliecina, ka teledarbs ir viena no alternatīvām ierobežotas ikdienas mobilitātes situācijā (ilgstoša, komplicēta, neērta u. tml.) laukos (Green, 2016; Clark, 2018; de Vos, Meijers, & van Ham, 2018; Philip & Williams, 2018).

Par mobilitāti pakalpojumu nodrošināšanā var runāt, piemēram, kultūras un veselības un sociālās aprūpes jomā, kā arī iepirkšanās iespēju nodrošinājumā (piemēram, bibliobuss, Klāsons u. c., 2016 vai autoveikals; mobilitāte zobārstniecības un specializētu ārstu pakalpojumiem, Thorsen & McGarvey 2018).

Kopsavelkot, raksturojot vietas iespēju struktūras attīstības tendences kopš 2014. gada, var izteikt pieņēmumu, ka pakalpojumu un iespēju pieejamība dzīvesvietā laukos samazinās un atšķirības starp laukiem un pilsētām pieaug, bet tajā pat laikā kopienu un interešu grupu iniciatīvas pakalpojumu un iespēju nodrošināšanā dažādās vietās iezīmē daudzveidības veidošanos starp dažādām vietām laukos. Situāciju atsevišķu pakalpojumu un iespēju pieejamībā maina arī telepakalpojumu un mobilo pakalpojumu iespējas.

Ņemot vērā to, ka lauku teritorijās vietās, jo īpaši domājot par sarūkošo iedzīvotāju skaitu, nebūs iespējams nodrošināt visu pakalpojumu un iespēju daudzveidību pietiekamā kvalitātē dzīvesvietā, ir jāņem vērā arī tas, cik sasniedzamas ir iespējas un pakalpojumi citos lauku pagastu iedzīvotājiem nozīmīgos telpiskos mērogos, piemēram lokālos pakalpojumu centros vai republikas nozīmes pilsētās. Ja iespējas un pakalpojumi nav pieejami dzīvesvietā un kaut kādu iemeslu dēļ nav sasniedzami citos telpiskos mērogos, tad tas ir daudz būtiskāks risks nekā ierobežota vietas iespēju struktūra. Vietas relatīvā sasniedzamība laukos aplūkota 3.1.2. apakšnodaļā. Tāpat būtiski saprast, vai lauku vietas iespēju struktūras salīdzinošie ierobežojumi vienlīdz lielā mērā ietekmē visas iedzīvotāju grupas, vai tā noteiktām iedzīvotāju grupām ir telpisku nevienlīdzību uzturoša, kas aplūkots 3.1.1.3. apakšnodaļā.

3.1.1.2. Pakalpojumu izmantošana dzīvesvietā: indeksu vērtības

Šajā apakšnodaļā vietas iespēju struktūra laukos un pilsētās raksturota, izmantojot dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksu un dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības proporcijas no kopējā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa (indeksu izveides loģika aprakstīta 2. nodaļā).

Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indekss, kas veidots, saskaitot kopā katrā aptaujā mērīto dzīvesvietā parasti izmantoto pakalpojumu un iespēju skaitu, raksturo, cik dažādus pakalpojumus lauku un pilsētu iedzīvotāji pēdējo 12 mēnešu laikā parasti izmantojuši dzīvesvietā. Indeksu vērtības 2010., 2011. un 2014. gada aptaujas datiem veidotas, ņemot vērā atšķirības matricā, un iegūtā indeksa vērtība līdz ar to ir atšķirīga. Šo indeksu vērtības nevar tieši salīdzināt dažādos gados un to vērtības ir no 0 (dzīvesvietā pēdējo

12 mēnešu laikā parasti nav izmantots neviens pakalpojums vai iespēja līdz attiecīgi 9 (2014. un 2010. gadā) vai 11 (2011. gadā), kas nozīmē, ka dzīvesvietā respondents izmantojis visus pakalpojumus un iespējas, kas minētas matricā. Precīzs jautājuma formulējums un matricas saturs katrai aptaujai atrodams pielikumos, tabula ar pārskatu par katra gada aptaujā iekļautajiem elementiem ir 2. nodaļā, SPSS komandfaili un rezultātu faili ir pielikumos.

Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības proporcijas no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indekss parāda, cik daudzus no kopumā izmantotajiem dažādajiem pakalpojumiem respondenti laukos un pilsētās ir izmantojuši dzīvesvietā, tādejādi nosacīti raksturojot, cik lielu nepieciešamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību ir iespējams sasniegt dzīvesvietā un cik lielu īpatsvaru veido ārpus dzīvesvietas citos telpiskos mērogos izmantotie pakalpojumi, kas netiek izmantoti dzīvesvietā, kas norāda uz nepieciešamību iesaistīties ikdienas mobilitātes kā attālumu starp telpiskajiem mērogiem pārvarēšanas procesos.

Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības proporcijas no kopējās daudzveidības indeksa vērtības var būt ir zema, ja laukos vai pilsētā dzīvojošie dažādu iemeslu (izmaksu, kvalitātes u. tml.) dēļ neizmanto dzīvesvietā pieejamos pakalpojumus, bet kopumā izmanto plašu pakalpojumu un iespēju daudzveidību citos telpiskos mērogos – šādā situācijā, lai arī vietas iespēju struktūra īsti neatbilst labai dzīvei nepieciešamajiem pakalpojumiem un iespējām, cilvēkam pieejamie resursi ļauj nepieciešamo izmantot citos telpiskajos mērogos. Augsta šī indeksa vērtība var tikt interpretēta divējādi:

- 1) kā situācija, kad dažādu apstākļu (vajadzības, pieejamības, kvalitātes u. tml.) trūkuma dēļ respondenti dzīvesvietā ir izmantojuši nelielu pakalpojumu un iespēju skaitu un resursu trūkuma vai ierobežotas sasniedzamības dēļ nav varējuši tos izmantot citos telpiskajos mērogos,
- 2) vai arī dzīvesvietā ir izmantojuši lielu skaitu pakalpojumu un iespēju, kā arī resursu pieejamības un sasniedzamības dēļ ir izmantojuši augstu pakalpojumu un iespēju daudzveidību kopumā – citos telpiskajos mērogos.

Tātad tas nozīmē, ka šī indeksa vērtība aplūkojama kontekstā ar kopumā izmantoto pakalpojumu un iespēju indeksa vērtību (detalizētāk aprakstīta 3.1.2.2. apakšnodaļā pie vietas relatīvās sasniedzamības raksturojuma).

Šo abu indeksu izveidē netiek ņemta vērā saistība, kas pastāv starp dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantojumu mērošajiem mainīgajiem. Vietas iespēju

struktūras raksturojumam tiek pieņemts, ka šajā gadījumā matricas sarakstā iekļauto pakalpojumu un iespēju saraksts ir uzskatāms par pietiekami neatkarīgu, nesaistītu pamatpakalpojumu grozu, kurus lielākā vai mazākā mērā izmanto dažādas iedzīvotāju grupas. Tāpēc arī izvēlēts vienkāršs indeksa izveides princips – elementu summēšana (un otra indeksa gadījumā – summēšana un dalījums ar dažādu atšķirīgu izmantoto pakalpojumu un iespēju summu), neņemot vērā elementu savstarpējo saistību, kas ieteikts metodoloģiskajā literatūrā (Babbie, 2015).

Tāpat šo abu indeksu izveidē netiek ņemts vērā, vai iespējas un pakalpojumi parasti izmantoti arī citos telpiskos mērogos. Viens pakalpojums – piemēram, ārsts, iepirkšanās – var tikt izmantots dažādos telpiskos mērogos atšķirīgā kvalitātē, un tādejādi, iespējams, būtu uzskatāms par atšķirīgu pakalpojumu vai iespēju, kas abi ir būtiski dzīves kvalitātei un raksturo atšķirīgus vietas iespēju struktūras elementus, taču anketas mērījuma veids neļauj tos aplūkot atsevišķi, t. i., ja respondents ir iepircies vai apmeklējis ārstu dzīvesvietā, tad tiek pieņemts, ka pakalpojums vai iespēja ir bijis pieejams. Tas ir būtiski, interpretējot indeksu vērtības vietas iespēju struktūras kontekstā.

Abu indeksu vērtības četrās skalās, iekļaujot dažādus urbānā–rurālā (Rīga – cita pilsēta – pagasti; Rīga – republikas nozīmes pilsēta – cita pilsēta – pagasti) un perifērā–centrālā (Rīga, Pierīgas reģions un republikas nozīmes pilsētas – citas pilsētas ārpus Pierīgas – pagasti ārpus Pierīgas; Rīga – republikas nozīmes pilsētas – citas pilsētas vai pagasti, kas ir novadu centri – citas pilsētas un pagasti, kas nav novadu centri) aspektus Latvijas administratīvi teritoriālajā dalījumā, redzamas 3.2. tabulā.

Apakšnodaļā pārbaudītas šādas 3.1.1. apakšnodaļas 1. hipotēzes daļas:

- 1) dzīvesvietas iespēju struktūru raksturojošās indeksu vērtības liecina par ierobežotu vietas iespēju struktūru lauku administratīvi teritoriālās kategorijās salīdzinājumā ar pilsētu administratīvi teritoriālām kategorijām – dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa vērtība ir zemāka lauku administratīvi teritoriālām kategorijām salīdzinājumā ar pilsētu;
- 2) pastāv vietas iespēju struktūras daudzveidība lauku administratīvo kategoriju vietas iespēju struktūrā – lai arī izmantoto administratīvi teritoriālo kategoriju starpā nav būtisku atšķirību (skat. iepriekšējo apakšnodaļu par šo kategoriju savstarpējo aizvietojamību), paredzama salīdzinoši liela vidējās aritmētiskās vērtības standartnovirze, kas liecina par salīdzinoši lielu daudzveidību lauku dzīves vietas iespēju struktūrā;

- 3) ar dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistīta pārvietošanās – ikdienas mobilitāte kā telpisko mērogu pārvarēšana laukos ir svarīgāka nekā pilsētās, t. i., dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcija no kopējās daudzveidības ir zemāka lauku nekā pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās, kas nozīmē, ka lauku iedzīvotāji dzīvesvietā varējuši izmantot mazāku proporciju no kopējā atšķirīgo izmantoto pakalpojumu un iespēju skaita. Savukārt augstas dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcijas no kopējās daudzveidības gadījumā zema ir kopējā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, kas attiecīgi interpretējama kā situācija, kad dažādu apstākļu (vajadzības, pieejamības, kvalitātes u. tml.) trūkuma dēļ respondenti dzīvesvietā ir izmantojuši nelielu pakalpojumu un iespēju skaitu un resursu trūkuma vai ierobežotas sasniedzamības dēļ nav varējuši tos izmantot citos telpiskajos mērogos.

Indeksu vērtības raksturotas atsevišķi 2010., 2011. un 2014. gada datiem.

Analīzes rezultāti liecina, ka 2010. gadā laukos – lauku pagastos kopumā, lauku pagastos ārpus Pierīgas un lauku pagastos un mazpilsētās, kurās neatrodas novada centrs, – dzīvesvietā pēdējo 12 mēnešu laikā parasti izmantoti vidēji 2–3 pakalpojumi un iespējas no 9, kas ietver arī mācības un darbu (2.83–2.91 ar standartnovirzi 1.79–1.82). Tas nozīmē, ka dzīvesvietā vidēji izmantotas nedaudz mazāk nekā divas trešdaļas no visu izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības (58–62% ar standartnovirzi 32%–33%). Standartnovirze liecina par diezgan lielu izkliedi lauku kā vietas iespēju struktūras nozīmē pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Šāda izkliede var liecināt gan par lielu daudzveidību lauku teritoriju starpā. Alternatīvs skaidrojums dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcijas indeksa gadījumā būtu saistīts ar atšķirībām dažādās iedzīvotāju grupās kopumā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā, kas atkarīga no viņiem pieejamajiem resursiem – finansēm, piekļuvei personiskajam transportam – un ierobežojumiem, kuru nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā aplūkota 3.1.1.3. un 3.1.2.3. apakšnodaļā.

Novadu centros, republikas nozīmes pilsētās, citās pilsētās – kopumā un ārpus Pierīgas – dzīvesvietā izmantoti vidēji 4–5 pakalpojumi un iespējas (4.49–4.93). Atšķirības vietas iespēju struktūrā kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā pastāv gan starp pilsētām un pagastiem, kuros atrodas un neatrodas novada centrs (2.83 salīdzinājumā ar 4.49), gan starp pilsētām un pagastiem ārpus Pierīgas (2.91 pagastos un 4.76 pilsētās ārpus Pierīgas), gan pilsētām un pagastiem kopumā (2.88 laukos, 4.91 pilsētās, izņemot Rīgu).

Augstāka nekā laukos pilsētās ir arī dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu proporcija no kopējās daudzveidības – vairāk nekā divas piektdaļas no kopējās pakalpojumu un iespēju daudzveidības pilsētu un dažāda mēroga pakalpojumu centru iedzīvotāji ir izmantojuši dzīvesvietā (83%–89%, turklāt standartnovirze – vērtību izkliede – ir ievērojami zemāka nekā lauku administratīvi teritoriālajām kategorijām), liecinot par to, ka vietas iespēju struktūra šajās administratīvi teritoriālajās kategorijās ir homogēnāka. Ja lauku pagastos kopumā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu proporcija no kopējās daudzveidības ir 60%, tad pilsētās 88%; pilsētās vai pagastos, kur neatrodas novada centrs, – 58%, bet novadu centros – 83%. Rīgā dzīvesvietā izmantota divas reizes lielāka pakalpojumu un iespēju daudzveidība (5.93) un dzīvesvietā parasti izmantoti vidēji 93% visu pakalpojumu un iespēju. Jāpiebilst, ka pilsētu iedzīvotāju vidū nedaudz augstāka ir arī izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība kopumā – 5–6 pakalpojumi un iespējas (5.48–5.80) un 6–7 pakalpojumi un iespējas Rīgā salīdzinājumā ar vidēji 5 pakalpojumiem un iespējām laukos (5.00–5.18), kas nozīmē, ka vidēji divas trešdaļas izmantotās daudzveidības dzīvesvietā aprēķinātas no kopumā zemākas daudzveidības.

Lai arī kopumā visās administratīvi teritoriālā iedalījuma skalās pēc Kraskela–Vollisa testa pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa un tā proporcijas no kopējās daudzveidības indeksa vērtībās, salīdzinot atsevišķas kategorijas pēc Manna–Vitnija testa, izmantojot Bonferroni korekciju, statistiski nozīmīgi atšķirīga no pārējām visos gadījumos ir tikai lauku pagastu un vietu ārpus novada centra kategorija – ar zemākām vērtībām, kā arī Rīga – ar augstākām. Savukārt reģionālās nozīmes un citu pilsētu kategoriju vietas iespēju struktūru raksturojošās indeksu vērtības pēc Manna–Vitnija testa statistiski nozīmīgi neatšķiras, tāpat kā Pierīgā dzīvojošo vietas iespēju struktūras indeksu vērtības no ārpus Pierīgas dzīvojošo reģionālas nozīmes un citu pilsētu iedzīvotāju vietas iespēju struktūras. SPSS komandfailu un rezultātu failu tabulas ir pielikumā.

Tātad, 2010. gada datos 1. hipotēze apstiprinās – vietas iespēju struktūru raksturojošie pakalpojumu izmantošanas indeksi liecina, ka pastāv būtiskas atšķirības vietas iespēju struktūrā kā pakalpojumu un iespēju pieejamībā lauku pagastos, vietās ārpus novada centra un pilsētās; lauku administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros pastāv salīdzinoši liela daudzveidība un dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcija no kopējās daudzveidības liecina par vidēji lielāku nepieciešamību pakalpojumiem un iespējām izmantot citos telpiskos mērogos.

2010. gada aptaujas datu rezultātos redzamās vietas iespēju struktūras atšķirības redzamas arī 2011. gada aptaujas datos, salīdzinot indeksu vērtības lauku un pilsētu (ārpus Rīgas un reģionālajām pilsētām) administratīvi teritoriālajās kategorijās. Laukos dzīvesvietā

izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība pēdējo 12 mēnešu laikā bija 3–4 (3.32–3.40) no 11 kopumā, kas veidoja nedaudz vairāk kā pusi no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības (57–58%).

Līdzīgi kā 2010. gadā, arī 2011. gadā lauku administratīvi teritoriālajās kategorijās standartnoviržu vērtības liecina par samērā lielu vērtību izkliedi laukos (attiecīgi 2.18–2.22 dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībai un 33% un 34% – proporcijai no kopējās daudzveidības), un tās ir salīdzinoši nedaudz augstākas salīdzinājumā ar standartnoviržu vērtībām pilsētas raksturojošajās kategorijās.

Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība pagastos kopumā un pagastos ārpus Pierīgas vietas iespēju struktūras ziņā būtiski neatšķiras, tāpat arī mazpilsētas Pierīgā un ārpus Pierīgas, bet saglabājas atšķirības starp laukiem un pilsētām (vidēji 3.40 pakalpojumi un iespējas jeb 58% lauku pagastos un 5.38 pakalpojumi un iespējas jeb 83% pilsētās kopumā; 3.38 pakalpojumi un iespējas jeb 58% visas pakalpojumu un iespēju daudzveidības pagastos ārpus Pierīgas salīdzinājumā ar 5.53 pakalpojumiem un iespējām jeb 86% visas izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības – pilsētās ārpus Pierīgas).

Vietas iespēju struktūru raksturojošo indeksu atšķirības 2011. gadā pēc Kraskela–Vollisa un Manna–Vitnija testiem ir statistiski nozīmīgas visās pārbaudītajās skalās un kategorijās, t. i., laukiem un pilsētām; novadu centriem un vietām, kurās neatrodas novada centrs; pilsētām un pagastiem Pierīgā un ārpus tās. Tātad arī 2011. gada datos izvirzītās hiotēzes apstiprinās – atšķiras dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība un tās proporcija no kopējās pie salīdzinoši nelielām kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības laukos un pilsētās, liecinot par nepieciešamību iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos; un standartnovirzes lauku kategoriju ietvaros liecina par samērā lielu izkliedi lauku kategorijās, t. i., par vietas iespēju struktūras daudzveidību laukos.

Pakalpojumu izmantošana dzīvesvietā un kopumā (indeksi)

Vidējā vērtība, kur 0 nozīmē, ka nav izmantots neviens pakalpojums vai iespēja un dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju īpatsvars no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības (0 – neviens no izmantotajiem pakalpojumiem un iespējām nav izmantots dzīvesvietā; 1 – visi pakalpojumi un iespējas izmantoti dzīvesvietā)

	Lauku pagasti..			Pagasti un pilsētas (izņemot republikas nozīmes pilsētas) pēc novada centra novietojuma			Citas pilsētas			Rīga
	..kopā	.. ārpus Pierīgas	Pilsēta pagasts, neatrodas centrs	vai Pilsēta kurā atrodas novada centrs	vai kurā novada	Citas pilsētas (bez Rīgas). ..kopā	..kopā	..ārpus Pierīgas	Republikas nozīmes pilsētas	
2010										
Izmantoto pakalpojumu daudzveidība dzīvesvietā, 0–9	2.88 (1.78)	2.91 (1.82)	2.83 (1.79)	4.49 (1.87)	4.91 (1.71)	4.89 (1.75)	4.76 (1.63)	4.93 (1.69)	5.93 (1.61)	
Izmantoto pakalpojumu daudzveidība kopumā, 0–9	5.17 (2.02)	5.00 (1.99)	5.18 (1.98)	5.53 (1.94)	5.74 (1.75)	5.67 (1.82)	5.48 (1.83)	5.80 (1.68)	6.42 (1.64)	
Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības īpatsvars no kopējās , 0–1	0.60 (0.33)	0.62 (0.33)	0.58 (0.33)	0.83 (0.23)	0.88 (0.19)	0.88 (0.19)	0.89 (0.17)	0.87 (0.19)	0.93 (0.10)	

Telpisko mērogu daudzveidība, 1–5 (Rīgā 1–3, republikas nozīmes pilsētās 1–4)	2.38 (1.03)	2.21 (0.94)	2.34 (1.02)	2.29 (1.05)	2.14 (1.01)	2.18 (1.02)	2.10 (1.05)	2.11 (0.99)	1.66 (0.66)
	<i>n=338</i>	<i>n=252</i>	<i>n=288</i>	<i>n=213</i>	<i>n=339</i>	<i>n=163</i>	<i>n=117</i>	<i>n=176</i>	<i>n=332</i>
2011									
Izmantoto pakalpojumu daudzveidība dzīvesvietā, 0–11	3.40 (2.22)	3.38 (2.25)	3.32 (2.18)	4.87 (2.28)		5.38 (2.04)	5.53 (1.98)		
Izmantoto pakalpojumu daudzveidība kopumā, 0–11	6.17 (2.28)	6.03 (2.27)	6.07 (2.27)	6.77 (2.08)		6.76 (1.97)	6.66 (1.69)		
Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības īpatsvars no kopējās, 0–1	0.58 (0.33)	0.58 (0.34)	0.57 (0.33)	0.76 (0.28)		0.83 (0.23)	0.86 (0.20)		
Telpisko mērogu daudzveidība, 1–5	2.71 (1.12)	2.61 (1.12)	2.68 (1.11)	2.97 (1.15)		3.00 (1.17)	2.97 (1.19)		
	<i>n=1593</i>	<i>n=1188</i>	<i>n=1370</i>	<i>n=638</i>		<i>n=415</i>	<i>n=330</i>		
2014									
Izmantoto pakalpojumu daudzveidība dzīvesvietā, 0–9	3.10 (1.73)	3.13 (1.73)	3.01 (1.67)	4.48 (1.74)	5.22 (1.70)	4.78 (1.55)	4.82 (1.63)	5.51 (1.74)	5.53 (1.89)
Izmantoto pakalpojumu daudzveidība kopumā, 0–9	5.16 (1.82)	5.24 (1.81)	5.14 (1.84)	5.46 (1.84)	5.97 (1.86)	5.52 (1.87)	5.33 (1.93)	6.28 (1.80)	6.05 (1.56)
Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības īpatsvars no kopējās, 0–1	0.62 (0.30)	0.61 (0.30)	0.61 (0.29)	0.84 (0.24)	0.89 (0.17)	0.87 (0.18)	0.92 (0.16)	0.90 (0.17)	0.92 (0.22)
Telpisko mērogu daudzveidība, 1-5 (Rīgā 1–3)	2.56 (1.08)	2.53 (1.11)	2.55 (1.11)	2.48 (1.15)	2.34 (1.24)	2.44 (1.23)	2.43 (1.27)	2.27 (1.24)	1.58 (0.83)
	<i>n=321</i>	<i>n=252</i>	<i>n=273</i>	<i>n=190</i>	<i>n=351</i>	<i>n=142</i>	<i>n=99</i>	<i>n=209</i>	<i>n=332</i>

2014. gadā no 9 pakalpojumiem un iespējām (izņemot darba un mācību iespējas, kas 2014. gada pakalpojumu un iespēju sarakstā nebija iekļautas) laukos vidēji izmantoti 3 pakalpojumi un iespējas (3.01–3.13), kas, līdzīgi kā iepriekš, 2010. un 2011. gada indeksa vērtībās veido nedaudz mazāk par divām trešdaļām kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības (61–62%), t. i., no visiem izmantotajiem pakalpojumiem un iespējām lauku pagastos un ārpus novada centriem vidēji divas trešdaļas izmantoto pakalpojumu daudzveidības iedzīvotāji ir varējuši izmantot arī dzīvesvietā.

Indeksu vērtību izkliede, par ko liecina dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, 2014. gadā ir bijusi zemāka nekā 2010. un 2011. gadā un būtiski apjomos neatšķiras no izkliedes pilsētu kategorijās. Tomēr, līdzīgi kā 2010. un 2011. gadā, salīdzinoši lielā standartnovirze dzīvesvietā izmantotās daudzveidības proporcijas no kopējās proporcijas indeksam laukos (29–30% salīdzinājumā ar 16–18% citās pilsētās un 22% Rīgā) liek domāt par atšķirībām dažādās lauku teritorijās dzīvesvietā izmantotajos pakalpojumos un iespējās, ko neaptver esošais lauku administratīvi teritoriālo kategoriju dalījums un kas var būt saistīts gan ar vietu, gan individuālām iespējām, resursiem, apsvērumiem saistībā ar pieejamo pakalpojumu un iespēju kvalitāti.

Līdzīgi kā 2010. un 2011. gadā, mazpilsētās un pagastos, kas ir novadu centri, ir augstāka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība un lielāka dzīvesvietā izmantotā proporcija (4–5 pakalpojumi un iespējas – 4.48 jeb vidēji 84%) salīdzinājumā ar pagastiem un pilsētām ārpus novada centra (vidēji 3.01 jeb 61%). Augstākā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir Rīgā un republikas nozīmes pilsētās (vidēji 5–6 pakalpojumi un iespējas no 9 un 5.53 jeb 92% Rīgā un 5.51 jeb 90% republikas nozīmes pilsētās).

Atšķirības visās administratīvi teritoriālajās skalās ir statistiski nozīmīgas pēc Kraskela–Vollisa testa. Atsevišķu kategoriju salīdzinājums pēc Manna–Vitnija testa ar Bonferroni korekciju attiecīgi trīs un četru kategoriju savstarpējam salīdzinājumam, liecina, ka atšķirības starp vietas iespēju struktūru Rīgā, reģionālas nozīmes, citās pilsētās un laukos; novadu centros un ārpus tiem; kā arī lauku pagastos ārpus Pierīgas salīdzinājumā ar pilsētām ārpus Pierīgas un Pierīgas reģionu ir statistiski nozīmīgas. Tātad, lai arī iepriekšējā apakšnodaļā, aplūkojot atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantošanu, dažu iespēju – sportošanas, pasākumu un kursu apmeklēšanas iespēju izmantojums laukos un mazpilsētās 2014. gadā, salīdzinot ar 2010. gadu, bija izlīdzinājies, tad kopumā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā 2014. gadā ir vērojamas atšķirības.

Salīdzinot lauku pagastus ārpus Pierīgas vietas iespēju struktūru raksturojošās indeksu vērtības pa gadiem (indeksa aprēķins veikts līdzīgi, kā iepriekš raksturotajiem indeksiem, bet izmantojot tikai kopējos pakalpojumu un iespēju izmantošanas matricas elementus), var secināt, ka pēc Manna–Vitnija testa ar Bonferroni korekciju trīs kategoriju savstarpējam salīdzinājumam statistiski nozīmīgu atšķirību nav, t. i., lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010., 2011. un 2014. gadā dzīvesvietā izmantota līdzīga pakalpojumu un iespēju daudzveidība. Tiesa, tā apraksta tikai kopējo atšķirīgo pakalpojumu un iespēju skaitu, bet ne saturu, ja, piemēram, viens pakalpojums vai iespēja – piemēram, bankomāts vai bankas filiāle – aizvietots ar citu, piemēram, pasākumiem vai kursu apmeklēšanu.

Tātad kopumā, neatkarīgi no nelielajām atšķirībām indeksu saturā pa gadiem, 1. hipotēzes daļa par ierobežotu vietas iespēju struktūru lauku administratīvi teritoriālās kategorijās salīdzinājumā ar pilsētu administratīvi teritoriālām kategorijām apstiprinās – dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa vērtība ir zemāka lauku administratīvi teritoriālām kategorijām salīdzinājumā ar pilsētu. Tāpat apstiprinās hipotēze par daudzveidību lauku administratīvo kategoriju vietas iespēju struktūrā, par ko liecina salīdzinoši ar pilsētu administratīvi teritoriālajām kategorijām augstākās standartnoviržu vērtības, kaut gan 2014. gadā daudzveidība lauku kategoriju vidū ir līdzīga kā pilsētās. Visbeidzot, apstiprinās hipotēzes daļa par dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanas saistību ar pārvietošanos – ikdienas mobilitāti kā telpisko mērogu pārvarēšanu laukos biežāk nekā pilsētās – dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcija no kopējās daudzveidības ir zemāka lauku nekā pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka atlikuši pakalpojumu un iespēju proporcija jāizmanto citos telpiskos mērogos.

Tomēr daudzveidības proporcijas indeksa standartnovirze liecina arī par to, ka pastāv atšķirības lauku kā dzīves vides vai iedzīvotāju grupas iespējās izmantot dažādus pakalpojumus un iespējas. Viens no iespējamiem skaidrojumiem lauku kategoriju ietvaros esošajai pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidībai dzīvesvietā ir laukos pieejamo iespēju un pakalpojumu atšķirīgais piedāvājums un dažādu iedzīvotāju grupu spēja izmantot pakalpojumus un iespējas ārpus dzīvesvietas. Lauku iedzīvotāji, kam ir pieejami individuālie vai mājsaimniecību rīcībā esoši resursi (finanšu līdzekļi, transports), var izmantot plašāku iespēju un pakalpojumu daudzveidību ārpus dzīvesvietas, kamēr iedzīvotāji ar ierobežotiem resursiem dažādu iemeslu dēļ ir spiesti paļauties uz pieejamo pakalpojumu kvalitāti vai iztikt bez tiem. Lai arī pakalpojumu un iespēju matricā nav aptverti visi lauku materiālās formas un vietas iespēju struktūras aspekti, kas tos padara par pievilcīgu dzīves vidi salīdzinājumā ar

pilsētu, lauki kā dzīves vide cilvēkiem ar atšķirīgiem resursiem atšķiras. Ja vieniem ir iespēja izvēlēties mājokli laukos, braukt uz darbu citur un saņemt pakalpojumus dažādās vietās, tad citi, kam ir mazāk resursu, piemēram, ir piesaistīti mājoklim dzīvesvietā un ir spiesti izmantot tos pakalpojumus, kas ir pieejami, vai tos neizmanto vispār. Līdz ar to daudzveidība lauku vides iespēju struktūrā 2010.–2014. gada datos ļauj to interpretēt kā potenciālu jau esošo pieejamo resursu nevienlīdzību papildus uzturošu aspektu salīdzinājumā ar pilsētām, kur izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā administratīvi teritoriālās kategorijās nav tik lielas izkliedes kategorijas ietvaros.

Līdz ar to ir vērts paskatīties, kādas ir atšķirības pakalpojumu un iespēju izmantošanā cilvēkiem ar atšķirīgiem ienākumiem, vecumu, ģimenes stāvokli u. tml. sociāliem un demogrāfiskiem rādītājiem, kas tādejādi ļautu raksturot, kāda ir lauku pretstatā pilsētas vietas iespēju struktūras nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanas atšķirībās cilvēkiem ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem.

3.1.1.3. Lauku vietas iespēju struktūras nozīme salīdzinājumā ar individuāliem un māsaimniecības resursiem un ierobežojumiem

Šajā apakšnodaļā analizēta vietas iespēju struktūra lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma kategorijās saistībā ar individuālo resursu un ierobežojumu nozīmi pakalpojumu un iespēju izmantojumā. Iepriekšējās divās apakšnodaļās, aprakstot dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību un to raksturojošo indeksu vērtību izkliedi, kas nebija izskaidrojama ar izmantotajām lauku administratīvi teritoriālajām kategorijām, viens no iespējamiem izkliedes skaidrojumiem bija atšķirības ne tikai dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju klāstā, bet arī to izmantošanā lauku iedzīvotāju sociālās un demogrāfiskās grupās, pieņemot, ka ierobežoti resursi ir saistīti ar zemāku dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību.

Līdz ar to ir iespējams izvirzīt pieņēmumu, ka iepriekš aprakstītās vietas iespēju struktūras atšķirības laukos un pilsētās ir saistītas ar sociālām, ekonomiskām un demogrāfiskām atšķirībām laukos un pilsētās, kas var būt ietekmējušas izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību dzīvesvietā. Tāpēc, lai novērtētu vietas iespēju struktūras nozīmi, būtiski saprast, vai iepriekšējās apakšnodaļās identificētās atšķirības vietas iespēju struktūrā vairāk ir saistītas ar atšķirībām lauku un pilsētu kā administratīvi teritoriāli kategoriju sadalījumā, kas ir vairāk saistīts ar vietas attīstības plānošanu un pārvaldību, vai vairāk saistītas ar iedzīvotāju

individuālajām un mājsaimniecības vajadzībām, resursiem, ierobežojumiem (piemēram, atšķirīgiem ienākumiem, nodarbinātības situāciju, vecumu, pieeju personiskajam transportam).

Lai to darītu, pārbaudīts saiknes ciešums starp vietas iespēju struktūras īpašības mērošajiem indeksiem – dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības un tās proporcijas no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksiem, lauku un pilsētu administratīvi teritoriālo iedalījumu skalā *Rīga – cita pilsēta – lauki* un iedzīvotāju individuālajos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus mērošajām pazīmēm (ienākumiem, nodarbinātības situāciju, vecumu, bērnu līdz 18 gadu esamību ģimenē, izglītības līmeni, pieeju personiskajam transportam). Saikņu ciešuma noteikšanai izmantota neparametriskā Spīrmena rangu korelācijas (*Spearman rank correlation*) testa vērtība.

Korelācija ļauj novērtēt saistības ciešumu starp divām vai vairākām pazīmēm, novērtējot, cik lielā mērā pieaug vai samazinās vienas pazīmes vērtības, mainoties otras pazīmes vērtībām, piemēram, cik nepārprotami pieaug dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, mainoties dzīvesvietas administratīvi teritoriālās kategorijas nosacītajam rurālā–urbānā līmenim no lauku pagastiem līdz Rīgai (izņemot 2011. gadu, kad šīs kategorijas nav iekļautas analizē). Daļēja jeb partiāla korelācija ļauj raksturot vairāku pazīmju mijiedarbību, izskaidrojot rezultējošās pazīmes – vietas iespēju struktūras indeksu – variācijas, identificējot katras pazīmes atšķirīgo un kopēji izskaidroto vietas iespēju struktūras atšķirību daļu. Tādejādi iespējams izvērtēt, kādas būtu tikai lauku–pilsētas vietas iespēju struktūras atšķirības, neņemot vērā cilvēku dzīves līmeņa, ģimenes situācijas u. tml. atšķirības.

Līdz ar to šajā apakšnodaļā analizēts, vai pastāv un ja pastāv, tad kāds ir administratīvi teritoriālā iedalījuma skalā mērītā lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo kategoriju skalas saiknes ciešums ar dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantojuma atšķirībām, ja neatšķirtos iedzīvotāju vecums, ienākumi u. c. resursi un ierobežojumi. Pēc tam izvērtēts, kuru resursu un ierobežojumu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā dzīvesvietā padziļina un izlīdzina administratīvi teritoriālā dalījuma saiknes ciešumu (t. i., lauku–pilsētu un vietas iespēju struktūras indeksu saiknes vērtības attiecīgi palielinās vai samazinās).

Apakšnodaļā pārbaudīta promocijas darba 2. hipotēze par lauku vietas iespēju struktūras radītajiem nevienlīdzīgajiem apstākļiem dažādām sociālām un demogrāfiskām grupām un ka vietas iespēju struktūras atšķirības laukos un pilsētās izlīdzinās, ja salīdzina vietas iespēju struktūras kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību iedzīvotājiem ar līdzīgiem individuāliem un mājsaimniecības resursiem un ierobežojumiem. Citiem vārdiem sakot, lauku vietas iespēju struktūra ir mazāk saistīta ar administratīvi teritoriālo dalījumu kā

politikas plānošanas vienību, bet vairāk ar tajā dzīvojošo cilvēku resursiem un ierobežojumiem. Tas nozīmētu, ka lauku vietas iespēju struktūras kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju ierobežojumi atšķirīgi ietekmē iedzīvotāju grupas ar atšķirīgiem individuālajiem un mājsaimniecību rīcībā esošajiem resursiem un ierobežojumiem, t. i., vietas iespēju struktūra ir daudzveidīgāka cilvēkiem, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu. Līdz ar to šajā apakšnodaļā korelāciju analīzē pārbaudītās 2. hipotēzes a. un b. apakšhipotēzes daļas ir šādas:

- 1) lielāki vietas iespēju struktūras ierobežojumi (zemāka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība un zemāka tās proporcija no kopējās izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksu vērtības) ir ciešāk saistīta ar laukiem (skalā *Rīga-cita pilsēta – lauki*);
- 2) zemāka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība ir saistīta ar individuāliem un mājsaimniecības resursu ierobežojumiem – pieaugošu iedzīvotāju vecumu, negatīvu nodarbinātības statusu (kas var ietekmēt 2010. un 2011. gada indeksu vērtības, kur iekļautas darba un mācību iespējas); zemāku mājsaimniecības ienākumu un zemāku izglītības, lielāku vecumu un bērnu līdz 18 gadu vecumam esamībai ģimenē;
- 3) neatšķiroties respondentu vecumam, ģimenes situācijai – bērnu līdz 18 gadu vecumam esamībai ģimenē, ienākumiem, nodarbinātības statusam, kā arī personiskā transporta līdzeklim – korelācija starp lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo iedalījumu un vietas iespēju struktūru raksturojošajiem indeksiem, ievērojami samazinās vai kļūst statistiski nenozīmīga; t. i., ja, kontrolējot šo sociālo un demogrāfisko pazīmju vērtības, korelācija turpina pastāvēt un ir uzskatāma par vidēji ciešu vai ciešu (ar vērtību, kas lielāka par 0.3); tad var uzskatīt, ka neatkarīgi no vecuma un ienākumiem, dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju izmantojums liecina, ka laukos vietas iespēju struktūra atšķiras (ir zemāka) nekā pilsētās.

Ja, mainoties administratīvi teritoriālajām kategorijām skalā pilsēta–lauki, dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība un tās proporcija no kopējās samazinās neatkarīgi no respondentu vecuma, ģimenes situācijas, mājsaimniecības vidējo ienākumu līmeņa un piekļuvei transportam un citām pazīmēm – tiem nav būtiska nozīme dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā. Tādā gadījumā var teikt, ka atšķirības iedzīvotāju sociālajā un demogrāfiskajā struktūrā mazākā mērā nekā administratīvi teritoriālais dalījums, kurā lauku kategorijās parasti ir zemāks iedzīvotāju blīvums un zemāks pakalpojumu un iespēju nodrošinājums, ir skaidrojums zemākam pakalpojumu un iespēju izmantojumam dzīvesvietā.

Tas gan nemazina grūtības un sarežģījumus, ar kādiem cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem un ierobežotu vietas iespēju struktūru laukos nākas saskarties ikdienas pakalpojumu un iespēju nodrošināšanā, salīdzinot ar tiem, kam šādu resursu ierobežojumu nav.

Korelācijas analīzē lauku–pilsētu saiknes ciešums pārbaudīts, kontrolējot sociālo un demogrāfisko pazīmju vērtības. 2010., 2011. un 2014. gada datiem tika izveidoti atsevišķi korelācijas un daļējas korelācijas modeļi. Sociālo un demogrāfisko pazīmju atlasī ietekmēja aptaujā pieejamā informācija un dažādi aspekti, kas teorētiski varētu ietekmēt pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidību un telpiskos mērogus. Visiem modeļiem izmantotās sociālās un demogrāfiskās pazīmes ir vecums, bērnu līdz 18 gadu vecumam skaits ģimenē, izglītība, pamatnodarbošanās, mēneša vidējie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli kvintilēs, kā arī, vai respondentam pieder vai ir lietošanā automašīna (SPSS rezultātu faili un komandfaili – mērījumu skala, precīzs jautājums, kopējais biežumu sadalījums un biežumu sadalījums grupās, kā arī deskriptīvas indeksu vidējās vērtības grupās – pielikumā).

2010. gada aptaujas datu korelāciju analīze liecina, ka, samazinoties urbanizācijas līmenim administratīvi teritoriālā iedalījumā skalā “Rīga – cita pilsēta – lauki”, samazinās dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošana un dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcija no kopējās (Spīrmēna korelācijas koeficienti liecina par spēcīgu saistību, $r_s=0.585$, $n=1009$ un $r_s=0.442$, $n=1007$, abos gadījumos $p<0.001$).

Aplūkojot atšķirības dažādās sociālās un demogrāfiskās grupās, 2010. gadā pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā bija augstāka strādājošajiem ($r_s=-0.314$, $p<0.001$); pieauga, pieaugot ienākumiem uz vienu mājsaimniecības locekli ($r_s=0.233$, $p<0.001$) un samazinājās, pieaugot respondenta vecumam ($r_s=-0.197$, $p<0.001$), un bija vāji pieaugoši saistīta ar bērnu līdz 18 gadu vecumam esamību ģimenē ($r_s=0.106$, $p<0.001$) un pieeju personiskajam transporta līdzeklim ($r_s=0.109$, $p<0.001$). Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības proporcija kopējā pakalpojumu un iespēju daudzveidībā vāji pozitīvi pieaug līdz ar vecumu ($r_s=0.176$, $p<0.001$), ir nedaudz augstāka tiem, kam nav pieejama automašīna ($r_s=0.103$, $p<0.001$) un nestrādājošajiem ($r_s=0.094$, $p<0.05$), bet tai nav saistības ar ienākumiem uz vienu ģimenes locekli vai bērnu līdz 18 gadiem esamību ģimenē.

Attiecību ciešums starp administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un izmantoto pakalpojumu daudzveidību dzīvesvietā un tās proporcijas no kopējās daudzveidības indeksu vērtībām, ja neņemtu vērā nodarbinātības statusu, vecumu, mēneša ienākumu līmeni uz vienu ģimenes locekli, bērnu esamību ģimenē un auto pieejamību, tāpat samazinās (korelācijas koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=-0.587$, $p<0.001$ un $r_s=-0.480$, $p<0.001$, abiem $n=701$). Tiem

2010. gadā nebija būtiskas nozīmes dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības vērtību izmaiņās salīdzinājumā ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījumu skalu. Līdz ar to var teikt, ka lauku–pilsētu atšķirības 2010. gadā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidībā kopumā saglabājās dažādās sociālās un demogrāfiskās grupās.

Izmantojot korelācijas koeficientu ietekmes apjoma (*effect size*) noteikšanai, kas ir pieļaujams arī Spīrmena korelācijas koeficienta gadījumā, var teikt, ka, kontrolējot sociālos un demogrāfiskos rādītājus, ar reģionālās plānošanas politiku saistītā administratīvi teritoriālā iedalījuma skala ļauj izskaidrot trešo daļu (34% jeb $r_s^2=0.3446$) dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksa vērtību atšķirību un attiecīgi nedaudz mazāk kā ceturto daļu (23% jeb $r_s^2=0.2306$) no dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības proporcijas no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības.

Aplūkojot atsevišķi katras sociālās un demogrāfiskās pazīmes ietekmi, var redzēt, ka, neņemot vērā bērnu līdz 18 gadu vecuma esamību ģimenē (korelācijas koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=-0.593$, $p<0.001$ un $r_s=-0.441$, $p<0.001$, $n=1004$ un $n=1002$); vecumu (koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=-0.599$, $p<0.001$ un $r_s=-0.449$, $p<0.001$, $n=1006$ un $n=1004$; pamatnodarbošanos (koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=0.595$, $p<0.001$ un $r_s=-0.451$, $p<0.001$ abiem, $n=1006$ un $n=1004$), auto pieejamību (koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=-0.586$, $p<0.001$ un $r_s=-0.449$, $p<0.001$, abiem $n=1001$ un $n=999$), dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības atšķirības laukos un pilsētās saglabājās – attiecības ciešums būtiski nemainās. Kontrolējot pēc ienākumu līmeņa, korelācijas koeficienta vērtība nedaudz samazinās (koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=-0.557$, $p<0.001$ un $r_s=-0.72$, $p<0.001$, $n=707$ un $n=706$), bet tas var būt saistīts ar lielo respondentu skaitu, kas nav norādījuši ienākumus. Tātad 2010. gadā individuālo un mājsaimniecības resursu un ierobežojumu nozīme salīdzinājumā ar administratīvi teritoriālajām kategorijām vietas iespēju struktūras kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā vērtējama kā nebūtiska. Tomēr, kā jau minēts iepriekš, šīs vietas iespēju struktūras atšķirības ļauj ikdienas dzīvi laukos no vietas iespēju struktūras perspektīvas raksturot kā atšķirīgu pieredzi ar dažādiem apgrūtinājumiem cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem.

2011. gada aptaujas datu rezultāti liecina, samazinoties teritorijas urbānajam raksturam administratīvi teritoriālo kategoriju definējumā (šajā aptaujā mērītas skalās “Pilsētas – lauku pagasti” un “novada centrs – nav novada centrs”, kā arī “Pilsētas un pagasti Pierīgā – pilsētas ārpus Pierīgas – pagasti ārpus Pierīgas), dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība un

tās proporcija kopējā daudzveidībā arī samazinās un korelācija variē no vidēji spēcīgas, nosakot saiknes ciešumu skalā “pilsētas – lauki” ($r_s = -0.349$ un $r_s = -0.313$, $p < 0.001$, $n = 2008$ un $n = 2004$) līdz vidējai skalā “novada centrs – nav novada centrs” ($r_s = -0.317$ un $r_s = -0.262$, $p < 0.001$, $n = 2008$ un $n = 2004$) un vidēji vājai skalā “pilsētas un pagasti Pierīgā – pilsētas ārpus Pierīgas – pagasti ārpus Pierīgas” ($r_s = -0.156$ un $r_s = -0.109$, $p < 0.001$, $n = 2008$ un $n = 2004$, tomēr jāņem vērā, ka izlase neaptver reģionālas pilsētas un Rīgu, kuras, kā liecina iepriekšējā indeksu vērtību analīze 2010. un 2014. gadam, ievērojami atšķirās no pārējām salīdzinoši lauciniecišķajām kategorijām). Kopumā rodas priekšstats, ka pilsētas un lauku pagasta kategorijas ir visciešāk saistītas ar dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību, kamēr Pierīgas centrāluma aspekta izskaidrojošā nozīme ir zemāka.

Līdzīgi kā 2010. gadā, aplūkojot atšķirības dažādās sociālās un demogrāfiskās grupās, 2011. gadā pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā bija augstāka strādājošajiem ($r_s = 0.200$, $p < 0.001$), vāji pieauga, pieaugot ienākumu līmenim ($r_s = 0.099$, $p < 0.001$), nedaudz samazinājās, pieaugot vecumam ($r_s = -0.089$, $p < 0.001$), un bija nedaudz augstāka, ja respondentam bija pieejams personiskais transports ($r_s = 0.064$, $p < 0.05$). Saiknes ciešums ar dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu nozīmīgumu, to daudzveidības proporciju no kopējās daudzveidības vājš, bet statistiski nozīmīgs ar vecumu – pieaugot vecumam, pieaug dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības proporcija no kopējās ($r_s = -0.193$, $p < 0.001$), un tā ir augstāka nestrādājošajiem ($r_s = -0.145$, $p < 0.001$), nav saistīta ar ienākumiem un pieaug, ja respondentam nav pieejams auto ($r_s = -0.159$, $p < 0.001$).

Salīdzinoši vājās saiknes ar resursus un ierobežojumus raksturojošajām pazīmēm liecina par nelielu iespēju, ka šīs pazīmes spēj mazināt administratīvi teritoriālās skalas ietekmi vietas iespēju struktūrā arī 2011. gadā. Pārbaudot attiecību ciešuma starp administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un izmantoto pakalpojumu daudzveidību dzīvesvietā, ja neņem vērā nodarbinātības statusu, vecumu, mēneša ienākumu līmeni uz vienu ģimenes locekli un auto pieejamību, tāpat samazinās (korelācijas koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s = -0.348$ skalai “pilsēta – lauki”; $r_s = -0.311$ skalai “novada centrs – nav novada centrs” un $r_s = -0.140$ skalai “Pierīga – pilsētas ārpus Pierīgas – lauku pagasti ārpus Pierīgas”, $p < 0.001$ un $n = 1532$).

Tomēr korelācijas koeficienta vērtības izmaiņas ir nelielas un par jēgpilnu samazinājumu var runāt tikai Pierīgas nozīmes gadījumā. Citiem vārdiem sakot, atšķirības dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju izmantošanā, ja dzīvesvieta ir Pierīgas reģionā vai ārpus tā, izskaidro mazāku atbilžu daudzveidību, ja ņem vērā nodarbinātības statusu, vecumu, mēneša ienākumu līmeni uz vienu ģimenes locekli un auto pieejamību. Kontrolējot sociālās un

demogrāfiskās pazīmes, administratīvi teritoriālais iedalījums pilsētās un laukos izskaidro attiecīgi desmito daļu atšķirību vietas iespēju struktūrā pilsētās un laukos (12% jeb $r_s^2=0.1212$), novada centra esamība – nedaudz mazāku apjomu (10% jeb $r_s^2=0.097$) un Rīgas tuvums – Pierīgas reģions – tikai 2% ($r_s^2=0.0197$) atšķirību, kas ir ievērojami mazāka indeksu vērtību daudzveidība salīdzinājumā ar 2010. gada datiem. Tomēr, jāņem vērā, ka 2011. gadā atšķirības laukos un mazpilsētās bija zemākas, un teritoriālā dalījuma skala neaptvēra republikas nozīmes pilsētas un Rīgu, kas liek domāt, ka šie pakalpojumu centri iespēju pieejamības ziņā būtiski atšķiras no pārējiem.

Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības proporcijas no kopējās daudzveidības indeksa saistības ciešums ar administratīvi teritoriālajām lauku kategorijām, aplūkots neatkarīgi no vecuma, ienākumiem un nodarbinātības statusa (ienākumu līmeņa saistības ciešums ar šo rādītāju nebija statistiski nozīmīgs), tāpat ir zemāks laukos nekā pilsētās, un korelācijas apjoma vērtība ir pieaugusi (attiecīgi $r_s=-0.324$ skalai “pilsēta – lauki”; $r_s=-0.281$ skalai “novada centrs – nav novada centrs” un $r_s=-0.130$ skalai “Pierīga – pilsētas ārpus Pierīgas – lauku pagasti ārpus Pierīgas”, $p<0.001$ un $n=1969$). Korelācijas koeficientu atšķirības ir nelielas un visticamāk ir saistāmas ar trūkstošu vērtību atsevišķos mainīgajos no analīzes izslēgto gadījumu dēļ. Kontrolējot sociālos un demogrāfiskos rādītājus, ar reģionālās plānošanas politiku saistītā administratīvi teritoriālā iedalījuma skalas ļauj izskaidrot attiecīgi 11% , 8% un 2% no dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu proporcijas no kopējām izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksa vērtību atšķirībām laukos un pilsētās, novadu centros un ārpus tiem, kā arī Pierīgā un ārpus tās. Tomēr, tā kā indeksu vērtības nebija atbilstošas normālsadalījumam, tad šī rādītāja vērtība neparametriskajam Spīrmena koeficientam interpretējama piesardzīgi.

Aplūkojot atsevišķi katras sociālās un demogrāfiskās pazīmes ietekmi 2011. gadā, var redzēt, ka attiecības ciešums starp indeksu un administratīvi teritoriālo iedalījumu būtiski nemainījās.

2014. gada aptaujas datu korelāciju analīze neparāda būtiski atšķirīgas tendences no 2010. un 2011. gada datu korelāciju analīzē identificēto saistību, ka, samazinoties urbanizācijas līmenim skalā “Rīga – cita pilsēta – lauki”, samazinās izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošana dzīvesvietā un dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju proporcija no kopējās (Spīrmena korelācijas koeficienti liecina par vidēji spēcīgu saistību, $r_s=-0.489$, $n=1004$ un $r_s=-0.489$, $n=1003$, abos gadījumos $p<0.001$).

Aplūkojot atšķirības dažādās sociālās un demogrāfiskās grupās, 2014. gadā pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā bija vidēji cieši augstāka, pieaugot ienākumiem uz vienu

mājsaimniecības locekli ($r_s=0.267$, $p<0.001$, $n=758$), strādājošajiem ($r_s=-0.170$, $p<0.001$, $n=1004$, bet jāņem vērā, ka 2014. gada aptaujas datiem veidotajā indeksā nav iekļauta darba un mācību iespēju izmantošana dzīvesvietā.); vāji samazinājās, pieaugot respondenta vecumam ($r_s=-0.107$, $p<0.001$) un bija vāji pieaugoši saistīta ar pieeju personiskajam transporta līdzeklim ($r_s=0.161$, $p<0.001$, $n=971$). Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības proporcija kopējā pakalpojumu un iespēju daudzveidībā vāji pieauga līdz ar vecumu ($r_s=0.142$, $p<0.001$), bija nedaudz augstāka tiem, kam nav pieejama automašīna ($r_s=0.065$, $p<0.05$), un, pieaugot ienākumiem uz vienu ģimenes locekli ($r_s=0.093$, $p<0.05$), bet nav saistīta ar bērnu līdz 18 gadiem esamību ģimenē.

Līdzīgi kā 2010. un 2011. gada modeļos, arī 2014. gadā saiknes ciešums starp administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un izmantoto pakalpojumu daudzveidību dzīvesvietā un tās proporcijas no kopējās daudzveidības izmaiņas, ja neņemtu vērā nodarbinātības statusu, vecumu, mēneša ienākumu līmeni uz vienu ģimenes locekli, auto pieejamību, tāpat samazinās (korelācijas koeficientu vērtības ir attiecīgi $r_s=-0.462$ un $r_s=-0.482$, $p<0.001$, $n=726$). Pēc sociālo un demogrāfisko pazīmju iekļaušanas analīzē, saiknes ciešums starp administratīvi teritoriālā iedalījuma skalu un vietas iespēju struktūru mērošajiem indeksiem būtiski nemainījās salīdzinājumā ar to, kāds tas bija pirms tam. Līdz ar to analīzes rezultāti ļauj izteikt pieņēmumu, ka arī 2014. gadā iedzīvotāju resursiem un ierobežojumiem ir zemāka nozīme nekā lauku-pilsētu dalījumam dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības atšķirībās. Izmantojot korelācijas koeficientu ietekmes apjoma noteikšanai, var teikt, ka, kontrolējot sociālos un demogrāfiskos rādītājus, ar reģionālās plānošanas politiku saistītā administratīvi teritoriālā iedalījuma skala ļauj izskaidrot aptuveni piekto daļu (21% jeb $r_s^2=0.2137$) dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksa vērtību atšķirību un no dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības proporcijas no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības (23% jeb $r_s^2=0.2324$).

Līdz ar to šajā apakšnodaļā korelāciju analīzē pārbaudītās promocijas darba 2. hipotēzes daļas par vietas iespēju struktūras radītājiem nevienlīdzīgajiem priekšnosacījumiem lauku iedzīvotāju grupām 2010., 2011. un 2014. gada aptaujas datus apstiprinās daļēji. Lielāki vietas iespēju struktūras ierobežojumi pakalpojumu un iespēju izmantošanā visos korelāciju analīzes modeļos bija ciešāk saistīti ar laukiem un zemāka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība bija saistīta ar individuāliem un mājsaimniecības resursu ierobežojumiem. Tomēr dzīvesvietā izmantotās pakalpojumu un iespēju daudzveidības pozitīvā saikne ar urbanizācijas līmeni nemainās, ja kontrolē resursus un ierobežojumus raksturojošo sociālo un demogrāfisko

pazīmju vērtības. Tātad var uzskatīt, ka neatkarīgi no vecuma un ienākumiem, dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju izmantojums liecina, ka laukos vietas iespēju struktūra atšķiras (ir zemāka) nekā pilsētās. Līdz ar to var izteikt pieņēmumu, ka lauku vietas iespēju struktūras daudzveidība un ierobežojumi ir vairāk saistīti ar administratīvi teritoriālo dalījumu kā politikas plānošanas vienību, mazāk ar tajā dzīvojošo cilvēku individuālajiem resursiem un ierobežojumiem. Tas ļauj izteikt secinājumu, kas pats par sevi nav nekas pārsteidzošs, ka cilvēku sociālais un demogrāfiskais sastāvs būtiski neietekmē dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību, kas laukos pati par sevi ir neliela, t. i., to veido pamata pakalpojumi, un šo dzīvesvietā pieejamo ierobežoto pakalpojumu un iespēju klāstu – ir izmantojusi lielākā lauku iedzīvotāju daļa. Pilsētās dzīvesvietā visiem – neatkarīgi no vecuma un ienākumiem – ir pieejams plašāks pakalpojumu un iespēju klāsts.

Tomēr tas nozīmē, ka lauku vietas iespēju struktūras ierobežojumi nevis rada vienādus priekšnosacījumus visām iedzīvotāju grupām, bet gan to, ka laukos un pilsētās dzīvojošie ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem saskaras ar atšķirīgiem – attiecīgi laukiem un pilsētai tipiskiem – vietas iespēju struktūras ierobežojumiem, ko risina, izejot no rīcībā esošajiem resursiem. Tas dzīvi laukos no vietas iespēju struktūras perspektīvas ļauj raksturot kā atšķirīgu pieredzi, kuru nereti raksturo vajadzība rūpīgi plānot ar mobilitāti saistītu pakalpojumu un iespēju izmantošanu, izvēles trūkums u. c. aspekti, kas ikdienas dzīvē var sagādāt papildu grūtības cilvēkiem, kuriem šo individuālo un mājsaimniecības resursu līmenis ir zemāks. Līdz ar to šīs apakšnodaļas secinājumi netieši apstiprina, ka lauku kā dzīves vides vietas iespēju struktūras raksturojums ir saistīts ar dzīvesvietā pieejamo iespēju trūkumu pieņemamā kvalitātē, kas bieži izpaužas kā vajadzība iesaistīties ikdienas mobilitātē vai kritiskā gadījumā kā pārcelšanās vai samierināšanās ar dzīves kvalitātes pasliktināšanos. Dažādu sociālo un demogrāfisko grupu rīcībā var būt atšķirīgi resursi un risinājumi, lai pārvarētu attālumu, kas tos šķir no pakalpojumu un iespēju centriem.

3.1.1.4. Kopsavilkums un secinājumi par vietas iespēju struktūru laukos

Kopumā 3.1.1. apakšnodaļā aplūkotās promocijas darba 1. un 2. hipotēzes daļas par vietas iespēju struktūru apstiprinās. Vietas iespēju struktūra laukos un pilsētās atšķiras, laukos tā ir saistīta ar zemāku pakalpojumu un iespēju pieejamību dzīvesvietā, kā to apstiprina biežumu sadalījumu un indeksu vidējo vērtību analīzes rezultāti. No laukos vidēji dzīvesvietā izmantotajām trim iespējām un pakalpojumiem no 9 (2011. gadā – 3–4 no 11) lielākā daļa – vairāk nekā puse – norādījuši, ka dzīvesvietā visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas un

apmeklēts ārsts. Tas netieši norāda uz ikdienas mobilitātes un tai nepieciešamo resursu nozīmi attālumu pārvarēšanā, lai sasniegtu citur telpiskos mērogus un varētu izmantot citus pakalpojumus un iespējas. Turklāt lauku vietas iespēju struktūrā (pakalpojumu un iespēju izmantošanas īpatsvarā dzīvesvietā un indeksu vērtībās) 2010., 2011. un 2014. gada datos nav vērojamas būtiskas izmaiņas, tātad šīs atšķirības dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju klāstā nav izlīdzinājušās. Indeksu vērtību standartnovirzes un biežumu sadalījumi, kur tikai divi pakalpojumi – iepirkšanās un ārsta apmeklējums – minēts lielākajā daļā gadījumu; pārējos pakalpojumus un iespējas, izņemot mācības un kursus, dzīvesvietā izmantojuši mazāk par pusi un vairāk nekā desmitā daļa lauku iedzīvotāju – liecina par samērā lielu daudzveidību laukos dzīvesvietā pieejamo un izmantoto iespēju ziņā.

Korelāciju analīze liecina, ka starp vietas iespēju struktūru raksturojošajām indeksu vērtībām un lauku–pilsētu kategoriju skalā mērīto urbanizācijas līmeni pastāv pozitīva saikne – pieaugot urbanizācijas līmenim, pieauga pakalpojumu un iespēju izmantojums dzīvesvietā. Tāpat pastāvēja arī saikne starp iespēju izmantojumu dzīvesvietā un individuālos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus raksturojošajām sociālajām un demogrāfiskajām pazīmēm – pieaugot urbanizācijas līmenim un respondentiem pieejamajiem resursiem, pieauga vietas iespēju struktūras izmantojums. Visbeidzot, lauku–pilsētu saiknes ciešums ar vietas iespēju struktūras izmantojumu nemainījās, kontrolējot sociālās un demogrāfiskās pazīmes. Tomēr jāņem vērā, ka laukos vietas iespēju struktūras ierobežojumi kombinācijā ar ierobežotiem resursiem var radīt sarežģījumus pakalpojumu un iespēju sasniegšanā ārpus dzīvesvietas, līdz ar to ierobežojot noteiktu iedzīvotāju grupu kopējo izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību. Tāpēc var argumentēt, ka lauki kā vieta saglabā nozīmīgumu kā vietas materiālās forma un infrastruktūra, neatkarīgi no respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem

Statistikas dati un Latvijā un citās valstīs par lauku pakalpojumiem veikti pētījumi ļauj izteikt pieņēmumu par to, ka vietas iespēju struktūras attīstība Latvijas laukos pēc 2014. gada būtiski neatšķiras no empīriskajā pētījumā izmantotā datu materiāla aptvertā laika perioda. Vietas iespēju struktūras attīstību raksturo jau novērotā pakalpojumu un iespēju attālināšanās no dzīvesvietas un koncentrācija pilsētās kā dažādu mērogu pakalpojumu centros; tas saistīts ar iedzīvotāju skaita samazināšanos laukos un infrastruktūras plānošanu, piemēram, izglītības, veselības aprūpes jomā. Tas nozīmē, ka lauku un pilsētu vietas iespēju struktūrā atšķirības saglabājas un, kā norāda Šuksmits un Brauns (2016), tas rada risku, ka, iespēju attālinātībai kombinējoties ar resursu trūkumu (piemēram, zemiem ienākumiem, apgrūtinātu ikdienas

mobilitāti, personiskā transporta līdzekļa trūkumu u. tml.), sociālās atstumtības un dzīves kvalitātes pazemināšanās risks pieaug. Tomēr tajā pat laikā var runāt arī par atsevišķām kopienas, pašvaldību, nevalstiskā un privātā sektora iniciatīvām pakalpojumu un iespēju nodrošināšanā, kas veicina vietas iespēju struktūras starp dažādām vietām daudzveidīgošanos, kā arī mobilos pakalpojumus (piemēram, bibliotēkas, iepirkšanās, veselības aprūpes) iespēju nodrošināšanā iedzīvotājiem dzīvesvietā.

3.1.2. Vietas sasniedzamība: pakalpojumu izmantošana kopumā un dažādi telpiskie mērogi, kuros izmantotas iespējas un pakalpojumi

Šajā apakšnodaļā, izmantojot aptaujas datus par pakalpojumu un iespēju izmantošanu kopumā un dažādos citos telpiskos mērogos, izņemot dzīvesvietu, ar biežumu sadalījumu un apkopojošu indeksu vērtību palīdzību raksturota otra Džona Egnjū vietas dimensija – lauku relatīvā atrašanās kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamība kopumā laukos un pilsētās kā dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās.

Viens no relatīvās atrašanās raksturojumiem ir pakalpojumu un iespēju sasniedzamība dažādos telpiskos mērogos ārpus dzīvesvietas un pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā, t. i., ja dzīvesvietā pieejamības vai kvalitātes trūkuma dēļ kāda iespēja vai pakalpojums izmantots netiek, vai, piemēram, laukos tiek izmantots retāk un kopējais pakalpojuma izmantojums laukos būtiski neatšķiras no tā citās administratīvi teritoriālās vienībās. Var teikt, ka vieta ir relatīvi sasniedzama, ja no tās ir sasniedzami citi pakalpojumu centri. Tajā pat laikā tas nozīmē, ka pakalpojumu un iespēju izmantošanā vēlamās dzīves kvalitātes nodrošināšanā laukos pastāv savstarpējas saites ar citiem telpiskiem mērogiem, kam noteikti ir nozīme dažādu līmeņu lauku attīstības plānošanā.

Izmantoti jautājumu matricas dati par 9–11 pakalpojumu un iespēju izmantošanu 2010., 2011. un 2014. gada aptaujas datus. Aptaujā bez dzīvesvietas tika iekļauti arī tādi telpiskie mērogi kā cita vieta novada teritorijā, Rīga, cita vieta Latvijā vai ārpus tās (Rīgas un republikas nozīmes pilsētu iedzīvotājiem tika piedāvāts ierobežots telpisko mērogu klāsts, t. i., 2010. un 2014. gadā Rīgas iedzīvotājiem un 2010. gadā republikas nozīmes pilsētu iedzīvotājiem netika piedāvāts novada telpiskais mērogs, 2010. un 2014. gadā Rīgas iedzīvotājiem netika papildus piedāvāts Rīgas telpiskais mērogs).

Apakšnodaļā tiks pārbaudītas šādas promocijas darba 1.b. apakšhipotēzes daļas par lauku kā dzīves vides relatīvo atrašanos.

- 1) Lauku administratīvi teritoriālās kategorijas raksturo relatīva atrašanās attālinātība salīdzinājumā ar pilsētām, kas lauku iedzīvotāju ikdienā izpaužas kā zemāka iespēju un pakalpojumu sasniedzamība kopumā, t. i., lielākajai daļai pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā būs zemāks un pakalpojumu un iespēju kopējās daudzveidības indeksa vērtība būs zemāka, līdz ar to laukos ir augstāka nepieciešamība iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos. Ja tā nav, tad var secināt, ka, neatkarīgi no fiziskā attāluma, lauku relatīvo atrašanos raksturo līdzīga pakalpojumu un iespēju sasniedzamība, kas liecina par samērā optimālu pakalpojumu un iespēju piedāvājuma telpisko izkliedi.
- 2) Lauku relatīvās sasniedzamības saites ar dažādiem citiem telpiskajiem mērogiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidībā ir intensīvākas nekā pilsētu iedzīvotājiem, t. i., lielāka pakalpojumu un iespēju daudzveidība izmantota dažādos citos telpiskajos mērogos, izņemot dzīvesvietu, un kopumā aptvertais telpisko mērogu skaits ir lielāks. Laukos, lai sasniegtu pieņemamu pakalpojumu daudzveidību pieņemamā kvalitātē, ir vajadzīgs lielāks telpisko mērogu skaits vai arī viens nozīmīgākais nākamais telpiskais mērogs, kas seko urbanizācijas ziņā, t. i., laukiem – novada centrs; novada centriem un citām pilsētām – Rīga. Ja dažādos citos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidīgums ir neliels, bet telpisko mērogu daudzveidība ir liela, tad tas liecina par samērā lielu dažādību citu telpisko mērogu nozīmē laukos – nav viena, dominējošā mēroga – pakalpojumu centra.
- 3) Vietas relatīvā atrašanās kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamība kopumā un dažādos telpiskos mērogos dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās atšķiras, t. i., pastāv atšķirības izmantoto pakalpojumu un iespēju biežumā un indeksu vērtībās.
- 4) Lauku relatīvās atrašanās (pakalpojumu un iespēju izmantošanas īpatsvarā dzīvesvietā, izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksā un telpisko mērogu nozīmes indeksos) – 2010., 2011. un 2014. gada datos nav vērojamas būtiskas izmaiņas, t. i., pakalpojumu un iespēju pieejamība laukos šajā laika periodā nav būtiski mainījusies.

Pārbaudītas arī promocijas darba 2.a. un 2.b. apakšhipotēzes:

- 1) Vietas sasniedzamība ir saistīta ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo iedalījumu un individuālos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus raksturojošajām sociālajām un demogrāfiskajām pazīmēm –, pieaugot urbanizācijas līmenim un respondentiem pieejamajiem resursiem, pieaug pakalpojumu un iespēju sasniedzamība.

- 2) Lauku–pilsētu saiknes ciešums ar pakalpojumu un iespēju sasniedzamību samazinās, kontrolējot sociālās un demogrāfiskās pazīmes – respondentu ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem vidū saiknes ciešums starp urbanizācijas līmenim un pakalpojumu un iespēju sasniedzamību kļūst mazāks. Līdz ar to lauki kā vieta saglabā nozīmīgumu kā relatīvā atrašanās, neatkarīgi no respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem.

Ja lauku relatīvās attālinātības un administratīvi teritoriālā dalījuma saikne samazinātos, kontrolējot individuālo un mājsaimniecības resursu nozīmi, tad ierobežotas vietas iespēju struktūras un resursu gadījumā attālinātās vietās atsevišķām iedzīvotāju grupām var būt ievērojamas problēmas sasniegt vēlamās iespējas un pakalpojumus. Tas daļēji ļautu apstiprināt kvalitatīvos pētījumos (Dzenovska, 2012) iepriekš izteiktos pieņēmumus, ka laba, iespēju daudzveidības raksturota dzīve laukos ir tiem, kuriem pietiek resursu, lai dzīvesvietā nepieejamos attālinātos pakalpojumus un iespējas sasniegtu citur. Pārējiem lauku attālinātība un vietas iespēju struktūras ierobežotības izvēles iespējas liek meklēt citas stratēģijas mobilitātes iespēju un pakalpojumu izmantošanas plānošanā. Tomēr, ņemot vērā lauku ierobežoto vietas iespēju struktūru, arī situācijā, kad korelāciju analīze neuzrāda individuālo un mājsaimniecības resursu izlīdzinošo ietekmi, relatīvās attālinātības situācijā pastāv risks, ka lauku dzīves vides relatīvā attālinātība rada nevienlīdzīgus priekšnosacījumus ikdienas dzīvei dažādām sociālām un demogrāfiskām iedzīvotāju grupām laukos.

Šajā apakšnodaļā fokuss ir uz pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos ārpus dzīvesvietas, t. i., kur papildus dzīvesvietai (ja dzīvesvietā tie nav bijuši pieejami, tad ārpus tās) vēl tikuši izmantoti dažādi pakalpojumi un iespējas laukos un pilsētās dzīvojošo respondentu vidū, kas raksturo vietas relatīvo sasniedzamību. 3.1.2.1. apakšnodaļā promocijas darba 1. un 2. hipotēze pārbaudīta, analizējot pakalpojumu un iespēju izmantojumu kopumā, salīdzinot statistiski nozīmīgas atšķirības (h² kvadrāts, p<0.05) biežumu sadalījumos administratīvi teritoriālās kategorijās, analīzi papildinot ar statistikas datiem un citu pētījumu rezultātiem par laika posmu no 2016. gada līdz 2018. gadam. Pēc tam 3.1.2.2. apakšnodaļā vietas relatīvā atrašanās raksturota, izmantojot indeksu vērtības – kopumā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa, telpisko mērogu indeksa un dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksu vērtības. Pārbaudītas izmaiņas izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā un telpisko mērogu nozīmē 2010.–2014. Visbeidzot, 3.1.2.3. apakšnodaļā pārbaudīta dažādu individuālu resursu un ierobežojumu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā, izvērtējot lauku–pilsētu kā administratīvi

teritoriālu kategoriju skalas saiknes ciešumu ar izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību dažādās sociālās un demogrāfiskās grupās un pārbaudot 2. hipotēzes daļu par to, ka atšķirības starp laukiem un pilsētām izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā izlīdzinās, ja ņem vērā sociālās un demogrāfiskās atšķirības.

3.1.2.1. Pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā dažādās laukos un pilsētās kā administratīvi teritoriālās kategorijās

Šajā apakšnodaļā aplūkoti 2010., 2011. un 2014. gada aptauju dati par pakalpojumu un izmantošanas biežumu dažādās administratīvi teritoriālajā iedalījumā balstītās lauku un pilsētu kategorijās kopumā, t. i., cik liels respondentu īpatsvars katrā no šīm kategorijām izmantojis pakalpojumus un iespējas, neatkarīgi no tā, vai tas ir bijis dzīvesvietā, novada teritorijā vai kur citur. Tas parāda, vai dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju trūkums ir saistīts ar zemāku pakalpojumu un iespēju izmantojumu vietā kopumā (t. i., vietās, kur pakalpojumi un iespējas dzīvesvietā izmantotas retāk, arī kopumā tie izmantoti retāk salīdzinājumā ar citām vietām), vai arī kopējais iespēju un pakalpojumu izmantojums laukos un pilsētās izlīdzinās, ja neņem vērā izmantošanas telpisko mērogus. Biežumu sadalījuma atšķirību pārbaudei administratīvi teritoriālās kategorijās izmantots hī kvadrāta kritērijs ar varbūtību $p < 0.05$. Biežumu sadalījumu salīdzinājums starp dažādos gados iegūtiem biežumu sadalījumiem veikts, ņemot vērā maksimālās izlases kļūdas robežas.

Ja dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību laukos 2010.–2014. gadā pamatā veidoja iepirkšanās un ārsta apmeklēšana, medicīnas pakalpojumu izmantošana (pavisam vidēji 3 pakalpojumi un iespējas 2010. un 2014., un 3–4 pakalpojumi un iespējas 2011. gadā; salīdzinoši pārējie pakalpojumi un iespējas bija minēti retāk, kas nozīmē, ka pārējo pakalpojumu un iespēju izmantošanā dzīvesvietā laukos bija vērojama lielāka daudzveidība), tad kopumā dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir plašāka. 2010.–2014. gadā gandrīz visi vai lielākā daļa – vairāk nekā puse – lauku iedzīvotāju ir izmantojuši iepirkšanās, bankas, medicīnas un dažādus ikdienas pakalpojumus, kā arī apmeklējuši pasākumus, 2010. un 2011. gadā arī izmantojuši pieejamās nodarbinātības iespējas. Tas liecina, ka bankas un citu ikdienas pakalpojumu, nodarbinātības un pasākumu apmeklēšanas iespējas lielai daļai lauku iedzīvotāju šajā laika posmā ir bijušas sasniedzamas ārpus dzīvesvietas citos telpiskos mērogos. Tas netieši norāda uz citu lauku teritoriju atkarību no citiem telpiskajiem mērogiem šo pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā un ikdienas mobilitātes kā attālumu pārvarēšanas nozīmi šo pakalpojumu un iespēju izmantošanā.

2010., 2011. un 2014. gada aptaujas datu rezultāti liecina, ka dažādu administratīvi teritoriālu kategoriju iedzīvotāju vidū nodarbinātības, mācību un iepirkšanās iespēju, ārsta un medicīnas pakalpojumu izmantošanā 2010., 2011. un 2014. gadā statistiski nozīmīgu atšķirību nav, t. i., šos pakalpojumus un iespējas pēdējo 12 mēnešu laikā lauku un pilsētu iedzīvotāji izmantojuši līdzīgā apmērā. Lielākās daļas pārējo pakalpojumu un iespēju izmantojums laukos un mazpilsētās (citas pilsētas, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu) kopumā būtiski neatšķiras, bet salīdzinoši ievērojami biežāk šos pakalpojumus un iespējas ir izmantojuši republikas nozīmes pilsētu un Rīgas iedzīvotāji. Rīgas un republikas nozīmes pilsētu iedzīvotāju vidū lielākā daļa pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojusi gandrīz visus pakalpojumus un iespējas – mazāk nekā trīs piektdaļas ir izmantojošas ne vairāk kā 2–3 pakalpojumus un iespējas no piedāvātā saraksta. Izņemot jau minētos nodarbinātības, mācību un iepirkšanās iespējas, ārsta un medicīnas pakalpojumu izmantošanu, kur izmantojuma ziņā statistiski nozīmīgu atšķirību nav bijis, pārējos pakalpojumus un iespējas Rīgas un republikas nozīmes pilsētu iedzīvotāji ir izmantojuši biežāk.

Tas ļauj izteikt secinājumu, ka pakalpojumu un iespēju sasniedzamības ziņā lauku pagastu, lauku pagastu ārpus Pierīgas, pilsētu un pagastu ārpus novada centra un novadu centru, pilsētu (izņemot reģionālas pilsētas un Rīgu) un pilsētu (izņemot reģionālas pilsētas un Rīgu) ārpus Pierīgas administratīvi teritoriālās kategorijas raksturo līdzīga relatīvā pakalpojumu un iespēju sasniedzamība, bet Rīgas un reģionālas pilsētas – relatīvi augstāka sasniedzamība un mazāk attālināta relatīvā atrašanās.

Turpmāk tekstā aplūkots atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā laukos un pilsētās 2010., 2011. un 2014. gadā dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās.

2010. gadā nav statistiski nozīmīgu atšķirību laukos un pilsētās kopumā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvarā (48%–52% dažādās laukus raksturojošās kategorijās salīdzinājumā ar 53%–57% pilsētās; nedaudz augstāks tas ir tikai republikas nozīmes pilsētās un Rīgā – 60%). Tāpat nav statistiski nozīmīgu atšķirību saistībā ar mācībām dzīvesvietā (7–10% robežās visās kategorijās). 2011. gada aptaujas dati, kur bija lielāks respondentu skaits un līdz ar to ir iespējams precīzāk raksturot atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū (izņemto Rīgu un republikas nozīmes pilsētas), arī apliecina, ka kopumā nodarbinātības iespējas izmantojusi vairāk nekā puse lauku un mazpilsētu iedzīvotāju, un statistiski nozīmīgu atšķirību starp lauku pagastiem un mazpilsētām nav (52–53% lauku pagastos, pagastos ārpus Pierīgas un vietās, kur nav novada centra salīdzinājumā ar 56–58% novada centros un mazpilsētās). Atšķirības, lai arī statistiski nozīmīgas, starp laukiem un pilsētām mācību iespēju izmantošanas apjomā arī 2011.

gadā bija nelielas (8–12%). Tātad, salīdzinot laukus un mazpilsētas (pilsētas, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu), 2010. un 2011. gadā nodarbinātības un mācību iespēju sasniedzamības ziņā, kopējais respondentu īpatsvars, kas mācījās un kas strādāja, būtiski neatšķīrās (atšķirības ir izlases kļūdas robežās, t. i., laikā salīdzinoši tuvu esošie rezultāti apstiprina šādu iespēju izmantošanas apjomu).

2014. gadā netika uzdots jautājums par darba un mācību iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos, bet respondentiem tika uzdots jautājums par pamatnodarbošanos ar iespēju norādīt, ka respondents ir strādājošais vai students, skolēns. Arī 2014. gadā mācību un nodarbinātības iespēju izmantošanā kopumā laukos un pilsētās nav lielu atšķirību (53–55% laukus raksturojošajā kategorijās, 47–48% mazpilsētās), izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu, kur nodarbinātas ir divas trešdaļas iedzīvotāju (66% un 67%). Salīdzinot ar 2010. un 2011. gada datiem, 2014. gadā ir vērojams neliels nodarbināto īpatsvara pieaugums lauku pagastos, republikas nozīmes pilsētās un Rīgā, bet samazinājums – mazpilsētās, tomēr tas joprojām ir izlases kļūdas ietvaros, līdz ar to nodarbinātības iespēju sasniedzamība, visticamāk, nav mainījies. Respondentu īpatsvars, kas norādījuši, ka to pamata statuss ir students vai skolēns, t. i., kuri pamatā mācās, 2014. gadā gan laukos, gan pilsētās nepārsniedza desmito daļu – bija 6–8% robežās visās kategorijās, izņemot lauku pagastus ārpus Pierīgas (4%) un Rīgu (3%; tas varētu būt skaidrojams ar to, ka 2014. gada jautājumā bija iespējams izvēlēties tika vienu pamatnodarbošanos, kamēr 2010. un 2011. gadā respondentam tika jautāts atsevišķi par mācībām un nodarbinātību, t. i., bija iespējams sniegt informāciju par abiem.)

Raksturojot citu pakalpojumu un iespēju izmantošanu kopumā, vienlīdz sasniedzama un vienlīdz bieži izmantota lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū 2010., 2011. un 2014. gadā bija iepirkšanās, 2011. gadā – mācību un kursu apmeklēšana, 2011. un 2014. gadā – medicīnas pakalpojumu, ārsta apmeklējuma iespēju un pašdarbības iespēju izmantošana. Iepirkšanās iespēju izmantojums kopumā laukos un pilsētās visos aptvertajos laika posmos ir bijis 98%–100%. Ārstu medicīnas pakalpojumus lauku iedzīvotāji kopumā 2010. gadā izmantojuši nedaudz retāk kā pilsētu iedzīvotāji (83% laukos un ārpus novada centra, 88%–91% pilsētās, ieskaitot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu), bet 2011. gadā ārsta apmeklētība laukos un pilsētās (izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu) dzīvojošo respondentu vidū bija 88%–92% robežās, 2014. gadā robežās no 83% līdz 90% visās aplūkotajās administratīvi teritoriālā iedalījuma kategorijās, kur zemākais bija mazpilsētās ārpus Pierīgas reģiona.

Pārējo pakalpojumu un iespēju izmantojumā, lai arī nelielas, statistiski nozīmīgas atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū bija vērojamas. Bankomāta, bankas pakalpojumu

izmantošanā dzīvesvietā laukos un pilsētās dzīvojošo respondentu vidū visos aplūkotajos laika posmos bija vislielākās atšķirības, salīdzinot šo iespēju sasniedzamību kopumā, atšķirības joprojām pastāv, taču ir ievērojami mazākas: 2010. gadā laukos un ārpus vietām, kur atrodas novada centrs, bankomātu ir izmantojuši 79–83% respondentu; novadu centros – 84%, mazpilsētās ārpus Pierīgas reģiona – 87%, bet republikas nozīmes pilsētās 90% un Rīgā – 96%. Arī 2011. gada lauku un mazpilsētu iedzīvotāju aptaujas dati apliecina šīs nelielās, bet tomēr statistiski nozīmīgās atšķirības (bankomātu, bankas pakalpojumus kopumā izmantojuši 84–85% lauku un 90–92% pilsētu iedzīvotāju; šķiet, ka salīdzinājumā ar 2010. gadu vērojams neliels sasniedzamības pieaugums ir izlases kļūdas ietvaros). Arī 2014. gada aptaujas dati liecina par nelielām atšķirībām starp laukiem un pilsētām bankas un bankomāta sasniedzamībā – tos izmantojuši 87–89% respondentu lauku pagastos, lauku pagastos ārpus Pierīgas un ārpus novada centra salīdzinājumā ar 92–97% respondentu novadu centros, pilsētās un Rīgā (neliels pieaugums salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem ir uz robežas izlases kļūdas ziņā). Lielās atšķirības bankas pakalpojumu, bankomāta izmantojumā dzīvesvietā, bet nelielās – sasniedzamībā – kopumā liecina, bankas pakalpojumu izmantošana ir saistīta ar, iespējams, neērtu, bet ikdienā realizējamu attāluma pārvarēšanu kā ikdienas mobilitāti vai empīriskā pētījuma ietvaros neaptvertajiem e-pakalpojumiem.

Arī citu ikdienas pakalpojumu (kafejnīcas, friziera u. tml.) izmantošanā laukos un pilsētās 2010. gadā atšķirības bija nelielas (75% laukos un 76% mazpilsētās ārpus Pierīgas salīdzinājumā ar 81–82% novadu centros un mazpilsētās kopumā), tātad šo pakalpojumu sasniedzamība 2010. gadā laukos un mazpilsētās bija līdzīga. Republikas nozīmes pilsētās un Rīgā tā bija nedaudz augstāka – attiecīgi 85% un Rīgā – 90%. 2011. gada aptaujas rezultāti vēlreiz ļauj ilustrēt nelielās atšķirības starp laukiem un pilsētām – ikdienas pakalpojumus kopumā izmantojušas četras piektdaļas lauku pagastu un vietu, kurās neatrodas novada centrs (81% iedzīvotāju); 90% vietu, kurās atrodas novada centrs, un 94% mazpilsētu iedzīvotāju. 2014. gadā šīs atšķirības saglabājas – laukos ikdienas pakalpojumus izmantojuši 80%–84%, pilsētās un novadu centros – 86–93%. Salīdzinot izmaiņas ikdienas pakalpojumu sasniedzamībā laukos un mazpilsētās 2010. un 2011. gadā, var redzēt, ka tā kopumā ir nedaudz pieaugusi gan pilsētās, gan laukos. Mazpilsētās kopumā un mazpilsētās ārpus Pierīgas ikdienas pakalpojumi 2011. gadā ir izmantoti biežāk nekā 2010. gadā (attiecīgi 82% un 76% 2010. gadā mazpilsētās un mazpilsētās ārpus Pierīgas, salīdzinot ar 94% 2011. gadā). 2014. gadā izmantojums ir nedaudz samazinājies, bet joprojām augstāks nekā 2010. gadā – 91% mazpilsētās kopumā un 88% – mazpilsētās ārpus Pierīgas. Ikdienas pakalpojumus laukos izmantoja trīs ceturtdaļas

(75%) respondentu 2010. gadā, četras piektdaļas (81%) 2011. gadā un aptuveni tikpat, robežās no 80% līdz 84%, – 2014. gadā.

Dažādi kultūras, izklaides un sporta pasākumi lauku iedzīvotājiem arī kopumā bijuši sasniedzami retāk nekā pilsētu iedzīvotājiem – 2010. gadā šādus pasākumus apmeklējusi mazāk nekā puse lauku iedzīvotāju (49% lauku pagastu, 44% – lauku pagastu ārpus Pierīgas iedzīvotāju un 48% respondentu vietās, kurās neatrodas novada centrs), kas ir salīdzinoši nedaudz retāk kā mazpilsētu un novadu centru iedzīvotāji (52–55%), republikas nozīmes pilsētu iedzīvotāji (65%) un Rīgas iedzīvotāji (76%). 2011. gadā pasākumu apmeklējuma biežums gan dzīvesvietā, gan sasniedzamība kopumā laukos un mazpilsētās bija ievērojami augstāka nekā 2010. gadā – 2011. gadā divas trešdaļas lauku iedzīvotāju (64–67%) un aptuveni trīs ceturtdaļas mazpilsētu un novadu centru iedzīvotāju (73–77%) apmeklēja kultūras, izklaides vai sporta pasākumus. 2014. gadā pasākumu apmeklētība kopumā, līdzīgi kā ikdienas pakalpojumu izmantošana, gan laukos, gan pilsētās, ir zemāka nekā 2011. gadā, bet nedaudz augstāka nekā 2010. gadā (principā atrodoties izlases kļūdas robežās) – pasākumus apmeklēja 56%–58% lauku un apmērām tikpat – 57–62% mazpilsētu iedzīvotāju; republikas nozīmes pilsētu un Rīgas iedzīvotāji pasākumus apmeklēja biežāk (75% un 78%).

Mācību un kursu apmeklēšanas iespēju sasniedzamība 2010. gadā arī ir bijusi atšķirīga lauku un pilsētu iedzīvotājiem – tā ir bijusi zemākā lauku pagastos ārpus Pierīgas (22%) un augstākā Rīgā (46%). Kopumā laukos mācību iespējas izmantojusi ceturta daļa lauku (22–26%), trešā daļa mazpilsētu, novadu centru un republikas nozīmes pilsētu iedzīvotāju (32–34%) un gandrīz puse rīdzinieku (46%). 2011. gadā respondentu īpatsvars, kas apmeklēja kursus laukos un mazpilsētās, ir izlīdzinājies, statistiski nozīmīgu atšķirību nav – tas ir pieaudzis līdz trešdaļai lauku iedzīvotāju vidū (33–35%) un nedaudz mazāk, līdz 38% mazpilsētu un novadu centru iedzīvotāju vidū. 2014. gadā respondentu īpatsvars laukos un mazpilsētās, kas apmeklēja kursus un mācības, ir samazinājies salīdzinājumā ar 2011. gadu (22–30%), samazinājies Rīgā (no 46% uz 36% 2014. gadā) un pieaudzis republikas nozīmes pilsētās (no 32% uz 46%).

Aktīvās atpūtas iespēju (piemēram, pārgājiena) iespēju izmantošana kopumā mērīta 2010. un 2011. gadā, un, līdzīgi kā iepriekš minētā, pasākumu apmeklēšanas un mācību iespēju izmantošana laukos ir nedaudz zemāka kā pilsētās. Devusies pārgājienā vai nodarbojusies ar aktīvo atpūtu 2010. gadā, nedaudz mazāk kā puse lauku pagastu iedzīvotāju salīdzinājumā ar pilsētām (45% visu lauku pagastos un 56% pilsētās, izņemot Rīgu), izmantojuma atšķirībām starp laukiem un pilsētām nedaudz samazinoties ārpus Pierīgas dzīvojošo vidū (44% lauku un

51% pilsētu iedzīvotāju ārpus Pierīgas). Aktīvās atpūtas iespēju izmantojums reģionālas nozīmes pilsētās ir nedaudz vairāk kā puse un tuvāks citām pilsētām (55%) nekā Rīgai (75%). Domājams, ka atšķirības nav skaidrojamas ar plašāku aktīvās atpūtas iespēju pieejamību galvaspilsētā (šo iespēju izmantojums Rīgā ir salīdzinoši zems un tādā pašā līmenī kā visās pilsētās kopumā – 37%), tas drīzāk varētu būt skaidrojams ar lielākiem resursiem šīs iespējas izmantot ārpus Rīgas. Salīdzinot lauku un pilsētu iedzīvotāju aktīvās atpūtas iespēju izmantojumu 2011. gadā, redzamas tās pašas atšķirības starp laukiem un pilsētu – aktīvās atpūtas iespējas izmantojusi aptuveni puse lauku pagastu, lauku pagastu ārpus Rīgas un vietu, kurās neatrodas novada centrs, iedzīvotāju (49–52%) salīdzinājumā ar novadu centru un mazpilsētu (61–64%). Iespēju izmantojums 2011. gadā salīdzinoši ir nedaudz augstāks kā 2010. gadā, līdzīgi kā mācību iespēju un pasākumu apmeklēšanā. Tā kā 2014. gadā šo iespēju izmantojums mērīts netika, tad par šo iespēju izmantošanas turpmāko dinamiku ziņu nav, bet iespējams, ka šis pieaugums ir skaidrojams ar precīzāku mērījumu, jo 2011. gada aptaujā tika iekļauta lielāka lauku un mazpilsētu iedzīvotāju apakškopa.

2011. un 2014. gadā tika uzdots jautājums par sportošanas iespēju izmantošanu (sporta zālē, laukumā, stadionā). Ja dzīvesvietā sportošanas iespējas laukos gan 2011., gan 2014. gadā izmantoja aptuveni piektā daļa respondentu (20% 2011. gadā un 23% 2014. gadā), tad kopumā sportošanas iespējas laukos ir izmantojusi aptuveni trešā daļa (30% 2011. gadā un 32% 2014. gadā), ļaujot izdarīt piesardzīgu secinājumu, ka sportošanas iespēju izmantošana laukos, pirmkārt, laikā no 2011. līdz 2014. gadam nav būtiski mainījusies un ka sportošanas iespēju izmantošana pamatā ir saistīta ar dzīvesvietu (līdzīgi kā regulāra mācību iespēju izmantošana dzīvesvietā un pašdarbības iespēju izmantošana dzīvesvietā). Gan 2011., gan 2014. gadā lauku iedzīvotāji sportošanas iespējas izmantojuši retāk nekā pilsētu iedzīvotāji (30% lauku pagastos, 28% lauku pagastos ārpus Pierīgas un 29% pilsētās un pagastos, kas nav novadu centri, 2011. gadā un attiecīgi 32%, 31% un 28% – 2014. gadā salīdzinājumā ar 40% mazpilsētās, 36% mazpilsētās ārpus Pierīgas un 41% pilsētās un pagastos, kuros atrodas novada centrs, 2011. gadā, attiecīgi 34%, 35% un 39% – 2014. gadā). 2011. gadā sportošanas iespēju izmantošanas ziņā tuvāka ir bijusi vietas iespēju struktūra lauku pagastiem un mazpilsētām ārpus Pierīgas (28% un 36% salīdzinājumā ar 30% un 40% starp lauku pagastiem un mazpilsētām kopumā 2011. gadā). 2014. gadā atšķirības starp lauku un mazpilsētu iedzīvotājiem visās lauku kategorijās sportošanas iespēju izmantošanā ir zemākas nekā 2011. gadā, bet ievērojami biežāk šīs iespējas izmantojuši aptaujātie republikas nozīmes pilsētu (51%) un Rīgas (47%) iedzīvotāji.

Tāpat 2011. un 2014. gadā tika uzdots jautājums par iespēju darboties pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā izmantošanu. To izmantošanā starp lauku un mazpilsētu iedzīvotājiem 2011. un 2014. gadā un arī reģionālu pilsētu un Rīgas iedzīvotājiem 2014. gadā statistiski nozīmīgu atšķirību nav (17% laukos un 17–18% mazpilsētās 2011. gadā un 12–14% laukos, 14–17% mazpilsētās, kā arī 22% republikas nozīmes pilsētās un 18% Rīgā 2014. gadā), un tas nav būtiski mainījies laikā no 2011. līdz 2014. gadam. Līdzīgi kā ar sporta iespēju izmantošanu, nav būtisku atšķirību arī pašdarbības iespēju izmantojumā dzīvesvietā un kopumā, kas liek domāt, ka sportošanas un pašdarbības iespējas pamatā tiek izmantotas dzīvesvietā. Tas gan nenozīmē, ka viss šo iespēju izmantošanai nepieciešamais infrastruktūras nodrošinājums būtu jāsaģādā dzīvesvietā, bet gan to, ka, iespējams, būtu jāpārdomā (vai par to jau ir padomāts), kā nodrošināt sasniedzamību, samazinot ar attāluma pārvarēšanu saistītās grūtības tiem, kam tādas varētu būt.

Visbeidzot, 2014. gadā tika uzdots arī jautājums par dievkalpojumu apmeklēšanu. 2014. gadā dievkalpojumus apmeklējusi nedaudz vairāk kā trešā daļa iedzīvotāju laukos (35–37%) un divas piektdaļas mazpilsētās, kā arī mazpilsētās vai pagastos, kuros atrodas novada centrs (40–45%). Visbiežāk dievkalpojumus ir apmeklējuši republikas nozīmes pilsētu iedzīvotāji (53%), nedaudz retāk – Rīgas iedzīvotāji (48%).

Pakalpojumu un iespēju izmantošana kopumā dažādās laukus un pilsētas raksturojošās kategorijās 2010., 2011. un 2014. gadā, %

	Lauku pagasti..		Pagasti un pilsētas (izņemot republikas nozīmes pilsētas) pēc novada centra novietojuma				Citas pilsētas		Citas pilsētas, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu (mazpilsētas)..		Rīga
	..kopā	.. ārpus Pierīgas	Pilsēta pagasts, kurā neatrodas novada centrs	vai Pilsēta pagasts, kurā atrodas novada centrs	vai Pilsēta pagasts, kurā atrodas novada centrs	Citas pilsētas (bez Rīgas)..kopā	..kopā	..ārpus Pierīgas	Republikas nozīmes pilsētas		
	2010										
Strādā *	51	48	52	50	56	51	53	60	60		
Mācās *	8	7	8	8	8	7	8	9	10		
Iepircies, apmeklējis veikalus *	99	99	99	100	100	100	100	100	100		
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	80	79	83	84	90	90	87	90	96		
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	83	83	83	89	88	91	89	84	90		
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	49	44	48	55	60	55	52	65	76		
Mācījies, bijisursos	26	22	25	33	33	34	34	32	46		

3.3. tabulas turpinājums

Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, 75 frizieri u. tml.)	75	75	81	83	82	76	85	90	
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo 45 atpūtu	44	46	54	56	57	51	55	76	
	<i>n=338</i>	<i>n=252</i>	<i>n=288</i>	<i>n=213</i>	<i>n=339</i>	<i>n=163</i>	<i>n=117</i>	<i>n=176</i>	<i>n=332</i>
	2011								
Strādā*	53	52	53	56		57	58		
Mācās	9	8	8	12		8	8		
Iepircies, apmeklējis veikalus*	99	99	99	100		100	99		
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	85	84	85	90		92	90		
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus*	89	88	88	91		92	91		
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta 67 pasākumu	65	64	77		74	73			
Mācījies, bijisursos*	35	33	34	38		38	38		
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri 81 u. tml.)	81	81	81	90		94	94		
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	52	49	50	64		64	61		
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, 30 laukumā, stadionā u.tml.)	28	29	41		40	36			
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā*	17	17	17	17		18	18		
	<i>n=1593</i>	<i>n=1188</i>	<i>n=1370</i>	<i>n=638</i>		<i>n=415</i>	<i>n=330</i>		

3.3. tabulas turpinājums

	2014									
Iepircies, apmeklējis veikalus*	99	100	99	98	99	99	98	100	100	
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	87	89	87	92	95	94	92	96	97	
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus*	85	85	84	88	88	87	83	88	90	
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	56	58	56	61	70	62	57	75	78	
Mācījies, bijisursos*	29	22	30	26	38	27	26	46	36	
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	80	84	82	86	92	91	88	93	92	
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u.tml.)	32	31	28	39	44	34	35	51	47	
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā	14	14	12	17	19	14	15	22	18	
Apmeklējis dievkalpojumu	35	38	37	40	53	45	43	58	48	
	<i>n=321</i>	<i>n=252</i>	<i>n=273</i>	<i>n=190</i>	<i>n=351</i>	<i>n=142</i>	<i>n=99</i>	<i>n=209</i>	<i>n=332</i>	

* Atšķirības nav statistiski nozīmīgas nevienā kategoriju grupā pēc hī kvadrāta kritērija ar ticamības robežu $p \leq 0.05$

Līdz ar to šajā apakšnodaļā veiktā analīze ļauj 1.b. apakšhipotēzi par atšķirībām pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā laukos un pilsētās apstiprināt daļēji.

2010.–2014. gadā laukos gandrīz visiem vai lielākajai daļai – vairāk nekā pusei – lauku iedzīvotāju ir bijušas sasniedzamas iepirkšanās, bankas, medicīnas un dažādu ikdienas pakalpojumu izmantošanas iespējas un 2010. un 2011. gadā – nodarbinātības iespējas. Kopumā šajā laika posmā nebija būtisku atšķirību visu sarakstā iekļauto pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā lauku un mazpilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās, bet būtiski atšķīrās republikas nozīmes pilsētas un Rīga. Lauku un mazpilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās dažādu pakalpojumu kopējā sasniedzamība kā pakalpojumu izmantošanas biežums 2010.–2014. gadā bija bez būtiskām atšķirībām. Tomēr jāņem vērā, ka šajā gadījumā nav mērīta sasniedzamība kā plānošanā, izvēlē un ceļā pavadītais laiks un ar to saistītās izvēles un resursi, bet pats pakalpojuma vai iespējas izmantošanas fakts. Tādu pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā kā mācību, kursu apmeklēšana, sportošanas, pašdarbības iespēju izmantošana laukos ir vērojama zināma daudzveidība, bet tā var būt vienlīdz lielā mērā saistīta ar respondentu interešu un vajadzību kā vietas relatīvās atrašanās atšķirībām. No 2010. līdz 2014. gadam būtiska pakalpojumu un iespēju daudzveidības izlīdzināšanās laukos un pilsētās nav vērojama.

Salīdzinot atšķirības pakalpojumu un iespēju izmantojumā dažādās lauku un pilsētu kategorijās dzīvesvietā un sasniedzamībā kopumā (3.2., 3.3. tabula un 3.1.1.2., 3.1.2.1. apakšnodaļa) var redzēt, ka lauku iedzīvotājiem tādu pakalpojumu un iespēju kā bankas, bankomāta izmantošana (vairāk nekā pusei respondentu 2010.–2014.), dažādu ikdienas pakalpojumu (vidēji divām piektdaļām respondentu 2010.–2014.), kā arī ārsta un dažādu pasākumu apmeklēšanas (vairāk nekā ceturtajai daļai, bet mazāk nekā trešajai daļai respondentu 2010.–2014) ietver attālumu pārvarēšanu, kas saistīta ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu citos telpiskajos mērogos – lai nokļūtu kādā citā vietā novada teritorijā, Rīgā, kādā citā vietā vai ārpus Latvijas, kur iespēja vai pakalpojums parasti tiek izmantots (atšķirību vērtējumā netiek ņemta vērā situācija, kad pakalpojums papildus dzīvesvietai tiek izmantots vēl kur citur). Tas ļauj daļēji apstiprināt 1.b. apakšhipotēzes daļu par to, ka vietas iespēju struktūras ierobežotība un lauku relatīvā sasniedzamība pakalpojumu un iespēju izmantošanas ziņā rada situāciju, kad būtiska nozīme laukos ir ikdienas mobilitātei kā attāluma pārvarēšanas procesam.

Ja hipotēze apstiprinātos, t. i., starp laukiem un pilsētām pastāvētu tikpat lielas atšķirības pakalpojumu un iespēju izmantošanas īpatsvarā kopumā kā dzīvesvietā, tad varētu izteikt piesardzīgu pieņēmumu, ka laukus raksturo gan ierobežota vietas iespēju struktūra –

pakalpojumu un iespēju pieejamības trūkums dzīvesvietā – un vienlaikus relatīva attālinātība, kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamības ierobežojumi ārpus dzīvesvietas. Tomēr aplūkotajā laika posmā tā nav – ja neņem vērā republikas nozīmes pilsētas un Rīgu, kur pakalpojumu izmantojums gan dzīvesvietā, gan kopumā ir lielāks. Kopumā lauku un mazpilsētu iedzīvotāju pakalpojumu izmantojums liecina, ka starp tām sasniedzamības ziņā nav būtisku atšķirību. Līdz ar to var teikt, ka vismaz daļai lauku iedzīvotāju nav problēmu sasniegt dažādas iespējas ārpus dzīvesvietas, tomēr joprojām būtisks jautājums ir par attālumu pārvarēšanai nepieciešamajiem resursiem un to, vai šīs iespējas vienlīdz lielā mērā ir pieejamas visām iedzīvotāju grupām. Lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma un individuālo resursu un ierobežojumu saiknes ciešums ar pakalpojumu un iespēju sasniedzamību aplūkotas 3.1.2.3. apakšnodaļā.

Lai arī tieši salīdzināmu datu par dažādu pakalpojumu un iespēju izmantojumu un sasniedzamību laukos un pilsētās pēc empīriskā pētījuma aptvertajā laika posmā nav, ir iespējams izmantot dažādu institūciju un pētnieku grupu datus un publicētos rezultātus par atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantošanu (piemēram, Centrālās statistikas pārvaldes apsekojumu dati par dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu 2016. un 2017. gadā; Klāsons, Tjarve, Spuriņš, & Laķe, 2016), kas liecina, ka laukos arī pēc 2014. gada atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā ir zemāks nekā pilsētās un atšķiras arī iedzīvotāju grupās ar dažādiem pieejamajiem resursiem. Tātad dati liecina par to, ka lauku relatīvu attālinātības un atsevišķu iedzīvotāju grupu ar ierobežotiem resursiem marginalizācijas tendences nav būtiski mainījušās.

Pirmie CSP 2017. gada apsekojuma par iedzīvotāju pārvietošanos dati liecina, ka iedzīvotāji ārpus pilsētām un to svārstmigrācijas zonām dienā kopumā pārvietojās lielākos attālumos – par 10 km vairāk, tomēr ceļā pavadītā laika ziņā atšķirību nebija (vidēji 30 km un 80 minūtes salīdzinājumā ar vidēji 20 km un 80 minūtēm, CSP, 2018a). Kaut arī šie dati neļauj izdarīt secinājumus par pakalpojumu un iespēju sasniedzamību, tie ieskicē un vienlaikus apstiprina pieņēmumu, ka laukos ikdienas pārvietošanās notiek plašākā mērogā, kā arī iezīmē potenciālās problēmas cilvēkiem, kam trūkst resursu šo attālumu pārvarēšanai ērta, pieejama sabiedriskā transporta vai personiskā transporta formā (piemēram, gados vecākiem cilvēkiem, kam ne vienmēr ir pieejams personiskais transports, Ahern & Hine, 2012; Shergold & Parkhurst, 2012; McKernan, Reynolds, Ingleshwar, Pooley, Kuthy, & Damiano, 2018; Plazinić & Jović, 2018)

Citu pieeju – nosacīti objektīvas sasniedzamības analīzi ar telpisko datu palīdzību – izmantojuši pētnieki ESPON 2020 programmas ietvaros veiktajā pētījumā "Eiropas iekšējo

perifēriju īpatnības, procesi un cikli” (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*). Šajā pētījumā izmantota kartēs atrodamā informācija par dažādu pakalpojumu sniedzēju fizisko atrašanās vietu, veikti aprēķini par dažādu pakalpojumu un iespēju (*services of general interest*, bankas filiāle; kino; veselības aprūpes pakalpojumi – ģimenes ārsta prakse, slimnīca, aptieka; izglītības iespējas – pamata un vidējās izglītības iestādes; transporta mezgli – vilciena stacija; iepirkšanās iespējas – nelieli pārtikas un ikdienas preču veikali un lielveikali; darba iespējas, mērītas kā attālums līdz pilsētas tipa apdzīvotnēm) sasniedzamību ES valstīs. Tās rezultāti atainoti kartes formā (Schürmann, 2017). Šī pētījuma analīzes un rezultātu atspoguļojuma vienība ir dažādu mēroga ES plānošanas reģioni (t. i., nav runa par lauku pagastiem). Tāpat pētījuma mērījumi saistīti ar fizisko sasniedzamību ar auto vai sabiedrisko transportu noteiktā laika posmā un noteiktā laika posmā sasniedzamo pakalpojumu sniedzēju daudzveidību (t. i., nav mērīts faktiskais pakalpojumu un iespēju izmantojums, netiek atspoguļotas iedzīvotāju iespējas izmantot šos pakalpojumus un iespējas). Tomēr šī informācija no 2016. un 2017. gada sniedz priekšstatus par lauku teritoriju sasniedzamības attīstības tendencēm kā nosacīti objektīvu, ar indivīda un mājsaimniecības resursiem un vajadzībām, dzīvesveidu un ar to saistītajām izvēlēm, kā arī pakalpojumu un iespēju kvalitāti un daudzveidību nesaistītu pakalpojumu un iespēju telpisko izkliedi.

Kopumā analīzes par pakalpojumu un iespēju telpisko sasniedzamību rezultāti Eiropā liecina, ka tā ir visiem pakalpojumiem un iespējām ir viszemākā vietās, kas atrodas attālināti no reģionālas nozīmes centriem un vietās, no kurām ir grūti sasniedzamas veselības aprūpes iespējas (slimnīca), izglītības iespējas un vilciena stacija, pusē gadījumu grūti sasniedzami arī pārējie pakalpojumi un iespējas (Schürmann, 2017, pp. 92–93). Liela daļa lauku teritoriju atbilst šim raksturojumam (tādi ir 45% reģionu, kas uzskatāmi par lauku reģioniem, 44% lauku–pilsētu, *intermediate* reģionu un 53% kalnu reģionu, salīdzinot ar 20% metropoles un 11% urbānu reģionu, ESPON, 2017b, p. 20). Šāds pakalpojumu un iespēju sasniedzamības sadalījums ļauj izteikt pieņēmumu, ka vietās ar attālinātu relatīvo atrašanos, kur ir grūti sasniedzamas veselības aprūpes un izglītības iespējas, relatīvā attālinātība, salīdzinot ar centriem saglabājas. Ņemot vērā šīs atšķirības starp dažādām lauku teritorijām, ir iespējams izteikt arī pieņēmumu par to, ka relatīvās sasniedzamības atšķirības dažādās lauku teritorijās saglabājas.

Ikdienas mobilitāte saistībā ar iepirkšanos saskaņā CSP mobilitātes apsekojuma datiem par 2017. gadu liecina, ka vidēji visi Latvijas iedzīvotāji apsekojuma dienā saistībā ar iepirkšanos mērojuši 11 km un ceļā pavadījuši 37 minūtes, tomēr šie dati nav pieejami lauku–

pilsētu griezumā (CSP, 2018a). Tomēr iepirkšanās iespēju (ikdienas preču un lielveikalu) sasniedzamība pēc 2016. gada kartes datiem ir bijusi atšķirīga Rīgā un Pierīgas reģionā, salīdzinot ar pārējiem, ārpus Pierīgas ceļā pavadāmais laiks līdz tuvākajam veikalam vidēji ir bijis ilgāks (salīdzinot līdz pusstundai Pierīgā un Zemgalē, ceļš atsevišķās vietās citos reģionos līdz tuvākajam veikalam var aizņemt pat stundu). Aplūkojot standartizētus rezultātus, iezīmējas nacionālu un reģionālas nozīmes centru nozīme – attālinoties no tiem, pieaug ceļā pavadītais laiks. Stundas ceturkšņa (15 minūtes) brauciena attālumā, ja neņem vērā Pierīgu un vietas reģionālas un nacionālas nozīmes pilsētu un ceļu tuvumā, Latvijas laukos veikali faktiski nav sasniedzami vai ir sasniedzams viens veikals. Kurzemes reģionā 31–40% reģiona teritorijas vērtējamas kā tādas, kurās ir attālinātas iepirkšanās iespējas (101 minūte un vairāk pēc standartizētiem rezultātiem), Latgalē tādu teritoriju īpatsvars ir 26–30% un Vidzemē un Zemgalē – 21–25% (Schürmann, 2017, pp. 74–79). Tā kā reģionālas nozīmes un nacionālas nozīmes centru tuvumā iepirkšanās iespējas ir vieglāk sasniedzamas, šajā gadījumā tie ir lauku pagasti, kas atrodas attālināti no šiem centriem. Jāpiebilst, ka attālums rēķināts, ņemot vērā ar personisko auto ceļā pavadāmo laiku, kas nozīmē, ka cilvēkiem, kam šāda auto nav, tas var aizņemt vēl vairāk laika. Lai gan šos datus nav iespējams tieši salīdzināt ar promocijas darba empīriskā pētījuma rezultātiem, kuros fiksēts respondenta iepirkšanās fakts un kas liecināja, ka iepirkšanās iespēju izmantojumā būtisku atšķirību lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū nebija, šie telpiskie dati ļauj labāk saprast iepirkšanās iespēju telpisko izkliedi un ikdienas mobilitātes, ceļā pavadāma laika, dažādu telpisko mērogu un plānošanas nozīmi lauku iedzīvotājiem ārpus tieša pilsētu tuvuma, lai varētu iegādāties visu ikdienā nepieciešamo.

Promocijas darba empīriskajā pētījumā veselības aprūpes pakalpojumu sasniedzamība tika mērīta kā izmantojums, kas būtiski neatšķirās lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū, bet jāņem vērā, ka tas aptvēra visus pakalpojumus un iespējas. Izvērtējot veselības aprūpes pakalpojumu sasniedzamības tendences laukos pēc 2016. un 2017. gada datiem, mērījumi ir niansētāki un iezīmē sasniedzamības atšķirības laukos un pilsētās. Veselības aprūpes iespējas pētījumā "Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli" (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*) mērītas kā ģimenes ārsta, slimnīcas un aptiekas sasniedzamība (par Latviju 2016. gadā bija pieejami dati par slimnīcas un aptiekas sasniedzamību). Pētījuma rezultāti liecina, ka 2016. gadā slimnīca ar auto visbiežāk bija sasniedzama 21–60 minūšu laikā. Jo tālāk vieta atrodas no reģionālas pilsētas, jo pieaug ceļā pavadītais laiks, tomēr 60 minūšu laikā lielākajai daļai Latvijas iedzīvotāju ir sasniedzamas 3–10 slimnīcas (Schürmann, 2017, pp. 31–34). Augstāks teritoriju ar zemu slimnīcu

sasniedzamību īpatsvars ir bijis reģionos ārpus Pierīgas – Kurzemē zema slimnīcu sniedzamība ir bijusi 31–40% teritorijas salīdzinājumā ar 21–25% teritorijas Zemgalē un Latgalē. Tuvākā aptieka ārpus Rīgas un Pierīgas un reģionālas nozīmes pilsētām ir bijusi sniedzama, maksimums, stundas laikā, bet lielākajā daļā Latvijas teritorijas ārpus Rīgas un reģionālas nozīmes pilsētām 15 minūšu laikā ar auto nebija sniedzama neviena vai tikai viena aptieka (Schürmann, 2017, pp. 39–44).

Ģimenes ārsta apmeklējums Latvijā kopumā saskaņā ar 2017. gada CSP apsekojuma datiem laukos un pilsētās neatšķirās (2017. gadā ģimenes ārstu vismaz vienu reizi apmeklējuši attiecīgi 81% pilsētu un 78% lauku iedzīvotāju, CSP, 2018e), bet medicīnas speciālistu un zobārsta apmeklējumā ir atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū (attiecīgi 55% pilsētu un 44% lauku iedzīvotāju ir konsultējušies ar medicīnas vai ķirurģijas speciālistu un 54% pilsētu un 45% lauku iedzīvotāju bijuši pie zobārsta, turpat). Kopumā iedzīvotāju īpatsvars, kas norādījuši, ka ir bijis viens gadījums, kad kaut kādu iemeslu dēļ nav īstenota nepieciešamā vizīte pie medicīnas speciālista (izņemot zobārstu), ir samazinājies no 22% 2010. un 2011. gadā līdz 12% 2015. un 2016. gadā un 10% 2017. gadā, atšķirības lauku un pilsēta iedzīvotāju vidū ir bijušas minimālas (CSP, 2018f) Izvērtējot apmeklējuma neveikšanas iemeslus, gan lauku, gan pilsētu iedzīvotājiem pamatā dominējošais ir bijis līdzekļu trūkums, tikai 7% lauku un 3% pilsētu iedzīvotāju ir norādījuši, ka galvenais ārsta (attiecīgi 2% un 1% – zobārsta) neapmeklēšanas iemesls ir bijis saistīts ar fizisko sniedzamību, t. i., attālums transporta līdzekļa trūkums (CSP, 2018g, CSP, 2018h).

Lai arī tas nešķiet daudz, salīdzinot ar galveno biežāk minēto iemeslu, kas saistīts ar līdzekļu trūkumu, tomēr tas nozīmē, ka ir cilvēki, kuriem nav iespējas realizēt ārsta apmeklējumi laika un attālumu ierobežojumu dēļ, kas laukos ir vēl komplicētāk, ja domā par pakalpojuma pieejamību ar sabiedrisko transportu, kad, meklējot kvalitātei atbilstošu pakalpojumu, var sanākt šķērsot vairāku novadu robežas un īstenot kompleksu ceļojuma plānu, kas ietver vairākus autobusus un personisko transportu un var prasīt visu dienu. Valsts kontroles 2016. gada ziņojums, kurā izmantoti 2014. un 2015. gada dati, daļēji iezīmē šo problemātiku, analizējot ģimenes ārsta pieejamību atsevišķos Latgales un Vidzemes pagastos, secinot, ka vairākos pagastos attālums, kas iedzīvotājiem jāmēro, lai nokļūtu pie ģimenes ārsta, kura pamatdarbības teritorijā atrodas pagasts, pārsniedz pat 20 kilometrus, kājām mērojamais attālums līdz sabiedriskā transporta pieturai ir neadekvāti liels, vai, izmantojot sabiedrisko transportu, nevar vienas dienas laikā nokļūt pie ģimenes ārsta/feldšera un atgriezties dzīvesvietā (LR Valsts kontrole, 2016, 46.–47. lpp.).

CSP iepriekš aplūkoto apsekojumu rezultāti iezīmē arī citas atšķirības saistībā ar veselības aprūpes pakalpojumu izmantojumu – respondentu vecumu un ienākumu līmeni, kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka cilvēkiem, kuriem nav pieejami līdzekļi ārsta apmeklējumam, visticamāk tie ietver arī līdzekļu trūkumu transportam, lai nokļūtu vietā, kur šie pakalpojumi ir pieejami, līdz ar to pakalpojumu un iespēju relatīvā attālinātība var pastiprināties cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem (CSP, 2018e; CSP, 2018f).

Kopsavelkot, lai arī empīriskā pētījuma ietvaros iegūtie dati liecina, ka ārsta apmeklējuma ziņā būtisku atšķirību laukos un pilsētās nav bijis, t. i., sev pieejamos veselības aprūpes pakalpojumus lauku un pilsētu iedzīvotāji ir izmantojuši līdzīgā mērogā, 2016.–2018. gadā publicēta detalizētāka informācija liecina par zināmu nevienlīdzību dažādu pakalpojumu sasniedzamībā lauku un pilsētu iedzīvotājiem. Rezultāti nav tieši salīdzināmi, tāpēc grūti izvērtēt, vai izmantojuma atšķirības ir pieaugušas, tomēr niansētāki rezultāti ļauj izteikt pieņēmumu, ka kvalitatīvas un daudzveidīgas veselības aprūpes iespēju sasniedzamībā atšķirības laukos un pilsētās joprojām pastāv.

Saskaņā ar CSP 2017. gada mobilitātes apsekojuma datiem visu Latvijas iedzīvotāju vidēji uz darbu mērotais attālums ir bijis 24 km un ceļā pavadītais laiks – aptuveni stunda (CSP, 2018a). Atšķirības nodarbinātības iespēju sasniedzamībā pētījumā "Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli" (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*) mērīta tuvākā lielā urbānā centra sasniedzamība, un pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas teritorijā 171–180 minūtes (aptuveni 3 stundas) ir tikai dažās vietās un pamatā ārpus Rīgas un Pierīgas nepārsniedz 1 stundu; problemātiskās teritorijas koncentrējas Ziemeļvidzemē (50–75% Vidzemes teritorijā ir vietas ar apgrūtinātu tuvākā lielā urbānā centra sasniedzamību, Schürmann, 2017, pp. 83–85). Kopumā ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits 15–74 gadu vecumā laukos laikā no 2010. līdz 2017. gadam ir pieaudzis katru gadu, bet 2017. gadā bija zemāks nekā pilsētās (attiecīgi 66% salīdzinājumā ar 70% pilsētās); šajā laika posmā pieaudzis, bet joprojām nedaudz zemāks ir bijis arī nodarbinātības līmenis (59% salīdzinājumā ar 65%, CSP, 2018i), kas liek domāt par to, ka nelielas atšķirības nodarbinātības iespēju izmantošanā laukos un pilsētās saglabājas. Tomēr jāņem vērā, ka lauku iedzīvotājiem ierobežotā lauku darba tirgus iespēju dēļ šo iespēju izmantošana nereti ietver iesaistīšanos ilgākos ikdienas mobilitātes procesos vai ir saistīta ar attālināto darbu (Green, 2016).

Tātad, lai arī 2010.–2014. gadā būtisku atšķirību iepirkšanās, veselības aprūpes pakalpojumu un nodarbinātības iespēju izmantošanā nebija, ņemot vērā to, ka iepirkšanās un veselības aprūpe ir pamatpakalpojumi, šie jaunākie pētījumi drīzāk sniedz konteksta

informāciju par attāluma, ceļā pavadāmā laika, plānošanas u. c. grūtībām, ar kurām saskaras cilvēki laukos, izmantojot šos pakalpojumus un iespējas. Nodarbinātības iespēju izmantošanā saskaņā ar 2017. gada CSP datiem būtisku atšķirību laukos un pilsētās nav bijis, kas liecina par tendences saglabāšanos.

Pārējo pakalpojumu un iespēju izmantojumā empīriskā pētījuma aptvertajā laikposmā novērotās atšķirības sasniedzamībā laukos un pilsētās nav būtiski mainījušās, kā liecina pētījumu rezultāti.

Bankas pakalpojumu sasniedzamībā empīriskajā pētījumā aptvertajā laika posmā novērotās atšķirības laukos un pilsētās nav mainījušās – mērīta kā bankas filiāļu sasniedzamība vietās ārpus Rīgas, nacionālas un reģionālas nozīmes centriem, ceļā pavadītais laiks līdz tuvākajai filiālei lielākajā daļā Latvijas teritorijas pārsniedz 60 minūtes, 30 minūšu autobrauciena attālumā lielākajai daļai Latvijas iedzīvotāju ārpus Rīgas, Pierīgas un centriem nav sasniedzama neviena bankas filiāle. Lielākā teritoriju ar komplicētu banku sasniedzamību ir Kurzemē (41–50% reģiona teritorijas) un Zemgalē (21–25% reģiona teritorijas, Schürmann 2017, pp. 4–11). Jāpiebilst, ka mērīts tikai attālums līdz tuvākajai bankas filiālei, savukārt bankomāts varētu būt sasniedzams ātrāk, jo īpaši, ņemot vērā atsevišķu banku iniciatīvas pēdējos gados nodrošināt bankomāta pieejamību katrā novadā³⁴.

Par kultūras un izklaides pasākumu sasniedzamības tendencēm pēc 2014. gada var spriest pēc pētījuma „Kultūras patēriņa un kultūras aktivitāšu auditoriju izpēte” ietvaros veiktas 2016. gada 15–74 gadus vecu iedzīvotāju aptaujas datiem un uz statistikas datu analīzi balstīta pētījuma par kultūras patēriņu un līdzdalību rezultātiem (Klāsons u. c., 2016). Šī pētījuma rezultāti liecina, ka kultūras patēriņa – dažādu pasākumu apmeklētībā pēdējo 12 mēnešu laikā – saglabājas atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū. Kopumā 14% Latvijas iedzīvotāju norādījuši, ka parasti nepiekrīt apmeklēt kultūras pasākumus pat, ja tiek uz to mudināti, un pētījuma autori secina, ka līdz ar citām sociālām un demogrāfiskām grupām biežāk šo atbildi izvēlējušies laukos dzīvojošie, kā arī gados vecāki respondenti, 55–74 gadīgie, pamatizglītību ieguvušie, pensionāri, bezdarbnieki, kā arī tie, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī nepārsniedz 199 EUR; savukārt biežāk pasākumus apmeklē sievietes, gados jaunāki respondenti (15–24 gadus veci cilvēki), respondenti ar augstāko izglītību, publiskajā sektorā

---

³⁴ Latvijas sabiedriskais medijs (2015). Divi novadi atteikušies no bankomātu uzstādīšanas. Izgūts no <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/divi-novadi-atteikusies-no-bankomatu-uzstadisanas.a127221/> (skatīts 24.11.2018.)

strādājošie un ar ienākumiem uz vienu ģimenes locekli mēnesī 600 EUR un vairāk, kā arī Rīgā dzīvojošie un ar nepilngadīgiem bērniem ģimenē; Klāsons u. c., 2016, 8.–9., 52. lpp.). Salīdzinājumā ar promocijas darba empīriskā pētījuma rezultātiem šajā 2016. gada pētījumā līdzdalība kultūras patēriņa aktivitātēs ir augstāka (2014. gadā kultūras, izklaides vai sporta pasākumu apmeklējuši vidēji 68% aptaujāto, kas ir ievērojami mazāk nekā 84% saskaņā ar aplūkoto 2016. gada pētījumu), lai arī aktivitāte ir pieaugusi, atšķirības, ļoti iespējams, saistītas ar pētījuma metodoloģiju, jo šis pētījums aptver plašu un detalizētu aktivitāšu klāstu. Būtiski, ka atšķirības lauku un pilsētu vidū kultūras pasākumu sasniedzamībā saglabājas. Tāpat 2015. gadā lauku iedzīvotāji kultūrai ir tērējuši vidēji mazāk nekā pilsētnieki (pilsētās – 54,22 EUR, laukos – 36,63 EUR gadā) un laukos ievērojami mazāk cilvēki tērējuši kinoteātriem, teātriem un koncertiem salīdzinājumā ar pilsētām; tāpat arī grāmatām, bet aptuveni tikpat daudz – laikrakstiem un žurnāliem; turpat, 19.–20. lpp.).

Atšķirības atsevišķu kultūras pasākumu apmeklēšanas iespēju izmantojumā laukos un pilsētās nav lielas. Piemēram, lauku iedzīvotāji retāk apmeklējuši muzejus (44% lauku iedzīvotāju salīdzinājumā ar 52% visu respondentu vidū), popmūzikas koncertus (42% kopumā, 35% lauku iedzīvotāju), kino (27% salīdzinājumā ar 26% vidēji), operas un baleta teātri (10% salīdzinājumā ar 15% vidēji visu respondentu vidū); savukārt vietējās zaļumballes un amaterteātru izrādes – biežāk (amaterteātrus – 34% salīdzinājumā ar 25% vidēji visu respondentu vidū, zaļumballes – 39% salīdzinājumā ar 29% visu respondentu vidū). Pagasta, pilsētas svētkus un pasākumus ģimenēm ar bērniem lauku un pilsētu iedzīvotāji apmeklējuši vienlīdz bieži (vidēji 69% un 38% visu respondentu vidū, turpat, 21.–53. lpp.). Kopumā autori secina, ka vienlīdz liela nozīme pasākumu apmeklētībā ir piedāvājuma atbilstībai interesēm un ģeogrāfiskajai sasniedzamībai, tātad kultūras pasākumu apmeklējuma ziņā vietas relatīvās atrašanās atšķirībām joprojām ir nozīme (turpat, 58. lpp.). Tāpat lielākajā daļā šajā pētījumā mērīto pasākumu apmeklētībā pastāv atšķirības pēc jau minētajām sociālajām un demogrāfiskajām pazīmēm (pēc vecuma, ienākumu un izglītības līmeņa), kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka telpiskās sasniedzamības ierobežojumi var būt apgrūtināšāki respondentiem ar ierobežotiem individuālajiem un mājsaimniecības resursiem.

Pētījumā "Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli" (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*) kultūras sasniedzamība mērīta kā tuvākā kinoteātra sasniedzamība, kas, izņemot Rīgu un atsevišķus nacionālas un reģionālas nozīmes centrus, lielākajā daļā Latvijas teritorijas ir no 20 līdz 120 minūtēm, kopumā 45 minūšu laikā Latvijas iedzīvotājiem ārpus Rīgas visbiežāk nav sasniedzams neviens vai ir sasniedzams

viens kinoteātris (Schürmann, 2017, pp. 13–20). Ļoti iespējams, ka telpiskā sasniedzamības ierobežojumi atspoguļojas salīdzinoši zemākajā kino apmeklējumā lauku iedzīvotāju vidū, lai arī 15–24 gadus veci jaunieši, kas saskaņā ar 2016. gada aptaujas datiem ir aktīvākie kino (Klāsons u. c., 2016, 31.–33. lpp.) un kultūras pasākumu apmeklētāji kopumā, gados jaunākus iedzīvotājus laukos raksturo mobilitātes ierobežojumi, kas saistīti ar personiskā transporta pieejamības ierobežojumiem un ierobežotu sabiedrisko transportu (Hurni, 2015; Aharon-Gutman & Cohen, 2017).

Projekta „Kultūras patēriņa un kultūras aktivitāšu auditoriju izpēte” ietvaros veiktās aptaujas dati ļauj kultūras patēriņa jomā izvērtēt arī kultūras pasākumu apmeklēšanas iespēju sasniedzamību dažādos telpiskos mērogos un nozīmi vietas relatīvajā sasniedzamībā. Lai arī pētījuma datu analīze nav atspoguļota lauku–pilsētu griezumā, 2016. gada pētījuma rezultāti liecina par pastāvošām telpiskām saiknēm reģiona ietvaros – tikai neliela daļa respondentu (15%) pasākumus apmeklējuši tikai dzīvesvietā; lielākā daļa (67%) no dzīvesvietā apmeklējušajiem ir apmeklējuši pasākumus citur reģionā un gandrīz puse (47%) citos reģionos. Tomēr pasākumu apmeklētības intensitāte ārpus dzīvesvietas ir samērā zema – tie visbiežāk ir 1–2 pasākumi (Klāsons u. c., 2016, 11., 58. lpp.). Autori norāda, ka pieaudzis reģiona telpiskā mēroga nozīmīgums, īpaši lauku iedzīvotāju vidū (turpat, 58. lpp.). Reģionālā mēroga nozīmes pieaugums noteikti ir būtiskas izmaiņas laika posmā pēc empīriskā pētījuma veikšanas, kas saistītas ar veiksmīgu reģionālās kultūras infrastruktūras attīstību un tas iezīmē izmaiņas, kas raksturoja dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu nozīmi 2010.–2014. gadā, kur salīdzinoši liela nozīme bija Rīgai (par citu telpisko mērogu nozīmi vairāk sk. 3.1.2.2. apakšnodaļā, kur analizēta citu telpisko mērogu nozīme kopumā).

Kultūras līdzdalības (pašdarbības) iespēju izmantojums iepriekš aplūkotajā pētījumā nav aplūkots lauku–pilsētu griezumā, tas aplūkots plašāk nekā promocijas darba empīriskā pētījuma ietvaros un kopumā visu Latvijas iedzīvotāju vidū ir sasniedzis pusi – 49% 2016. gadā nodarbojušies ar vismaz vienu kultūras līdzdalības aktivitāti. Dažādiem līdzdalības veidiem robežās no 15% līdz 2% (amatniecība un rokdarbi ir populārākā līdzdalības forma – ar to nodarbojas 15% iedzīvotāju; nedaudz mazāk (13%) iedzīvotāju nodarbojas ar fotografēšanu vai filmēšanu kā vaļasprieku, 6% spēlē kādu mūzikas instrumentu, korī dzied 4%, tautas dejas dejo 3, modernās dejas – 2% iedzīvotāju; Klāsons u. c., 2016, 15.–16. lpp.). Promocijas darba empīriskajā pētījumā pašdarbības iespēju (darbošanās pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā) izmantojums 2014. gadā bija robežās no 12–14% laukos un 18–22% reģionālo centru pilsētās un Rīgā. Ņemot vērā to, ka saskaņā ar 2016. gada aptaujas datiem lielākā daļa līdzdarbojas 1–

2 aktivitātēs (trešdaļa piedalās 1 aktivitātē (32%), desmitā daļa (11%) – 2 aktivitātēs un 8% – 3 un vairāk aktivitātēs, Klāsons u. c., 16. lpp.) un ka šīs aptaujas respondenti ietver arī 15–17 gadus vecos iedzīvotājus, iespējams izteikt pieņēmumu, ka kopējais pašdarbības iespēju izmantojums nav būtiski mainījies un saglabājas arī iepriekš novērotās lauku–pilsētu atšķirības, lai arī pētījuma autori norāda, ka aktivitāšu skaita ziņā lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū būtisku atšķirības nav novērotas (turpat, 16. lpp.).

Kopumā – līdzīgi kā veselības aprūpes iespēju sasniedzamība un kultūras pasākumu apmeklētība – arī pašdarbības iespēju izmantojums ir bijis augstāks pārtikušiem, parasti gados jaunākiem cilvēkiem, ļaujot izteikt pieņēmumu, ka ierobežotas vietas iespēju struktūras situācijā cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem (pieejamību transportam, citiem mobilitātes ierobežojumiem, ierobežotiem līdzekļiem) attālums var kļūt par papildu atstumtību veicinošu faktoru.

Izglītības iespēju pieejamība promocijas darba ietvaros mērīta kā mācīšanās pētījuma veikšanas brīdī, kas 18–74 gadus vecajiem respondentiem aptvēra vidējās un augstākās izglītības ieguvu vai profesionālu pilnveidošanos, kā arī kursu apmeklēšanas iespēju izmantojumu dažādos telpiskos mērogos. Lai arī dati nav tieši salīdzināmi, CSP mobilitātes apsekojums liecina, ka saistībā ar izglītības ieguvu 15–84 gadus veci Latvijas iedzīvotāji 2017. gadā vidēji ir ceļā pavadījuši nedaudz vairāk kā stundu (64 minūtes) un vidēji 20 km, kas liecina par laikietilpīgu ikdienas mobilitāti, un ir pamats pieņemt, ka pastāv atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū ceļā pavadītājā laikā un mērotajā attālumā (CSP, 2018a). Zināmu priekšstatu par lauku–pilsētu atšķirībām sniedz pētījuma ”Eiropas iekšējo perifēriju īpatnības, procesi un cikli” (*Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe, PROFECY*) ietvaros veiktie uz mērījumi par pamata un vidējās izglītības iespēju ieguves ģeogrāfisko sasniedzamību, kas liecina, ka ārpus Rīgas, Pierīgas un reģionālas nozīmes pilsētām līdz tuvākajai pamatskolai ar auto ceļā pavadāmais laiks visbiežāk bija robežās no 11 minūtēm līdz pat stundai, 15 minūšu autobrauciena attālumā šajās teritorijās sasniedzama visbiežāk nebija neviena vai viena pamatskola, tādejādi liecinot par sasniedzamības ierobežojumiem. Teritoriju īpatsvars, kurās relatīvā pamatizglītības sasniedzamība ir neapmierinoša, bija augstākais Kurzemē (31–40% teritorijas), Zemgalē (26–30% teritorijas), nedaudz zemāks Latgalē (21–25% teritorijas, Schürmann, 2017, pp. 47–53). Līdzīgi var raksturot vidējās izglītības sasniedzamību, kas arī ir salīdzinoši ilgāka ārpus Rīgas un Pierīgas reģioniem un lielajām pilsētām. Stundas laikā gandrīz visā Latvijas teritorijā ir sasniedzama vismaz viena vidējās izglītības iestāde, lielākoties – vismaz trīs šādas iespējas, bet to daudzveidība samazinās,

attālinoties no Rīgas un nacionālas nozīmes centriem (Schürmann, 2017, pp. 54–63). Fiziskā sasniedzamība, kas mērīta kā ceļā ar auto pavadāmais laiks, tikai daļēji ir saistīta ar faktisko iespēju izmantojumu un tā potenciālu. Tas ir atkarīgs arī no citiem aspektiem, piemēram, laika un citu resursu pieejamības un ierobežojumiem mājsaimniecībā (izglītības iespēju gadījumā – – skolas profila un pašvaldības nodrošinātā skolas transporta ērtuma; tāpat apsvērumiem, pieņemot, ka ģimenei nav pieejams vai ir pieejams viens auto, ir vairāki bērni, kāds no vecākiem strādā ārpus dzīvesvietas vai citā virzienā, nekā atrodas skola). Jāņa Turlaja (2017) pētījumā “Optimālā vispārējās izglītības iestāžu tīkla modeļa izveide Latvijā”, analizējot nokļūšanu skolā ar skolas transportu, novados identificēti dažādi ar optimālu izglītības sasniedzamību laukos saistīti aspekti, tostarp risinājumi izglītības kvalitātes atšķirību mazināšanai, skolu atrašanās vietu koncentrācija vietās, kurās atrodas darbavietas, dažādu transporta kompensāciju sistēmas izveide vietās, kurās skolēnu mazā skaita dēļ neatmaksājas uzturēt pašvaldības skolas transporta maršrutus.

Kopsavelkot, pētījumi un statistikas dati liecina, ka atšķirības atsevišķu pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā laukos un pilsētās joprojām saglabājas arī pēc empīriskā pētījuma aptvertā laika posma. Iepirkšanās iespēju sasniedzamība, nodarbinātības iespēju izmantojums un primārās veselības aprūpes pakalpojumu izmantojums kopumā laukos un pilsētās būtiski neatšķiras. Tomēr pakalpojumu un iespēju (piemēram, specializētu veselības aprūpes iespēju, kultūras patēriņa un līdzdalības) izmantojums laukos kopumā 2016.–2017. gadā ir bijis zemāks nekā pilsētās, turklāt zemāks arī iedzīvotāju grupās ar zemākiem resursiem – ienākumiem, izglītības līmeni. Fiziska dažādu iespēju un pakalpojumu (iepirkšanās iespēju, banku un slimnīcas pakalpojumu, izglītības un nodarbinātības iespēju kā reģionālo un nacionālo centru) sasniedzamība ārpus Rīgas, Pierīgas un nacionālas (un reizēm arī reģionālas nozīmes) centru pilsētām ir zemāka, un tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka vietas relatīvās sasniedzamības atšķirības starp laukiem un pilsētām nav izlīdzinājušās. Papildus šie pētījumi parāda, ka pastāv atšķirības starp dažādām vietām – novados atšķiras ģimenes ārsta sasniedzamība –, ceļā pie ārsta pavadāmais laiks un iespējas nokļūt pie ārsta ar sabiedrisko transportu, ļaujot izteikt pieņēmumu, ka vismaz šajā jomā un, iespējams, arī citu pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā, turpina saglabāties arī atšķirības starp dažādām vietām laukos.

Ja empīriskā pētījuma dati liecina, ka 2010.–2014. nodarbinātības, iepirkšanās un veselības aprūpes iespēju izmantojumā un sasniedzamībā atšķirību lauku un pilsētu vidū nav bijis, tad 2016.–2017. gadā veiktu pētījumu rezultātu un statistikas datu pārlikojums ļauj secināt, ka atšķirības ir sasniedzamo pakalpojumu daudzveidībā (piemēram, noteiktā laika

posmā sasniedzamo veikalu, banku, skolu u. tml. skaitā) un specializācijā (piemēram, medicīnas pakalpojumu, nodarbinātības iespēju, kultūras pakalpojumu). Tāpat vērā ņemamas ir atšķirības sasniedzamības īstenošanā, izmantojot mobilitātes iespējas, kas prasa laiku, resursus (līdzekļus, personisko transportu) un nereti arī rūpīgu plānošanu, piemēram, ņemot vērā sabiedriskā transporta kursēšanas laikus un maršrutus. Līdz ar to, ņemot vērā atšķirības pakalpojumu izmantojumā arī dažādu sociālu un demogrāfisku grupu vidū, ir iespējams izteikt pieļāvumu, ka lauku relatīvā attālinātība vēl vairāk padziļina esošās pieejamo resursu atšķirības lauku iedzīvotāju vidū, domājot par pakalpojumu un iespēju sasniedzamību (Shucksmith & Brown, 2016; Hooks, Lobao, & Tickamayer, 2016) un telpiska attālinātība atsevišķām iedzīvotāju grupām realizējas kā iespēju marginalizācija (Máliková, Farrell, & McDonagh, 2016).

3.1.2.2. Citu telpisko mērogu nozīme salīdzinājumā ar dzīvesvietu 2010., 2011. un 2014. gadā: indeksu vērtību analīze

Šajā apakšnodaļā raksturota dzīvesvietas relatīvā sasniedzamība un pārbaudītas promocijas darba 1.b. apakšhipotēzes daļas, izmantojot kopumā izmantoto pakalpojumu daudzveidības, telpisko mērogu daudzveidības un indeksus kā apkopojošus rādītājus:

- lauku administratīvi teritoriālās kategorijas raksturo relatīva atrašanās attālinātība salīdzinājumā ar pilsētām – pēdējo 12 mēnešu laikā izmantoto pakalpojumu un iespēju kopējās daudzveidības indeksa vērtība būs zemāka laukos nekā pilsētās (atsevišķu pakalpojumu un iespēju sasniedzamības biežumu sadalījumā 3.1.2.1. apakšnodaļā lielākās atšķirības bija starp laukiem, republikas nozīmes pilsētām un Rīgu, līdz ar to var pieņemt, ka apkopojošā rādītāja – indeksa – vērtības norādīs uz līdzīgu saikni);
- lauku relatīvās sasniedzamības saites ar citiem telpiskajiem mērogiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidībā ir intensīvākas nekā pilsētu iedzīvotājiem, t. i., lielāka pakalpojumu un iespēju daudzveidība izmantota dažādos citos telpiskajos mērogos, un kopumā aptvertais telpisko mērogu skaits ir lielāks;
- vietas relatīvā atrašanās kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamība kopumā un dažādos telpiskos mērogos atšķiras dažādās lauku un lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās – indeksu vērtībās.

Lai arī 3.1.2.1. apakšnodaļā pakalpojumu un iespēju sasniedzamības biežumu sadalījumos atšķirību nebija, lauku un mazpilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās, tas pārbaudīts indeksu vērtībās.

Izmantotajos lauku relatīvās atrašanās rādītājos (izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksā un telpisko mērogu nozīmes indeksos), 2010., 2011. un 2014. gada datos nav vērojamas būtiskas izmaiņas.

Vispirms raksturots izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību un sasniedzamību kopumā raksturojošs indekss, tad – aptverto telpisko mērogu daudzveidības indekss un atsevišķu telpisko mērogu nozīme pakalpojumu un iespēju daudzveidības sasniegšanā, visbeidzot salīdzinot relatīvās atrašanās izmaiņas 2010.–2014. gadā.

Izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības indekss kā vietas sasniedzamības rādītājs

Šajā apakšnodaļā vietas relatīvā sasniedzamība raksturota ar izmanto pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības indeksu, neatkarīgi no pakalpojuma vai iespējas izmantojuma telpiskā mēroga. Indekss veidots, summējot pēdējo 12 mēnešu laikā izmantotos pakalpojumus un iespējas, un ir robežās no 0 (noteiktā administratīvi teritoriālā kategorijā dzīvojošie pēdējo 12 mēnešu laikā nav izmantojuši nevienu pakalpojumu vai iespēju) līdz attiecīgi 9 (2010. un 2014. gadā) vai 11 (2011. gadā) administratīvi teritoriālā kategorijā dzīvojošie ir izmantojuši visus minētos pakalpojumus un iespējas.

Iepriekš 3.1.1.2. apakšnodaļā, raksturojot dzīvesvietas iespēju struktūru, aplūkota dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, un tā lauku pagastos bija zemāka, tāpat kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības proporcija no kopējās, t. i., cilvēki laukos dzīvesvietā izmantoja mazāku pakalpojumu un iespēju daudzumu proporcionāli kopumā izmantotajam un lielāku proporciju – ārpus dzīvesvietas. Ja šajā apakšnodaļā analizētā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa vērtība kopumā lauku un pilsētu administratīvajās teritorijās ir līdzīga – gan lauku, gan pilsētu iedzīvotāji pēdējo 12 mēnešu laikā ir izmantojuši līdzīgu skaitu atšķirīgu pakalpojumu un iespēju –, tad var secināt, ka pakalpojumu un iespēju sasniedzamība liecina par to, ka lauki kā dzīves vide Egnjū dimensijās ir ar zemāku vietas iespēju struktūru, bet to kompensē lauku relatīvā sasniedzamība. Tajā pat laikā iespējas pārvarēt dažādus ar sasniedzamību saistītus ierobežojumus visiem lauku iedzīvotājiem nav vienādas – cilvēkiem ar zemākiem resursiem un

apgrūtinātu piekļuvi personiskajam transportam relatīvā sasniedzamība ikdienas dzīvē ir grūtāk īstenojama.

Ja tā nav, tad tas nozīmētu, ka, vai nu kaut kas būtiski atšķir lauku iedzīvotāju vajadzības un izpaužas izmantoto pakalpojumu un iespēju saturā, vai arī pastāv atšķirības iespējās pārvarēt attālumus, kas lauku iedzīvotājus šķir no ikdienā nepieciešamajiem pakalpojumiem un iespējām. Tas nozīmētu, ka var runāt, ka laukus no pilsētām – Egnjū vietas dimensiju terminoloģijā – atšķir zemāka vietas iespēju struktūra un zemāka relatīvā sasniedzamība un attālinātāka atrašanās. Tas ļautu izteikt piesardzīgu pieņēmumu, ka reģionālās attīstības politika ir veidojusi vietu, kas ir nevienlīdzību uzturoša, domājot par tādiem dzīves kvalitātes elementiem kā ikdienas pakalpojumi un iespējas.

2010. gada datu analīzes rezultāti liecina, ka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība laukos un pilsētās atšķiras nedaudz – lauku pagastos un ārpus novada centriem izmantoti vidēji 5 pakalpojumi un iespējas no (5.00–5.18) salīdzinājumā ar vidēji 5–6 pakalpojumiem un iespējām novadu centros, citās pilsētās (5.48–5.67) un republikas nozīmes pilsētās (5.80) un 6–7 pakalpojumiem un iespējām Rīgā (6.42), skat. 3.3. tabulu. Atšķirības starp lauku un pilsētu kategorijām ir statistiski nozīmīgas, lai arī nelielas. Tomēr pakalpojumu kopējā sasniedzamībā atšķirības nav tik krasas kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībai, kas starp lauku pagastiem un Rīgu atšķirās gandrīz divas reizes (skat. 3.2. tabulu), tātad var izteikt piesardzīgu pieņēmumu, ka citu telpisko mērogu sasniedzamība daļēji izlīdzina vietas iespēju struktūras radītos ierobežojumus.

2011. gadā laukos un mazpilsētās (izņemot Rīgu un republikas nozīmes pilsētas) izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība bija vidēji 6–7 no 11 (6.03 lauku pagastos ārpus Pierīgas un 6.07 lauku pagastos un mazpilsētās, kas nav novadu centri salīdzinājumā ar 6.76 novadu centros un 6.66 pilsētās ārpus Pierīgas), tātad pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā kopumā lauku un mazpilsētu vidū atšķirības bija nelielas, tomēr pēc Manna–Vitnija testa – statistiski nozīmīgas. Līdzīgi kā iepriekš minētajā 2010. gada aptaujā, atšķirības nav tik krasas, kā salīdzinot dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību.

To apliecina arī izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības analīze 2014. gada datos – kopumā izmantoto atšķirīgo pakalpojumu un iespēju skaits laukos un mazpilsētās bija 5–6 pakalpojumi un iespējas no 9 (5.14–5.52), salīdzinoši augstāka tā ir tikai republikas nozīmes pilsētu un Rīgas iedzīvotājiem, 6–7 pakalpojumi un iespējas no 9 (attiecīgi 6.28 un 6.05). Kraskela–Vollisa tests norāda un statistiski nozīmīgām atšķirībām pakalpojumu un iespēju sasniedzamības indeksa vērtībās, bet Manna–Vitnija tests (ar Bonferroni korekciju)

atsevišķu kategoriju salīdzinājumā liecina, ka pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā laukos un mazpilsētās (pilsētās bez republikas nozīmes pilsētām un lauku pagastos; mazpilsētās un pagastos ārpus Pierīgas; novadu centros un vietās, kur neatrodas novadu centri) statistiski nozīmīgu atšķirību nav.

Kopsavelkot, lai arī joprojām pastāv nelielas atšķirības lauku un pilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā, tās ir mazāk krasas nekā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju ziņā. Lauku salīdzinoši ierobežoto vietas iespēju struktūru pakalpojumu un iespēju izmantošanā daļēji kompensē relatīvā nepieciešamo pakalpojumu un iespēju sasniedzamība citos telpiskos mērogos. Tomēr paliek jautājums, vai sasniedzamība ir bijusi līdzīga visām iedzīvotāju grupām – tas tiks pārbaudīts nākamajā 3.1.2.3. apakšnodaļā.

Ja atšķirības lauku un mazpilsētu vidū ir salīdzinoši nelielas un 2014. gadā nebija arī statistiski nozīmīgas, tad Rīgas un reģionālo pilsētu iedzīvotāji kopumā statistiski nozīmīgi izmantojuši lielāku skaitu dažādu atšķirīgu pakalpojumu un iespēju. Salīdzinot pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksu, kas balstīts uz 2010., 2011. un 2014. gada kopējiem elementiem, Kraskela–Vollisa tests liecina par statistiski nozīmīgām izmaiņām pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā lauku pagastos ārpus Pierīgas laikā no 2010. līdz 2014. gadam. Salīdzinot izmaiņas pa gadiem ar Manna–Vītnija testu, izmantoto pakalpojumu un iespēju sasniedzamība lauku pagastos ārpus Pierīgas pieauga laikā no 2010. gada līdz 2011. gadam un 2014. gadā saglabājās nemainīgā līmenī.

Telpisko mērogu daudzveidības indekss kā lauku relatīvās atrašanās un sasniedzamības rādītājs

Vietas relatīvo sasniedzamību un nepieciešamību iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos un saskaņoti plānot reģionālo attīstību dažādu ar ikdienas pakalpojumu un iespēju nodrošināšanu saistītās lietās laukos raksturo telpisko mērogu daudzveidības indekss, kurā apkopota informācija par visiem atšķirīgajiem telpiskajiem mērogiem, kuros pēdējo 12 mēnešu laikā izmantoti pakalpojumi un iespējas. Indeksa vērtība vienas jēgpilnas atbildes gadījumā ir robežās no viena telpiskā mēroga līdz attiecīgi trim līdz pieciem, atkarībā no tā, kuri ir relevanti respondentiem dažādās dzīvesvietās (t. i., kuros pēdējo 12 mēnešu laikā parasti izmantots vismaz viens pakalpojums vai iespēja no attiecīgi deviņiem 2010. un 2011. gadā un 11 – 2011. gadā; atšķirīgas iespējas un pakalpojumi katram gadam).

Vietas relatīvo atrašanos vai sasniedzamību šis indekss ļauj raksturot, apskatot saiknes ar citiem telpiskajiem mērogiem – citām vietām, ko rada cilvēku vajadzība izmantot dažādus pakalpojumus (mazāk Džona Egnjū, vairāk Dorīnas Masijas (2005, 2010) izpratnē). Šis sasniedzamības – vai drīzāk atkarības no citiem telpiskiem mērogiem – saikņu aspekts mērīts, izmantojot pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu daudzveidības indeksu, kurā apkopoti visi telpiskie mērogi, kuros cilvēki izmantojuši pakalpojumus un iespējas. Ja tā vērtība ir liela, tad tas nozīmē, ka pietiekamas kvalitātes pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir sasniedzama saiknēs ar citiem telpiskiem mērogiem, un tas būtu jāņem vērā, domājot par reģionālās politikas pasākumiem labai dzīvei nepieciešamu pakalpojumu un iespēju nodrošināšanā.

Lielāka aptverto telpisko mērogu daudzveidība nozīmē iesaistīšanos attālumu pārvarēšanā kā ikdienas mobilitātē dažādos telpiskos mērogos. Līdz ar to vietas relatīvo atrašanos šajā gadījumā var interpretēt kā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistītās ikdienas mobilitātes praksēs savienotu, satuvinātu ar citām vietām. Ja iepriekšējā apakšnodaļā aplūkotais indekss raksturoja pakalpojumu un iespēju sasniedzamību kā kopējo atšķirīgo pakalpojumu un iespēju izmantojumu, tad ar šī indeksa palīdzību apkopojot tiek raksturots telpisko mērogu plašums, kādā visi šie pakalpojumi un iespējas ir bijuši sasniedzami. Piemēram, vai pietiekama pakalpojumu kvalitāte un daudzveidība ir sasniedzama, papildus izmantojot vienu telpisko mērogu dzīvesvietai – citu vietu novada teritorijā – vai tomēr tikpat nozīmīga un būtiska ir arī Rīga, vai cita vieta Latvijā – republikas nozīmes pilsēta vai reģionālas nozīmes centrs. Līdz ar to skatījumu uz lauku relatīvo atrašanos veido arī saiknes ar citiem telpiskiem mērogiem, kas veidojas lauku iedzīvotāju ikdienas mobilitātē saistībā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu.

Ja indeksa vērtība liecina, ka šādu saikņu ar citiem telpiskajiem mērogiem ir maz, tad tas nozīmē, ka pamatā pakalpojumi un iespējas izmantoti dzīvesvietā vai vēl kādā mērogā, līdz ar to vietas saikņu tīklojums, ko veido pakalpojumu un iespēju izmantošana dažādos telpiskos mērogos, ir neliels. Zemāka telpisko mērogu daudzveidības indeksa vērtība var nozīmēt nozīmīga pakalpojumu centra tuvumu, kā rezultātā nav nepieciešams aptvert plašu telpisko mērogu loku, jo pietiek ar vienu vai diviem, kur pakalpojumi un iespējas ir pieejamas pieņemamā kvalitātē. Alternatīvs skaidrojums var būt saistīts ar resursu trūkumu vai citiem ierobežojumiem, jo iesaistīšanās ikdienas mobilitātes procesos var būt laikietilpīga un komplicēta – tādā gadījumā tas ir saistīts ar zemāku kopējo izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību.

Apakšnodaļā tiks pārbaudītas šādas 1.b. apakšhipotēzes daļas:

- Telpisko mērogu daudzveidības indeksa vērtība lauku pagastos kopumā ir līdzīga vai augstāka nekā pilsētās.

Lauku pagastos kopumā dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir ievērojami zemāka, ja kopējā pakalpojumu un iespēju sasniedzamība atšķiras nedaudz, tad tam kopumā vajadzētu norādīt uz augstāku vajadzību iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos, lai sasniegtu citus telpiskos mērogu. Ja tas tā ir, tad rezultāti ļauj izdarīt piesardzīgu secinājumu, ka lauku iedzīvotājiem relatīvā sasniedzamība ikdienas pakalpojumu un iespēju izmantošanā nozīmē iesaistīšanos ikdienas mobilitātes procesos. Ja tas tā nav, t. i., lauku iedzīvotāji pakalpojumus un iespējas kopumā ir izmantojuši zemākā vai līdzīgā skaitā, tad tas ļautu izteikt piesardzīgu pieņēmumu, ka kopumā, acīmredzot, bez dzīvesvietas vēl ir viens (vai divi) telpiskie mērogi, kuros atrodas pakalpojumu centri ar pakalpojumiem un iespējām vēlamā kvalitātē (t. i., piemēram, novada centrs – apkārtējo lauku pagastu iedzīvotājiem; republikas nozīmes pilsēta – apkārtējo novadu centru iedzīvotājiem u. tml.). Nākamajā apakšnodaļas sadaļā aplūkoti būtiskākie telpiskie mērogi, noskaidrojot, par ko ir runa katrai administratīvi teritoriālajai kategorijai, kuri ir tie svarīgākie mērogi un kādi pakalpojumi un iespējas tajos pamatā izmantoti.

- Telpisko mērogu daudzveidības indeksa vērtībās laukos pastāv liela daudzveidība.

Jau minētais lielais telpisko mērogu skaits var liecināt par viena pakalpojumu centra ierobežotajām spējām nodrošināt visu nepieciešamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību, bet mazāka telpisko mērogu daudzveidība var nozīmēt nozīmīga pakalpojumu centra tuvumu, kā rezultātā nav nepieciešams aptvert plašu telpisko mērogu loku vai arī situāciju, kurā mājsaimniecības un individuāliem resursiem un ierobežojumiem ir nozīme pakalpojumu un iespēju sasniegšanā.

- Indeksa vērtībās 2010., 2011. un 2014. gada datos laukos nav vērojamas būtiskas izmaiņas, t. i., kopējā dzīvesvietas un citu telpisko mērogu nozīmes attiecība pakalpojumu un iespēju izmantošanā nav būtiski mainījies.

Telpisko mērogu daudzveidības indeksa vērtības respondentiem, kas izmantojuši kaut vienu pakalpojumu vai iespēju, bija no 1 (pakalpojumi un iespējas izmantoti tikai vienā telpiskajā mērogā) līdz 5 lauku pagastos un mazpilsētās 2010., 2011. un 2014. gadā; līdz 4 republikas nozīmes pilsētās 2010. gadā un 5 – 2014. gadā; līdz 3 Rīgā 2010. un 2014. gadā. Tas nozīmē, ka empīriskā materiāla ieguves specifikas dēļ tieši salīdzināt indeksu vērtības dažādās

administratīvi teritoriālās kategorijās, izņemot laukus un mazpilsētas, un pa aptaujas gadiem pašlaik īsti nav iespējams un tas netiks darīts. Salīdzinājums tiks veikts indeksam, kas veidots uz kopējo elementu bāzes lauku pagastu ārpus Pierīgas administratīvi teritoriālajai kategorijai.

Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskās daudzveidības indeksa analīzes rezultāti liecina, ka lauku pagastos un mazpilsētās tas laikā no 2010. gada līdz 2014. gadam kopumā diezgan kompakti ir bijis robežās no 2–3 telpiskajiem mērogiem no 5 iespējamajiem (2.10–2.38 2010. gadā; 2.61–3.00 telpiskie mērogi 2011. gadā un 2.34–2.56 2014. gadā). Tas nozīmē, ka pakalpojumu un iespēju izmantošanā bez dzīvesvietas parasti vēl ir bijuši viens vai divi nozīmīgi telpiskie mērogi.

Rīgā un republikas nozīmes pilsētās telpisko mērogu daudzveidība 2010. un 2014. gadā vidēji ir bijusi attiecīgi 2–3 telpiskie mērogi no četriem reģionālās nozīmes pilsētās (2.11) 2010. gadā un 2–3 no pieciem (2.27) 2014. gadā, bet Rīgā pakalpojumi un iespējas parasti izmantotas 1–2 telpiskajos mērogos no trim iespējamajiem (attiecīgi vidēji 1.66 2010. gadā un 1.58–2014. gadā, skat. 3.2. tabulu). Indeksu vērtības tieši salīdzināt mērījuma specifikas dēļ nav iespējams, tomēr republikas nozīmes pilsētās telpisko mērogu skaits ir samērā līdzīgs laukiem un mazpilsētām – 2–3 jeb vēl viens vai divi telpiskie mērogi bez dzīvesvietas, Rīgā – dzīvesvieta un vēl viens telpiskais mērogs.

Telpisko mērogu indeksa vērtība pēc Manna–Vitnija testa (ar Bonferroni korekciju vairāku atsevišķu kategoriju – lauku pagastu un mazpilsētu – salīdzinājumam) 2010. gadā bija statistiski nozīmīgi augstāka mazpilsētās nekā lauku pagastos kopumā, bet atšķirību nebija lauku pagastos un pilsētās ārpus Pierīgas un novada centros un ārpus tiem. Arī 2011. gadā indeksa vērtība bija statistiski nozīmīgi augstāka mazpilsētās nekā lauku pagastos, novada centros augstāka nekā pagastos ārpus novada centra, lai gan faktiskās atšķirības ir nelielas. 2014. gadā atšķirības lauku un mazpilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās nebija statistiski nozīmīgas. Tātad kopumā hipotēze par lielāku telpisko mērogu daudzveidību laukos salīdzinājumā ar pilsētām 2010. un 2011. gadā neapstiprinās – lai arī atšķirības ir nelielas, mazpilsētas raksturo plašāka telpisko mērogu daudzveidība, bet 2014. gadā statistiski nozīmīgu atšķirību nebija. Tātad mazpilsētas 2010. un 2011. gadā relatīvās sasniedzamības ziņā varēja raksturot kā saistītas ar nedaudz vairāk dažādiem telpiskajiem mērogiem nekā lauku pagastus, bet 2014. gada datos šīs atšķirības bija izlīdzinājušās, arī pēc šī vietu savstarpējās saiknes raksturojošā vietas relatīvās atrašanās rādītāja laukus un mazpilsētas principā var aplūkot kā vienlīdz relatīvi sasniedzamas administratīvi teritoriālās kategorijas.

Tātad 1.c apakšhipotēzes daļa par to, ka telpisko mērogu daudzveidības indeksa vērtībās laukos pastāv liela daudzveidība, neapstiprinās, jo par indeksa vērtību izkliedi liecinošā standartnovirzes vērtība laukus raksturojošām administratīvi teritoriālo kategorijām nav būtiski lielāka par standartnovirzes vērtību pilsētas raksturojošajām kategorijām (izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu).

Raksturojot izmaiņas telpisko mērogu daudzveidības indeksa vērtībās 2010.–2014. gadā, izmantojot visiem masīviem kopējos elementus lauku pagastos ārpus Pierīgas, Manna–Vītņija tests liecina, ka, līdzīgi kā kopējā pakalpojumu un iespēju sasniedzamība iepriekšējā apakšnodaļā, telpisko mērogu daudzveidība ir nedaudz un statistiski nozīmīgi pieaugusi 2011. gadā, salīdzinot ar 2010. gadu no diviem līdz 2–3, un 2014. gadā, salīdzinot ar 2010. gadu, bet telpisko mērogu skaita pieaugums no 2011. līdz 2014. gadam nav bijis statistiski nozīmīgs, tātad pēc 2011. gada pieauguma tas 2014. gadā ir saglabājies nosacīti nemainīgs (2.07 – 2010. gadā, 2.44 – 2011. un 2.48 – 2014. gadā).

Tātad rezultāti liecina, ka kopumā laukus un pilsētas vieno līdzīgs saikņu daudzums ar citiem telpiskajiem mērogiem, turklāt 2010. un 2011. gadā mazpilsētām telpisko mērogu saikņu tīkls bija nedaudz plašāks. Viens no potenciāliem skaidrojumiem varētu būt lauku pagastiem raksturīga salīdzinoši ciešāka saikne ar novada centru vai tuvāko pilsētu kā pakalpojumu un iespēju centru, kamēr mazpilsētām līdzīgi svarīgi telpiskie mērogi ir republikas nozīmes pilsētas un Rīga. Dažādu telpisko mērogu nozīme, kā tajos izmantotu dažādu atšķirīgu pakalpojumu indeksa vērtība, raksturota nākamajā apakšnodaļā. Tam varētu būt nozīme dažādu pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā un tās plānošanā reģionālās vai novadu sadarbības politikas ietvaros pakalpojumu un iespēju nodrošināšanā.

Telpisko mērogu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā ārpus dzīvesvietas laukos

Iepriekšējā apakšnodaļā veiktā analīze liecina, ka laukos un mazpilsētās pakalpojumi un iespējas izmantoti vidēji 2–3 telpiskajos mērogos jeb 1–2 telpiskajos mērogos bez dzīvesvietas. Šajā apakšnodaļā raksturota citu telpisko mērogu – citas vietas novadā, citas vietas Latvijā, Rīgas un ārpus Latvijas – nozīme vēlamās pakalpojumu un iespēju daudzveidības sasniegšanā. Lai to darītu, izmantoti apkopojoši rādītāji – indeksi, cik daudz dažādu atšķirīgu pakalpojumu un iespēju izmantots attiecīgajā telpiskajā mērogā.

Indeksu vērtību veidošanā netika ņemts vērā, vai pakalpojums vai iespēja parasti izmantots arī citā telpiskā mērogā, t. i., var būt situācijā, ka, piemēram, iepirkšanās vai ārsta

apmeklējuma iespējas parasti izmantota gan dzīvesvietā, gan Rīgā, gan citur Latvijā un veidos daļu no attiecīgi Rīgas un citas vietas Latvijā telpiskā mēroga indeksa vērtības. Tā kā vienu pakalpojumu vai iespēju var izmantot dažādos telpiskos mērogos, šo telpisko mērogu indeksu summa atšķiras no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa vērtības, jo tur katrs pakalpojums un indekss ņemts vērā vienu reizi. Indeksu vērtības ir robežās no 0 (attiecīgajā telpiskajā mērogā nav izmantots neviens pakalpojums vai iespēja) līdz 9 (2010. un 2014. gadā) vai 11 (2011. gadā) – šajā telpiskajā mērogā izmantoti visi pakalpojumi vai iespējas. Tabulās iekļauts, bet turpmāk analizē netiks izmantots pakalpojumu un iespēju izmantošanas mērogs ārpus Latvijas, jo tā vērtības nevienā administratīvi teritoriālā kategorijā nesasniedz vienu pakalpojumu un iespēju. Indeksa vidējo vērtību standartnovirzes liecina, ka šī mēroga nozīme ir neliela, un tas pakalpojumu un iespēju izmantošanā parasti bijis nozīmīgs ierobežotam lauku un pilsētu iedzīvotāju daudzumam vai atsevišķām grupām.

Šī telpisko mērogu nozīmes analīze ļaus novērtēt, cik nozīmīgi vēlamās pakalpojumu un iespēju daudzveidības sasniegšanā laukos salīdzinājumā ar citām administratīvi teritoriālām kategorijām ir telpiskie mērogi ārpus dzīvesvietas. Tāpat būs iespējams izvērtēt, vai lauku pagastos kopumā 2010.–2014. gadā ir iespējams identificēt vienu dominējošo mērogu, vai ir vairāki telpiskie mērogi ar līdzīgu nozīmi – līdzīgu dažādu atšķirīgu izmantoto pakalpojumu un iespēju skaitu. Viens dominējošs telpiskais mērogs ļautu izteikt pieņēmumu, ka vēlamās pakalpojumu un iespēju daudzveidības nodrošināšanā vietas relatīvo atrašanos raksturo cieša saikne ar vienu telpisko mērogu. Telpiskais mērogs nav identificējams ar vienu konkrētu vietu, tomēr norāda uz noteikta līmeņa – lokāla, reģionāla, nacionāla – mēroga pakalpojumu centru. Tas netieši norādītu arī uz nosacīti zemāku ikdienas mobilitātes intensitāti, pieņemot, ka vienā, dominējošā telpiskā mērogā, ir iespējams sasniegt vairākus pakalpojumus un iespējas.

Ja šāda dominējošā telpiskā mēroga nav un lauku dzīves vidi raksturo līdzīgas pakalpojumu daudzveidības saiknes ar dažādiem telpiskajiem mērogiem, tas ļautu izteikt pieņēmumu par to, ka pakalpojumu un iespēju nodrošināšanas plānošanai ir nepieciešami telpiski kompleksi risinājumi un ka individuāla ikdienas mobilitātes kā attālumu starp telpiskajiem mērogiem pārvarēšanas plānošana arī ietver kompleksus elementus. Visbeidzot, līdzīgas telpisko mērogu nozīmes indeksu vērtības var arī liecināt par daudzveidību laukos, kur nav viena dominējošā telpiskā mēroga, kurā sasniedzams noteiktu pakalpojumu un iespēju līmenis. Tā vietā 2010.–2014. gadā laukos dažādiem telpiskiem mērogiem ir bijusi atšķirīga nozīme, kas liecina par daudzveidību lauku relatīvās atrašanās saiknēs ar citām vietām un

dažādiem attālumu pārvarēšanas risinājumiem vēlamās pakalpojumu daudzveidības sasniegšanā.

Šajā apakšnodaļā pārbaudītas šādas 1.c. apakšhipotēzes daļas.

- Lauku pagastos biežāk nozīmīgāks nekā pilsētās ir citas vietas novadā un citas vietas Latvijā telpiskais mērogs, bet relatīvi zemāk nozīmīgāks nekā pilsētās – Rīga.

Ja tā ir, tad var izteikt pieņēmumu par to, ka lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās pēc dzīvesvietas nākamais nozīmīgākais telpiskais mērogs ir urbanizācijas ziņā līmeni augstāk – lauku pagastiem – mazpilsētas (pagastiem un pilsētām ārpus novada centra – cita vieta novadā kā novada centrs, bet novada centriem, savukārt, republikas nozīmes pilsēta); mazpilsētām – reģionālas nozīmes centrs; republikas nozīmes pilsētām – Rīga.

- Lauku pagastos un pilsētās ārpus Pierīgas reģiona Rīgas telpiskā mēroga nozīme ir zemāka nekā laukos un mazpilsētās Pierīgas reģionā un republikas nozīmes pilsētās.

2010. gadā lauku pagastos un ārpus novada centra dzīvojošajiem nozīmīgākais bijis novada telpiskais mērogs, kam seko Rīgas un citas vietas Latvijā telpiskie mērogi. Citā vietā novadā izmantoti vidēji divi atšķirīgi pakalpojumi vai iespējas (1.85–2.03 no 9). Visbiežāk lauku un ārpus novadu centriem dzīvojošie citā vietā novadā parasti izmantojuši bankomātu vai bankas pakalpojumus (43–47%), iepirkšanās iespējas (36–38%), apmeklējuši ārstu vai izmantojuši medicīnas pakalpojumus (28–33%) un ikdienas pakalpojumus (28–31%). Ievērojami retāk citā vietā novada ietvaros apmeklēti pasākumi (14–15%), aktīvās atpūtas (14–16%) vai darba (10–11%) un mācību (2%) iespējas.

Otrs nozīmīgākais pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskais mērogs dažādās lauku administratīvi teritoriālās grupās ir atšķirīgs. Lauku pagastiem kopumā un vietām, kurās neatrodas novada centrs, tā ir Rīga, kur izmantots vidēji viens pakalpojums vai iespēja (1.05 un 0.94), bet vidējās vērtības lielās standartnovirzes norāda, ka lauku iedzīvotāju vidū ir lielas atšķirības Rīgā parasti izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā. Lauku pagastos ārpus Pierīgas vidēji tikpat nozīmīgs telpiskais mērogs kā Rīga ir cita vieta Latvijā (0.64 – Rīga, 0.69 – cita vieta Latvijā, pēc Vilkoksona rangu testa vienai izlasei atšķirības nav statistiski nozīmīgas). Neviens no šiem mērogiem gan nerasniedz vidēji vienu pakalpojumu vai iespēju, un abu telpisko mērogu standartnovirzes norāda, ka pastāv lielas atšķirības Rīgā un citā vietā parasti izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā.

Citas vietas Latvijā telpiskā mēroga nozīme kopumā lauku un ārpus novadu centru administratīvi teritoriālajās kategorijās nerasniedza vienu pakalpojumu un iespēju (0.69–0.75),

tomēr standartnovirze liecina par atšķirībām laukos un dažādās iedzīvotāju grupās. Tāpat arī ārpus Latvijas mērogs nav īpaši nozīmīgs lauku pagastos (skat. 3.4. tabulu).

Lauku pagastos (kopumā un ārpus Pierīgas) un ārpus novadu centriem dzīvojošie 2010. gadā Rīgā visbiežāk ir izmantojuši iepirkšanās iespējas (22–25%; ārpus Pierīgas dzīvojošo vidū – 17%), apmeklējuši pasākumus (20% lauku pagastos kopumā, 14% lauku pagastos ārpus Pierīgas), apmeklējuši ārstu (14% lauku pagastos kopumā, 13% ārpus novada centriem dzīvojošo, 9% lauku pagastos ārpus Pierīgas dzīvojošo), izmantojuši banku (13% lauku pagastos kopumā, 7% lauku pagastos ārpus Pierīgas) un izmantojuši ikdienas pakalpojumus (10% lauku pagastos kopumā, 6% ārpus Pierīgas). Savukārt citur Latvijā izmantoto pakalpojumu daudzveidību veido iepirkšanās (17–20%), aktīvās atpūtas iespēju (14–15%), bankas (8–12%) un ikdienas pakalpojumu (7–8%) izmantošana un pasākumu (10%) apmeklēšana. Kā redzams biežumu sadalījumos, pat biežāk izmantoto pakalpojumu un iespēju biežums ir salīdzinoši zems un liecina par samērā lielu daudzveidību telpisko kategoriju un iedzīvotāju iespēju un vajadzību vidū.

Mazpilsētās un novadu centros 2010. gadā kopumā nākamais nozīmīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas ir bijusi Rīga, kur gada laikā parasti izmantots 1–2 no 9 pakalpojumiem vai iespējām (attiecīgi 1.28 un 1.38), tomēr atšķirības lauku pagastos un mazpilsētās nav bijušas statistiski nozīmīgas. Tātad citas vietas novadā nozīme mazpilsētās ir bijusi zemāka, bet Rīgas kā telpiskā mēroga nozīme ir līdzīga kā lauku pagastos. Mazpilsētās ārpus Pierīgas vienlīdz nozīmīga bijusi gan novada, gan Rīgas dimensija – vidēji viens pakalpojums vai iespēja (attiecīgi 0.91), tātad Rīgas kā pakalpojumu un iespēju centra fiziskais tuvums izpaužas arī pakalpojumu un iespēju izmantošanas saiknēs ar Rīgu.

Cita vieta Latvijā kā telpiskais mērogs mazpilsētās un novadu centros bijusi mazāk nozīmīga nekā lauku pagastos, nesasniedzot vienu pakalpojumu vai iespēju (0.37–0.56), tomēr salīdzinot šīs kategorijas ar Manna–Vitnija testu, izmantojot Bonferroni korekciju statistiskās nozīmības līmenim, citas vietas Latvijā telpiskā mēroga nozīmes atšķirības laukos un mazpilsētās nav statistiski nozīmīgas. Ārpus Latvijas mērogs ir bijis ar vidēji lielāku nozīmi nekā lauku pagastos, kaut gan joprojām neliels, izkliede liecina par atšķirībām teritoriju un iedzīvotāju grupu vidū; atšķirības starp laukiem un mazpilsētām nav statistiski nozīmīgas.

Republikas nozīmes pilsētās bez dzīvesvietas otrs nozīmīgākais pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskais mērogs ir bijusi Rīga un cita vieta Latvijā – vidēji viens pakalpojums vai iespēja (1.28 un 0.94), bet Rīgu ar citas vietas Latvijā telpisko mērogu saista mazāk nekā viens pakalpojums vai iespēja vidēji (0.83). Rīgā un republikas nozīmes pilsētās nozīmīgāks

nekā laukos ir ārpus Latvijas mērogs, kaut gan joprojām neliels, un izkliede liecina par atšķirībām iedzīvotāju grupu vidū.

Kopsavelkot, 2010. gada dati liecina, ka lauku pagastus raksturo statistiski nozīmīgi ciešāka saikne ar citu vietu novadā nekā mazpilsētas. Tomēr mazpilsētas un novadu centrus raksturo daudz lielāka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, lauku un citas vietas novadā telpiskā mēroga saikni var aplūkot kā šīs atšķirības izlīdzinošu. Nākamais nozīmīgākais telpiskais mērogs laukos ir Rīga (izņēmums ir pagasti ārpus Pierīgas), kas mazpilsētām un lauku pagastiem ir vienlīdz nozīmīgs. Tad seko citas vietas Latvijā telpiskais mērogs, kas statistiski nozīmīgi biežāk ir svarīgs laukos salīdzinājumā ar mazpilsētām, tomēr tas nesasniedz vidēji viena pakalpojuma izmantojumu. Salīdzinoši lielās standartnovirzes liecina par ievērojamām telpisko saikņu atšķirībām dažādās vietās un, iespējams, iedzīvotāju grupās. Lielākā daudzveidība – atšķirības administratīvi teritoriālās kategorijas ietvaros – un visvājāk izteiktākās saiknes ar citiem telpiskajiem mērogiem raksturo mazpilsētas ārpus Pierīgas.

Arī 2011. gadā, analizējot dažādu telpisko mērogu nozīmi lauku pagastos un mazpilsētās, var vērot līdzīgas sakarības. Lauku pagastos (īpaši ārpus Pierīgas) un ārpus novadu centriem pēc dzīvesvietas nākamais nozīmīgākais pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības ziņā ir novads (2–3 pakalpojumi un iespējas, 2.57–2.85 salīdzinājumā ar 1–2 pakalpojumiem un iespējām no 11 novadu centros un mazpilsētās, 1.42–1.68). Atšķirības ir statistiski nozīmīgas pēc Manna–Vitnija testa.

Lauku pagastos kopumā un pagastos, kas nav novadu centri, nākamais nozīmīgākais pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības ziņā telpiskais mērogs ir bijis Rīga – vidēji 1–2 pakalpojumi un iespējas (1.55 un 1.26), kam seko citas vietas Latvijā – vidēji viens pakalpojums vai iespēja (attiecīgi 1.08 un 1.26). Atšķirībā no 2010. gada, Rīgas telpiskā mēroga nozīme lauku pagastos kopumā ir statistiski nozīmīgi zemāka nekā mazpilsētās. Savukārt lauku pagastos ārpus Pierīgas Rīgai ir mazāka vai vienlīdz liela nozīme ar citām vietām Latvijā – abās parasti izmantots vidēji viens pakalpojums vai iespēja (0.99 Rīgā un 1.04 citur Latvijā, pēc Vilkoksona pāru rangu testa statistiski nozīmīgu atšķirību nav). Ārpus Latvijas telpiskais mērogs indeksu vērtību ziņā kopumā ir nenožīmīgi mazs. Līdzīgi kā 2010. gadā, telpisko mērogu nozīmi raksturo liela vērtību izkliede, par ko liecina standartnovirze, tas liecina, ka administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros pastāv atšķirības starp vietām un iedzīvotāju grupām dažādās vietās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā.

Rīgā visbiežāk izmantotie pakalpojumi un iespējas ir bijuši iepirkšanās (26% - pagastos ārpus Pierīgas, 30% – ārpus novada centriem un 35% – lauku pagastos kopumā), kultūras un izklaides pasākumu apmeklēšana (18% - pagastos ārpus Pierīgas, 23% – ārpus novada centriem un 27% – pagastos vidēji kopumā), kam seko bankas (13%–21%), ārsta un medicīnas pakalpojumu (11%–18%) un ikdienas pakalpojumu izmantojums (10%–17%) Rīgā. Jāpiebilst, ka mazpilsētu un novadu centru iedzīvotāju īpatsvars, kas izmantojis šos biežāk minētos pakalpojumus un iespējas Rīgā, ir ievērojami lielāks salīdzinājumā ar lauku pagastu, ārpus novadu centriem un ārpus Pierīgas reģiona dzīvojošajiem.

Novadu centros un mazpilsētās kopumā pēc dzīvesvietas nākamais pakalpojumu un iespēju izmantošanas ziņā telpiskais mērogs ir bijusi Rīga ar vidēji 2–3 izmantotiem pakalpojumiem un iespējām (2.44 novadu centriem un 1.97 mazpilsētās kopumā, kas ir statistiski nozīmīgi biežāk nekā lauku pagastos). Nedaudz mazāka nozīme ir novadam kā telpiskajam mērogam (1.42 un 1.46) un citai vietai Latvijā, visticamāk – reģionālas nozīmes pakalpojumu centram (1.39 un 1.34, statistiski nozīmīgi pēc Manna–Vitnija testa lielāka nozīme nekā lauku pagastos). Pēc Vilkoksona pāru rangu testa statistiski nozīmīgu atšķirību novada un citas vietas Latvijā telpisko mērogu nozīmē pakalpojumu un iespēju izmantošanā statistiski nozīmīgu atšķirību nav. Mazpilsētās ārpus Pierīgas vienlīdz nozīmīgi telpiskais mērogi – saiknes pakalpojumu un iespēju izmantošanas ziņā ir ar novadu (1.68), Rīgu (1.63; atšķirību pēc Vilkoksona pāru rangu testa nav) nedaudz statistiski nozīmīgi zemāka ir saikne ar citu vietu Latvijā (1.32), kur katrā izmantoti vidēji 1–2 pakalpojumi un iespējas.

2014. gadā arī ir vērojama tā pati administratīvi teritoriālo kategoriju un telpisko mērogu saikņu atšķirību struktūra – lauku pagastos (gan kopumā, gan ārpus Pierīgas) svarīgākais telpiskais mērogs pakalpojumu un iespēju izmantošanā ir cita vieta novadā, visticamāk, tuvākais urbānais centrs ar 2–3 pakalpojumiem un iespējām (2.13 un 2.47), tāpat arī vietās, kas nav novada centri (2.33). Atšķirības novada telpiskā mēroga nozīmē laukos salīdzinājumā ar mazpilsētām ir statistiski nozīmīgas pēc Manna–Vitnija testa ar Bonferroni korekciju, salīdzinot atsevišķas kategorijas. Visbiežāk citā vietā novadā lauku pagastu (kopumā un ārpus Pierīgas) un ārpus novada centriem dzīvojošie visbiežāk izmantojuši iepirkšanās (51–55%) iespējas, bankas (48–55%) un ikdienas (34–42%) pakalpojumus, kā arī apmeklējuši ārstu (33–39%). Novada telpiskā mēroga nozīme ir lielāka ārpus novada centra un pagastos ārpus Pierīgas, ja vidēji salīdzina ar visiem lauku pagastiem, tomēr salīdzinoši lielā standartnovirze liecina par daudzveidību administratīvi teritoriālās kategorijas ietvaros.

Līdzīgi kā iepriekš, arī 2014. gadā laukos kopumā nākamais nozīmīgākais telpiskais mērogs pakalpojumu un iespēju izmantošanā bija Rīga ar vidēji vienu izmantoto pakalpojumu un iespēju (1.19 – lauku pagastos kopumā). Tad seko cita vieta Latvijā ar vidēji vienu izmantoto pakalpojumu un iespēju lauku pagastos kopumā (0.90), bet ārpus novadu centriem un lauku pagastos ārpus Pierīgas cita vieta Latvijā – vistīcamāk, reģionālas nozīmes centrs, vai republikas nozīmes pilsēta – un Rīga – ir ar vienlīdz lielu nozīmīgumu izmantoto pakalpojumu daudzveidības ziņā (attiecīgi 0.92 un 1.05. un 0.83 – Rīga un 0.92 – cita vieta Latvijā). Līdzīgi kā 2010. un 2011. gadā, arī 2014. gada datos telpisko mērogu vidējo nozīmīgumu raksturo liela standartnovirze, kas liecina, ka administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros pastāv atšķirības starp vietām un iedzīvotāju grupām dažādās vietās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā. Lauku pagastu (kopumā un ārpus Pierīgas) un ārpus novada centriem dzīvojošie Rīgā visbiežāk izmantojuši iepirkšanās iespējas (24–31%), apmeklējuši kultūras un izklaides pasākumus (15–20%), kā arī izmantojuši bankas (12–19%) un ikdienas pakalpojumus (12–18%), turklāt īpatsvars ir zemāks ārpus novada centra un ārpus Pierīgas lauku pagastos dzīvojošo vidū.

Novadu centriem, mazpilsētām un republikas nozīmes pilsētām nākamais svarīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas ir Rīga ar vidēji 1–2 pakalpojumiem un iespējām, kas izmantotas šajā telpiskajā mērogā (1.39–1.54), vienīgi mazpilsētās ārpus Pierīgas Rīgas telpiskā mēroga nozīme ir salīdzinoši zemāka (1.13) un līdzīgi kā pagastos ārpus Pierīgas – līdzvērtīga ar citu vietu Latvijā. Novada un citas vietas Latvijā telpisko mērogu nozīme 2014. gadā nepārsniedza viena pakalpojuma vai iespējas robežu, un salīdzinoši lielā standartnovirze liecina par samērā lielu izkliedi administratīvi teritoriālās kategorijas ietvaros.

Kopsavelkot, gan 2010., gan 2011., gan 2014. gada aptaujas datu analīze liecina, ka laukos un ārpus novadu centriem nozīmīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas pakalpojumu izmantošanas daudzveidībā ir cita pilsēta vai pagasts novadā. Tas ir statistiski nozīmīgi svarīgāks laukos nekā mazpilsētās vai novadu centros. Otrās nozīmīgākais telpiskais mērogs laukos ir Rīga, kam seko cita vieta Latvijā (izņēmums ir pagasti ārpus Pierīgas, kur vienlīdz nozīmīgi mērogi ir bijuši cita vieta Latvijā un Rīga). Jāpiebilst, ka citas vietas Latvijā telpiskā mēroga nozīme ir tiešām neliela un 2010. un 2014. gadā nesaņiedz 1 pakalpojumu vai iespēju no 9, tātad šajā laika posmā reģionālo centru nozīme nav bijusi īpaši augsta.

Mazpilsētās (pilsētās, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu) nākamais svarīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā ir bijusi Rīga. Izņēmums ir mazpilsētās ārpus Pierīgas reģiona, kurās visā

aptvertajā pētījuma periodā vienlīdz daudzi dažādi pakalpojumi izmantoti Rīgā, un citas vietas novadā telpiskajos mērogos. 2011. un 2014. gadā mazpilsētās ārpus Pierīgas reģiona svarīgs mērogs ir bijusi arī cita vieta Latvijā. Salīdzinot Rīgā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības atšķirības lauku un mazpilsētu iedzīvotāju vidū, 2010. gadā Rīgas telpiskais mērogs bija statistiski vienlīdz nozīmīgs mazpilsētās un lauku pagastos, bet 2011. un 2014. gadā Rīgas telpiskais mērogs bija nozīmīgāks mazpilsētu un novadu centru administratīvi teritoriālajās vienībās.

Tātad daļēji apstiprinās 1.b. apakšhipotēzes daļa par to, ka lauku pagastos biežāk nekā pilsētās nozīmīgāks ir citas vietas novadā mērogs un zemāka nozīme ir Rīgas telpiskajam mērogam salīdzinājumā ar mazpilsētām. Izņēmums ir 2010. gads, kad mazpilsētās un pagastos Rīgas telpiskā mēroga atšķirīgumā nebija statistiski nozīmīgu atšķirību. Netiek apstiprināta apakšhipotēzes daļa par to, ka lielāka nozīme citas vietas Latvijā telpiskajam mērogam ir laukos salīdzinājumā ar mazpilsētām.

Tātad daļēji apstiprinās, ka lauku un pilsētu administratīvi teritoriālās kategorijās pēc dzīvesvietas nākamais nozīmīgākais telpiskais mērogs ir urbanizācijas ziņā līmeni augstāk. Tomēr novadu centriem un mazpilsētām nākamais nozīmīgākais pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidības mērogs ir Rīga (nevis republikas nozīmes pilsēta, kas būtu citas vietas Latvijā telpiskais mērogs). Izņēmums ir pilsētas un pagasti ārpus Pierīgas kā administratīvi teritoriāla kategorija, kur Rīgas un citas vietas Latvijā telpisko mērogu nozīme ir līdzīga, norādot uz reģionālas nozīmes centru svarīgumu. Tādejādi apstiprinās 1.b. apakšhipotēzes daļa par to, ka lauku pagastos un pilsētās ārpus Pierīgas reģiona Rīgas telpiskā mēroga nozīme ir zemāka nekā laukos un mazpilsētās Pierīgas reģionā un republikas nozīmes pilsētās.

Raksturojot saikņu ar telpiskajiem mērogiem ciešumu 2010.–2014. gadā, pamatā var runāt par vienu dominējošo telpisko mērogu bez dzīvesvietas. Šis mērogs ir novada centrs lauku pagastiem un ārpus novadu centriem, kam seko Rīga, un Rīga mazpilsētām (ar jau minēto izņēmumu pilsētām un pagastiem ārpus Pierīgas). Pārējo telpisko mērogu nozīme gan laukos, gan mazpilsētās bija zemāka vai līdzīga, liecinot par to, ka dažādās lauku vietās dažādiem telpiskajiem mērogiem ir atšķirīgi liela nozīme – vistīcamāk, svarīgi ir lokālie apstākļi un dažādos telpiskos mērogos pieejamie pakalpojumi un iespējas, kā arī ceļi un sabiedriskā transporta infrastruktūra. Nedaudz pārsteidzošs ir reģionālas nozīmes centru kā telpiska mēroga salīdzinoši zemais nozīmīgums (kā citas vietas Latvijā telpiskais mērogs) salīdzinājumā ar Rīgu. Telpisko mērogu nozīmīguma vidējo vērtību standartnovirzes liecina par samērā lielu

vērtību izkliedi administratīvi teritoriālo mērogu ietvaros, liecinot par iespējamām atšķirībām starp laukiem kā vietām un iedzīvotāju grupām dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā.

Dažādu telpisko mērogu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā (indeksa vērtības skalā no 0 (šajā telpiskajā mērogā nav izmantots neviens pakalpojums) līdz telpiskajā mērogā ir izmantotas visas iespējas un pakalpojumi) dažādās administratīvās teritorijās pēdējo 12 mēnešu laikā, vidējā indeksa vērtība (standartnovirze)

Lauku pagasti..	Pagasti un pilsētas (izņemot republikas nozīmes pilsētas) pēc novada centra novietojuma				Citas pilsētas		Citas pilsētas, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu - mazpilsētas.		Rīga*
	..kopā	.. ārpus Pierīgas	Pilsēta pagasts, neatrodas novada centrs	Pilsēta vai pagasts, kurā atrodas centrs	Citas pilsētas (bez Rīgas). kopā	..kopā	..ārpus Pierīgas	Republikas nozīmes pilsētas	
2010**									
Cita vieta (pagasts, pilsēta) novadā	1.85 (2.06)	1.92 (2.09)	2.03 (2.11)	0.77 (1.27)		0.75 (1.27)	0.91 (1.34)	-***	-
Rīga	1.05 (1.78)	0.64 (1.30)	0.94 (1.65)	1.38 (2.00)	1.25 (1.77)	1.28 (1.90)	0.91 (1.58)	1.22 (1.64)	-
Cita vieta Latvijā	0.75 (1.26)	0.69 (1.25)	0.69 (1.23)	0.56 (1.03)	0.68 (1.61)	0.40 (0.81)	0.37 (0.86)	0.94 (1.36)	0.83 (1.12)
Ārpus Latvijas***	0.21 (0.85)	0.09 (0.49)	0.17 (0.77)	0.28 (0.84)	0.28 (0.75)	0.23 (0.71)	0.24 (0.77)	0.33 (0.79)	0.35 (0.96)
	n=338	n=252	n=288	n=213	n=339	n=163	n=117	n=176	n=332

* Novada teritoriālais mērogs netika vaicāts Rīgas un republikas nozīmes pilsētu iedzīvotājiem, jo formāli republikas nozīmes pilsētas nav bijušas daļa no novada. Rīgas iedzīvotājiem Rīga kā telpiskais mērogs ir dzīvesvieta.

** Indeksa vērtības skalā no 0 – šajā telpiskajā mērogā nav izmantots neviens pakalpojums, līdz 9 – telpiskajā mērogā ir izmantotas visas iespējas un pakalpojumi

3.4. tabulas turpinājums

***Iekļauj darbu un studijas ārzemēs pēdējo 5 gadu laikā. Citos telpiskajos mērogos darba un mācību vieta fiksēta pētījuma veikšanas brīdī. Kopējā izmantoto iespēju un pakalpojumu daudzveidības aprēķinā mācības un darba ārzemēs pēdējo 5 gadu laikā nav iekļauts.

	2011**					
Cita vieta (pagasts, pilsēta) novadā	2.57 (2.29)	2.85 (2.33)	2.77 (2.27)	1.42 (1.98)	1.46 (1.96)	1.68 (2.07)
Rīga	1.55 (2.24)	0.99 (1.72)	1.26 (2.00)	2.44 (2.48)	1.97 (2.17)	1.63 (1.91)
Cita vieta Latvijā	1.08 (1.64)	1.04 (1.65)	1.02 (1.62)	1.39 (1.67)	1.34 (1.65)	1.32 (1.66)
Ārpus Latvijas**	0.22 (0.70)	0.18 (0.64)	0.20 (0.69)	0.51 (1.10)	0.61 (1.24)	0.60 (1.29)
	<i>n=1593</i>	<i>n=1188</i>	<i>n=1370</i>	<i>n=638</i>	<i>n=415</i>	<i>n=330</i>

** Indeksa vērtības skalā no 0 – šajā telpiskajā mērogā nav izmantots neviens pakalpojums, līdz 11 – telpiskajā mērogā ir izmantotas visas iespējas un pakalpojumi

***Iekļauj darbu un studijas ārzemēs pēdējo 5 gadu laikā. Citos telpiskajos mērogos darba un mācību vieta fiksēta pētījuma veikšanas brīdī. Kopējā izmantoto iespēju un pakalpojumu daudzveidības aprēķinā mācības un darba ārzemēs pēdējo 5 gadu laikā nav iekļauts, t. i., indeksa vērtība ir robežās no 0 līdz 9.

Lauku pagasti..	Pagasti un pilsētas (izņemot republikas nozīmes pilsētas) pēc novada centra novietojuma				Citas pilsētas		Citas pilsētas, izņemot republikas nozīmes pilsētas un Rīgu - mazpilsētas.		Rīga*
	..kopā	.. ārpus Pierīgas	Pilsēta vai pagasts, kurā neatrodas novada centrs	Pilsēta vai pagasts, kurā atrodas novada centrs	Citas pilsētas (bez Rīgas). kopā	..kopā	..ārpus Pierīgas	Republikas nozīmes pilsētas	
2014**									
Cita vieta (pagasts, pilsēta) novadā	2.13 (1.97)	2.47 (2.04)	2.33 (1.99)	0.92 (1.39)	0.71 (1.22)	0.88 (1.38)	0.92 (1.27)	0.60 (1.08)	0.02 (0.24)
Rīga	1.19 (1.80)	0.83 (1.51)	1.05 (1.73)	1.54 (1.91)	1.45 (1.88)	1.39 (1.86)	1.13 (1.68)	1.48 (1.90)	-
Cita vieta Latvijā	0.90 (1.47)	0.98 (1.59)	0.92 (1.52)	0.76 (1.10)	0.64 (1.08)	0.76 (1.07)	0.77 (1.09)	0.55 (1.08)	1.10 (1.71)
Ārpus Latvijas	0.21 (0.73)	0.22 (0.76)	0.20 (0.71)	0.27 (0.79)	0.35 (0.95)	0.25 (0.78)	0.31 (0.88)	0.41 (1.05)	0.67 (1.38)
	<i>n=321</i>	<i>n=252</i>	<i>n=273</i>	<i>n=190</i>	<i>n=351</i>	<i>n=142</i>	<i>n=99</i>	<i>n=209</i>	<i>n=332</i>

*Lai arī formāli Rīga un republikas nozīmes pilsētas nav bijušas daļa no novada, republikas nozīmes pilsētu iedzīvotājiem, tika jautāts par novadu, jo vairākās vietās republikas nozīmes pilsēta ir novada centrs, kaut arī novads formāli bija atšķirīga vienība. Rīgas iedzīvotājiem Rīga kā telpiskais mērogs ir dzīvesvieta.

** Indeksa vērtības skalā no 0 – šajā telpiskajā mērogā nav izmantots neviens pakalpojums, līdz 9 – telpiskajā mērogā ir izmantotas visas iespējas un pakalpojumi. Darba un mācību iespējas sarakstā nav iekļautas.

Telpisko mērogu nozīmes izmaiņas lauku pagastos ārpus Pierīgas saskaņā ar 2010., 2011 un 2014. gada aptaujas datiem

Lai varētu identificēt iespējamās telpisko mērogu nozīmes izmaiņas lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010. un 2011. gadā, tika izveidoti telpisko mērogu nozīmes indikatori, kas apvienoja atbildes, kas ir kopīgas visām trim aptaujām³⁵.

Tās tika salīdzinātas lauku pagastu iedzīvotājiem ārpus Pierīgas 2010., 2011. un 2014. gadā, lai izvērtētu izmaiņas šo vietu sasniedzamībā un saikņu stiprumā ar citiem telpiskajiem mērogiem. Pārbaudīta 1. hipotēzē izvirzīto sakarību stabilitāte, ka telpisko mērogu nozīmes indeksos 2010., 2011. un 2014. gada datos nav vērojamas būtiskas izmaiņas, t. i., telpisko mērogu nozīme laikā no 2010. gada līdz 2014. gadam lauku pagastos ārpus Pierīgas nav mainījusies.

Salīdzinot izmaiņas dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā, var redzēt, ka tā lauku pagastos ārpus Pierīgas ir bijusi 2–3 pakalpojumi, un iespējas, kas pamazām pieaug (2.35 – 2010. gadā, 2.46 – 2011. gadā un 2.57 – 2014. gadā), atšķirības starp vērtībām 2010. un 2011. gadā un 2011. un 2014. gadā nav statistiski nozīmīgas pēc Manna–Vitnija testa. Statistiski nozīmīgi nav mainījusies arī dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju īpatsvara no kopējās daudzveidības indeksa vērtība. Tā ir nedaudz zemāka par divām trešdaļām – 57–62%. Tātad vietas iespēju struktūra lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010.–2014. gadā nav mainījusies (skat. vairāk apakšnodaļā par vietas iespēju struktūru, 3.1.1.2.).

Novada telpiskā mēroga nozīme lauku pagastos ārpus Pierīgas no 1 līdz 2 pakalpojumiem un iespējām 2010. gadā ir pieaugusi līdz 2–3 pakalpojumiem un iespējām 2011. gadā un 2014. gadā saglabājās nemainīga (1.64 – 2010.gadā, 2.44 – 2011. gadā un 2.23 – 2014. gadā). Pieaugums no 2010. uz 2011. gadu ir statistiski nozīmīgs pēc Manna–Vitnija testa, bet izmaiņas 2010. un 2014. gada datos nav statistiski nozīmīgas.

---

³⁵ Iepircies, apmeklējis veikalus; izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu; bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus; mācījies, bijisursos; apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu; izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.). (skat. 2.1. tabulu).

Telpisko mērogu nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010., 2011. un 2014. gadā (attiecīgajā telpiskajā mērogā izmantoto atšķirīgo pakalpojumu un iespēju skaits, salīdzināmas indeksu vērtības, 0–6)

Gads		Dzīvesvieta	Cita vieta novadā	Rīgā	Cita vieta Latvijā	Ārpus Latvijas	Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība kopumā	Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidība, no visiem, salīdzinājumam, %
2010 n=252	Vidējā aritmētiskā vērtība	2.35	1.64	0.56	0.53	0.05	4.00	0.62
	Standartnovirze	1.50	1.79	1.13	1.08	0.32	1.37	0.35
2011 n=118	Vidējā aritmētiskā vērtība	2.46	2.44	0.88	0.80	0.12	4.50	0.57
	Standartnovirze	1.63	1,90	1.47	1.38	0.50	1.29	0.35
2014 n=233	Vidējā aritmētiskā vērtība	2.58	2.23	0.79	0.93	0.20	4.41	0.60
	Standartnovirze	1.39	1.87	1.37	1.51	0.67	1.22	0.31

Aplūkojot izmaiņas Rīgas kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskā mēroga nozīmē pa gadiem, vēl skaidrāk redzams, ka šī telpiskā mēroga nozīme kopumā lauku pagastos ārpus Pierīgas ir bijusi salīdzinoši zema – vidēji neviens vai viens pakalpojums vai iespēja (0.56 – 2010. gadā; 0.88 – 2011. gadā un 0.79 – 2014. gadā). Pieaugums Rīgā izmantoto dažādu pakalpojumu un iespēju skaitā – Rīgas kā telpiskā mēroga nozīmē – starp 2010. un 2011. gadu ir statistiski nozīmīgs pēc Manna–Vitnija testa, bet 2011. un 2014. gada salīdzinājums nav statistiski nozīmīgs, t. i., tas pēc 2011. gada lauku pagastos ārpus Pierīgas ir palicis nemainīgs.

Cita vieta Latvijā (republikas nozīmes pilsēta, izņemot Rīgu vai reģionālas nozīmes centrs) kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskais mērogs 2010.–2014. gadā arī ir pieaugusi no zemāk par vienu līdz vidēji vienam pakalpojumam vai iespējai (0.53 – 2010. gadā; 0.80 – 2011. gadā un 0.93 – 2014. gadā). Pieaugums ir statistiski nozīmīgs no 2010. līdz 2011. gadam un 2014. gadā tas ir saglabājies.

Pieaugums ir vērojams arī ārpus Latvijas telpiskajam pakalpojumu un iespēju izmantošanas mērogam, taču tas joprojām ir pārāk neliels, lai par to varētu izdarīt kādus secinājumus.

Tātad kopumā, salīdzinot 2010.–2014. gada lauku pagastu ārpus Pierīgas iedzīvotāju atbildes, par laukiem kā vietas iespēju struktūru un sasniedzamību var teikt, ka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, kā jau secināts 3.1.1.2. apakšnodaļā, nav mainījusies. Statistiski nozīmīgs – bet indeksa vērtības apjoma ziņā neliels – visu telpisko mērogu nozīmes pieaugums ir vērojams visiem telpiskajiem mērogiem laikā no 2010. gada līdz 2011. gadam un šis pieaugums ir saglabājies 2014. gadā (t. i., nav statistiski nozīmīgi mainījies laikā no 2011. līdz 2014. gadam).

Kopsavelkot, indeksu vidējo vērtību salīdzinoša analīze šajā apakšnodaļā liecina, ka 2010.–2014. gada datos nebija statistiski nozīmīgu atšķirību starp lauku un mazpilsētu administratīvi teritoriālajām kategorijām, bet lauku iedzīvotājiem kopumā ir bijusi sasniedzama zemāka pakalpojumu un iespēju daudzveidība nekā republikas nozīmes pilsētu un Rīgas iedzīvotājiem.

Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu daudzveidības ziņā laukus un pilsētas vieno līdzīgs saikņu daudzums ar citiem telpiskajiem mērogiem – 2–3 mērogi jeb 1–2 bez dzīvesvietas; turklāt 2010. un 2011. gadā telpisko mērogu saikņu tīkls bija nedaudz plašāks mazpilsētām nekā lauku administratīvajām teritorijām. Tā kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība laukos ir zemāka, tas nozīmē, ka vēlamās daudzveidības sasniegšanai viņiem ir jāiesaistās ikdienas mobilitātes procesos. Viens no potenciāliem skaidrojumiem zemākai telpisko mērogu daudzveidībai laukos varētu būt lauku pagastiem raksturīga salīdzinoši ciešāka saikne ar novada centru vai tuvāko pilsētu kā pakalpojumu un iespēju centru, kamēr mazpilsētām līdzīgi svarīgi telpiskie mērogi ir republikas nozīmes pilsētas un Rīga, kā arī labāka transporta infrastruktūra. Lauku administratīvi teritoriālās kategorijās nozīmīgākais telpiskais mērogs tajā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā ir cita vieta novadā, kam seko attiecīgi Rīga un cita vieta Latvijā. Izņēmums ir pilsētas un pagasti ārpus Pierīgas, kur šie abi mērogi ir bijuši vienlīdz svarīgi. Tomēr salīdzinoši lielā telpisko mērogu vidējo vērtību standartnovirze liecina, ka administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros pastāv diezgan lielas atšķirības, kas ļauj izteikt pieņēmumu par atšķirībām starp laukiem kā vietām un dažādām iedzīvotāju grupām, ja runā par pakalpojumu un iespēju sasniedzamību.

Visbeidzot, salīdzinot izmaiņas telpisko mērogu nozīmes indeksu vērtībās lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010., 2011. un 2014. gada datos, 1.b. apakšhipotēze apstiprinās daļēji. No 2010. līdz 2011. gadam ir pieaugusi visos telpiskajos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, kas pēc tam, salīdzinot 2011. un 2014. gadu, ir saglabājusies nemainīga. Arī iespēju sasniedzamība kopumā lauku pagastos ārpus Pierīgas pieauga laikā no 2010. gada līdz 2011. gadam un 2014. gadā saglabājās nemainīgā līmenī. Tas liek domāt, ka šīm izmaiņām vairāk ir saistība ar kādiem kopējiem sociāliem, ekonomiskiem vai politiskiem procesiem, mazāk ar reģionālās pārvaldības radītām lauku sasniedzamības un attālinātības kā relatīvās atrašanās izmaiņām.

3.1.2.3. Lauki un relatīvā attālinātība iedzīvotāju grupās ar atšķirīgiem individuālajiem un mājsaimniecības resursiem

Šajā apakšnodaļā analizēts lauku relatīvās atrašanās saiknes ciešums ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma kategorijām un vietas sasniedzamības saiknes ciešums ar individuālajiem un mājsaimniecības resursiem un ierobežojumiem. Apakšnodaļas mērķis ir atbildēt uz jautājumu, vai cilvēkiem ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem (izglītības un ienākumu līmeni, vecumu, ģimenes situāciju, piekļuvi personiskajam transportam, kas dzīvo laukos un pilsētā) izlīdzinās pakalpojumu un iespēju daudzveidība, vai tomēr, neatkarīgi no pieejamo resursu un ierobežojumu līmeņa līdzības, sasniedzamība laukos un pilsētās atšķirsies. Ja saiknes ciešums starp sasniedzamību un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālām kategorijām nemazinās, neizlīdzinās iedzīvotāju grupām ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem, tad var teikt, ka vietas relatīvā sasniedzamība vairāk ir saistīta ar administratīvi teritoriālās plānošanas kategorijām un politiku. Līdz ar to varētu teikt, ka relatīvā sasniedzamība tāpat kā iepriekš 3.1.2.2. apakšnodaļā identificētās lauku un mazpilsētu sasniedzamības atšķirības salīdzinājumā ar republikas nozīmes pilsētām un laukiem ir vairāk strukturāla un mazāk saistīta ar individuāliem un mājsaimniecību rīcībā esošiem resursiem un ierobežojumiem. Tomēr 3.1.2.2. apakšnodaļā identificētā daudzveidība lauku un pilsētu administratīvo kategoriju ietvaros ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka gan laukos, gan pilsētās pastāv salīdzinoši lielas atšķirības sasniedzamības ziņā dažādās vietās vai iedzīvotāju grupās. Ja tas tā ir, tad var sagaidīt, ka lauku un pilsētu sasniedzamības saiknes ciešums

mainās, ja pakalpojumu un iespēju sasniedzamība cieši saistīta ar cilvēku individuālajiem un mājsaimniecības resursiem un ierobežojumiem.

Vietas iespēju struktūras, administratīvi teritoriālās skalas un individuālo resursu korelāciju analīzes rezultāti (3.1.1.3. apakšnodaļa) liecināja, ka, neatkarīgi no respondentam pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem, starp administratīvi teritoriālā iedalījuma skalas kategorijām – laukiem un pilsētu – turpināja pastāvēt tikpat cieša saikne, t. i., līdzīgi resursi un ierobežojumi neizlīdzināja lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma atšķirības. Tas ļāva izteikt pieņēmumu, ka vietas iespēju struktūras atšķirībās laukos un pilsētās liela nozīme ir administratīvi teritoriālās kategorijām. Var arī izteikt pieņēmumu, ka ierobežota vietas iespēju struktūra un ierobežoti individuālie un mājsaimniecības resursi var radīt situāciju, kad noteiktām iedzīvotāju grupām nav iespējams sasniegt vēlamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību.

Šajā apakšnodaļā tiks pārbaudīts, vai līdzīgas vietas iespēju struktūras gadījumā, kas raksturīga lauku un pilsētu administratīvi teritoriālām kategorijām, iedzīvotāju grupām ar līdzīgu resursu un ierobežojumu līmeni ir bijusi sasniedzama līdzīga pakalpojumu un iespēju daudzveidība. Tas nozīmētu, ka lauku un pilsētu iedzīvotājiem ar augstāku pieejamo resursu līmeni – ienākumiem, izglītību – ir bijusi sasniedzama līdzīga pakalpojumu un iespēju daudzveidība kā pilsētu iedzīvotājiem, kamēr gan lauku, gan pilsētu iedzīvotāji ar ierobežotiem resursiem izmantojuši zemāku pakalpojumu un iespēju klāstu, neatkarīgi no dzīvesvietas. Līdz ar to respondentu vidū ar pietiekamu un augstu resursu līmeni lauku kā sociālas un telpiskas kategorijas ar ierobežotu vietas iespēju struktūru stratificējošais efekts, kas var izpausties kā attālinātība, saikņu ar citām vietām trūkums, būtu mazāk jūtams, kamēr respondentiem ar ierobežotiem resursiem, kuri ir atkarīgi no dzīvesvietā pieejamā, sasniedzamības trūkums izpaužas stratificējoši kā zemāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība.

Pārbaudītas tika promocijas darba 2.a. un 2.b. apakšhipotēzes daļas:

- 1) Vietas sasniedzamība ir pozitīvi un vidēji cieši saistīta ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo iedalījumu un individuālos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus raksturojošajām sociālajām un demogrāfiskajām

pazīmēm – pieaugot urbanizācijas līmenim un respondentiem pieejamajiem resursiem, pieaug pakalpojumu un iespēju sasniedzamība.

- 2) Lauku–pilsētu saiknes ciešums ar pakalpojumu un iespēju sasniedzamību samazinās, kontrolējot sociālās un demogrāfiskās pazīmes – samazinoties urbanizācijas līmenim, respondentu ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem vidū samazinās pakalpojumu un iespēju sasniedzamība. Līdz ar to lauki kā vieta saglabā nozīmīgumu kā relatīvā atrašanās, neatkarīgi no respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem. Pretējā situācijā, ja saiknes ciešums mainītos, varētu secināt, lauki kā dzīves vide dažādām iedzīvotāju grupām ir atšķirīgi, un var izteikt pieņēmumu, ka lauku attālinātība ir mazāk būtiska cilvēkiem, kuriem ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu.

Lai noteiktu pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksa kā vietas relatīvo sasniedzamību raksturotāja saistības ciešumu ar administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un resursus un ierobežojumus raksturojošajiem mainīgajiem, izmantota partiālā Spīrmena rangu korelācija, kontrolējot sociālos un demogrāfiskos rādītājus.

Analīzē izmantots 3.1.2.2. apakšnodaļā aprakstītais izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indekss. Kā liecināja iepriekšējās apakšnodaļas rezultāti, indeksa vidējo vērtību atšķirības dažādos telpiskos mērogos nebija ļoti lielas, un salīdzinājumā ar dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību var teikt, ka izlīdzinājās, atšķiroties būtiski republikas nozīmes pilsētām un Rīgai. Tāpēc šajā apakšnodaļā izmantotā administratīvi teritoriālo kategoriju skala ir Rīga – cita pilsēta – lauki. Korelāciju analīzē, ņemot vērā izlases kopu atšķirības, tiks izmantoti katram aptaujas datu masīvam specifiskie indeksi mainīgie. Ar Spīrmena rangu korelācijas analīzes pieeju tiks izvērtēts saiknes ciešums starp vietas sasniedzamību un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma skalu un saiknes ciešums starp dažādām iedzīvotāju grupām pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem.

2010. gadā starp administratīvi teritoriālo iedalījumu un izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību pastāvēja vidēji vāja pozitīva saikne, pieaugot administratīvi teritoriālās kategorijas urbanizācijas līmenim, pieauga sasniegtā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība ($r_s=0.267$, $p<0.001$, t. i., kopējā administratīvi teritoriālais iedalījums izskaidro 7% no izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības indeksu atšķirībām), un šī saikne nenoliedzami ir vājāka, ja salīdzina ar

dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību vai tās proporciju no kopējās izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības (skat. vairāk 3.1.1.3. apakšnodaļā).

Sociālo un demogrāfisko pazīmju saikne ar sasniegto pakalpojumu un iespēju daudzveidību ir salīdzinoši ciešāka – tā ir augstāka nodarbinātajiem ($r_s=0.455$, $p<0.001$), vidēji cieši negatīvi saistīta ar vecumu ($r_s=-0.422$, $p<0.001$) un pozitīvi vidēji cieši saistīta ar izglītības līmeni ($r_s=0.306$, $p<0.001$) un ienākumiem uz vienu ģimenes locekli ($r_s=0.291$, $p<0.001$, $n=710$), un lietošanā vai īpašumā esošu vai pieejamu personisko transporta līdzekli ($r_s=0.228$, $p<0.001$). Kontrolējot sociālo un demogrāfisko mainīgo vērtības, korelācijas koeficienta vērtība starp administratīvi teritoriālās kategorijām un izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību būtiski nemainījās respondentiem ar līdzīgu nodarbošanās statusu ($r_s=0.267$, $p<0.001$) un piekļuvi personiskajam transportam ($r_s=0.267$, $p<0.001$), t. i., sasniegto pakalpojumu un iespēju daudzveidības atšķirības joprojām ir saistītas ar administratīvi teritoriālo iedalījumu neatkarīgi no nodarbošanās statusa un piekļuves personiskajam transportam. Administratīvi teritoriālā iedalījuma un pakalpojumu un iespēju sasniedzamības saiknes ciešums pieauga, ņemot vērā vecumu ($r_s=0.300$, $p<0.001$). Tas nozīmē, ka pakalpojumu un iespēju sasniedzamības atšķirības cilvēkiem laukos un pilsētās vienā vecuma grupā ir lielākas nekā laukos un pilsētās. Tas ļauj pieņemt, ka sasniegtās iespēju daudzveidības samazinājums laukos salīdzinājumā ar pilsētām ir īpaši jūtams noteiktās vecuma grupās, piemēram, vecuma grupās, kuras raksturo ierobežota mobilitāte personiskā transporta pieejamības dēļ, jauniešu un gados vecāku lauku iedzīvotāju vidū (skat., piemēram, Osti, 2010).

Administratīvi teritoriālā iedalījuma saiknes ciešums nedaudz samazinājās – izlīdzinājās, ņemot vērā izglītības līmeni ($r_s=0.221$, $p<0.001$) un mājsaimniecības ienākumu līmeni ($r_s=0.204$, $p<0.001$, $n=707$), t. i., cilvēkiem ar līdzīgu izglītības līmeni un ienākumiem sasniegtā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība Rīgā, citās pilsētās un laukos atšķiras mazāk, nekā tad, ja šos aspektus neņemtu vērā.

Kontrolējot visus statistiski nozīmīgi ar izmantoto pakalpojumu daudzveidību saistītos sociālos un demogrāfiskos rādītājus, potenciālos resursus un ierobežojumus, Spīrmēna korelācija starp administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksu vērtību joprojām ir vidēji vāja ($r_s=0.248$, $p<0.001$, $n=701$), kas nozīmē, ka lauku ietekmi var kvantificēt kā vidēji 6% no kopējās indeksu

vērtību rangu daudzveidības izskaidrojošu). Lai arī samazinājums ir neliels, paliek problēma, ka vecuma un ienākumu nozīme arī pavisam neizlīdzina atšķirības, kas nozīmē, ka hipotēzi var apstiprināt tikai daļēji, t. i., gados vecāki cilvēki un cilvēki ar zemāku ienākumu līmeni laukos izmanto zemāku pakalpojumu un iespēju daudzveidību nekā cilvēki ar līdzīgiem ienākumiem un izglītību pilsētās, līdz ar to var teikt, ka lauki joprojām ir pārāk attālināti un nepietiekami sasniedzami, lai izlīdzinātu vietas iespēju struktūras un individuālo resursu ierobežojumus.

2011. gada aptaujas datus lauku–pilsētu administratīvā iedalījuma saikne ar izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību, kā jau to liecina indeksu vērtību analīze iepriekšējā apakšnodaļā, ir vāja ($r_s=0.104$, $p<0.001$; tas, ļoti iespējams, skaidrojams ar izlases atšķirībām, jo 2010. gada masīvs neaptver Rīgas un republikas nozīmes pilsētas, ar kurām salīdzinot lauku relatīvā atrašanās bija ievērojami attālinātāka). Sasniegto izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības saiknes ar sociālajiem un demogrāfiskajiem rādītājiem arī šajā masīvā ir vidēji ciešas un ciešas, pieaugot vecumam, izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība samazinās ($r_s=-0.466$, $p<0.001$), tā pieaug līdz ar izglītības līmeni ($r_s=0.369$, $p<0.001$), nodarbinātību ($r_s=0.436$, $p<0.001$), piekļuvi personiskajam transportam ($r_s=0.286$, $p<0.001$) un ienākumiem ($r_s=0.206$, $p<0.001$). Saiknes starp laukiem–pilsētu un sasniegto izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību ciešums mazinājās – atšķirības izlīdzinājās, ņemot vērā izglītības ($r_s=0.085$, $p<0.001$) un mājsaimniecības vidējo mēneša ienākumu līmeni ($r_s=0.085$, $p<0.001$, $n=1561$), t. i., var teikt, ka cilvēkus ar līdzīgu izglītību un ienākumiem lauku relatīvā attālinātība ietekmējusi mazāk, un viņiem līdzīga pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir bijusi sasniedzama neatkarīgi tā, vai viņi dzīvo lauku pagastā vai mazpilsētā. Atšķirības laukos un pilsētās – zemāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība lauku pagastos dzīvojošajiem – saglabājās, ņemot vērā nodarbinātības statusu ($r_s=-0.105$, $p<0.001$) un piekļuvi personiskajam transportam ($r_s=-0.108$, $p<0.001$), bet lauku–pilsētu un sasniegtās pakalpojumu daudzveidības saiknes ciešums pieauga līdzīgās vecuma grupās ($r_s=-0.122$, $p<0.001$), t. i., laukos gados vecāku iedzīvotāju grupas raksturo vēl zemāks sasniegto pakalpojumu un iespēju līmenis nekā vidēji.

Kontrolējot statistiski nozīmīgi ar izmantoto pakalpojumu daudzveidību saistītos sociālos un demogrāfiskos rādītājus, potenciālos resursus un ierobežojumus, korelācija starp lauku–mazpilsētu un izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksu

vērtību 2011. gadā joprojām pastāv, bet samazinās, ir vājāka ($r_s=0.096$ $p<0.001$, $n=1531$), kas nozīmē, ka kopumā sociālajiem un demogrāfiskajiem rādītājiem ir salīdzinoši liela nozīme, t. i., dažām iedzīvotāju grupām laukos (un pilsētās) acīmredzami ierobežotā vietas iespēju struktūra rada ierobežojumus, lai sasniegtu līdzīgu pakalpojumu un iespēju daudzveidību, bet citām – ar augstāku ienākumu, izglītības līmeni – lauku attālinātība ir mazāk būtiska.

Līdzīgi arī 2014. gada datus ir vērojama vāja korelācija, liecinot par sasniegtās izmantoto pakalpojumu daudzveidības samazinājumu laukos salīdzinājumā ar pilsētām ($r_s=-0.194$, $p<0.001$), kas nedaudz izlīdzinās (t. i., korelācijas koeficienta vērtība samazinās), ja salīdzina saiknes ciešumu cilvēkiem ar līdzīgu izglītības līmeni ($r_s=-0.128$, $p<0.001$), ienākumu līmeni ($r_s=-0.134$, $p<0.001$, $n=755$) un nodarbošanās statusu ($r_s=-0.174$, $p<0.001$), saikne kļūst ciešāka – atšķirības starp laukiem un pilsētu izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību ziņā nedaudz padziļinās, ja ņem vērā vecumu un piekļuvi vai tās trūkumu personiskajam transportam (attiecīgi $r_s=-0.208$, $p<0.001$ un $r_s=-0.202$, $p<0.001$). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka lauku attālinātība pakalpojumu un iespēju sasniegšanā ir bijusi nozīmīgāka gados veciem cilvēkiem un cilvēkiem, kam nav pieejams personiskais transports.

Kontrolējot statistiski nozīmīgi ar izmantoto pakalpojumu daudzveidību saistītos sociālos un demogrāfiskos rādītājus 2014. gadā, korelācija starp administratīvi teritoriālo lauku–pilsētu kategoriju skalu un izmantoto pakalpojumu daudzveidības indeksu vērtību joprojām pastāv, taču tās ciešums ir samazinājies ($r_s=-0.121$ $p<0.001$, $n=725$), kas nozīmē, ka kopumā sociālajiem un demogrāfiskajiem rādītājiem ir salīdzinoši liela nozīme, t. i., dažām iedzīvotāju grupām laukos (un pilsētās) acīmredzami ierobežotā vietas iespēju struktūra rada ierobežojumus, lai sasniegtu līdzīgu pakalpojumu un iespēju daudzveidību.

Kopsavelkot, saikne starp sasniegto izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību un administratīvi teritoriālo kategoriju skalu 2010.–2014. gadā ir vāja un pozitīva. Attālinātības un administratīvi teritoriālā iedalījuma saiknes ciešums laukos un pilsētās bija vājāks nekā saikne starp laukiem–pilsētu un dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību – vietas iespēju struktūru. Tas liek domāt, ka kopumā lauku relatīvā atrašanās ļauj lauku iedzīvotājiem ikdienā sasniegt līdzīgu daudzveidību pakalpojumu un iespēju izmantošanā citos telpiskos mērogos ārpus dzīvesvietas. Tomēr individuālo un mājsaimniecības resursu ciešā saikne ar sasniegto

izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību liecina, ka lauku attālinātība un pakalpojumu un iespēju līdzvērtīga sasniedzamība 2010.–2014. noteiktām lauku iedzīvotāju grupām bija problemātiska.

Rezultāti liecina, ka sasniegtā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība 2010.–2014. gadā ir bijusi augstāka, pieaugot ienākumiem, nodarbinātajiem iedzīvotājiem; cilvēkiem ar augstāku izglītību, bet samazinās, pieaugot vecumam, un respondentiem, kam nav pieejams auto, un saikne visos gadījumos ir bijusi robežās no vidējas līdz vidēji ciešai. Līdz ar to apstiprinās 2.a. apakšhipotēzes daļa par to, ka pastāv saikne starp iedzīvotāju grupām pieejamo resursu un ierobežojumu līmeni un spēju pārvarēt attālumus, lai sasniegtu līdzīgu izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību citos telpiskos mērogos.

Visbeidzot, 2.b. hipotēzes daļu par lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma un relatīvās attālinātības saiknes ciešuma saglabāšanos iedzīvotāju grupās ar līdzīgiem resursiem un ierobežojumiem 2010.–2014. gadā var uzskatīt noraidāmu. Lauku–pilsētu un sasniedzamības saiknes ciešums samazinās respondentu vidū ar līdzīgu ienākumu un izglītības līmeni – tātad lauku attālinātība sasniegto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā ir bijusi mazāk būtiska cilvēkiem, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts. Tomēr lauku–pilsētu un attālinātības saiknes nozīme, neatkarīgi no respondentu nodarbinātības statusa, 2010.–2014. gadā saglabājās un 2010.–2011. gadā – neatkarīgi no piekļuves personiskajam transportam (auto). Visbeidzot, lauku–pilsētu attālinātības atšķirību nozīme pieauga, salīdzinot tās dažādās vecuma grupās un 2014. gadā, ņemot vērā piekļuvi personiskajam transportam. Tas nozīmē, ka sasniegto izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības atšķirības laukos un pilsētās padziļinājās, ja tās salīdzināja atsevišķās vecuma grupās un starp respondentiem, kam ir bijis un nav bijis pieejams transports.

Tātad iedzīvotāju grupās ar augstākiem resursiem – ienākumu, izglītības līmeni – lauku–pilsētu attālinātības atšķirības pakalpojumu un iespēju sasniedzamību ziņā 2010.–2014. gadā ir bijušas zemākas. Iedzīvotāju grupās ar augstāku izglītību un ienākumiem (2010., 2011. un 2014. gadā) saikne starp laukiem–pilsētu un pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidību ir ļoti vāja, t. i., var teikt, ka, neatkarīgi no dzīvesvietas, cilvēki ar līdzīgiem ienākumiem un izglītības līmeni izmanto tādu pašu pakalpojumu un iespēju daudzveidību laukos un pilsētās. Nodarbinātības statuss un piekļuve personiskajam transportam saikni starp izmantoto pakalpojumu daudzveidību

un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā dalījuma skalu būtiski neietekmēja, t. i., atšķirības nodarbināto un nenodarbināto vidū laukos un pilsētās palika nemainīgas, bet vecums atšķirības padziļināja.

Tātad, ierobežoti resursi attālumu pārvarēšanai kopā ar ierobežotu vietas iespēju struktūru laukos var ierobežot pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidību. 2010., 2011. un 2014. gada dati ļauj izteikt pieņēmumu par to, ka ierobežoti resursi cilvēkiem laukos nozīmē ierobežotu pakalpojumu un iespēju izmantošanu, ko stratificē, no vienas puses, vietas ierobežotā iespēju struktūra, no otras, individuālo resursu trūkums attālumu pārvarēšanai. Tajā pat laikā, protams, ir jāņem vērā, ka laukos ir iespējas, kuras pakalpojumu un iespēju matrica neaptver un kas kvalitatīvi ir ļoti nozīmīgas labai dzīvei – dzīves vide, iespēja nodarboties ar lauksaimniecību, kopiena un sociālie tīkli –, kas nenoliedzami ir būtiski.

3.1.2.4. Kopsavilkums un secinājumi par lauku relatīvo atrašanos kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamību telpiskajos mērogos ārpus dzīvesvietas

3.1.2. apakšnodaļā, raksturojot lauku kā vietas relatīvo atrašanos, tika izvirzītas hipotēzes par atšķirībām vietas sasniedzamībā lauku un lauku–pilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās un iedzīvotāju grupās. Tie tika pārbaudīti, izmantojot biežumu sadalījumu un indeksu vidējo vērtību atšķirības grupās, kā arī izmantojot partiālu neparametrisku korelāciju analīzi par saikņu ciešumu starp lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā dalījuma kategorijām, lauku relatīvo atrašanos raksturojošu indeksu vērtībām un iedzīvotāju rīcībā esošo resursu un ierobežojumu līmeni.

Analīzes rezultāti ļauj daļēji apstiprināt promocijas darba 1.b. apakšhipotēzi par lauku relatīvo attālinātību salīdzinājumā ar pilsētām – nav atšķirību salīdzinājumā ar mazpilsētām, bet ir izteiktas atšķirības, salīdzinot ar republikas nozīmes pilsētām un Rīgu. Gan biežumu sadalījumu, gan sasniegto izmantoto pakalpojumu un iespēju kopējās daudzveidības indeksa vērtība pamatā neatšķiras lauku un mazpilsētu administratīvi teritoriālajās kategorijās – lielākās atšķirības ir starp laukiem un republikas nozīmes pilsētām, un Rīgu.

Telpisko mērogu daudzveidības ziņā laukus un pilsētas vieno līdzīgs saikņu ar citiem telpiskiem mērogiem daudzums – 2–3 mērogi jeb 1–2 bez dzīvesvietas. Tomēr pastāv atšķirības atsevišķu telpisko mērogu nozīmē laukos un mazpilsētās – pagastu un

ārpus novadu iedzīvotāju vidū otrs svarīgākais telpiskais mērogs ir novada centrs (lauku pagastos un mazpilsētās ārpus Pierīgas ievērojami zemāks ir Rīgas telpiskā mēroga nozīmīgums), mazpilsētās un republikas nozīmes pilsētās – Rīga. To potenciāli būtu iespējams skaidrot ar labāku transporta infrastruktūru – ceļiem, sabiedrisko transportu mazpilsētās uz Rīgu, republikas nozīmes pilsētām un citiem centriem, kamēr laukos transporta infrastruktūra vērsta uz novada centru vai tuvāko pilsētu kā pakalpojumu un iespēju centru, un no turienes ne vienmēr ir bijusi nosacīti saskaņota. Tātad var secināt, ka laukos pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā nākamais telpiskais mērogs ir bijis par vienu administratīvi teritoriālo kategoriju vairāk urbāns, bet mazpilsētās, izlaižot reģionālas nozīmes centru (citas vietas Latvijā telpiskais mērogs).

Salīdzinoši lielā telpisko mērogu daudzveidības un telpisko mērogu nozīmīguma vidējo vērtību standartnovirze, kas liecina par lielu vērtību izkļedes amplitūdu, atšķirībām no vidējā aritmētiskā rādītāja, liecina, ka kopumā administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros pastāv diezgan lielas atšķirības, kas ļauj izteikt pieņēmumu par lokālu apstākļu radītām relatīvās sasniedzamības atšķirībām laukos un atšķirībām dažādās iedzīvotāju grupās. Tas ļauj kritiski aplūkot laukus administratīvi teritoriālas kategorijas izpratnē kā analītisku kategoriju, jo izmantotās kategorijas nepietiekami izskaidro, neaptver kategorijas ietvaros esošo daudzveidību. Tāpat vietas relatīvās atrašanās analīzes rezultāti liecina, ka sasniedzamības ziņā lauku administratīvi teritoriālajām kategorijām ir daudz līdzīga ar mazpilsētām, kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka relatīvās atrašanās ziņā lauku–pilsētu dzīves vides kompleksā administratīvi teritoriālo kategoriju dalījums ir bijis nepietiekami izskaidrojošs.

Visbeidzot, kopējā sasniegtā pakalpojumu un iespēju daudzveidība, pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu daudzveidība un visu telpisko mērogu nozīme lauku pagastos ārpus Pierīgas pieauga laikā no 2010. gada līdz 2011. gadam un 2014. gada datos saglabājās nemainīgā līmenī. Lai arī viens skaidrojums varētu būt saistīts ar mērījuma precizitāti – 2011. gada aptaujas izlasē lauku pagasti ārpus Pierīgas ir aptverti pilnīgāk, tomēr izmaiņas saglabājas arī, salīdzinot ar 2014. gadu, kad izlases apjoms un administratīvi teritoriālais sadalījums bija tāds pats kā 2010. gadā. Līdz ar to var izteikt pieņēmumu, ka šīm izmaiņām pamatā drīzāk ir plašāki sociāli, ekonomiski vai politiski procesi nekā reģionālās pārvaldības radītas lauku sasniedzamības un attālinātības kā relatīvās atrašanās izmaiņas.

Analīzes rezultāti ļauj apstiprināt arī 2.a. apakšhipotēzes daļu par sasniedzamības saikni ar urbanizācijas līmeni un iedzīvotājiem pieejamajiem resursiem un 2.b. apakšhipotēzes daļu par sasniedzamības un urbanizācijas līmeņa saiknes izlīdzināšanos, kontrolējot, iedzīvotāju resursus un ierobežojumus raksturojošās sociālās un demogrāfiskās pazīmes. Starp lauku–pilsētu dalījumu un pakalpojumu un iespēju attālinātību 2010.–2014. gadā pastāvēja vāja vai vidēji cieša saikne, starp resursu un ierobežojumu līmeni un attālinātību pastāvēja vidēji ciešas līdz ciešas saiknes, bet lauku relatīvā attālinātība sasniegto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā ir bijusi mazāk būtiska cilvēkiem, kuriem ir pieejams plašāks resursu klāsts (augstāks izglītības, mājsaimniecības ienākumu līmenis), lauku–pilsētu atšķirības dažādās vecuma grupās ir padziļinājušās.

Raksturojot lauku relatīvās sasniedzamības izmaiņas pēc empīriskajā pētījuma aptvertā laika posma, tieši salīdzināmu datu nebija, tāpēc integrēti analizēti dažādu avotu dati. Izmantoti dati par atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantojumu (kultūras patēriņu, veselības aprūpes pakalpojumu izmantojumu) 2016. un 2017. gadā; dati par iedzīvotāju ikdienas pārvietošanos saistībā ar dažādiem ikdienas mobilitātes mērķiem, kā 2016. gadā telpiskās informācijas par dažādu pakalpojumu un iespēju sasniedzamību analīzes rezultāti kartes formā.

Kultūras un izklaides pasākumu sasniedzamības tendences turpina 2010.–2014. gadā novērotās sasniedzamības atšķirības laukos un pilsētās, bet veselības aprūpes pakalpojumu sasniedzamības analīze parāda, ka primārās veselības aprūpes sasniedzamībā izmaiņu nav – atšķirību lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū izmantojumā kopumā nav; atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū ir speciālistu un zobārsta apmeklētībā. 2015. un 2016. gada dati par ģimenes ārsta sasniedzamību atsevišķos novados, ja nav pieejams personiskais transports, akcentē ar attālumu pārvarēšanu saistītos šķēršļus, kas tieši neatspoguļojas pakalpojumu izmantojumā – attālumu līdz tuvākajai sabiedriskā transporta pieturai, sabiedriskā transporta kursēšanas laikus un maršrutus u. tml. Šo kultūras patēriņa un līdzdalības, kā arī veselības aprūpes pakalpojumu izmantošanā pastāv arī atšķirības starp cilvēkiem ar atšķirīgiem ienākumiem un vecuma, tāpēc ir iespējams izteikt piesardzīgu pieņēmumu, ka 2010.–2014. gada datus redzamā telpiskās attālinātības marginalizējošā ietekme uz cilvēku ar zemākiem ienākumiem un vecuma ierobežojumiem saglabājas.

Telpisko datu analīze 2016. gadā apliecina, ka dažādu pakalpojumu un iespēju sasniedzamība – ceļā ar auto pavadāmais laiks – kopumā ir bijusi zemāka ārpus Rīgas, Pierīgas un lielo pilsētu tuvuma. Kopumā iepriekš minētās sasniedzamības atšķirības saglabājas arī pēc empīriskajā pētījuma aptvertā laika posma. Lai arī sasniedzamība ar auto neko daudz nepasaka par izmantojumu un faktiski ceļā pavadāmo/pavadīto laiku, pakalpojumu un iespēju kvalitāti, izmantošanas ērtumu (piemēram, veikala darba laiks), tā norāda uz objektīvajiem šķēršļiem, ko rada attālums un ar kuriem ir jāsaskaras, lai sasniegtu iespējas un pakalpojumus. Pat, ja iepirkšanās, primārās veselības aprūpes pakalpojumu, arī nodarbinātības iespēju izmantojums laukos un pilsētās ir bijis līdzīgā līmenī, tad ir jāņem vērā arī pieejamā kvalitāte un sasniedzamība. Piemēram, būtiski ir laikus ņemt vērā ar ikdienas mobilitāti saistītos aspektus salīdzinājumā ar pilsētām – lielāko attālumu, ceļā pavadāmo laiku, sarežģītāku brauciena plānošanu, kā to parāda Valsts kontroles ziņojums par iespējām nokļūt pie ģimenes ārsta lauku pagastos (Valsts kontrole, 2016). Tāpat jāņem vērā nelielā attālumā esošo pakalpojumu ierobežotā daudzveidība laukos – cik dažādos telpiskos mērogos, dažādās vietās ir iespējams saņemt nepieciešamo veselības aprūpi; uz cik vietām jābrauc, lai varētu nopirkt vajadzīgo.

Tas var nozīmēt, ka ierobežotas vietas iespēju struktūras un individuālo un mājsaimniecības resursu gadījumā attālinātās vietās cilvēkiem var būt ievērojamas problēmas sasniegt vēlamās iespējas un pakalpojumus, un laba, iespēju daudzveidības raksturojoša dzīve laukos ir tiem, kuriem pietiek resursu, lai attālinātos pakalpojumus un iespējas, kas nav pieejami dzīvesvietā, sasniegtu citur. Pārējiem lauku attālinātība un vietas iespēju struktūras ierobežotības izvēles iespējas liek meklēt citas stratēģijas alternatīvi mobilitātes iespēju un pakalpojumu izmantošanas plānošanā.

3.1.3. Vietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaiste lauku raksturojumā

Šīs apakšnodaļas mērķis ir raksturot trešo dimensiju Džona Egnjū vietas trīs dimensiju modelī – ar vietu saistītās simboliskās nozīmes un vērtības var analizēt kā dažādus vietas sociālos, emocionālos un funkcionālos piesaistes elementus.

Ja 3.1.1. un 3.1.2. apakšnodaļā fokuss bija uz vietas iespēju struktūru kā vietā pieejamo iespēju un pakalpojumu izmantošanu un vietas relatīvo atrašanos, kas raksturo dažādu pakalpojumu un iespēju sasniedzamību citos telpiskos mērogos, ne

tikai dzīvesvietā, cilvēkiem ar atšķirīgiem resursiem un ierobežojumiem, tad šajā apakšnodaļā raksturotas cilvēku attieksmes, vērtējums, nozīmes, kas piešķirti dažādiem dzīvesvietas aspektiem – dabai un videi, dažādiem pakalpojumiem un iespējām, ģimenei un sociālajiem tīkliem, emocionālajai piesaistei dzīvesvietai. Līdz ar to šajā apakšnodaļā fokuss ir uz subjektīvo vērtējumu – attieksmēm, vērtējumiem un piešķirtajām nozīmēm. Šajā apakšnodaļā aptvertie dzīves kvalitātes elementi, kam respondenti piešķir nozīmi un kas piesaista dzīvesvietai (piemēram, dabas un vides aspekti, mājoklis, sociālie tīkli) ļauj kontekstualizēt iepriekš aplūkoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību un sasniedzamību.

Izmantojot 2010., 2011. un 2016. gada datus, ko raksturoja atšķirīgas izlases kopas un atšķirīgs dažādu vietai piešķirto nozīmju un vērtību mērījums, šajā apakšnodaļā ar divu empīriskā materiālā balstītu grupēšanas un reducēšanas metožu – klasteru analīzes un pamatkomponentu analīzes – palīdzību veidota vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaisti raksturojoša tipoloģija (četrus klasteru jeb tipu modelis) un vietai piešķirtās emocionālās un funkcionālās vērtības un nozīmes raksturojošas apkopjošas dimensijas (divi pamatkomponentu analīzes modeļi 2011. un 2016. gadam).

Šajā apakšnodaļā pārbaudītas šādas 1.c. un 2.c. apakšhipotēzes:

1. Vietai piešķirto nozīmju ziņā lauki kā dzīves vide kopumā atšķiras no pilsētām kā administratīvi teritoriālām kategorijām: laukus raksturo augstāka lauku ainavas, dabas, kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementiem un emocionālajiem aspektiem piešķirta nozīme, (t. s. idilliskās dzīves vides elementi, Woods, 2011) un zemāks vietas funkcionālo iespēju vērtējums.
2. Dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās atšķiras dzīvesvietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaistes elementi.
3. Lauki vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes elementu ziņā ir atšķirīgi dažādām iedzīvotāju grupām – dzīvesvietā pieejamo iespēju un dzīves vides kvalitātes vērtējums ir augstāks iedzīvotāju grupās, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu.

2010., 2011. un 2016. gada aptaujās mērīti dažādi lauku kā vietas nozīmes un piesaistes elementi. 3.1.3.1. apakšnodaļā analizēta 2010. gada aptaujā iegūtie dati par vietas nozīmes un piesaistes elementu daudzveidību lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū,

ar klasteru analīzes metodi veidojot vietas nozīmju un piesaistes tipus. 3.1.3.2. apakšnodaļā sniegti 2011. un 2016. gadā veiktajās lauku un mazpilsētu iedzīvotāju aptaujās iegūto datu par apmierinātību ar dažādiem emocionāli nozīmīgiem un funkcionāliem dzīves vides elementiem, kā arī respondenta vērtējumu, priekšstatiem par laukiem kā dzīvesvietu un savu vietu tajā, analīzes rezultāti, ar pamatkomponentu analīzes palīdzību veidojot plašākas vietas vērtējuma dimensijas un pārbaudot to atšķirības laukos un pilsētās.

3.1.3.1. Vietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaistes elementi: 2010. gada aptaujas datu analīzes rezultāti ³⁶

Vietai piešķirtās emocionālās un funkcionālās nozīmes (apmierinātība ar dažādiem vietas aspektiem, emocionāla piesaiste) piesaiste atspoguļo, no vienas puses, dzīvesvietas materiālo formu un relatīvo atrašanos, kā arī kopienas dzīves aspektus, bet, no otras puses, cilvēku rīcību, iesaistoties dažādu iespēju izmantošanā, un visbeidzot – individuāli un kolektīvi tam visam piešķirtās vērtības. Salīdzinājumā ar iepriekšējām apakšnodaļām, kur nozīmīgs bija vietas iespēju struktūras izmantojums, šajā nozīmīgs ir individuāli vietai piešķirtais vērtējums dažādiem dzīvesvietas piesaistes un vērtējuma aspektiem. Lauki nav viendabīga dzīves vide, jo dažādas iedzīvotāju grupas atšķirīgi vērtē dažādus dzīvesvietas aspektus, un līdz ar to fiziski viena un tā pati vieta ikdienas dzīvē cilvēku piešķirto nozīmju un vērtību ziņā var būt pavisam atšķirīga. Piemēram, divi krasi pretēji vienas un tās pašas vietas piesaistes un lauku kā dzīves vides raksturojumu tipi atšķirīgās iedzīvotāju grupās varētu būt skatījums no pietiekamu vai ierobežotu resursu perspektīvas, lai pārvarētu relatīvu attālinātību. Šādā skatījumā lauku pagasts var būt ar augstu vērtētu dabas, vides idilliskajām iezīmēm, drošs un mierīgs, ar personisko transportu ērti sasniedzamu tuvāko pakalpojumu centru. Savukārt citiem tā pati vieta var šķist ierobežota, ar interesēm un vajadzībām neatbilstošu ikdienas, medicīnas pakalpojumu, nodarbinātības iespēju piedāvājumu, kas citur ir grūti sasniedzams, jo nepietiekamas sabiedriskā transporta infrastruktūras

---

³⁶ Apakšnodaļa sagatavota, par pamatu izmantojot empīrisku datu analīzi publikācijā, kurā promocijas darba autore ir bijusi viena no autoriem: Bite, D. u. c. (2011). Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un indivīdu rīcībspējas stratēģijas. No Zepa, B. Kļave, E. (Red.) Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja. Rīga: LU SPPI, 96.–117.lpp.

dēļ citas vietas ir grūti sasniedzamas, bet vietas piesaistes pamatu veido pieejams mājoklis un ciešas ģimenes, radnieku saites.

2010. gada aptaujā respondentiem tika uzdots jautājums par dažādiem elementiem, kas viņus piesaista dzīvesvietai. Lai izprastu, kādi elementi veido vietas piesaisti lauku un pilsētu iedzīvotājiem un dažādām iedzīvotāju grupām laukos, tika veikta šo elementu empīriskā grupēšana, izmantojot klasteru analīzi (Varda grupēšanas algoritmu un kvadrātiskos Eiklīda attālumus atšķirīguma un līdzīguma starp gadījumiem noteikšanai, vairāk par metodi skat. 2. nodaļā). Daļa šī materiāla ir publicēta “Pārskatā par tautas attīstību 2010/2011”, un šīs apakšnodaļas saturs daļēji to atspoguļo.

2010. gada datu analīzes rezultāti liecina, ka, raksturojot dažādu elementu minēšanas biežumu kopumā, visbiežāk kopumā minēti mājoklis (79%) un ģimenes un radnieku tuvums(76%), un šo elementu minēšanas biežumā nav būtisku atšķirību Rīgas, citu pilsētu un lauku iedzīvotāju vidū (attiecīgi 77% un 76% Rīgā, 77% un 74% citās pilsētās un 84% un 80% norādījuši, ka viņus dzīvesvietai piesaista mājoklis un ģimenes, radnieku tuvums).

Nākamo biežāk minēto vietas piesaistes elementu – ainavu, apkārtni un drošu, mierīgu dzīves vidi – minēšanas biežumā Rīgā, citās pilsētās un laukos ir lielākas atšķirības – tos kopumā minējušas divas ceturtdaļas respondentu (attiecīgi 43% un 42%), bet Rīgas iedzīvotāju vidū tos bija minējusi nedaudz vairāk kā trešā daļa (attiecīgi 35% un 34%), citās pilsētās – divas piektdaļas (45% un 43%), bet lauku iedzīvotāju vidū apkārtnē un droša, mierīga dzīves vide kā vietas piesaistes elementi minēti vēl nedaudz biežāk, tos minējusi gandrīz puse (attiecīgi 50% un 48%). Šos četrus vietas piesaistes elementus, neņemot vērā nelielās atšķirības minēšanas biežumā, kā četrus visbiežākos var izmantot, lai raksturotu vietas piesaisti neatkarīgi no dzīvesvietas administratīvi teritoriālās kategorijas tipa. Pārējo elementu minēšanas secībā pēc to biežuma ir atšķirības. Šo elementu nozīmi apliecina arī citi pētījumi, piemēram, salīdzinot tos ar 2013. un 2014. gadā veiktas aptaujas atsevišķos Vidzemes un Latgales pagastos rezultātiem, var redzēt, ka galvenie iemesli dzīvesvietas izvēlei laukos ir bijuši saistīti ar ģimenes saitēm, mājokļa iegādi, atrašanās vietu, pievilcīgu ainavu un drošu un mierīgu dzīves vidi, bet Latgales iedzīvotāji minējuši arī darba iespējas un lētāku dzīvi (Krisjane, Apsite-Berina, Berzins, & Grīne, 2017).

Lauku iedzīvotāji kā nākamo nozīmīgo piesaistes elementu min apkārtējos cilvēkus, kaimiņus, kas dzīvesvietai piesaista divas piektdaļas (42%) un minēts biežāk nekā Rīgas un citu pilsētu respondentu vidū (attiecīgi 30% un 31%). Pārējos piesaistes elementus minējusi mazāk kā trešā daļa lauku iedzīvotāju, ļaujot izteikt pieņēmumu, ka piesaistes dzīvesvietai ziņā – izņemot pirmos piecus biežāk minētos – pastāv liela daudzveidība, kas ir saistīta gan ar iedzīvotāju dzīvesveidu, gan lauku kā dzīves vides daudzveidību.

Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāji kā nākamos min labu sabiedriskā transporta un ceļu tīklu un ikdienā nepieciešamos sadzīves pakalpojumus (attiecīgi 50% un 52% Rīgā un 38% un 42% – citās pilsētās), kas laukos minēti ievērojami, pakalpojumu ziņā pat vairākas reizes, retāk (attiecīgi 28% un 15%). Pārējo pakalpojumu pieejamība kā piesaistošs elements minēta salīdzinoši retāk, turklāt – Rīgā biežāk nekā citās pilsētās un laukos – interneta un telefona sakaru kvalitāte (30% Rīgā un 27% – citās pilsētās salīdzinājumā ar 13% laukos), kvalitatīvas izglītības pieejamība (21% Rīgā, 14% citās pilsētās un 5% laukos). Tādu pakalpojumu kā pašvaldības darba kvalitāte (12% Rīgā, 8% citās pilsētās un 7% laukos), kā arī pašvaldības nodrošinātā sociālā palīdzība (10% Rīgā, 7% citās pilsētās un 5% laukos) būtisku atšķirību piesaistes ziņā Rīgā, citās pilsētās un laukos nebija.

Ja neņem vērā apkārtējos cilvēkus, kaimiņus, ko Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāji minējuši retāk nekā lauku iedzīvotāji, citus kopienas dzīves aktivitāti raksturojošus elementus Rīgas iedzīvotāji minējuši biežāk nekā citu pilsētu un lauku iedzīvotāji – kultūras un sabiedriskā dzīve piesaista attiecīgi 30% un 20% Rīgas, 18% un 14% – citu pilsētu un 11% un 12% lauku iedzīvotāju.

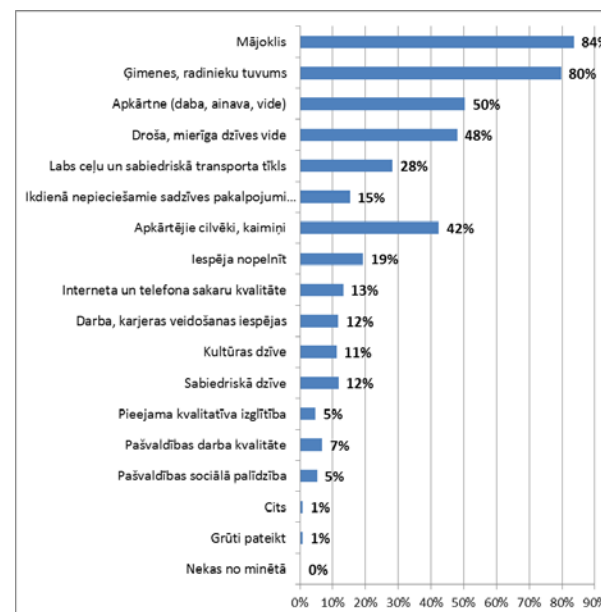
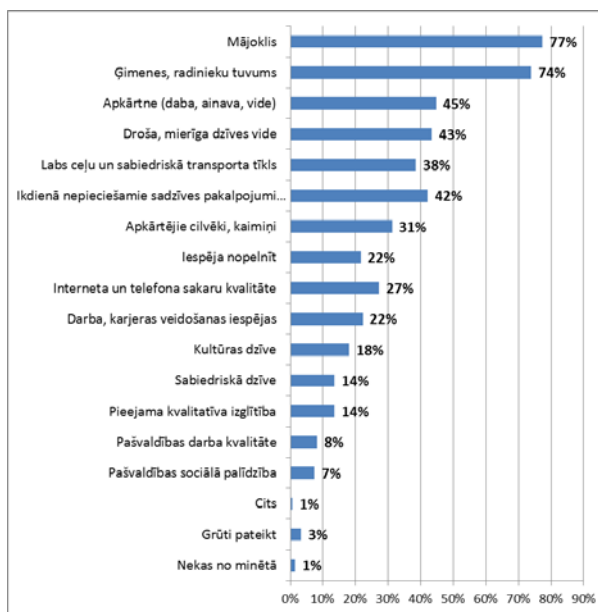
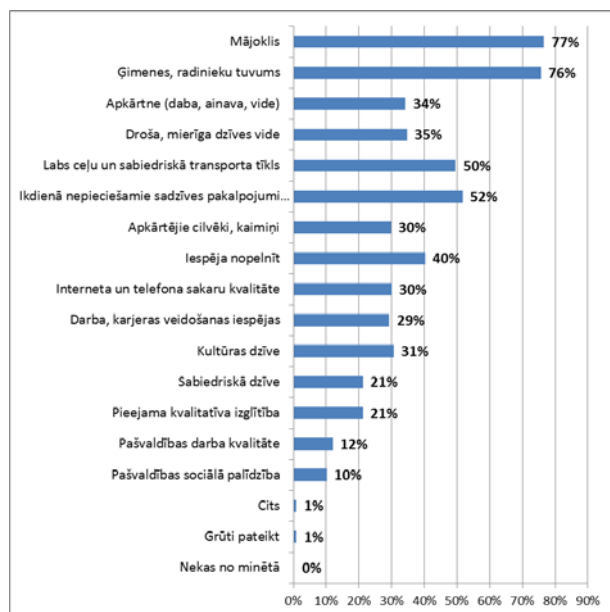
Ar darbu – karjeras iespējām un iespēju nopelnīt – dzīvesvieta biežāk piesaista Rīgas iedzīvotājus (attiecīgi 29% un 40%), kā arī piekto daļu (attiecīgi 22% un 22% citu pilsētu iedzīvotājus) un 12% un 19% lauku iedzīvotāju, turklāt izskatās, ka karjeras iespējas vienlīdz lielā mērā piesaista Rīgas un citu pilsētu iedzīvotājus, bet lauku iedzīvotājus vidēji divas reizes retāk, savukārt iespēja nopelnīt ir augstāka Rīgā un divas reizes retāk minēta kā vietai piesaistoša laukos un citās pilsētās.

Jautājums: „Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā Jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kas no minētā Jūs pašlaik piesaista Jūsu pašreizējai dzīvesvietai?“, atbildes atspoguļotas %

Rīga, n=321

Cita pilsēta, n=344

Lauki, n=344

3.1. att. Piesaistes dzīvesvietai elementi Rīgā, citās pilsētās un lauku pagastos

Piezīme. Respondenti varēja izvēlēties visas piemērotās atbildes, tāpēc procentu summa ir lielāka par 100%.

Balstoties uz minētajiem piesaisti vietai veidojošajiem elementiem, ar empīriskās grupēšanas metodes – klasteru analīzes palīdzību tika izveidotas respondentu grupas ar līdzīgām atbildēm, ļaujot raksturot vietas piesaistes tipus. Šie tipi daļēji raksturo vietas nosacīti objektīvo iespēju struktūru, tomēr pamatā tas ir piešķirtais vērtējums dažādiem dzīves vides elementiem, kas vienā dzīvesvietā var atšķirties, līdz ar to tas vairāk raksturo respondentiem svarīgo, nozīmīgo un var būt atšķirīgs vienai un tai pašai vietai, un ļauj raksturot vietas piesaistes daudzveidību laukos.

Klasteru analīzes procesā tika izveidots vietas piesaistes tipu modelis, kur gadījumi tika apvienoti četrās savstarpēji atšķirīgās, bet grupas ietvaros līdzīgās grupās. Lai arī atsevišķu elementu minēšanas biežums bija salīdzinoši ļoti liels un citu – salīdzinoši zems, modeļa izveidē tika iekļauti visi, lai nezaudētu informāciju (kaut arī pastāv risks, ka šādā veidā mainīgie ar nelielu minēšanas biežumu iegūst neproporcionāli lielu nozīmi klasteru modeļa izveidē). Lai arī izvēlētajā četru klasteru risinājumā grupas sadalījuma ziņā nav līdzīgas, tikai viena ir būtiski lielāka, tāpēc izvēlēts šis sadalījums, jo attiecīgi 5 un 6 klasteru risinājumā atšķirības klasteru izmēros bija vairākkārtīgas un tās saglabājās arī trīs klasteru risinājumā, tāpēc vietas piesaistes tipu raksturošanai tika izvēlēts četru klasteru modelis.

Tālāk apakšnodaļā raksturoti šie vietas piesaistes tipi:

- 1) vieta, kur ir ģimene un mājas (41%),
- 2) vieta, kurā koncentrējas iespējas (15%),
- 3) kvalitatīva dzīves vide (idilliskie lauki) 21%,
- 4) kvalitatīva dzīves vide labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā (piepilsētas vai mazpilsētas idilles), 23%.

Raksturojumā izmantota biežumu sadalījumu un vidējo aritmētisko vērtību atšķirības grupās. Biežumu sadalījumiem veikta atšķirību statistiskā nozīmīguma pārbaude, atspoguļotas vērtības, kas ir statistiski nozīmīgas pēc hī kvadrāta kritērija ar $p < 0.05$.

Pirmo piesaistes dzīvesvietai tipu (41% jeb 414 respondentu no 1009) raksturo vieta, kur ir ģimene, mājas un darbs.

Šo piesaistes tipu raksturo mājokļa (68%) un ģimenes, radnieku tuvums (65%); pārējie dzīvesvietas aspekti minētie ievērojami retāk – nedaudz vairāk kā ceturtdaļa (28%) minējusi iespēju nopelnīt, gandrīz ceturtdaļa minējusi apkārtējos cilvēkus, kaimiņus (23%), piektā daļa – apkārtni un dabu (19%) un sabiedrisko dzīvi (18%). Nedaudz retāk (16%) norādījuši, ka dzīvesvietai piesaista darbu, karjeras iespējas, 14% – labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls,

13% – dažādi ikdienas pakalpojumi un 12% – kultūras dzīve, pārējos aspektus minējusi mazāk nekā desmitā daļa. Vidēji šajā grupā respondenti minējuši 3 piesaistes elementus, kā liecina biežumu sadalījumi, šo elementu vidū ir liela dažādība. Respondentu vidū ar šo vietas piesaistes tipu ir vienlīdz daudz Rīgas (31%), citu pilsētu (35%) un lauku pagastu (34%) iedzīvotāju. Šo respondentu vidū vairāk bija strādājošo (57%).

Otro piesaistes dzīvesvietai tipu (16% jeb 157 respondentu no 1009) raksturo vieta, kurā koncentrējas iespējas (pakalpojumu, transporta, sakaru, darba, izglītības, kultūras un sabiedriskās dzīves iespējas).

Dzīvesvietai bez ģimenes un mājokļa (81% un 89%) viņus piesaista ikdienā nepieciešamie sadzīves pakalpojumi (76%), labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls (75%), gandrīz puse minējuši interneta un telefona sakaru kvalitāti (46%), iespēju nopelnīt (51%), darba un karjeras iespējas (44%), piesaista arī kvalitatīva izglītība (26%). Retāk piesaista apkārtējie cilvēki, kaimiņi (8%), apkārtējā vide, daba, ainava (10%). Vidēji viens cilvēks minējis 6 piesaistes elementus. Vairāk nekā puse respondentu ar šo vietas piesaistes tipu dzīvoja Rīgā (56%); trešā daļa – citās pilsētās (34%), desmitā daļa – lauku pagastos (10%). Šo respondentu vidū vairāk bija strādājošo (64%) un respondentu ar augstiem vai vidēji augstiem ienākumiem (47%).

Trešo piesaistes dzīvesvietai tipu (21% jeb 213 respondentu no 1009) raksturo kvalitatīva dzīves vide (idilliskie lauki).

Šos respondentus dzīvesvietai piesaista ģimene un mājoklis (88% un 84%), droša, mierīga dzīves vide (71%), apkārtnes (dabas, ainavas) skaistums (67%), apkārtējie cilvēki, kaimiņi (53%). Retāk dzīvesvietai piesaista darba, karjeras iespējas, iespēja nopelnīt (14%), kultūras un sabiedriskā dzīve (12%), labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls (9% un 7%), internets un telefona sakari (2%). Vidēji viens cilvēks minējis 5 piesaistes elementus. Šāds piesaistes tips biežāk atbilst lauku iedzīvotājiem ārpus Pierīgas (šo respondentu vidū 19% dzīvoja Rīgā, 25% – citās pilsētās un vairāk kā puse 56% – lauku pagastos; tostarp 49% – pagastos ārpus Pierīgas).

Šo respondentu vidū vairāk bija sievietes (57%), ģimeņu ar bērniem līdz 18 gadu vecumam (39%), puse bija strādājoši (51%) un respondentiem biežāk bija zemi vai vidēji zemi ienākumi uz vienu ģimenes locekli salīdzinājumā ar pārējiem tiptiem (44%) un salīdzinoši gados vecāki (52% ir vecāki par 55 gadiem).

Ceturto piesaistes dzīvesvietai tipu (23% jeb 225 respondentu no 1009) raksturo kvalitatīva dzīves vide labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā (piepilsētas vai mazpilsētas idille).

Vietas piesaistē ir augsta ģimenes un radnieku klātbūtnes (82%), kā arī mājokļa nozīme (89%), dzīvesvietai piesaista arī apkārtnē (daba, ainava – 87%) un droša, mierīga dzīves vide (73%), labs ceļu, sabiedriskā transporta tīkls (87%), kā arī interneta un telefona sakaru kvalitāte (67%), ikdienas sadzīves pakalpojumi (57%), kultūras un sabiedriskā dzīve (38% un 25%); vidēji piektajai daļai piesaistošas bijušas karjeras iespējas un iespēja nopelnīt (attiecīgi 22% un 21%). Piektdaļai ir bijusi svarīga arī pašvaldības darba kvalitāte (22%) un kvalitatīva izglītība. Vidēji viens cilvēks minējis 7 piesaistes elementus, kas ir vidēji augstākais rādītājs.

Respondentu vidū ar šo vietas piesaistes tipu trešā daļa dzīvo Rīgā (33%), nedaudz biežāk – citās pilsētās – 38%, bet nedaudz vairāk kā ceturtdaļa – lauku pagastos (28%); vairāk nekā ceturtdaļa dzīvo Pierīgā (27%). Puse respondentu ar šo tipu strādā (51%), kopumā ir ar vidēji augstākiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli (46% bija augsti vai vidēji augsti ienākumi) un salīdzinoši gados vecāki (vairāk nekā puse – 56% ir vecumā virs 55 gadiem).

Aplūkojot šo četrus tipus raksturojumu, var teikt, ka modelis kopumā vērtējams kā daļēji izdevies. Tas samērā veiksmīgi ļauj identificēt četrus vietas piesaistes tipus un to atšķirības. Zināmā mērā problemātisks ir 1. tips, kuru pamatā no pārējiem atšķir neliels minēto piesaistes elementu skaits, un tas saistāms ar jau apakšnodaļas sākumā pie tipoloģijas izveides minēto problemātiku, ka iekļauti gan mainīgie ar augstu minēšanas biežumu, gan mainīgie ar zemu minēšanas biežumu, līdz ar to gadījumi ar pozitīvām vērtībām dažos no 15 elementiem tiek iekļauti grupā, balstoties uz nelielo izvēlēto elementu skaitu, nevis atšķirībām dažādu elementu minēšanas biežumā.

Dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās atšķiras vietas piesaistes tipu izplatība, t. i., dažādiem dzīvesvietas elementiem individuāli piešķirto vērtību daudzveidība. Divas piektdaļas iedzīvotāju, neatkarīgi no dzīvesvietas administratīvi teritoriālās kategorijas urbanizācijas līmeņa, raksturo 1. tips – pamatā piesaisti veido mājas, ģimene un darbs (39–43%).

Trešdaļai lauku iedzīvotāju (36% un nedaudz biežāk – pagastu ārpus Pierīgas iedzīvotāju – 42%) raksturīgs 3. vietas piesaistes tips – kvalitatīva dzīves vide, ko raksturo apkārtnes, vides, kaimiņu nozīme; turklāt lauku iedzīvotāju vidū šis tips ir izplatīts attiecīgi trīs

un divas reizes biežāk nekā Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāju vidū (12% Rīgā un 16% citās pilsētās).

Piektajai daļai lauku pagastu iedzīvotāju atbilst 4. vietas piesaistes tips – kvalitatīva dzīves vide labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā (19%), kas raksturo vietu un cilvēkus, ir pieejama un tiek augstu vērtēta ar lauku vidi tradicionāli saistītās vides, ainavas, kopienas kvalitātes ar pakalpojumu pieejamību, ceļu tīklu un transporta un sakaru pieejamību. Jāpiebilst, ka respondentu vidū ar šo tipu biežāk ir cilvēki ar vidēji augstākiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli. Lai arī atšķirības ir nelielas, salīdzinoši nedaudz biežāk šis piesaistes tips bija raksturīgs Rīgas iedzīvotājiem (27%) un citu pilsētu iedzīvotājiem (25%).

Ievērojami retāk – attiecīgi piecas un trīs reizes retāk nekā Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāju skatījumā (5% salīdzinājumā ar 26% un 16%, un vēl retāk (3%) pagastos ārpus Pierīgas reģiona) – lauku iedzīvotāji 2010. gadā dzīvesvietu raksturoja kā vietu, kurā koncentrējas iespējas (pakalpojumu, transporta, sakaru, darba, izglītības, kultūras un sabiedriskās dzīves iespējas).

3.6. tabula

Dzīvesvietas piesaistes tipu izplatība dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās

	Rīga	Cita pilsēta	Lauku pagasti	<i>Lauku pagasti ārpus Pierīgas</i>	<i>Pilsētas un pagasti ārpus novada centra</i>
Vieta, kur ir ģimene un mājas (41%)	39	43	41	39	41
Vieta, kurā koncentrējas iespējas (15%)	26	16	5	3	4
Kvalitatīva dzīves vide (idilliskie lauki), 21%	12	16	35	42	36
Kvalitatīva dzīves vide labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā (piepilsētas vai mazpilsētas idilles), 23%	27	25	19	16	19
	100% n=332	100% n=339	100% n=338	100% n=252	100% n=288

Tātad, kopsavēlot, respondenti ar atšķirīgiem vietas piesaistes tipiem ir pārstāvēti vietās, kas atrodas dažādās administratīvi teritoriālās skalas kategorijās. Tas liek domāt, ka, ja neņem vērā mājokli un ģimeni, kas veido piesaistes pamatu, var teikt, ka lauku kā administratīvi teritoriālās kategorijas ietvaros ir vērojama vietas piesaistes tipoloģijas daudzveidība.

Kopsavelkot, gan laukos, gan pilsētās dzīvesvietas nozīmi pamatā veido mājoklis un ģimene. Laukos lielāka nozīme ir kopienai, sociālajiem tīkliem, ainavai un drošai, mierīgai dzīves videi, bet pilsētās dzīvojošie biežāk minējuši, ka dzīvesvietas nozīmi veido dažādi pakalpojumi un iespējas – darba, mācību, kultūras un sabiedriskās dzīves iespējas, transporta un sakaru infrastruktūra. Tātad šajā apakšnodaļā veiktā analīze apstiprina 3.1.3. apakšnodaļas pirmo hipotēzi.

Apakšnodaļas ietvaros izveidotā vietas piesaistes tipoloģija kopumā uzskatāma par izdevušos, ja neņem vērā iepriekš minētos riskus ar mainīgajiem – vietas piesaistes elementiem, kuriem ir ļoti liels minēšanas biežums, un interpretācijas riskus 1. vietas piesaistes tipam, kuru pamatā veido divi mainīgie, kas vienlīdz bieži raksturīgi visiem dzīvesvietas piesaistes tipiem un respondentiem, neatkarīgi no dzīvesvietas, – mājoklis, ģimene. Pārējie vietas piesaistes elementi minēti ievērojami retāk (no tiem biežāk minētie ir bija darbs, kaimiņi un apkārtnē), t. i., šo tipu raksturo visiem svarīgu bāzes piesaistes elementu izvēle kombinācijā ar nelielu skaitu citu elementu, kas savā starpā ir atšķirīgi.

Izveidotās tipoloģijas iekšējā un ārējā validācija ar lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un ar to veidojošajiem vietas piesaistes elementiem ļauj apstiprināt 3.1.3. apakšnodaļas otro hipotēzi par to, ka dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās atšķiras dzīvesvietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaistes elementu tipi. Ja neņem vērā 1. tipu, kas vienlīdz izplatīts lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū, tad vietas piesaisti laukiem biežāk veido kvalitatīva dzīves vide ar laukiem tipiski saistītiem dzīves kvalitātes elementiem – drošu, mierīgu dzīves vidi, apkārtnes (dabas, ainavas) skaistumu (idilliskie lauki); nedaudz retāk nekā pilsētu iedzīvotājus – kvalitatīva dzīves vide labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā (piepilsētas vai mazpilsētas idille), bet ievērojami retāk lauki piesaista kā vieta, kurā koncentrējas dažādi pakalpojumi un iespējas. Tātad kopumā laukiem kā dzīvesvietai piešķirtās nozīmes raksturo divi dominējoši tipi – no tiem vienu veido pamata piesaistes elementi – mājoklis un ģimene, bet otru – ar laukiem tipiski saistīti dzīves kvalitātes elementi. Divi pārējie tipi, kas minēti nedaudz un ievērojami retāk, ietver dažādu pakalpojumu un iespēju elementus. Tomēr jāatzīst, ka šīs atšķirības tikai daļēji iezīmē lauku dzīves vides daudzveidību, un dziļākai laukiem piešķirto nozīmju daudzveidības izpētei būtu nepieciešama gadījumu izpēte konkrētām vietām, vietu tipoloģijām.

Visbeidzot, izveidotās tipoloģijas validācija, pārbaudot atšķirības dažādās iedzīvotāju grupās, dzīvesvietā pieejamo iespēju un dzīves vides kvalitātes vērtējums ir augstāks iedzīvotāju grupās, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu,

apstiprinās daļēji – vietas piesaistes tipu izplatība statistiski nozīmīgi atšķiras respondentu vidū pēc izglītības, mājsaimniecības vidējo ienākumu līmeņa un nodarbinātības statusa. Respondentu vidū ar augstāku izglītības līmeni un strādājošo vidū biežāk izplatīts 2. vietas piesaistes tips, kam raksturīga lielāka dažādu iespēju un pakalpojumu piesaistes elementu nozīme. Respondentu vidū ar augstākiem ienākumiem salīdzinoši biežāk izplatīts arī 4. vietas piesaistes tips, kuru raksturo dzīves kvalitātes un iespēju daudzveidības kā piesaistes elementu kombinācija, tomēr izplatīts ir arī 1. tips, kura pamatā ir mājoklis un ģimene. Salīdzinot vietas piesaistes tipu izplatību iedzīvotāju grupās ar atšķirīgiem resursiem lauku pagastos, statistiski nozīmīgu atšķirību nebija, līdz ar to 3.1.3. apakšnodaļas 3. hipotēze par vietas piesaistes tipu atšķirībām iedzīvotāju vidū ar dažādiem resursiem laukos šajā apakšnodaļā neapstiprinās.

Lai arī analīzes rezultātus noteikti ietekmēja dzīvesvietā 2010. gadā objektīvi pieejamās iespējas un vides kvalitātes, kopienas dzīves aspekti, vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes tipoloģija kopumā ļauj raksturot lauku un pilsētu iedzīvotāju grupas ar līdzīgiem individuāli nozīmīgiem dzīvesvietas piesaistes elementiem. Tātad kopumā vietas piesaistes tipi plašākās grupās raksturo vietu un cilvēku mijiedarbības daudzveidību laukos – dzīvesvietā objektīvi pieejamā un subjektīvi svarīgā vietas piesaistē visbiežāk minētie divi tipi raksturo vietas, kurām piesaista mājoklis un ģimene (un darba iespējas) un lauku dzīves vides kvalitāte – daba, ainava, miers; ievērojami retāk lauki ir bijuši vieta, kur kombinētas lauku dzīves vides kvalitātes un iespēju pieejamības aspekti, vēl retāk – piesaiste laukiem kā vietai, kuru raksturo pamatā dažādas iespējas, to daudzveidība.

3.1.3.2. Priekšstati par laukiem kā dzīves vidi dažādām iedzīvotāju grupām:

2011. un 2016. gada aptaujas datu analīzes rezultāti

Šajā apakšnodaļā vietai piešķirtās vērtības un nozīmes – apmierinātība ar dažādiem funkcionāliem aspektiem un emocionāla piesaiste – analizētas, no atsevišķiem elementiem veidojot plašākas, apkopojošas empīriskajā materiālā balstītas vietas vērtējuma dimensijas, kas ļauj individuālus atsevišķu aspektu vērtējumus apkopot plašākās, savstarpēji korelatīvi saistītās mainīgo kopās. Tās ļauj raksturot saturiski, kā empīriski veidojušies dzīves vides vērtējuma pamata komponenti aptvertajos laika posmos (2011. un 2016. gadā) un cik liels ir bijis respondentu īpatsvars ar izteikti spēcīgu attiecīgā komponenta – vietas vērtējuma dimensijas – dominantu dzīvesvietas vērtējumā, ļaujot pārbaudīt hipotēzes par lauku–pilsētu atšķirībām un atšķirībām dažādās sociālās un demogrāfiskās grupās, kas formulētas 3.1.3. apakšnodaļas ievadā.

Lai izvērtētu, kādās dimensijās lauku iedzīvotāji vērtē dzīvesvietu, tās atbilstību savām vajadzībām un kopumā, 2011. un 2016. gada lauku un pilsētu (ārpus Rīgas un republikas nozīmes pilsētām) iedzīvotāju aptaujā respondentus lūdza novērtēt apgalvojumus par dzīvesvietu un tās atbilstību vēlamajai dzīves kvalitātei, kā arī apmierinātību ar dažādiem pakalpojumiem un iespējām dzīvesvietā.

Lai identificētu, kādas kopējas vietas vērtējuma un nozīmes piešķiruma dimensijas šie mainīgie veido, tika izveidoti divi pamatkomponentu analīzes modeļi. Pirmais modelis tika veidots priekšstatu par dzīvesvietu un tās emocionālo aspektu novērtējumam (3. jautājums), bet otrs – apmierinātības ar dažādiem funkcionāliem dzīvesvietas aspektiem novērtējumam (5. jautājums). Elementu vērtējums abos gadījumos veikts skalā no 1 līdz 5, kur 1 ir pozitīvs/apstiprinošs, bet 5 – negatīvs/noliedzošs vērtējums, kā arī iespēja izvēlēties atbildi “nezinu”/“grūti pateikt”. Lai analizē saglabātu pēc iespējas vairāk jēgpilnas informācijas un ņemot vērā to, ka “nezinu”/“grūti pateikt” lielā mērā ir atbilde, kas pozitīvā un negatīvā vērtējuma ziņā lielā mērā saskan ar skalas vidējo vērtību 3 (“ne piekrītu, ne nepiekrītu” vai otrā gadījumā – “ne apmierināts, ne neapmierināts”), šīs vērtības kodētas un analizētas kā līdzīgvērtīgas. Analīzes vajadzībām vērtības pārkodētas skalā no –1 līdz 1 (negatīvs–neitrāls–pozitīvs vērtējums).

Pamatkomponentu analīzes modeļu pamatā ir sākotnējo elementu savstarpējas korelatīvas attiecības ar nosacīti slēptām pazīmēm, dimensijām. Šajā gadījumā mērķis šo modeļu izveidei bija izzināt, nevis apstiprināt, t. i., mērķis bija redzēt, kādas empīriskas dimensijas lauku kā dzīvesvietas emocionālo un funkcionālo aspektu subjektīvā vērtējumā ir iespējams identificēt un cik spēcīgi pozitīvi un negatīvi izteikti šīs dimensijas raksturo laukus un mazpilsētas kā administratīvi teritoriālas kategorijas. Modeļi tika veidoti visiem 2011. un 2016. gadā aptaujas izlasē iekļautajiem respondentiem, tomēr interpretējams un vispārināms piesardzīgi, jo pazīmju mērījums neatbilst normālsadalījumam (Field, 2009, p. 650).

Vispirms aprakstīti emocionālo priekšstatu un subjektīvās dzīves kvalitātes vērtējuma dimensiju analīzes rezultāti 2011. un 2016. gada datu masīviem. Tad analizēti apmierinātības ar dažādiem funkcionāliem dzīvesvietas aspektiem vērtējuma pamatkomponenti. Empīriskā pētījuma daļēji sekundārais raksturs – aptaujas veiktas ar dažādiem mērķiem, kas ne vienmēr precīzi saskanēja ar promocijas darba mērķiem – nozīmē, ka 2016. gada pētījumā mērīto elementu skaits un sociālo un demogrāfisko pazīmju daudzveidība ir ievērojami mazāka, ierobežojot salīdzinošas analīzes iespējas. Tāpēc gan 2011., gan 2016. gada datu analizē

izmantota izzinošā pamatkomponentu analīzes pieeja³⁷. Ņemot vērā pamatkomponentu analīzes modeļu izveides procesa līdzību, promocijas darba pamattekstā detalizēti aprakstīts tikai 2011. gada aptaujas datu modelis un galvenie 2016. gada modeļa rezultāti. 2016. gada modeļa un tā izveides procesa detalizēts apraksts pievienots 3.1. pielikumā.

Emocionālo priekšstatu par dzīvesvietu un subjektīvās dzīves kvalitātes vērtējuma dimensijas: pamatkomponentu analīzes rezultāti, 2011. un 2016. gada datu analīzes rezultāti

Modelis 2011. gada aptaujas datiem tika veidots visai izlases kopai, tajā sākotnēji tika iekļauti 11 elementi. Pārbaudot korelāciju stiprumu mainīgo starpā, tika atsiņāti mainīgie, kuriem ne ar vienu vai gandrīz nevienu citu pazīmi vai elementu nebija korelācijas koeficienta vērtības, kas augstāka par 0.3, un mainīgie ar vērtībām, kas augstākas par 0.8 (9. elements, skat. anketu un SPSS komandfailu), kam korelācija ar pārējiem bija neliela. Izveidotajam pamatkomponentu analīzes modelim ar ortogonālo rotāciju, maksimāli saglabājot komponentu savstarpējās atšķirības, Kaizera–Meijera–Olkina (*Kaiser-Meyer-Olkin*) izlases apmēra adekvātuma tests šim modelim bija 0.853, kas apliecina, ka izlases apjoms ir pietiekams, un individuāliem mainīgajiem veikto testu vērtības apliecināja, ka visi ir iekļaujami turpmākā analīzē (t. i., tās bija ar vērtību virs 0.7). Bārtleta (*Bartlett*) tests parādīja, ka starp izlasē iekļautajiem mainīgajiem tiešām pastāv korelatīvas saiknes. Ņemot vērā faktoru izskaidrospējas proporcijas izmaiņu līkni un individuālu faktoru izskaidrospējas proporcijas (par faktoru skaita noteikšanu vairāk 2. nodaļā), tika izvēlēts četru pamatkomponentu – vietas dimensiju – risinājums. Skalas analīze ar Kronbaha alfas testu liecina, ka pirmie divi komponenti tiešām ir jēgpilni (t. i., to vērtības, kas norāda uz elementu savstarpējās saiknes ciešumu ir robežās no 0.7 līdz 0.8), bet pēdējais nav uzskatāms par pietiekami pārliecinošu, turklāt tam proporcionāli ir salīdzinoši neliela izskaidrospēja.

2011. gada datu analīzes rezultātā redzams, ka emocionālos priekšstatus par dzīvesvietu un dzīves kvalitāti var raksturot četrās dimensijās:

- vieta, kur dzīvot un atpūsties ar ģimeni un ko ieteikt dzīvošanai citiem;
- vieta, kur ir labi strādāt, pašrealizēties,
- vieta ģimenēm, jauniešiem, kā arī citiem ieteicama dzīvesvieta,

---

³⁷ Salīdzināma mērījuma gadījumā alternatīva būtu apstiprinošā (*confirmatory*) faktoru analīze. Tomēr, tā kā elementu skaits 2016. gadā salīdzinājumā ar 2010. gadu ir ievērojami zemāks, sagaidāmas atšķirību interpretācijas problēmas un tāpēc izvēlēta metodes izzinošā pieeja.

- vieta sapņu īstenošanai un brīvai laika plānošanai, atpūtai, brīvajam laikam (skat. 3.7. tabulu).

Modelis izskaidro 73% atbilžu daudzveidības, turklāt pirmais faktors – ievērojami lielāku daļu nekā pārējie. Kronbaha alfas rādītājs liecina, ka, izņemot pēdējo faktoru, pārējie šo pazīmi mēra samērā stabili.

3.7. tabula

Priekšstatu par dzīvesvietu un subjektīvās dzīves kvalitātes vērtējuma dimensijas: faktoru analīzes rezultāti, 2011. gada dati

Modelī iekļautie elementi	Elementu ieguldījums faktoru veidošanā (<i>factor loadings</i>) pēc rotācijas			
	Vieta, kur dzīvot un atpūsties ģimeni un ko ieteikt citiem	Vieta, kur strādāt, pašrealizēties	Vieta ģimenēm, jauniešiem – citiem ieteicama dzīvesvieta	Vieta sapņu īstenošanai un brīvai laika plānošanai, atpūtai, brīvajam laikam
Šeit ir estētiska, pievilcīga dzīves vide	.78	.10	.13	.03
Šī ir laba vieta, kur atpūsties	.76	.06	-.06	.20
Šī ir laba vieta, kur dzīvot	.75	.27	.08	.17
Es ieteiktu šo vietu dzīvošanai citiem	.69	.25	.35	-.05
Es šeit varu realizēt savas prasmes, izmantot talantus	.16	.82	.06	.25
Es šeit varu īstenot savus mērķus, sapņus	.15	.79	.11	.31
Šī ir laba vieta, kur strādāt	.21	.75	.15	-.23
Šeit dzīvo pārsvarā gados jauni cilvēki	.06	.10	.92	.08
Šī vieta ir piemērota ģimenēm	.52	.23	.54	-.04
Esmu apmierināts/-a ar iespējām plānot savu laiku	.18	.18	.05	.89
Eigenvērtības	3.97	1.29	1.07	0.79
Faktora izskaidrotais vērtību izkliedes apjoms, %	39.71	12.88	10.67	7.87
Kronbaha (<i>Cronbach's</i>) alfa	0.79	0.75	0.67	0.52

Piezīme: faktorus veidojošās vērtības, kas pārsniedz 0.3, iezīmētas treknrakstā.

Izmantojot faktoru vērtības, tika identificēta desmitā (10%) un piektā (20%) daļa respondentu ar vietas dimensijas augstāko un zemāko faktoru vērtējumu. Salīdzinot šo vietas

vērtējuma dimensiju īpatsvara atšķirības dažādās administratīvi teritoriālajās kategorijās, lai saprastu, vai un kādas atšķirības pastāv dažādu lauku teritoriju kā dzīvesvietas vērtējumā, tika izmantots šāds kritērijs: ja apstiprinošs/pozitīvs vai negatīvs/noliedzošs vērtējums ir saistīts ar administratīvi teritoriālo kategoriju attiecīgi statistiski nozīmīgi biežāk (vai retāk), tad var teikt, ka ar dažādām lauku vietām ir saistītas atšķirīgas priekšstatu par laukiem un subjektīvās dzīves kvalitātes vērtējuma dimensijas.

Vietas dimensiju vērtējuma kvintiļu analīze liecina, ka statistiski (pēc hī kvadrāta kritērija) nozīmīgu atšķirību nav daudz un tās ir nelielas. Lauku pagasti un mazpilsētas Pierīgas reģionā 2011. gadā nedaudz biežāk vērtētas kā vietas, kur dzīvot un atpūsties ar ģimeni un ko ieteikt dzīvošanai citiem (26%) salīdzinājumā ar pilsētām (15%) un pagastiem ārpus Pierīgas (19%). Tāpat dzīvesvieta pagastā vai mazpilsētā Pierīgas reģionā biežāk vērtēta kā vieta, kur strādāt, pašrealizēties (29%) salīdzinājumā ar pilsētām (18%) un pagastiem ārpus Pierīgas (17%), bet lauki un mazpilsētas Pierīgā 2011. gadā nedaudz retāk (16%) vērtēta kā ģimenēm piemērota vieta, kur ir daudz jauniešu un kuru ieteikt citiem, ja salīdzina ar Vidzemi (27%), tomēr atšķirības ir nelielas. Pārējās vietas vērtējuma dimensijās un administratīvi teritoriālajās kategorijās statistiski nozīmīgu atšķirību nebija.

Salīdzinot vietas dimensiju vērtējumu lauku pagastos ārpus Pierīgas dažādās iedzīvotāju grupās ar atšķirīgiem resursiem, statistiski nozīmīgas atšķirības ir lauku kā vietas, kur strādāt, pašrealizēties vērtējumā un vietas sapņu īstenošanai, brīvai laika plānošanai, atpūtai, brīvajam laikam vērtējumā. Salīdzinot vietas dimensiju 10% pozitīvo un negatīvo vērtējumu īpatsvaru lauku pagastu ārpus Pierīgas kā vietas pašrealizācijai, darbam vērtējums biežāk ir bijis pozitīvs respondentiem ar augstiem ienākumiem (3% negatīvs vērtējums, 17% – pozitīvs vērtējums) nekā zemiem mājāsaimniecības vidējiem mēneša ienākumiem (17% negatīvs un 7% – pozitīvs vietas pašrealizācijas dimensijas vērtējums salīdzinājumā ar 10% negatīvu un 11% –pozitīvu dimensijas vērtējumu kopumā); gados vecākiem cilvēkiem (negatīvi vērtējuši 17% un pozitīvi – 4% respondentu 18–24 gadu vecumā; pozitīvi – 5% respondentu 25–34 gadu vecumā, un attiecīgi negatīvi 5% un pozitīvi – 16% respondentu 55–74 gadu vecumā). Pašrealizācijas iespējas lauku pagastos ārpus Pierīgas augstāk vērtē arī respondenti ar augstāko izglītību (19% salīdzinājumā ar 9% respondentu vidū ar pamata un vidējo izglītību). Laukus kā vietu sapņu īstenošanai, brīvā laika plānošanai un pavadīšanai biežāk pozitīvi vērtējuši iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem (6% respondentu ar zemiem un 17% – ar augstiem ienākumiem uz vienu mājāsaimniecības locekli mēnesī salīdzinājumā ar 10% vidēji visu respondentu vidū).

Salīdzinot vietas dimensiju vērtējuma kvintiles lauku pagastos ārpus Pierīgas, laukus kā vietu sapņu īstenošanai, brīvā laika plānošanai un pavadīšanai biežāk vērtējuši respondenti ar auto (25% ar auto, 16% – bez pieejas personiskajam transportam, 21% vidēji); sievietes (24%) nekā vīrieši (16%); respondenti ar augstākiem ienākumiem (16% ar zemiem un 29% ar augstiem ienākumiem vērtējuši pozitīvi salīdzinājumā negatīvu vērtējumu 29% respondentu ar zemiem ienākumiem un 9% – ar augstiem ienākumiem), kā arī gados vecāki respondenti (negatīvi šo dimensiju vērtējuši 32% jauniešu 18–24 gadu vecumā salīdzinājumā ar 8% pozitīvi, un 11% negatīvi 55–74 gadu vecumā, salīdzinot ar 28% pozitīvu vērtējumu šajā vecuma grupā). Visbeidzot, augstāks šīs vietas dimensijas vērtējums ir respondentiem, kam ir augstāka izglītība (16% respondentu ar pamata, bet divas reizes biežāk (32%) ar augstāko izglītību) un strādājošie (24% salīdzinājumā ar 17% nestrādājošo). Tātad iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem, izglītību un nosacīti gados vecāki respondenti pozitīvāk vērtē tādas lauku pagastu ārpus Pierīgas dimensijas kā iespēju strādāt, pašrealizēties, kā arī ar brīvā laika pavadīšanu, sapņu īstenošanu, laika plānošanu saistītus aspektus.

Uz 2016. gada datiem balstīto pamatkomponentu risinājuma izveide tika veikta līdzīgi kā 2011. gadā, un analīzes rezultātā redzams, ka priekšstatus par dzīvesvietu un subjektīvās dzīves kvalitāti var raksturot divās dimensijās:

- vieta, kur dzīvot, atpūsties un ko ieteikt dzīvošanai citiem;
- vieta, kur ir labi pamatā – strādāt, bet ne dzīvot un ieteikt dzīvošanai citiem (skat. 1. tabulu 3.1. pielikumā).

Salīdzinot ar 2011. gada datu analīzes rezultātiem, šīs priekšstatu par dzīvesvietu un subjektīvās dzīves kvalitātes vērtējuma dimensijas un tās veidojošie elementi lielā mērā sakrīt ar pirmajiem diviem minētajiem pamatkomponentiem. Skalas analīze ar Kronbaha alfas testu liecina, ka pirmais komponents ir jēgpilni (testa vērtība, kas norāda uz elementu savstarpējās saiknes ciešumu ir 0.83, t. i., ir robežās no 0.7–0.8), bet otrs komponents ir uz robežas (vērtība 0.63). Līdz ar to analīzes rezultāti liecina, ka priekšstatus par dzīvesvietu saistībā ar subjektīvās dzīves kvalitāti ar zināmu stabilitāti raksturo divas nozīmju dimensijas – vieta labai dzīvei, atpūtai, no otras puses – vieta pašrealizācijai, darbam (bet ne labai dzīvei, 2016. gads). Tā kā datu masīvā nav citas informācijas par respondentu dzīvesvietu – tikai reģions (rezultātus skat. 3.1. pielikumā), tad nav iespējams salīdzināt šo priekšstatu par dzīvesvietu dimensiju spēju raksturot citas administratīvi teritoriālas lauku vietu kategorijas un atšķirīgu iedzīvotāju grupu vērtējumu par laukiem kā dzīves vidi.

Apmierinātības ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem vērtējuma dimensijas: 2011. un 2016. gada datu analīzes rezultāti

Šajā apakšnodaļā analizētas vietas vērtējuma dimensijas, kas balstās uz apmierinātības ar attiecīgi 25 un 20 dzīves vietas elementiem 2011. gadā un 2016. gadā. Veidojot pamatkomponentu analīzes modeli apmierinātības ar dažādiem aspektiem dzīvesvietā, 2011. gada datu kopā pēc korelāciju analīzes no 25 elementiem tikai atmests viens, jo tam bija pārāk cieša korelācija ar citu elementu un nebija pietiekami ciešu korelāciju ar pārējiem. Tātad modeļa izveidē tika iekļauti 24 elementi, tika izmantota ortogonālā rotācija. Izlases apmēra adekvātuma rādītājs – Kaizera–Meijera–Olkina (*Kaiser-Meyer-Olkin*) testa vērtība ir 0.869, kas vērtējama kā laba, tāpat arī individuālo elementu testa vērtības atbilst normai un Bārtleta (*Bartlett*) tests parāda, ka korelāciju matrica atšķiras no situācijas, kāda būtu, ja korelāciju starp mainīgajiem nebūtu. Pēc dažādiem kritērijiem būtu jāizvēlas piecu (eigenvērtības lielākas par 1), 11 (eigenvērtības lielākas par 0.7) vai piecu vai deviņu faktoru modelis (izskaidrospējas grafika līnijas kritums); rezultātā izvēlēts piecu faktoru modelis.

Pamatkomponentu raksturojumā ņemti vērā elementi, kas ar konkrēto faktoru korelē vismaz vidēji (koeficienta vērtība ir vismaz 0.3). 2011. gada datu analīzes rezultātā redzams, ka, vērtējot apmierinātību vai neapmierinātību ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem, respondentu atbildes veido šādas vietas vērtējuma dimensijas:

- vieta ar aktīvu kultūras un sporta dzīvi,
- vieta ar labiem sakariem – internetu, telefonu, TV, radio,
- vieta ar labiem sadzīves, sociālajiem, komunālajiem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumiem,
- vieta, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību,
- vieta ar kvalitatīvu dzīves vidi, apkārtni, dabu.

Veidojošos elementus var redzēt 3.7. tabulā. Modelis kopumā izskaidro nedaudz vairāk kā pusi iekļauto elementu atbilžu variācijas daudzveidības (53%). Pirmie divi faktori ir ar visaugstāko izskaidrospēju, pēdējiem diviem tā ir zemāka (attiecīgi 6% un 5%). Kronbaha alfas rādītājs liecina, ka, izņemot pēdējo faktoru, pārējie attiecīgo vietas dimensiju mēra samērā stabili (t. i., četriem no pieciem identificētajiem komponentiem testa vērtības, kas norāda uz elementu savstarpējo saistību, ir robežās no 0.8. līdz 0.7; pēdējam tā ir zemāka).

Izmantojot faktoru vērtības, tika identificēta piektā daļa respondentu ar augstāko un zemāko faktoru vērtējumu un salīdzinātas šo vietas dimensiju vērtējuma līmeņu atšķirības dažādās administratīvi teritoriālajās kategorijās, lai saprastu, vai un kādas atšķirības pastāv lauku un mazpilsētu kā dzīvesvietas vērtējumā (ja apstiprinošs/pozitīvs vai negatīvs /noliedzošs faktora vērtējums ir saistīts ar administratīvi teritoriālo kategoriju attiecīgi statistiski nozīmīgi biežāk (vai retāk) nekā 10% respondentu, tad var teikt, ka ar dažādām lauku vietām ir saistītas atšķirīgas vērtējuma dimensijas.

Apmierinātības ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem vērtējuma dimensijas : faktoru analīzes rezultāti, 2011. gada dati

Modelī iekļautie elementi	Elementu ieguldījums faktoru veidošanā (<i>factor loadings</i>) pēc rotācijas				
	Vieta ar aktīvu kultūras un sporta dzīvi	Vieta ar labiem sakariem – ITK, TV, radio	Vieta ar labiem sadzīves, sociāliem, komunāliem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumiem	Vieta, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā (ceļi, transports) ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību	Vieta ar kvalitatīvu dzīves vidi, apkārtni, dabu
Iespējas apmeklēt kultūras pasākumus (koncerti, teātri, izstādes)	.82	.08	.20	.06	.08
Iespējas iesaistīties kultūras aktivitātēs (pašdarbības kolektīvos u.c.)	.81	.14	.11	.09	-.00
Izklaides pasākumi (kino, balles, svētki, gadatirgi u.tml.)	.79	.06	.20	.07	.14
Iespējas apgūt tradicionālās amatu prasmes (piem., aušana, vietējo ēdienu gatavošana, skalu grozu pīšana u.tml.)	.64	-.04	.08	.20	.11
Iespējas nodarboties ar dažādiem sporta veidiem	.63	.05	.17	.20	.01
Dažādi tūrisma objekti, izklaides iespējas tūristiem	.41	-.01	.14	.14	.37
Interneta kvalitāte	.14	.83	.07	.06	-.09
Interneta pieejamība	.13	.82	.01	.06	-.09
Telefona sakaru kvalitāte	.05	.75	.18	.01	.16
Televīzijas signāla kvalitāte/iespējas uztvert televīziju	-.06	.66	.02	.09	.27
Radio signāla kvalitāte/iespējas uztvert radio	-.02	.60	.16	-.00	.35
Iespējas izmantot dažādus sadzīves pakalpojumus (bankas, frizētavas, pasts u. tml.)	.25	.10	.73	.06	.03

3.8. tabulas turpinājums

Iespējas iepirkties, veikali	.22	.07	.72	.04	.04
Izglītības iespējas (bērnudārzi, skolas)	.13	.17	.64	.15	.04
Veselības aprūpes pakalpojumi	.11	.03	.54	.33	.12
Iespējas ietekmēt pašvaldības lēmumus, kas skar manu dzīvi	.19	-.07	.10	.71	.12
Ceļu, ielu stāvoklis	.03	-.01	-.06	.67	.12
Iedzīvotāju, sabiedrisko organizāciju aktivitāte	.28	.05	.17	.62	-.01
Sabiedriskā transporta maršruti	.06	.15	.24	.52	-.16
Iespējas saņemt pašvaldības pakalpojumus, kārtot lietas pašvaldībā	.15	.17	.43	.43	.11
Iespējas saņemt komunālos pakalpojumus (ūdensapgāde, siltumapgāde u. tml.)	.05	.19	.41	.42	.14
Iespējas atrast manām vajadzībām atbilstošu mājokli	.16	.03	.25	.37	.22
Apkārtējās vides (ūdens, gaisa) kvalitāte	.07	.13	.06	.10	.73
Apkārtnē, daba, ainava	.17	.18	.08	.07	.72
Eigenvērtības	6.00	2.58	1.72	1.32	1.10
Faktora izskaidrotais vērtību izkliedes apjoms, %	25.00	10.74	7.14	5.52	4.60
Kronbaha alfa	0.82	0.81	0.75	0.72	0.53

Piezīme: faktoros veidojošās vērtības, kas pārsniedz 0.3, iezīmētas treknrakstā.

Pilsētu un lauku vērtējumā (kopumā un ārpus Pierīgas), kā arī novadu centru un pilsētu un pagastu ārpus novada centriem vērtējumā atšķiras pozitīva vērtējuma biežums tādām vietas dimensijām kā aktīva kultūras un sporta dzīve (29% pilsētu ārpus Pierīgas salīdzinājumā ar 18% pagastiem ārpus Pierīgas; 25% novadu centros un 17% ārpus tiem), labi sakari – internets, telefons, TV, radio (27% un 17% pilsētās un pagastos ārpus Pierīgas), labi sadzīves, sociālie, komunālie, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumi (29% un 18% pilsētās un pagastos ārpus Pierīgas, 26% un 17% novadu centros un ārpus tiem) un labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību (28% Pierīgā, 12% pilsētās un 19% pagastos ārpus Pierīgas). Vietas dimensija, kuru raksturo kvalitatīva dzīves vide, apkārtnē, daba, vienīgā biežāk vērtēta pozitīvi laukos nekā pilsētā (15% pilsētās un 21% laukos, 13% pilsētās un 23% laukos ārpus Pierīgas).

Sakaru un sadzīves, sociālo, komunālo, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumu dimensijas vērtējums ir bijis viszemākais pagastos un mazpilsētās Latgalē (12% un 16% vērtējuši pozitīvi). Pakalpojumu dimensija visaugstāk vērtēta Zemgalē (26%); bet Vidzeme biežāk vērtēta kā vieta ar kvalitatīvu dzīves vidi, apkārtni, dabu (25%). Visbeidzot, pagasti un mazpilsētās Pierīgā un Latgales reģionā salīdzinoši biežāk vērtēti kā vietas, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību (attiecīgi 27% katrā reģionā).

Analizējot vietas dimensiju vērtējuma atšķirības dažādās iedzīvotāju grupās lauku pagastos ārpus Pierīgas, var redzēt, ka nozīmīgs ir ienākumu līmenis un vecums. Respondenti ar augstākiem ienākumiem biežāk pozitīvi vērtē dzīvesvietu kā vietu ar aktīvu kultūras un sporta dzīvi (12% ar zemiem un 27% ar augstiem ienākumiem to vērtējuši pozitīvi, 23% ar zemiem un 19% ar augstiem ienākumiem – negatīvi); līdzīgi arī lauki kā vieta ar labiem sakariem ir 10% iedzīvotāju ar zemiem ienākumiem vērtējumā salīdzinājumā ar 19% – ar augstiem ienākumiem; un iedzīvotāji ar vidēji augstiem ienākumiem biežāk lauku pagastus ārpus Pierīgas vērtējuši kā vietu ar labiem sadzīves, sociālajiem, komunālajiem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumiem (12% ar zemiem, 27% – ar augstiem). Respondenti ar augstāku izglītību biežāk ir apmierināti ar kultūras un sporta dzīves dimensiju (18% ar pamata, 26% ar augstāko izglītību).

Vietas ar aktīvu kultūras un sporta dzīvi vērtējums ir samērā polarizēts 18–24 gadus vecu jauniešu vidū 29% vērtējuši to negatīvi salīdzinājumā ar 16% respondentu 55–74 gadu vecumā un 20% pozitīvi salīdzinājumā ar 16% respondentu 55–74 gadu vecumā. Gados jaunāki cilvēki biežāk pozitīvi vērtējuši laukus kā vietu ar labiem sakariem – internetu, telefonu, TV,

radio (14% negatīvi un 24% pozitīvi 18–24 gadus vecu jauniešu vidū; 28% negatīvi un 11% pozitīvs vērtējums 55–74 gadus vecu respondentu vidū), bet vietas sadzīves, sociālo, komunālo, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumu dimensiju biežāk pozitīvi vērtējuši gados vecāki cilvēki (14% jauniešu 18–24 gadu vecumā un 23% respondentu vecumā no 55–74 gadiem). Arī kvalitatīvas dzīves vidi, apkārtnes, dabas dimensiju augstāk vērtējuši gados vecāki cilvēki (15% jauniešu 18–24 gadu vecumā salīdzinājumā ar attiecīgi 25% 45–54 un 55–74 gadus vecu respondentu vidū).

Šīs atšķirības iedzīvotāju grupās vietas dimensiju vērtējumā liecina, ka lauki kā dzīves vide dažādās iedzīvotāju grupās tiek uztverti un vērtēti atšķirīgi. Kopumā respondenti ar augstāku māsaimniecības ienākumu līmeni dzīvesvietu vērtē pozitīvāk kultūras dzīves, sakaru, pieejamo pakalpojumu un iespēju dimensijās. Arī gados vecāki respondenti lauku pagastos ārpus Pierīgas pozitīvāk vērtē dažādus sadzīves un komunālos, kā arī pašvaldības pakalpojumus, bet ir kritiskāki pret sakariem, savukārt pozitīvāk vērtē lauku dzīves vidi un dabu. Šīs atšķirības ir arī būtiskas, domājot par rīcības fiksējumā balstīto vietas iespēju struktūras un relatīvās atrašanās kā pakalpojumu un iespēju sasniegtās daudzveidības analīzi un ļauj to aplūkot kontekstā ar citām būtiskām lauku un mazpilsētu dzīves vides priekšrocībām.

2016. gada apmierinātības ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem dimensiju modelis veidots līdzīgi kā 2011. gada datiem (skat. 3.1. pielikumu). Rezultātā iegūtais piecu pamatkomponentu modelis liecina, ka respondentu atbildes veido līdzīgas dzīvesvietas funkcionālo nozīmi raksturojošas dimensijas:

- vieta ar labiem sadzīves, sociālajiem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumiem, kultūras pasākumiem un sportošanas iespējām (atšķirībā no dimensijas 2011. gada modelī, šo raksturo arī apmierinātības ar kultūras pasākumiem un sportošanas iespējām elementi);
- vieta ar labiem sakariem – internetu, telefonu, TV (šīs dimensijas struktūra salīdzinājumā ar 2011. gadu nav mainījusies, jo elementi, kuru trūkst salīdzinājumā ar 2011. gadu, netika iekļauti 2016. gada aptaujas anketā);
- vieta ar aktīvu kultūras, sabiedrisko un sporta dzīvi un piemērotu mājokli (līdzīga dimensija kā 2011. gadā, tikai 2016. gadā to veido arī apmierinātība ar sabiedriskas aktivitātes elementiem – sabiedrisko organizāciju aktivitāte un iespējas ietekmēt pašvaldības lēmumus, kas skar respondentu, kā arī iespējas atrast piemērotu mājokli);

- vieta, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību;
- vieta, kas ir ar labu sasniedzamības infrastruktūru – ceļiem, sabiedriskā transporta maršrutiem, pieejamiem komunālajiem pakalpojumiem (kas arī daļēji ir sasniedzamības rādītājs) un pieejamu pašvaldību – pašvaldības pakalpojumiem un iespējām ietekmēt pašvaldības lēmumus, kas skar respondentu, – šī dimensija arī ir līdzīga kā 2011. gadā;
- vieta ar kvalitatīvu dzīves vidi, apkārtni, dabu un tūrisma objektiem arī ir apmierinātības ar dzīvesvietu dimensija, kuru atšķirībā no 2011. gada papildina arī apmierinātība ar tūrisma objektiem.

Kronbaha alfas testa rezultāti liecina, ka pirmais un trešais komponents – vietas vērtējuma dimensijas, kurās akcentēti pieejamie pakalpojumi un kultūras un sporta aktivitātes, – vietas funkcionālo vērtējumu mēra samērā stabili. Pārējām trim vietas vērtējuma dimensijām, lai arī saturiski būtisku atšķirību no 2011. gada nav, 2016. gada datos mērījums nav stabils un būtu pārbaudāms turpmākos pētījumos.

Vietas dimensijas, kur dzīvesvietai raksturīga laba sasniedzamība (ceļi, sabiedriskais transports), pieejama pašvaldība un pašvaldības pakalpojumi, 2016. gada datos biežuma atšķirības dažādos reģionos nav vērojama. Tomēr, interpretējot šīs atšķirības, jāņem vērā, ka pilsētu/lauku iedzīvotāju un novadu centru un ārpus tiem dzīvojošo iedzīvotāju proporcija izlasē nav zināma, tāpēc iespējams, ka reģionālo atšķirību pamatā ir kāds cits administratīvi teritoriāls dalījums (piemēram, Vidzemē iedzīvotāji aptaujāti tikai pilsētās, Latgalē – lauku pagastos), jo izlase 2016. gada datiem pamatā veidota vietējo rīcības grupu ģenerālkopai, un tajās dažādos reģionos ir atšķirīgs aptverto pilsētu un pagastu iedzīvotāju skaits.

Kopsavelkot, gan 2011., gan 2016. gada aptaujas datos bija iespējams identificēt satura ziņā jēgpilnus, pēc 2011. un 2016. gada datiem salīdzinoši līdzīgus vietas funkcionāla vērtējuma dimensiju pamatkomponentu modeļus, tomēr mērījuma skalas uzticamības un stabilitātes vērtējums liecina, ka to turpmākos pētījumos un padziļinātā analīzē būtu iespējams uzlabot.

Lai arī atšķirības lauku–pilsētu un lauku administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros dažādās iedzīvotāju grupās bija iespējams noteikt tikai 2011. gada datos mērītajām vietas funkcionālā vērtējuma dimensijām, rezultāti liecina, ka lauku–mazpilsētu dalījumā iedzīvotāju priekšstats par laukiem ir zemāks iespēju un pakalpojumu vērtējums, bet pozitīvāks ir vietas ar kvalitatīvu, pievilcīgu dzīves vidi vērtējums, tātad var teikt, ka ne visās vietas vērtējuma

dimensijās pastāv atšķirības lauku–pilsētu dalījumā, bet 3.1.3. apakšnodaļas pirmā hipotēze apstiprinās daļēji. Savukārt dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās būtisku dzīvesvietai piešķirto vērtējumu un nozīmju dimensijās atšķirību nebija.

Vietai piešķirto nozīmju un vērtējumu dimensijās 2011. gada datus pastāv atšķirības dažādām iedzīvotāju grupām lauku pagastos ārpus Pierīgas. Iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem, izglītību un nosacīti gados vecāki respondenti pozitīvāk vērtē tādas lauku pagastu ārpus Pierīgas dimensijas kā iespēju strādāt, pašrealizēties, kā arī ar brīvā laika pavadīšanu, sapņu īstenošanu, laika plānošanu saistītus aspektus, kamēr gados jaunāki respondenti šīs iespējas vērtē kritiskāk. Tāpat iedzīvotāju ar augstāku māsaimniecības ienākumu līmeni kopumā pozitīvāk vērtē kultūras dzīves, sakaru, pieejamo pakalpojumu un iespēju dimensijas. Arī gados vecāki respondenti lauku pagastos ārpus Pierīgas pozitīvāk vērtē dažādus sadzīves un komunālos, kā arī pašvaldības pakalpojumus, bet ir kritiskāki pret sakariem, savukārt pozitīvāk vērtē lauku dzīves vidi un dabu.

3.1.3.3. Kopsavilkums par vietas nozīmēm, priekšstatiem un vietas piesaisti 3.1.3. apakšnodaļā

Kopumā 3.1.3. apakšnodaļā veiktā analīze ļauj promocijas darba 1.c apakšhipotēzi uzskatīt par apstiprinātu. Laukos biežāk tika minēti ar vides kvalitāti, drošību un mieru, kopienu un sociālajiem tīkliem saistīti elementi, kamēr pilsētās biežāk tika minētas dažādas iespējas, pakalpojumi un infrastruktūras elementi. Laukos biežāk bija minēts vietai piešķirto nozīmju un piesaistes tips ar fokusu uz dzīves vides, dabas, kopienas dzīves piesaistošajiem elementiem (3. tips), kamēr pilsētās biežāk izplatīts bija iespējas un nedaudz biežāk – iespēju un dzīves vides kvalitāti kombinējošais tips (attiecīgi 2. un 4. vietas piesaistes tips; 2010. gada dati). Vietas emocionālā vērtējuma dimensijas bija augstākas Pierīgas reģionā, savukārt vietas funkcionālā vērtējuma dimensiju ziņā gandrīz visas – kultūras, sakaru, ikdienas pakalpojumu – biežāk pozitīvi vērtētas mazpilsētās un novadu centros, izņemot dzīves vides, dabas kvalitāti, kas augstāk vērtēta laukos (2011.gada dati).

Promocijas darba 1.c. apakšhipotēzes daļa par to, ka dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās atšķiras dzīvesvietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaistes elementi neapstiprinās, tomēr gan 2010. gada vietas piesaistes tipu sadalījuma atšķirības, gan vietas vērtējuma dimensiju vērtējuma izkliede liek domāt, ka lauku vietas piesaistē un vietas

vērtējumā pastāv daudzveidība, ko administratīvi teritoriālo kategoriju iedalījums aptver nepietiekami.

Visbeidzot, kopumā apstiprinās promocijas darba 2.c apakšhipotēze par to, dzīvesvietā pieejamo iespēju un dzīves vides kvalitātes vērtējums ir augstāks iedzīvotāju grupās, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu. Gan 2010., gan 2011. gadā respondentiem ar augstāku izglītības līmeni, nodarbinātajiem un respondentiem ar augstāku mājsaimniecības vidējo ienākumu līmeni vietai piešķirto nozīmju un vērtējuma dimensiju ziņā bija raksturīgi lielāku nozīmi biežāk piešķirt dažādu iespēju un pakalpojumu piesaistes elementiem, vietas emocionālajai un subjektīvajai atbilstībai priekšstatiem par labu dzīvi un vietas funkcionālu aspektu vērtējumā – kultūras un sporta un sakaru vērtējumam dzīvesvietā. Savukārt respondenti ar vidēji augstiem ienākumiem un gados vecāki cilvēki pozitīvi vērtē sadzīves, sociālo, komunālo, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumu dimensiju, biežāk pozitīvi vērtēta arī kvalitatīvas dzīves vide, apkārtnes, dabas dimensija. Līdz ar to var teikt, ka kopumā dzīvesvietā pieejamo iespēju un dzīves vides kvalitātes vērtējuma dimensijas ir augstākas iedzīvotāju grupās, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts.

3.1.3. apakšnodaļā analizētie vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes tipi, kā arī vietas emocionālā un funkcionālā vērtējuma dimensijas aptver plašāku vērtējumu un attieksmju klāstu, kas ļauj labāk izprast lauku vietas piesaistes un dzīvesvietai piešķirto nozīmju daudzveidību un papildina 3.1.1. un 3.1.2. apakšnodaļā veiktās vietas iespēju struktūras un sasniedzamības analīzi dzīves vides elementiem piešķirtām subjektīvam nozīmēm, vērtējumiem. Vietas iespēju struktūras ierobežotība laukos un zināmā mērā nelīdzvērtīgā, pēc resursu pieejamības polarizētā vietas sasniedzamība ir aplūkojama lauku dzīves videi piešķirto nozīmju, vērtību un vietas piesaistes elementu kontekstā.

3.1.4. Kopsavilkums un secinājumi par laukiem kā dzīves vidi: vietas iespēju struktūru, relatīvo atrašanos un vietai piešķirtajām vērtībām un nozīmēm

3.1. apakšnodaļā raksturoti lauki kā administratīvi teritoriāla kategorija un lauki kā vieta, sekojot Egnjū un daļēji Vudsa konceptualizācijai – kā relatīvās atrašanās vai sasniedzamības; materiālās formas vai infrastruktūras un vietai piešķirto nozīmju, vērtību un simbolu komplekss. Analīzē izmantoti 2010., 2011., 2014. un 2016. gada aptaujas datu masīvi. Trīs apakšnodaļu ietvaros tika pārbaudīta promocijas darba 1. un 2. hipotēze par vietas iespēju struktūras, sasniedzamības un vietai piešķirto nozīmju atšķirībām lauku un pilsētu

administratīvi teritoriālās kategorijās; daudzveidību laukos – atšķirībām lauku administratīvi teritoriālajās kategorijās, un atšķirībām iedzīvotāju grupās ar atšķirīgu resursu un ierobežojumu līmeni.

1. hipotēze par to, ka vietas iespēju struktūras, relatīvās sasniedzamības un vietai piešķirto nozīmju ziņā lauki kā dzīves vide kopumā atšķiras no pilsētām kā administratīvi teritoriālām kategorijām, 2010., 2011. un 2014. gada datos apstiprinās daļēji. Ja vietas iespēju struktūra kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība nepārprotami ir zemāka lauku pagastos un dažāda līmeņa urbānos centros, tad vietas relatīvā atrašanās, pakalpojumu un iespēju sasniedzamība, telpisko mērogu daudzveidība ir samērā līdzīga laukos un mazpilsētās, bet augstāka republikas nozīmes pilsētās un Rīgā. Dažādu telpisko mērogu nozīme – telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība – lauku pagastiem un vietām ārpus novada centrs nozīmīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas ir bijis cita vieta novadā – novada centrs, bet mazpilsētām un novadu centriem – Rīga. Izņēmums ir pagasti un pilsētas ārpus Pierīgas reģiona, kuros vienlīdz (maz)nozīmīgi telpiskie mērogi ir bijuši novads un Rīga. Salīdzinoši lielā daudzveidības vērtību izkliede administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros arī norāda, ka šī saikne nav vispārīga un attiecināma uz visu lauku telpu un ka, visticamāk, pastāv samērā liela lokālo apstākļu radīta daudzveidība pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā dažādos telpiskos mērogos. Līdz ar to lauku un lauku–mazpilsētu daudzveidības analīzē izmantotās administratīvi teritoriālās kategorijas šajā gadījumā vērtējamas kritiski un atkārtota pētījuma gadījumā būtu jāmeklē cits risinājums, jo, kā jau minēts, analīze liecina, ka daudzveidība vietas iespēju struktūras, relatīvās sasniedzamības un vietas piesaistes un tai piešķirto nozīmju vērtējumos laukos pastāv. Jāpiebilst, ka netika vērojamas būtiskas vietas iespēju struktūras un sasniedzamības atšķirību starp laukiem un pilsētu izlīdzināšanās 2010.–2014. gadā, un par iespēju un pakalpojumu attālināšanos no laukiem liecināja arī statistikas un citu pētījumu dati par laika posmu no 2016. gada līdz 2018. gadam.

Raksturojot lauku vietas piesaistes tipus un vietai piešķirto nozīmju dimensijas (2010. un 2011., daļēji 2016. gada datos), izveidotie modeļi ļāva daļēji apstiprināt hipotēzi par atšķirībām laukos un pilsētās – lielāka lauku ainavas, dabas, kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementiem piešķirta nozīme un zemāks vietas funkcionālo iespēju vērtējums laukos salīdzinājumā ar pilsētām un daudzveidība arī lauku administratīvi teritoriālās kategoriju ietvaros. Lauku vietas piesaistei salīdzinājumā ar pilsētām biežāk bija raksturīgs tips, ko raksturo vides kvalitāte, daba, kopienas dzīves elementi un retāk – iespējas un iespēju kombinācija ar dzīves vides kvalitātes elementiem. Mazpilsētu iedzīvotāji biežāk pozitīvi

vērtējuši vietas pamatkomponentu analīzē identificētās vietas funkcionālā vērtējuma dimensijas – kultūras un sporta dzīves aktivitāti, sakaru (telefona, interneta, radio un TV signāla) un citu pakalpojumu iespējas, izņemot vides kvalitāti, apkārtni, dabu, ko augstāk vērtējuši lauku pagastu iedzīvotāji. Tādi aspekti kā mājoklis, ģimene, kopienas dzīve – kas arī ir nozīmīgi vietas piesaistes analīzē, tāpat arī vides kvalitāte, miers, drošība, pievilcīga apkārtnē – ir aspekti, kam ir acīmredzami liela nozīme lauku vietas piesaistē. Tā kā tie netika ietverti vietas iespēju struktūras un sasniedzamības analīzē, tad to analīze vietai piešķirto vērtību un nozīmju dimensijā ir būtiska un ļauj labāk saprast lauku kā dzīves vides komplekso struktūru.

2. hipotēze par lauku dzīves vides ierobežotās vietas iespēju struktūras radītajiem nevienlīdzīgajiem priekšnosacījumiem ikdienas dzīvei dažādām sociālām un demogrāfiskām iedzīvotāju grupām laukos apstiprinās daļēji. Vietas iespēju struktūras kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju analīzē būtiskāks par dažādu individuālu un mājāsaimniecības resursu un ierobežojumu nozīmi bija administratīvi teritoriālais dalījums pilsētās un laukos. Vietas relatīvās sasniedzamības vērtējumā nozīme bija gan administratīvi teritoriālajam dalījumam, gan resursiem un ierobežojumiem – sasniedzamības pieauguma un lauku–pilsētu skalas saikne izlīdzinājās iedzīvotāju grupās ar līdzīgiem ienākumiem un izglītību; atšķirības nemainījās atkarībā no nodarbinātības statusa un piekļuves personiskajam transportam, bet lauku–pilsētu saikne ar sasniedzamību pastiprinājās, analizējot to dažādās vecuma grupās.

Tātad vietas iespēju struktūras ierobežojumi un vietas sasniedzamības ierobežojumi, kas saistīti ar ierobežotiem resursiem, var radīt situāciju, kurā noteiktām iedzīvotāju grupām laukos ir pieejams ierobežots pakalpojumu un iespēju klāsts lokāli ierobežotā telpiskā mērogā, jo dažādu iemeslu dēļ ikdienas mobilitāte kā attālumu pārvarēšana saistībā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu citos telpiskos mērogos nenotiek. Tas var norādīt lauku kā vietas nozīmi resursu ziņā jau pastāvošās nevienlīdzības uzturēšanā respondentiem, kam ir ierobežoti resursi. To zināmā mērā apliecina vietas funkcionālo aspektu vērtējums, kurš lauku pagastos ārpus Pierīgas gan emocionālo, gan funkcionālo aspektu vērtējumam 2011. gadā bija augstāks respondentiem ar augstāku individuālo un mājāsaimniecības resursu līmeni – ienākumiem un izglītību. Citiem vārdiem sakot, laukus kā dzīves vidi pozitīvāk vērtē iedzīvotāji, kuri ierobežotos vietas iespēju struktūras apstākļos, pārvarot attālumus saistībā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu citos telpiskos mērogos, sasniedz līdzīgu pakalpojumu un iespēju daudzveidību kā pilsētu iedzīvotāji.

Lauku vietas iespēju struktūras un sasniedzamības kā pakalpojumu un iespēju izmantojuma attīstības tendenču raksturojums pēc empīriskajā pētījumā aptvertā posma,

izmantojot citu Latvijā un citās valstīs veiktu pētījumu rezultātus un statistikas datus, apstiprina promocijas darba empīriskajā pētījumā identificētās sakarības.

Lauku vietas iespēju struktūru kopumā pēc 2014. gada raksturo pakalpojumu un iespēju attālināšanās uz lokālas, reģionālas un nacionālas nozīmes pakalpojumu centriem pilsētās, t. i., atšķirības dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā laukos un pilsētās turpina pieaugt. Tas savā ziņā apliecina humānistiskās telpiskuma perspektīvas skatījumu, kurā pausts satraukums par lauku kā vietas izzušanu (Dzenovska, 2012; Christiaanse & Haartsen, 2017). Vienlaikus pakalpojumu un iespēju nodrošinājums dažādās vietās laukos daudzveidīgojas aktīvu vietējo iedzīvotāju kopienu un nevalstiskā sektora, pašvaldības un uzņēmēju sadarbības rezultātā, veidojot jaunas saiknes un tīklojumus, kā to apraksta Betīna Boka (*Bettina Bock*, Bock 2016a).

Pieejamie dati un pētījumu rezultāti par atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantojumu laukos un pilsētās liecina, ka atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantojums kopumā (specializēti veselības aprūpes pakalpojumu; kultūras patēriņš) laukos ir zemāks nekā pilsētās. Pakalpojumu un iespēju – iepirkšanās, bankas, izglītības, veselības aprūpes – telpiskās sasniedzamības analīze Latvijas teritorijā ļauj secināt, ka sasniedzamības ziņā lauku teritorijas ārpus Pierīgas un tieša reģionālas un nacionālas nozīmes centra tuvuma ir relatīvi attālinātas. Dati un pētījumu rezultāti par pakalpojumu un iespēju izmantojumu un telpisko sasniedzamību 2016.–2017. gadā sniedz zināmu priekšstatu arī par ikdienā universāli izmantotu pakalpojumu un iespēju – iepirkšanās, primārās veselības aprūpes, nodarbinātības iespēju –, kuru izmantojumā ir nelielas atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidū, sasniedzamības grūtībām ikdienas mobilitātē kā attālumu pārvarēšanā. Tāpat jāņem vērā citi sasniedzamības ierobežojumi, piemēram, ērti sasniedzamā attālumā esošā pakalpojuma kvalitāte un izvēles iespēju (ārsta, veikalu, kultūras pasākumu, darba iespēju) daudzveidība, kas laukos kopumā ir vidēji zemāka (Schürmann, 2017).

Raksturojot dažādu telpisko mērogu nozīmes izmaiņas tendences, 2016.–2018. gadā atsevišķu pakalpojumu un iespēju ziņā var piesardzīgi runāt par reģionālā mēroga nozīmes pieaugumu. Promocijas darba empīriskā pētījuma ietvaros tas netika tieši mērīts, bet, piemēram, kultūras patēriņa analīzē 2016. gadā parādās tā pieaugums salīdzinājumā ar 2014. gadu (Klāsons, Tjarve, Spuriņš, & Laķe, 2016).

Atsevišķās jomās – veselības aprūpes pakalpojumu izmantojumā un kultūras patēriņā un līdzdalībā – arī jaunākie dati liecina par pastāvošām atšķirībām iedzīvotāju ar atšķirīgiem individuālajiem un mājsaimniecības resursiem. Ņemot vērā iepriekš pakalpojumu un iespēju

attālinātību, ar lauku mobilitāti saistītās problēmas un mobilitātes kapitāla saistību ar citiem pieejamajiem resursiem, tas liek domāt, ka ļoti iespējams, ka arī Latvijas laukos var runāt par attālumu kā papildus marginalizējošu faktoru, kas aplūkojams, analizējot lauku dzīvesveidu daudzveidību un nevienlīdzību intersekcionali (Shucksmith & Brown, 2016). Lai arī ir iespējams runāt par informācijas un komunikācijas tehnoloģiju nozīmes pieaugumu attālumu pārvarēšanā, CSP dati norāda un interneta bankas un iepirkšanās pakalpojumu pieaugumu internetā, tomēr atšķirības interneta ikdienas lietojumā dažādās iedzīvotāju grupās norāda arī uz digitālo plaisu.

Nākamajā apakšnodaļā lauku kā dzīves vides atšķirību dažādām grupām analīze virzīta tālāk, aplūkojot lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus.

3.2. Lauku dzīvesstilu tipi kā pakalpojumu un iespēju izmantošana dažādos telpiskos mērogos

Šajā apakšnodaļā, izmantojot kvantitatīvu empīriskās grupēšanas metodi – klasteru analīzi – sniegts lauku iedzīvotāju dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības tipu raksturojums.

Tā pamatā ir Entonija Gidensa dzīvesstilu konceptualizācijas telpiskie aspekti, kas balstīti Toštēna Hēgerstranda laika ģeogrāfijas idejās. Dzīvesstila telpisko aspektu raksturojumā Gidensa skatījumā nozīmīgi ir laiktelpā saskanīgi dzīvesstila segmenti, kurus veido cilvēku ikdienas izvēles, sekojot vērtībām, vajadzībām, ņemot vērā resursus un ierobežojumus, kuru centrā ir refleksivais biogrāfiskais izvēļu pamatojums. Kvantitatīvās analīzes specifika diemžēl ierobežo iespējas izpētīt šo refleksivo izvēļu procesu dzīvesstilu segmentu saskaņošanā. Šajā apakšnodaļā ir pieejams pakalpojumu un iespēju izmantojuma fiksējums, kas daļēji ietver telpiskos aspektus un respondentiem pieejamo resursu un ierobežojumu mērījums. Līdz ar to tiks raksturota dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidība ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistītajos dzīvesstila segmentos, kas ir aptverti empīriskajā materiālā, ņemot vērā respondentiem pieejamos resursus un ierobežojumus, tādejādi netieši raksturojot stratēģijas vēlamās pakalpojumu un iespēju daudzveidības sasniegšanai un attālumu pārvarēšanai.

3.1. apakšnodaļā raksturota lauku kā dzīves vides vietas iespēju struktūras un sasniedzamības daudzveidība laukos un dažādās lauku iedzīvotāju grupās, ļaujot secināt, ka dažādās pēc administratīvi teritoriālā iedalījuma kategorijām līdzīgās vietās laukos dzīvo

cilvēki ar atšķirīgu pakalpojumu un iespēju izmantojumu dažādos telpiskos mērogos, atšķirīgiem resursiem un vietai piešķirtajām nozīmēm. Līdz ar to 3.2. apakšnodaļas mērķis ir raksturot lauku iedzīvotāju dzīvesstilu telpisko mērogu daudzveidību, empīriski līdzīgu gadījumu grupēšanas procesā veidojot pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus. Pēc tam raksturoti respondentiem ar šo tipu pieejamie resursi un ierobežojumi un dzīvesstilu vietas piesaistes dimensijas – iespēju daudzveidība pretstatā iespēju ierobežojumiem; ierobežoti lokālais pretēji translokālam fokusam; (ne)mobilitāte kā attālumu pārvarēšana, sasniedzot citus telpiskos mērogius, un nozīmīgākie telpiskie enkuri. Tātad, izmantojot pieejamo empīrisko materiālu, tiks pārbaudīts, vai klasteru analīze kā gadījumu empīriskās grupēšanas metode spēj piedāvāt saturiski un teorētiski jēgpilnus, iekšēji un ārēji validējamus pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu modeļus.

Apakšnodaļā tiks pārbaudītas promocijas darba 3., 4. un 5. hipotēzes:

1. Lauku dzīvesstilu daudzveidībā, kas mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģija, ir iespējams identificēt dzīvesstila tipu, kura vietas piesaisti raksturo daudzveidīgas iespējas, ikdienas mobilitātes iespēju izmantošana, lokāli neierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana un augsts dzīvesvietas funkcionālo, dabas un ainavisko aspektu vērtējums; kā arī dzīvesstila tipu, kura vietas piesaisti raksturo iespēju ierobežotība, ierobežota ikdienas mobilitātes iespēju izmantošana, lokāli ierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana un augsts lauku dzīves vides kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementu vērtējums.
2. Lauku dzīvesstilu tipu daudzveidība (un līdz ar to vietas piesaistes dimensiju atšķirības) ir saistīta ar individuāli cilvēkam pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem – respondentiem ar dzīvesstilu telpisko aspektu tipiem, ko raksturo augstāka iespēju daudzveidība, mobilitāte vai tās spēja un lokāli mazāk ierobežots fokuss, ir vairāk resursu un mazāk ierobežojumu, un otrādi.
3. Lauku dzīvesstilu tipus, kurus raksturo iespēju pieejamības un ikdienas mobilitātes ierobežojumi un lokāla ierobežotība, biežāk raksturo apsvērumi par dzīvesvietas maiņu kā alternatīva vēlamā dzīvesveida īstenošanai individuālo un dzīves vides radīto ierobežojumu pārvarēšanai.

Datu materiālu lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidības analīzei veido kvantitatīvās aptaujā iegūtās atbildes par pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos 2010., 2011. un 2014. gadā (skat. 2. nodaļā aprakstīto matricu par pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskajiem mērogiem; analīzē tiek izmantots tas pats

datu materiāls, kas 3.1. apakšnodaļā, tikai citas analīzes metodes – datu empīriskās grupēšanas metode – klasteru analīze – un ar citu fokusu). Tipoloģijas izveidei izmantota gadījumu empīriskās grupēšanas metode – hierarhiskā klasteru analīze Varda atšķirību un līdzību noteikšanas algoritms ar mērķi homogenizēt klasteri tā iekšienē un maksimizēt savstarpējās atšķirības, kā arī Eiklīda kvadrātiskie attālumi (*squared Euclidean distances*), lai noteiktu gadījumu/mainīgo līdzīgumu un atšķirības; ar metodes izmantošanu saistīti citi apsvērumi un ierobežojumi detalizēti aprakstīti 2. apakšnodaļā).

Analīzē izmantota 2010., 2011. un 2014. gada aptaujās iegūto datu masīvu apakškopa – respondentu, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas, atbildes. Apakškopas izmantojumam ir vairāki iemesli. Vispirms, lai arī sasniedzamības un iespēju struktūras analīze 3.1. apakšnodaļā liecināja, ka dažādas lauku administratīvi teritoriālās kategorijas ir savstarpēji aizvietošanas, starp tām rezultāti būtiski neatšķirās. Starp laukiem un mazpilsētām atšķirības pastāvēja vietas iespēju struktūras ziņā un daļēji sasniedzamības ziņā (3.1. nodaļa). Arguments Pierīgas reģiona neiekļaušanai ir daļēji empīrisks – ārpus Pierīgas ir ievērojami zemāka Rīgas kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskā mēroga nozīme. Tā kā šajā gadījumā analīzes mērķis ir maksimāli aptvert ar vietas atšķirībām nesaistīto lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību, tad lauku pagasti ārpus Pierīgas izvēlēta kā nosacīti viendabīga vide, kurā salīdzinoši līdzīgos lauku kā dzīves vides apstākļos analizēt lauku dzīvesstilu daudzveidību kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģiju un vietas piesaistes dimensijas saistībā ar respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem. Lai arī visu aptauju dati kopumā ir bijuši reprezentatīvi – 2010. un 2014. gadā –, Latvijas iedzīvotāju kopumam un 2011. gadā – pētījuma ģenerālkopai, ko veidoja lauku pagastu un mazpilsētu iedzīvotāji, – izlases reprezentativitāte neietver lauku–pilsētu dalījumu reģionu ietvaros, līdz ar to pastāv iespēja, ka lauku pagastu iedzīvotāji ārpus Pierīgas pēc visām pazīmēm nav reprezentatīvi šai iedzīvotāju grupai 2010., 2011. un 2014. gadā. Līdz ar to analīzes rezultātā izveidotās tipoloģijas, strikti runājot, nav uzskatāmas par reprezentatīvām visai lauku pagastu iedzīvotāju kopai ārpus Pierīgas 2010.–2014. gadam.

Katra aptaujas gada masīvam – 2010., 2011. un 2014. gadam – izveidoti hierarhiskās klasteru analīzes modeļi, izmantojot katrā masīvā iekļautos mainīgos (detalizēti atšķirības redzamas 2. nodaļas 2.1. tabulā). Šāds risinājums izvēlēts, jo katra jauna elementa pievienošana būtiski maina gadījumu grupu struktūru un tikai visiem masīviem kopējo elementu izmantošana (kas izmantota atsevišķos gadījumos, salīdzinot indeksu vērtību izlīdzināšanos 3.1. apakšnodaļā) šajā gadījumā ievērojami samazinātu modeļu sniegtās informācijas daudzveidību.

Elementu un izlases kopu izveides principu atšķirību dēļ izveidotie modeļi nevar tikt tieši salīdzināti. Tas ierobežo arī iespējas izmantot apstiprinošās metodes (k-vidējo klasteru analīzi), jo ievērojami samazinātu dažādos masīvos veidoto modeļu salīdzinājuma interpretācijas iespējas, tāpēc analīzes loģikā izmantota tikai izzinošās analīzes pieeja³⁸.

Izveidotie modeļi tiks validēti iekšēji, izmantojot mainīgos, kas iekļauti tipoloģijas izveidē, izmantojot biežumu sadalījumus grupās, kā arī izmantojot vietas piesaistes dimensiju indeksus. Modeļu ārējai validācijai un 3. un 4. hipotēzes pārbaudei tiks izmantoti respondentu resursus un ierobežojumus raksturojošie rādītāji³⁹.

3.2.1.–3.2.2. apakšnodaļā aprakstīti lauku dzīvesstilu telpisko daudzveidību raksturojošie pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modeļi attiecīgi 2010., 2011. un 2014. gadam. 2010. un 2011. gada modeļi raksturoti detalizēti, jo šajās aptaujās mērītās vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes pazīmes kopā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģiju ļauj iegūt pilnvērtīgāku priekšstatu par lauku dzīvesstilu daudzveidību. 2014. gada modelis raksturots īsi, modeļa, tā izveides un validācijas apraksts pievienots 3.2. pielikumā. 3.2.4. apakšnodaļā sniegts kopsavilkums par modeļu novērtējumu un hipotēžu apstiprināšanos.

3.2.1. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modelis 2010. gada datiem respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas

2010. gada pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu modelis veidots, balstoties uz lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas reģiona apakškopas atbildēm (n=252). Šī apakškopa ir ņemta kā daļa no reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju izlases, tāpēc to nevar uzskatīt par reprezentatīvu visu lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas reģiona izlasi, un rezultāti interpretējami tikai attiecībā uz šo grupu.

Analīzes rezultātā, ņemot vērā to, ka klasteru sadalījumam apjomu ziņā vajadzētu būt līdzīgam un, lai tos varētu jēgpilni raksturot, biežumu sadalījumu grupās gadījumu skaitam vienā nevajadzētu būt pārāk mazam, tika pārbaudīti empīriski izveidojušies trīs un piecu klasteru risinājumi, kas izveidojušies attiecīgi starp 5. un 10. grupēšanas soli un 10. un 15.

---

³⁸ Tomēr apstiprinošās analīzes loģikas un metožu izmantošana būtu vērtīgs papildinājums empīriskajos datos balstītās dzīvesstilu tipu stabilitātes izpētē, veicot kvantitatīvus pētījumus turpmāk.

³⁹ Alternatīva validācijas iespēja būtu izmantot apstiprinošo k-vidējo klasteru analīzes metodi. Tomēr, tā kā mērķis nebija pārliecināties par noteikta klasteru skaita pastāvēšanu masīvā, bet drīzāk saturiska tipoloģijas raksturošana, tad tas netika izmantots.

grupēšanas soli (grafisko attēlu un SPSS komandfailu ar iespēju restaurēt grupēšanas soļu secības tabulu sk. pielikumā). Piecu klasteru risinājumā (attiecīgi 9%, 29%, 33%, 13% un 17% no 252 respondentiem) bija ievērojamas apjomu atšķirības, tāpēc tika izvēlēts trīs klasteru risinājums (38%, 29% un 33% no 252).

Tālāk aprakstīti šajā modelī identificētie pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi. Vispirms pārbaudīta izveidotās tipoloģijas saturiskā jēgpilnība, pārbaudot tipu izveidē lietoto mainīgo vērtību biežumu sadalījumus iedzīvotāju grupās ar atšķirīgiem tiptiem. Pēc tam raksturota šo tipu kā lauku dzīvesstilu vietas piesaistes dimensijas, izmantojot iepriekš izveidotos indeksus, kas šajā gadījumā raksturo iespēju daudzveidību pretstatā iespēju ierobežojumiem; dzīvesstila ierobežoti lokālo pretēji translokālam fokusam, ne(mobilitāti) kā attālumu pārvarēšanu un nozīmīgākos telpiskos enkurus. Visbeidzot, pārbaudīts, vai un kā atšķiras sociālās un demogrāfiskās pazīmes – resursi un ierobežojumi – respondentiem ar noteiktu pakalpojumu un iespēju izmantošanas tiptiem. 2010. gadā tika uzdots arī jautājums par iespēju mainīt dzīvesvietu, pārceļoties uz ārzemēm, tāpēc tika pārbaudīts, kādi ir respondentu ar dažādiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tiptiem nākotnes plāni saistībā ar iespējamu dzīvesvietas maiņu. 2010. gadā tika mērīta dažādu vietas piesaistes aspektu nozīme, tāpēc pārbaudīts, vai respondentiem ar dažādiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tiptiem raksturīgi atšķirīgi vietas piesaistes elementi.

Pirmo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (38% jeb 97 respondenti) lauku pagastos ārpus Pierīgas 2010. gadā raksturo **izmantoto iespēju un pakalpojumu daudzveidība novadā un citā vietā Latvijā.**

Šim tipam raksturīga samērā augsta iespēju daudzveidība (vidēji 5–6 dažādi izmantotie pakalpojumi un iespējas kopumā pēdējo 12 mēnešu laikā), nebija raksturīga lokāla ierobežotība (32% no visu pakalpojumu un iespēju daudzveidības izmantoti dzīvesvietā), vidēji augsta mobilitāte (2.47 no 5 telpiskajiem mērogiem) un nozīmīgs telpiskais mērogs ir cita vieta novada teritorijā.

Šā tipa respondentu vidū visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā bija izmantojuši iepirkšanās iespējas (100%), izmantojuši bankomātu vai bankas pakalpojumus (91%), apmeklējuši ārstu vai izmantojuši medicīnas pakalpojumus (82%), ikdienas pakalpojumus (81%). Lielākā daļa – nedaudz mazāk kā divas trešdaļas – bijusi pārgājienos, izbraukumos, nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (64%) un pētījuma veikšanas laikā bija strādājoša (61%), nedaudz vairāk kā puse – 55% – ir mācījusies, bijusi kursos. Retāk apmeklēti atpūtas, izklaides vai kultūras pasākumi (33%), 7% norādījuši, ka pētījuma veikšanas brīdī mācās.

Dzīvesvietā izmantoti vidēji 1–2 pakalpojumi vai iespējas, kas vidēji veido trešo daļu no visas pakalpojumu un iespēju daudzveidības. Dzīvesvietā šā tipa respondenti pamatā ir iepirkušies (68%), pārējās iespējas un pakalpojumi dzīvesvietā izmantoti ievērojami retāk. Trešā daļa ir norādījusi, ka dzīvesvietā strādā (35%), kas ir vidēji puse strādājošo (34 no 59 jeb 58%) – tas nozīmē, ka pārējie 25 respondenti jeb 42% strādājošo ikdienā mēro ceļu uz kādu citu vietu, un ikdienas mobilitāte daļēji varētu izskaidrot salīdzinoši zemāko pakalpojumu un iespēju izmantošanu dzīvesvietā. Vēl ceturtdaļa (25%) dzīvesvietā apmeklējuši ārstu un 17% bijuši kursos.

Raksturojot šī tipa kā dzīvesstila mobilitātes aspektus, respondenti ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu parasti pakalpojumus un iespējas izmantojuši vidēji 2–3 telpiskajos mērogos no 5, vislielāko pakalpojumu un iespēju daudzveidību – novada ietvaros – vidēji 4 pakalpojumus un iespējas. Novada ietvaros respondenti visbiežāk izmantojuši bankomātu un bankas pakalpojumus (78%), ikdienas pakalpojumus (69%) un bijuši pie ārsta (67%) – iespējas un pakalpojumus, kas, acīmredzot, nav pieejami dzīvesvietā (izmantojuši attiecīgi 6%, 9% un 25%), kā arī iepirkšanās iespējas (60%). Trešā daļa novada ietvaros nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (32%), mācījusies vai bijusi kursos (31%), nedaudz retāk apmeklējusi kādu pasākumu (28%), bet piektā daļa (22%) pētījuma brīdī strādājusi novada ietvaros.

Rīgas kā telpiskā mēroga nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā šķiet zemāka un neviennozīmīga (standartnovirze liecina par lielu vērtību izkliedi grupā). Rīgā visbiežāk izmantoto pakalpojumu un iespēju vidū ir iepirkšanās (16%) un pasākumu apmeklēšana (10%). Nedaudz lielāka nozīme ir bijusi citas vietas Latvijā mērogam – izmantots vidēji 1 pakalpojums vai iespēja, bet arī šajā gadījumā standartnovirze liecina par lielu vērtību izkliedi grupā; visbiežāk respondenti citur Latvijā parasti iepirkušies (26%), bijuši izbraukumā vai nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (20%), izmantojuši ikdienas pakalpojumus (12%) vai apmeklējuši pasākumus (12%).

Respondentu vidū, kam raksturīgs šis pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips (šajā gadījumā analīzes ietvaros fokuss ir uz pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipa raksturojumu, nevis uz noteiktu sociālu un demogrāfisku pazīmju grupām raksturīgo tipoloģiju), ir līdzīgs daudzums vīriešu un sieviešu (attiecīgi 51% un 49%) un vidējais vecums – 42 gadi, turklāt trešā daļa respondentu vecumā no 18–34 gadiem (32%), nedaudz vairāk kā ceturtajai daļai ģimenē ir bērni, jaunieši līdz 18 gadu vecumam (27%). Trīs piektdaļas respondentu (61%) pamatā ir strādājoši, un tas ir nedaudz biežāk nekā pārējo respondentu vidū;

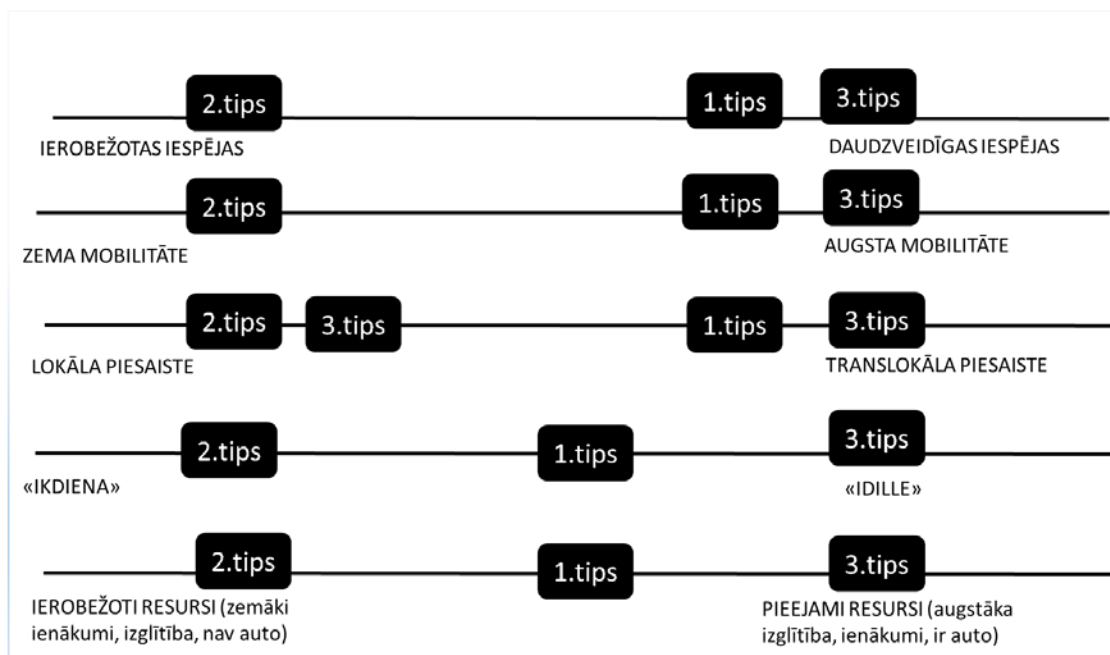
ceturtajai daļai ir pamatizglītība (24%), divām trešdaļām – vidējā (63%) un 13% – augstākā izglītība. Šos respondentus salīdzinājumā ar pārējiem biežāk raksturo salīdzinoši vidēji ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli – mazāk nekā pusei (46%) ir zemi vai vidēji zemi ienākumi, 46% ir vidēji vai vidēji augsti, bet mazāk kā desmitajai daļai (8%) augsti. Divām piektdaļām (42%) pieder vai ir pieejams lietošanā auto.

2010. gadā respondentiem tika uzdoti arī jautājumi par to, kas viņus piesaista dzīvesvietai, piedāvājot iespēju izvēlēties visas atbilstošās no 15 formulētām alternatīvām, ierakstīt savu variantu vai neizvēlēties nevienu no minētā. Respondentus ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu dzīvesvietai pamatā piesaista mājoklis un ģimenes, radnieku tuvums (attiecīgi 85% un 83%), kas kopumā ir visbiežāk minētie varianti, pārējās atbildes minējis ievērojami mazāks respondentu ar šo tipu īpatsvars, kas liecina, ka tips ir salīdzinoši viendabīgs pēc piesaistes elementiem – izskatās, ka šai grupai nepārprotami svarīgākais ir mājokļa un ģimenes tuvums, ļoti personiski, fundamentāli vietas piesaistes enkuri. Aptuveni puse norādījusi, ka viņus dzīvesvietai piesaista apkārtnē (vide, ainava) – 53%, nedaudz retāk – droša, mierīga dzīves vide (45%) un apkārtējie cilvēki, kaimiņi (41%). Nedaudz mazāk kā trešo daļu piesaista labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls (30%), kas šķiet pieminams, domājot par to, ka šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu raksturo zema dzīvesvietā pieejamā pakalpojumu daudzveidība un to sasniegšanā tiek mērots ceļš uz citu vietu novadā. Vēl retāk – piektā daļa – minējusi, ka dzīvesvietai piesaista iespēja nopelnīt (20%) un divas reizes retāk – darba un karjeras iespējas (11%), kas, ņemot vērā, ka lielākā daļa respondentu bija strādājoši un mazāk nekā puse strādāja dzīvesvietā, liek domāt, ka tie, visticamāk, nav svarīgākie iemesli, kāpēc dzīvot tieši tur. Kultūras dzīve (11%), interneta un telefona sakaru kvalitāte (11%), ikdienas pakalpojumi (7%), sabiedriskā dzīve (7%) piesaista vēl mazāku daļu respondentu ar šo tipu, daļēji atspoguļojot nelielo pasākumu un pakalpojumu izmantošanas īpatsvaru dzīvesvietā, kas, visticamāk, atspoguļo ierobežoto dzīvesvietas iespēju struktūru.

Šā tipa respondentu vidū divas trešdaļas dzīvesvietas maiņu (uz citu valsti) neplānoja (68%), piektā daļa (20%) pieļāva, bet 12% plānoja pārcelties uz ārzemēm, kas bija salīdzinoši biežāk nekā citu tipu respondentiem. Tas liek domāt, ka pārcelšanās plāni nav tieši saistīti ar izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību, kas šai grupai ir augsta, bet var būt saistīta ar apmierinātības līmeni ar dzīvesvietā un novada ietvaros pieejamajām iespējām, kā arī citiem apsvērumiem, kas 2010. gada aptaujas ietvaros netika mērīti.

Kopsavelkot, šo tipu raksturo iespēju daudzveidība ārpus dzīvesvietas – pamatā novada ietvaros un vēl vienā telpiskā mērogā –, tātad dzīvesstils telpisko aspektu ziņā ir samērā mobils un nav lokāli ierobežots – nozīmīgākais telpiskais mērogs ir cita vieta novadā ar vidēji 4 izmantotajiem pakalpojumiem un cita vieta Latvijā – ar vienu. Tas nozīmē, ka ikdienas mobilitātes telpu pamatā veido dzīvesvietas un novada telpiskie mērogi. Kopumā respondenti nedaudz retāk kā vidēji izmantojuši nodarbinātības iespējas, apmeklējuši pasākumus vai izmantojuši aktīvās atpūtas iespējas. Nelielo dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju skaita vidū ir iepirkšanās un nodarbinātības iespēju izmantošana (strādājošajiem nedaudz mazāk kā puse strādā ārpus dzīvesvietas), bet citu pakalpojumu un iespēju izmantošanā nozīmīgākais mērogs ir cita vieta novadā. Dzīvesvietai respondentus ar šo tipu visbiežāk, līdzīgi kā pārējos, piesaista mājoklis un ģimene, kam seko daba, droša un mierīga dzīves vide un apkārtējie cilvēki, kaimiņi kā lauku dzīves vides kvalitātes. Tomēr trešā daļa aptaujāto ar šo tipu apsvēra iespēju vai plānoja pārcelties uz ārzemēm, kas bija salīdzinoši biežāk nekā respondentiem ar citiem tipiem.

Šī pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipa raksturojums apliecina, ka 4. hipotēze par respondentiem ar augstāku individuālo resursu līmeni un salīdzinoši augstāku izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību, labāk pārtikušiem, gados jaunākiem respondentiem ar pieeju personiskajam transporta līdzeklim apstiprinās. Šo pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipu, ko raksturo stratēģija, kuras ietvaros ierobežotas vietas iespēju struktūras situācijā cilvēki, kuriem ir resursi, lai trūkstošo sasniegtu citur – šajā gadījumā novada ietvaros – vai apsver iespējas izmantot pieejamos resursus dzīvesvietas maiņai.

3.2. att. Lauku dzīvesstilu tipu piesaistes dimensijas, 2010. gada dati

Otrais pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips (29% jeb 72 respondenti) 2010. gada aptaujas datos raksturoja ierobežojumi – **ierobežotas iespējas, lokāla ierobežotība un ierobežota ikdienas mobilitāte.**

Tipam raksturīga vidēji zema izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība kopumā – izmantoti 2–3 pakalpojumi un iespējas no 9 piedāvātajām. Visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojuši iepirkšanās iespējas (97%), lielākā daļa apmeklējusi ārstu vai izmantojusi medicīnas pakalpojumus (79%), kā arī ikdienas pakalpojumus (69%). Pārējie pakalpojumi un iespējas izmantotas ievērojami retāk – divas piektdaļas izmantojušas bankomātu vai bankas pakalpojumus (42%), ceturtdaļa (26%) pētījuma veikšanas laikā bija strādājoša, bet tādus pakalpojumus un iespējas kā pasākumu apmeklēšanu, mācības vai kursus, pārgājienus, izbraukumus vai aktīvās atpūtas iespējas pēdējo 12 mēnešu laikā nebija izmantojis neviens vai gandrīz neviens respondents.

Lielākā daļa – vidējā proporcija – 80% (vai vidējais skaits 2.33) – pakalpojumus un iespējas izmantojusi dzīvesvietā. Dzīvesvietā respondenti pamatā ir iepirkušies (83%) un apmeklējuši ārstu (69%); lielākā daļa strādājošo arī strādā (24% no visiem 17 no 19 strādājošajiem šā tipa respondentiem). Trešā daļa (32%) dzīvesvietā izmantojusi dažādus ikdienas pakalpojumus, vēl daži norādījuši, ka izmantojuši banku, bankomātu (15%), tomēr jāatceras, ka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība vairāk ir saistīta ar

to, kas ir pieejams, t. i., vietas iespēju struktūru, mazāk ar respondentu resursiem un ierobežojumiem.

Bez dzīvesvietas telpiskā mēroga šim tipam ir bijis svarīgs vēl viens (vidēji 1–2 telpiskie mērogi jeb 1.65 no 5), taču, lai arī vidēji lielākā vērtība (0.61) ir novada telpiskā mēroga indeksam, nav iespējams noteikt vienu dominējošo, jo standartnovirze liecina par lielu vērtību izkliedi grupā, un arī novada ietvaros netiek sasniegts vidēji viena pakalpojuma vai iespējas līmenis. Novada ietvaros respondenti visbiežāk izmantojuši bankomātu (25%, visticamāk, situācijā, kad tas nav bijis pieejams dzīvesvietā, jo kopumā izmantojuši 42%, dzīvesvietā – 15%) vai iepirkušies (18%). Tas liek domāt, ka šī tipa pakalpojumu un iespēju izmantošanu segmentu raksturo telpiskais centrs dzīvesvietā. Rīgā un citur Latvijā pakalpojumus un iespējas nav izmantojusi vairāk nekā desmitā daļa šā tipa respondentu (visbiežāk – 10% – iepirkušies citur Latvijā).

Respondentus ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu raksturo nedaudz lielāks vīriešu īpatsvars (56% salīdzinājumā ar 44%), šī respondentu grupa ir vidēji vecāka, salīdzinot ar pārējiem (69% ir vecāki par 45 gadiem, divas piektdaļas (39%) virs 55 gadu vecuma, vidējais vecums ir 51 gads). Trešā daļa (31%) norādījusi, ka ģimenē dzīvo bērni līdz 15 gadu vecumam. Šajā grupā ir zemākais strādājošo īpatsvars – strādā ceturtā daļa, kas ir vidēji divas reizes retāk nekā pārējiem (26% salīdzinājumā ar 61% un 53%), zemākais respondentu ar augstāko izglītību īpatsvars (32% ir ar pamata, 62% ar vidējo un 6 ar augstāko izglītību), arī ienākumu ziņā šī grupa ir vismazāk pārtikusī – vairāk nekā pusei ienākumi ir zemi (53%), kas ir ievērojami biežāk nekā pārējiem, tikai desmitajai daļai (11%) vidēji augsti vai augsti un tikai desmitajai daļai (13%) ir pieejams auto, kas ir vismaz 3 reizes retāk nekā divās pārējās grupās.

Novērtējot 15 elementu nozīmi piesaistē dzīvesvietai, šā tipa respondentus dzīvesvietai pamatā piesaista ģimenes un radnieku tuvums (79%) un mājoklis (79%), nedaudz vairāk kā pusi – apkārtējie cilvēki un kaimiņi (53%). Situācijā, kad resursu trūkuma un ierobežojumu dēļ pakalpojumus un iespējas nav iespējams izmantot nekur daudz ārpus dzīvesvietas, piemēram, sabiedriskā transporta vai piekļuves personiskajam transportam grūtību dēļ, īpaša nozīme ir lokālajiem sociālajiem tīkliem dzīvesvietā, līdz ar to nedaudz augstākā apkārtējo cilvēku, kaimiņu nozīme salīdzinājumā ar abiem pārējiem tipiem šķiet nozīmīga. Nedaudz mazāk kā puse minējusi, ka piesaista arī apkārtni (46%) un trešā daļa, ka piesaista droša, mierīga dzīves vide (35%), tas ir retāk nekā respondentu vidū ar abiem pārējiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem. Ievērojami retāk – bet nedaudz biežāk kā respondentiem, kam raksturīgs iepriekšējais pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips, minēti ikdienā

nepieciešamie sadzīves pakalpojumi (14%) un pašvaldības darba kvalitāte (11%). Savukārt retāk nekā respondentiem, kam raksturīgi pārējie divi pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipi, kā piesaistoši dzīvesvietai minēti tādi aspekti kā transporta un ceļu tīkls (11%, bet tikai 13% šā tipa respondentu ir pieeja auto), iespējas nopelnīt (13%, bet strādā tikai ceturtda daļa – 26% respondentu), kā arī kultūras un sabiedriskā dzīve (attiecīgi 3% un 6%).

Tomēr, ņemot vērā visus iepriekš minētos ierobežojumus, raksturojot dzīvesvietas maiņas plānus uz ārzemēm, tikai 7% šā tipa respondentu ir apsvēruši domu doties uz ārzemēm, bet neplāno neviens, kas ir ievērojami retāk nekā respondentu vidū ar diviem pārējiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tiptiem.

Kopsavelkot, šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu kā lauku dzīvesstilu raksturo ierobežotas iespējas, lokāla ierobežotība un ierobežota ikdienas mobilitāte, tas salīdzinoši biežāk raksturīgs vīriešiem, gados vecākiem respondentiem un cilvēkiem ar zemākiem ienākumiem uz vienu mājsaimniecības locekli, bez auto, ar zemāku izglītību, biežāk nestrādājošiem un ievērojami retāk – bez piekļuves personiskajam transportam.

Ierobežoto izmantoto pakalpojumu un iespēju klāstu veido iepirkšanās, ārsta apmeklējums un ikdienas pakalpojumu izmantošana, pamatā – dzīvesvietā. Tādas iespējas kā pasākumi, aktīvā atpūta, kursi dzīvesvietā nav izmantoti, vai nu tāpēc, ka šādu iespēju nav bijis, vai piedāvājums nav bijis piemērots. Šā tipa respondentus dzīvesvietai pamatā piesaistīja ģimene, mājoklis un apkārtējie cilvēki, kaimiņi, kas minēti biežāk nekā respondentu vidū ar citiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tiptiem, ļaujot izteikt pieņēmumu par ģimenes un sociālo tīklu nozīmi ierobežotas iespēju daudzveidības un ikdienas mobilitātes situācijā.

Šī pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipa raksturojums apliecina, ka 4.hipotēzes daļa par to, ka respondentiem ar zemāku individuālo resursu līmeni, ierobežojumiem, ko rada, piemēram, vecums, personiskā transporta, līdzekļu trūkums, ir raksturīga salīdzinoši zemāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība zemākā telpisko mērogu daudzveidībā – pamatā dzīvesvietā – apstiprinās. Var izteikt pieņēmumu, ka šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu raksturo stratēģija, kad ierobežotas vietas iespēju struktūras situācijā cilvēki, kuriem nav pieejami papildu resursi vai vajadzības, lai citos telpiskajos mērogos sasniegtu dzīvesvietā nepieejamos pakalpojumus un iespējas, tās ārpus dzīvesvietas izmanto ierobežoti un pamatā izmanto dzīvesvietā pieejamo. Ierobežotu iespēju un mobilitātes, kā arī lokāli ierobežotas pakalpojumu un iespēju izmantošanas situācijā šā tipa respondenti dzīvesvietu mainīt neplāno. Iespējams, ka minētos ierobežojumus daļēji ļauj

izlīdzināt, kompensēt lokālo sociālo tīklu atbalsts (Warren, 2007), jo šim tipam vietas piesaistē nozīmīgāks kā citiem ir apkārtējie cilvēki un kaimiņi.

Trešo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (33% jeb 83 respondenti) 2010. gadā raksturoja augsta **iespēju daudzveidība**, samērā **augsta mobilitāte** pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu ziņā, bet tajā pat laikā **augsta lokālā pakalpojumu un iespēju izmantošana** (80%) un nākamais **nozīmīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas ir Rīga**.

Šo tipu raksturoja augsta izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība – 6 no 9 piedāvātajām iespējām un pakalpojumiem. Visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojuši iepirkšanās iespējas (100%), izmantojuši bankomātu vai bankas (96%), kā arī ikdienas pakalpojumus (95%), lielākā daļa apmeklējusi ārstu vai izmantojusi medicīnas pakalpojumus (86%), apmeklējusi dažādus atpūtas, izklaides un kultūras vai sporta pasākumus (88%) un nedaudz vairāk kā divas trešdaļas bijušas kursos (69%). Nedaudz vairāk kā puse (58%) bijusi pārgājienos, izbraukumos, nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (64%) un pētījuma veikšanas laikā strādājusi (53%), 13% norādījuši, ka pētījuma veikšanas brīdī mācās.

Lielākā daļa – vidēji 4–5 pakalpojumi un iespējas (vidēji 80%) izmantotas dzīvesvietā – gandrīz visi ir iepirkušies (94%), lielākā daļa apmeklējusi ārstu (81%), izmantojusi ikdienas pakalpojumus (82%) un bankomātu (74%). Mazāk nekā puse dzīvesvietā pētījuma brīdī strādājusi (43%), kas ir lielākā daļa strādājošo ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu, tāpat divas piektdaļas bijušas kursos dzīvesvietā (42%) un trešā daļa nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (33%).

Vienlaikus lokālo iespēju izmantojumam šo tipu raksturo salīdzinoši augsta ikdienas mobilitāte – pakalpojumus un iespējas šā tipa respondenti izmantojuši bez dzīvesvietas vēl 1–2 telpiskajos mērogos (vidējā vērtība ir 2.39). Pēc dzīvesvietas lielākā nozīme ir Rīgai – vidēji 1–2 pakalpojumi vai iespējas, tomēr standartnovirze liecina par samērā lielu izkliedi. Rīgā visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas (31%) un apmeklēti dažādi pasākumi (30%), nedaudz retāk (bet ievērojami biežāk nekā pārējo respondentu vidū) izmantoti dažādi ikdienas (18%) un medicīnas (17%) pakalpojumi, kā arī banka, bankomāts (16%). Novada ietvaros visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas (21%) un bankomāts, bankas pakalpojumi (18%), citur Latvijā – iepirkšanās (22%) un aktīvās atpūtas iespējas (19%), kā arī apmeklēti pasākumi (15%). Tomēr šie telpiskie mērogi nešķiet īpaši svarīgs, jo to nozīme nesasniedz vienu pakalpojumu vai iespēju vidēji, turklāt dzīvesvietas iespēju struktūra un respondentiem pieejamie resursi bijuši pietiekami, lai nepieciešamo varētu izmantot dzīvesvietā un Rīgā.

Respondentu vidū ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu ievērojami biežāk ir sievietes (64% salīdzinājumā ar 36%) ar vidējo vecumu 42 gadi (33% vecumā no 18–34). Nedaudz vairāk kā puse (53%) strādā un šo respondentu vidū nedaudz biežāk ir cilvēki ar augstāku izglītību – piektā daļa (19%). Šā tipa respondentiem nav raksturīgi vidēji ienākumi uz vienu ģimenes locekli – vairāk nekā pusei respondentu ienākumi ir zemi vai vidēji zemi (57%), bet 15%, kas attiecīgi ir divas un trīs reizes biežāk nekā respondentu vidū ar pārējiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem, ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir vērtējami kā salīdzinoši augsti. Gandrīz pusei ir pieejams personiskais transports (49%).

Šim pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipam raksturīgo vietas piesaisti raksturo mājoklis (83%), ģimenes tuvums (76%), nedaudz retāk (bet salīdzinoši nedaudz biežāk kā diviem pārējiem tipiem) dzīvesvietai piesaistoši ir droša, mierīga dzīves vide (63%) un apkārtnē, ainava (59%). Divas piektdaļas minējušas arī apkārtējos cilvēkus, kaimiņus (40%). Nedaudz vairāk kā piektā daļa (22%) minējusi labu ceļu, sabiedriskā transporta tīklu un ikdienas pakalpojumus (23%), kas ir biežāk nekā respondenti ar abiem pārējiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem, un iespējas nopelnīt (19%), kā arī darba un karjeras veidošanas iespējas (15%), kas gan nav daudz, ja ņem vērā, ka dzīvesvietā strādā 43% šā tipa respondentu. Raksturojot dzīvesvietas maiņas plānus uz ārzemēm, to apsver 14% un plāno 6%, tātad kopumā – piektā daļa.

Kopsavelkot, šī lauku dzīvesstila telpiskos aspektus raksturo iespēju daudzveidība dzīvesvietā, raksturojot lokālu piesaisti, kā arī salīdzinoši augsta mobilitāte kā spēja pārvarēt attālumus un izmantot pakalpojumus un iespējas – iepirkšanās, pasākumu, aktīvās atpūtas iespējas – citos telpiskos mērogos, visbiežāk – Rīgā. Respondentu grupu ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu biežāk veido salīdzinoši jaunāki respondenti, sievietes ar augstāku izglītību un bērniem, biežāk zemiem un vidēji zemiem vai augstiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli, pusei ir bijis pieejams personiskais transports. Šos cilvēkus dzīvesvietai bez mājokļa un ģimenes nedaudz biežāk piesaista apkārtnē, ainava, bet ievērojami biežāk – droša un mierīga dzīves vide un ikdienas pakalpojumi, salīdzinoši bieži minēts arī labs ceļu, sabiedriskā transporta tīkls.

Līdz ar šī pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipa raksturojums apliecina, ka hipotēze par respondentiem ar augstāku individuālo resursu līmeni, kam raksturīga augstāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība lielākā telpisko mērogu daudzveidībā, apstiprinās. Šo pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipu raksturo stratēģija, kad salīdzinoši plašas vietas iespēju struktūras situācijā cilvēki, kuriem ir

pieejami papildu resursi, ir intereses un vajadzības, izvēlas citus telpiskos mērogus, tostarp – Rīgu, lai dzīvesvietai papildus dažādus pakalpojumus un iespējas izmantotu citos telpiskos mērogos. Lai arī kopumā šo tipu raksturo samērā daudzveidīga piesaiste dzīvesvietai – mājoklis, ainava, ģimene un radnieki, mierīga dzīves vide, kaimiņi – un biežāk nekā iepriekšējam tipam raksturīgi, ka dzīvesvietai piesaista arī transporta infrastruktūra un ikdienas pakalpojumi, tomēr piektā daļa ir apsvērusi vai plānojuši mainīt dzīvesvietu.

3.9. tabula

Dzīvesstilu vietas iespēju dimensijas kā indeksi, kas raksturo spēju ikdienas praksēs sasniegt vēlamo pakalpojumu un iespēju izmantošanas līmeni, vērtība (standartnovirze), 2010. gada dati

Indeksi	1.tips	2.tips	3.tips
Iespēju ierobežotība un iespēju daudzveidība (izmantoto pakalpojumu daudzveidība kopumā), 0–9	5.72 (1.75)	2.86 (1.20)	6.0 (1.27)
Vietas iespēju struktūra (izmantoto pakalpojumu daudzveidība dzīvesvietā, 0–9)	1.82 (1.45)	2.33 (1.14)	4.69 (1.30)
Lokāli (ne)ierobežota vietas piesaiste (dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības īpatsvars no kopējās, 0–1)	0.32 (0.23)	0.80 (0.28)	0.80 (0.21)
Ne(ierobežota) mobilitāte (telpisko mērogu daudzveidība, 1–5)	2.47 (0.91)	1.65 (0.65)	2.39 (0.97)
Telpiskie enkuri citos mērogos (citos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu daudzveidība):			
...cita vieta novadā, 0–9	3.91 (1.79)	0.61 (0.76)	0.72 (1.26)
...Rīga, 0–9	0.46 (1.01)	0.08 (0.28)	1.32 (1.76)
...Cita vieta Latvijā, 0–9	0.94 (1.57)	0.18 (0.51)	0.84 (1.15)
	n=97	n=72	n=83

Piezīme: ar pelēku krāsu iezīmētajās tabulas šūnās vērtību atšķirības nav statistiski nozīmīgas (pēc Manna–Vitnija testa).

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, % no respondentu skaita, 2010. gads

Pakalpojumi un iespējas	1.tips	2.tips	3.tips
Strādā pētījuma veikšanas brīdī	61	26	53
Mācās pētījuma veikšanas brīdī	7	0	13
Iepircies, apmeklējis veikalus	100	97	100
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	91	42	96
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	82	79	86
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	33	0	88
Mācījies, bijisursos	55	3	69
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	81	69	95
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	64	3	58
	n=97	n=72	n=83

Piezīme: ar pelēku krāsu iezīmētajās tabulas šūnās vērtību atšķirības nav statistiski nozīmīgas (pēc hī kvadrāta kritērija testa).

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā, % no respondentu skaita, 2010. gads

Pakalpojumi un iespējas	1.tips	2.tips	3.tips
Strādā pētījuma veikšanas brīdī	35	24	43
Mācās pētījuma veikšanas brīdī	1	0	6
Iepircies, apmeklējis veikalus	68	83	94
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	6	15	74
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	25	69	81
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	0	0	15
Mācījies, bijisursos	17	0	42
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	9	32	82
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	22	0	33
	n=97	n=72	n=83

3.12. tabula

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība novada ietvaros, % no respondentu skaita,
2010. gads

Pakalpojumi un iespējas	1.tips	2.tips	3.tips
Strādā pētījuma veikšanas brīdī	22	1	2
Mācās pētījuma veikšanas brīdī	4	0	1
Iepircies, apmeklējis veikalus	60	18	21
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	78	25	18
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	67	8	6
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	28	0	2
Mācījies, bijisursos	31	1	8
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u.tml.)	69	4	5
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	32	3	8
	n=97	n=72	n=83

3.13. tabula

Sociālais un demogrāfiskais raksturojums, 2010. gads

Raksturojums	1.tips	2.tips	3.tips
Dzimums			
.. sievietes	49	44	64
.. vīrieši	51	56	36
Vecums			
..18–24	17	3	12
..25–34	15	14	21
..35–44	26	15	24
..45–54	20	29	19
..55–74	22	39	24
<i>Vidējais vecums (standartnovirze)</i>	<i>42 (16)</i>	<i>51 (14)</i>	<i>43 (15)</i>
Ģimenē ir bērni līdz 18 gadu vecumam	27	31	42
Pamatnodarbošanās			
..strādājošie	61	26	53
..nestrādājošie	39	74	47
Izglītības līmenis			
..pamata vai zemāks	24	32	18
..vidējā	63	62	63
..augstākā	13	6	19
Ienākumu līmenis (mēneša vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli, kvintiles)			
..zemi	21	53	31
..vidēji zemi	25	15	26
..vidēji	22	21	19
..vidēji augsti	24	6	9
..augsti	8	5	15
Īpašumā ir vai ir pieejams auto	42	13	49
	n=97	n=72	n=83

Piesaiste dzīvesvietai, % no respondentu skaita, 2010. gads

Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, kas no minētā Jūs piesaista Jūsu pašreizējai dzīvesvietai? Visas atbilstošās atbildes.	1.tips	2.tips	3.tips
Mājoklis	85	79	83
Ģimenes, radnieku tuvums	83	79	76
Apkārtne (daba, ainava, vide)	53	46	59
Droša, mierīga dzīves vide	45	35	63
Apkārtējie cilvēki, kaimiņi	41	53	40
Labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls	30	11	22
Iespēja nopelnīt	20	13	19
Kultūras dzīve	11	3	6
Darba, karjeras veidošanas iespējas	11	7	16
Interneta un telefona sakaru kvalitāte	11	1	11
Sabiedriskā dzīve	7	6	6
Ikdienā nepieciešamie sadzīves pakalpojumi (bankas, veikali, frizētava, kafejnīca u. tml.)	7	14	23
Pašvaldības darba kvalitāte	4	11	4
Pieejama kvalitatīva izglītība	3	1	5
Pašvaldības sociālā palīdzība	3	6	8
Cīts	2	0	1
Nekas no minētā	1	0	0
Grūti pateikt	1	1	0
	n=97	n=72	n=83

Kopsavelkot, izveidotos tipus raksturo statistiski nozīmīgas izmantoto pakalpojumu un iespēju atšķirības dažādos telpiskos mērogos un kopumā (izņēmums iepirkšanās un ārsta apmeklēšana), līdz ar to tie uzskatāmi par iekšēji validātiem.

Apakšnodaļā identificētos tipus raksturo dažādas dzīvesstilus raksturojošās vietas piesaistes dimensiju vērtības (kas kalpo kā papildu iekšējā validācija, jo indeksu vērtības aprēķinātas no tās pašas jautājumu matricas datiem). 1. un 3. tipu raksturo statistiski nozīmīgi (pēc Manna–Vitnija testa) līdzīga iespēju daudzveidība un mobilitātes iespēju pieejamība un izmantošana, kamēr 2. tipu raksturo iespēju un mobilitātes ierobežojumi un lokāli ierobežots fokuss (skat. arī 3.2. attēlu). 1. tipu salīdzinājumā ar 2. un 3. tipu raksturo lokāli mazāk ierobežots fokuss un statistiski nozīmīgi lielāka pakalpojumu un iespēju daudzveidība izmantota novada teritorijā. 3. tipam raksturīga pakalpojumu izmantošana pamatā dzīvesvietā (statistiski nozīmīgi lielākā pakalpojumu un iespēju daudzveidība, lai arī proporcionāli lokālā piesaiste ir tikpat liela kā 2. tipam ar ievērojami zemāku izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību), un statistiski nozīmīgi nedaudz biežāk kā citiem tipiem – Rīgā (kaut kad vidēji viens pakalpojums vai iespēja izmantoti arī citur novadā un citur Latvijā un šo vērtību ziņā tipa

ietvaros statistiski nozīmīgu atšķirību nebija). Tātad 3. tipu raksturo salīdzinoši augsta vietas iespēju struktūra un tās atbilstība šā tipa respondentu vajadzībām, interesēm un iespējām.

Starp respondentiem ar dažādiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem pastāv arī atšķirības resursu un ierobežojumu ziņā – respondenti ar 2. tipu, kuru raksturo iespēju un mobilitātes ierobežojumi un lokāli ierobežots pakalpojumu un iespēju izmantošanas fokuss, ir biežāk vecāki respondenti un cilvēki ar zemākiem ienākumiem bez auto un ar zemāku izglītību un biežāk nestrādājoši.

Tomēr iespēju pieejamības un ikdienas mobilitātes ierobežojumi un lokāla ierobežotība nav pietiekams iemesls, lai īstenotu dzīvesvietas maiņu kā alternatīvu vēlamā dzīvesveida īstenošanai individuālo un dzīves vides radīto ierobežojumu pārvarēšanai, jo respondentu vidū ar 2. tipu, ko raksturoja ierobežota iespēju daudzveidība un ierobežoti resursi, bija zemākais īpatsvars respondentu, kas apsvēra šādu iespēju. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dzīvesvietas maiņas plānu skaidrojumā būtiskāks ir nevis skatījums ar fokusu uz vietas ierobežojumu nozīmi, bet biogrāfiskais skatījums, lai arī gados vecāki cilvēki ar zemākiem ienākumiem izmanto mazāk pakalpojumu un iespēju, projām (uz ārzemēm) doties biežāk apsvēra jaunāki un vairāk pārtikuši respondenti ar augstāku izmantoto pakalpojumu daudzveidību un mobilitāti. Iespējams, ka labāku ieskatu šīs hipotēzes izpētē būtu iespējams gūt kvalitatīvā padziļinātā pētījumā par dzīvesstilu raksturojošajām ikdienas un plašākām biogrāfiskām izvēlēm.

3.2.2. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modelis 2011. gada datiem respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas

2011. gada pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu modelis veidots uz lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas reģiona apakškopas atbildēm (n=1188), kas veido daļu no reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju pagastu un mazpilsētu izlases, tāpēc to nevar uzskatīt par reprezentatīvu visu lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas reģiona izlasi un rezultāti interpretējami tikai attiecībā uz šo grupu. Klasteru analīzē izmantoti 11 pakalpojumu un iespēju elementi 5 telpiskos mērogos.

Tika pārbaudīti empīriski izveidojušies astoņu, četrus un trīs klasteru risinājumi, kas izveidojušies attiecīgi 5. grupēšanas solī, starp 5. un 10. grupēšanas soli un 10. grupēšanas soli (grafisko attēlu un SPSS komandfailu ar iespēju restaurēt grupēšanas soļu secības tabulu sk. pielikumā). Astoņu klasteru risinājumā (attiecīgi 8%, 11%, 13%, 10%, 17%, 6%, 20%, 15%)

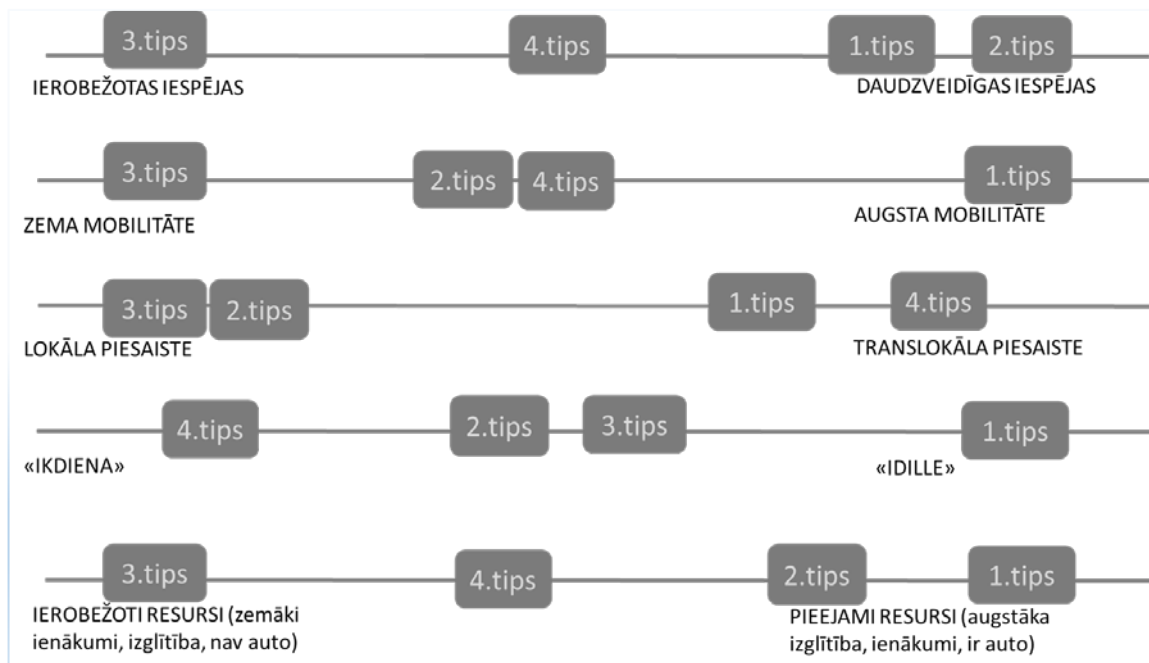
ir vērojamas ievērojamas klasteru apjomu atšķirības. Četru klasteru risinājumā (attiecīgi 18%, 17%, 30%, 34% no 1188 respondentiem) arī bija ievērojamas apjomu atšķirības salīdzinājumā ar trīs klasteru risinājumu (35%, 30%, 35% no 1188). Tomēr, ņemot vērā salīdzinoši lielo respondentu skaitu 2011. gada lauku pagastu ārpus Pierīgas iedzīvotāju apakškopā, un to, ka četru klasteru modelī veidojas divu apjoma ziņā līdzīgu klasteru grupas (attiecīgi 18%, 17%, 30%, 34% no 1188 respondentiem), kā arī to, ka līdz nākamajam – trīs klasteru risinājumam – bija vēl vairāki soļi, kas liek domāt, ka šis ir nosacīti distinkts un stabils risinājums, pamata analīzei tika izvēlēts četru klasteru modelis. Tajā pašā laikā, ņemot vērā astoņu klasteru risinājuma un sociālo un demogrāfisko pazīmju ciešās saiknes, atsevišķas apakšgrupas – apakšklasteri no astoņu klasteru risinājuma tiks aplūkoti četru klasteru modelī, lai ilustrētu specifisku sociālu un demogrāfisku grupu pakalpojumu izmantošanas telpisko mērogu paradumus.

Vispirms aprakstīti šajā četru klasteru modelī identificētie pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi un to saturiskā jēgpilnība pārbaudīta, izmantojot to izveidē lietotos mainīgos biežumu sadalījumus grupās. Pēc tam šie tipi kā lauku dzīvesstili raksturoti, izmantojot vietas piesaistes telpiskās dimensijas. Visbeidzot, raksturoti respondentu resursi un ierobežojumi aptaujā mērīto sociālo un demogrāfisko pazīmju ietvaros – vai un kā atšķiras sociālās un demogrāfiskās pazīmes cilvēkiem ar noteiktu pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem.

Papildus četriem pamatklasteriem raksturoti trīs astoņu klasteru risinājumā identificēti, sociālā un demogrāfiskā raksturojuma ziņā specifiski apakštipi. Astoņu klasteru risinājuma ietvaros identificēto trīs apakštipu aprakstā identificētas galvenās atšķirības pakalpojumu un iespēju izmantojumā un respondentu sociālajā un demogrāfiskajā raksturojumā no četru klasteru pamatmodeļa ietvaros raksturotā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipa.

Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus raksturo arī vērtības un nozīmes, kādas respondenti piešķir vietai. 2011. gada aptaujas ietvaros mērītie priekšstati par dzīvesvietu un apmierinātību ar dažādiem dzīves vides aspektiem analizēti kā dimensijas, izmantojot faktoru analīzi un pamatkomponentu analīzē identificējot attiecīgi trīs un piecas dimensijas (skat. 3.1.3.2. apakšnodaļu). Priekšstatu par dzīvesvietu un emocionāli nozīmīgo aspektu vērtējumā identificēto trīs dimensiju pozitīvā un negatīvā vērtējuma biežumā nebija atšķirību starp respondentiem ar dažādiem 2011. gada pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipiem. Atšķirības apmierinātības ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem dimensijās

aplūkotas šajā apakšnodaļā pārbaudot 3. hipotēzes daļu par to, ka dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir saistīta ar apmierinātību ar pakalpojumu un iespēju pieejamību un to kvalitāti. Noslēgumā raksturots respondentu īpatsvars pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu ietvaros, kas apsver vai plāno mainīt dzīvesvietu.

3.3. att. Lauku dzīvesstilu tipu piesaistes dimensijas, 2011. gada dati

Pirmais pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips (18% jeb 213 respondenti) pēc 2011. gadā veiktās aptaujas datiem raksturojams ar **augstu iespēju daudzveidību, vidēju lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā un **augstu mobilitāti un citu telpisko mērogu – novada, Rīgas, citas vietas Latvijā – nozīmi.****

Šo tipu raksturoja augsta izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība – 7–8 no 11 piedāvātajām iespējām un pakalpojumiem. Visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā bija izmantojuši iepirkšanās iespējas (100%), bankas (100%) un citus ikdienas pakalpojumus (99%), apmeklējuši kultūras, izklaides vai sporta pasākumus (93%). Lielākā daļa šā tipa respondentu bijuši pie ārsta (88%) un devušies izbraukumā vai nodarbojušies ar aktīvo atpūtu (80%). Nedaudz vairāk kā divas trešdaļas (69%) pētījuma veikšanas brīdī strādāja un 15% mācījās, savukārt divas trešdaļas (66%) norādījušas, ka pēdējo 12 mēnešu laikā mācījušies, bijušiursos. Nedaudz mazāk kā puse (48%) izmantojusi iespējas nodarboties ar sportu, bet ceturtdaļa (24%) darbojusies kādā pašdarbības kolektīvā vai studijā.

Puse pakalpojumu un iespēju daudzveidības – vidēji 4 pakalpojumi un iespējas (vidēji 50%) – parasti izmantoti dzīvesvietā. Dzīvesvietā parasti visbiežāk izmantotas iepirkšanās

iespējas (77%), pārējo iespēju izmantošanā ir lielāka daudzveidība. Aptuveni puse dzīvesvietā pētījuma brīdī strādāja (45%), kas ir ievērojami biežāk nekā pārējo respondentu vidū. Puse apmeklējusi pasākumus dzīvesvietā (51%), apmeklējusi ārstu (46%), izmantojusi aktīvās atpūtas iespējas (45%). Nedaudz retāk dzīvesvietā izmantoti ikdienas pakalpojumi (42%) un bankas pakalpojumi (37%); vēl retāk – iespējas nodarboties ar sportu (28%), pašdarbības iespējas (17%) vai apmeklēti kursi (12%). Kā jau iepriekš minēts, dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju kopums lielā mērā atspoguļo vietas iespēju struktūru un tās atbilstību respondenta vēlmēm, vajadzībām un iespējām.

Šā tipa respondenti relatīvi biežāk pozitīvi vērtējuši tādas 3.1.3.2. apakšnodaļā identificētās dzīvesvietas dimensijas kā aktīva kultūras un sporta dzīve (26%), kas atspoguļo dzīvesvietā pieejamās iespējas un respondentu iesaistīšanos to izmantošanā. Relatīvi biežāk augstāk vērtēta arī sakaru – interneta, telefona, TV, radio signāla kvalitāte (21% salīdzinājumā ar 16%, kas ir retāk nekā vidēji, šo aspektu vērtējuši negatīvi). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka attālināti e-pakalpojumi un iespējas respondentiem ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu ir populāri un tiek izmantoti, kaut arī par to aptaujā netika jautāts. Tikpat bieži kā pārējie – ceturtā daļa respondentu ar šo dzīvesstila tipu dzīvesvietā novērtējuši kvalitatīvu dzīves vidi, apkārtni, dabu (24%), un piektā daļa – to, ka dzīvesvietā ir pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību (20%). Retāk, bet arī tikpat bieži, cik vidēji visu ārpus Pierīgas lauku pagastos aptaujāto vidū, pozitīvi vērtēti sadzīves, sociālie, komunālie, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumi dzīvesvietā (16%).

Kopumā šo tipu raksturo samērā augsta iesaistīšanās mobilitātē – pakalpojumi un iespējas izmantotas samērā augstā telpisko mērogu daudzveidībā – 3–4 telpiskie mērogi, kas nozīmē vēl 2–3 mērogus, ja neņem vērā dzīvesvietu. Lai arī kopumā šā tipa respondentu vidū ir samērā augsta standartnovirze, kas liecina par lielu izkliedi dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā, atšķirības vērtībās tipa ietvaros nav statistiski nozīmīgas (Vilkoksona rangu pāru tests, $p < 0.0083$), tomēr kopumā vidēji trīs līdz četri pakalpojumi un iespējas izmantotas novada ietvaros (3.27), Rīgā (3.33) un citur Latvijā (3.19), un šim tipam raksturīga relatīvi augstāka telpiskā mēroga “citur Latvijā” nozīme (pārējiem tipiem tā nesasniedz 1 pakalpojuma vai iespējas robežu). Citiem vārdiem sakot, šā tipa respondenti līdzīgu pakalpojumu un iespēju daudzveidību izmanto dzīvesvietā un citos telpiskos mērogos, turklāt citu telpisko mērogu nozīmē nav statistiski nozīmīgu atšķirību, tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka šis pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips

raksturo respondentu ar plašu un daudzveidīgu interešu un vajadzību loku, kā arī pietiekamiem resursiem vajadzīgo sasniegt dažādos mērogos.

Citos telpiskos mērogos visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas, bankomāts, ikdienas pakalpojumi un apmeklēti dažādi pasākumi un aktīvās atpūtas iespējas. Novada ietvaros visbiežāk izmantotās 3–4 iespējas un pakalpojumi bija iepirkšanās (71%) un bankas pakalpojumi (62%), retāk – ikdienas pakalpojumi (48%), kas izmantoti aptuveni tikpat bieži cik dzīvesvietā, un apmeklēts ārsts (35%) un pasākumi (36%), kas ir nedaudz retāk nekā dzīvesvietā, kā arī izmantotas aktīvās atpūtas iespējas (27%) un 17% novada ietvaros bijuši kursos. Desmitā daļa (12%) novada ietvaros strādājusi, izmantojusi iespējas nodarboties ar sportu (14%), vēl retāk – ar pašdarbību (4%), kas ir ievērojami retāk, ja salīdzina ar šo iespēju izmantošanu dzīvesvietā.

Starp 3–4 Rīgā izmantotajiem pakalpojumiem un iespējām, līdzīgi kā dzīvesvietā un novada ietvaros, pamatā bija iepirkšanās (70%), nedaudz vairāk kā puse izmantojusi bankas pakalpojums, bankomātu (53%) vai apmeklējusi kādu pasākumu (57%). Retāk – trešā daļa – Rīgā bijusi pie ārsta (33%) vai izmantojusi ikdienas pakalpojumus (34%), bet visi šie pakalpojumi un iespējas Rīgā izmantoti ievērojami biežāk nekā citu respondentu /pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu vidū. Citur Latvijā izmantoto pakalpojumu un iespēju vidū, līdzīgi kā citos mērogos, pamatā bija iepirkšanās (69%). Nedaudz vairāk kā puse kādā citā vietā Latvijā – visticamāk, reģionālas nozīmes centrā vai republikas pilsētā – izmantojusi bankas pakalpojumus, bankomātu (53%) vai ikdienas pakalpojumus (49%) un aktīvās atpūtas iespējas (41%), kas ir biežāk nekā citos mērogos un citu respondentu vidū. Retāk – trešā daļa – citur Latvijā bijusi pie ārsta (35%) vai apmeklējusi pasākumus (36%), bet visi šie pakalpojumi un iespējas citur Latvijā izmantotas ievērojami biežāk nekā citu respondentu/pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu vidū.

Līdz ar to var izteikt pieļāvumu, ka šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu raksturo spēja pārvarēt attālumus, lai sasniegtu vēlamos pakalpojumus tajos telpiskajos mērogos, kuros tie pieejami – ja ne novada teritorijā vai citur Latvijā, tad Rīgā. Tas būtu izskaidrojums samērā augstajai visu telpisko mērogu nozīmei, bet arī samērā lielajai izkliedei dažādos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā.

Respondentu vidū ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu ievērojami biežāk ir sievietes (68% salīdzinājumā ar 32%) un salīdzinoši jaunāki respondenti ar vidējo vecumu 38 gadi (41% vecumā no 18–34 un tikai 12% vecāki par 55 gadiem). Nedaudz vairāk kā divas trešdaļas (69%) strādā, šo respondentu vidū nedaudz biežāk ir cilvēki ar augstāko izglītību –

trešā daļa (33%), 60% ir vidējā profesionālā un tikai 7% norādījuši, ka viņiem ir tikai pamatizglītība. Salīdzinoši nedaudz retāk šā tipa respondenti norādījuši, ka strādājuši lauksaimniecībā (15% salīdzinājumā ar vidēji 24% visu respondentu grupā), kas teorētiski varētu atbilst jauno, mobilo lauksaimnieku (Cheshire, 2013) dzīvesstilam, tomēr respondentu skaits ir pārāk neliels, lai šo grupu varētu aplūkot atsevišķi.

Divām piektdaļām šā tipa respondentu ienākumi ir zemi vai vidēji zemi (42%), nedaudz vairāk kā ceturtajai daļai (27%), kas ir salīdzinoši nedaudz biežāk nekā diviem no trim pārējiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem, ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir vērtējami kā salīdzinoši augsti. Divām trešdaļām (65%) respondentu ir lietošanā vai ir pieejams auto, kas ir nedaudz biežāk nekā trim pārējiem aplūkotajiem tipiem. Raksturojot pārcelšanās plānus (Latvijā), 26% no visiem šā tipa respondentiem, kas ir salīdzinoši biežāk nekā 3. un 4. tipam, plānoja mainīt dzīvesvietu Latvijas ietvaros. Visbiežāk minētais iemesls, kas gan nebija statistiski nozīmīgi atšķirīgs no respondentiem ar citiem tipiem, kas plānoja mainīt dzīvesvietu, bija iespējas atrast labi atalgotu darbu, ko minējušas vairāk nekā divas trešdaļas (70%), bet respondenti ar šo tipu statistiski nozīmīgi biežāk nekā respondenti ar citiem tipiem kā iemeslus dzīvesvietas maiņas plāniem minējuši, ka dzīvei pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas (52% no visiem respondentiem ar 1. tipu, kas apsver vai plāno iespēju pārcelties), mācību dēļ (21%), retāk – mājokļa dēļ (4%). Tā kā respondentu vidū ar šo tipu nedaudz biežāk statistiski nozīmīgi pozitīvi vērtēta dzīvesvieta kā vieta sapņu īstenošanai un brīvai laika plānošanai, atpūtai, bet ne darbam (14% salīdzinājumā ar 10% vidēji), ir iespējams izteikt pieņēmumu, ka ar perspektīvu pamatā tiek saprastas pienācīgi atalgotas darba iespējas, kuru dēļ šā tipa respondenti potenciāli apsvērtu iespējas mainīt dzīvesvietu, atsakoties no citām lauku dzīves priekšrocībām.

Ceturtais apakštīps no astoņu klasteru risinājuma (10% jeb 113 respondenti) aplūkots atsevišķi, jo lielākā daļa šā tipa respondentu ievērojami biežāk nekā pārējie un nedaudz biežāk kā respondenti ar 1. pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu ir ar **augstāko izglītību un augstiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli mēnesī**. Tas ļauj detalizētāk aplūkot specifisku respondentu apakšgrupu un izvērtēt, vai šie resursi un ierobežojumi veido īpašas, atšķirības pakalpojumu un iespēju izmantošanā.

Šo apakštīpu raksturo **augsta iespēju daudzveidība, augsta lokāla piesaiste pakalpojumu un iespēju izmantošanā, kā arī augsta mobilitāte ar lielāko nozīmi Rīgas**

telpiskajam mērogam⁴⁰. Jāpiebilst, ka respondenti ar šo apakštipu ievērojami biežāk nekā pārējie respondenti norādījuši, ka strādā (16%) un/vai mācās (17%) Rīgā. Tomēr salīdzinoši bieži pakalpojumi un iespējas izmantoti arī citā vietā novadā, retāk – citā vietā Latvijā (kas visticamāk nozīmē republikas nozīmes pilsētas vai reģionālas nozīmes attīstības centrus kā pakalpojumu un iespēju centrus, kur izmantoti vidēji 1–2 pakalpojumi un iespējas). Līdzīgi kā 1. tipu kopumā, telpisko mērogu nozīmes ziņā pastāv samērā liela telpisko mērogu izkliede, kas liek domāt, ka augsta mobilitātes spēja respondentiem ar šo tipu ļauj izvēlēties piemērotus pakalpojumus un iespējas, neatkarīgi no telpiskā mēroga, kurā tie pieejami.

Šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu apakštipu raksturo gan augstāka dzīvesvietā pieejamo iespēju struktūra (iepirkšanās, bankas, medicīnas pakalpojumu pieejamība), gan lielāka aktivitāte, apmeklējot pasākumus, izmantojot sportošanas un aktīvās atpūtas iespējas. Tas atspoguļojas dzīvesvietas vērtējumā – ceturtdaļa, kas ir relatīvi biežāk nekā vidēji un tāpat kā 1. tipa respondenti kopumā, dzīvesvietā ir apmierināti ar aktīvu kultūras un sporta dzīvi (25%), salīdzinoši retāk –16% to vērtējuši kā neapmierinošu, turklāt 17% (salīdzinājumā ar 10% vidēji) vērtējuši dzīvesvietu kā piemērotu pašrealizācijai un darbam. Tāpat respondenti relatīvi nedaudz biežāk (21%) bijuši apmierināti ar interneta, TV, telefona signālu.

Līdzīgi kā respondentu vidū ar 1. pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu kopumā, respondentu vidū ar 4. pakalpojumu un iespēju izmantošanas apakštipu ievērojami biežāk ir sievietes (67% salīdzinājumā ar 33%), šie respondenti ir salīdzinoši jaunāki – ar vidējo vecumu 38 gadi (43% vecumā no 18–34 un tikai 11% vecāki par 55 gadiem). Gandrīz trīs ceturtdaļas (72%) ir strādājošas, šo respondentu vidū nedaudz biežāk ir cilvēki ar augstāko izglītību – divas piektdaļas (42%), kas ir augstāks īpatsvars nekā 1. tipam vidēji. Nedaudz vairāk kā pusei (54%) ir vidējā profesionālā un tikai 3% norādījuši, ka viņiem ir tikai pamatizglītība. Šā tipa respondentiem ir salīdzinoši augstāki ienākumi uz vienu ģimenes locekli – trešdaļai (33%) ienākumi ir zemi vai vidēji zemi, nedaudz vairāk kā trešdaļai (37%), kas ir salīdzinoši biežāk nekā respondentiem ar citiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem, ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir vērtējami kā salīdzinoši augsti (tomēr respondentu skaits, kas norādījuši ienākumus, ir 82 no 113, t. i., salīdzinoši neliels).

---

⁴⁰ Šim apakštipam raksturīga lielākā Rīgā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, salīdzinot ar pārējiem respondentiem, turklāt 4. tipa ietvaros izmantoto pakalpojumu daudzveidība Rīgā un dzīvesvietā statistiski nozīmīgi neatšķiras (Vilkoksona rangu pāru tests, $p < 0.0083$).

Raksturojot pārceļšanās plānus (Latvijā), 29% no visiem respondentiem ar šo tipu, kas salīdzinoši visbiežāk ir 8 klasteru risinājuma apakštipiem, plānoja mainīt dzīvesvietu Latvijas ietvaros. Visbiežāk minētais iemesls, kas gan nebija statistiski nozīmīgi atšķirīgs no respondentiem ar citiem tipiem, kas plānoja mainīt dzīvesvietu, bija iespējas atrast labi atalgotu darbu, ko minējušas vairāk nekā divas trešdaļas (67%). Lai gan kopumā respondentu vidū ar šo tipu dzīvesvieta vērtēta pozitīvi kā vieta pašrealizācijai un darba iespējām, šajā ziņā acīmredzami respondentu vidū valda atšķirīgi uzskati un ir atšķirības nākotnes plānos, jo respondenti ar šo tipu statistiski nozīmīgi biežāk nekā respondenti ar citiem tipiem kā iemeslus dzīvesvietas maiņas plāniem minējuši, ka dzīvei pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas (42% no visiem respondentiem ar 4. apakštipu, kas apsver vai plāno iespēju pārcelties), mācību dēļ (24%). Retāk minēti apsvērumi mainīt dzīvesvietu ģimenes dēļ (12%).

Arī šī apakštipa raksturojums apliecina, ka respondentiem ar augstāku individuālo resursu līmeni, kam raksturīga augstāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība lielākā telpisko mērogu daudzveidībā, apstiprinās. Šo pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipu raksturo stratēģija, kad salīdzinoši plašas vietas iespēju struktūras situācijā cilvēki, kuriem ir pieejami papildu resursi, ir intereses un vajadzības, izvēlas citus telpiskos mērogos, tostarp – Rīgu, lai dzīvesvietai papildus dažādus pakalpojumus un iespējas izmantotu citos telpiskos mērogos. Tā kā 4. apakštipu no 1. tipa kopumā atšķir Rīgas telpiskā mēroga nozīmīgums salīdzinājumā ar citu vietu Latvijā, kas liek domāt, ka šis tips raksturo salīdzinoši gados jaunu, izglītotu, pārtikušu, strādājošo, tostarp, Rīgā un studējošo, pamatā Rīgā, un mobilu Latvijas lauku pagastu ārpus Pierīgas iedzīvotāju dzīvesveidu.

Kopsavelkot, 1. tipu (un 4. apakštipu) raksturo augsta iespēju daudzveidība, vidēja lokālā piesaiste pakalpojumu un iespēju izmantošanā, augsta mobilitāte un citu telpisko mērogu – novada, Rīgas, citas vietas Latvijā – nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Dzīvesvietā šie respondenti visbiežāk iepirkušies, pārējo iespēju izmantošanā ir lielāka daudzveidība, bet dzīvesvietā biežāk pozitīvi vērtētās vietas dimensijas ir bijušas aktīva kultūras un sporta dzīve un sakaru – interneta, telefona, TV, radio signāla – kvalitāte. Citos telpiskos mērogos respondenti visbiežāk izmantojuši iepirkšanos, bankas, ikdienas pakalpojumus. Kopumā visu pakalpojumu un iespēju izmantojums ir augsts (izņēmums ir mācīšanās pētījuma brīdī un pašdarbības iespēju izmantošanu), kas liek domāt, ka noteicošais ir nevis tuvāk sasniedzams telpiskais mērogs, bet tas tiek izvēlēts pēc tajā pieejamajiem pakalpojumiem un iespējām. Šis tips raksturīgs salīdzinoši jaunākiem respondentiem ar vidējo vecumu 38 gadi, biežāk sievietēm, respondentiem ar augstāko izglītību un biežāk ar zemiem

vai vidēji zemiem vai augstiem mājsaimniecības ienākumiem uz vienu ģimenes locekli, un lielākajai daļai – divām trešdaļām – bija lietošanā vai pieejams auto, kas ir nedaudz biežāk nekā trim pārējiem aplūkotajiem tipiem. Ceturtā daļa no visiem šā tipa respondentiem, kas ir salīdzinoši biežāk nekā 3. un 4. tipam, plānoja mainīt dzīvesvietu Latvijas ietvaros, no tiem vairāk nekā puse tāpēc, ka dzīvei pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas, un piektā daļa – mācību dēļ, kas ir biežāk nekā respondentu vidū ar citiem tipiem, bet retāk – mājokļa dēļ (mazāk nekā desmitā daļa).

Šī pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipa raksturojums apliecina, ka respondentiem ar augstāku individuālo resursu līmeni, raksturīga augstāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība lielākā telpisko mērogu daudzveidībā. Šo pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipu raksturo stratēģija, kad salīdzinoši ierobežotas vietas iespēju struktūras situācijā cilvēki, kuriem ir pieejami resursi attālumu pārvarēšanai, intensīvi izmanto pakalpojumus un iespējas citos telpiskos mērogos, tostarp Rīgā, un kas iespēju pieejamības dēļ varētu apsvērt mainīt dzīvesvietu.

Otro pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (17% jeb 208 respondenti) 2011. gadā kopumā raksturoja **iespēju daudzveidība un salīdzinoši augsta lokāla piesaiste** pakalpojumu un iespēju izmantošanā, kā arī **vidējs** un salīdzinājumā ar 1. tipu zemāks **mobilitātes līmenis** ar vienu izteikti nozīmīgāko telpisko mērogu ārpus dzīvesvietas – **citu vietu novadā**.

Šo tipu raksturoja augsta iespēju daudzveidība – 8–9 no 11 piedāvātajām iespējām un pakalpojumiem. Visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā izmantoja iepirkšanās iespējas (100%), dažādus ikdienas (99%) un bankas pakalpojumus (91%), kā arī izmantoja iespējas nodarboties ar sportu, kas ir ievērojami biežāk nekā citu respondentu vidū (91%). Lielākā daļa arī apmeklējusi ārstu (88%), kultūras, izklaides un sporta pasākumus (88%) un devusies izbraukumā vai nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (81%). Gandrīz divas trešdaļas pētījuma veikšanas brīdī strādāja (61%) un piektā daļa mācījās (22%), divas trešdaļas pēdējo 12 mēnešu laikā bijušasursos (63%), divas piektdaļas (42%) darbojušās kādā pašdarbības kolektīvā.

Nedaudz vairāk kā puse pakalpojumu un iespēju daudzveidības – vidēji 5 pakalpojumi un iespējas (vidēji 61%) – parasti izmantoti dzīvesvietā, tomēr standartnovirze norāda, ka īpatsvarā ir daudz atšķirību un tas, visticamāk, ir saistīts ar dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju atšķirībām. Dzīvesvietā parasti visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas (76%) un sportošanas iespējas (73%), bet pārējo iespēju izmantošanā ir lielāka daudzveidība. Nedaudz vairāk kā trešā daļa (37%) dzīvesvietā pētījuma veikšanas brīdī strādā. Vairāk nekā puse

apmeklējusi ārstu (59%), izmantojusi dažādus ikdienas pakalpojumus (57%) un apmeklējusi pasākumus (53%). Tāpat nedaudz vairāk kā trešā daļa ir izmantojusi bankomātu dzīvesvietā, kas noteikti ir saistīts ar pieejamību un vietas iespēju struktūru (37%), nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (36%) un pašdarbību (32%), kas ir biežāk nekā citi respondenti dzīvesvietā. Tāpat ceturtda daļa (26%) dzīvesvietā apmeklējusi kursus, kas ir biežāk nekā respondentiem ar citiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem.

Dzīvesvietas vērtējumā relatīvi biežāk pozitīvi vērtēta aktīva kultūras un sporta dzīve (23%), biežāk dzīvesvieta vērtēta kā vieta, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību (23%), turklāt šo aspektu tikai 13% šā tipa respondentu vērtējuši negatīvi, kas ļauj izteikt pieņēmumu par vērtējuma saistību ar pozitīvu pieredzi, piemēram, sportošanas, pašdarbības iespēju izmantošanā, kas respondentiem ar šo tipu dzīvesvietā ir relatīvi augstāka nekā citiem. Sadzīves, sociālie, komunālie, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumi dzīvesvietā vērtēti pozitīvi vidēji tikpat bieži kā visu lauku pagastos ārpus Pierīgas reģiona aptaujāto vidū. Salīdzinoši retāk pozitīvi dzīvesvietas redzējumā parādās kvalitatīva dzīves vide, apkārtnē, daba (14%) un šo aspektu respondenti ar šo tipu biežāk vērtējuši negatīvi (24%). Respondenti tikpat bieži kā pārējie (12%) vērtējuši iespējas pašrealizēties un strādāt dzīvesvietā, bet ievērojami retāk dzīvesvietu vērtējuši kā piemērotu sapņu īstenošanai un brīvai laika plānošanai, atpūtai (3% salīdzinājumā ar 10% vidēji).

Kopumā šo tipu raksturo vidēja telpisko mērogu daudzveidība pakalpojumu un iespēju izmantošanā – 2–3 telpiskie mērogi, kas nozīmē vēl 1–2 mērogus, ja neņem vērā dzīvesvietu. Izmantoto pakalpojumu daudzveidībai dažādos telpiskos mērogos respondentu vidū ar šo tipu ir samērā augsta standartnovirze, kas liecina par lielu izkliedi dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā – dažādi mērogi izmantoto pakalpojumu un iespēju ziņā ir bijuši ar atšķirīgu daudzveidību.

Vidēji nozīmīgākais ir bijis citas vietas novadā telpiskais mērogs – vidēji 3 līdz 4 pakalpojumi un iespējas ir izmantoti novada ietvaros (3.79). Novada ietvaros visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas (61%), banka/bankomāts (61%), ikdienas pakalpojumi (53%) un medicīnas aprūpes pakalpojumi (45%), nedaudz retāk apmeklēti pasākumi (39%), mācības (32%), izmantotas aktīvās atpūtas iespējas (24%) vai sportošanas iespējas (24%). 18% pētījuma veikšanas brīdī strādāja un desmitā daļa pētījuma veikšanas brīdī mācījās novada teritorijā (11%), kā arī izmantoja iespējas nodarboties ar pašdarbību novada teritorijā.

Rīgā un citur Latvijā izmantots vidēji ne vairāk kā viens pakalpojums vai iespēja. Rīgā visbiežāk izmantotie pakalpojumi un iespējas ir bijuši iepirkšanās (25%) un pasākumu apmeklēšana (13%), pārējās iespējas un pakalpojumus Rīgā uzantojusi mazāk kā desmitā daļa šā tipa respondentu. Citur Latvijā visbiežāk izmantotas aktīvās atpūtas, izbraukuma iespējas (23%) un iepirkšanās (17%), pārējās iespējas un pakalpojumus Rīgā uzantojusi mazāk kā desmitā daļa respondentu.

Respondentu vidū ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu bija līdzīga proporcija vīriešu un sieviešu (49% salīdzinājumā ar 51%), šie respondenti ir salīdzinoši visjaunākie – vidējais vecums 35 gadi. Trešā daļa (34%) bija vecumā no 18–24, vairāk nekā puse (55%) jaunāki par 34 gadiem. Trīs piektdaļas (61%) bija strādājoši, šo respondentu vidū ceturtdaļa bija ar augstāko (24%), nedaudz vairāk kā puse (57%) ar vidējo un piektā daļa (19%) ar pamata vai zemāku izglītību, bet tie varētu būt jaunieši, kas joprojām iegūst vidējo izglītību. Pusei respondentu ienākumi uz vienu ģimenes locekli bija salīdzinoši zemi vai vidēji zemi (49%), bet trešdaļai (31%) vidēji augsti vai augsti, puse norādījusi, ka viņiem ir pieeja vai ir lietošanā personiskais auto (50%).

Raksturojot nākotnes plānus, ceturtdaļa plāno vai ir apsvēruši mainīt dzīvesvietu uz citu vietu Latvijā, kas ir biežāk nekā respondentu vidū ar 3. un 4. tipu un aptuveni tikpat bieži kā respondentu vidū ar 1. tipu, ko arī raksturo samērā augsta iespēju daudzveidība un mobilitāte. Minēto iespējamo pārcelšanās iemeslu ziņā visbiežāk minētas iespējas atrast labi atalgotu darbu (48%, retāk nekā 1. tipam, bet ne statistiski nozīmīgi), ka dzīvesvietā nav perspektīvas (34%, retāk nekā 1. tipam, statistiski nozīmīgi), mācību dēļ (26%, statistiski nozīmīgi biežāk nekā 3. un 4. tipam) un ģimenes apstākļu dēļ (24%, biežāk nekā citiem, nav statistiski nozīmīgi atšķirīgi). Abus šos tipus – 1. un 2. – vieno salīdzinoši jaunāki respondenti, kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka augstā respondentu proporcija, kas apsvēra vai plānoja mainīt dzīvesvietu Latvijā, ir vairāk saistīta nevis ar ikdienas mobilitātes un iespēju daudzveidības ierobežojumiem, bet vairāk ar vēlmi ko mainīt dzīvē kā biogrāfiskā refleksīvā projektā Antonija Gidensa un migrācijas biogrāfiskās pieejas izpratnē. Tomēr šo aspektu turpmāka izpēte nav iespējama ar šo empīrisko materiālu un metodēm, tam būtu nepieciešams kvalitatīvs pētījums

Otrais apakštīps no astoņu klasteru risinājuma (13% jeb 135 respondenti) aplūkots atsevišķi, jo lielākā daļa respondentu ar šo tipu ievērojami **biežāk ir gados jaunāki un strādājoši**. To raksturo līdzīgi **augsta iespēju daudzveidība, zemāka lokālā piesaiste pakalpojumu un iespēju izmantošanā salīdzinājumā ar 2. pamattipu, vidēja mobilitāte un liela**

– vidējā apjoma ziņā lielāka nekā 2. pamattipam – **novada telpiskā mēroga nozīme** dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanā.

2. apakštipu, līdzīgi kā 2. pamattipu un 4. apakštipu⁴¹, raksturo augsta izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība – izmantoti 8–9 no 11 pakalpojumiem un iespējām kopumā un līdzīga atsevišķu pakalpojumu vai iespēju izmantošana, ja neņem vērā nedaudz augstāku nodarbinātību pētījuma veikšanas brīdī (68%) nekā 2. tipam vidēji. Visi vai gandrīz visi izmantojuši iepirkšanās iespējas, dažādus ikdienas un bankas pakalpojumus, kā arī izmantojuši iespējas nodarboties ar sportu, lielākā daļa arī apmeklējusi ārstu un kultūras, izklaides un sporta pasākumus un devusies izbraukumā vai nodarbojusies ar aktīvo atpūtu; divas trešdaļas pēdējo 12 mēnešu laikā ir bijušas kursos un divas piektdaļas darbojušās kādā pašdarbības kolektīvā, bet piektā daļa pētījuma brīdī mācījusies.

Nedaudz mazāka pakalpojumu daudzveidība kā 2. tipam kopumā – vidēji 3–4 pakalpojumi – par vienu pakalpojumu un iespēju mazāk – dzīvesvietā (mazāk nekā puse – 46% no visas izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības). Raksturojot dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību, redzama līdzīga struktūra kā 2. tipam kopumā, tikai īpatsvars ir zemāks. Dzīvesvietā lielākā daļa – divas trešdaļas ir iepirkusies (67%) un nodarbojusies ar sportu (67%); divas piektdaļas pētījuma veikšanas brīdī dzīvesvietā strādāja (40%) un pēdējo 12 mēnešu laikā parasti dzīvesvietā apmeklējušas ārstu (44%) un izmantojušas ikdienas pakalpojumus (40%), kā arī apmeklējušas pasākumus (39%), pārējās iespējas izmantotas retāk. Dzīvesvietas vērtējumā relatīvi biežāk pozitīvi vērtēti labi sakari – internets, TV un radio (24%). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dzīvesvietā daļēji vai nepieejamo respondenti ar šo tipu var aizvietot ar e-pakalpojumu izmantošanu, par ko aptaujās netika jautāts. Nedaudz biežāk kā vidēji pozitīvi vērtēta aktīva kultūras un sporta dzīve (22%), kas atspoguļo iesaistīšanos sportošanas, pašdarbības aktivitātēs un pasākumu apmeklēšanā dzīvesvietā. Vidēji tikpat bieži kā visu lauku pagastu ārpus Pierīgas reģiona iedzīvotāju vidū dzīvesvietā pozitīvi vērtēti dažādi sadzīves, sociālie, komunālie, pašvaldības un veselības aprūpes pakalpojumi (16%) un sasniedzamība, iedzīvotāju aktivitāte un pašvaldības darbs (20%), turklāt šo aspektu tikai 10% vērtējuši negatīvi. Sasniedzamības – ceļu, sabiedriskā transporta tīkla pozitīvs vērtējums – saistībā ar zemāku pakalpojumu un iespēju izmantošanu dzīvesvietā salīdzinājumā ar novadu ļauj izteikt pieņēmumu par veiksmīgiem ikdienas mobilitātes kā attālumu pārvarēšanas risinājumiem novada ietvaros. Savukārt mazāk

---

⁴¹ Starp šiem apakštipiem, pēc Manna–Vitnija testa $p < 0.0167$, statistiski nozīmīgu atšķirību nav.

apmierinošs ir dzīves vides, apkārtnes, dabas vērtējums (16% vērtējuši pozitīvi, 24% – negatīvi). Respondenti līdzīgi bieži (13%) kā pārējie vērtējuši iespējas pašrealizēties un strādāt dzīvesvietā, bet ievērojami retāk dzīvesvietu vērtējuši kā piemērotu sapņu īstenošanai un brīvai laika plānošanai, atpūtai (3% salīdzinājumā ar 10% vidēji).

Respondentiem ar šo apakštipu lielāka izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība izmantota citā vietā novadā – vidēji 5–6 pakalpojumi un iespējas. Novada ietvaros lielākā daļa izmantojusi iepirkšanās iespējas (82%), banku/bankomātu (84%), ikdienas pakalpojumus (77%) un medicīnas aprūpes pakalpojumus (64%), nedaudz retāk apmeklējusi pasākumus (58%), bijusiursos (48%), izmantotas aktīvās atpūtas (36%) vai sportošanas iespējas (24%). Gandrīz ceturtdaļa – 23% pētījuma veikšanas brīdī strādāja un 16% pētījuma veikšanas brīdī mācījās novada teritorijā un izmantoja iespējas nodarboties ar pašdarbību novada teritorijā. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka respondentiem ar līdzīgām interesēm un aktivitātēm kopumā – sportu, pašdarbību –, kas tos atšķir no pārējiem tipiem, vienā gadījumā tuvākais telpiskais mērogs, kur iespējas ir pieejamas, ir bijusi dzīvesvieta, bet otrā – kāda cita vieta novada teritorijā. Līdz ar to šis pakalpojumu un iespēju izmantošanas tips, kas pārsvarā raksturīgs gados jauniem cilvēkiem, kas salīdzinoši biežāk izmantojuši pašdarbības un sportošanas iespējas un kam ne vienmēr ir pieejams personiskais transports, apliecina, ka dažādu sporta un kultūras infrastruktūras būvēm nav jāatrodas dzīvesvietā, pietiek ar sasniedzamu attālumu, sabiedriskā transporta infrastruktūru un saskaņotiem sabiedriskā transporta maršrutiem sasniedzamības nodrošināšanai.

Būtisku atšķirību nav arī respondentu kopējā raksturojumā, ja neņem vērā, ka respondenti ar 2. apakštipu ir salīdzinoši jaunāki un strādājoši. Respondentu vidū ar 2. pakalpojumu un iespēju izmantošanas apakštipu astoņu risinājumu modelī līdzīgs vīriešu un sieviešu īpatsvars (49% un 51%), šie respondenti ir salīdzinoši jaunāki – vidējais vecums 35 gadi (53% vecumā no 18–34 un tikai 8% – vecāki par 55 gadiem, kas ir retāk nekā vidēji respondentu vidū ar 2. apakštipu kopumā). Vairāk nekā divas trešdaļas (69%) ir strādājošas un šo respondentu vidū nedaudz vairāk kā ceturtdaļa ir ar augstāko izglītību (29%), kas ir nedaudz augstāks īpatsvars kā 1. tipam vidēji. Nedaudz vairāk kā pusei (56%) ir vidējā profesionālā un 15% norādījuši, ka viņiem ir tikai pamatizglītība. Gandrīz pusei šo respondentu vidējie mājsaimniecības ienākumi mēnesī ir zemi vai vidēji zemi (49%) un trešdaļai (33%) ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir vērtējami kā salīdzinoši augsti, nedaudz vairāk kā puse (55%) norādījuši, ka viņiem ir pieejams personiskais transports.

Raksturojot pārcelšanās plānus (Latvijā), ceturtdaļa (24%) no visiem respondentiem ar šo apakštipu, kas ir salīdzinoši otrs augstākais plānu minēšanas biežums 8 klasteru risinājuma apakštipiem, plānoja mainīt dzīvesvietu Latvijas ietvaros. Visbiežāk minētais iemesls, kas gan nebija statistiski nozīmīgi atšķirīgs no respondentiem ar citiem tipiem, kas plānoja mainīt dzīvesvietu, bija iespējas atrast labi atalgotu darbu, ko minējusi gandrīz puse (46%), bet respondenti ar šo tipu statistiski nozīmīgi biežāk nekā respondenti ar citiem tipiem kā iemeslus dzīvesvietas maiņas plāniem minējuši, ka apsvērtu dzīvesvietas maiņu ģimenes dēļ (33%), un tāpēc, ka dzīvei pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas (30% no visiem respondentiem ar 2. apakštipu, kas atpauz vai plāno iespēju pārcelties), kā arī mācību dēļ (21%).

Kopsavelkot, 2. pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu un 2. apakštipu var raksturot kā jauniem, aktīviem cilvēkiem raksturīgu, ņemot vērā īpaši augsto iesaisti sporta un pašdarbības aktivitātēs. Šis pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas apakštips raksturo stratēģiju, kad nosacīti ierobežotas vietas iespēju struktūras un daļēji ierobežotu resursu situācijā respondenti interesēm un vajadzībām atbilstošus pakalpojumus un iespējas izvēlas tuvākajā pieejamajā telpiskajā mērogā – citā vietā novada teritorijā. Šādā gadījumā būtisks ir novada centrā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidīgums un laba sabiedriskā transporta infrastruktūra.

Kopsavelkot, 2. tipu un apakštipu raksturo augsta iespēju daudzveidība, salīdzinoši augsta lokālā piesaiste pakalpojumu un iespēju izmantošanā; vidēja mobilitāte un viena izteikti nozīmīgākā telpiskā mēroga ārpus dzīvesvietas – citas vietas novadā – nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Dzīvesvietā šie respondenti visbiežāk iepirkušies un izmantojuši sportošanas iespējas, pārējo iespēju un pakalpojumu izmantošanā vērojama lielāka daudzveidība; biežāk nekā citi šie respondenti dzīvesvietā izmantojuši pašdarbības iespējas un apmeklējuši kursus. Dzīvesvietā biežāk pozitīvi vērtētās vietas dimensijas ir bijušas aktīva kultūras un sporta dzīve, un dzīvesvieta biežāk vērtēta kā vieta, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību, savukārt salīdzinoši retāk pozitīvi dzīvesvietas redzējumā parādās kvalitatīva dzīves vide, apkārtnē, daba. Respondenti, kam raksturīgs šis tips, ir salīdzinoši visjaunākie (vidējais vecums 35 gadi, un vairāk nekā puse jaunāki par 34 gadiem), kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka šis dzīvesstila tips raksturīgs gados jauniem lauku iedzīvotājiem.

Novada ietvaros, kas ir nozīmīgākais telpiskais mērogs pēc dzīvesvietas, visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas, banka/bankomāts, ikdienas un medicīnas aprūpes pakalpojumi. Citu telpisko mērogu – Rīgas, citas vietas Latvijā – nozīmīgums nerasniedza vidēji vienu

pakalpojumu, lai gan salīdzinoši lielā vidējās izmantoto pakalpojumu daudzveidības izkliede vienā telpiskā mērogā liecina, ka tendence nav stabila, pastāv diezgan liela daudzveidība šajos telpiskajos mērogos izmantoto pakalpojumu skaitā. Kopumā visu pakalpojumu un iespēju izmantojums ir augsts (izņēmums ir mācīšanās pētījuma brīdī). Tas no vienas puses ļauj izteikt pieņēmumu, ka būtiskāks pakalpojumu un iespēju izmantošanā ir nevis tuvāk sasniedzams telpiskais mērogs, bet tas tiek izvēlēts pēc tajā pieejamajiem pakalpojumiem un iespējām. Tomēr novada telpiskā mēroga nozīmīgums, ņemot vērā to, ka lielākā daļa šā tipa respondentu bija strādājoši, bet pusei mājsaimniecības mēneša ienākumi uz vienu ģimenes locekli bija zemi vai vidēji zemi un tikai pusei bija lietošanā vai pieejams auto, liek domāt, ka šajā ziņā pastāv diezgan liela daudzveidība.

2. tipa un 2. apakštipa raksturojums liecina, ka šis pakalpojumu un iespēju izmantošanas tips ar samērā lielu izmantoto iespēju daudzveidību, augstu lokālu piesaisti un vidēji augstu mobilitāti – pamatā novada teritorijā – ir raksturīgs gados jauniem cilvēkiem ar salīdzinoši biežāk zemiem vai vidēji zemiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli mēnesī, un pusei ir bijis pieejams auto. Līdz ar to var teikt, ka šo pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipu raksturo stratēģija, kad salīdzinoši plašas vietas iespēju struktūras situācijā un daļēji ierobežotiem resursiem tiek izvēlēts tuvākais telpiskais mērogs ar pieņemamu pakalpojumu un iespēju daudzveidību.

Šo tipu raksturo ne tikai salīdzinoši augsts ikdienas mobilitātes līmenis, bet arī dzīvesvietas maiņas plāni. Ceturtā daļa no visiem respondentiem ar šo tipu, kas ir tikpat bieži kā respondentu vidū ar 1. tipu un salīdzinoši biežāk nekā 3. un 4. tipam, plānoja mainīt dzīvesvietu Latvijas ietvaros; no tiem gandrīz puse kā iemeslu minējusi labi apmaksāta darba iespējas, trešā daļa to, ka dzīvei pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas un ceturtā daļa – mācību dēļ, kas ir biežāk nekā biežāk nekā 3. un 4. tipam.

Jāņem vērā, ka respondentu vidū ar 2. tipu un apakštipu salīdzinoši retāk pašreizējā dzīvesvieta vērtēta kā piemērota sapņu īstenošanai un brīvai laika plānošanai, atpūtai. Respondenti ar šiem tipiem statistiski nozīmīgi biežāk vēlētos mainīt dzīvesvietu, jo esošajā nav perspektīvas, tāpat respondentu vidū ar 2. apakštipu statistiski nozīmīgi biežāk minētais dzīvesvietas iespējamās maiņas iemels ir mācību iespējas, kas apliecina jau 2. pamattipa raksturojumā izteikto pieļāvumu par lauku dzīves vides ierobežojumu daudzveidību vēlamo dažādu dzīvesveidu īstenošanai, lauku kā dzīves vides vērtējumā, domājot par nākotnes plānu īstenošanu, kas ir atšķirīgi respondentiem ar dažādiem resursiem.

Trešo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (30% jeb 305 respondenti) raksturo zema un lokāli ierobežota iespēju daudzveidība, kā arī ierobežota mobilitāte pakalpojumu un iespēju izmantošanā.

Salīdzinājumā ar diviem iepriekš raksturotajiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem, šo 2011. gadā raksturoja ievērojami zemāka izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība – vidēji četri (3.97) no 11 piedāvātajām iespējām un pakalpojumiem. Likumsakarīgi, izņemot iepirkšanos un ārsta apmeklējumu, pārējo pakalpojumu un iespēju izmantošanas līmenis šim tipam ir ievērojami zemāks nekā pārējiem trim. Visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojuši iepirkšanās iespējas (97%), lielākā daļa apmeklējusi ārstu (85%), bet pārējo pakalpojumu un iespēju izmantošanā vērojama lielāka daudzveidība. Nedaudz vairāk kā puse izmantojusi bankas pakalpojumus, bankomātu (56%) un ikdienas pakalpojumus (55%), divas piektdaļas apmeklējušas dažādus pasākumus (39%), nedaudz vairāk kā ceturtdaļa pētījuma brīdī strādāja (28%), piektā daļa pēdējo 12 mēnešu laikā bija devusies izbraukumā vai nodarbojusies ar aktīvo atpūtu (20%). Mazāk nekā desmitā daļa pētījuma brīdī mācījusies vai pēdējo 12 mēnešu laikā bijusi kursos, nodarbojusies ar sportu vai pašdarbību.

Lielākā daļa pakalpojumu un iespēju daudzveidības – 3–4 pakalpojumi un iespējas (vidēji 82%) – parasti izmantoti dzīvesvietā, tomēr standartnovirze norāda, ka īpatsvarā ir daudz atšķirību, un tas, visticamāk, ir saistīts ar dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju atšķirībām. Dzīvesvietā parasti visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas (88%) un apmeklēts ārsts (73%) – tās pašas lietas, ko respondenti kopumā izmantojuši visbiežāk, bet pārējās iespējas un pakalpojumus dzīvesvietā izmantojusi mazāk nekā puse respondentu ar šo tipu – bankomātu (46%), ikdienas pakalpojumus (44%); mazāk nekā trešdaļa dzīvesvietā apmeklējusi kādu pasākumu; ceturtdaļa dzīvesvietā strādājusi (24%) un 11% nodarbojusies ar aktīvo atpūtu; 7% izmantojuši pašdarbības iespējas, 3% bijuši kursos un izmantojuši aktīvās atpūtas un 1% – sportošanas iespēja dzīvesvietā.

Tas nenoliedzami var atspoguļot dzīvesvietas iespēju struktūru kā pieejamā kvalitātē, interesēm un vajadzībām atbilstošu pakalpojumu un iespēju pieejamību. Dzīvesvietas dimensiju vērtējumā nedaudz retāk kā vidēji parādās pozitīvs kultūras un sporta dzīves vērtējums (13%) un dzīvesvieta retāk vērtēta kā vieta, kur strādāt un pašrealizēties (5% salīdzinājumā ar 11% vidēji). Tāpat retāk cilvēki bijuši apmierināti ar sakariem – internetu, telefonu, TV, radio (13% un 13%), turklāt sakaru vērtējums divas reizes biežāk ir bijis negatīvs (29%). Ņemot vērā to, ka šis pakalpojumu un iespēju izmantošanas tips raksturīgs gados

vecākiem cilvēkiem ar kopumā zemāku pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidību, var izteikt pieņēmumu, ka TV, radio un telefons viņiem varētu būt īpaši nozīmīgs un ka kopš 2011. gada situācija ir uzlabojusies. Tomēr šā tipa respondenti relatīvi nedaudz biežāk kā citus aspektus pozitīvi vērtējuši sadzīves, sociālos, komunālos, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumus dzīvesvietā (22%) un mājokļa pieejamību, dzīvesvietas sasniedzamību, iedzīvotāju aktivitāti un pašvaldības atsaucību (23%), kā arī kvalitatīvu dzīves vidi un dabu (25%). Iespējama interpretācija šādam vērtējumam varētu būt, ka ierobežotu resursu un mobilitātes iespēju situācijā tiek novērtēta pašvaldības, apkārtējo palīdzība un atbalsts, kā arī sabiedriskais transports un apkārtējā vide.

Kopumā šo tipu raksturo zema telpisko mērogu daudzveidība pakalpojumu un iespēju izmantošanā – 1–2 telpiskie mērogi (1.85), kas nozīmē vēl 1 mērogu, ja neņem vērā dzīvesvietu. Visaugstākā nozīme ir novadam – kādā citā vietā novada ietvaros visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas, ko darījusi trešā daļa respondentu (33%), uz pusi mazāka daļa (17%) novada ietvaros apmeklējusi ārstu, bet desmitā daļa izmantojusi dažādus ikdienas pakalpojumus, pārējās iespējas un pakalpojumus izmantojusi mazāk nekā desmitā daļa respondentu ar šo tipu. Tomēr nevienā no šiem citiem telpiskajiem mērogiem izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība nesasniedz 1 pakalpojumu. Rīgā un citur Latvijā izmantoto pakalpojumu un iespēju biežums šim tipam nepārsniedz desmito daļu respondentu. Gan Rīgā, gan citur Latvijā visbiežāk respondenti Rīgā iepirkušies (8% Rīgā un 12% citur Latvijā) vai bijuši pie ārsta (4% Rīgā un 10% citur Latvijā) – pārējie pakalpojumi un iespējas minēti vēl retāk. Arī indeksa vērtības standartnovirze ir samērā augsta, kas liecina par lielu izkliedi dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā – dažādi mērogi izmantoto pakalpojumu un iespēju ziņā ir bijuši ar atšķirīgu daudzveidību.

Respondentu vidū ar 3. pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu ir līdzīgs vīriešu un sieviešu īpatsvars (51% un 49%). Šie respondenti ir salīdzinoši gados vecāki – vidējais vecums ir 53 gadi, gandrīz puse (48%) ir vecumā no 55–74 un gandrīz trīs ceturtdaļas (72%) ir vecāki par 45 gadiem. Likumsakarīgi respondenti ar šo tipu biežāk ir nestrādājoši (70%). Respondentus ar šo tipu raksturo zemāks izglītības līmenis (trešdaļai (34%) pamatizglītība, 59% ar vidējo vai vidējo profesionālo un 7%, kas ir vairākas reizes retāk nekā respondentu vidū ar citiem tipiem, ar augstāko izglītību) un vairāk nekā pusei – zemi un vidēji zemi ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli (54%), trešdaļai – vidēji augsti vai augsti (33%), mazāk nekā trešdaļai (29%) bija īpašumā, lietošanā vai pieejams auto.

Dzīvesvietas maiņu Latvijā respondenti ar šo tipu pieļauj retāk nekā respondenti ar 1. un 2. tipu – 13%, un galvenie iemesli tam varētu būt labi atalgots darbs (50%), tas, ka dzīvesvietā nav perspektīvas (33%, bet minēts retāk nekā respondentu vidū ar 1. tipu, kas plāno mainīt dzīvesvietu uz citu vietu Latvijā), mācību dēļ pārcelties nepieļauj neviens šā tipa respondents, bet piektā daļa, kas pieļauj vai plāno pārcelties, to darītu uz vietu, kur lētāka dzīve (19%; biežāk nekā citiem tiptiem, bet ne statistiski nozīmīgi), kas, iespējams, skaidrojams ar respondentu ar šo dzīvesstila tipu salīdzinoši lielāko vecumu un ierobežotajiem resursiem.

3. tipa 3. apakštips no astoņu klasteru risinājuma (13% jeb 158 respondenti) aplūkots atsevišķi, jo lielākā daļa respondentu ar šo tipu ievērojami biežāk ir gados **vecāki vīrieši ar zemiem ienākumiem un zemāku izglītību**. Salīdzinājumā ar 3. tipu, šo apakštipu raksturo vidēji vēl **ierobežotākas iespējas** (izmantoti 2–3 no 11 pakalpojumiem un iespējām kopumā, 2.73, pamatā iepirkšanās iespējas (95%) un ārsta apmeklējums (67%), kā arī bankas pakalpojumi (44%)), **zemāka mobilitāte un līdzīgi lokāli ierobežots** pakalpojumu un iespēju izmantojums (81% pakalpojumu un iespēju izmantoti dzīvesvietā).

Dzīvesvietā izmantotas iepirkšanās iespējas (84%), kas ir aptuveni tikpat bieži, cik vidēji 3. tipam kopumā, un apmeklēts ārsts (54%), kas ir ievērojami retāk nekā 3. tipam kopumā, bet citus pakalpojumus un iespējas dzīvesvietā izmantojusi mazāk nekā piektā daļa respondentu ar šo tipu.

Līdzīgi kā respondenti ar 3. pamattipu, dzīvesvietas vērtējumā vidēji tikpat bieži kā vidēji dzīvesvietā pozitīvi vērtēta mājokļa pieejamība, ceļu un transporta tīkls, iedzīvotāju aktivitāte un pašvaldības darbs (20%), bet nedaudz biežāk pozitīvi vērtēta dzīves vide, apkārtnē, daba (27% vērtējuši pozitīvi). Savukārt nedaudz retāk pozitīvi vērtēta apmierinātība ar kultūras un sporta dzīvi un sakariem – internetu, telefonu, TV, radio (10% un 10%), turklāt sakaru vērtējums ievērojami gandrīz četras reizes biežāk ir bijis negatīvs nekā pozitīvs (39%). Relatīvi retāks ir bijis pozitīvs vērtējums arī sadzīves, sociālo, komunālo, pašvaldības un veselības aprūpes pakalpojumu kvalitātei dzīvesvietā (11%), kas, ņemot vērā šim pakalpojumu un iespēju tipam raksturīgo vidēji zemāko izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību kopumā un dzīvesvietā, kā arī ierobežoto telpisko mērogu daudzveidību, liek domāt, ka šo tipu raksturo ne tikai ierobežojumi un resursu trūkums, bet arī neapmierinātība ar pieejamo dzīvesvietā. Kopumā respondenti ar šo apakštipu salīdzinoši retāk vērtē dzīvesvietu kā ģimenēm, jauniešiem piemērotu un citiem ieteicamu dzīvesvietu (4% salīdzinājumā ar 8%), tātad salīdzinoši zemāks ir ne tikai dzīves atbilstības vērtējums savam dzīvesveidam, bet arī kopumā.

Šo apakštīpu raksturo arī nedaudz zemāka daudzveidība pakalpojumu izmantošanas telpiskajos mērogos – 1–2 (1.65) atšķirībā no 3. tipa kopumā, līdzīgi kā respondenti ar 3. pamattīpu kopumā, respondenti ar 3. apakštīpu plašāku pakalpojumu un iespēju daudzveidību izmantojuši novadā, tomēr vidēji ne vairāk kā 1 pakalpojumu un iespēju kopumā. Līdzīgi kā 3. pamattīpam, novada ietvaros visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas, ko darījusi trešā daļa respondentu (34%).

Respondentu vidū ar šo apakštīpu bija augstāks vīriešu īpatsvars (61% salīdzinājumā ar 39%), kas bija viens no iemesliem, kāpēc tas vispār tika aplūkots; respondenti ar šo apakštīpu ir salīdzinoši vēl vecāki nekā respondenti ar 3. tipa kopumā – vidēji 56 gadi un mazāk nekā desmitā daļa (9%) vecumā līdz 34 gadiem, vairāk nekā puse vecumā no 55 līdz 74 (55%). Lielākā daļa pēc nodarbinātības statusa bija nestrādājoši – strādājoši bija tikai 16%, kas ir uz pusi zemāks rādītājs nekā vidēji 3. tipam kopumā, un ar salīdzinoši vēl nedaudz zemāku izglītības līmeni nekā pamattīpam – divām piektdaļām (40%) bija pamatizglītība, 58% – vidējā un tikai 2% norādījuši, ka viņiem ir augstākā izglītība. Šo respondentu vidū ir lielāks īpatsvars ar zemiem un vidēji zemiem ienākumiem – vairāk nekā puse (57%), un mazāk nekā desmitā daļa – vidēji divas reizes retāk nekā 3. pamattīpam kopumā (7%) respondentu ir bijuši ar augstiem ienākumiem. Piektajai daļai (20%), kas arī ir retāk nekā pārējiem tipiēm un apakštīpiem, ir īpašumā vai pieejams lietošanā auto. Dzīvesvietas maiņu pieļauj 12% respondentu ar 3. apakštīpu, kas ir līdzīgi kā 3. pamattīpam, un tas zemākais līmenis 8. klasteru modelī. Tātad, salīdzinot ar 3. pamattīpu, 3. apakštīpu raksturoja vēl spēcīgāk izteikti pieejamo individuālo un mājsaimniecības resursu ierobežojumi, kā arī iespēju un mobilitātes, kā arī lokāli ierobežojumi pakalpojumu un iespēju izmantošanā.

Tomēr jāņem vērā, ka viena no atšķirībām no 3. pamattīpa ir tā, ka 3. apakštīps raksturīgs pamatā gados vecākiem respondentiem ar zemāku izglītību un vīriešiem. Iespējams, ka ierobežotajā izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantojumā daļēji atspoguļojas salīdzinoši uz sievietēm orientētā dzīves kvalitātei nepieciešamo pakalpojumu un iespēju konceptualizācija. Lai gan pakalpojumu un iespēju saraksts kopumā veidots kā visiem atbilstošs, ne vienmēr ir iespējams paredzēt visu respondentu grupu uztveres īpatnības (piemēram, medības un makšķerēšana, iespējams, respondenta skatījumā, netika izprasta kā aktīvā atpūta līdzīgi pārgājienam vai ekskursijai; un tāpat dažādas laukos tipiskas prasmes un nodarbes ar dažāda veida tehniku – kā aktīvā atpūta vai amatniecība).

Kopsavelkot, 3. tipa kopumā un 3. apakštīpu raksturo zema un lokāli ierobežota iespēju daudzveidība, kā arī ierobežota mobilitāte pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Dzīvesvietā

parasti visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas un apmeklēts ārsts, kas kopumā ir visbiežāk izmantotie pakalpojumi visiem tipiem un arī šim tipam kopumā, bet pārējās iespējas un pakalpojumus dzīvesvietā izmantojusi mazāk nekā puse respondentu. Novada ietvaros visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas. Šis tips biežāk raksturīgs gados vecākiem, nestrādājošiem respondentiem ar zemu izglītību, salīdzinoši zemiem ienākumiem uz vienu mājsaimniecības locekli un zemāku piekļuvi personiskajam transportam. Respondenti ar šo dzīvesstila tipu retāk raksturīga apmierinātība ar kultūras un sporta dzīves aktivitāti un sakariem – internetu, telefonu, TV, radio, bet biežāk ar sadzīves, sociālajiem, komunālajiem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumiem dzīvesvietā un mājokļa pieejamību, dzīvesvietas sasniedzamību, iedzīvotāju aktivitāti un pašvaldības atsaucību. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģijas analīzē iespēju ierobežojumus jāaplūko saistībā ar samērā augstu vērtētajām citām dzīvesvietas dimensijām – mājokli, dažādu komunālo, pašvaldības pakalpojumu augstu vērtējumu, kā arī iedzīvotāju aktivitātes un pašvaldības atsaucības vērtējumu, kas ļauj izteikt pieņēmumu par sociālo tīklu un kopienas nozīmi ierobežotu resursu un vietas iespēju struktūras situācijā.

3. pakalpojumu un iespēju izmantošanas tips raksturo lauku dzīvesstilu tipu, kad nosacīti ierobežotas vietas iespēju struktūras un ierobežotu resursu situācijā respondenti pamatpakalpojumus izmanto lokāli ierobežotā telpiskā mērogā – dzīvesvietā vai citā vietā novada teritorijā – vienlaikus vietas novērtējumā un vietas piesaistes elementu subjektīvās nozīmes vērtējumā augstu vērtējot sociālos tīklus, apkārtējos cilvēkus, kaimiņus, mājokli un dažādus pašvaldības pakalpojumus, kā arī iedzīvotāju aktivitāti un pašvaldības atsaucību, neplānojot mainīt dzīvesvietu.

Ceturto pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (35% jeb 412 respondenti) raksturo vidēji zema iespēju daudzveidība, zema lokālā piesaiste iespēju un pakalpojumu izmantošanā un vidēja mobilitāte, ar vienu telpisko mērogu, kas ir nozīmīgāks par dzīvesvietu – **citu vietu novada teritorijā**.

4. tipu 2011. gadā raksturoja vidēja izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība – vidēji 5–6 (5.74) no 11 piedāvātajām iespējām un pakalpojumiem. Visi vai gandrīz visi pēdējo 12 mēnešu laikā izmantojuši iepirkšanās iespējas (100%) un bankomātu/bankas pakalpojumus (98%), lielākā daļa apmeklējusi ārstu (89%) un izmantojusi ikdienas pakalpojumus (85%), bet pārējo pakalpojumu un iespēju izmantošanā vērojama lielāka daudzveidība. Nedaudz vairāk kā puse pētījuma veikšanas brīdī strādājusi (59%); aptuveni tikpat bieži apmeklējusi dažādus pasākumus (60%). Divas ceturtdaļas bija nodarbojušās ar

aktīvo atpūtu (41%), ceturtdaļa bijusiursos (25%), bet nedaudz mazāk kā desmitā daļa (8% un 7%) izmantojusi sportošanas un pašdarbības iespējas.

Salīdzinājumā ar citiem tipiem, šo raksturo zemākā pakalpojumu un iespēju daudzveidības izmantošana dzīvesvietā – 2–3 pakalpojumi un iespējas, kas ir divas piektdaļas no kopējās pakalpojumu un iespēju daudzveidības, – parasti izmantoti dzīvesvietā, tomēr standartnovirze norāda, ka īpatsvarā ir daudz atšķirību, un tas, visticamāk, ir saistīts ar dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju atšķirībām. Dzīvesvietā parasti visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas, ko darījušas divas trešdaļas respondentu ar šo tipu (69%), kas ir salīdzinoši retāk nekā respondentiem ar citiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem. Pārējās iespējas un pakalpojumus dzīvesvietā izmantojusi mazāk nekā puse respondentu ar šo tipu – bankomātu (42%), nedaudz vairāk kā trešā daļa pētījuma brīdī strādājusi dzīvesvietā (36%); pasākumu apmeklēšanas iespējas izmantojusi ceturtdaļa (27%), ikdienas pakalpojumus un iespējas nodarboties ar aktīvo atpūtu – piektā daļa (attiecīgi 22% un 19%), bet 7% izmantojuši pašdarbības iespējas, 3% bijušiursos un izmantojuši aktīvās atpūtas un 1% sportošanas iespējas dzīvesvietā.

Dzīvesvietas vērtējumā kopumā dominē salīdzinoši retāki pozitīvi un biežāki negatīvi dažādu vietas dimensiju vērtējumi. Salīdzinoši tikpat bieži kā vidēji pozitīvi vērtēta dzīves vide, daba (24%) un sakari – internets, telefons, TV un radio (18%). Nedaudz biežāk nekā vidēji visu lauku pagastu ārpus Pierīgas iedzīvotāju vidū negatīvi vērtēta kultūras un sporta dzīve (16% pozitīvi, 26% negatīvi) un sadzīves, sociālie, komunālie, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumi (16% vērtējuši pozitīvi, 29% – negatīvi). Retāk nekā vidēji pozitīvi vērtēta vietas sasniedzamība (ceļi, sabiedriskais transports), iedzīvotāju aktivitāte un sadarbība ar pašvaldību, tās atsauce iedzīvotāju vajadzībām (15%). Viens iespējams skaidrojums varētu būt saistīts ar dzīvesvietas atrašanos ārpus novada centra ar ierobežotu pakalpojumu un iespēju pieejamību, jo respondentiem ar šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu ļoti nozīmīga telpiskā dimensija ir novads, un apmierinātības trūkums ar situāciju dzīvesvietā var norādīt uz zināmu attīstības procesu nevienlīdzību novada ietvaros 2011. gadā pēc administratīvi teritoriālās reformas 2009. gadā. Iespējams, izlīdzinoties attīstības līmenim un uzlabojoties sasniedzamībai novada ietvaros, šo vietas dimensiju vērtējums šobrīd ir mainījies.

Kopumā šo tipu raksturo vidēja telpisko mērogu daudzveidība pakalpojumu un iespēju izmantošanā – 2–3 telpiskie mērogi (2.67), kas nozīmē vēl 1–2 mērogi, ja neņem vērā dzīvesvietu. Visaugstākā nozīme ir novadam, kur izmantoti vidēji 4 pakalpojumi un iespējas (3.93). Novada ietvaros gandrīz visi izmantojuši bankomātu (93%) un lielākā daļa – iepirkšanās

iespējas (84%), bet divas trešdaļas – dažādus ikdienas pakalpojumus un iespējas (68%), nedaudz vairāk kā puse (59%) novada ietvaros apmeklējuši ārstu un saņēmumu medicīnas aprūpes pakalpojumus. Retāk respondenti ar šo tipu novada ietvaros apmeklējuši dažādus pasākumus (33%), pētījuma brīdī strādājuši (20%), bijušiursos (16%) vai nodarbojušies ar aktīvo atpūtu, bijuši izbraukumā (13%), bet gandrīz neviens nav izmantojis iespējas nodarboties ar sportu vai pašdarbību (attiecīgi 4% un 2%).

Nevienā no pārējiem mērogiem – Rīgā, citā vietā Latvijā – izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība nesasniedz 1 pakalpojumu; indeksa vērtības standartnovirze ir samērā augsta, kas liecina par lielu izkliedi dažādos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidībā – dažādi mērogi izmantoto pakalpojumu un iespēju ziņā ir bijuši ar atšķirīgu daudzveidību. Rīgā parasti izmantotas iepirkšanās iespējas (20%), ārsta apmeklējuma iespējas (14%), bankomāts (10%), retāk – kursi (7%). Citur Latvijā visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas (21%), aktīvās atpūtas, izbraukuma iespējas (13%), bankas/bankomāta izmantošanas iespējas (9%), apmeklēts ārsts (7%) vai apmeklēti pasākumi (8%), pārējās iespējas un pakalpojumus Rīgā un citur respondenti ar šo tipu izmantojuši vēl retāk.

Respondentu vidū bija augstāks sieviešu īpatsvars (58% salīdzinājumā ar 42%), un to raksturo augstāks vidējais vecums nekā 1. un 2. tipu, bet zemāks nekā 3. tipu – vidēji 47 gadi (ceturtdaļa (25%) bija vecumā līdz 34 gadiem, trešā daļa – vecumā no 55 līdz 74). Lielākā daļa pēc nodarbinātības statusa bija strādājoši, ar salīdzinoši nedaudz zemāku izglītības līmeni nekā respondenti ar pirmajiem diviem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem – nedaudz vairāk kā piektajai daļai (22%) bija pamatizglītība, 62% – vidējā un 16% norādījuši, ka viņiem ir augstākā izglītība. Šo respondentu vidū puse bija ar zemiem un vidēji zemiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli (50%) un 14% ar augstiem ienākumiem. Pusei (52%) respondentu, kas arī ir retāk nekā respondenti ar 1. tipu, bet biežāk nekā respondenti ar 3. tipu, ir īpašumā vai pieejams lietošanā auto. Šie respondenti – līdzīgi kā respondenti ar 3. tipu – ievērojami retāk pauduši vēlmi, gatavību pārcelties uz citu vietu Latvijā (15%), kā galvenos iespējamus iemeslus minot to, ka pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas (59%), labi atalgota darba atrašanas iespējas (59%, lai gan atšķirības nav statistiski nozīmīgas), retāk – ģimenes apstākļu (12%) vai mācību dēļ (2%).

Kopsavēlot, šo tipu raksturo vidēji zema iespēju daudzveidība, zema lokālā piesaiste iespēju un pakalpojumu izmantošanā un vidēja mobilitāte ar vienu dominējošu telpisko mērogu, kas ir svarīgāks par dzīvesvietu – citu vietu novada teritorijā. Kopumā gandrīz visi izmantojuši iepirkšanās iespējas, bankomātu un ikdienas pakalpojumus, lielākā daļa – vairāk nekā puse

pētījuma veikšanas brīdī ir strādājusi un tikpat daudzi pēdējo 12 mēnešu laikā apmeklējuši dažādus pasākumus, bet pārējo pakalpojumu un iespēju izmantošanā vērojama lielāka daudzveidība. Dzīvesvietā parasti visbiežāk izmantotas iepirkšanās iespējas, bet pārējās iespējas un pakalpojumus dzīvesvietā izmantojusi mazāk nekā puse respondentu ar šo tipu. Dzīvesvietas dimensiju vērtējumam raksturīga salīdzinoši zemāka apmierinātība – biežāk negatīvi vērtēta kultūras un sporta dzīve, sadzīves, sociālie, komunālajiem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumi; retāk pozitīvi vērtēti ceļi, sabiedriskais transports, iedzīvotāju aktivitāte un sadarbība ar pašvaldību, tās atsaucība iedzīvotāju vajadzībām. Tomēr respondenti ar šo tipu retāk pauduši vēlmi, gatavību pārcelties uz citu vietu Latvijā nekā respondenti ar 1. un 2. tipu, kā iespējamus iemeslus minot to, ka pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas un iespējas atrast labāk atalgotu darbu. Iespējams, ka salīdzinoši zemākā interese par dzīvesvietas maiņu ir saistīta ar zemāku resursu līmeni salīdzinājumā ar 1. un 2. pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu, kā arī salīdzinoši lielāku respondentu vecumu. Respondentu vidū ar šo tipu bija augstāks sieviešu īpatsvars, viņi bija vidēji nedaudz vecāki (vidēji 47 gadi). Lielākā daļa pēc nodarbinātības statusa bija strādājoši, ar nedaudz zemāku izglītības līmeni nekā respondentiem ar pirmajiem diviem pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipiem, puse ar zemiem un vidēji zemiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli un piekļuvi personiskajam transportam.

Nozīmīgais telpiskais mērogs pakalpojumu un iespēju izmantošanā pēc dzīvesvietas ir bijis novads, kur gandrīz visi izmantojuši bankomātu un lielākā daļa – iepirkšanās iespējas, dažādus ikdienas pakalpojumus un iespējas, apmeklējuši ārstu un saņēmuši medicīnas aprūpes pakalpojumus. Šo pakalpojumu un iespēju telpisko mērogu izmantošanas tipu raksturo stratēģija, kad salīdzinoši ierobežotas vietas iespēju struktūras, kuras vērtējumā respondenti ir kritiski, un daļēji ierobežotu resursu (vismaz salīdzinājumā ar diviem iepriekšējiem tipiem) situācijā cilvēki iespēju robežās izvēlas interesēm un vajadzībām atbilstošu pakalpojumu un iespēju klāstu izvēlas izmantot pēc dzīvesvietas nākamajā tuvākajā telpiskajā mērogā – citā pilsētā vai pagastā novadā.

Dzīvesstilu vietas iespēju dimensijas kā indeksi, kas raksturo spēju ikdienas praksēs sasniegt vēlamo pakalpojumu un iespēju izmantošanas līmeni, vērtība (standartnovirze), 2011. gada dati

Indeksi	1. tips	<i>4. apakštips</i>	2. tips	<i>2. apakštips</i>	3. tips	<i>3. apakštips</i>	4. tips
Iespēju ierobežotība un iespēju daudzveidība (izmantoto pakalpojumu daudzveidība kopumā), 0–11	7.82 (1.47)	8.26 (1.37)	8.27 (1.32)	8.36 (1.39)	3.97 (1.73)	2.73 (1.34)	5.74 (1.52)
Vietas iespēju struktūra (izmantoto pakalpojumu daudzveidība dzīvesvietā, 0–11)	4.01 (2.57)	5.01 (2.59)	4.95 (2.63)	3.79 (2.31)	3.27 (1.74)	2.20 (1.28)	2.36 (1.60)
Lokāli (ne) ierobežota vietas piesaiste (dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu daudzveidības īpatsvars no kopējās, 0–1)	0.50 (0.32)	0.63 (0.30)	0.61 (0.32)	0.46 (0.28)	0.82 (0.27)	0.81 (0.30)	0.40 (0.27)
(ierobežota) mobilitāte (telpisko mērogu daudzveidība, 1–5)	3.68 (0.93)	4.00 (0.82)	2.68 (1.10)	2.93 (1.03)	1.85 (0.87)	1.62 (0.79)	2.67 (0.90)
Telpiskie enkuri citos mērogos (citos telpiskos mērogos izmantoto pakalpojumu daudzveidība): ...cita vieta novadā, 0–11	3.27 (2.43)	3.70 (2.36)	3.79 (2.79)	5.39 (2.00)	0.79 (1.00)	0.74 (0.90)	3.93 (1.58)
...Rīga, 0–11	3.33 (2.49)	4.82 (2.03)	0.67 (1.07)	0.74 (1.13)	0.21 (0.62)	0.07 (0.28)	0.61 (0.90)
...Cita vieta Latvijā, 0–11	3.19 (2.26)	1.83 (1.88)	0.63 (0.95)	0.69 (0.97)	0.38 (0.81)	0.22 (0.59)	0.69 (1.11)
	n=213	n=113	n=208	n=135	n=355	n=158	n=412

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība, % no respondentu skaita, 2011. gada dati

Pakalpojumi un iespējas	1. tips	<i>4. apakštips</i>	2. tips	<i>2. apakštips</i>	3. tips	<i>3. apakštips</i>	4. tips
Strādā pētījuma veikšanas brīdī	69	73	61	68	28	14	59
Mācās pētījuma veikšanas brīdī	15	20	22	19	2	1	2
Iepircies, apmeklējis veikalus	100	100	100	100	97	95	100
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	100	100	91	95	56	44	98
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	88	83	88	88	85	67	89
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	93	97	88	87	39	24	60
Mācījies, bijisursos	66	76	63	62	7	4	25
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u.tml.)	99	100	99	99	55	10	85
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	80	86	81	82	20	6	41
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u. c.)	48	66	91	93	1	1	8
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā	24	27	43	42	8	6	7
	n=213	n=113	n=208	n=135	n=355	n=158	n=412

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība dzīvesvietā, % no respondentu skaita, 2011. gada dati

Pakalpojumi un iespējas	1. tips	<i>4.apakštips</i>	2. tips	<i>2. apakštips</i>	3. tips	<i>3.apakštips</i>	4. tips
Strādā pētījuma veikšanas brīdī	45	43	37	40	24	10	36
Mācās pētījuma veikšanas brīdī	1	1	8	1	0	0	1
Iepircies, apmeklējis veikalus	77	89	76	67	88	84	69
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	37	58	37	22	46	32	10
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	46	57	59	44	73	54	42
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	51	55	53	39	30	20	27
Mācījies, bijisursos	12	17	26	9	4	3	2
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u.tml.)	42	63	57	40	44	7	22
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	45	57	36	25	11	3	19
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u. c.)	28	43	73	67	1	1	3
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā	17	20	32	25	7	6	5
	n=213	n=113	n=208	n=135	n=355	n=158	n=412

Izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība novada ietvaros, % no respondentu skaita, 2011. gada dati

Pakalpojumi un iespējas	1. tips	<i>4.apakštips</i>	2. tips	<i>2. apakštips</i>	3. tips	<i>3.apakštips</i>	4. tips
Strādā pētījuma veikšanas brīdī	12	13	18	23	3	3	20
Mācās pētījuma veikšanas brīdī	1	1	11	16	1	1	1
Iepircies, apmeklējis veikalus	71	83	61	82	33	34	84
Izmantojis bankas pakalpojumus, bankomātu	62	66	61	84	7	13	93
Bijis pie ārsta, saņēmis medicīnas pakalpojumus	35	36	45	64	17	16	59
Apmeklējis teātri, koncertu, izstādi, izklaides vai sporta pasākumu	36	35	39	58	6	4	33
Mācījies, bijisursos	17	17	32	48	1	1	16
Izmantojis dažādus ikdienas pakalpojumus (kafejnīcu, frizieri u. tml.)	48	55	53	77	9	3	68
Devies pārgājienā, izbraukumā, nodarbojies ar aktīvo atpūtu	27	37	24	36	2	1	13
Izmantojis iespējas nodarboties ar sportu (sporta zālē, laukumā, stadionā u. c.)	14	20	24	34	0	0	4
Darbojies kādā pašdarbības kolektīvā, rokdarbu studijā	4	6	11	16	1	1	2
	n=213	n=113	n=208	n=135	n=355	n=158	n=412

Sociālais un demogrāfiskais raksturojums, 2011. gada dati

Raksturojums	1. tips	4. apakštips	2. tips	2. apakštips	3. tips	3.apakštips	4. tips
Dzimums							
.. sievietes	68	67	51	51	49	39	58
.. vīrieši	32	32	49	49	51	61	42
Vecums							
..18–24	22	23	34	34	4	2	8
..25–34	19	20	21	19	10	7	17
..35–44	20	20	18	22	13	14	18
..45–54	27	26	13	17	24	22	25
..55–74	12	11	18	8	48	55	32
<i>Vidējais vecums (standartnovirze)</i>	<i>38 (14)</i>	<i>38 (13)</i>	<i>35 (14)</i>	<i>35 (13)</i>	<i>53 (15)</i>	<i>56 (14)</i>	<i>47 (15)</i>
Pamatnodarbošanās							
..strādājošie	69	72	61	68	30	16	60
..nestrādājošie	31	28	39	32	70	84	40
Izglītības līmenis							
..pamata vai zemāks	7	3	19	15	34	40	22
..vidējā	60	54	57	56	59	58	62
..augstākā	33	42	24	29	7	2	16

<i>Ienākumu līmenis (mēneša vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli, kvintiles)</i>							
..zemi	19	10	24	21	28	33	27
..vidēji zemi	23	23	25	27	26	24	23
..vidēji	24	23	19	19	22	21	25
..vidēji augsti	6	7	13	11	14	14	10
..augsti	27	37	18	21	19	7	14
Īpašumā vai lietošanā ir pieejams auto	65	67	50	55	29	20	52
	n=213	n=113	n=208	n=135	n=355	n=158	n=412

Apmierinātība ar dažādiem dzīvesvietas aspektiem, 2011. gada dati

Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs apmierina vai neapmierina dažādas jomas pilsētā, pagastā vai novadā, kurā Jūs dzīvojat? 1 – pilnībā apmierina, 5 – pilnībā neapmierina. 5 faktoru risinājums (skat. 3.1.3.2. apakšnodaļu), respondentu īpatsvars ar 1 kvintilei atbilstošu pozitīvo vērtējumu, %

	1. tips	<i>4. apakštips</i>	2. tips	<i>2. apakštips</i>	3. tips	<i>3. apakštips</i>	4. tips	Vidēji visu lauku pagastos ārpus Pierīgas reģiona aptaujāto vidū
Vieta ar aktīvu kultūras un sporta dzīvi	26	25	23	22	13	10	16	18
Vieta ar labiem sakariem – internetu, telefonu, TV, radio	21	21	20	24	13	10	18	17
Vieta ar labiem sadzīves, sociālie, komunālajiem, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumiem	16	18	17	16	22	11	16	18
Vieta, kur pieejams labs mājoklis sasniedzamā vietā ar aktīviem iedzīvotājiem un atsaucīgu pašvaldību	20	17	23	20	23	22	15	19
Vieta ar kvalitatīvu dzīves vidi, apkārtni, dabu	24	19	14	16	25	27	24	23
	n=213	n=113	n=208	n=135	n=355	n=158	n=412	n=1188

Piezīme: tabulā atspoguļotas tikai statistiski nozīmīgās atšķirības pēc hī kvadrāta kritērija, $p < 0.05$

2011. gada četrus pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu modelis kopumā ļauj samērā labi raksturot laukos pastāvošo dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību vietas piesaistes dimensijās – iespēju ierobežotības pretstatā daudzveidībai; mobilitātes iespēju pieejamības pretstatā tās ierobežotībai, lokāli ierobežotai pakalpojumu un iespēju izmantošanai pretstatā plašākai telpisko mērogu daudzveidībai.

Izveidotos pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus kā dzīvesstilu telpisko mērogu tipus raksturo respondentiem pieejamo individuālo un mājsaimniecības resursu kā sociālo un demogrāfisko pazīmju atšķirības – vairāk resursu un mazāk ierobežojumu ir raksturīgi dzīvesstilu telpisko aspektu tipiem ar augstāku iespēju daudzveidību, mobilitāti (1., 2., 3. un 4. tips) un daļēji ar lokāli mazāk ierobežotu pakalpojumu un iespēju izmantošanas piesaisti. Tas apstiprinās 3. tipa gadījumā. Tomēr, tā kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība lielā mērā ir atkarīga no vietas administratīvi teritoriālās struktūras, mazāk – no cilvēkam pieejamajiem resursiem, tad lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā lielā mērā veido no cilvēka resursiem neatkarīgs nosacīti objektīvs piedāvājums. To, arī gadījumos, kad tas ir pietiekams, var papildināt ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu citos telpiskos mērogos (1., 2. tips, 4. apakštips).

Visbeidzot, salīdzinoši biežāk (attiecīgi ceturta un piekta daļa respondentu ar attiecīgo tipu) dzīvesvietas maiņu Latvijā salīdzinājumā ar pārējiem ir apsvērušo respondenti ar 1. un 2. pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu, kurus raksturo salīdzinoši lielākas iespējas, mobilitāte un augstāks individuālo un mājsaimniecības resursu līmenis. Turklāt statistiski nozīmīgi biežāk minētie iemesli dzīvesvietas maiņai šo respondentu vidū bija saistīti ar to, ka respondents neredz dzīvesvietā perspektīvu, kā arī mācību dēļ. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dzīvesvietas maiņa skaidrojama migrācijas biogrāfiskās pieejas un E. Gidensa dzīves kā refleksiīva biogrāfiska projekta kontekstā un ka resursu un ikdienas mobilitātes ierobežojumi ierobežo arī dzīvesvietas maiņas plānus, tomēr šādi rezultāti interpretācijai trūkst empīrisku datu, un būtu nepieciešams padziļināts kvalitatīvs un kvantitatīvs pētījums.

Attaisnojās arī astoņu klasteru modeļa ietvaros identificētu specifisku apakštīpu raksturojums. Trīs apakštīpi tika iekļauti analīzē ar mērķi raksturot sociālo un demogrāfisko pazīmju ziņā specifiskus mazākus pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus (mazu, pazīmju ziņā izteiktu klasteru izveide tā ir viena no Varda grupēšanas metodes stiprajām pusēm), kas vēlāk klasteru veidošanas procesā tika apvienoti lielākos, sociālo un demogrāfisko pazīmju ziņā plašākos tipos. 4. apakštīpam, kas raksturo gados jaunu, pārtikušu, nodarbinātu laucinieku ar augstu izglītību un pieeju personiskajam transportam pakalpojumu un iespēju

izmantošanas tipu, atšķirībā no 1. pamattipa bija raksturīga salīdzinoši augsta piesaiste dzīvesvietai pakalpojumu un iespēju izmantošanā un statistiski nozīmīgi līdzīga tipa ietvaros – Rīgas telpiskā mēroga nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā, kas tajā pat laikā bija augstāka, salīdzinot ar citiem tipiem. 2. apakštīpu, kas bija raksturīgs gados jaunākajiem aptaujātajiem lauciniekiem, no kuriem lielākā daļa bija nodarbināti, atšķirībā no 2. pamattipa raksturoja zemāka lokālā piesaiste iespēju izmantojumā un ievērojami augstāka citas vietas novadā telpiskā mēroga nozīme, kas, ņemot vērā vidēji pusei pieejamo personisko transportu, visticamāk nozīmē labu sabiedriskā transporta infrastruktūru. 3. apakštīpu atšķirībā no 3. pamattipa raksturo lielāks vīriešu īpatsvars un visierobežotākie resursi – vēl zemāks ienākumu un izglītības līmenis, augstāks vecums, zemāka nodarbinātība un piekļuve personiskajam transportam, kas rezultātā nozīmē vēl ierobežotākas iespējas nekā 3. pamattipam (pamatā iepirkšanos un ārsta apmeklējumu; salīdzinājumā ar 3. pamattīpu – zemāku pasākumu apmeklēšanu, ikdienas pakalpojumu un aktīvās atpūtas iespēju izmantojumu).

Šos tipus raksturo arī atšķirības vietai piešķirto nozīmju un vietas vērtējuma dimensijās.

3.1.3. apakšnodaļā identificētā saikne starp augstākiem pieejamajiem resursiem – mājsaimniecības ienākumu līmeni, izglītību un augstāku dzīves vērtējumu pašrealizācijai un darbam, kā arī augstāku mājsaimniecības ienākumu līmeni un dzīvesvietas kā vietas sapņu īstenošanai, brīvā laika plānošanai un pavadīšanai vērtējumu kombinācijā ar atšķirībām dažādās vecuma grupās, kur gados jaunāki respondenti nedaudz biežāk bija kritiski un retāk pozitīvi, daļēji apstiprinās arī šajā apakšnodaļā izveidotajā tipoloģijā. Respondentu vidū ar 1. dzīvesstila tipu ir vidēji augstāks dzīvesvietā pieejamo pašrealizācijas, nodarbinātības iespēju vērtējums, augstāki pieejamie resursi un salīdzinoši biežāk bijuši plāni mainīt dzīvesvietu labāk atalgota darba, dzīvesvietā pieejamo perspektīvu vai mācību dēļ. Respondentu vidū ar 2. tipu, ko veido salīdzinoši jaunāki respondenti ar vidēji augstu resursu līmeni, vidēji bieži pozitīvi vērtētas pašrealizācijas un nodarbinātības iespējas, retāk – sapņu īstenošanas, brīvā laika pavadīšanas iespējas un salīdzinoši biežāk plānojuši mainīt dzīvesvietu labāk atalgota darba, dzīvesvietā pieejamo perspektīvu vai mācību dēļ. Lai arī šie rezultāti neļauj izdarīt viennozīmīgus secinājumus par dažādu dzīvesvietas aspektu vērtējuma, izmantoto iespēju daudzveidības un ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas maiņas plānu komplekso saistību, šajā apakšnodaļā atspoguļotie rezultāti liecina, ka ceturtdaļa respondentu ar 1. un 2. dzīvesstila tipu, kuru raksturo augstāka iespēju un pakalpojumu izmantošanas aktivitāte un kas raksturīgs gados jaunākiem respondentiem ar augstākiem resursiem un vidēju vai augstāku pašrealizācijas un nodarbinātības iespēju vērtējumu (2. tipa gadījumā – zemāku vietas sapņu īstenošanai un

brīvajam laikam) apsver dzīvesvietas maiņu. Tādejādi var secināt, ka lauki kā dzīves vide ir ne tikai piemēroti daudzveidīgu lauku dzīvesstilu īstenošanai, bet lauku dzīves vidē pastāv arī dažādu ierobežojumu daudzveidība šo dzīvesstilu īstenošanai.

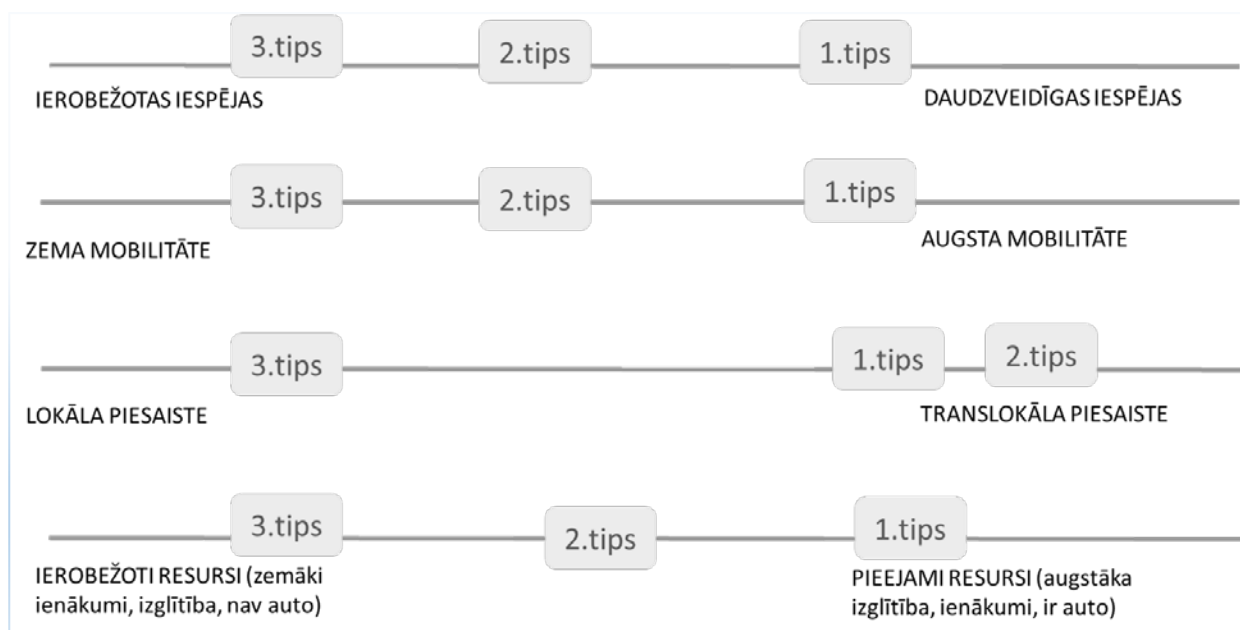
3.2.3. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu klasteru modelis 2014. gada datiem respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas

2014. gada pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu modelis veidots uz lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas reģiona apakškopas atbildēm (n=233). Šī apakškopa ir ņemta kā daļa no reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju izlases, tāpēc to nevar uzskatīt par reprezentatīvu visu lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas reģiona izlasi, un rezultāti interpretējami tikai attiecībā uz šo grupu. Tā kā atšķirībā no iepriekšējās apakšnodaļās aplūkotajiem uz 2010. un 2011. gada aptaujas datu bāzes veidotajiem modeļiem 2014. gada aptaujas datu analīzē papildu informācija dzīvesstilu tipu raksturojumam nebija pieejama (piemēram, jautājumi par vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes elementiem u. tml. iekļauti netika), tad šie rezultāti atspoguļoti saīsināti (modeļa un tā izveides aprakstu un rezultātu tabulas skat. 3.2. pielikumā).

Par piemērotu tika atzīts trīs klasteru – pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu modelis. Arī šo tipu raksturojumā bija iespējams identificēt 2010. un 2011. gada datu modeļos aprakstīto lauku dzīvesstilu tipiem līdzīgus tipus, kas ļauj izteikt pieņēmumu par mērījuma stabilitāti.

1. tipu (29% jeb 68 respondenti) raksturo statistiski nozīmīgi augstāka iespēju daudzveidība un mobilitāte, kā arī pieejamie resursi un salīdzinājumā ar citiem tipiem – augstāka novada un citas vietas Latvijā (citu lokālu un reģionālas nozīmes centru) telpisko mērogu nozīme. Tipa ietvaros Rīgas nozīme nav tik izteikta, tipa ietvaros dzīvesvietai, citai vietai novadā, Rīgai un citai vietai Latvijā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā ir bijusi līdzīga nozīme. Kopā ar augstāku mobilitātes vērtējumu, kas izpaužas kā pakalpojumu un iespēju izmantošana plašākā telpiskā mērogā, tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka šis pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tips raksturo respondentu ar plašu un daudzveidīgu interešu un vajadzību loku, kā arī pietiekamiem resursiem – ienākumu līmeni, izglītību, nodarbinātību, piekļuvi personiskajam transportam – lai vajadzīgo un vēlamu varētu sasniegt dažādos telpiskos mērogos.

3.4. attēls. Lauku dzīvesstilu tipus raksturojošās vietas piesaistes dimensijas 2014. gadā

3. pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu (29% jeb 67 respondenti) raksturoja salīdzinoši ierobežota iespēju daudzveidība (vidēji četri no 9 piedāvātajām iespējām un pakalpojumiem – iepirkšanās iespējas (99%), ārsta apmeklējums (85%), bankomāta vai bankas pakalpojumu (76%) un ikdienas pakalpojumu (69%) izmantojums). Tāpat to raksturo salīdzinoši zemas mobilitātes un augstas lokālās ierobežotības pakalpojumu un iespēju izmantošanas vietas piesaistes dimensijas un ierobežoti resursi – gandrīz visi pakalpojumi un iespējas izmantoti pamatā vienā vai divos telpiskos mērogos un lielākā daļa daudzveidības sasniegta dzīvesvietā (94%). Raksturojot respondentiem ar 3. tipu pieejamos individuālos un mājsaimniecības resursus un ierobežojumus salīdzinājumā ar diviem pārējiem tipiem, vidējais vecums ir salīdzinoši augstāks, tie ievērojami retāk ir strādājoši (strādā nedaudz vairāk kā trešā daļa). Šā tipa respondentus raksturo arī zemāks izglītības līmenis salīdzinājumā ar 1. tipu un salīdzinoši zemāki mājsaimniecības ienākumi. Salīdzinoši retāk nekā diviem iepriekšējiem tipiem ir pieejams īpašumā vai lietošanā personiskais transporta līdzeklis (skat. 3.2. pielikuma 5. tabulu). Līdz ar to šo pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu raksturo situācija, kad dzīvesvietas iespēju struktūra sniedz iespējas pamata pakalpojumu izmantojumam, līdz ar to interešu, vajadzības vai resursu trūkuma dēļ respondentiem nav bijis vajadzības vai ir bijuši būtiski resursu, mobilitātes vai citi ierobežojumi citus pakalpojumus un iespējas izmantot citos telpiskos mērogos. Tātad 3. tipu raksturo ne tikai salīdzinoši augsta lokālā piesaiste, bet kopumā augstāka vairāku pakalpojumu un iespēju pieejamība dzīvesvietā salīdzinājumā ar pārējiem tipiem (bankas, bankomāta un ikdienas pakalpojumi, medicīnas pakalpojumi, kas izmantoti dzīvesvietā). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka, iespējams, lokāli

ierobežotais pakalpojumu un iespēju izmantojums raksturo dzīvesvietā pieejamos pakalpojumus un iespējas, kas kopumā atbilst respondentu ar šo tipu vajadzībām un interesēm.

Visbeidzot, 2. tipu (42% jeb 98 respondenti) raksturoja vidēja iespēju daudzveidība ar zemu lokālo pakalpojumu un iespēju izmantošanas piesaisti, vidēju mobilitāti un augstu novada telpiskā mēroga nozīmi pakalpojumu un iespēju izmantošanā. Šos respondentus raksturo vidējs pieejamo resursu līmenis – mājsaimniecības ienākumu, izglītības, nodarbinātības līmenis, personiskā transporta pieejamība. Līdz ar to var pieņemt, ka šis tips, ko modeļa ietvaros, salīdzinot ar diviem pārējiem tipiem, raksturo vidēja iespēju daudzveidība, vidēja mobilitāti un vidēji resursi apstiprina 3. hipotēzes daļu par resursu un dzīvesstila vietas piesaistes dimensiju saistību. Tas arī apliecina, ka respondenti ar vidēju resursu līmeni ierobežotas vietas iespēju situācijā izvēlas tuvāko telpisko mērogu, kurā ir pieejams nepieciešamais pakalpojumu un iespēju līmenis – citu vietu novadā.

Kopsavēlot, 2014. gada datu analīzes rezultātā izveidotais lauku dzīvesstilu tipu modelis kopumā, salīdzinot ar 2010. un 2011. gada datu modeļiem, apliecina, ka lauku dzīvesstilu daudzveidībā parādās nosacīti idilliski dzīvesstilu tipi, kurus raksturo telpiski neierobežota iespēju un pakalpojumu daudzveidība un pietiekami resursi tās sasniegšanai, un dzīvesstilu tipi, kuros pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir zemāka un lokāli ierobežota un kas saistīta ar ierobežotiem resursiem.

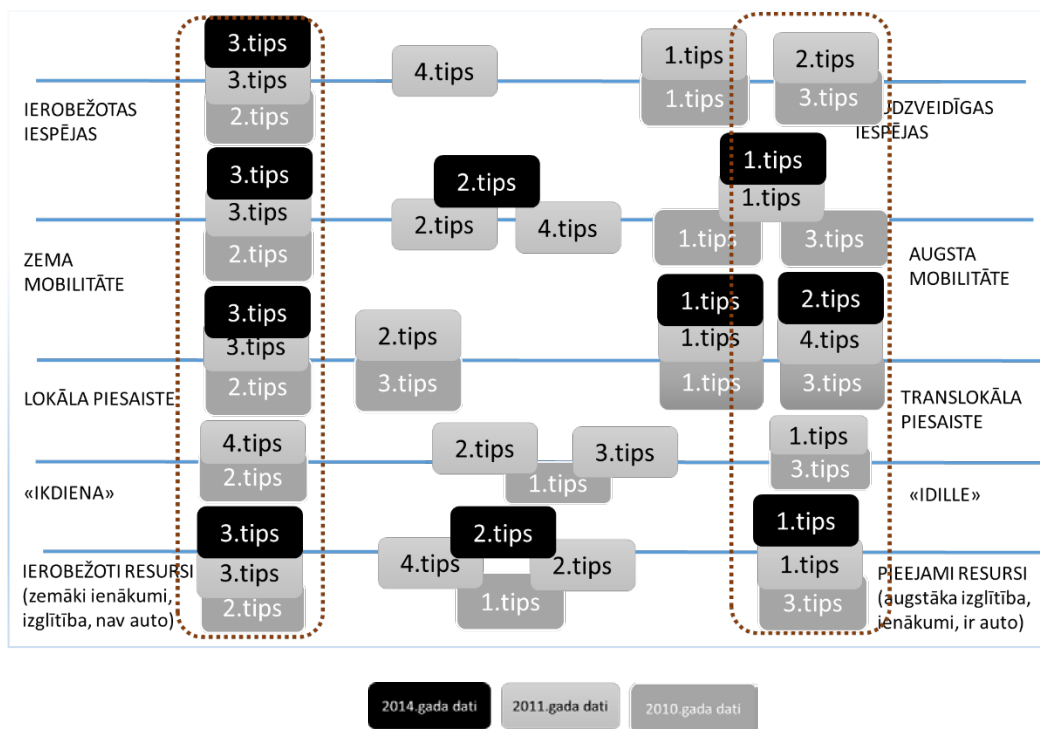
3.2.4. Lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidība 2010., 2011. un 2014. gada pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģijās

3.2. apakšnodaļā ar mērķi raksturot lauku dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību lauku iedzīvotāju ārpus Pierīgas apakškopām 2010., 2011. un 2014. gada datos tika izveidotas trīs dažādas pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģijas. Tipu saturiskā jēgpilnība tika pārbaudīta, aplūkojot atšķirības izmantoto pakalpojumu un iespēju izmantošanas biežumā un raksturoti, izmantojot dzīvesstilu telpiskās dimensijas raksturojošos indeksus – iespēju ierobežotību pretstatā daudzveidībai; lokāli ierobežotu, piesaistītu pakalpojumu un iespēju izmantojuma līmeni, kā arī ierobežotu mobilitāti pretstatā izmantoto telpisko mērogu daudzveidībai, un šīs daudzveidības saistību ar respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem.

Visi trīs modeļi pēc to izveides un pārbaudes ar tos veidojošajiem elementiem un indeksiem, kas veidoti no tā paša datu materiāla, apliecināja, ka identificētie pakalpojumu un

iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi ļauj raksturot dzīvesstilu telpisko aspektu daudzveidību šajā dzīvesstila segmentā. Pārbaudot atšķirības tipus veidojošo elementu biežumu sadalījumu atšķirībās, statistiski nozīmīgas atšķirības nav bijušas iepirkšanās un medicīnas pakalpojumu izmantošanā. Šos dzīvesstilu telpisko mērogu tipus kopumā raksturo arī atšķirīgas vietas piesaistes dimensijas – iespēju daudzveidība pretstatā ierobežotībai, mobilitātes iespēju pieejamība un izmantošana pretstatā tās ierobežojumiem, kā arī lokāli ierobežota vai piesaistīta pakalpojumu un iespēju izmantošana pretstatā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu izklaidētībai. Tā kā indeksu vērtības veidotas no tā paša datu materiāla, to atšķirības starp tiem uzskatāmas par papildu validāciju.

Visās izveidotajās tipoloģijās parādījās tips vai tipi ar augstu iespēju daudzveidību un vidēji augstu vai augstu mobilitāti. 2010. gadā tie bija 1. un 3. tips (atšķirības šo tipu starpā veidoja pakalpojumu un iespēju izmantošanas nozīmīgākais telpiskais mērogs, kas 1. tipam bija novada ietvars, bet 3. tipam – dzīvesvieta, iezīmējot vietas iespēju struktūras nozīmi). 2011. gadā tādi bija 1. tips un 2. tips, kurus raksturoja salīdzinoši nedaudz augstāks dzīvesvietas telpiskā mēroga nozīmīgums un zemāka citas vietas Latvijā un Rīgas nozīme. 2014. gada modelī augsta iespēju daudzveidība un augsta mobilitāte raksturoja 1. tipu. Visos modeļos bija arī viens vai vairāki tipi, kurus raksturoja salīdzinoši zema iespēju daudzveidība un mobilitāte kombinācijā ar salīdzinoši augstu lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā un nebūtisku citu telpisko mērogu nozīmi (2010. gadā – 2. tips, 2011. gadā – 3. tips, 2014. gadā – 3. tips), līdz ar to 3.2. apakšnodaļas 1. hipotēze uzskatāma par apstiprinātu.

3.5. attēls. Lauku dzīvesstilu tipus raksturojošās vietas piesaistes dimensijas 2010., 2011. un 2014. gadā

3.2. apakšnodaļas 2. hipotēze par lauku dzīvesstilu tipu daudzveidības (un līdz ar to vietas piesaistes dimensiju atšķirību) saistību ar cilvēkam individuāli un mājsaimniecībai pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem arī apstiprinās – visiem izveidotajiem modeļiem dzīvesstilu telpisko aspektu tipi ar augstāku iespēju daudzveidību, mobilitāti vai tās spēju un lokāli mazāk ierobežotu telpisko mērogu ir respondentiem, kam ir pieejami augstāki individuālie un mājsaimniecības resursi un ir mazāk ierobežojumu. Katra gada modeļa ietvaros iespējams identificēt saikni starp jau minēto iespēju un mobilitātes kā telpisko mērogu daudzveidību un augstāku izglītības, ienākumu un nodarbinātības līmeni, vecumu un piekļuvi personiskajam transportam respondentu vidū ar attiecīgo tipu (2010. gadā – 1. un daļēji – 3. tips; 2011. gadā – 1. un daļēji 2. tips, 2014. gadā – 1. tips). Savukārt 2. tips 2010. gadā, 3. tips 2011. gadā un daļēji 3. tips 2014. gadā raksturo respondentus ar dzīvesstila telpiskajiem aspektiem, kas ietver zemāku mobilitāti, ierobežotām iespējām, augstāku lokālo piesaisti pakalpojumu un iespēju izmantošanā, un kurus raksturo ierobežoti resursi – zemāki ienākumi, izglītība, nodarbinātība, lielāks vecums un zemāka piekļuve sabiedriskajam transportam. Tāad respondentu nosacīti līdzīgas vietas iespēju struktūras situācijā, kas raksturo lauku pagastus ārpus Pierīgas, izvēlas interesēm un vajadzībām un pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem atbilstošas stratēģijas attālumu pārvarēšanai un vēlamu pakalpojumu un iespēju sasniegšanai novada teritorijā, Rīgā, citur Latvijā vai daudzveidīgos telpiskos mērogos.

2010. un 2011. gada datus tika pārbaudīta hipotēze par dzīvesvietas maiņu kā alternatīvu stratēģiju situācijā, kad vēlamā pakalpojumu un iespēju daudzveidība nav pieejama dzīvesvietā vai dažādu citu individuālo vai mājsaimniecības ierobežojumu dēļ nav sasniedzama citos telpiskos mērogos. Tā neapstiprinājās ne 2010. gada, ne 2011. gada modelī, jo salīdzinoši biežāk apsvērumi vai plāni mainīt dzīvesvietu uz ārzemēm, lai uzlabotu ģimenes materiālo situāciju (2010. gads) vai pārceltos uz citu vietu Latvijā (2011. gads), bija respondentiem ar dzīvesstilu telpisko tipu, kam raksturīga augstāka iespēju un mobilitātes daudzveidība un augstāks individuālo un mājsaimniecības resursu līmenis. Tātad respondentus ar šiem dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem raksturo izvēle – mainīt dzīvesvietu un saņemt pakalpojumus un iespējas, piemēram, nodarbinātības iespējas, izglītības iespējas bērniem tur, kur tās pieejamas labākā kvalitātē, un saglabāt priekšrocības, ko sniedz dzīve laukos un mazpilsētās. Šie respondenti bija arī gados jaunāki. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dzīvesvietas maiņa drīzāk ir skaidrojama migrācijas pieejas un Gidensa dzīves kā refleksiīva biogrāfiska projekta kontekstā un ka resursu ierobežojumi, kas raksturo iespēju, mobilitātes un lokāli ierobežotus dzīvesstilus ierobežo arī dzīvesvietas maiņas plānus, tomēr šādi rezultātu interpretācijai būtu nepieciešams padziļināts kvalitatīvs un kvantitatīvs pētījums.

2010. un 2011. gada datus dzīvesstilu telpisko aspektu tipi tika raksturoti, izmantojot vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes elementu tipoloģiju (3.1.3. apakšnodaļa). Lai arī empīriskajā materiālā nebija pietiekami daudz un pārlicinošu atšķirību, analīzes rezultāti atsevišķu tipu raksturojumā ļauj saprast, kāds ir šī dzīvesstila telpisko aspektu tipa plašāks vietas piesaistes ietvars, ja iespēju, mobilitātes, lokālās piesaistes un resursu ierobežojumus aplūko plašākā kontekstā.

Visbeidzot, ir daži apsvērumi un izņēmumi, ko ir vērts pieminēt, domājot par klasteru analīzes metodes izmantojumu. Atsevišķu vietas piesaistes dimensijas raksturojošu indeksu vērtības viena modeļa ietvaros bija līdzīgas vairākiem tipiem. Viens piemērs ir novada telpiskā mēroga nozīme pakalpojumu un iespēju izmantošanā 2011. gadā, kas bija līdzīga trim no četriem (1., 2. un 4.) pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem. Tas varētu būt daļēji skaidrojams ar to, ka izlases apakškopā – respondentu vidū lauku pagastos ārpus Pierīgas – citas vietas telpiskais mērogs bija ievērojami nozīmīgāks par pārējiem, un šis vispārīgais nozīmīgums atspoguļojas klasteru analīzes modelī, bet šos tipus raksturoja atšķirības citu indeksu vērtībās. Tāpat 2010., 2011. un 2014. gada modeļos starp vairākiem identificētajiem dzīvesstilu tipiem nebija vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības Rīgas un citas vietas Latvijā telpisko mērogu nozīmē pakalpojumu un iespēju izmantojumā (1. un 3. tips

2010. gadā, 2. un 3. tips 2014. gadā, 2. un 4. tips – 2011. gadā), bet šo telpisko mērogu nozīme izmantotajās izlases apakškopās bija samērā neliela. Tas varētu būt izskaidrojams ar to, ka šo telpisko mērogu apjoms nebija pietiekami liels, lai pienācīgi atspoguļotos indeksu vērtību atšķirībās. Viens no skaidrojumiem varētu būt tas, ka vairāku pazīmju ziņā izteiktu un viena vai vairāku mazāk izteiktu grupu identifikācija grupēšanas algoritma rezultātā ir viens no jau iepriekš minētajiem Varda klasifikācijas metodes trūkumiem, līdz ar to ir iespējams, ka modeļu ietvaros ir izveidoti tipi ar nosacīti mazāk izteikto dzīvesstila telpisko profilu, t. i., citiem līdzīgu, vidēju profilu. Tomēr līdzību ir bijis mazāk nekā atšķirību, tipu aprakstā saturiski tie visi ir bijuši jēgpilni, tāpēc šīs līdzības nav uzskatāmas par būtiski kritiskām modeļu validitātei.

Dažādos telpiskos mērogos izmantotās pakalpojumu un iespēju daudzveidības izskaidrojumā modeļi tomēr nespēj līdz galam tās izskaidrot (t. i., samazināt standartnovirzes apjomu, kas liecina par vērtību izkliedi viena tipa ietvaros). Piemēram, pakalpojumu un iespēju izmantošanai kopumā un dzīvesvietā standartnovirzes no vidējām vērtībām kopumā ir zemākas, nelielas, kas nozīmē, ka vidējais vērtējums kā skaidrojošs modelis ir samērā precīzs. Raksturojot telpisko mērogu nozīmi, ir liela izkliede, kas liek domāt, ka, interpretējot vidējās vērtības, ir jāņem vērā, ka pastāv gan individuālās, gan vietas relatīvās atrašanās lokālās variācijas.

Dzīvesstilu telpiskās dimensijas raksturojošo indeksu vērtībās – īpaši dažādu telpisko mērogu nozīmes pakalpojumu un iespēju daudzveidības ziņā – vairāku tipu ietvaros bija samērā liela vērtību izkliede (standartnovirze) no vidējās vērtības (2010. gada un 2011. gada modeļa 1. tips). Līdz ar to dažādu telpisko mērogu nozīmē tipa ietvaros nebija iespējams noteikt vienu vai divus dominējošos mērogus. Šajā gadījumā viens no skaidrojumiem varētu būt saistīts ar izlases apakškopas apjomu gadījumu skaita ziņā. Lai arī Varda klasifikācijas algoritma priekšrocība ir spēja identificēt nelielas gadījumu grupas, tomēr pastāv iespēja – īpaši 2010. un 2014. gada datu apakškopās –, ka izlases apjoms vienkārši pietiekamā mērā nav spējis aptvert laukos dzīvojošo cilvēku un viņiem raksturīgo dzīvesstilu tipu daudzveidību. Šajā gadījumā risinājums būtu bijis lielāks izlases apjoms, tomēr tas nav risināms šī empīriskā pētījuma ietvaros.

3.3. Empīriskās analīzes rezultātu kopsavilkums

Promocijas darba empīrisko analīzi veidoja divas apakšnodaļas, no kurām 3.1. apakšnodaļā trīs apakšnodaļās veikta lauku kā daudzdimensionālas dzīves vides analīze dažādās administratīvi teritoriālās kategorijās, salīdzinot pakalpojumu un iespēju izmantošanu

laukos un pilsētās un dažādās lauku administratīvi teritoriālās kategorijās, pārbaudot promocijas darba 1. un 2. hipotēzi, 3.2. apakšnodaļā raksturoti lauku iedzīvotāju dzīvesstili, īpašu uzmanību pievēršot ar dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistītiem dzīvesstila segmentiem un vietas piesaistes dimensijām – dažādu iespēju, mobilitātes un lokālās piesaistes ierobežotībai pretstatā daudzveidībai un atvērtībai, pārbaudot promocijas darba 3., 4. un 5. hipotēzi (pārbaudītās hipotēzes precizētas arī apakšnodaļu ietvaros).

Kopumā apstiprinājās 3.1 apakšnodaļas hipotēzes par lauku vietas iespēju struktūru, sasniedzamību un vietai piešķirto nozīmju atšķirībām laukos un pilsētās, starp analizē izmantotajām lauku administratīvi teritoriālajās kategorijām (lauku pagastos, lauku pagastos ārpus Pierīgas un mazpilsētās un pagastos ārpus novada centra) atšķirību nebija, lai gan biežumu sadalījumu atbilstu izkliede un standartnovirzes indeksu vidējām vērtībām liecināja par daudzveidību dažādās lauku vietās vai dažādās iedzīvotāju grupās laukos. Tas liek domāt par padziļinātas gadījumu izpētes metodes pielietojuma iespējām, lai labāk izprastu šo vietas dimensiju savstarpējo mijiedarbību ilgtspējīgas lauku dzīves vides nodrošināšanā.

Telpisko mērogu nozīmes pakalpojumu un iespēju izmantošanas analīze laukos liecina par to, ka pakalpojumu un iespēju nodrošināšanā iedzīvotājiem lauku teritorijas ir atkarīgas no dažādiem citiem telpiskiem mērogiem, bet atbilstu izkliedes dēļ ne vienmēr ir viegli noteikt dominējošos telpiskos mērogus. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka dažādiem telpiskajiem mērogiem ir atšķirīga nozīme dažādās vietās laukos. Ārpus Pierīgas zemāka nozīme ir Rīgas telpiskajam mērogam, bet kopumā salīdzinoši zemāka, salīdzinot ar Rīgu, ir citai vietai Latvijā – republikas un reģionālas nozīmes centriem, bet nozīmīgākais pēc dzīvesvietas parasti ir novada centra mērogs.

Daļēji apstiprinājās 2. hipotēze par lauku vietas iespēju struktūras un vietas sasniedzamības, kā arī vietai piešķirto nozīmju un vērtību atšķirībām dažādām lauku iedzīvotāju grupām. Spīrmēna korelāciju analīze liecina, ka vietas iespēju struktūras ziņā nozīmīgāka saikne bija lauku–pilsētu administratīvi teritoriālajam dalījumam, bet pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā lauku–pilsētu nozīme izlīdzinājās respondentiem ar līdzīgiem ienākumiem un izglītības līmeni, atšķirības sasniedzamībā laukos un pilsētās padziļinājās, ja ņem vērā respondentu vecumu. Tātad kopumā var secināt, ka lauki kā dzīves vide ir dažādi iedzīvotāju grupām ar atšķirīgiem resursiem, jau pastāvošo nevienlīdzību dzīvesvietā pieejamajos pakalpojumos un iespējās, kā arī resursos uztur un īpaši jūtamu padara attālumu pārvarēšanas ierobežojumi cilvēkiem ar ierobežotiem resursiem.

3.2. apakšnodaļas mērķis bija raksturot lauku dzīvesstilu daudzveidību, izmantojot pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus, raksturojot tos mobilitātes, pieejamo iespēju un resursu daudzveidības vai ierobežotības un lokālās piesaistes ziņā. Izveidotie 2010., 2011. un 2014. gada klasteru modeļi kopumā ļauj identificēt saturiski jēgpilnus lauku dzīvesstilu tipus un identificēt dzīvesstilu tipus, kurus raksturo daudzveidīgas iespējas, ikdienas mobilitātes iespēju izmantošana, lokāli neierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana un augsts dzīvesvietas funkcionālo un dabas, ainavisko aspektu vērtējums; kā arī dzīvesstila tipu, kura vietas piesaisti raksturo iespēju ierobežotība, ierobežota ikdienas mobilitātes iespēju izmantošana, lokāli ierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana un augsts lauku dzīves vides kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementu vērtējums, kā arī šo tipu saistību ar pieejamajiem individuālajiem un mājsaimniecības resursiem, tādejādi ļaujot apstiprināt promocijas darba 3. un 4. hipotēzi.

Visbeidzot, neapstiprinājās promocijas darba 5. hipotēze par mobilitātes, resursu un iespēju ierobežojumu saistību ar dzīvesvietas maiņas plāniem. Pārceļšanās iespēju tuvāk pakalpojumiem un iespējām (labi atalgotam darbam, mācībām) un projām no vietas, kur dzīvei neredz perspektīvu, biežāk kā alternatīvu dzīvesstila un plānu īstenošanai apsver gados jaunāki respondenti ar augstāku mājsaimniecības ienākumu līmeni, izglītības līmeni, nodarbinātību un pieeju personiskajam transportam.

Empīriskais pētījums kopumā apliecina, ka laukus kā dzīves vidi ir iespējams niansēti raksturot vietas iespēju struktūras, sasniedzamības un vietai piešķirto vērtību un nozīmju dimensijās un izteikt pieņēmumu, ka vietas iespēju struktūra un attālinātība joprojām vismaz daļai lauku iedzīvotāju nozīmīgi veido ikdienas dzīves priekšnosacījumus, domājot par pakalpojumu un iespēju izmantošanu. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu analīze ļauj saskatīt gan lauku–pilsētu atšķirības vietas iespēju struktūrā un sasniedzamībā, gan arī norāda uz lauku daudzveidību. Pētījumu rezultāti un statistikas dati apliecina, ka promocijas darba empīriskajā pētījumā identificētās tendences – vietas iespēju struktūras noplicināšanās un vienlaikus dažādošanās laukos un pakalpojumu un iespēju attālināšanās no laukiem – turpinās. Tajā pat laikā ir pamats izteikt pieļāvumu, ka šo tukšumu aizpilda vietējās kopienas, pašvaldības un uzņēmēju sadarbības iniciatīvas, kas apliecina vietas dzīvotspēju (Bock, 2016; Christiaanse & Haartsen, 2017).

Lauki kā dzīves vide vietas iespēju un sasniedzamības ziņā – ievērojami – un vietai piešķirto vērtējumu un nozīmju ziņā – daļēji – atšķiras no pilsētām. Lauki kā dzīves vide ir atšķirīga arī dažādām iedzīvotāju grupām, kas īsteno vēlmēm, interesēm, resursiem un iespējām

atbilstošus dzīvesstilus. Empīriskā pētījuma rezultāti liecina, ka lielākā nozīme ir lauku relatīvajai attālinātībai. Intersekcionālā analizē parādās vietas attālinātības marginalizējošais efekts. Attālinātība, mijiedarbojoties ar citu resursu trūkumu, var vēl vairāk marginalizēt noteiktas iedzīvotāju grupas, kam ir ierobežoti resursi, tostarp – resursi attālumu pārvarēšanai. Līdz ar to relatīvā attālinātība savā ziņā turpina uzturēt vai pat pastiprina laukos pastāvošo nevienlīdzību (Hooks, Lobao & Tickamayer, 2016).

Lauku dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu analīze šo sakarību apliecina vēl skaidrāk. Iedzīvotāju ar dažādiem lauku dzīvesstilu tipiem vietas piesaistes dimensijas – iespēju ierobežotību pretstatā daudzveidībai; (ne)mobilitāti; lokālu/lokāli ierobežotu piesaisti pretstatā translokālai un priekšstatus par laukiem kā vietu ikdienai pretstatā lauku idillei – ir saistītas ar pieejamajiem resursiem. Empīriskā pētījuma rezultāti liecina par to, ka dzīvesstila tipi, kurus raksturo daudzveidīgas iespējas un pakalpojumi, salīdzinoši augsta mobilitāte – plašs aptverto telpisko mērogu loks, jo īpaši – Rīga, translokāla piesaiste un neitrāls vai idillisks skatījums uz laukiem – ir raksturīgi cilvēkiem ar augstākiem ienākumiem, izglītību, strādājošajiem, ar pieeju auto un gados jaunākiem vai vidēja vecuma iedzīvotājiem, apliecinot citās valstīs veiktos pētījumos identificētās lauku mobilitātes nevienlīdzības problēmas (Ahern & Hine, 2012; Shergold & Parkhurst, 2012; McKernan, Reynolds, Ingleshwar, Pooley, Kuthy & Damiano, 2018; Plazinić & Jović, 2018). Līdz ar to empīriskā pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka daudzveidība vienlaikus nozīmē arī nevienlīdzību lauku dzīvesstila izvēlēs un vietas piesaistē (Cloke et al., 1997; Savage, Bagnall, & Longhurst, 2004; Shucksmith 2011; Bock, 2016b).

Relatīvi zemākā citu telpisko mērogu, izņemot novada un Rīgas nozīmi pakalpojumu un izmantojumu izmantošanā liecina par relatīvi tuvāka mēroga – reģionāla mēroga līmeņa – nozīmes potenciālu. Plānojot un koordinējot pakalpojumu un iespēju nodrošinājumu, sadarbojoties un saskaņojot to ar attāluma pārvarēšanas risinājumiem pārnovadu vai reģionāla mēroga risinājumos potenciāli varētu pastāvēt iespējas lauku relatīvās attālinātības un atsevišķas iedzīvotāju grupas marginalizējošo ietekmi mazināt.

4. DISKUSIJA UN SECINĀJUMI

Diskusijas un secinājumu nodaļā sniegts pārskats par promocijas darba ievadā un konceptuālā modeļa ietvaros izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem, hipotēzēm un aizstāvamajām tēzēm par laukiem kā dzīves vidi trīs dimensijās, vietas piesaistes un dzīvesstilu daudzveidību un teorētiskā un empīriskā pētījuma datu un izmantoto analīzes metožu sniegtās atbildes uz tiem. Tāpat izvērtētas teorētiskās un metodoloģiskās pieejas, empīriskā materiāla stiprās un vājās puses. Visbeidzot, izvērtēta izvēlētā teorētiskā pieeja pētniecisko jautājumu – par lauku dzīves vides un dzīvesstilu daudzveidību – un pētījuma priekšmeta – sociālo aģentu un vietas mijiedarbības laukos – izpētē, kā arī aplūkotas iespējamās alternatīvas līdzīgu jautājumu akadēmiskai pētniecībai turpmāk.

4.1. Lauku kā vietas un sociālo aģentu mijiedarbības teorētiskās un empīriskās analīzes dualitāte

Promocijas darba priekšmets – sociālo aģentu un vietas mijiedarbības rezultāts – teorētiskajā pārskatā konceptualizēts ar vietas, dzīvesstila, vietas piesaistes, ikdienas mobilitātes un migrācijas kā dzīvesvietas maiņas jēdzienu, kā centrālos un socioloģiskā skatījumā būtiskos izvēloties vietas, vietas piesaistes un dzīvesstila jēdzienus.

Vispirms aplūkots vietas jēdziens, lauki kā vieta – no sociālās, cilvēka, kultūras ģeogrāfijas perspektīvas nākušās telpiskuma koncepcijās. Vietas jēdziena analīzē izmantotas vietas jēdziena dimensijas Džona Egnjū, Maikla Vudsa, Tomasa Gīrina, Kīta Halfakrija un citu autoru skatījumā – lauki kā materiālā forma, relatīvā atrašanās un simboli, nozīmes un diskursi. Citu perspektīvu uz laukiem kā dzīves vidi sniedz arī indivīdcentrētie, sociālo rīcību raksturojošie jēdzieni – ikdienas mobilitāte, vietas piesaiste un Entonija Gidensa dzīvesstila koncepts, kurā būtiska ir telpisko elementu nozīme. Lai arī fokuss, perspektīva atšķiras, būtībā var teikt, ka runa ir par vienas un tās pašas parādības – sociālo aģentu un vietas mijattiecību – raksturojumu. Vietas materiālo formu, infrastruktūru, no vienas puses, var aplūkot kā vietas iespēju struktūru vietas piesaistes raksturojumā; vietas relatīvā atrašanās, raugoties no indivīda perspektīvas, ir aplūkojama kā ikdienas pārvietošanās vai dzīvesvietas maiņa. Dzīvesvietas maiņa, vietas nozīmes, simbolu un diskursu dimensija cilvēka un vietas mijiedarbībā, skatot no indivīda perspektīvas, aptver dažādus veidus, kā konceptualizēt vietas piesaisti.

1.7. piedāvātais konceptuālais modelis ir mēģinājums iekļaut šīs abas perspektīvas un formulēt ar tām saistītos pētnieciskos pieņēmumus un hipotēzes. Pētījuma jēdzienu

operacionalizāciju un empīriskā materiāla analīzes apakšnodaļā tas redzams vietas dimensiju un Gidensa dzīvesstila jēdziena telpisko aspektu operacionalizācijā un analīzē. Empīriskā materiāla pamatā ir aptaujas anketas matrica par pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos, līdz ar to gan secinājumi par vietu, gan dzīvesstila telpiskajiem mērogiem ir izdarīti, balstoties uz to pašu empīrisko materiālu, bet izmantojot atšķirīgas datu analīzes metodes. Vienā gadījumā, raksturojot laukus kā vietas trīs dimensiju veidotu dzīvesvidi, pamatā izmantotas dažādas administratīvi teritoriālā iedalījuma skalas, otrā gadījumā fokuss bija uz gadījumu empīrisku grupēšanu un individuālus resursus un ierobežojumus mērošām pazīmēm. Tas var tikt uzskatīts par trūkumu, un alternatīvs risinājums būtu varējies būt vairāklīmeņu datu analīze, izmantojot administratīvos datus par dažādiem dzīvesvietu raksturojošiem elementiem novada līmenī vai zemāk, tos kombinējot ar aptaujas datiem. Pašlaik tas būtu izdarāms, ņemot vērā VRAA datu bāzes un atvērto datu iniciatīvu, tomēr 2011.–2014. gada datiem tas nešķīta laika un darba ieguldījuma ziņā pamatots risinājums, taču to noteikti var izmantot turpmākos pētījumos.

Kopumā empīriskā pētījuma secinājumi ļauj pieņemt, ka arī empīrisko datu analīze ar dažādām metodēm autorei ir ļāvusi izdarīt secinājumus par laukiem kā vietu un lauku dzīvesstilu telpiskajiem aspektiem, no vienas puses, cik lielā mērā lauki kā administratīvi teritoriāla kategorija ir homogēna vai daudzveidīga, no otras, kāda ir lauku iedzīvotāju dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipu daudzveidība, kādi resursu ierobežojumi un kādas vietas piesaistes dimensijas – iespēju, mobilitātes un lokālās piesaistes ierobežojumi pretstatā atvērtībai un daudzveidībai – tos raksturo.

Tādejādi promocijas darbs papildina divas no Marka Šuksmita un Deivida Brauna formulētajām aktuālajām četrām lauku izpētes caurviju tēmām – par lauku–pilsētu un lokālā un translokālā saiknēm, teritoriju savstarpējo atkarību un iesaisti plašākos tīklos un nevienlīdzību starp vietām – laukiem un pilsētām un lauku teritorijām ar fokusu uz atpalikušām vietām, kā arī telpiskās un sociālās atstumtības intersekcionalitāti, kur nevienlīdzību un ierobežojumus pastiprina lauku relatīvā telpiskā attālinātība.

4.2. Latvijas lauki kā dzīves vide, lauku vietas piesaiste un lauku dzīvesstilu daudzveidība 2010.–2016.

Šajā apakšnodaļā sniegts pārskats par promocijas darbā izvirzīto hipotēžu pārbaudi, teorētiskā un empīriskā materiāla sniegtajām atbildēm uz pētnieciskajiem jautājumiem un pamatojumu tēžu aizstāvēšanai.

4.2.1. Hipotēžu pārbaude par laukiem kā dzīves vidi, vietas piesaisti un lauku dzīvesstiliem

Promocijas darbā tika izvirzītas piecas hipotēzes, kuru ietvaros izmantoto jēdzienu savstarpējās attiecības teorētiski analizētas 1. nodaļā un empīriskās atbildes – 3. nodaļas 1. un 2. apakšnodaļā.

1. hipotēze par lauku un pilsētu atšķirībām Džona Egnjū vietas materiālās un iespēju struktūras; nozīmju un vērtību, kā arī relatīvās atrašanās un sasniedzamības ziņā cilvēku ikdienas dzīves praksēs tika pārbaudīta 3.1. apakšnodaļā, konceptualizējot vietas materiālo formu, infrastruktūru kā respondentu izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību dzīvesvietā; vietas relatīvo atrašanos – kā pakalpojumu un iespēju sasniedzamību ārpus dzīvesvietas dažādos citos telpiskajos mērogos; ar vietu saistītās vērtības un nozīmes – kā vietas piesaistes telpiskos enkurus; priekšstatus par dzīvesvietu un apmierinātību ar dažādām iespējām dzīvesvietā. Izmantojot dažādas administratīvi teritoriālā iedalījuma skalas lauku jēdziena operacionalizācijā, tika pārbaudītas aptaujā iegūto atbilžu atšķirības šajās kategorijās 2010., 2011., 2014 un ierobežotā mērā (ierobežota administratīvi teritoriālo kategoriju izmantojuma un citu jautājumu trūkuma dēļ) 2016. gada datos.

Empīriskā materiāla analīzes rezultāti liecina, ka ar pakalpojumu un iespēju pieejamību un izmantošanu saistītā vietas iespēju struktūra lauku administratīvi teritoriālās kategorijās 2010.–2014. gadā ir bijusi zemāka, ja neņem vērā pamata pakalpojumus un iespējas, kas tiešām ir pieejamas visur vai gandrīz visur (iepirkšanās un ārsta apmeklējuma iespējas). Šīs atšķirības ir vērā ņemamas lauku pagastos, citās pilsētās un Rīgā un liecina, ka plānošanā izmantotās administratīvi teritoriālās kategorijas ir samērā cieši saistīta ar vietas iespēju struktūras attīstību un zināmā mērā apstiprina ar laukiem kā ierobežotas pakalpojumu un iespēju pieejamības vietas statusu, par ko runā Vudss, raksturojot tradicionālu lauku kā dzīves vides izpratni (Woods, 2011) un par ko runāts arī Latvijas politikas plānošanas dokumentos (Latvija 2030, NAP 2020), akcentējot, ka pakalpojumu un iespēju daudzveidībai ir jābūt pieejamai un ērti sasniedzamai nacionālas un reģionālas nozīmes attīstības centros. Tomēr iespēju un pakalpojumu

attālināšanās radītos iespēju struktūras trūkumus var aizstāt kopienas iniciatīvas sadarbībā ar citiem lauku attīstības aģentiem (Bock, 2016a).

Lauku relatīvā atrašanās, kas interpretējama kā sasniedzamība ierobežotu iespēju situācijā dzīvesvietā un mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošana kopumā, arī laukos un mazpilsētās ir bijusi zemāka, salīdzinot ar Rīgu un reģionālas nozīmes pilsētām. Tātad daļēji var runāt par to, ka ar lauku administratīvi teritoriālajām kategorijām ir saistīta zināma attālinātība no lielajiem centriem, par ko – gan vairāk cilvēku priekšstats, ne realitātē – runā Vudss (2011), bet uz ko norādījuši citi lauku mobilitāšu pētnieki (Milbourne, 2007; Milbourne & Kitchen, 2014). Tas apliecina arī par vietas kā ierobežotas iespēju struktūras un attālinātības nozīmi ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistītajos dzīvesstilu segmentos – empīriskā pētījuma rezultāti liecina, ka attālumi un iespēju ierobežotība informācijas un komunikāciju tehnoloģiju radīto iespēju rezultātā. Salīdzinoši lielāka attālinātība, intensīvākas saites ar citiem telpiskajiem mērogiem, salīdzinot ar pilsētām, izņemot Rīgu, un daudzveidība arī lauku administratīvi teritoriālo kategoriju ietvaros nozīmē, ka lauku iedzīvotājiem vietas radīto priekšnosacījumu rezultātā ir augstāka nepieciešamība iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos.

Lauku relatīvo atrašanos kā saikni ar citiem telpiskajiem mērogiem, salīdzinot ar Rīgu un citām pilsētām, nevar izvērtēt mērījuma specifikas dēļ, tomēr laukos kopumā tā ir augstāka, jo lauku pakalpojumu un iespēju izmantošanas struktūrai ir tipiska telpisko mērogu daudzveidība (novada ietvars, Rīga, cits lokāls vai reģionāls pakalpojumu centrs). Tātad lauki vietas relacionālās pieejas skaidrojumā (Massey, 2005) ir pakalpojumu izmantošanas ziņā saistīti ar daudziem citiem telpiskajiem mērogiem, veidojot plašākas vietas ārpus dzīvesvietas un novada robežām. Tomēr lauku iedzīvotāju ikdienā tas nozīmē navigāciju, izmantojot pakalpojumu telpiskās izkliedes, sabiedriskā transporta un ikdienas mobilitātes iespēju kompleksu. Līdz ar to pakalpojumu un iespēju telpiskās izkliedes plānošanā būtu optimāli ietvert starpnovadu un reģionāla līmeņa sadarbību un dažos gadījumos – nacionāla līmeņa pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma koordināciju, lai lauku iedzīvotājiem ikdienas praksēs pakalpojumu un iespēju izmantošanu dažādos telpiskos mērogos padarītu vienkāršāk plānojama un īstenojama. Arī ESPON 2020 programmas ietvaros veiktais pētījums par iekšējām perifērijām – ekonomiskā ziņā atpalikušām, dažādu iespēju un sasniedzamības ziņā ierobežotām un no lauku–pilsētu tīklojumiem ārpus esošām teritorijām –, kas lielā mērā raksturo Latvijas lauku pagastus ārpus Pierīgas teritorijas, kā risinājumu akcentē nepieciešamību pēc vietas un vietas kapitālos

balstītām dažāda administratīva mēroga (lokāla, reģionāla, nacionāla) stratēģijām dažādu problemātisku jautājumu risināšanai (ESPON, 2017a, 2017b).

Ar laukiem saistīto priekšstatu un vērtību analīze, raksturojot vietas piesaisti, liecina par līdzīgo – gan laukos, gan pilsētās galvenie elementi ir mājoklis un ģimene, bet laukos biežāk nozīme piešķirta ainavas, dabas, kopienas un ciešu sociālo kontaktu elementiem, zemāks ir vietas funkcionālo iespēju vērtējums salīdzinājumā ar pilsētām (3.1.3.1. apakšnodaļa). Raksturojot priekšstatus par vietu kā dažādām iedzīvotāju grupām un respondentam pašam piemērotu dzīvesvietu, kā arī apmierinātību ar dažādiem vietas funkcionālajiem aspektiem (3.1.3.2. apakšnodaļa) pamatkomponentu analīzes rezultātā izveidoto dimensiju pozitīvā un negatīvā vērtējumā būtiskas atšķirības starp laukiem un pilsētām nebija vērojamas (tomēr jāņem vērā, ka 2011. un 2016. gada aptaujās netika iekļauti Rīgas un reģionālas nozīmes pilsētu iedzīvotāji, tāpēc salīdzinājums ir attiecināms uz lauku un mazpilsētu iedzīvotāju atbildēm), bet nozīme ir bijusi Rīgas tuvumam, kur dažādu iespēju vērtējums laukos un mazpilsētās ir zemāks nekā ārpus Pierīgas. Tas, iespējams, skaidrojams, ja salīdzina ar Rīgas iespēju daudzveidību.

Pastāv arī vietas iespēju struktūras, vietas relatīvās sasniedzamības un tai piešķirto nozīmju daudzveidība lauku administratīvi teritoriālas kategorijās, par ko liecina indeksu vidējo vērtību standartnoviržu un biežumu sadalījumu analīze. Tomēr izmantotajā empīriskajā materiālā nebija iespējams šīs atšķirības pietiekami lielā mērā izpētīt, lai identificētu vietas iespēju struktūras, attālinātības, vietai piešķirto nozīmju savstarpējās mijiedarbības, lauku dzīves vides daudzveidības izpētē būtu nepieciešama padziļināta gadījumu analīze.

Lauku kā dzīves vides – salīdzinoši ierobežotās vietas iespēju struktūras un relatīvās attālinātības – radīto priekšnosacījumu nozīme dažādām iedzīvotāju grupām pārbaudīta korelāciju analīzē (3.1.1.3. un 3.1.2.3 apakšnodaļā, 2. hipotēze). Tās rezultāti liecina, ka pastāvēja saikne lauku–pilsētu administratīvi teritoriālajam dalījumam un respondentiem pieejamajiem resursiem ar vietas iespēju struktūru kā dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību – vietas iespēju struktūras izmantojums pieauga, pieaugot urbanizācijas līmenim un pieejamo resursu apjomam. Lauku–pilsētu saikne neizlīdzinājās, kontrolējot sociālo un demogrāfisko pazīmju ietekmi, t. i., neatkarīgi no pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem (piemēram, respondentu vidū ar līdzīgi augstiem vai zemiem ienākumiem, līdzīgu vecumu) dzīvesvietā laucinieki izmantoja zemāku pakalpojumu un iespēju daudzveidību nekā citu pilsētu un Rīgas iedzīvotāji. Tas liek domāt, ka situācijās, kad ir ierobežotas ikdienas mobilitātes iespējas, lauku vietas iespēju struktūra nevienlīdzību vēl padziļina. Empīriskajā pētījumā novērotā vecuma nozīme piekļuvē transportam un mobilitātei

apstiprina arī iepriekšējos pētījumos secināto par gados vecāku cilvēku bez pieejas personiskajam transportam mobilitātes ierobežojumiem (Ahern & Hine, 2012; Shergold & Parkhurst, 2012 u. c.). Tomēr tajā pat laikā jāņem vērā, ka aptaujās ietvertie pakalpojumi un iespējas ir tikai daļa no vietas materiālās infrastruktūras un daudzi citi relevanti aspekti aptauju ietvaros netika mērīti.

Vietas sasniedzamības kā spējas pārvarēt ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistītos attālumus analīzes rezultāti liecina par pozitīvu urbanizācijas līmeņa, sasniedzamības un pieejamo resursu saikni. Tomēr, kontrolējot sociālo un demogrāfisko pazīmju ietekmi, sasniedzamības un lauku–pilsētu saiknes ciešums samazinājās, respondenti ar līdzīgu mājsaimniecības ienākumu un izglītības līmeni laukos, citās pilsētās un Rīgā izmantojuši līdzīgu pakalpojumu un iespēju daudzveidību. Līdz ar to lauku dzīves vide rada atšķirīgus priekšnosacījumus cilvēkiem ar atšķirīgu ienākumu un izglītības līmeni, piekļuvi personiskajam transportam. Dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju ierobežojumi tomēr spēcīgāk ietekmē tās iedzīvotāju grupas, kam ir mazāk resursu kvalitatīvu pakalpojumu un iespēju sasniegšanai ārpus dzīvesvietas. Līdz ar to var secināt, ka lauku relatīvā attālinātība padziļina laukos pieejamo ierobežoto iespēju un pastāvošo individuālo un mājsaimniecības resursu atšķirību radīto nevienlīdzību. Attālinātība noteiktām iedzīvotāju grupām nozīmē marginalizāciju (Shucsksmith & Brown, 2016; Málíková, Farrell, & McDonagh, 2016). Tātad var runāt par lauku kā dzīves vides radītajiem nevienlīdzīgajiem priekšnosacījumiem atsevišķām iedzīvotāju grupām un argumentēt, ka lauku kā vietas ietekme joprojām ir būtiska (Gieryn, 2000) un būtu jāņem vērā intersekcionālā dzīves kvalitātes analīzē (Shucsksmith & Brown, 2016).

Visbeidzot, dzīvesvietā pieejamo iespēju un dzīves vides kvalitātes vērtējums ir augstāks iedzīvotāju grupās, kam ir pieejams plašāks resursu klāsts un ir mazāk dažādu ierobežojumu. Respondenti ar augstāku izglītības līmeni, mājsaimniecības ienākumiem un nodarbinātie lielāku nozīmi piešķirušī dzīvesvietas iespēju un pakalpojumu piesaistes elementiem un augstāk vērtējuši vietas emocionālo un subjektīvo atbilstību, kā arī vietas funkcionālos aspektus – kultūras un sporta un sakaru vērtējumam dzīvesvietā. Respondenti ar vidēji augstiem ienākumiem un gados vecāki cilvēki pozitīvi vērtē sadzīves, sociālo, komunālo, pašvaldības, veselības aprūpes pakalpojumu dimensiju, viņi biežāk pozitīvi vērtējuši arī kvalitatīvas dzīves vidi, apkārtnes un dabas dimensiju.

Raksturojot vietai piešķirtās nozīmes un vietas piesaisti lauku iedzīvotājiem, lauki ir gan vieta, kur ir ģimene un mājas, gan vieta, kurā koncentrējas dažādas iespējas, pakalpojumi, kur

ir kvalitatīva dzīves vide, daba, miers (Vudsa izpratnē tradicionālā lauku idille, Woods, 2011) un kvalitatīva dzīves vide labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā (piepilsētas vai mazpilsētas idille), kas labāk atbilst priekšstatiem par laukiem kā dzīvesvietu, kurā dažādas lauku kvalitātes kombinējas ar ikdienai labai dzīvei nepieciešamu daudzveidību, tomēr šādi – kā priekšstatos par lauku idilli dzīvojošus – var raksturot tikai piekto daļu lauku iedzīvotāju vietas piesaisti (3.1.3.1. apakšnodaļa). Turklāt šā tipa respondentu vidū ir arī salīdzinoši lielāks jaunu, pārtikušu un strādājošu respondentu īpatsvars, kas liek domāt, ka šajā gadījumā var runāt par vietas piesaisti kā dzīvesstila izvēli, piesaisti laukiem kā izvēli, nevis nepieciešamību (Savage et.al., 2004; Savage 2014; Haartsen & Stockdale, 2018). Līdzīgu secinājumu ļauj izdarīt lauku kā dzīves vides vērtējums, piemēram, lauku pagastos ārpus Pierīgas iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem, izglītību un nosacīti gados vecāki respondenti biežāk pozitīvi vērtē tādas lauku dzīves vides dimensijas kā iespēju strādāt, pašrealizēties, kā arī ar brīvā laika pavadīšanu, sapņu īstenošanu, laika plānošanu saistītus aspektus (3.1.3.2. apakšnodaļa). Tas ļauj apstiprināt 2.c. apakšhipotēzi.

Izmantojot empīriskās grupēšanas metodes, 3.2. apakšnodaļā lauku iedzīvotāju dzīvesstilu daudzveidība raksturota detalizētāk, izveidojot, validējot un raksturojot pēc cilvēkiem raksturīgajiem resursiem, ierobežojumiem, kā arī vairākiem vietas piesaisti un telpisko uzvedību raksturojošiem rādītājiem – līdzīgus pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipus respondentu apakškopai, kas dzīvo lauku pagastos ārpus Pierīgas. Lai arī klasteru analīzes rezultātā izveidotās tipoloģijas nav vispārināmas uz visu lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas kopu, jo izmantotas reprezentatīvu izlašu apakškopas, 2010., 2011. un 2014. gada aptaujas datus izveidotas saturiski jēgpilnas tipoloģijas.

Empīriskās grupēšanas rezultātā izveidotās pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipoloģijas nosacīti ļauj identificēt divus dzīvesstilu ideāltipus, kurus raksturo daudzveidīgu pakalpojumu un iespēju izmantojums, lokāla neierobežotība un mobilitātes iespējas (3. hipotēze), kā arī resursu daudzveidība (4. hipotēze) pretstatā tiem, kurus raksturo to ierobežojumi. Pirmo ideāltipu var raksturot kā mobilus un pārtikušus, kas pakalpojumus un iespējas izmanto daudzos telpiskos mērogos, tostarp salīdzinoši lielu daudzveidību – Rīgā; ir ar vidēji augstākiem mājāsaimniecības vidējiem ienākumiem, izglītību un pieeju transportam (piemēram, 3.2.2. apakšnodaļa, 1. tips un 4. apakštips, bet arī 3.2.1. apakšnodaļa, 3. tips un 3.2.3. apakšnodaļa, 1. tips). Šo grupu varētu raksturot kā Maikla Vudsa aprakstīto nelielo lauku iedzīvotāju daļu, kas tiešām dzīvo priekšstatos par lauku idilli, kurus dažādas lauku dzīves negatīvās puses –, piemēram, grūti sasniedzami ikdienas, veselības aprūpes pakalpojumi, slikti

ceļi un sakari – neuztrauc, jo viņiem ir ikdienas mobilitātes un finansiālie resursi, lai šos pakalpojumus izmantotu citur, pretstatā lielākajai daļai lauku iedzīvotāju, kas ikdienā saskaras ar lauku dzīves ēnas pusēm (Woods, 2011). Šis dzīvesstila tips varētu ietvert arī tos, par kuriem Bensone un O'Reilija raksta kā par dzīvesstila migrantiem, kas no laukiem sagaida idillisku, veselīgu, dabisku lauku dzīves vidi (Benson & O'Reilly, 2009, 2016), bet kuriem ir pietiekami daudz resursu, saikņu ar iepriekšējo dzīvesvietu, zināšanu un prasmju, lai dzīvesvietā dažādu iemeslu dēļ nepieejamos pakalpojumus un iespējas saņemtu citur, līdz ar to piesaisti laukos šai iedzīvotāju grupai raksturo izvēle, mazāk – nepieciešamība vai nespēja mainīt dzīvesvietu (Savage et.al., 2004; arī Gieling, Vermeij, & Haartsen, 2017). Par šādu lauku dzīvesstilu raksta arī Dace Dzenovska (2012). Tomēr ļoti iespējams, ka kvantitatīvā reprezentatīvā visu Latvijas iedzīvotāju aptaujā šī iedzīvotāju grupa, kas ir īpaši pārtikusī, nav sasniedzami, un šī pētījuma pārbaudei būtu jāizmanto kvalitatīvās pētījumu metodes.

Analizējot lauku dzīvesstilu daudzveidību un izveidotās tipoloģijas saistību ar resursu pieejamību, ir iespējams daļēji identificēt arī otru ideāltipu – respondentus ar ierobežotiem līdzekļiem, bez auto, kuru dzīvesstilu pakalpojumu un iespēju izmantošanas segmentā raksturo lokāli ierobežota pakalpojumu un iespēju izmantošana pamatā dzīvesvietā, ierobežota mobilitāte un ierobežota iespēju daudzveidība. Lai arī kvantitatīvā pētījumā to nebija iespējams pārbaudīt detalizēti, ļoti iespējams, ka šos cilvēkus laukiem piesaista mājoklis, apkārtējie cilvēki un kaimiņi, vide (kas apstiprinās 2010. un 2011. gada modeļa vietas piesaistes elementu un dimensiju vērtējumā), iespēja papildināt ienākumus ar piemājas saimniecību u. tml., kā arī citi aspekti, kas ļauj runāt ne tikai par trūkumu un ierobežojumiem, bet par citādāku dzīvi. Šo lauku dzīvesstilu tipu var saistīt ar marginalizētu, sociāli deprivētu lauku iedzīvotāju dzīvesveidu Lielbritānijā 20. gs. 90. gadu vidū, kas dzīvi dzīvo citādā veidā vai dzīvo citādu dzīvi nekā pilsētnieki (*living lifes in different ways*, Cloke, Milbourne, & Thomson, 1997). Šis 20. gs. 90. gadu vidus lauku dzīvesstils raksturojošs jēdziens un formulējums joprojām ir ar augstu izskaidrospēju. Apmēram 20 gadu vēlāk Maikla Vudsa raksturojumā šis ir viens no dzīvesstiliem, kas saskaras ar lauku dzīves ēnas pusēm (Woods, 2011, skat. arī Milbourne & Doheny, 2012). Marks Šuksmits, raksturojot to, kas notiek Lielbritānijas laukos, akcentē arī mobilitātes ierobežojumu nozīmi, skaidro šīs atšķirības, izmantojot šķiras jēdzienu un spēju ietekmēt lauku attīstību un nevienlīdzību (Shucksmith, 2012; arī Shucksmith & Brown, 2016). Empīriskā pētījuma rezultāti liecina, ka šobrīd Latvijas kontekstā šis tips ļauj runāt par līdzīgu dzīvesstilu un iedzīvotāju grupu. Tās padziļinātai izpētei būtu jāizmanto kvalitatīvās pētījumu metodes. Ņemot vērā ierobežoto lauku vietas iespēju struktūru un relatīvo attālinātību

pakalpojumu un iespēju izmantošanas segmentā un to sasniegšanai nepieciešamos resursus attālumu pārvarēšanai, būtu svarīgi pievērst papildu uzmanību šīs grupas ikdienas motilitātes un mobilitātes praksēm (Urry, 2007; Kaufmann, 2008; Parkhurst, Galvin, Musselwhite, Phillips, Shergold, & Todres, 2014).

Kopumā teorijā identificētās dzīvesstilu vietas piesaistes dimensijas – mobilitātes un tās trūkuma (mērīta kā telpisko mērogu daudzveidība pakalpojumu un iespēju izmantošanā; jo augstāka, jo mobilitātes līmenis vērtējams kā augstāks, jo ir nepieciešams iesaistīties attālumu pārvarēšanā dažādos mērogos un virzienos); translokālas – lokālas iesakņotības (mērīta kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība dzīvesvietā no kopējās daudzveidības) un idilles – ikdienas jeb iespēju daudzveidību vai tās trūkumu (mērīta kā kopējā pakalpojumu un iespēju daudzveidība) – un sakarības starp tām un respondentam pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem apstiprinās empīrisku datu analīzes rezultātā. To apliecina klasteru analīzes ietvaros izveidotā tipoloģija, kuru validējot, šīs vietas piesaistes dimensijas starp pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem ir atšķirīgas.

Tātad 3.un 4. hipotēzes par to, ka ir iespējams identificēt dzīvesstilu ideāltipus – pārtikušu, labklājīgu (idillisku) lauku iedzīvotāju dzīvesstilus ar daudzveidīgiem, telpiski plaši izkļiedētiem dzīvesstila segmentiem, kas ietver gan vajadzību iesaistīties ikdienas mobilitātes procesos dažādos mērogos, gan tam nepieciešamos resursus, piemēram, auto – pretstatā lokāli iesakņotam, vietai piesaistītam dzīvesstilam ar ierobežotiem, lokāli nozīmīgiem resursiem, netālām ikdienas mobilitātes trajektorijām un nedaudziem, telpiski proksīmiem dzīvesstila segmentiem –, ļauj daļēji apstiprināt izveidotie pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi. Līdz ar to, lai arī dažādu izvēļu refleksiīvi biogrāfisko skaidrojumu un interpretāciju, kas ir nozīmīga daļa no Entonija Gidensa dzīvesstila jēdziena, izpēti esošā empīriskā materiāla ietvaros nebija iespējams veikt, tomēr resursu, iespēju, mobilitātes un telpisko ierobežojumu savstarpējo saistību, par ko Gidenss runā savā dzīvesstila konceptualizācijā, Latvijas lauku iedzīvotāju pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu analīzē ir iespējams identificēt. Tas ļauj runāt ne tikai par lauku dzīvesstilu daudzveidību un lauku vides piemērotību daudzveidīgiem dzīvesstiliem, bet arī par lauku vides iespēju struktūras un attālinātības radītu zināmu nevienlīdzību respondentiem ar ierobežotiem resursiem un ikdienas mobilitātes iespējām.

Tādus kvalitatīvi pētāmus aspektus kā izvēles, dzīvesstila stratēģijas, jēgas un nozīmes, ar kuru starpniecību respondenti skaidrotu savas izvēles, ar kvantitatīvā pētījumā iegūtiem datiem nav iespējams īsti izskaidrot, tam būtu nepieciešams padziļināts kvalitatīvs pētījums.

Kvantitatīvā analīze ļauj parādīt, ka vismaz pēc uzvedības un sociālām un demogrāfiskām pazīmēm, kas mērītas aptaujā, – pakalpojumu un iespēju izmantošanas dažādos telpiskos mērogos, resursu pieejamības un ierobežojuma – atšķirības ir redzamas. Tas liecina, ka 2010., 2011. un 2014. gada aptaujās izmantotā pakalpojumu un iespēju izmantošanas matrica, lai arī ir ievērojami reducēts veids, kā mērīt lauku dzīvesstila telpiskos elementus, ļauj apstiprināt izvirzītās hipotēzes (no kuriem dažiem pamatā bija Daces Dzenovskas 2012. gadā – ap to pašu laiku – publicētais pētījums). Citu pieminēto dzīvesstilu identificēšana – ‘projektu šķiras’ (Kovacs & Kucerova, 2006), globāli mobilo lauksaimnieku (Cheshire et al., 2013), arī ieceļojušo un atgriezušos laucinieku, kas laukos saskatījuši uzņēmējdarbības iespējas (Baerenholdt, 2007) – kvantitatīvi nebija iespējama nelielā respondentu skaita dēļ, taču tas noteikti būtu iespējams aptaujā ar lielāku respondentu skaitu vai padziļinātā plašā kvalitatīvā pētījumā.

Promocijas darba ietvaros veiktā empīrisku datu analīze ļauj apstiprināt, ka laukos pastāv dzīvesstilu daudzveidība, tomēr dzīvesstilu tipu analīze pakalpojumu un iespēju izmantošanas, mobilitātes un lokālas piesaistes dimensijās liecina, ka starp šiem tipiem pastāv resursu un iespēju sadalījuma nevienlīdzība, ņemot vērā to, ka dzīvesvietā pieejamo iespēju daudzveidību laukos kopumā var aplūkot kā samērā līdzīgu, pamatā nozīmē nelīdzvērtīgas iespējas mobilitātē un pakalpojumu sasniedzamībā. Tas netieši norāda uz sabiedriskā transporta pieejamības problemātiku – respondentu, kuriem nebija sabiedriskā transporta, dzīvesstilu raksturoja ievērojami zemāks pakalpojumu un iespēju izmantojums. Lai arī respondentiem ar šo dzīvesstilu tipu resursu un iespēju nevienlīdzību zināmā mērā izlīdzināja relatīvi pozitīvs dzīvesvietas vērtējums mājokļa, sociālo, komunālo pakalpojumu, vides un kopienas, kā arī pašvaldības atsaucības ziņā, tas tomēr nevar būt ilgtermiņa risinājums pieejama, vajadzībām atbilstoša sabiedriskā transporta risinājumu un kvalitatīvu pakalpojumu pieejamības ziņā.

Respondentu ikdienas mobilitātes trajektoriju raksturojums nav tik vienoizīmīgs, jo tas, ko ir iespējams fiksēt, ir pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskie mērogi un to daudzveidība. Dzīvesvietā izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidības īpatsvars no kopējās, kas parāda, cik lielā mērā ikdienas mobilitāte kā attālumu pārvarēšana saistībā ar dažādu iespēju un pakalpojumu izmantošanu ir būtiska, vairākiem dzīvesstilu tipiem nepārsniedza pusi. Tas nozīmē, ka šie cilvēki lielāko daļu pakalpojumu un iespēju daudzveidību izmantojuši citās vietās, iesaistoties ikdienas mobilitātē. Šāda prakse ir saistīta ar mobilitātes potenciālu, kas mērīts kā rīcībā esošie resursi un auto un ir saistīts ar lielāku telpisko mērogu daudzveidību.

Lai arī atsevišķu telpisko mērogu – Rīgas, novada u. tml. –, nozīme ir grūti novērtējama, tipoloģiju ietvaros tā ir izkliedēta, jo pakalpojumu un iespēju izkliede dažādos telpiskos mērogos lauku iedzīvotājiem ir liela, viss nav pieejams vienā tuvākajā lielajā centrā. Tomēr tipoloģijas ietvaros samērā skaidri identificējamās grupas ar augstāku mobilitāti un resursiem (ienākumiem, izglītību, piekļuvi transportam) kopumā. Līdz ar to var teikt, ka ikdienas mobilitāte ir lauku dzīvesstilus raksturojoša dimensija atsevišķiem pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipiem, turklāt pakalpojumu un iespēju izmantošana lielākā telpisko mērogu daudzveidībā šo tipu raksturojumā ir saistīta ar augstākiem ienākumiem un auto pieejamību – atšķirībām mobilitātes potenciālā (Kaufmann, 2002; Urry, 2007).

Promocijas darba 5. hipotēze par dzīvesvietas maiņu kā risinājumu vēlamām dzīvesstila un tā telpisko noteiksmju un individuālo priekšnosacījumu izmaiņām, apstiprinās daļēji. Pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu vidū lielāks respondentu, kas plāno mainīt dzīvesvietu uz citu vietu Latvijā vai pārcelties uz ārzemēm, īpatsvars ir augstāks starp respondentiem ar augstāku izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidību un zemāks respondentu vidū ar zemāku pakalpojumu un iespēju daudzveidību. Tomēr jāņem vērā, ka šo grupu raksturo arī ienākumu, izglītības, nodarbinātības un piekļuves personiskajam transportam, kā arī vecumu atšķirības – izmantoto pakalpojumu un iespēju daudzveidība ir zemāka gados vecākiem respondentiem. Tāpēc šajā gadījumā drīzāk var izteikt migrācijas biogrāfiskajā pieejā balstītu pieņēmumu, ka lauku dzīvesstilus raksturo dzīvei laukos nepieciešamie resursi un vērtības, kas nozīmīgas cilvēkam konkrētā dzīves posmā, un migrācijas lēmums var būt saistīts ar izmaiņām dzīvē, t. i., mainoties dzīves situācijai un priekšstatiem par sevi un dzīvi kā reflektīvu biogrāfisku projektu (Giddens, 1991). Lauku dzīvesstilu daudzveidību raksturo arī potenciāli dzīvesvietas maiņas plāni – gados vecāki cilvēki dzīvesvietu maina retāk (piemēram, Coulter & Ham, 2014). Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka ierobežotu individuālo un mājsaimniecības resursu situācijā ierobežotas ir gan ikdienas mobilitātes, gan dzīvesvietas maiņas iespējas.

Jāņem vērā arī dzīvesvietas dimensiju vērtējums – respondenti ar dzīvesstilu, kam biežāk raksturīgi migrācijas plāni, kopumā biežāk pozitīvi vērtējuši dzīvesvietas kultūras un sporta dzīves aktivitāti, sakaru kvalitāti; biežāk vai vidēji bieži pozitīvi vērtējuši pašrealizācijas un darba iespējas (2011. gada tipoloģijas 1. un 2. tips), bet gados jaunāki respondenti retāk pozitīvi vērtējuši iespēju dzīvesvietā īstenot sapņus, plānot brīvo laiku un atpūsties (2011. gada tipoloģijas 2. tips). Savukārt dzīvesstilu tipu ar zemāko pārcelšanās plānu biežumu raksturoja tādu vietas dimensiju kā apmierinātība ar mājokli, komunālajiem un pašvaldības

pakalpojumiem, pašvaldības pretimnākšanu un iedzīvotāju aktivitāti, kā arī apkārtējo vidi un dabu biežāks pozitīvs vērtējums. Šie rezultāti ļauj pārformulēt sākotnēji formulēto pieņēmumu par ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas maiņas izvēlēm un lēmumiem, tos aplūkojot respondentiem pieejamo resursu un dzīvesvietas vērtējuma un tai piešķirto nozīmju, kā arī dzīves plānu kontekstā. Tā kā promocijas darba ietvaros veiktajā empīriskajā pētījumā to nav iespējams izvērst tālāk, šo aspektu izpētei būtu nepieciešams padziļināts kvalitatīvs pētījums.

Raksturojot rīcību neapmierinošā dzīves – piemēram, laukos pieejamo un sasniedzamo pakalpojumu un iespēju kvalitātes – situācijā, izmantojot Hiršmana (1970) stratēģijas, var teikt, ka respondenti ar ierobežotu iespēju un resursu dzīvesstilu tipu nosacīti izrāda lojalitāti, saglabājot nelabvēlīgo situāciju un to līdzsvarojot ar pašvaldības, sociālo tīklu atbalsta, mājokļa pieejamības sniegtu drošības tīklu. Otra Hiršmana stratēģija – centieni nelabvēlīgo situāciju iespēju robežās mainīt, piemēram, individuālas vai kolektīvas aktivitātes vēlamu lauku kā dzīves vides izmaiņu panākšanai (dažādās iedzīvotāju organizācijās, interešu grupās, piemēram, LEADER īstenotu iniciatīvu ietvaros vai individuālos dzīvesveida risinājumos) empīriskā materiāla kvantitatīvās specifikas un izlases apjoma dēļ nav saistāma ar kādu no dzīvesstilu tipiem, taču ir citi pētījumi, kas apliecina individuālas un kolektīvus inovatīvus risinājumus nodarbinātības, lauksaimnieciskās un nelauksaimnieciskās uzņēmējdarbības un dažādu kopienām būtisku sociālu problēmu jomā (Tisenkopfs & Lace, 2010; Kļave u. c., 2013; Zobena u. c., 2015; Sumane & Tisenkopfs, 2017).

Visbeidzot, piemērojot trešo stratēģiju – pārtraukšanu –, lēmumam par dzīvesvietas izvēli laukos, dzīvesvietas maiņu projām no laukiem var aplūkot kā “izejas” stratēģiju vēlamā dzīvesveida un dzīves mērķu sasniegšanai, ja tas individuālu resursu trūkuma un vietas iespēju struktūras ierobežojumu dēļ laukos nav iespējams. Tā kā dzīvesvietas maiņas apsvērumi Latvijā un ārpus tās (attiecīgi 2011. un 2010. gada dati) biežāk bijuši respondentiem ar dzīvesstila tipu, ko raksturo plašāka iespēju, mobilitātes un iespēju daudzveidība, tad tas apliecina, ka izejas stratēģiju biežāk izvēlas respondenti, kuru pakalpojumu un iespēju izmantošanas daudzveidība, mobilitāte un resursi it kā liecina par salīdzinošu labklājību. Tomēr dzīvesvietas dimensiju vērtējums (piemēram, gados jaunāki respondenti laukos 2011. gadā retāk pozitīvi vērtējuši dzīvesvietu kā piemērotu sapņu īstenošanai, brīvā laika pavadīšanai, plānošanai un atpūtai), minētie dzīvesvietas maiņas iemesli – dzīvei pašreizējā dzīvesvietā nav perspektīvas, vēlme atrast labāk apmaksātu darbu vai pārcelties mācību dēļ – liecina, ka šo cilvēku skatījumā lauku dzīves vide bija ierobežojoša vēlamu dzīvesstilu un dzīves plānu kā daļas no reflektīva biogrāfiska projekta E. Gidensa skatījumā īstenošanai. Lai arī dzīvesvietas maiņas plāni bija ne

vairāk kā ceturtajai daļai respondentu ar noteiktu dzīvesstila tipu (2011. gada dati), tas tomēr liecina par zināmiem riskiem lauku kā dzīves vides ilgtspējai un liek domāt par atgriešanās migrācijas veicināšanu. Šos aspektus būtu vērts turpināt pētīt, izmantojot izvērstāku kvantitatīvu un kvalitatīvu pētniecisku metodoloģisku pieeju.

4.2.2. Teorētiskā un empīriskā materiāla izvērtējums pētniecisko jautājumu kontekstā

Promocijas darbā tika izvirzīti četri pētnieciskie jautājumi, un kopumā promocijas darbā ir izdevies uz tiem atbildēt.

Kopumā, ņemot vērā 2010.–2016. gada empīriskā materiāla ierobežojumus, ir izdevies raksturot teorētiskajā analīzē aplūkotās Džona Egnjū un Maikla Vudsa (Agnew, 2005; Woods, 2011) lauku kā vietas dimensijas – vietas relatīvo atrašanos, materiālo formu un laukiem piešķirtās nozīmes un vērtību salīdzinājumā ar pilsētu administratīvi teritoriālajām kategorijām. Izmantotais empīriskais materiāls ir ar ierobežojumiem – raksturojums balstās uz informāciju par ierobežotu telpisko mērogu un izmantoto pakalpojumu un iespēju sarakstu –, tomēr empīriskās analīzes rezultāti liecina par atšķirībām lauku un pilsētu kategoriju vidū. Izmantotās administratīvi teritoriālās lauku kategorijas būtiski neatšķiras un analītiski nespēj aptvert lauku dzīves vides daudzveidību, tāpēc turpmākā analīzē, iespējams, jāmeklē citi risinājumi, piemēram, daudzlīmeņu analīze, kurā izmantoti statistikas dati kategoriju veidošanai, kas analizēti kopā ar respondentu sniegtu informāciju.

Ņemot vērā metodes – klasteru analīzes – un jau minētos empīriskā materiāla ierobežojumus (ierobežoto izlases apjomu, telpisko mērogu pakalpojumu un iespēju sarakstu, kas aptvēra tikai daļu iespējamo lauku dzīvesstilu segmentu), empīriskās gadījumu grupēšanas rezultātā tika izveidoti iekšēji un ārēji validēti, saturiski jēgpilni pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi, kas ļāva raksturot lauku dzīvesstilu daudzveidību. Empīriskā pētījuma ietvaros identificētie ideāltipi – ierobežotu resursu, mobilitātes un iespēju dzīvesstila tips un daudzveidīgu iespēju, plašas mobilitātes tips ar augstu personisko un mājsaimniecības resursu līmeni – ļāva runāt par zināmu nevienlīdzību pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā lauku kā ierobežotas iespēju struktūras situācijā. Tāpat sniedza arī iespēju daļēji pārlicināties par iepriekš kvalitatīvos pētījumos Latvijā identificētās dzīvesstilu daudzveidības (Dzenovska, 2012) pastāvēšanu kvantitatīvā pētījumā – izveidotajos 2010., 2011., un 2014. gada aptaujas datu modeļos šie ideāltipi bijuši raksturīgi attiecīgi 29–30% lauku iedzīvotāju ārpus

Pierīgas un 18–33% respondentu. Lai arī aptaujā iegūtā kvantitatīvā informācija ļauj vairāk fiksēt rīcību un tās telpisko izkliedi, kas pilnībā neaptver Gidensa (1991) dzīvesstila jēdzienu, ko raksturo ar dzīvesstila segmentiem saistīto izvēļu refleksivitāte, ko aptaujā nav iespējams aptvert, tomēr kombinācijā ar vietas iespēju struktūras, respondentiem pieejamo resursu un vietas piesaistes dimensiju – iespēju daudzveidības, mobilitātes un lokālās piesaistes – raksturojumu, dzīvesstilu tipi ļāva netieši raksturot arī respondentu rīcības stratēģijas pakalpojumu un iespēju izmantošanā dažādos telpiskos mērogos.

Par ierobežojumu uzskatāms tikai klasteru un pamatkomponentu analīzes metožu izzinošo variāciju izmantojums. Dažādu datu masīvu tiešas salīdzināšanas ierobežojumi būtu būtiski ierobežojuši salīdzinošas analīzes veikšanu, izmantojot apstiprinošās metodes. Tā kā mērķis nebija pārbaudīt skalas iedaļu vai tipu skaitu, tad nosacīta 2010., 2011., 2014. un 2016. gadā identificēto klasteru un pamatkomponentu modeļu līdzība (3.1.3.2. apakšnodaļā, 3.2. apakšnodaļā) ļauj piesardzīgi vērtēt izvēlēto pieeju kā pietiekamu.

Lai arī ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu saistītā mobilitāte un tās potenciāls laukos, kā liecina teorētiskajā analīzē sniegtais materiāls, ir būtiska gan kā attālumu pārvarēšana, gan kā resurss vēlamu iespēju sasniegšanai, empīriskajā pētījumā tā mērīta netieši – kā pakalpojumu un iespēju izmantošana citos telpiskos mērogos ārpus dzīvesvietas. Lauku iedzīvotājiem pieejamos resursus – ienākumu līmenis, piekļuve personiskajam transportam – nosacīti var aplūkot kā mobilitātes potenciāla vai mobilitātei nepieciešamo kapitālu Kaufmana un Arija izpratnē (Urry, 2007; Kaufmann et al., 2008) mērījums.

Zināms ierobežojums ir arī virtuālās telpas un informācijas un komunikācijas tehnoloģiju iekļāvuma trūkums promocijas darba teorētiskajā un empīriskajā analīzē, jo internets un dažādas mobilās ierīces nenoliedzami ir mainījušas ikdienas dzīves prakses arī lauku iedzīvotājiem, un ir nozīmīga dažādu dzīvesstila segmentu daļa. Atsevišķu pakalpojumu un iespēju izmantojums internetā (nodarbinātība, banku pakalpojumi, iepirkšanās) un “digitālās plaisas” pastāvēšana raksturota, izmantojot statistikas datus un citu pētījumu rezultātus, tomēr pilnvērtīgam šo aspektu iekļāvumam, lai izvērtētu IKT un mobilo ierīču nozīmi attālumu pārvarēšanā dažādos dzīvesstila segmentos laukos būtu nepieciešams atsevišķs pētījums.

Raksturojot lauku dzīvesstilu tipus 2010., 2011. un 2014. gadā, respondentiem ar dzīvesstilu tiptiem, kam raksturīga augstāka mobilitāte un daudzveidīgākas iespējas, bija vidēji vairāk resursu. Tomēr, pretēji sākotnēji izvirzītajai hipotēzei, biežāk interesi un vēlmi mainīt dzīvesvietu izrādījuši respondenti, kas jau ir iesaistījušies ikdienas mobilitātes procesos saistībā ar pakalpojumu un iespēju izmantošanu un kam ir tam nepieciešamie resursi. Līdz ar to var

secināt, ka respondentiem ar ierobežotiem resursiem, kuru dzīvesstilus raksturo arī iespēju un mobilitātes ierobežojumi, dzīvesvietas maiņa, ļoti iespējams, spēcīgas lokālas vietas piesaistes (ģimene, kaimiņi, mājoklis), resursu trūkuma vai salīdzinoši lielāka vecuma dēļ nav bieži apsvērta alternatīva. Pētnieciskais jautājums drīzāk būtu jāpārformulē kā jautājums par ikdienas mobilitātes un dzīvesvietas maiņas izvēlēm Gidensa dzīvesstila kā daļas no refleksīva biogrāfiska projekta kontekstā gados jaunākiem respondentiem, kuru dzīvesstilu tipam raksturīga iespēju, mobilitātes daudzveidība un zemāka lokāla piesaiste iespēju un pakalpojumu izmantošanā. Tātad arī uz šo jautājumu promocijas darbā ir iespējams atbildēt pieļāvuma formā, bet turpmākai tēmas izpētei būtu nepieciešams kvalitatīvs padziļināts pētījums.

4.2.3. Promocijas darba aizstājamo tēžu izvērtējums teorētiskā un politikas plānošanas kontekstā

Līdz ar hipotēzēm apstiprinās arī promocijas darbā izvirzītās tēzes.

Lauku dzīvesstilu daudzveidība lauku ierobežotas iespēju struktūras un sasniedzamības apstākļos izpaužas kā nevienlīdzīga pakalpojumu un iespēju sasniedzamība dažādām iedzīvotāju grupām ar dažādiem resursiem. Lauku dzīvesveidu vai dzīvesstilu nevienlīdzība kā lauku nabadzības, lauku sociālās deprivācijas, sociālās atstumtības ietvaros ir pētīta sen (Cloke et al., 1997; Shucksmith, 2011; Woods, 2011), un promocijas darba empīriskā pētījuma rezultāti apliecina, ka līdzās pārtikušu, mobilu, izglītotu un gados jaunu iedzīvotāju mobilajiem, aktīvajiem un iespēju daudzveidības raksturojošiem dzīvesstiliem Latvijā joprojām var runāt par ierobežotu mobilitāti, iespējām un resursiem kā “dzīves dzīvošanu atšķirīgā veidā” (Cloke et al., 1997). Tāpat empīriskajā pētījumā identificēti dzīvesstili, kam raksturīga nodarbinātība, augstāks ienākumu, izglītības līmenis, personiskā transporta pieejamība un plaša ikdienas mobilitāte dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanā, kas ir līdzvērtīgi pilsētu iedzīvotājiem. Šādi tipi ieceļošanas laukos, ģentifikācijas un dzīvesstila migrācijas kontekstā raksturoti citos pētījumos (Benson & O’Reilly, 2009; Woods, 2011, Dzenovska, 2012), viņu dzīvesstilos lauku dzīves priekšrocību izmantošana kombinējas ar ikdienai labai dzīvei nepieciešamu daudzveidību, kā priekšstats par lauku idilli (Woods, 2011).

Pastāvošo nevienlīdzību resursu un ierobežojumu sadalījumā laukos padziļina lauku ierobežotā vietas iespēju struktūra un ierobežota pakalpojumu un iespēju sasniedzamība iedzīvotāju grupām ar atšķirīgu resursu līmeni. Sasniedzamības nozīmīgums atzīts arī politikas plānošanas dokumentos – gan Nacionālās attīstības plānā 2014–2020 runāts par to, ka jānodrošina līdzvērtīga sasniedzamība pakalpojumiem un iespējām laukos, gan Latvija 2030 telpiskajā koncepcijā minētais sasniedzamības aspekts un tā izvērsums konkrētos mērķos un

aktivitātēs liecina, ka šim aspektam ir pievērsta uzmanība. Tomēr empīriskā pētījuma rezultāti liecina, ka būtiska ir ne tikai teritoriālo atšķirību mazināšana apkopotā formā, bet uzmanība jāpievērš arī nevienlīdzībai dažādu iedzīvotāju grupu vidū laukos. Par to daļēji runāts NAP 2014–2020, LEADER pieejas ietvaros īstenojamo pasākumu raksturojumā, akcentējot nepieciešamību plašāk iesaistīt sociāli atstumto un mazāk aktīvo grupu iesaisti dzīves vides kvalitātes – tostarp pakalpojumu un iespēju pieejamības – pilnveidošanā atbilstoši vajadzībām un iespējām (NAP 2014–2020, 435.–436. lpp.), kas būtu atbalstāma un veicināma.

Viens iespējams risinājums pakalpojumu un iespēju sasniedzamības nevienlīdzības mazināšanai iedzīvotāju vidū ar atšķirīgu resursu līmeni un lauku dzīves vides ilgtspējai būtu veicināt dažādu reģionāla vai lokāla mēroga publisku, privātu vai kopienas īstenotu sabiedriskā transporta iniciatīvu attīstību, kas papildinātu esošo sabiedriskā transporta nodrošinājumu, īpaši iedzīvotājiem, kam nav piekļuves personiskajam transportam. Šādas mobilitātes vai, gluži pretēji, mobilu pakalpojumu iniciatīvas pieļauj īstenot NAP 2014–2020. LEADER pieeja, ja tās iekļautas Vietējās attīstības grupas stratēģijā.

Lauku vietas iespēju struktūras un sasniedzamības ierobežojumu situācijā daļa lauku iedzīvotāju kā stratēģiju izvēlas mainīt dzīvesvietu tuvāk attīstības centriem, kuros pieejami daudzveidīgi un kvalitatīvi pakalpojumi, līdz ar to atsakoties no lauku un mazpilsētu dzīves vides sniegtajām priekšrocībām. Empīriskā pētījuma rezultāti liecina, ka biežāk iespēju mainīt dzīvesvietu ir apsvēruši respondenti, kuru dzīvesstilu raksturo salīdzinoši augstāka mobilitāte, plašāks izmantoto pakalpojumu un iespēju klāsts; viņi ir jaunāki, labāk izglītoti, pārtikušāki, biežāk nodarbināti respondenti ar pieeju personiskajam transportam ar mērķi atrast labāk apmaksātu darbu, jo dzīvesvietā nav perspektīvas, vai mācīties. Šie rezultāti interpretējami migrācijas biogrāfiskās pieejas skatījumā, kurā dzīvesvietas maiņa aplūkojama kā biogrāfijā, dzīves gaitā dziļi iesakņots notikums, process, kurā pakāpeniski mainās saiknes ar vairākām vietām (Halfacree & Rivera, 2012). Migrācijas biogrāfiskās pieejas skatījumā, apsverot aizbraukšanu no laukiem, būtiski aspekti var būt tādu piesaistes enkuru kā īpašums un ģimene (ne)esamība; aizbraukšanai (un palikšanai) nepieciešamie resursi, jo dažkārt drošāka ir izvēle dzīvesvietu nemainīt; vērtīborientācijas, dzīves gaitu posms un daudzi citi aspekti (Boyle & Halfacree, 1993; MacHugh, 2000; Halfacree & Rivera, 2012; Gkartzios & Scott, 2010; Dzenovska 2012| Stockdale & Laoire 2016 u.c.). Tāpat šos rezultātus labāk palīdz izprast Gidensa skatījums, kurā dzīvesstils un dzīvesvietas maiņa veido dzīvi kā reflektīvu biogrāfisku projektu. Lai arī pašreizējo dzīvesstilu raksturo nosacīti augstāka iespēju, mobilitātes un pieejamo resursu daudzveidība, rezultāti ļauj izteikt pieņēmumu, ka daļai nākotnes dzīves plāni

ietver dzīvi citur Latvijā. Viens no iespējamajiem risinājumiem varētu būt atbalsts peļņas iespējām, ekonomiskajām aktivitātēm, dažādām pašrealizācijas iespējām (daļēji šādu atbalstu paredz NAP 2014–2020), kā arī attālinātām kvalitatīvas izglītības ieguves iespējām, ko var īstenot dzīvesvietā.

Lauki iedzīvotājiem pieejamo pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma ziņā ir atkarīgi no dažādiem telpiskiem mērogiem, kuros iespējams šos pakalpojumus un iespējas sasniegt pieņemamā kvalitātē – līdz ar to no novadu un reģionāla līmeņa sadarbības pieņemamas kvalitātes un sasniedzamības pakalpojumu un iespēju nodrošinājuma plānošanā. Empīriskā pētījuma rezultāti apstiprina Dorīnas Masijas (2005) ideju par vietu kā cilvēku saikņu, tostarp ikdienas mobilitāšu saikņu, veidotu un Šarlotes Hedbergas un Renāto Karmo (Hedberg & Carmo, 2012) ideju par translokāli satīklotu lauku telpiskumu, kurā liela nozīme ir dažāda veida ekonomiskajām un sociālajām lauku pilsētu saiknēm, kā arī lauku iedzīvotāju veidotajām pārceļšanās un ikdienas mobilitāšu saiknēm.

NAP 2020 ietvaros dažādos telpiskos mērogos ir plānots “(..) *perspektīvais publisko pakalpojumu klāsts („grozs”) atbilstoši apdzīvojuma līmenim (infrastruktūra un pakalpojumi)”* (NAP, 2012, 53. lpp.). Interpretējot lauku pagastu ārpus Pierīgas telpisko mērogu saites ar citiem telpiskajiem mērogiem pakalpojumu un iespēju izmantojuma ziņā, var redzēt, ka ciešākās saiknes pastāv starp novada ietvarā esošajiem pagastiem un novada centru, kam seko Rīga vai cita vieta Latvijā ar nepilnu vienu pakalpojumu vai iespēju, turklāt salīdzinoši liela vērtību izkliede liek domāt, ka šajos telpiskajos mērogos, atkarībā no lokālajiem apstākļiem, individuālajiem un mājsaimniecības resursiem tiek izmantota dažāda pakalpojumu un iespēju daudzveidība. Tas apliecina, ka nacionālu (izņemot Rīgu) un reģionālas nozīmes centru nozīme dažādu ikdienas pakalpojumu un iespēju izmantošanā no 2010. līdz 2014. gadam nebija sevišķi izteikta. Var izteikt pieņēmumu, ka ikdienā saiknes starp vietām joprojām veidojas. Ņemot vērā lokālos specifiskos apstākļus, varētu būt runa par sadarbību novadu ietvaros un dažādos citos līmeņos, tas būtu jāņem vērā, plānojot kvalitatīvu pakalpojumu un iespēju nodrošinājumu lauku–pilsētu (kā to paredz Latvija 2030 stratēģija), pārnovadu, reģionālā, pārrobežu sadarbībā.

4.2.4. Lauku kā vietas un vietas piesaistes nozīme

Viens no būtiskākajiem pieņēmumiem, kas tika izvirzīts promocijas darba sākumā, bija par to, vai un kāda šobrīd ir lauku kā vietas nozīme un vai tā nav zudusi. Laukos pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību un relatīvo attālinātību, kā arī sociālās reprezentācijas

ietekmē un veido plašāki sociāli, ekonomiski un politiski procesi, kas īpaši labi atspoguļojas dažādu nozaru politikas plānošanas dokumentos sniegtajos situācijas aprakstos un paredzētajos pasākumos lauku un pilsētu līdzvērtības nodrošināšanai un teritoriālās atstumtības mazināšanai (Latvija 2030; NAP 2014–2020; SVP 2014–2020, IAP 2015–2020). Raksturojot empīriski Latvijas lauku dzīves vidi kā sociāli producētu vietu, kurai piemīt “vietas vara” T. Gīrina izpratnē kā spēja piesaistīt iedzīvotājus un veidot to ikdienas dzīves ietvaru (Gieryn, 2000), var secināt ka šis pieņēmums kopumā apstiprinās. Džona Egnjū un Maikla Vudsa (Agnew, 1987; Agnew, 2005; Woods, 2011) lauku dzīvesvietas dimensijas – vietas iespēju struktūra un sasniedzamība un daļēji sociālās reprezentācijas kā vietai piešķirtās nozīmes un vērtība – iedzīvotāju ikdienā realizējas kā atšķirīgi dzīvesstili – pakalpojumu un iespēju izmantošanas tipi, kas raksturīgi iedzīvotājiem ar atšķirīgiem resursiem. Līdz ar to lauki kā dzīvesvieta ir nozīmīga, un tās nozīmīgums dažādām iedzīvotāju grupām ikdienā ir atšķirīgs. Ja lauku iedzīvotāji ar pietiekamiem resursiem un nenozīmīgiem ikdienas dzīves ierobežojumiem lauku vietas iespēju struktūras ierobežojumus nejūt, tad cilvēkiem ar ierobežotiem ienākumiem un piekļuvi individuālās mobilitātes līdzekļiem ierobežotā vietas iespēju struktūra un attālinātība var būt nozīmīgs ierobežojums vēlamo dzīvesstila segmentu saskaņošanā.

Tajā pat laikā empīriskā pētījuma rezultāti ļauj atbalstīt E. Gidensa (1991) argumentu (skat arī Castells, 1999; Massey, 2005), ka vieta kā absolūts sociālo norišu jēgpilnuma centrs vairs nepastāv, un lielāka nozīme ir dažādām fizisku un virtuālu mobilitāšu, sociālo kontaktu saiknēm starp vietām, kas indivīdiem un iedzīvotāju grupām dažādos līmeņos veido atšķirīgas vietas kā tīklus. Empīriskā pētījuma rezultāti apliecina, ka lauki pakalpojumu un iespēju izmantošanas ziņā ir atkarīgi no dažādiem telpiskiem mērogiem, kas sasniedzami ikdienas mobilitātes procesos. Lauku dzīvesstilu kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi liecina, ka lauku pagastos ārpus Pierīgas dzīvojošo cilvēku ikdienas iespēju un mobilitātes telpas ir daudzveidīgas, tās ietver dažādus telpiskos mērogus un atšķirīgus plānus un apsvērumus dzīvesvietas izvēlei nākotnē.

Visbeidzot, uz vietas jēdziena fenomenoloģiskās izpratnes kontekstā paustajām bažām par lauku kā vietas nozīmes izzušanu – unikalitātes zudumu, dažādu iespēju noplicināšanos (Casey, 1993) un kopienu iztukšošanos iedzīvotāju migrācijas un citu demogrāfisko procesu rezultātā (Dzenovska, 2012) – kvantitatīva empīriskā pētījuma iespējas atbildēt ir ierobežotas. Empīriskais pētījums apliecina dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju ierobežotību salīdzinājumā ar pilsētām. Tā kā empīriskajā pētījumā izmantoto pakalpojumu un iespēju saraksts nebija pilnīgs (tas, piemēram, neietver skolas, bērnudārza, bibliotēkas pieejamību

dzīvesvietā) un neietvēra tādas aspektus kā sociālo tīklu uzturēšanu un dažādas kopienas aktivitātes, tad iespējams, ka rezultāti būtu atšķirīgi. Tāpat empīriskā pētījuma rezultātā nav iespējams izvērtēt iedzīvotāju migrācijas un citu demogrāfisko procesu rezultātā aprakstīto sociālo saišu izmaiņas, par kurām raksta Dace Dzenovska (2012), raksturojot lauku iztukšošanos. Raksturojot lauku iedzīvotājiem dzīvesvietā nozīmīgos aspektus, ģimenes tuvums, apkārtējie iedzīvotāji un kaimiņi bija starp nozīmīgiem vietai piesaistošiem elementiem. Raksturojot vietas iespēju struktūras attīstības tendences pēc empīriskā pētījuma aptvertā posma, citu pētījumu rezultāti liecina, ka pakalpojumu un iespēju attālināšanos kompensē kopienas, nevalstisko organizāciju, pašvaldību un vietējo uzņēmēju sadarbības iniciatīvas, liecinot par lauku vietas dzīvotspēju (piemēram, Bock, 2016a).

Empīriskais pētījums ļāva daļēji apstiprināt arī teorētiskajā pārskatā identificēto vietas piesaistes daudzveidības aspektu nozīmi laukos. Vietas piesaistes un dzīvesstilu daudzveidības teorētiskās analīzes pamatā ir sociālā aģenta rīcības telpisko aspektu analīze, savukārt empīriskās analīzes pamatā ir tas pats materiāls, kas izmantots lauku kā dzīves vides analīzē, tikai ar atšķirīgu perspektīvu un izmantotajām metodēm. Lai gan empīriski nebija iespējams atsevišķi īstenot visu 1.4. apakšnodaļā apskatīto pieeju ietvaros raksturoto sakarību analīzi, bija iespējams kopumā raksturot vietas piesaistes trīs dimensijas, kurās 1.7. apakšnodaļā kopsavilkta 1.4. apakšnodaļā pārlūkotās teorētiskās pieejas un pētījumi. Šīs trīs vietas piesaistes dimensijas – iespēju daudzveidība pretstatā tās ierobežojumiem (un to vērtējums ikdienas – idilles ideāltipos, Savage et.al., 2004; Savage, 2014; Shucksmith, 2011; Woods, 2011); lokāli fokusētas (ierobežotas) pakalpojumu un iespēju izmantošanas pretstatā telpiski daudzveidīgai pakalpojumu un iespēju izmantošanai (Hannerz, 1990; Malkki, 1992; Cresswell, 2006, Tabuns, 2006; Hedberg & Carmo, 2013), kā arī mobilitātei vai tās ierobežojumiem (Moon, 1995; Kaufmann, 2002; Hannam et al., 2006; Urry, 2007; Osti, 2010; Milbourne & Kitchen, 2014) – tika izmantotas lauku dzīvesstilu tipu raksturojumā. Analīzē ar to palīdzību bija iespējams raksturot dzīvesstilu daudzveidību, un tās bija saistītas ar respondentiem pieejamajiem resursiem un ierobežojumiem. Lauku relatīvās attālinātības dimensijai ir ietekme pastāvošās nevienlīdzības uzturēšanā laukos. Tas ierobežotas vietas iespēju struktūras situācijā izpaužas, kā ierobežots pakalpojumu un iespēju izmantojums cilvēku ar ierobežotiem resursiem spēju iesaistīties attālumu pārvarēšanā, dzīvesstilos.

4.3. Metodoloģiskās pieejas un empīriskā materiāla izvērtējums

Empīriskajā pētījumā tika izmantota daļēji sekundāra ar kvantitatīvām metodēm – reprezentatīvu aptauju – iegūtu datu kvantitatīva analīze.

Ar sekundāru datu analīzi saistītie riski promocijas darba pētījuma kontekstā bija empīriskā materiāla aktuālums pētāmās sociālās problēmas kontekstā – lai arī sociālām parādībām piemīt zināma inerce, kas ļauj analīzē izmantot vairākus gadus vecus datus, tomēr dažādiem pētnieciskiem jautājumiem tā ir atšķirīga. Tāpat sekundāri izmantotu datu avotu izmantojumā jāņem vērā atšķirīgi ieguves mērķi un ar tiem saistītas atšķirības instrumentārijā un izlases kopā, kas var nozīmēt to, ka visa potenciāli vērtīgā un iegūstamā informācija nav iekļauta vai ka pastāv atšķirības starp dažādiem pētījumiem, kas var ierobežot to salīdzināmību. Lai arī promocijas darba autore ir piedalījies aptaujās izmantotā instrumentāriju izveidē, tomēr tie ir bijuši dažādi projekti ar atšķirīgiem mērķiem, neviens nav bijis tieši saistīts ar promocijas darba izstrādi, un tas ir ietekmējis empīriskā materiāla atbilstību promocijas darba empīriskā pētījuma mērķiem.

Ar kvantitatīvu empīrisku datu ieguves un analīzes procesu saistītie apsvērumi promocijas darba kontekstā ir saistīti ar ierobežojumiem, kādus datu ieguvei ar kvantitatīvu aptauju nosaka standartizēts un strukturēts instrumentārijs (t. i., atšķirībā no kvalitatīvas pieejas, piemēram, padziļinātām intervijām, pētījuma gaitā nav iespējams papildināt un mainīt iekļautās kategorijas un jautājumu formulējumus). Lai arī izveidotais formulējums tika pārbaudīts un testēts atbilstoši metodoloģijas prasībām, tomēr tā kā matricas izmantojums tādā veidā, kā tas darīts promocijas darba ietvaros, ir nosacīti jauns, tad iespējams, ka pakalpojumu, iespēju un telpisko mērogu sarakstā ir trūkumi. Otrs aspekts, kas jāņem vērā, ir kvantitatīvās metodoloģijas ierobežojumi unikālu detaļu daudzveidības fiksējumā, kā arī izvērstu paskaidrojumu, pamatojumu un cēloņsakarību izpētes ierobežojumi, kas jāņem vērā, izmantojot šos datus lauku dzīvesstilu daudzveidības izpētē.

Šie aspekti aplūkoti turpmākajās divās apakšnodaļās metodoloģiskās pieejas un empīriskā materiāla izvērtējumā.

4.3.1. Metodoloģiskās pieejas izvērtējums

Lauku dzīvesstilu izpētē tipoloģijas veidošana, izmantojot kvantitatīvi iegūtus aptaujas datus par pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskajiem mērogiem un kvantitatīvas empīriskās grupēšanas metodes, kopumā uzskatāma par veiksmīgu, lai gan, kā jau iepriekš

minēts, dzīvesstilu pētījumos dominē kvalitatīvās metodes. Kvantitatīvās metodes šajā gadījumā ļāva fiksēt rīcību un tās telpisko izkliedi, kas pilnībā neaptver Gidensa (1991) dzīvesstila jēdzienu, ko raksturo izvēles refleksivitāte, ko aptaujā nav iespējams aptvert. Tomēr izveidotie pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipi zināmā pietuvinājumā ļāva raksturot lauku dzīvesstilu daudzveidības ideāltipus un arī respondentu rīcības stratēģijas pakalpojumu un iespēju izmantošanā dažādos telpiskos mērogos. Tādejādi bija iespējams iepriekš kvalitatīvos pētījumos par lauku dzīves vides un dzīvesstilu daudzveidību iegūtos rezultātus (Dzenovska, 2012) salīdzināt ar kvantitatīva plašākā lauku iedzīvotāju kopā iegūta materiāla analīzi, lai arī par ierobežotu dzīvesstila segmentu.

Izmantotās datu analīzes metodes – gadījumu empīriskā grupēšana (hierarhiskā klasteru analīze) un pamatkomponentu analīze kā datu materiālā balstīta mainīgo telpas dimensiju samazināšanas metode pamatā seko izzinošai metodoloģiskai pieejai pētniecībā. Piemēram, hierarhiskajai klasteru analīzei, atšķirībā no daudzām citām kvantitatīvās analīzes metodēm, nulles hipotēzi klasiskā formā – par struktūras neesamību datos – uzstādīt nevar (Aldenderfer & Blashfield, 1984). Līdz ar to empīriskā grupēšana kā alternatīva viengabalainam statistiskam modelim ar striktu hipotēžu kompleksu ietver zināmu atvērtību dzīvesstilu tipoloģiju izveidē.

Zināmus riskus ietver arī izmantotā klasteru analīzes specifika, jo jebkurā gadījumā pastāv iespēja izveidot saturiski vai metodoloģiski (līdzīguma aprēķināšanas un klasificēšanas algoritmu) neprecīzu tipoloģiju. Šajā gadījumā pastāv riski, ka ierobežotā respondentu skaita dēļ (2010. un 2014. gada datu kopu veido reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju aptaujas lauku pagastu iedzīvotāju ārpus Pierīgas apakškopa) nav bijis iespējams pilnībā identificēt visu pastāvošo dzīvesstilu (un 3.1.3.1. apakšnodaļā vietai piešķirto nozīmju un vietas piesaistes tipu) daudzveidību. Lai arī izveidotās tipoloģijas kopumā ir saturiski jēgpilnas, turpmākos pētījumos būtu vēlams lielāks izlases apjoms. Alternatīva izveidoto tipu validācijas pieeja būtu apstiprinošās klasteru analīzes metodes izmantošana papildus izzinošajai, hierarhiskajai klasteru analīzei, tomēr šo risinājumu pilnvērtīgi izmantot traucēja atšķirības aptaujas mērījumos, kas būtiski ierobežotu interpretācijas iespējas. Tomēr, ņemot vērā to, ka mērķis bija saistīts ar daudzveidības izzināšanu, nevis precīza tipu skaita noteikšanu, potenciālais analītiskais zaudējums nav vērtējams kā ļoti nozīmīgs. Ar salīdzinošo nelielo datu kopu apjomu saistīta arī izvēle neizmantojot prognostiskās metodes (piemēram, nelineārās regresijas paveidus), ar kuru palīdzību būtu iespējams paredzēt, cik lielā mērā noteikti ierobežojumi vai resursi nosaka varbūtību respondentam būt dzīvesstila tipa grupā.

Pakalpojumi un iespēju izmantošanas telpisko mērogu matricai kā kvantitatīvas aptaujas instrumentārija daļai piemīt zināmi trūkumi, kas saistīti ar oriģinālo pētījumu mērķiem un saturu, bet, kas jāņem vērā, interpretējot rezultātus plašākā kontekstā. Piemēram, nav iekļauti e-pakalpojumi un citi attālināti pakalpojumi, nav iekļauti jautājumi par mobilo ierīču izmantojumu, kas būtu nozīmīgs aspekts, raksturojot dzīvesstilu tipu mobilitāti, kas promocijas darba ietvaros attiecināma tikai uz fizisko pārvietošanos. Tāpat nav iekļauta nozīmīgu pakalpojumu un iespēju izmantošana mājsaimniecības locekļu vidū, piemēram, bērnudārzs vai skola; nav iekļauta arī laukiem nozīmīga pakalpojumu un iespēju saņemšanas vieta – bibliotēka, kā arī mobilie pakalpojumi (bibliobuss, autoveikals u. c.) u. tml. Līdz ar to jāatzīst, ka izmantotais pakalpojumu un iespēju saraksts ir ierobežots un, iespējams, nepietiekami atspoguļo arī noteiktām iedzīvotāju grupām nozīmīgas iespējas un pakalpojumus (piemēram, pasākumu kategorijā iekļauti gan sporta, gan izklaides, gan kultūras pasākumi, kas dažādām iedzīvotāju grupām ir ar atšķirīgu nozīmi; aktīvās atpūtas iespējas apvienotas ar ekskursijām un pārgājieniem, kas ne vienmēr ietver medības, makšķerēšanu vai, piemēram, fiziskas aktivitātes ar lietišķu guvumu – ogošanu, sēņošanu – kas saistīta ar rekreācijas iespējām lauku vidē). Turpmākas izmantošanas gadījumā būtu jāapsver pakalpojumu un iespēju saraksta pārskatīšana, papildināšana un paskaidrošana.

4.3.2. Empīriskā materiāla izvērtējums

Promocijas darba ietvaros izmantotais empīriskais materiāls iegūts laikā no 2010. līdz 2016. gadam. Lai arī tas nosacīti ir nesens un sociālajiem procesiem un attieksmēm piemīt zināma inerce, kas ļauj parādības un procesus raksturot ar ilgākā laika posmā vāktu datu materiālu, tomēr jāņem vērā, ka šajā laikā ir notikušas izmaiņas politikas plānošanas dokumentos, kā rezultātā arī laukos notiek pārmaiņu procesi. Tomēr citu pētījumu rezultāti un statistikas dati liecina par to, ka empīriskajā materiālā identificētās lauku iespēju struktūras, relatīvās attālinātības un tās atsevišķu iedzīvotāju grupu marginalizējošās ietekmes tendences turpinās arī pēc empīriskā pētījuma aptvertā laika posma.

Promocijas darba ietvaros izmantotā inovatīvā empīriskā pieeja aptaujas instrumentārija izveidē – lauku dzīves vides un lauku dzīvesstilu daudzveidības kā pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpisko mērogu tipu mērīšanā – ir nozīmīgs iemesls, lai pārbaudītu pētniecisko jautājumu un hipotēžu kvantitatīvas analīzes iespējamību šajos četros datu masīvos, kas iegūti nosacīti kompaktā laika posmā no 2010. līdz 2016. gadam.

Empīriskā materiāla izvērtējumā būtiski ir divi jautājumi: vai ar kvantitatīvu aptauju – pakalpojumu un iespēju izmantošanas matricu – var iegūt jēgpilnu informāciju, ko var izmantot lauku kā dzīves vides un lauku dzīvesstilu telpisko aspektu raksturojumā; vai identificētās tipoloģijas un modeļi ir vērtējami kā stabili, t. i., atkārtojas masīvos, ko īpaši labi varēja pārbaudīt, ņemot vērā to, ka divi masīvi iegūti tikai ar gada starpību.

Kopumā empīriskā pētījuma rezultāti ļauj izteikt pieņēmumu par to, ka atbilde šajā gadījumā ir apstiprinoša – lai arī pastāv zināmi ierobežojumi matricas elementu atlasē, ko varētu uzlabot (piemēram, jau iepriekš minētie e-pakalpojumi; ar sociālo kontaktu uzturēšanu saistīti, kā arī dažādi tikai laukiem raksturīgi dzīvesstila segmenti), šādas jautājumu matricas iekļaušana lauku dzīvesstilu, dzīves kvalitātes un dažādu lauku dzīves vides kvalitātes aspektu mērījumos un metodoloģiskā pieeja pati par sevi ir vērtīga un būtu turpināma. Tāpat aptaujas instrumentārijā turpmāk ir vērts iekļaut arī dažādu telpisko mērogu kategorijas, kas ļauj raksturot ne tikai darbību, bet arī tās vietu.

Lauku kā dzīves vides izvērtējumā tika izmantota aptaujā iegūta informācija par pakalpojumu un iespēju izmantojumu dzīvesvietā un citos telpiskos mērogos. Tas nozīmē, ka faktiski iegūtais vietas iespēju struktūras kā dzīvesvietā izmantotās pakalpojumu un iespēju daudzveidības raksturojums vienlaikus ietver informāciju par laukiem kā dzīves vidi un par respondentu izvēlēm noteiktās situācijās, raksturojot abus aspektus. Tas analizē risināts, vietas iespēju struktūras un sasniedzamības raksturojumam izmantojot lauku–pilsētu administratīvi teritoriālo kategoriju skalu un izvērtējot šīs skalas saiknes ciešumu ar vietas iespēju struktūras un sasniedzamības rādītājiem, kontrolējot hipotētiski nozīmīgos individuālo un mājsaimniecības resursu rādītājus, kam varētu būt ietekme uz pakalpojumu un iespēju izmantojumu. Promocijas darba empīriskā pētījuma kontekstā šis risinājums attaisnojās – t. i., izdevās novērtēt lauku–pilsētu administratīvi teritoriālā iedalījuma skalas relatīvo nozīmi saistībā ar individuālo un mājsaimniecības resursu līmeni vietas iespēju struktūras un sasniedzamības vērtējumā – tomēr turpmākā lauku kā dzīves vides analizē būtu vērts apsvērt vairāklīmeņu analīzi, kombinējot iedzīvotāju aptaujas datus ar lauku teritoriālas vienības raksturojošu statistisku apkopotu informāciju.

Samērā būtisks ierobežojums, kā jau vairākkārt darba ietvaros minēts, ir aptaujas datu par virtuālās vides, informācijas un komunikāciju tehnoloģiju radīto attālumu pārvarēšanas iespēju izmantošanu trūkums. Lai arī lielākā daļa izmantotajā datu materiālā mērīto pakalpojumu un iespēju joprojām izmantojamas fiziski, interneta un mobilo sakaru ierīču izmantojums ir nozīmīgs dažādos dzīvesstila segmentos un ir atsevišķa pētījuma vērts.

2010.–2014. gada datu analīze par lauku vietas iespēju struktūru, sasniedzamību un lauku dzīvesstilu daudzveidību apliecina arī mērījumu nosacītu stabilitāti. Lai arī sekundāro datu analīze radīja situācijas, kad instrumentārija elementu un aptaujas izlases kopu atšķirību dēļ vairākos gadījumos tiešs salīdzinājums nebija iespējams, tomēr kopumā lauku kā dzīves vides raksturojumā iegūtais vietas iespēju struktūras un sasniedzamības mērījums vērtējams kā samērā stabils – lai arī atsevišķās vērtībās bija vērojamas atšķirības, tām bija atrodams izskaidrojums. Tāpat, lai arī klasteru analīzes ietvaros veidotie dzīvesstilu tipi 2010., 2011. un 2014. gada datiem iekļāva atšķirīgus elementus, tomēr tipoloģijas kopumā bija salīdzināmas, ļaujot saskatīt līdzības tipu struktūrā un raksturojumā gan pēc dzīvesstilus raksturojošajām mobilitātes, iespēju daudzveidības un lokālās piesaistes dimensijām, gan pēc respondentiem pieejamajiem resursiem.

Sekundārās analīzes pieeja, izmantojot dažādas lauku attīstības procesu novērtēšanas masīvus ar atšķirīgiem mērķiem un atšķirīgām jautājumu grupām, kas iekļautas, lai novērtētu to, kā cilvēki dzīvo laukos, izmantojot 4 masīvu datus, lai arī ar trūkumiem, kopumā vērtējama kā izdevusies. Tas nozīmē, ka, lai arī datu materiāls tika vākts ilgākā laika posmā ar dažādiem mērķiem un uzdevumiem, ir izdevies izveidot laika un saturiskā pārklājuma ziņā mozaīkas veida priekšstatu, kas ļauj izteikt vairākus plašākus secinājumus par laukiem kā dzīves vidi – sasniedzamību un vietas iespēju struktūru (2010.–2014. gads); vietai piešķirtajām vērtībām un nozīmēm, to dimensijām un tipoloģiju (2010. un 2011. gads); dzīvesstilu tiptiem un to vietas piesaistes dimensijām, aspektiem un to sasaisti ar dažādiem individuālajiem ierobežojumiem un resursiem (2010., 2011., 2014. gads).

4.4. Promocijas darba ietvaros identificētie jautājumi turpmākiem pētījumiem

Promocijas darba secinājumi ļauj formulēt vairākus jaunus pētnieciskos jautājumus.

Domājot gan par laukiem kā dzīves vidi ar ierobežotu dzīvesvietā pieejamo pakalpojumu un iespēju daudzveidību, gan lauku dzīvesstilu daudzveidību un iedzīvotājiem pieejamo resursu nevienlīdzību, būtu ļoti vērtīgi vairāk uzmanības pievērst dažādām ikdienas mobilitātēm kā attālumu pārvarēšanas praksēm. Būtiska būtu ikdienas mobilitātes iespēju un ierobežojumu izpēte iedzīvotāju grupām ar atšķirīgiem resursiem saistībā ar dažādu pakalpojumu un iespēju izmantošanu un citiem nozīmīgiem dzīvesstila segmentiem. Tāpat neatbildēts paliek jautājums par lauku mobilitātes izvēles iespēju ierobežojumiem, dažādiem alternatīviem sabiedriskā transporta risinājumiem, kā arī citām attālumu pārvarēšanas

stratēģijām (attālinātiem pakalpojumiem, e-pakalpojumiem), īpašu uzmanību pievēršot kvalitatīvajiem metodoloģiskajiem aspektiem, kas ļautu detalizēti aptvert izvēles procesu, problemātiku un iespējamus risinājumus. Šāda tematika būtu īpaši nozīmīga Nacionālā attīstības plāna 2014. –2020. gadam un Latvijas attīstības stratēģijas 2030. gadam kontekstā, kur abos minēta pakalpojumu un iespēju sasniedzamība un tās līdzvērtība laukos un pilsētās.

Lauku iedzīvotāju individuālo un mājsaimniecības mobilitāšu trajektoriju, kā arī pakalpojumu un iespēju izmantošanas telpiskās izkliedes labāka izpratne indivīda un mājsaimniecības līmenī kombinācijā ar Jāņa Turlaja pētnieku komandas veikto optimālā skolu tīkla kartes izveidē izmantoto statistiskās prognozēšanas un kartēšanas metodoloģiju (Turlajs 2017; Schürmann, 2017) ļautu apvienot aptaujas veidā iegūtus mikrodatu, administratīvi teritoriālu kategoriju mērogā apkopotu statistisku, kartēšanas tehniku un sabiedriskā transporta izmantošanas un plānošanas metodiku. Tas, no vienas puses, ļautu labāk saprast, kā veidojas individuālās ikdienas mobilitātes telpas; priekšstati par to, kas ir administratīvi teritoriāla vienība, kas ir pietiekami liela vai maza vienība dažādu pakalpojumu un iespēju nodrošināšanai. No otras puses, šāda pieeja ļautu izvērtēt, kāda būtu optimālā pakalpojumu un iespēju izkliede dažādos telpiskos mērogos un kāds būtu optimālais to plānošanas un pārvaldības mērogs, ņemot vērā lokālo specifiku un iedzīvotāju ikdienas paradumus, lai pēc iespējas sasniegtu līdzvērtību pakalpojumu un iespēju sasniedzamībā laukos un pilsētās dažādām iedzīvotāju grupām.

Nozīmīgs un promocijas darba pētījuma ietvaros īsti neatbildēts jautājums ir par šajā pētījumā izveidoto lauku dzīvesstilu daudzveidības tipoloģiju, ikdienas mobilitātes prakšu un dzīvesvietas maiņas izvēlēm migrācijas biogrāfiskās pieejas un E. Gidensa refleksīvi biogrāfiskā projekta ietvaros. Piemēram, nozīmīgs kvalitatīva un kvantitatīva padziļināta pētījuma priekšmets varētu būt salīdzinoši gados jaunāku iedzīvotāju dzīvesstila tips, kam raksturīga augsta dažādu iespēju un pakalpojumu, kā arī ikdienas mobilitātes daudzveidība; augsts individuālo un mājsaimniecības resursu līmenis un zemāka lokāla piesaiste iespēju un pakalpojumu izmantošanā un biežāk raksturīga vēlme mainīt dzīvesvietu. Tas ļautu labāk saprast dzīvesvietas maiņu kā biogrāfisku notikumu migrācijas procesā projām no laukiem, kā arī, atgriežoties vai ieceļojot laukos. Tāpat nozīmīgi lauku ilgtspējas un dzīvotspējas kontekstā būtu pētīt lauku dzīvesstilu saistību ar Hiršmana divām pārējām stratēģijām – samierināšanos un individuālu vai kolektīvu iniciatīvu sākšanu vēlamo lauku kā dzīves vides izmaiņu panākšanai.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

- Abernathy, D. (2016). *Using Geodata and Geolocation in the Social Sciences: Mapping Our Connected World*. London: Sage.
- Acker, V. van (2015). Defining, measuring, and using the lifestyle concept in modal choice research. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, 2495, 74–82.
- Adey, P. (2009). *Mobility*. London: Routledge.
- Agnew, J. A. (1987). *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston & London: Allen & Unwin.
- Agnew, J. A., Duncan, J. S. (Eds.). (1989). *The Power of Place*. London: Routledge.
- Agnew, J. (2005). Space : Place. In Clopke, P., & Johnston, R. (Eds.). *Spaces of Geographical Thought*. London: Sage.
- Agnew, J. (2011). *Space and place. Handbook of geographical knowledge*. London: Sage, pp. 316–331.
- Aharon-Gutman, M., & Cohen, N. (2017). Refusal, circulation, refuge: young (im) mobilities in rural Israel. *Social & Cultural Geography*, 1–22.
- Ahern, A., & Hine, J. (2012). Rural transport – Valuing the mobility of older people. *Research in Transportation Economics*, 34(1), 27–34.
- Aldenderfer, M. S., & Blashfield, R. K. (1984). *Cluster analysis: Quantitative applications in the social sciences*. Beverly Hills: Sage Publication.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Andersson, M., Lavesson, N., & Nedomysl, T. (2018). Rural to urban long-distance commuting in Sweden: trends, characteristics and pathways. *Journal of Rural Studies*, 59, 67–77.
- Arhipova, I., Berzins, G., Brekis, E., Opmanis, M., Binde, J., Kravcova, J., & Steinbuka, I. (2018). Pattern Identification by Factor Analysis for Regions with Similar Economic Activity Based on Mobile Communication Data. In *Future of Information and Communication Conference*. Springer, Cham, pp. 561–569.

- Attīstības centru ietekmes areālu noteikšana un analīze. Plānošanas reģionu, republikas pilsētu un novadu pašvaldību attīstības raksturojums.* (2013). Izgūts no http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/petnieciba/petijumi/regionu_attist_final_2012.pdf (skatīts 17.11.2018.).
- Auclair, E., & Vanoni, D. (2004). The attractiveness of rural areas for young people In Jentsch, B & Shukcmith, M. *Young People in Rural Areas of Europe*. London: Routledge. Izgūts no <https://books.google.se/books?id=MzUrDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=birgitt+jentsch&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjNnuuiqereAhUqpYsKHStEBGgQ6AEIKjAA#v=onepage&q=birgitt%20jentsch&f=false> (skatīts 24.11.2018.).
- Augé, M. (1995). *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Avdikos, V., & Chardas, A. (2016). European Union Cohesion Policy post 2014: More (place-based and conditional) growth—Less redistribution and cohesion. *Territory, Politics, Governance*, 4(1), 97–117.
- Baerenholdt, J. O., Aarsaether, N. (2002). Coping Strategies, Social Capital and Space. *European Urban and Regional Studies*, 9(2), pp. 151–165.
- Baerenholdt, J. O. (2007). *Coping with distances: producing Nordic Atlantic societies*. Berghahn Books.
- Baerenholdt, J. O., & Granås, B. (2008). Places and mobilities beyond the periphery. *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*, pp. 1–10.
- Baerenholdt, J. O. (2009). Coping with mobility: Rethinking regional development in tourism on Lolland. In *Nordic Geographers' Meeting*.
- Baker, S., & Mehmood, A. (2015). Social innovation and the governance of sustainable places. *Local Environment*, 20(3), 321–334.
- Baltina, I., & Vitola, A. (2014). Telework in Europe and Latvia: State-of-the-art and Future Prospects. *Trends Economics and Management*, 8(18), 21–32.
- Barker, J., Ademolu, E., Bowlby, S., & Musson, S. (2018). Youth transitions: mobility and the travel intentions of 12–20 year olds, Reading, UK. *Children's Geographies*, 1–12.
- Barcus, H. R., & Brunn, S. D. (2010). Place elasticity: Exploring a new conceptualization of mobility and place attachment in rural America. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 92(4), 281–295.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.

- Bell, M. M. (2008). Mobilizing the countryside: Rural power and the power of the rural. In *Paper for the Agrarian Studies Seminar Available online at <https://agrarianstudies.macmillan.yale.edu/sites/default/files/files/colloppapers/22bell.pdf>* (Vol. 25). (skatīts 24.11.2018.)
- Bell, D., & Valentine, G. (Eds.). (1995). *Mapping desire: Geographies of sexualities*. London, New York: Routledge.
- Bell, M. M., Lloyd, S. E., & Vatovec, C. (2010). Activating the countryside: Rural power, the power of the rural and the making of rural politics. *Sociologia Ruralis*, 50 (3), 205–224.
- Bell, M. M., & Osti, G. (2010). Special Issue: Mobilities and ruralities. *Sociologia Ruralis*, 50(3), 199–296.
- Bell, V. (Eds.). (1999). *Performativity & Belonging*. Sage.
- Benga, E., Hāzners J., & Miķelsone Z. (2017). Multiplier effects of Latvian Rural Development programme 2007–2013. No *Vide. Tehnoloģija. Resursi = Environment. Technology. Resources: XI starptautiskās zinātniski praktiskās konferences materiāli*, 15.–17. jūnijs, 2017. 1. sēj. Rēzekne: Rēzeknes tehnoloģiju akadēmija, 35.–40. lpp.
- Benson, M., & O'Reilly, K. (2009). Migration and the search for a better way of life: a critical exploration of lifestyle migration. *The sociological review*, 57 (4), 608–625.
- Benson, M., & O'Reilly, K. (2016). From lifestyle migration to lifestyle in migration: Categories, concepts and ways of thinking. *Migration Studies*, 4 (1), 20–37.
- Bentley, G., Pugalis, L., & Shutt, J. (2017). Leadership and systems of governance: the constraints on the scope for leadership of place-based development in sub-national territories. *Regional Studies*, 51(2), 194–209.
- Bergmann, S., & Sager, T. (Eds.). (2008). *The ethics of mobilities: rethinking place, exclusion, freedom and environment*. Bodmin: Ashgate Publishing.
- Bijker, R. A., Haartsen, T., & Strijker, D. (2015). How people move to rural areas: Insights in the residential search process from a diary approach. *Journal of rural studies*, 38, 77–88
- Bite, D., Daugavietis, J., Lāce, I., Līviņa, A., Niklass, M., Paula, L., ... Karaseva, A. (2011). Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un indivīdi rīcībspējas stratēģijas. No Zepa, B. un Kļave, E. (Red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: LU SPPI, 97.–117. lpp.

- Bjarnason, T., & Edvardsson, I. R. (2017). University pathways of urban and rural migration in Iceland. *Journal of Rural Studies*, 54, 244–254.
- Bock, B. B. (2016a). Rural marginalisation and the role of social innovation; a turn towards nexogenous development and rural reconnection. *Sociologia Ruralis*, 56(4), 552–573.
- Bock, B. B. (2016b). Social and Economic Equality. *Routledge International Handbook of Rural Studies*, 427.
- Brezzi, M., Dijkstra, L., & Ruiz, V. (2011). OECD Extended Regional Typology: The Economic Performance of Remote Rural Regions. *OECD Regional Development Working Papers*, (06). Izgūts no https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regional-development-working-papers_20737009?pag (skatīts 21.11.2018.).
- Brickell, K., & Datta, A. (Eds.). (2011). *Translocal Geographies*. Ashgate Publishing.
- Brown, D. L., Champion, T., Coombes, M., & Wymer, C. (2015). The Migration-commuting nexus in rural England. A longitudinal analysis. *Journal of Rural Studies*, 41, 118–128.
- Bryman, A. (2001). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Bulderberga, Z., Cimermanis, M., Krieviņa, A., Leimane, I., Lismanis, A., Miglavs, A., ... Vilks, I. *Latvijas lauku telpas attīstība un tās izaicinājumi*. (2012). Izgūts no <http://www.losp.lv/node/961> (skatīts 29.10.2018.).
- Bourdieu, P. (2005). Habitus. In Rooksby, E. (Eds.). *Habitus : A Sense of Place*. London: Routledge, pp. 43–52.
- Burdjē, P. (2004). *Praktiskā jēga*. Rīga: Omnia Mea.
- Bye, L. M. (2009). ‘How to be a rural man’: Young men's performances and negotiations of rural masculinities. *Journal of Rural Studies*, 25(3), 278–288.
- Camarero, L., Cruz, F., & Oliva, J. (2016). Rural sustainability, inter-generational support and mobility. *European Urban and Regional Studies*, 23(4), 734–749.
- Canzler, W., Kaufmann, V., & Kesselring, S. (2008). *Tracing Mobilitis*. Ashgate.
- Casey, E. (1993). *Getting back into place: Toward a renewed understanding of the place-world*. Indiana University Press.
- Casey, E. (1998). *The fate of place: a philosophical history*. University of California Press.
- Casey, E. (2001). Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World? *Annals of the Association of American Geographers*, 91(4), pp. 683–693.

- Casey, E. (2013). *The fate of place: A philosophical history*. Univ. of California Press.
- Cass, N., Shove, E., & Urry, J. (2005). Social exclusion, mobility and access. *The Sociological Review*, 53, 539–555.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. 2. ed. Oxford, Malden: Blackwell.
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2016). 2016. gada sākumā 44% iedzīvotāju iepirkās internetā. Izgūts no <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/zinatne-ikt/datori-internets/meklet-tema/2004-iedzivotaju-interneta-lietosanas-paradumi> (skatīts 12.03.2019)
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018a). Latvijas iedzīvotāju mobilitāte 2017. gadā. Izgūts no https://www.csb.gov.lv/sites/default/files/publication/2018-11/Mobilitate_2017_datu_tabulas_1.xlsx (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018b). ISG030. Iedzīvotāju skaits laukos/ pilsētās pēc dzimuma gada sākumā. Izgūts no https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz__iedzskaits__ikgad/ISG030.px/table/tableViewLayout1/?rxid=89dc2277-120a-4640-a200-a85daf91a2cf (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018c). Tabula ITMG010. Datoru / interneta pieejamība dažāda tipa mājāsaimniecībās gada sākumā (% no mājāsaimniecību kopskaita attiecīgajā grupā). Izgūts no <https://data1.csb.gov.lv:443/sq/23596> (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018d). Tabula ITMG060. Iedzīvotāju interneta izmantošanas mērķi gada sākumā (%). Izgūts no <https://data1.csb.gov.lv:443/sq/23594> (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018e). Tabula MOD17_05. Iedzīvotāju konsultēšanas biežums pie ģimenes (vispārējās prakses) ārsta, medicīnas vai ķirurģijas speciālista, zobārsta, ortodonta vai higiēnista 2017. gadā (%). Izgūts no <https://data1.csb.gov.lv:443/sq/22554> (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018f). VPG071. Pārbaužu veikšana vai ārstēšanās pie medicīnas speciālista (izņemot zobārstu) un apstākļi, kas traucējuši veikt pārbaudes vai ārstēšanos 16 gadus veciem un vecākiem iedzīvotājiem (%). Izgūts no <http://data1.csb.gov.lv/sq/22553> (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018g). VPG072. Apstākļi, kas traucējuši veikt pārbaudes vai ārstēšanos pie medicīnas speciālista (izņemot zobārstu) 16 gadus veciem un vecākiem iedzīvotājiem (%). Izgūts no <http://data1.csb.gov.lv/sq/22552> (skatīts 28.10.2018).

- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018h). VPG102. Zobārsta neapmeklēšanas iemesls pēc dzimuma un vecuma grupām (%). Izgūts no <http://data1.csb.gov.lv/sq/22555> (skatīts 28.10.2018).
- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2018i.) Tabula NBG040. Ekonomiskās aktivitātes, nodarbinātības un bezdarba līmenis Latvijas reģionos (%). Izgūts no <http://data1.csb.gov.lv/sq/23788> (skatīts 28.10.2018).
- Certeau, M. de (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Cheshire, L., Meurk, C., & Woods, M. (2013). Decoupling farm, farming and place: Recombinant attachments of globally engaged family farmers. *Journal of Rural Studies*, 30, 64–74.
- Cheshire, L., Willing, I., & Skrbiš, Z. (2014). Unrecognised cosmopolitans: Mobility and openness among globally engaged family farmers. *Mobilities*, 9(1), 84–103.
- Ching, B., & Creed, G. W. (Eds.). (2013). *Knowing Your Place : Rural Identity and Cultural Hierarchy*. New York, London: Routledge.
- Christiaanse, S., & Haartsen, T. (2017). The influence of symbolic and emotional meanings of rural facilities on reactions to closure: The case of the village supermarket. *Journal of Rural Studies*, 54, 326–336.
- Cimdiņa, A., & Raubiško, I. (2012). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne.
- Clark, M. A. (2018). *Teleworking in the countryside: Home-based working in the information society*. Routledge.
- Cloke, P., Goodwin, M., Milbourne, P., & Thomas, C. (1995). Deprivation, poverty and marginalization in rural lifestyles in England and Wales. *Journal of Rural Studies*, 11(4), 351–365.
- Cloke, P., Milbourne, P., & Thomas, C. (1997). Living lives in different ways? Deprivation, marginalization and changing lifestyles in rural England. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22 (2), 210–230.
- Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality. In Cloke, P. J., Marsden, T. (Eds.). *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications Ltd., pp. 18–28.
- Cook, J., & Cuervo, H. (2018). Staying, leaving and returning: Rurality and the development of reflexivity and motility. *Current Sociology*, 0011392118756473.
- Corbett, M. (2007). *Learning to leave: The irony of schooling in a coastal community*. Fernwood Publishing.

- Corbett, M. (2009). No time to fool around with the wrong education: Socialisation frames, timing and high-stakes educational decision making in changing rural places. *Rural Society*, 19(2), 163–177.
- Corbett, M. J. (2010). Standardized individuality: cosmopolitanism and educational decision-making in an Atlantic Canadian rural community. *Compare*, 40(2), 223–237.
- Corbett, M., & Forsey, M. (2017). Rural youth out-migration and education: challenges to aspirations discourse in mobile modernity. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(3), 429–444.
- Corti, L., Eynden, V. Van den, Bishop, L., & Woollard, M. (2014). *Managing and sharing research data: a guide to good practice*. Sage.
- Coulter, R., Ham, M.V., & Feijten, P. (2011). A longitudinal analysis of moving desires, expectations and actual moving behaviour. *Environment and Planning A*, 43(11), 2742-2760.
- Coulter, R., & Ham, M. V. (2013). Following people through time: An analysis of individual residential mobility biographies. *Housing Studies*, 28 (7), 1037–1055.
- Coulter, R., Ham, M. V., & Findlay, A. M. (2016). Re-thinking residential mobility: Linking lives through time and space. *Progress in Human Geography*, 40 (3), 352–374.
- Crampton, J. W., & Elden, S. (2006). Space, politics, calculation: an introduction. *Social & Cultural Geography*, 7(5), 681–685.
- Crampton, J. W., & Elden, S. (2016). Introduction Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography. In *Space, Knowledge and Power*. New York: Routledge, pp. 13–28.
- Cresswell, T. (2004). *Place: a short introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Cresswell, T. (2006). *On the move: mobility in the modern western world*. London, New York: Routledge.
- Cresswell, T., Merriman, P. (2011). *Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects*. Ashgate.
- Darbspēka ģeogrāfiskā mobilitāte*. (2007). Rīga: Latvijas Universitāte. Izgūts no www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_tirgus/petijumi/geografiska_mobilitate.pdf (skatīts 24.11.2018).
- Darmofal, D. (2015). *Spatial analysis for the social sciences*. New York: Cambridge University Press.

- Deleuze, G. & Guattari, F. (1986). *Nomadology: The war machine*. New York: Semiotext(e).
- Dijkstra, L., & Poelman, H. (2011). Regional Typologies: A Compilation. *Regional Focus, (01)*. Izgūts no http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/focus/2011_01_typologies.pdf (Skatīts 21.11.2018.).
- Divall, C., & Hine, J. (2017). Mobility in Rural Ireland: A Study of Older People and the Challenges They Face. In *Transport Policy: Learning Lessons from History* (pp. 81-92). Routledge.
- Dovey, K. (2014). *Framing places: mediating power in built form*. London, New York: Routledge.
- Dzenovska, D. (2012). *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laikos : starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Easthope, H. (2009). Fixed identities in a mobile world? The relationship between mobility, place, and identity. *Identities: Global studies in culture and power, 16(1)*, 61–82.
- ESPON (2010). *New Evidence on Smart, Sustainable and Inclusive Territories*. Luxembourg: ESPON Coordination Unit.
- ESPON (2016). *Inner Peripheries: national territories facing challenges of access to basic services of general interest*. Izgūts no <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/Inner%20Peripheries%20-%20national%20territories%20facing%20challenges%20of%20access%20to%20basic%20services%20of%20general%20interest.pdf> (skatīts 24.11.2018.).
- ESPON (2017a). PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest). Applied Research. Final Report. Executive Summary. Version 07/12/2017. Izgūts no <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/D5%20Executive%20Summary%20PROFECY.pdf> (skatīts 24.11.2018.).
- ESPON (2017b). PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest). Applied Research. Final Report. Executive Summary. Version 07/12/2017. Izgūts no <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/D5%20Executive%20Summary%20PROFECY.pdf> (skatīts 24.11.2018.).
- ESPON (2017b). Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest). Applied Research. Final Report. Izgūts no

- <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/D5%20Final%20Report%20PROFECY.pdf> (skatīts 24.11.2018.).
- Everitt, B. S. (1979). Unresolved problems in cluster analysis. *Biometrics*, 35(1), 169–181.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. 3rd ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Fisher, L., & Ransom, D. C. (1995). An empirically derived typology of families: I. Relationships with adult health. *Family Process*, 34(2), 161–182.
- Flamm, M., & Kaufmann, V. (2006). Operationalising the concept of motility: a qualitative study. *Mobilities*, 1(2), 167–189.
- Forest, Y., & Friedmann, J. (2017). The politics of place: toward a political economy of territorial planning. In *Regional Economic Development* London, New York: Routledge, pp. 115–130.
- Fortier, A. M. (2005). Diaspora. In *Cultural geography : a critical dictionary of key concepts*. London, New York, I. B. Tauris, 182–187.
- Gallent, N., & Tewdwr-Jones, M. (2018). *Rural second homes in Europe: examining housing supply and planning control*. New York: Routledge.
- Giddens, A. (1990) *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity : self and society in the late modern age*. Cambridge (UK): Polity Press.
- Gidenss, E. (1999) *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB.
- Gieling, J., Vermeij, L., & Haartsen, T. (2017). Beyond the local-newcomer divide: Village attachment in the era of mobilities. *Journal of Rural Studies*, 55, 237–247.
- Gieryn, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, 26, 463–496.
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of Attachment and Place Attachment. In Bonnes M., Lee T., Bonaiuto M. (Eds). *Psychological theories for environmental issues*. Chippenham: Ashgate, pp.137–170.
- Gkartzios, M., & Scott, M. (2010). Residential mobilities and house building in rural Ireland: evidence from three case studies. *Sociologia Ruralis*, 50(1), 64–84.
- Graaf, P. van der. *Out of Place?: Emotional Ties to the neighbourhood in urban renewal in the Netherlands and the United Kingdom*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.

- Gray, D., Shaw, J., & Farrington, J. (2006). Community transport, social capital and social exclusion in rural areas. *Area*, 38(1), 89–98.
- Gray, M. L. (2009). *Out in the country: Youth, media, and queer visibility in rural America*. NYU Press.
- Gray, M. L., Johnson, C. R., & Gilley, B. J. (Eds.). (2016). *Queering the countryside: New frontiers in rural queer studies*. NYU Press.
- Green, A. (2016). Changing Dynamics of Rural Labour Markets. *Routledge International Handbook of Rural Studies*, 143 - 204.
- Grieve, J., & Weinspach, U. (Eds.). (2010). *Capturing impacts of Leader and of measures to improve Quality of Life in rural areas*. Izgūts no <https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/enrd-static/fms/pdf/8AA6C56D-C716-CF81-014F-1F2890807D23.pdf> (skatīts 26.11.2018.).
- Gruenewald, D. A. (2003). The best of both worlds: A critical pedagogy of place. *Educational researcher*, 32(4), 3–12.
- Gustafson, P. (2001). Meanings of place: Everyday experience and theoretical conceptualizations. *Journal of environmental psychology*, 21(1), 5–16.
- Gustafson, P. (2006a). Place attachment and Mobility. In McIntyre, N., Williams, D., Mc Hugh, K. (Eds.). *Multiple dwelling and tourism: negotiating place, home and identity*. Wallingford: CAB, pp. 17–31.
- Gustafson, P. (2006b). Work-related travel, gender and family obligations. *Work, employment and society*, 20(3), 513–530.
- Gustafson, P. (2008). Transnationalism in retirement migration: the case of North European retirees in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, 31(3), 451–475.
- Gustafson, P. (2009). Mobility and Territorial Belonging. *Environment and Behavior*, 41(4), pp. 490–508.
- Haartsen, T., & Thissen, F. (2014). The success–failure dichotomy revisited: young adults' motives to return to their rural home region. *Children's Geographies*, 12(1), 87–101.
- Haartsen, T., & Stockdale, A. (2018). S/elective belonging: how rural newcomer families with children become stayers. *Population, Space and Place*, 24(4), e2137.

- Haining, R. (1993). *Spatial data analysis in the social and environmental sciences*. New York: Cambridge University Press.
- Halfacree, K. H., & Boyle, P. J. (1993). The challenge facing migration research: the case for a biographical approach. *Progress in Human Geography*, 17 (3), 333–348.
- Halfacree, K. (2006). Rural Space: Construcing a Three-fold Architecture. In Cloke, P. J., Marsden, T. (Eds.). *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications Ltd., pp. 44–62.
- Halfacree, K. (2007). Trial by space for a ‘radical rural’: Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of rural studies*, 23 (2), 125–141.
- Halfacree, K. (2008). To revitalise counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture. *Population, Space and Place*, 14 (6), 479–495.
- Halfacree, K. (2012). Heterolocal identities? Counter-urbanisation, second homes, and rural consumption in the era of mobilities. *Population, space and place*, 18(2), 209–224.
- Halfacree, K. H., & Rivera, M. J. (2012). Moving to the countryside... and staying: lives beyond representations. *Sociologia Ruralis*, 52 (1), 92–114.
- Hannam, K., Sheller, M., & Urry, J. (2006). Mobilities, immobilities and moorings. *Mobilities*, 1(1), 1–22
- Hannerz, U. (1990). Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, culture & society*, 7(2–3), 237–251.
- Harvey, D. *The Condition of Postmodernity*. Blackwell Publishing
- Healey, P. (2004). Creativity and urban governance. *Policy studies*, 25(2), 87–102.
- Hedberg, C., & Carmo, R. M. (Eds.). (2012). *Translocal Ruralism*. Heidelberg, London, New York: Springer.
- Henry, D. B., Tolan, P. H., & Gorman-Smith, D. (2005). Cluster analysis in family psychology research. *Journal of Family Psychology*, 19(1), 121.
- Hernández, B., Hidalgo, M. C., Salazar-Laplace, M. E., & Hess, S. (2007). Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of environmental psychology*, 27(4), 310-319.
- Herslund, L. (2012). The rural creative class: counterurbanisation and entrepreneurship in the Danish countryside. *Sociologia Ruralis*, 52(2), 235–255.
- Hetherington, K., & Law, J. (2000). After networks. *Environment and Planning D: Society and Space*, (18), 127–132.

- Hetherington, K. (2002). *The badlands of modernity: Heterotopia and social ordering*. London, New York: Routledge.
- Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of environmental psychology*, 21(3), 273–281.
- Hillier, J., & Rooksby, E. (2005). Introduction to First Edition. In Rooksby, E. (Eds.). *Habitus : A Sense of Place*. London: Routledge, pp. 19–42.
- Hiltunen, M. J., & Rehunen, A. (2014). Second home mobility in Finland: Patterns, practices and relations of leisure oriented mobile lifestyle. *Fennia-International Journal of Geography*, 192(1), 1–22.
- Hine, J. (2016). Mobility and transport disadvantage. In *Mobilities: New perspectives on transport and society*. London, New York: Routledge, pp. 39–58.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states* (Vol. 25). Harvard University press.
- Horlings, I. G., & Marsden, T. K. (2014). Exploring the ‘New Rural Paradigm’ in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda. *European Urban and Regional Studies*, 21(1), 4–20.
- Howley, C. B. (1997). How to make rural education research rural: An essay at practical advice. *Journal of Research in Rural Education*, 13, 131–138.
- Hudson, R. (2005). *Economic geographies: Circuits, flows and spaces*. Sage.
- Hummon, D. M. (1992). Community attachment. In *Place attachment*. Boston, MA: Springer, pp. 253–278.
- Hünefeldt, T., & Schlitte, A. (2018). Introduction: Situatedness and Place. In *Situatedness and Place*. Springer, Cham, pp. 1–17.
- Iekļaujošas nodarbinātības pamatnostādņēs 2015.–2020. gadam*: Ministru kabineta 2015. gada 12. maija rīkojums Nr. 244. (2015). Izgūts no <https://likumi.lv/ta/id/273969-par-ieklausos-nodarbinatibas-pamatnostadnem-2015-2020-gadam> (skatīts 25.10.2018.).
- Ilbery, B. (Eds.) (2014). *The geography of rural change*. London: Routledge.
- Ingold, T. (2009). Against space: place, movement, knowledge. In Kirby, P. (Eds.). *Boundless Worlds: An Anthropological Approach to Movement*. Oxford, United Kingdom: Berghahn Books, pp. 29–43.

- Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam.* (2013). Rīga: Izglītības un zinātnes ministrija (tiešsaistes resurss).
- Jansson, A. (2013). The hegemony of the urban/rural divide: Cultural transformations and mediatized moral geographies in Sweden. *Space and Culture*, 16(1), 88–103.
- Jensen, O. B. (2006). ‘Facework’, flow and the city: Simmel, Goffman, and mobility in the contemporary city. *Mobilities*, 1(2), 143–165.
- Jensen, O. B. (2009). Flows of meaning, cultures of movements—urban mobility as meaningful everyday life practice. *Mobilities*, 4(1), 139–158.
- Jetzkowitz, J., Schneider, J., & Brunzel, S. (2007). Suburbanisation, Mobility and the ‘Good Life in the Country’: A Lifestyle Approach to the Sociology of Urban Sprawl in Germany. *Sociologia Ruralis*, 47, 148–171.
- Jones, G. (1999). ‘The same people in the same places’? Socio-spatial identities and migration in youth. *Sociology*, 33(1), 001–022.
- Juska, A. (2007). Discourses on rurality in post-socialist news media: The case of Lithuania's leading daily “Lietuvos Rytas” (1991–2004). *Journal of Rural Studies*, 23(2), 238–253.
- Kamruzzaman, M., & Hine, J. (2012). Analysis of rural activity spaces and transport disadvantage using a multi-method approach. *Transport Policy*, 19(1), 105–120.
- Kasper, B., & Scheiner, J. (2017). A Lifestyles Approach to Investigating Residential Mobility and Travel Behaviour. In *Spatial Planning, Urban Form and Sustainable Transport*, London, New York: Routledge, pp. 56–74.
- Kaufmann, V. (2002). *Re – Thinking Mobility*. New York: Routledge.
- Kaufmann, V., Bergman, M. M., Joye, D. (2004). Motility: mobility as capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28, pp. 745–756.
- Kenyon, S., Lyons, G., & Rafferty, J. (2002). Transport and social exclusion: investigating the possibility of promoting inclusion through virtual mobility. *Journal of Transport Geography*, 10(3), 207–219.
- Kesselring, S., Vogl, G. (2008). Networks, scapes and flows—Mobility pioneers between first and second modernity. In *Tracing Mobilities: Towards a Cosmopolitan Perspective*. Ashgate, pp. 163–180.

- Kitamura, R. (2009). Life-style and travel demand. *Transportation*, 36(6), 679–710.
- Klāsons, G., Tjarve, B., Spuriņš, U., Laķe, A. (2016). Kultūras auditorija Latvijā: situācija, procesi, tendences. Latvijas iedzīvotāju aptaujas un statistikas datu analīze. Izgūts no <https://culturelablv.files.wordpress.com/2017/01/kultc5abras-auditorija-latvijc481-2016.pdf> (skatīts 24.11.2018.)
- Klous, G., Smit, L. A., Borlée, F., Coutinho, R. A., Kretzschmar, M. E., Heederik, D. J., & Huss, A. (2017). Mobility assessment of a rural population in the Netherlands using GPS measurements. *International journal of health geographics*, 16(1), 30.
- Kovacs, I., & Kucerova, E. (2006). The project class in central Europe. *Sociologia Ruralis*, 46(1), 3–21.
- Kļave, Bebrīša, & Žabko, (2013). *Pētījums par mazo lauku skolu tīklu Latvijā*. Izgūts no www.izm.gov.lv/images/statistika/petijumi/02.pdf (skatīts 13.11.2018.).
- Krievina, A., Leimane, I., Melece, L. (2015a). Analysis of Economic Aspects of LEADER Projects in Latvia. *Economic Science for Rural Development*, 39, 164–175.
- Krievina, A., Leimane, I., Melece, L. (2015b). Role of Local Action Groups in Addressing Regional Development and Social Problems in Latvia. Proceedings of 21st Annual International Scientific Conference “Research for Rural Development 2015”. *Research for Rural Development*, 2, 146–153.
- Krišjāne, Z. (2007). Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte. Izgūts no https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjY_QmdHeAhUmtosKHcCyBBUQFjAAegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.lm.gov.lv%2Fupload%2Fdarba_tirgus%2Fdarba_tirgus%2Fpetijumi%2Fgeografiska_mobilite.pdf&u sg=AOvVaw0S3lBT7JlC6CwIagi3OBF1 (skatīts 13.11.2018.).
- Krišjāne, Z., Berzins, M., Ivlevs, A., Bauls, A. (2012). Who are the typical commuters in the post-socialist metropolis? The case of Riga, Latvia. *Cities*, 29(5), 334–340.
- Krišjāne, Z., Bērziņš, M., Apsīte-Beriņa, E., Rozīte, M., Sechi, G. (2014). Exploring amenity migration towards coastal areas of Latvia: a case study of Engure region. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*, Section B, 68(1/2), 38–45.

- Krisjane, Z., Apsite-Berina, E., Berzins, M., Grīne, I. (2017). Regional topics: mobility in the Latvian countryside. *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings*, 45, 127–133.
- Krizek, K. (2006). Lifestyles, residential location decisions, and pedestrian and transit activity. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, 1981, 171–178.
- Kusenbach, M. (2018). People like me: multiple Belongings among senior mobile home residents in Florida. *Contested Belonging: Spaces, Practices, Biographies*, 43.
- Lāce, I. Cilvēks un vieta: tēmas nozīmīgums Latvijas socioloģijā. (2014) No Zobena A. (Red.) *Ad locum: vieta, identitāte un rīcībaspēja*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 20.–40. lpp.
- Lambek, M. (2011). Catching the local. *Anthropological Theory*, 11(2), 197–221.
- Land, M. van der (2005). Urban Consumption and Feelings of Attachment of Rotterdam's New Middle Class. *Sociological Research Online*, 2. Izgūts no <http://www.socresonline.org.uk/10/2/van_der_land.html> (skatīts 16.11.2018.).
- Laoire, C. N. (2002). Young farmers, masculinities and change in rural Ireland. *Irish Geography*, 35(1), 16–27.
- Laoire, C. N., & Stockdale, A. (2016). Migration and the life course in rural settings. In Shucksmith, M., & Brown, D. L. (Eds.). *Routledge international handbook of rural studies*. London, New York: Routledge, pp. 36–49.
- Laoire, C. N. (2017). Winners and losers? Rural restructuring, economic status and masculine identities among young farmers in south-west Ireland. In *Geographies of rural cultures and societies*. London, New York: Routledge, pp. 283–301.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social : an introduction to actor-network-theory*. Oxford, New York: Oxford University Press
- Latvija 2030 : Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. (2010). [Rīga]: Latvijas Republikas Saeima. Izgūts no <http://polsis.mk.gov.lv/documents/3323> (skatīts 25.10.2018.).
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2006/2007: Cilvēkkapitāls: Mans zelts ir mana tauta?* (2007). Rīga: LU SPPI.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2004/2005:* Rīga: LU SPPI.

- Latvijas lauku attīstības programma 2007.–2013. gadam.* (2015). Izgūts no <https://www.zm.gov.lv/zemkopibas-ministrija/statiskas-lapas/lauku-attistibas-programma-2007-2013-gadam?id=1780#jump> (skatīts 15.11.2018.).
- Latvijas lauku attīstības programma 2014.–2020. gadam.* (2018). Izgūts no <https://www.zm.gov.lv/zemkopibas-ministrija/statiskas-lapas/latvijas-lauku-attistibas-programma-2014-2020-gadam?id=14234#jump> (skatīts 25.10.2018.).
- Lauksaimniecības un lauku attīstības likums (01.01.2015.).* Izgūts no <https://likumi.lv/doc.php?id=87480> (skatīts 25.10.2018.).
- Lauku attīstības programmas 2007–2013 gadam novērtējuma vidustermiņa ziņojums* (2010). Izgūts no https://www.zm.gov.lv/public/files/CMS_Static_Page_Doc/00/00/00/27/85/MTE_gala_20122_010.pdf (skatīts 21.11.2018.).
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. D. Nicholson-Smith, trans. Originally published 1974. Oxford: Basil Blackwell.
- Leibert, T. (2016). She leaves, he stays? Sex-selective migration in rural East Germany. *Journal of rural studies*, 43, 267-279.
- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of environmental psychology*, 31(3), 207–230.
- Liepins, R. (2000a). Exploring rurality through community': discourses, practices and spaces shaping Australian and New Zealand rural communities'. *Journal of Rural Studies*, 16(3), 325–341.
- Liepins, R. (2000b). New energies for an old idea: reworking approaches to community' in contemporary rural studies. *Journal of rural studies*, 16(1), 23–35.
- Little, J., & Austin, P. (1996). Women and the rural idyll. *Journal of rural studies*, 12(2), 101–111.
- Lobao, L. M., Hooks, G., & Tickamyer, A. R. (2007). Advancing the sociology of spatial inequality. In Lobao, L. M., Hooks, G., & Tickamyer, A. R. (Eds.). *The sociology of spatial inequality*. New York: State University of New York, pp. 1–28.
- Ločmele, K. (2014). *Lauku diskurss presē latviešu valodā Latvijā (1989–2012)*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Løken, K. V., Lommerud, K. E., & Lundberg, S. (2013). Your place or mine? On the residence choice of young couples in Norway. *Demography*, 50(1), 285–310.

- Longino, C.F. jr 1992: The forest and the trees: micro-level considerations in the study of geographic mobility in old age. In Rogers, A. (Eds.). *Elderly migration and population redistribution: a comparative study*. London: Belhaven, pp. 23–34.
- Low, S., Altman, I. (1992). *Place Attachment*. New York: Plenum Press.
- LR Valsts kontrole. (2016). Ziņojums “Vai ambulatorā veselības aprūpes sistēma Latvijā ir pilnveidojama”. Izgūts no http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2015/2.4.1-11_2015/vai-abulatora-veselibas-aprupes-sistema-latvija-ir-pilnveidojama.pdf (skatīts 24.11.2018.)
- Lulle, A. (2012). Vietas un telpas problemātika mobilitātes pētījumos. No Raubiško, I., Cimdiņa, A. (Red.). *Dzīve. attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 135.–152. lpp.
- Lütteken, A., & Hagedorn, K. (1999). Concepts and Issues of Sustainability in Countries in Transition-an Institutional Concept of Sustainability as a Basis for the Network. In *Central and Eastern European Sustainable Agriculture Network First Workshop Proceedings*. Rome: REU Technical Series, 61, 26–36.
- Mahon, M. (2007). New populations; shifting expectations: The changing experience of Irish rural space and place. *Journal of Rural Studies*, 23(3), 345–356.
- Máliková, L., Farrell, M., & McDonagh, J. (2016). Perception of marginality and peripherality in an Irish rural context. *Quaestiones Geographicae*, 35(4), 93–105.
- Malkki, L. (1992). National geographic: The rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural anthropology*, 7(1), 24–44.
- Mallett, S. (2004). Understanding home: a critical review of the literature. *The sociological review*, 52(1), 62–89.
- Malmberg, G. (1997). Time and space in international migration. In Mavroudi, E., Page, B., Christou, A. (Eds) *International migration, immobility and development: Multidisciplinary perspectives*, Edward Elgar Pbg., pp. 21–48.
- Malpas, J. (1999). *Place and experience: A philosophical topography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malpas, J. (2006). Heidegger’s Topology: Being, Place. *World*, 13, 14.
- Malpas, J. (2018). *Place and experience: A philosophical topography*. London: Routledge.

- Manyena, S. B. (2006). The concept of resilience revisited. *Disasters*, 30(4), 434–450.
- Manzo, L. C. (2003). Beyond house and haven: towards revision of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 47–61.
- Manzo, L. C., & Perkins, D. D. (2006). Finding common ground: The importance of place attachment to community participation and planning. *Journal of planning literature*, 20(4), 335–350.
- Marsden, T., Lowe, P., Murdoch, J., Flynn, A., Munton, R. (1993). *Constructing the Countryside: An Approach To Rural Development*. London: UCL Press.
- Marsden, T. (2012). Third Natures? Reconstituting Space through Place-making Strategies for Sustainability. *International Journal of Sociology of Agriculture & Food*, 19(2), pp. 257–274.
- Massey, D. (1995). *Spatial divisions of labor : social structures and the geography of production*. New York : Routledge.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: Sage.
- Massey, D. (2013). *Space, place and gender*. John Wiley & Sons.
- Matthews, H., & Tucker, F. (2007). On both sides of the tracks: British rural teenagers' views on their ruralities. In Panelli, R., Punch, S., & Robson, E. (Eds.), *Global perspectives on rural childhood and youth*. New York, London: Routledge, pp. 95–106.
- McHugh, K. E. (2000). Inside, outside, upside down, backward, forward, round and round: a case for ethnographic studies in migration. *Progress in Human Geography*, 24(1), 71–89.
- McKernan, S. C., Reynolds, J. C., Ingleswar, A., Pooley, M., Kuthy, R. A., & Damiano, P. C. (2018). Transportation Barriers and Use of Dental Services among Medicaid-Insured Adults. *JDR Clinical & Translational Research*, 3(1), 101–108.
- McManus, P., Walmsley, J., Argent, N., Baum, S., Bourke, L., Martin, J., ... & Sorensen, T. (2012). Rural Community and Rural Resilience: What is important to farmers in keeping their country towns alive? *Journal of Rural Studies*, 28(1), 20–29.
- Meijering, L., Huigen, P., & Hoven, B. van. (2007). Intentional communities in rural spaces. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 98(1), 42–52.
- Melece, L. (2015). Social Innovation and Its Types in Rural Areas. *Economic Science for Rural Development*, 38, 142–153.

- Melece, L. (2018). Inovatīvi risinājumi ilgtspējīgai lauku attīstībai. No Zobena, A. (Red.) *Inovatīvi risinājumi ceļā uz ilgtspēju: sabiedrība, ekonomika, vide*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 184.–209. lpp.
- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.
- Merrifield, A. (1993). Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 18(4)*, pp. 516–531.
- Merriman, P. (2012). *Mobility, space and culture*. London & New York: Routledge.
- Merton, R. K. (1966). Local and cosmopolitan influentials. In Warren, R. L. (Eds.) *Perspectives on the American Community*. Chicago: Rand McNally, pp. 251–265.
- Milbourne, P. (2007). Re-populating rural studies: Migrations, movements and mobilities. *Journal of Rural Studies, 23(3)*, 381–386.
- Milbourne, P., & Doheny, S. (2012). Older people and poverty in rural Britain: Material hardships, cultural denials and social inclusions. *Journal of Rural Studies, 28(4)*, 389–397.
- Milbourne, P., & Kitchen, L. (2014). Rural mobilities: Connecting movement and fixity in rural places. *Journal of Rural Studies, 34*, 326–336.
- Milone P. & Ventura F. (Eds). (2010). *Networking the rural: the future of green regions in Europe*. Assen: Van Gorcum.
- Ministry of Welfare of the Republic of Latvia. 2018. *Labour Market Report 2018*. Izgūts no www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/ENG_report_Labour_Market_2018_final.doc (skatīts 24.11.2018.)
- Moon, B. (1995). Paradigms in migration research: exploring 'moorings' as a schema. *Progress in Human Geography, 19(4)*, 504–524.
- Moore, J. (2000). Placing home in context. *Journal of environmental psychology, 20(3)*, 207–217.
- Morse, C. E., & Mudgett, J. (2018). Happy to Be Home: Place-Based Attachments, Family Ties, and Mobility among Rural Stayers. *The Professional Geographer, 70(2)*, 261–269.
- Murdoch, J., Marsden, T. (1995). The Spatialization of Politics: Local and National Actor-Spaces in Environmental Conflict. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 20(3)*, pp. 368–380.
- Murdoch, J. (2006). Networking rurality: emergent complexity in the countryside. In Cloke, P. J., Marsden, T. (Eds.). *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications Ltd, 171–184.

- Nacionālās attīstības plāns 2014.–2020. gadam (NAP)*. (2012). Izgūts no <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4247> (skatīts 27.10.2018.).
- Niklass, M. (2015). Pielikums Nr.1. Latvijas un Rīgas iedzīvotāju aptauja. No Zobena, A., Ījabs, I. (Red). (2015). *Jaunas pieejas sociālās attīstības mērīšanā : cilvēki, teritorijas pašvaldības*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Norusis, M. J. (2010). *PASW statistics 18 guide to data analysis*. Prentice Hall Press.
- Noteikumi par aktīvo nodarbinātības pasākumu un preventīvo bezdarba samazināšanas pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtību un pasākumu īstenotāju izvēles principiem* (MK noteikumi Nr. 75; 25.01.2011). Izgūts no likumi.lv/doc.php?id225425 (skatīts 23.11.2018.).
- Osti, G. (2010). Mobility demands and participation in remote rural areas. *Sociologia Ruralis*, 50(3), 296–310.
- Paasi, A. (1991). Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life. *Environment and Planning A*, 23(2.) pp. 239–256.
- Paerregaard, K. (1997). Imagining a place in the Andes: In the borderland of analyzed, invented, and lived culture. In *Siting Culture*. Routledge, pp. 39–59
- Pallasmaa, J. (1994). Identity, intimacy and domicile. *Finish Archit. Rev*, 1, 16.
- Paula, L. (2015). Capability of Communities as Precondition for Sustainability of Rural Areas. *Economic Science for rural development*, 38, 103–112.
- Park, S. (2017). Digital inequalities in rural Australia: A double jeopardy of remoteness and social exclusion. *Journal of Rural Studies*, 54, 399-407.
- Parkhurst, G., Galvin, K., Musselwhite, C., Phillips, J., Shergold, I., & Todres, L. (2014). Beyond transport: understanding the role of mobilities in connecting rural elders in civic society. *Countryside connections: Older people, community and place in rural Britain*, 125–157.
- Philip, L., & Williams, F. (2018). Remote rural home based businesses and digital inequalities: Understanding needs and expectations in a digitally underserved community. *Journal of Rural Studies*.
- Pini, B., Morris, D., & Mayes, R. (2015). Rural youth: Mobilities, marginalities, and negotiations. In *Space, place and environment*, Springer, pp. 1–18.
- Plazinić, B. R., & Jović, J. (2018). Mobility and transport potential of elderly in differently accessible rural areas. *Journal of Transport Geography*, 68, 169–180.

- Ploeg, J. D. van der, & Marsden, T. (Eds.). (2008). *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Van Gorcum.
- Pollini, G. (2005). Elements of a theory of place attachment and socio-territorial belonging. *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie*, 15(3), 497–515.
- Prato, C. G., Halldórsdóttir, K., & Nielsen, O. A. (2017). Latent lifestyle and mode choice decisions when travelling short distances. *Transportation*, 44(6), 1343–1363.
- Pred, A. (1984). Structuration, biography formation, and knowledge: Observations on port growth during the late mercantile period. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2(3), 251–275.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of environmental psychology*, 3(1), 57–83.
- O'Reilly, K., & Benson, M. (2016). Lifestyle migration: Escaping to the good life? In *Lifestyle Migration*. Routledge, pp. 11–24.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Rérat, P. (2014). The selective migration of young graduates: Which of them return to their rural home region and which do not? *Journal of Rural Studies*, 35, 123–132.
- Rérat, P. (2016). Migration and post-university transition. Why do university graduates not return to their rural home region? *Geographica Helvetica*, 71(4), 271–282.
- Rodman, M. C. (2003). Empowering place: Multilocality and multivocality. In *The anthropology of space and place: Locating culture*. Blackwell, pp. 204–223.
- Rye, J. F., & Blekesaune, A. (2007). The class structure of rural-to-urban migration : The case of Norway. *Young*, 15 (2), 169–191.
- Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2011.–2020. gadam* : apstiprināts ar Ministru kabineta 2011. gada 5. oktobra rīkojumu Nr. 504. (2011). Rīga: Latvijas Republikas Veselības ministrija.
- Salazar, N. B., & Smart, A. (2011). Anthropological takes on (im) mobility. *Identities*, 18(6), i–ix.
- Sack, R. D. (1986). *Human territoriality: its theory and history*. CUP Archive.
- Sack, R. D. (1993). The power of place and space. *Geographical Review*, 83(3), 326–329.
- Savage, M., Bagnall, G., & Longhurst, B. J. (2004). *Globalization and belonging*. Sage.

- Savage, M. (2014). Cultural capital and elective belonging: A British case study. In Thomä, D., Henning, C., & Schmid, H. B. (Eds.). *Social Capital, Social Identities: From Ownership to Belonging*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG., pp. 29–54.
- Scheiner, J. (2010). Social inequalities in travel behaviour: trip distances in the context of residential self-selection and lifestyles. *Journal of Transport Geography*, 18(6), 679–690.
- Schönfelder, S., & Axhausen, K. W. (2003). Activity spaces: measures of social exclusion? *Transport policy*, 10(4), 273–286.
- Scott, M. (2013). Resilience: a conceptual lens for rural studies? *Geography Compass*, 7(9), 597–610.
- Seamon, D. (2000). A way of seeing people and place. In *Theoretical perspectives in environment-behavior research*). Boston: Springer, pp. 157–178.
- Seamon, D. (2007). A lived hermetic of people and place: Phenomenology and space syntax. In *Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium*, pp. Iii–1.
- Seamon, D. (2018). *Life takes place: Phenomenology, lifeworlds, and place making*. Routledge.
- Servillo, L., Atkinson, R., & Russo, A. P. (2012). Territorial attractiveness in EU urban and spatial policy: a critical review and future research agenda. *European Urban and Regional Studies*, 19(4), 349–365.
- Seyfrit, C. L., Bjarnason, T., & Olafsson, K. (2010). Migration intentions of rural youth in Iceland: can a large-scale development project stem the tide of out-migration? *Society and Natural Resources*, 23(12), 1201–1215.
- Shergold, I., & Parkhurst, G. (2012). Transport-related social exclusion amongst older people in rural Southwest England and Wales. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 412–421.
- Shields, R. (2005). *Lefebvre, love and struggle: Spatial dialectics*. London, New York: Routledge.
- Shields, R (2013). *Places on the Margin : Alternative geographies of modernity*. London, New York: Routledge.
- Shortall, S. (2016). Gender and identity formation. In Shucksmith, M., & Brown, D. L. (Eds.). (2016). *Routledge international handbook of rural studies*. London, New York: Routledge, pp. 400–412.
- Shucksmith, M. (2011). Inequality, power and injustice in rural areas: beyond social exclusion? In *Keynote paper in XXIV Congress of the European Society for Rural Sociology, Chania, Crete*.

August 2011, p. 19. Izgūts no
researchgate.net/profile/Mark_Shucksmith/publication/266907978_Inequality_power_and_injustice_in_rural_areas_beyond_social_exclusion/links/56eaa2d08ae95fa33c834ee/Inequality-power-and-injustice-in-rural-areas-beyond-social-exclusion.pdf (skatīts 14.11.2018.).

Shucksmith, M. (2012). Class, power and inequality in rural areas: beyond social exclusion? *Sociologia Ruralis*, 52(4), 377–397.

Shucksmith, M., & Brown, D. L. (Eds.). (2016). *Routledge international handbook of rural studies*. London, New York: Routledge.

Skelton, T., & Valentine, G. (Eds.) (2005). *Cool places*. London, New York: Routledge.

Šķiņķis, P., Vilka, I., Cimdiņš, R., & Usča, M. (2015). Rīcībspējas novērtēšana teritorijās. No Zobena, A., Ījabs, I. (Red). (2015). *Jaunas pieejas sociālās attīstības mērīšanā : cilvēki, teritorijas pašvaldības*. Rīga: Latvijas Universitāte, 281.–306. lpp.

Šķiņķis, P., Cimdiņš, R. (2015). Teritoriju ilgtspējas novērtēšana. No Zobena, A., Ījabs, I. (Red). (2015). *Jaunas pieejas sociālās attīstības mērīšanā : cilvēki, teritorijas pašvaldības*. Rīga: Latvijas Universitāte, 307.–326. lpp.

Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory research in the social sciences*. London: Sage.

Stedman, R. C. (2002). Toward a Social Psychology of Place: Predicting Behavior from Place-Based Cognitions, Attitude, and Identity. *Environment and Behavior*, (34), pp. 561–581.

Stockdale, A. (2002). Towards a typology of out-migration from peripheral areas: a Scottish case study. *International journal of population geography*, 8(5), 345–364.

Stockdale, A. (2010). The diverse geographies of rural gentrification in Scotland. *Journal of Rural Studies*, 26(1), 31–40.

Stockdale, A., Theunissen, N., & Haartsen, T. (2018). Staying in a state of flux: A life course perspective on the diverse staying processes of rural young adults. *Population, Space and Place*, e2139.

Sumane, S., & Tisenkopfs, T. (2017). Rural Community Initiatives in the Latvian Countryside. In *Mapping the Rural Problem in the Baltic Countryside*. London: Routledge, pp. 219–247.

Szöke, A. (2013). Projecting the ‘Disadvantaged’: Project Class, Scale Hopping and the Creation of Ruralities. In *Shaping Rural Areas in Europe*. Dordrecht: Springer, pp. 75–92.

- Tabuns, A. (2006). National Identity of the Russian Minority. *Robežu paplašināšana : Identitātes un kopienas*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 58.–76. lpp.
- Tagai, G., Schürmann, C., Ortega-Reig, M., & Indarte, H. D. A. (2017). Annex 2. Datasets and database-Analysis of inner peripherality in Europe. PROFECY-Inner peripheries: national territories facing challenges of access to basic services of general interest-2017. Izgūts no <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/D5%20Annex%202.%20Datasets%20and%20Database.pdf> (skatīts 24.11.2018.)
- Territorial Agenda of the European Union 2020: Towards an inclusive, Smart and sustainable Europe of Diverse regions.* (2011). Izgūts no http://www.nweurope.eu/media/1216/territorial_agenda_2020.pdf (skatīts 25.10.2018.).
- Tickamyer, A. R. (2000). Space matters! Spatial inequality in future sociology. *Contemporary sociology*, 29(6), 805–813.
- Tickamyer, R. (2006). Introduction. Izgūts no https://books.google.se/books?hl=en&lr=&id=0EfO7QNW47IC&oi=fnd&pg=PA411&ots=byw2f9B0PM&sig=PTXufLvBPpUSY9dY-VrvPdGq9gU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Skatīts 19.11.2018.).
- Tisekopfs, T., & Lace, I. (2010). Smiltene municipality: the construction of social capital. In Milone P. & Ventura F. (Eds). *Networking the rural: the future of green regions in Europe*. Assen: Van Gorcum, pp. 129–150.
- Tisenkopfs, T., Kunda, I., Šūmane, S., Brunori, G., Klerkx, L., & Moschitz, H. (2015). Learning and innovation in agriculture and rural development: The use of the concepts of boundary work and boundary objects. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 21(1), 13–33.
- Thorsen, A., & McGarvey, R. G. (2018). Efficient frontiers in a frontier state: Viability of mobile dentistry services in rural areas. *European Journal of Operational Research*, 268(3), 1062-1076.
- Transporta attīstības pamatnostādnes 2014.–2010. gadam.* (2018) Izgūts no [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwjxnsCm87PeAhWJBSwKHU4IAWIQFjABegQIARAC&url=http%3A%2F%2Fwww.sam.gov.lv%2Fimages%2Fmodules%2Fitems%2FDOC%2Fitem_7341_SAMPamn_131213_TAP_ar_270218_groz_\(2\).doc&usg=AOvVaw0pKIzPIezodQuRrYznUbNv](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwjxnsCm87PeAhWJBSwKHU4IAWIQFjABegQIARAC&url=http%3A%2F%2Fwww.sam.gov.lv%2Fimages%2Fmodules%2Fitems%2FDOC%2Fitem_7341_SAMPamn_131213_TAP_ar_270218_groz_(2).doc&usg=AOvVaw0pKIzPIezodQuRrYznUbNv) (skatīts 25.10.2018.)
- Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press.

- Tuan, Yi-Fu (1990). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*. New York: Columbia University Press.
- Turlajs, J. (2017). Optimālā vispārējās izglītības iestāžu tīkla modeļa izveide Latvijā. Izgūts no www.izm.gov.lv/images/jaunatne/Optimala-visparejas-izglitibas-iestazu-tikla-modela-izveide-Latvija.pdf (skatīts 26.10.2018.).
- Urry, J. (2002). *The tourist gaze*. Sage Publications.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra (VRAA). (2009). *Latvijas pilsētu un lauku teritoriju mijiedarbības izvērtējums*. Izgūts no http://www.vraa.gov.lv/uploads/petnieciba/petijumi/Pilsetu_lauku_mijiedarbiba_GALA_Zinajums.pdf (skatīts 15.12.2018.).
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra (VRAA). (2018). Integrēts Publisko pakalpojumu sniegšanas un gala lietotāju vajadzību monitorings Valsts iestāžu vērtējums un valsts iestāžu e-indeksa Aprakstoša atskaite. Izgūts no: <https://www.eindekss.lv/lv/6-rezultati?download=128> (skatīts 04.04.2019.)
- Vēveris, A. (2015). Lauku telpas attīstības īpatnības Latvijā. No Zobena, A., Ījabs, I. (Red). (2015). *Jaunas pieejas sociālās attīstības mērīšanā : cilvēki, teritorijas pašvaldības*. Rīga: Latvijas Universitāte, 56.–73. lpp.
- Veveris, A., Hazners, J, Benga, E. (2017). Survey of holdings as a tool for preliminary evaluation of net impact of rural development programme. In *4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2017: Conference Proceedings*, Albena, Bulgaria, 24–30 August, 2017. Book 1: Modern science, Vol. 4: Economics and tourism, pp. 759–766.
- Villerusa, A., Behmane, D., Berkis, U., Kokarevica, A., & Cauce, V. (2017). Patient satisfaction with healthcare provided by family doctors in Latvia. *European Journal of Public Health*, 27 (suppl_3).
- Vitola, A., & Baltina, I. (2013). An evaluation of the demand for telework and smart work centres in rural areas: A case study from Latvia. *European Countryside*, 5(3), 251-264.
- de Vos, D., Meijers, E., van Ham, M. (2018). Working from home and the willingness to accept a longer commute. *The Annals of Regional Science*, 61(2), 375-398.

- de Vries, W. M., van der Veen, E., Bock, B., Christaanse, S., & Haartsen, T. (2016). The perceived importance of facilities for rural citizen in Fryslan, the Netherlands. *Sociologia e Politiche Sociali*, 19(3), 119-138.
- Walsh, C. (2012). *Territorial agenda of the European Union 2020: Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions*. IZGŪTS no
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14649357.2012.707391?journalCode=rptp20>
 (skatīts 25.10.2018).
- Warburton, J., Scharf, T., & Walsh, K. (2017). Flying under the radar? Risks of social exclusion for older people in rural communities in Australia, Ireland and Northern Ireland. *Sociologia Ruralis*, 57(4), 459-480.
- Warf, B. (2004). Anthony Giddens. In Valentine, G., Hubbard, P., & Kitchen, R. (Eds.) *Key thinkers on Space and Place.*, SAGE Publications, pp. 129–135.
- Warren, M. (2007). The digital vicious cycle: Links between social disadvantage and digital exclusion in rural areas. *Telecommunications Policy*, 31, 374–388.
- Wiborg, A. (2004). Place, Nature and Migration: Students' Attachment to their Rural Home Places. *Sociologia Ruralis*, 44(4), pp. 417–432.
- Williams, D. R., Vaske, J. J. (2003). The Measurement of Place Attachment: Validity and Generalizability of a Psychometric Approach. *Forest Science*, 49 (6), pp. 830– 840.
- Woods, M. (2011). *Rural*. London, New York: Routledge.
- Wylie, J. (2005). A single day's walking: narrating self and landscape on the South West Coast Path. *Transactions of the institute of British Geographers*, 30(2), 234– 247.
- Zobena, A., Lāce, I. (2012). Pakalpojumu nozīme Latvijas lauku iedzīvotāju ikdienas dzīves telpā un mobilitātē. No Cimdiņa, A., & Raubiško, I. *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 177.–202. lpp.
- Zobena, A., Krūmiņa, L., & Ušča, M. (2015). Vietējo kopienu sociālais kapitāls reģionālās attīstības plānošanā un praksē. No Zobena, A., Ījabs, I. (Red). (2015). *Jaunas pieejas sociālās attīstības mērīšanā : cilvēki, teritorijas pašvaldības*. Rīga: Latvijas Universitāte, 36.–56. lpp.
- Zobena, A., Ījabs, I. (Red). (2015). *Jaunas pieejas sociālās attīstības mērīšanā : cilvēki, teritorijas pašvaldības*. Rīga: Latvijas Universitāte. Zobena, A. (Red.). (2018). *Inovatīvi risinājumi ceļā*

uz ilgtspēju : sabiedrība, ekonomika, vide : kolektīvā monogrāfija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Zobena, A., Felcis, R. (2018). Ceļā no anomijas uz pašorganizāciju un kolektīvu rīcību. No Zobena, A. (Red.) *Inovātīvi risinājumi ceļā uz ilgtspēju: sabiedrība, ekonomika, vide*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 144.–167. lpp.